

SCIENTIFIC COLLECTION INTERCONF

№ 59
June, 2021

THE ISSUE CONTAINS:

Proceedings of the 10th
International Scientific
and Practical Conference

SCIENCE AND PRACTICE: IMPLEMENTATION TO MODERN SOCIETY

**MANCHESTER, GREAT BRITAIN
4-5.06.2021**

InterConf
Scientific Publishing Center

SCIENTIFIC COLLECTION «INTERCONF»

№ 59 | June, 2021

THE ISSUE CONTAINS:

Proceedings of the 10th International Scientific and Practical Conference

SCIENCE AND PRACTICE: IMPLEMENTATION TO MODERN SOCIETY

MANCHESTER, GREAT BRITAIN

4-5.06.2021

MANCHESTER
2021

UDC 001.1

S 40 *Scientific Collection «InterConf», (59): with the Proceedings of the 10th International Scientific and Practical Conference «Science and Practice: Implementation to Modern Society» (June 4-5, 2021). Manchester, Great Britain: Peal Press Ltd., 2021. 705 p.*

ISBN 978-0-216-01072-7

EDITOR COORDINATOR

Anna Svoboda
Doctoral student
University of Economics, Czech Republic
annasvobodaprague@yahoo.com

Mariia Granko
Coordination Director in Ukraine
Scientific Publishing Center InterConf
info@interconf.top

EDITORIAL BOARD

Temur Narbaev (PhD)
Tashkent Pediatric Medical Institute,
Republic of Uzbekistan;
temur1972@inbox.ru

Dan Goltsman (Doctoral student)
Riga Stradiņš University, Republic of Latvia;

Katherine Richard (DSc in Law),
Hasselt University, Kingdom of Belgium
katherine.richard@protonmail.com;

Richard Brouillet (LL.B.),
University of Ottawa, Canada;

Stanyslav Novak (DSc in Engineering)
University of Warsaw, Poland
novaks657@gmail.com;

Mark Alexandr Wagner (DSc. in Psychology)
University of Vienna, Austria
mw6002832@gmail.com;

Elise Bant (LL.D.),
The University of Sydney, Australia;

Alexander Schieler (PhD in Sociology),
Transilvania University of Brasov, Romania

Dmytro Marchenko (PhD in Engineering)
Mykolayiv National Agrarian University
(MNAU), Ukraine;

Rakhmonov Aziz Bositovich (PhD in Pedagogy)
Uzbek State University of World Languages,
Republic of Uzbekistan;

Dr. Albena Yaneva (DSc. in Sociology and Antropology),
Manchester School of Architecture, UK;

Vera Gorak (PhD in Economics)
Karlovská Krajská Nemocnice, Czech Republic
veragorak.assist@gmail.com;

Polina Vuitsik (PhD in Economics)
Jagiellonian University, Poland
p.vuitsik.prof@gmail.com;

Kanako Tanaka (PhD in Engineering),
Japan Science and Technology Agency, Japan;

George McGrown (PhD in Finance)
University of Florida, USA
mcgrown.geor@gmail.com;

If you have any questions or concerns, please contact a coordinator Mariia Granko.

The recommended styles of citation:

1. Surname N. (2021). Title of article or abstract. *Scientific Collection «InterConf», (59): with the Proceedings of the 10th International Scientific and Practical Conference «Science and Practice: Implementation to Modern Society» (June 4-5, 2021) Manchester, Great Britain; pp. 21-27.* Available at: <https://interconf.top/...>
2. Surname N. (2021). Title of article or abstract. *InterConf, (59), 21-27.* Retrieved from <https://interconf.top/...>

This issue of Scientific Collection «InterConf» contains the International Scientific and Practical Conference. The conference provides an interdisciplinary forum for researchers, practitioners and scholars to present and discuss the most recent innovations and developments in modern science. The aim of conference is to enable academics, researchers, practitioners and college students to publish their research findings, ideas, developments, and innovations.

©2021 Peal Press Ltd.
©2021 Authors of the abstracts
©2021 Scientific Publishing Center «InterConf»

contact e-mail: info@interconf.top webpage: www.interconf.top

TABLE OF CONTENTS

PART I

BUSINESS ECONOMICS

Павлик В.П.		РОЗВ'ЯЗАННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ПІДПРИЄМСТВ	ПРОБЛЕМИ ПОКАЗНИКІВ	ЗНАХОДЖЕННЯ ГОСПОДАРЮВАННЯ	10

REGIONAL ECONOMY

Nematov N.E.		THE ROLE OF ECONOMIC DEVELOPMENT OF FARMS IN THE ORGANIZATION OF AGRICULTURAL CLUSTERS			20
Zufarova G.A.		THEORETICAL ANALYSIS OF LABOR			23
Atajanova R.D.					
Аюбов Д.М. Восиева Ф.К. Убайдуллоева С.А. Гозибекова М.Х. Гафорзода Д. Самиев Т.Т.		ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЯ РЫНКА БИБЛИОТЕЧНЫХ УСЛУГ В УСЛОВИЯХ СОВРЕМЕННОЙ ЭКОНОМИКИ			26
Тарасевич О.В. Жилінська Л.О.		ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ МІСТА ЯК ЧИННИК ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІДКРИТОСТІ ТА ПРОЗОРОСТІ ІНФОРМАЦІЇ			32

INTERNATIONAL ECONOMICS AND INTERNATIONAL RELATIONS

Kalaycı İrfan Hatice Özkurt Çokgüngör		TECHNOLOGY BALANCE OF PAYMENTS (TBP): A KEY CONCEPT TO UNDERSTAND THE GLOBALIZING WORLD			36
Лимар В.В.		МІЖНАРОДНА СТРАТЕГІЯ РОЗВИТКУ БІОЕКОНОМІКИ В КИТАЇ: ГЛОБАЛЬНЕ БАЧЕННЯ			40

MANAGEMENT

Ataman V.		A STUDY OF CONCEPTUAL APPROACHES OF BUSINESS INCUBATORS IN UNIVERSITIES			44
Khankishiev F.K.		THE CURRENT STATE OF THE PETROCHEMICAL INDUSTRY AND APPROACHES IN THIS DIRECTION			58
Калиева Д.А. Рақымова М.К.		ОПТИМИЗАЦИЯ ПОДХОДОВ К ПРОФИЛАКТИКЕ ЗАРАЖЕНИЯ У МЕДИЦИНСКИХ РАБОТНИКОВ ВО ВРЕМЯ ЭПИДЕМИИ COVID-19			65
Калиева Д.А. Шеребай Д.А.		ОРГАНИЗАЦИЯ РЕАБИЛИТАЦИОННОЙ ПОМОЩИ ПАЦИЕНТАМ ПОСЛЕ ПЕРЕНЕСЕННОЙ COVID-ИНФЕКЦИИ			73

FINANCE AND CREDIT

Азизов Ш.С. Самадов Р.И. Амаков И.Б.		ИННОВАЦИОННЫЕ МЕТОДЫ ПРОВЕДЕНИЯ ЗАНЯТИЙ ДЛЯ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ ФИНАНСЫ И КРЕДИТ			82

ACCOUNTING AND AUDITING

Karimova G.A. Abidjanova F.A.		THEORETICAL BASIS OF INVENTORY ACCOUNTING BASED ON THE INTERNATIONAL STANDARD			89
Karimova G.A. Burhonov B.F.		THEORETICAL FOUNDATIONS OF LEASE ACCOUNTING BASED ON THE INTERNATIONAL STANDARD			94
Mahmudov S.K. Burhonov Z.F		THEORETICAL BASIS OF PROPERTY, PLANT AND EQUIPMENT ACCOUNTING BASED ON THE INTERNATIONAL STANDARD			101

PEDAGOGY AND EDUCATION

Babayeva Z.Y.		PERSPECTIVES OF MODERNIZATION OF BIOLOGICAL EDUCATION - ON THIS YEARS	108
Kaysina Z. Kaysina Z.		THE USE OF COMMUNICATIVE SKILLS IN ENGLISH LESSONS	114
Абдраимова А.Г.		PERSON- CENTERED APPROACH AND TEACHING ENGLISH LANGUAGE IN HETEROGENEOUS CLASSROOMS	122
Ажиева Э.Ж.		ИНТЕРАКТИВНЫЕ СРЕДСТВА ОБУЧЕНИЯ КАК ИНСТРУМЕНТ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СОВРЕМЕННОГО ПЕДАГОГА	126
Алексеевко Н.В.		ОСОБЛИВОСТІ ВИХОВНОЇ РОБОТИ ЗІ СТУДЕНТАМИ ПІД ЧАС ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ	137
Алиева Н.Ш.		ОБУЧЕНИЕ ЯЗЫКУ СПЕЦИАЛЬНОСТИ НА ЗАНЯТИЯХ ПО РУССКОМУ ЯЗЫКУ В МЕДИЦИНСКОМ ВУЗЕ	140
Алиева Н.Ш.		УЧЕБНО-НАУЧНЫЙ ТЕКСТ КАК ОСНОВА ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ	145
Баротова Г.Ю.		ПОДГОТОВКА ПРЕПОДАВАТЕЛЬСКИХ КАДРОВ К ВЫПОЛНЕНИЮ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРИ ОСУЩЕСТВЛЕНИИ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБУЧЕНИЯ	148
Білан І.В.		ДЕФІНІЦІЇ ПОНЯТТЯ «ЕСТЕТИЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ» У ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ	156
Бородіна О.С.		ХАРАКТЕРИСТИКА ГРУП ЗДОРОВ'ЯЗБЕРІГАЮЧИХ ОСВІТНІХ ТЕХНОЛОГІЙ, РЕАЛІЗАЦІЯ ЯКИХ ДОЗВОЛИТЬ СПРОЕКТУВАТИ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНИЙ ПРОЦЕС СУЧАСНОГО ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ В АСПЕКТІ ЗБЕРЕЖЕННЯ І ЗМІЦНЕННЯ ЗДОРОВ'Я СТУДЕНТІВ	163
Кабдуллина А.А.		ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МЕНТАЛЬНЫХ КАРТ НА УРОКАХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА	171
Курмамбаева Ж.Б. Есетова А.К.		СІЛІ НЕГІЗІНДЕ КОГНИТИВТІК ҚҰЗІРЕТТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУ	176
Қажыгереева Б.Б.		КРИТЕРИАЛЬНОЕ ОЦЕНИВАНИЕ НА УРОКЕ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА	183
Логінова К.С. Шепелева І.О.		ОСВІТА У ПОСТКОВІДНИЙ ЧАС: ПЕРСПЕКТИВИ ТА НЕДОЛІКИ	186
Лушпай Т.І.		ВИХОВАННЯ У ДОШКІЛЬНИКІВ ПОЧУТТЯ ЛЮБОВІ І ПОВАГИ ДО СВОЄЇ КРАЇНИ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ	189
Мананова П.И. Каюмова М.А. Шарифходжаева С.А. Махмудова С.С.		ТРАДИЦИОННЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ	192
Руденко Н.М. Баландюк М.В.		ФОРМУВАННЯ КРЕАТИВНОСТІ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ НЕТРАДИЦІЙНИХ ТЕХНІК МАЛЮВАННЯ	197
Сорокіна Н.В. Смовженко Л.Г.		РОЗВИТОК ЦИФРОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ У МЕЖАХ КУРСУ «ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ У НАВЧАННІ МОВ»	202
Стукалова Т.Г.		СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЕВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	209
Утилова А.М. Дюсенбаева А.С. Мырзагалиева Г.Ж. Жунуспаева К.Х.		ИННОВАЦИОННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КАК ФАКТОР УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ОБРАЗОВАНИЯ В ШКОЛЕ И ФОРМИРОВАНИЯ ЖИЗНЕННО ВАЖНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ У УЧАЩИХСЯ	217

PART II**PHILOSOPHY AND COGNITION**

Namazova Sh.A. Babkova A.A.		THE THIRD RENAISSANCE: ANALYSIS OF THE SOCIO-PHILOSOPHICAL ASPECTS OF THE MUSICAL CULTURE OF THE UZBEK PEOPLE	225

POLITICAL SCIENCE AND PUBLIC ADMINISTRATION

Dekusar G.G. Davydova N.V.		GLOBALIZATION AND INFORMATION SECURITY	232
Абдусалимзода М.К.		МОЛОДЕЖНЫЙ ПАРЛАМЕНТАРИЗМ В СТРАНАХ СНГ: ПРАКТИКА, ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ	240
Янченко А.О.		ДО ПИТАННЯ ПРО ІДЕНТИФІКАЦІЮ РІЗНИХ ФОРМ ТА МОДАЛЬНОСТЕЙ ПОЛІТИЧНОЇ УЧАСТІ ГРОМАДЯН У ПЕРІОД ЄВРОМАЙДАНУ	258

SOCIOLOGY AND SOCIETY

Kamushadze T.		RUSTAVI YARD CHAPELS: SACRALIZATION OR DESACRALIZATION OF PUBLIC SPACES ?!	263

PSYCHOLOGY AND PSYCHIATRY

Sultanova I.H.		PRINCIPLES OF PREPARING A TAXONOMY FOR LEARNING OBJECTIVES	269
Вірна Ж.П. Іванашко О.Є.		ВНУТРІШНІЙ ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФОН І ЖИТТЄВИЙ ПОТЕНЦІАЛ ОСОБИСТОСТІ	273
Дяків І.В.		ПОНЯТТЯ ТА ОСНОВНІ ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ ДЕСТРУКТИВНИХ КОНФЛІКТІВ В ПІДЛІТКІВ	275
Кунанбаева А.Е. Тюменцева О.В Молчанов С.Н.		СУМЕРЕЧНОЕ ПОМРАЧЕНИЕ СОЗНАНИЯ ЧЕЛОВЕКА НА ФОНЕ СИЛЬНОГО ХРОНИЧЕСКОГО СТРЕССА	283
Овчаренко М.О. Ліньов О.М. Вербицький Є.Ю.		ОРГАНІЧНІ КОНВЕРСІЙНО-ІПОХОНДРИЧНІ ДЕПРЕСІЇ ВНАСЛІДОК КОНТУЗІЙ У КОМБАТАНТІВ	286
Чижик К.О.		ЕКЗИСТЕНЦІЙНИЙ ВИМІР САМОРЕАЛІЗАЦІЇ СУЧАСНОЇ ЖІНКИ	297

PHILOLOGY AND LINGUISTICS

Akhmetkaliyeva G.		AUDIOVISUAL MEANS OF TEACHING FOREIGN LANGUAGES AT THE HIGHER INSTITUTIONS	299
Kayumova M.A. Mananova P.I. Rajabov R.R. Mahmudova S.S.		COMPARATIVE ANALYSIS OF THE PRONOUN PHRASES IN ENGLISH AND RUSSIAN LANGUAGES	305
Kayumova M.A. Mirzoeva G.K. Mananova P.I. Rajabov R.R. Hamrokulov M.B.		THE FORMATION OF INTERCULTURAL COMPETENCE AMONG THE STUDENTS IN THE PROCESS TEACHING ENGLISH	309
Mammadova G.		THE ROLE OF WORD COMBINATIONS IN THE ENRICHMENT OF THE VOCABULARY OF THE LANGUAGE	314
Ахмадиева А.Ж.		РАЗВИТИЕ САМООБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ ОБУЧАЮЩИХСЯ ПО ПРЕДМЕТУ ИНОСТРАННЫЙ ЯЗЫК ЧЕРЕЗ СИСТЕМУ ЭЛЕКТРОННОГО ОБРАЗОВАНИЯ	317
Гванцеладзе А.М.		ЗАСОБИ ВІДТВОРЕННЯ СУПЕРІОРНОСТІ ЯК ВІЯВУ МІКРОПОЛЯ ВІДМІННОСТІ ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ КОМПАРАТИВНОСТІ ТУРЕЦЬКОЇ МОВИ	323
Искакова А.К.		THE USE OF SONGS IN ENGLISH LANGUAGE TEACHING	330
Исмаилова Г.К. Тынысбекова А.М.		АҒЫЛШЫН ТІЛІН ОҚЫТУ ПРОЦЕСІНДЕ КРЕОЛИЗИРЛЕНГЕН МӘТІНДЕРДІ ҚОЛДАНУ	333
Кажанова А.Д.		ОСНОВНЫЕ ПРИНЦИПЫ МЕТОДА CLIL	339
Коваль Н.О.		ПРОСОДИЧНІ ЗАСОБИ РЕАЛІЗАЦІЇ ІРОНІЇ В БРИТАНСЬКОМУ КІНЕМАТОГРАФІЧНОМУ ТА ТЕЛЕВІЗІЙНОМУ ДИСКУРСІ	347

SCIENCE AND PRACTICE: IMPLEMENTATION TO MODERN SOCIETY

Нуржакупова А.К.		METHODS TO IMPROVE ADULT STUDENTS' SPEAKING SKILLS IN ENGLISH LANGUAGE	353
Суркеева В.Б.		О РЕЧЕПОРОЖДЕНИИ БИЛИНГВОВ	357
Чубань Т.В. Кардаш Л.В.		ФРАГМЕНТИ ВИВЧЕННЯ БЕЗСПОЛУЧНИКОВИХ РЕЧЕНЬ	362
Шерматов А.Т.		ВОСПИТАНИЕ ДУХОВНО-НРАВСТВЕННЫХ КАЧЕСТВ НА УРОКАХ ПРАКТИЧЕСКОГО КУРСА РУССКОГО ЯЗЫКА	366

LAW AND INTERNATIONAL LAW

Guyvan P.D.		TEMPORAL ESSENCE OF CIVIL PROTECTION LEGAL RELATIONSHIP	376
Lymar V.V.		INTERNATIONAL LEGAL PERSONALITY OF INTERNATIONAL ORGANIZATIONS	384
Басай А.О.		МЕДІАЦІЯ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ, ПЕРСПЕКТИВИ ТА МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД	387
Бежевець А.М. Гребенчук А.І.		ПАТРОНАТ ЯК ФОРМА ВЛАШТУВАННЯ ДІТЕЙ-СИРІТ ТА ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ	391
Бежевець А.М. Довгань Ю.С.		ОСОБЛИВОСТІ СУБ'ЄКТНОГО СКЛАДУ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН	395
Бежевець А.М. Коломієць А.І.		ПОНЯТТЯ І ЗНАЧЕННЯ ІНСТИТУТУ ОПІКИ ТА ПІКЛУВАННЯ, РОЗМЕЖУВАННЯ ПОНЯТЬ	403
Бежевець А.М. Крутікова І.Д.		ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОНЯТЬ ЗЛИТТЯ, ПРИЄДНАННЯ ТА РЕЙДЕРСТВО	409
Бежевець А. М. Монаршук А. О.		НЕОБХІДНІСТЬ ЗДІЙСНЕННЯ ДОДАТКОВИХ ВИТРАТ НА ДИТИНУ	417
Гуменюк В.В.		ЗАХИСТ ОСОБИ, СУСПІЛЬСТВА ТА ДЕРЖАВИ ВІД КОРУПЦІЙНИХ І ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ НИМИ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ	421
Дмитренко О.О. Курило В.І.		СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ БУЛІНГУ ЯК АСОЦІАЛЬНОГО ЯВИЩА	426
Коіч Д.М.		ОКРЕМІ АСПЕКТИ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ АВТОНОМІЇ КОРИННИХ НАРОДІВ	429
Пархоменко Н.М.		КОНСТИТУЦІЙНІ ЗАКОНИ У ЗАРУБІЖНІЙ ЮРИДИЧНІЙ ДОКТРИНІ І ПРАКТИЦІ	432
Сохибзода М.М. Рашидов Д.К. Акбарализода Д.А.		ПРАВОВАЯ ПРИРОДА ОБЩЕСТВЕННОЙ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ	435

ARTS, CULTURAL STUDIES AND ETHNOGRAPHY

Моторна Т.Ф.		ІДЕЯ ПОГЛЯДУ В САКРАЛЬНІЙ І ХУДОЖНЬО-ТВОРЧІЙ СФЕРІ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ Р. ВАГНЕРА ТА О. МЕССІАНА)	445
Сасько М.Р.		ОПЕРИ «ЛУЛУ» ТА «ВОЦЦЕК» АЛЬБАНА БЕРГА ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ СОЦІУМУ ХХ СТОЛІТТЯ	456
Сторонська Н.З.		МИСТЕЦЬКО-ПРОСВІТНИЦЬКІ ПОГЛЯДИ ВАСИЛЯ БАРВІНСЬКОГО В УМОВАХ ТРАДИЦІЙ ГАЛИЧИНИ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ	459

PART III

BIOLOGY AND BIOTECHNOLOGY

Ahmedova S.E. Asrarov M.I. Pozilov M.K. Sarabekov A.T. Matchanov A.D. Mirzakulov S.O.		EFFECT OF <i>HELICHRYSUM MARACANDICUM</i> POLYPHENOLS ON THE AMOUNT OF ENZYMES IN THE BLOOD AND THE PROCESS OF MEMBRANE LIPID PEROXIDATION (LPO) IN TOXIC HEPATITIS	463

Ilyasov Aziz Saitmuradovich Sharapova Gulnoza Valentinovna Yuldashov Murod Khudargonovich		FORMATION OF IMMUNE (LIMPHOID) STRUKTURES OF THE ANAL CANAL OF RATS	469
MEDICINE AND PHARMACY			
Ambros A. Coşpormac M.		MARKERS OF ACUTE RENAL PATHOLOGY	472
Beschieru E. Revenu S. Balan S. Rotaru A.		NON-INVASIVE IMAGISTIC METHODS IN THE DIAGNOSIS OF CHRONIC PANCREATITIS	485
Bratkova L.B. Prochorova S.V. Soboleva K.B. Morozan A.V.		FEATURES AUTONOMIC NERVOUS SYSTEM IN CHILDREN WITH ATTENTION DEFICIT HYPERACTIVITY DISORDER	489
Djurabekova S.T. Parmanova A.M.		INFLUENCE OF HORMONAL CHANGES IN THE BODY OF WOMEN WITH EPILEPSY ON REPRODUCTIVE FUNCTION (LITERATURE REVIEW)	493
Ibrahimova A. Bayramov N.		LIVER FUNCTION TESTS IN OBESE PATIENTS AFTER ABDOMINAL SURGERY – A PROSPECTIVE STUDY	500
Kravchenko R.Y. Dudnichenko A.S. Avdosiev Yu.V. Luzan O.M. Ivashchik J.I.		THYMUS TUMORS. SELECTIVE TREATMENT USING INTRA-ARTERIAL CHEMOEMBOLIZATION	502
Meng Xingwen Chen Jianchun Oshmianska N.		RELATIONSHIP BETWEEN SMOKING AND HYPERURICEMIA IN GOUT PATIENTS	510
Putrov S. Leshko N.D.		THE ESSENCE OF PHYSICAL THERAPY IN ISCHEMIC STROKE	515
Абдуллаев Н.С. Зулфикарова Э.Т. Каукербекова К.Д.		ПРЕЦИПИТИРУЮЩИЕ ФАКТОРЫ ДЕПРЕССИИ ВО ВРЕМЯ ПАНДЕМИИ COVID-19	523
Бухало Г.О.		АНАЛІЗ ДЕМОГРАФІЧНОЇ СИТУАЦІЇ В ЗАПОРІЗЬКІЙ ОБЛАСТІ. ПРОГНОЗ ЧИСЕЛЬНОСТІ ТА ВІКОВОЇ СТРУКТУРИ НАСЕЛЕННЯ ДО 2035 РОКУ	530
Дзевульська І.В. Маліков О.В.		ІСТОРИЧНІ ВІХИ КАФЕДРИ ОПИСОВОЇ ТА КЛІНІЧНОЇ АНАТОМІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО МЕДИЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ О. О. БОГОМОЛЬЦЯ	539
Жанабаева М.Н.		ВАЖНОСТЬ УКРЕПЛЕНИЯ СИСТЕМЫ ПМСП В ПЕРИОД ПАНДЕМИИ COVID-19 (ОБЗОР)	550
Жангазинов Е.Б.		ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ МАРКЕТИНГОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ЗДРАВООХРАНЕНИИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН	553
		<i>This article was removed from public access at the request of the author(s)</i>	
Карагац З.Ф. Арабаджи И.		ЭНДОСКОПИЧЕСКИЙ ГЕМОСТАЗ ЯЗВЕННЫХ КРОВОТЕЧЕНИЙ ГАСТРОДУОДЕНАЛЬНОГО ТРАКТА	567
Прилуцкая М.В. Күмісбекова А.К.		РОЛЬ КИНЕЗИОТЕРАПИИ В РЕАБИЛИТАЦИИ ИНСУЛЬТА	573
Ревенко Н.Е. Долапчиу Е.В.		ОПРЕДЕЛЕНИЕ ПРОЦЕНТА ОБЩЕЙ ЖИРОВОЙ ТКАНИ И ОКРУЖНОСТЕЙ ТЕЛА КАК АЛЬТЕРНАТИВНЫЙ МЕТОД ДИАГНОСТИКИ ИЗБЫТОЧНОГО ВЕСА У ДЕТЕЙ	576

SCIENCE AND PRACTICE: IMPLEMENTATION TO MODERN SOCIETY

Сагындыкова А.М.		МЕДИКО-ОРГАНИЗАЦИОННЫЕ ОСНОВЫ ВЕДЕНИЯ БЕРЕМЕННЫХ В ПЕРИОД КОРОНАВИРУСНОЙ ИНФЕКЦИИ	586
Садвакасова Г.П. Джусипов А.К.		РОЛЬ КОМПЬЮТЕРНОЙ ТОМОГРАФИИ ЛЕГКИХ В ДИАГНОСТИКЕ КОРОНАВИРУСНОЙ ИНФЕКЦИИ	596
Сейткулова Ж.О.		ПРИМЕНЕНИЕ УЗ-ДИАГНОСТИКИ ДЛЯ ВЫЯВЛЕНИЯ РАННИХ ОСЛОЖНЕНИЙ СО СТОРОНЫ ОРГАНОВ ПИЩЕВАРЕНИЯ В ПОСТКОВИДНОМ ПЕРИОДЕ	600

NATURE MANAGEMENT, RESOURCE SAVING AND ECOLOGY

Malynka O. Tomlins R. Malynka M.		STRATEGIC PRIORITIES OF THE UKRAINIAN STATE ENVIRONMENTAL POLICY IN THE CONTEXT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS	608

ENERGETICS

Melnikov V. Isenov Y.		STATE AND POSSIBILITIES OF COAL-FIRED POWER PLANTS MODIFICATION FOR INCREASING GENERATION EFFICIENCY	613
Кадыров А.Л. Собитов М.Ш.		ИССЛЕДОВАНИЕ ФИЗИЧЕСКИХ СВОЙСТВ КРАЕВОЙ ОБЛАСТИ МУЛЬТИКРЕМНИЯ С ВЫСОКОЙ КОНЦЕНТРАЦИЕЙ ЛОКАЛЬНЫХ ВКЛЮЧЕНИЙ	623

CHEMISTRY AND MATERIALS SCIENCE

Ashurova S.A.		COAGULATION-FLOCCULATION PROPERTIES OF DISPERSIONS FORMED BY ALUMINUM-CONTAINING COAGULANTS AND COMPOSITIONS BASED ON THEIR BASED IN THE PROCESSES OF PURIFICATION OF WASTE WATER OF SERICULTURE	630
Tsitsishvili V. Dolaberidze N. Nijaradze M. Mirdzveli N. Amiridze Z. Khutsishvili B. Virsaladze K. Kapanadze T.		PROPERTIES OF GEORGIAN HEULANDITE-CLINOPTILOLITE AND ITS APPLICATION FOR PRODUCTION OF BACTERICADAL ADSORBENTS	633

AGROTECHNOLOGIES AND AGRICULTURAL INDUSTRY

Панасюк Р.М.		ВПЛИВ ДОБРИВА НІТРОАМОФΟΣКА-М НА ЕЛЕМЕНТИ ПРОДУКТИВНОСТІ У РОСЛИН СОЇ	643
Поп'як О.Г.		ЗАКОНОМІРНОСТІ НАГРІВАННЯ В МІКРОХВИЛЬОВОМУ ПОЛІ	645

LIGHT INDUSTRY AND FOOD INDUSTRY

Желева Т.С. Камсуліна Н.В.		ВИКОРИСТАННЯ КРОХМАЛЮ В М'ЯСНІЙ ПРОМИСЛОВОСТІ	649

GENERAL ENGINEERING AND MECHANICS

Bakutov A.V.		MODERN CONTACTLESS DISPLAY SYSTEMS	652
Letiuk V.		LASER MEASURING SYSTEMS IN THE PRODUCTION OF STEAM TURBINE BLADES	655

RADIO ENGINEERING, ELECTRONICS AND ELECTRICAL ENGINEERING

Ibrahim I.A-N. Khalid J.M.		DRIVE THREE PHASE INDUCTION MOTOR USING PLC	658

MODELING AND NANOTECHNOLOGY

Mammadova K.A. Ayдын Amrah Baxtiyar		DEVELOPMENT OF A METHOD FOR PLANNING THE TRAJECTORY OF MOVEMENT OF A MOBILE AUTONOMOUS ROBOT IN A THREE-DIMENSIONAL ENVIRONMENT BASED ON A FUZZY LOGIC APPARATUS	664

INFORMATION AND WEB TECHNOLOGIES

Islamova F.K.		THE IMPORTANCE OF VIRTUALIZATION AND GRID SYSTEM IN CLOUD TECHNOLOGIES	673
Савчук Т.О. Мороз В.В.		РОЗРОБКА АЛГОРИТМУ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ 3D-ВИМІРНОГО ДРУКУ СКЛАДНОГО ОБ'ЄКТУ	677

ARCHITECTURE, CONSTRUCTION AND DESIGN

Белова Д.А. Козырев Н.В.		РОЛЬ МЕТОДОВ ВРЕМЕННОЙ АРХИТЕКТУРЫ В УСТОЙЧИВОМ РАЗВИТИИ ИСТОРИЧЕСКОЙ ГОРОДСКОЙ СРЕДЫ	681
Тешаев Э.А. Жалалдинов М.М. Турабыев Ч.К.		ОБЕСПЕЧЕНИЕ ТОЧНОСТИ ВЫПОЛНЕНИЯ ГЕОДЕЗИЧЕСКИХ РАБОТ ПРИ ВЫНОСЕ В НАТУРУ ГЛАВНЫХ И ОСНОВНЫХ ОСЕЙ ВЫСОТНЫХ МОНОЛИТНЫХ ЗДАНИЙ	689

PHYSICAL EDUCATION AND SPORTS

Мартинюк О.В. Печена В.М. Шнякіна С.М.		ПОКАЗНИКИ ФІЗИЧНОЇ РОБОТОЗДАТНОСТІ ТА ФІЗИЧНОЇ ПІДГОТОВЛЕНOSTІ ЖІНОК 21-35 РОКІВ	695

MILITARY AFFAIRS AND NATIONAL SECURITY

Абрамова М.В.		МІСЦЕ ВОЄННО-ЕКОНОМІЧНОЇ СКЛАДОВОЇ В СИСТЕМІ ЕКОНОМІЧНОЇ ТА ВОЄННОЇ БЕЗПЕКИ ТА ДОСВІД ЇХ ЗМІЦНЕННЯ В ІНШИХ КРАЇНАХ	700

BUSINESS ECONOMICS

Павлик Володимир Петрович

кандидат технічних наук, старший науковий співробітник, пошукач

Голосіївський районний центр зайнятості, Україна

РОЗВ'ЯЗАННЯ ПРОБЛЕМИ ЗНАХОДЖЕННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ПОКАЗНИКІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ ПІДПРИЄМСТВ

***Анотація.** Викладено актуальність розв'язання проблеми знаходження взаємозв'язку показників виробництва й реалізації продукції, вказано недолік методів на основі встановлених рівнянь регресії, формул, які розкривають відповідні закономірності, запропоновано напрям, новизну та значущість дослідження.*

***Ключові слова:** управління, показники, взаємозв'язок.*

Існує такий стан процесу розвитку виробництва й реалізації продукції для якого показники, що його характеризують знаходяться у відомій відповідності, узгодженості між собою тобто певні значення показників можуть бути одні й тільки одні при встановлених умовах розвитку або інші у разі їх зміни, так само як розв'язання конкретної задачі має лише одне правильне рішення. Знаходження значень таких показників дає змогу встановити та прогнозувати стан розвитку процесів виробництва й реалізації продукції, забезпечити ефективність господарювання підприємств, удосконалити планування, контроль, організацію, регулювання господарської діяльності, мати достатню мотивацію для стимулювання працівників, підвищення продуктивності праці.

Відомо методи визначення взаємозв'язку показників виробництва й реалізації продукції на основі встановлених рівнянь регресії, формул, які розкривають відповідні закономірності у розвитку процесів господарювання, виходячи з причинно-наслідкового зв'язку. На нашу думку, суттєвим недоліком вказаних методів є обмежена кількість показників, між якими можна встановити взаємозв'язок з необхідним для нього коефіцієнтом детермінації, не менше 0,7.

Розв'язати проблему знаходження взаємозв'язку показників виробництва й реалізації продукції можливо за допомогою факторного аналізу, який використовуючи певні інформаційні дані забезпечить їх практичне застосування у вигляді математичного описання відповідних процесів у господарській діяльності підприємств, будь то планування, контроль, організація, регулювання. Різновидністю факторного аналізу є застосування матриць у розв'язанні системи рівнянь, які математично описують процеси виробництва й реалізації продукції завдяки показникам, що їх характеризують з необхідною точністю, про яку вказує встановлений висновок в процесі дослідження - дана система рівнянь має своє розв'язання, або його немає. З огляду на це проблему знаходження взаємозв'язку показників господарювання підприємств пропонується розв'язати за допомогою матриць, оскільки вважаємо їх застосування для характерної системи рівнянь, які описують процеси виробництва й реалізації продукції недостатньо досліджені як вітчизняними, так й іноземними вченими, що матиме новизну і практичну значущість. Новизна дослідження полягає у запропонованій системі рівнянь, що математично описують процеси господарювання підприємства, виробництво й реалізацію його продукції, для яких розв'язання при певних умовах є одним і тільки одним правильним рішенням, дає підставу встановлювати взаємозв'язок, узгодженість відповідних показників господарської діяльності.

Практична значущість встановлюється виходячи з використання запропонованої системи рівнянь господарювання підприємства, призначеної для удосконалення управління підприємствами, забезпечення процесів планування, контролю, організації, регулювання господарської діяльності на основі нових, інноваційних методів знаходження взаємозв'язку, узгодженості між показниками підприємства, його виробництва й реалізації продукції.

Запропонована система рівнянь господарювання сільськогосподарського підприємства має вигляд:

формула для аналізу виробництва рослинницької продукції [6, 7]

$$\left\{ \begin{array}{l} [Q_v \cdot N_v / (O_{pr} \cdot N_c)] - [Y \cdot N_v / (O_{pr} \cdot N_c)] - 1 = C; \\ [Q_v \cdot N_v / (3 \cdot N_c)] - [Y \cdot N_v / (3 \cdot N_c)] - 1 = C; \\ [Q_v \cdot N_v / (C \cdot N_c)] - [Y \cdot N_v / (C \cdot N_c)] - 1 = C, \end{array} \right. \quad (1)$$

де Q_v – обсяг виробництва продукції, тис. ц; Y – обсяг нереалізованої продукції, тис. ц; N_v – кількість виробників; N_c – кількість споживачів; $Опр$ – оплата праці, тис. грн; $З$ – використання землі, га; C – повна собівартість продукції, тис. грн.

формула для аналізу виробництва тваринницької продукції [7]:

$$\begin{cases} [Q_v \cdot N_v / (Опр \cdot N_c)] - [Y \cdot N_v / (Опр \cdot N_c)] - 1 = C; \\ [Q_v \cdot N_v / (K_g \cdot N_c)] - [Y \cdot N_v / (K_g \cdot N_c)] - 1 = C; \\ [Q_v \cdot N_v / (C \cdot N_c)] - [Y \cdot N_v / (C \cdot N_c)] - 1 = C, \end{cases} \quad (2)$$

де K_g – кількість голів.

Універсальнішим записом запропонованої системи рівнянь, яка дає змогу на відміну від попередньої перейти від показників, що враховують специфічні особливості сільськогосподарського виробництва до загальних, прийнятих для будь-яких підприємств є формула (3) [4, 5]:

$$\begin{cases} [Q_v \cdot N_v / (Д \cdot N_c)] - [Y \cdot N_v / (Д \cdot N_c)] - 1 = П; C; Д; Р; \\ [Q_v \cdot N_v / (C \cdot N_c)] - [Y \cdot N_v / (C \cdot N_c)] - 1 = П; C; Д; Р; \\ [Q_v \cdot N_v / (П \cdot N_c)] - [Y \cdot N_v / (П \cdot N_c)] - 1 = П; C; Д; Р, \end{cases} \quad (3)$$

де C – повна собівартість продукції, млрд. грн;

Для встановлення стратегії розвитку держави, зокрема аграрного сектора важливим вважаємо перехід від визначення показників господарювання сільськогосподарських підприємств до аналізу домогосподарств сільського населення та його економіки у цілому. З врахуванням цього запропонована система рівнянь для аналізу господарювання домогосподарств сільського населення матиме вигляд [4]:

$$\begin{cases} [Q_v \cdot N_v / (Д \cdot N_c)] - [Y \cdot N_v / (Д \cdot N_c)] - 1 = Опр; Вд; Д; Р; \\ [Q_v \cdot N_v / (Вд \cdot N_c)] - [Y \cdot N_v / (Вд \cdot N_c)] - 1 = Опр; Вд; Д; Р; \\ [Q_v \cdot N_v / (Опр \cdot N_c)] - [Y \cdot N_v / (Опр \cdot N_c)] - 1 = Опр; Вд; Д; Р, \end{cases} \quad (4)$$

де $Вд$ – витрати домогосподарств сільського населення, млрд. грн; для аграрного сектора економіки держави [4]

$$\left\{ \begin{array}{l} [Q_v \cdot N_v / (D \cdot N_c)] - [Y \cdot N_v / (D \cdot N_c)] - 1 = \Pi; \text{ Опр; Д; Н; Р;} \\ [Q_v \cdot N_v / (\text{Опр} \cdot N_c)] - [Y \cdot N_v / (\text{Опр} \cdot N_c)] - 1 = \Pi; \text{ Опр; Д; Н; Р;} \\ [Q_v \cdot N_v / (\Pi \cdot N_c)] - [Y \cdot N_v / (\Pi \cdot N_c)] - 1 = \Pi; \text{ Опр; Д; Н; Р,} \end{array} \right. \quad (5)$$

де Q_v – обсяг виробництва продукції – валовий внутрішній продукт, %; Q_r – обсяг реалізації продукції, %; Y – обсяг нереалізованої продукції, %; N_v – кількість виробників; N_c – кількість споживачів; D – доход, млрд. грн; Опр – оплата праці працівників, млрд. грн; H – податки, млрд. грн; Π – прибуток від реалізації продукції, млрд. грн; P – рівень рентабельності господарювання, відносні одиниці;

Наведені формули (3,4,5) дають змогу визначитися з ситуацією на ринку за допомогою ідентифікації процесів виробництва й реалізації продукції в галузі сільського господарства у межах економіки держави, сільськогосподарських підприємств, домогосподарств сільського населення шляхом наближення розрахункових даних до фактичних. Для цього наведено відповідні таблиці, у яких відображено умови функціонування сільського господарства у межах економіки держави табл.1., сільськогосподарських підприємств табл. 2., домогосподарств сільського населення табл. 3.

Таблиця 1

Ідентифікація процесів виробництва й реалізації продукції сільського господарства у межах економіки держави

Показник, од. виміру	Значення показника при виробництві продукції сільського, лісового та рибного господарства	
	Фактичні	Розрахункові
Q_v , %	10,68	10,68
Q_r , %	-	5,63
Y , %	-	7,3
N_v	-	15
N_c	-	9
Q_r/Q_v , %	-	52,75
D , млрд. грн	287,131	287,131
Опр , млрд. грн	74,229	74,229
Π , млрд. грн	212,902	212,902
H , млрд. грн	2,977	2,977
Π , млрд. грн/ %	51	51
P , %	286,82	286,82

Позначення: Q_v – обсяг виробництва продукції (за даними [1] у межах держави становив – 5626,5 млрд. грн, для сільського господарства – 601 млрд. грн, частка валового продукту – 10,68 %, валовий внутрішній продукт у межах держави – 3561 млрд. грн), %; Q_p – обсяг реалізації продукції, %; Y – обсяг нереалізованої продукції, %; N_v – кількість виробників; N_c – кількість споживачів; Q_p/Q_v – товарність продукції, співвідношення обсягів реалізації й виробництва продукції, %; D – доход, млрд. грн; $Опр$ – оплата праці працівників, млрд. грн; $Ц$ – ціна реалізації продукції, млрд. грн/ % зміни обсягу реалізації продукції; $П$ – прибуток від реалізації продукції, млрд. грн; H – податки, млрд. грн; P – рівень рентабельності господарювання, %.

Джерело: Власні дослідження з використанням даних у 2018 році [1].

Таблиця 2

Ідентифікація господарювання сільськогосподарських підприємств

Показник, од. виміру	Значення показника залежно від розміру підприємств					
	Фактичні			Розрахункові		
	Великі	Середні	Малі	Великі	Середні	Малі
Q_v , %	10,5	52	37,5	10,5	52	37,5
Q_p , %	-	-	-	5,3	20	4,2
Q_p/Q_v , %	-	-	-	50,8	38,5	11,1
Y , %	-	-	-	7,3	40	35
N_v	-	-	-	15	15	15
N_c	-	-	-	9	9	9
D , млрд. грн	63	313	225	63	313	225
C , млрд. грн.	-	-	-	18,98	125,2	139,5
$П$, млрд. грн	-	-	-	44,298	187,8	85,5
$Ц$, млрд. грн/ %	-	-	-	12	15,65	54
P , %	-	-	-	233	150	61,3

Позначення: C – повна собівартість продукції, млрд. грн.

Джерело: Власні дослідження з використанням даних у 2018 році [3].

Таблиця 3

Ідентифікація господарювання домогосподарств сільського населення

Показник, од. виміру	Значення показника залежно від розміру середньомісячного доходу					
	Фактичні			Розрахункові		
	Великі	Середні	Малі	Великі	Середні	Малі
Q_v , %	10,5	52	37,5	10,5	52	37,5
Q_p , %	-	-	-	5,33	20	4,17
Q_p/Q_v , %	-	-	-	50,8	38,5	11,1

Продовження таблиці 3

Y, %	-	-	-	7,3	40	35
Nв	-	-	-	15	15	15
Nс	-	-	-	9	9	9
Д, млрд. грн	15,066	5,614	1,857	15,1	5,614	1,86
Вд, млрд. грн.	10,472	3,952	1,316	10,472	3,9	1
Опр, млрд. грн	4,594	1,662	0,54	4,6	1,662	0,5
Ц, млрд. грн	-	-	-	2,83	0,28	0,45
P, %	-	-	-	44	43	50

Позначення: Вд – витрати домогосподарств сільського населення, млрд. грн.

Джерело: Власні дослідження з використанням даних у 2018 році [2].

За даними таблиць 1, 2, 3 видно, що навіть при недостатній економічній інформації за допомогою запропонованих формул (3,4,5) можливо провести економічні розрахунки з достатньою точністю, про що вказує узгодженість зазначених в них показників.

Інтерпретація процесів економічного розвитку сільського господарства у межах економіки держави (табл. 4), сільськогосподарських підприємств (табл. 5), домогосподарств сільського населення (табл. 6.) дає змогу визначити ефективні умови їх функціонування, господарювання, порівняти існуючий стан – без регулювання товарності продукції з бажаним – із її регулюванням та встановити економічний ефект від можливих змін в реформуванні аграрного сектора економіки держави, удосконалення економічного механізму господарювання, державного управління.

Економічні розрахунки здійснено за формулами (3,4,5).

Встановлено економічний ефект від можливих змін в реформуванні для аграрного сектора економіки держави – 13,098 млрд. грн, для сільськогосподарських підприємств – великих – 20,572, середніх – 36,14, малих – 4,5 млрд. грн, для домогосподарств сільського населення великих – 11,62, середніх – 5,108, малих – 37,72 млрд. грн. Величина економічного ефекту вказує на відмінності показників, зазначених у таблицях (4, 5, 6).

Таблиця 4

Інтерпретація процесів виробництва й реалізації продукції сільського господарства у межах економіки держави

Показник, од. виміру	Значення показника при виробництві продукції сільського, лісового та рибного господарства	
	Без регулювання Qp/Qв	З регулюванням Qp/Qв
Qв, %	10,68	11,5
Qр, %	5,63	7
Y, %	7,3	7,3
Nв	15	15
Nс	9	9
Qp/Qв, %	52,75	60,87
Д, млрд. грн	287,131	296
Опр, млрд. грн	74,229	70
П, млрд. грн	212,902	226
млрд. грн	2,974	2,8
Ц, млрд. грн/ %	51	42,3
Р, %	286,82	322,8

Джерело: Власні дослідження.

Таблиця 5

Інтерпретація господарювання сільськогосподарських підприємств

Показник, од. виміру	Значення показника залежно від розміру підприємств					
	Без регулювання Qp/Qв			З регулюванням Qp/Qв		
	Великі	Середні	Малі	Великі	Середні	Малі
Qв, %	10,5	52	37,5	15,9	60	24,1
Qр, %	5,3	20	4,2	4,8	30	10,2
Qp/Qв, %	50,8	38,5	11,1	30,4	50	42,2
Y, %	7,3	40	35	13	42	18
Nв	15	15	15	15	15	15
Nс	9	9	9	9	9	9
Д, млрд. грн	63	313	225	95,4	361,2	144,6
С, млрд. грн.	18,98	125,2	139,5	30,53	137,3	55
П, млрд. грн	44,298	187,8	85,5	64,87	223,94	90
Ц, млрд. грн/ %	12	15,65	54	19,7	12,04	14,2
Р, %	233	150	61,3	212,5	163,1	164

Джерело: Власні дослідження.

Таблиця 6

Інтерпретація господарювання домогосподарств сільського населення

Показник, од. виміру	Значення показника залежно від розміру середньомісячного доходу					
	Без регулювання Qp/Qв			З регулюванням Qp/Qв		
	Великі	Середні	Малі	Великі	Середні	Малі
Qв, %	10,5	52	37,5	11	54	35
Qp, %	5,33	20	4,17	6,17	23,33	33,3
Qp/Qв, %	50,8	38,5	11,1	56	43,21	95,2
Y, %	7,3	40	35	7,3	40	15
Nв	15	15	15	15	15	15
Nс	9	9	9	9	9	9
Д, млрд. грн	15,1	5,614	1,86	26,22	9,77	39,1
Вд, млрд. грн.	10,472	3,9	1	10	3	2,5
Опр, млрд. грн	4,6	1,662	0,5	16,22	6,77	38,22
Ц, млрд. грн/ %	2,83	0,28	0,45	4,25	0,42	1,173
P, %	44,2	43	50	162,2	225,7	1529

Джерело: Власні дослідження.

Як видно основна маса грошових коштів зосереджена у виробництві сільськогосподарської продукції, на підприємствах, значно підвищився їх рівень у малих домогосподарств сільського населення внаслідок перерозподілу фінансів, допомоги з боку держави, з регулюванням товарності продукції підвищується ефективність середніх та малих підприємств, що дає змогу забезпечити ефективні умови їх господарювання в умовах конкуренції.

Виходячи з вищевикладеного можна стверджувати, що ефективний механізм економічного розвитку суб'єктів господарювання полягає у послідовному визначенні їх проміжних станів за допомогою запропонованих моделей, що розкривають інформаційно-аналітичний інструментарій з обробки, аналізу та використання економічної інформації. Зокрема реформування аграрного сектора економіки держави необхідно розпочинати з

нарощування виробництва продукції, формування сільськогосподарськими підприємствами своєї частки у валовому внутрішньому продукті. При цьому важливо забезпечити ефективні умови господарювання середніх та малих сільськогосподарських підприємств. За встановленою часткою внутрішнього продукту господарювання підприємств доцільно перейти до функціонування аграрного сектору економіки держави, здійснюючи перерозподіл фінансів, збільшуючи відрахування на оплату праці та забезпечуючи регулювання прибутку. На основі встановлених відрахувань на оплату праці у аграрному секторі економіки держави необхідно забезпечити збільшення оплати праці домогосподарств сільського населення, підвищуючи рівень рентабельності їх господарювання, який відповідає певному рівню життєдіяльності сільського населення.

Проведене дослідження дає змогу визначитися з подальшим розвитком виробництва й реалізації продукції, удосконаленням управління підприємств, використанням нових, інноваційних методів аналізу їх інформаційних даних, обґрунтуванням управлінських рішень.

Список джерел:

1. Валовий внутрішній продукт за категоріями доходу. URL : <http://ukrstat.gov.ua>
2. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2018 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України). Статистичний збірник. Частина I. Київ 2019. URL : <http://ukrstat.gov.ua>
3. Обсяг виробленої продукції (товарів, послуг) підприємств за видами економічної діяльності з розподілом на великі, середні, малі та мікропідприємства у 2012-2018 роках. URL : <http://ukrstat.gov.ua>
4. Павлик В.П. Механізм реформування аграрного сектора економіки держави. / Економіка сьогодення: актуальні питання та інноваційні аспекти: збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної : ГО “СІЕУ”, 2020. -148 с., С. 15 – 18.
5. Павлик В.П. Державне забезпечення стійкого розвитку агропромислового комплексу та сільських територій. / Екологічні та соціальні аспекти розвитку економіки в умовах євроінтеграції: тези доповідей VII –ї Всеукраїнської науково-практичної конференції 20-22 травня 2020 р. / за ред. І.О. Мельник та ін. Комп'ютерний дизайн О. Буганов. Миколаїв. 2020. 409 с., С. 163 – 166.

6. Павлик В.П. Систематизація методів у інформаційному забезпеченні управління підприємствами. *Економіка АПК*. 2020. № 1. С. 95 – 100.
7. Павлик В.П. Удосконалення планування господарської діяльності сільськогосподарських підприємств. *Економіка АПК*. 2020. № 3. С. 89 – 99.

REGIONAL ECONOMY

Nematov Nematulla Erkinboyevich

lecturer, Andijan Institute of Agriculture and Agrotechnologies, Republic of Uzbekistan

THE ROLE OF ECONOMIC DEVELOPMENT OF FARMS IN THE ORGANIZATION OF AGRICULTURAL CLUSTERS

Abstract. *In order to develop agricultural clusters, proposals are made on the functioning of farms and their economic sustainability.*

Keywords: *Agrocluster, agriculture, economic independence, agriculture, competitiveness.*

For the development of agricultural clusters, it is important to raise the agrarian economy, increase the efficiency of the farming movement, deepen the system of comprehensive reforms and measures to ensure their sustainable development, and comprehensive support for farmers.

The formation of economic relations in the development of farms is explained by the evolution of forms of management and the degree of their economic independence. The development of property relations leads to an increase in the material interests of the head and employees of the peasant farm.

For the development of agricultural clusters, it is important to raise the agrarian economy, increase the efficiency of the farming movement, deepen the system of comprehensive reforms and measures to ensure their sustainable development, and comprehensive support for farmers.

The formation of economic relations in the development of farms is explained by the evolution of forms of management and the degree of their economic independence. Sustainable development of farms is achieved by increasing their productivity. One of the important issues is the improvement of external economic conditions, the development of technological processes.

These include improving the economic relations of farms with all market participants, the development of inter-farm cooperation and agricultural services,

the creation of farmers' associations, and the widespread use of world standards. Seasonality and dependence of nature on agriculture require the development of non-agricultural activities of farms.

At the same time, the development of additional income through the construction of small greenhouses, the development of animal husbandry on cotton and grain farms will give good results. In order to increase the competitiveness of farms, it will be necessary to develop a strategy for their development.

At the same time, the development of a strategy for sustainable development of farms is based on the specifics of agriculture, natural and economic conditions, specialization, their stratification and adaptation by areas of activity and results, different levels of internal and external potential of different business systems.

From this point of view, it is advisable to determine the development strategy based on the current real situation of the groups that characterize the activities of farms.

First of all, this is an important factor in developing a strategy for the development and implementation of farms, increasing the competitiveness of their implementation, as well as in the process of ensuring sustainable development.

– agricultural clusters ensure the parties' interest in controlling and improving the quality and competitiveness of products by combining technological processes of production - storage - processing - sale of fruits and vegetables into a single integrated system;

– In agricultural clusters, the division of labor is highly developed, regional and inter-farm specialization and labor cooperation, which makes it possible to increase production efficiency.

References:

1. Kostyukova E.I. Crediting the agricultural sector is the main factor in the development of agricultural production // Finance and Credit. - 2008 No. 23. - from. 35-39.
2. G.Zufarova., N.Nematov. Management of the competitiveness of agroclaters through ecological production. Actual science. # 2 (43) 2021
3. Каримова, Г., & Халилова, С. (2020). РОЛЬ ИНВЕСТИЦИЙ В РАЗВИТИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ. InterConf.

4. Karimova, G. A. (2019) "FINANCIAL MECHANISM OF FOREIGN INVESTMENT ATTRACTION," Central Asian Problems of Modern Science and Education: Vol.4: Iss.2, Article 125. Available at: <https://uzjournals.edu.uz/capmse/vol4/iss2/125>
5. Karimova, G. A. (2019). FINANCIAL INSTRUMENTS AS A MECHANISM FOR ATTRACTING FOREIGN INVESTMENT. Theoretical & Applied Science, (10), 60-64. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=41328846>

Zufarova Gulmira Abduhalilovna

PhD, Associate Professor, Agricultural economics department,
Andijan Institute of Agriculture and Agrotechnologies,
Republic of Uzbekistan

Atajanova Rakhatoy Dilmurodovna

1st year master's student
Andijan Institute of Agriculture and Agrotechnologies,
Republic of Uzbekistan

THEORETICAL ANALYSIS OF LABOR

Abstract. *The article examines labor issues from the side of the most imaginable academic economists. Labor is a process between man and nature in which man directly expresses, regulates, and controls the metabolism between himself and nature.*

Keywords: *Labor, person, sphere of labor, production, economy, labor market.*

In the economic and social life of society, the sphere of work is the most important and multifaceted. Labor is a conscious, purposeful activity for the production of material and spiritual goods that can meet the specific needs of a person. The labor sector includes, along with the labor market, the use of labor resources directly in social production. Labor issues that have attracted the attention of thinkers, economists, scientists and researchers and have largely shaped the pace of development of society are multifaceted, studied and described.

According to A. Marshall, "labor is any mental or physical force that is used, in whole or in part, to achieve a result, except for the satisfaction of what it does."

From the description of A. Marshall, we can conclude that a person will use all his mental and physical strength to achieve any result.

In the opinion of V. Inozemtseva, "labor is an activity that is performed correctly or relatively under the influence of external material needs."

The Russian economist B. M. Genkin proposes to describe labor as: "Labor is the process of converting natural resources into material, intellectual, and spiritual

goods, and a person manages this process or manages it either through coercion, or through internal motivation, or both." According to the definition of B. M. Genkin, work can be considered as a result.

As L. P. Vladimirova describes: "Labor is a human activity focused on the transformation of natural materials. A source of wealth. This is a necessary and necessary condition for human survival.

Labor is multi-faceted, diversified, and people are constantly developing their labor force, creating new value that is much higher than the cost of living needed to rebuild the labor force Labor, as in the case of various phenomena, is a single whole, but is divided into different categories that make up labor, so it is easy to master ".

According to P. E. Shlender and Professor Yu. K. Kokin: "Labor is a material or spiritual activity aimed at producing a product that is useful for society. From an economic point of view, these people are consciously working to adapt their needs to meet their needs. Labor is a special system consisting of three components: the subjects of labor, the means of labor, and the person in which processes are transformed into products. Labor is the process of consuming the nervous and energetic energy of a person, and as a result, it creates value for the life and development of society".

Labor, on the one hand, means human creativity, purposeful activity, through which the appearance of natural objects is transformed and adapted to meet their needs, on the other hand, the interaction of the participants in the process with the owners (owners) of the means of production (owners) (product and service) is studied from the point of view of the position of various quantitative and qualitative characteristics.

According to K. H. Abdurakhmanov, " labor is only a human activity to transform the available natural, material and intellectual resources into necessary products for personal and social needs. The concept of work, physiologically, is a process of mechanical activity of nerve and muscle movements and proteins, which is caused by the accumulated energy of life in the body».

At the same time, labor is a complex socio - psychological process that is an indefinable natural necessity for people's lives. Labor is a process between man and nature in which man directly expresses, regulates, and controls the metabolism between himself and nature.

So labor is a socially useful human activity. So, labor is made up of three main components: the conscious activity of a person, including raw materials, means of labor, and living expenses.

Currently, the labor market is one of the most important challenges facing the economy. In the labor market, the supply and demand for labor is formed and regulated.

Thus, for the effective functioning of the labor market, first, people who have the means to create or expand production are needed, and, secondly, those who do not have the means of production and do not work.

References:

1. Genkin B. M. "Troupe of Economics and Sociology". Textbook for universities. - M.: Publishing group NORMA-INFRA. M., 1999-3-ya str.
2. Labor Economics: Textbook / Ed. by prof. P. E. Shlender, and prof. Yu. P. Kokin. - Moscow: Yurist, 2002.-22-26- p.
3. Economics and Sociology of Labor: A textbook for students of economic universities / Edited by K. Abdurakhmanov / - T.: "Teacher", 2001-88.
4. Каримова, Г., & Халилова, С. (2020). РОЛЬ ИНВЕСТИЦИЙ В РАЗВИТИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ. InterConf.
5. Karimova, G. A. (2019) "FINANCIAL MECHANISM OF FOREIGN INVESTMENT ATTRACTION," Central Asian Problems of Modern Science and Education: Vol.4: Iss.2, Article 125. Available at: <https://uzjournals.edu.uz/capmse/vol4/iss2/125>
6. Karimova, G. A. (2019). FINANCIAL INSTRUMENTS AS A MECHANISM FOR ATTRACTING FOREIGN INVESTMENT. Theoretical & Applied Science, (10), 60-64. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=41328846>

Аюбов Диловар Мирзошарифович

Таджикский государственный педагогический университет им. Садриддина Айни,
кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой экономической теории,
Республика Таджикистан

Воснева Фируза Курбановна

ведущий специалист отдела национальной библиографии
Национальной библиотеки Таджикистана, Республика Таджикистан

Убайдуллоева Ситора Ахмедовна

Таджикский государственный педагогический университет им. Садриддина Айни,
старший преподаватель кафедры экономической теории,
Республика Таджикистан

Гозибекова Мухабат Хайдаровна

Таджикский государственный педагогический университет им. Садриддина Айни,
кандидат экономических наук, доцент кафедры экономической теории,
Республика Таджикистан

Гафорзода Джонона

к.э.н., доцент кафедры экономики и управления Таджикский государственный
педагогический университет имени С.Айни, Республика Таджикистан

Самиев Толибджон Таджикский

государственный педагогический университет им. Садриддина Айни,
кандидат экономических наук, доцент кафедры экономики и управления,
Республика Таджикистан

**ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЯ РЫНКА БИБЛИОТЕЧНЫХ УСЛУГ
В УСЛОВИЯХ СОВРЕМЕННОЙ ЭКОНОМИКИ**

Аннотация. В ходе нашего исследования библиотекарям и пользователям было предложено ответить на вопрос: «Что в библиотеке на их взгляд нуждается в изменении?» Пользователи и библиотекари (в неравной степени) считают существенным расширение номенклатуры предоставляемых услуг. Это, с одной стороны, радует, поскольку

имеющиеся библиотечные услуги в той или иной степени востребованы, у них есть будущее. С другой стороны, это может свидетельствовать о том, что пользователи ждут от библиотеки большего. Библиотекари осознают, что им предстоит большая работа по формированию номенклатуры услуг, способной более оперативно и полно удовлетворять потребительский спрос. Практически полностью совпадают предложения респондентов обеих групп, касающиеся необходимости активизации деятельности библиотеки по продвижению предоставляемых услуг к населению.

Ключевые слова: Библиотека, услуг, библиотечных услуг, спрос, предложения, факторы библиотечной среды, маркетинговую концепцию библиотеки.

Понятие и сущность библиотечных услуг. Инициативная хозяйственная деятельность библиотек в целом регулируется законом спроса и предложения, их конкурентным стоимостным соотношением. О движении спроса судят по объемам реализации услуг, по динамике цен и по прибыли. Превышение предложения над спросом, помимо понижения цен влечет за собой сокращение размеров прибыли. Недостаточное предложение ведет к росту цен и к увеличению прибыли. Рыночная экономика ориентирована на потребительский спрос. Библиотека стремится, с одной стороны, удовлетворять имеющийся спрос, а с другой, - всячески создавать его, стимулировать его расширение. Не последнюю роль в этом деле играют методы продвижения библиотечных услуг к потребителям. Нам представляется важным аспектом деятельности библиотек сопоставлении уровня соответствия предложения спросу. В данном случае существенными вопросами можно считать следующие: являются ли услуги, предлагаемые библиотекой, отражением существующего спроса являются ли качество услуг и формы их предоставления адекватными современному уровню развития науки, техники, культуры и информационных технологий; какие внешние и внутренние факторы библиотечной среды влияют на маркетинговую концепцию библиотеки. В ходе проведенного исследования респондентам был задан вопрос «Какими библиотечными услугами вы чаще всего пользуетесь?» (см. табл. Как и следовало ожидать, наибольший спрос у читателей (54%) на получение документов во временное пользование из

библиотечного фонда. Из других услуг библиотеки чаще других называлось участие в массовых мероприятиях библиотеки, посещение занятий кружков и любительских объединений. Среди платных услуг, спрос на которые отмечали читатели, «ночной абонемент» и копировально-множительные услуги. Характерно, что на использование компьютерных баз данных и услуги ИНТЕРНЕТ указали всего 0,5% респондентов. Последнее, с нашей точки зрения, говорит не столько об отсутствии спроса, сколько о том, что общедоступные библиотеки пока не могут удовлетворять эти потребности.

В ходе нашего исследования библиотекарям и пользователям было предложено ответить на вопрос: «Что в библиотеке на их взгляд нуждается в изменении?» Пользователи и библиотекари (в неравной степени) считают существенным расширение номенклатуры предоставляемых услуг. Это, с одной стороны, радует, поскольку имеющиеся библиотечные услуги в той или иной степени востребованы, у них есть будущее. С другой стороны, это может свидетельствовать о том, что пользователи ждут от библиотеки большего. Библиотекари осознают, что им предстоит большая работа по формированию номенклатуры услуг, способной более оперативно и полно удовлетворять потребительский спрос. Практически полностью совпадают предложения респондентов обеих групп, касающиеся необходимости активизации деятельности библиотеки по продвижению предоставляемых услуг к населению (у библиотекарей это положение взаимосвязано и с двумя другими: повысить эффективность рекламных мероприятий библиотеки; разработать и внедрить новые средства информирования населения о предоставляемых услугах и как следствие эффективности данной деятельности - увеличить число пользователей). Действительно, важно не только уметь производить нужные населению библиотечные услуги, но и научиться их грамотно преподнести, доказать их необходимость, зафиксировать сам факт существования услуг и т.д. Наличие в библиотеке необходимого для удовлетворения существующего потребительского спроса объема услуг, ресурсов и штата сотрудников является актуальным требованием потребителей, осознается оно и многими специалистами-практиками. Объемы

услуг, продвигаемых к пользователям, на наш взгляд, должны соответствовать уровню потребительского спроса, существующего на рынке. Кроме вариантов ответов, заложенных в анкетах, респондентам было предложено высказать особое мнение по данному вопросу. Многие воспользовались этой возможностью. Они предлагают: увеличить фонд библиотеки за счет новых поступлений, например обращение к старательским артелям насчет покупки новых книг; создать книжный и журнальный фонды популярной литературы силами читателей и организовывать разнообразные книжные выставки; улучшить материально-техническую базу библиотеки; увеличить часы работы библиотеки в вечернее время, открывать ее в выходные и праздничные дни; организовывать при библиотеке различные любительские объединения, клубы по интересам; преобразовать библиотеку в центр досуга, знания и просвещения и т.д. Среди предложений пользователей особого внимания заслуживают связанные с внедрением в библиотечную практику ПЭВМ: предоставлять широкий спектр компьютерных услуг, доступ в ИНТЕРНЕТ, перевести каталоги и картотеки библиотеки в машиночитаемую форму, создать фонд обучающих компьютерных программ и т.п. Исследование показало, что большая половина респондентов-читателей (56,4%) умеет пользоваться компьютером, 72,6% хотели бы получать информацию в библиотеке с его помощью. Несмотря на то, что личный библиотечный опыт не позволил большинству пользователей представить и понять, как могут преобразить библиотеку новые информационные технологии, многие из них, как свидетельствуют результаты исследования, говорят об автоматизации. Причем среди пользователей желающие получать в библиотеке информацию с помощью компьютера представлены различными группами по возрасту, образованию, роду деятельности, интересам и т.п. Как показало проведенное нами исследование, среди потребителей услуги - выдачи документов во временное пользование из библиотечного фонда представлены практически все категории населения. К справочно-консультационным услугам прибегает, в основном, учащаяся молодежь; люди, занятые поиском работы, переквалификацией; решающие различные вопросы (жилищные, социальные,

бытовые, экономические, судебные, охраны здоровья; информации о работе, местонахождении различных учреждений и т.п.); интеллигенция, деловые люди, инвалиды, малоимущие и т.п. Ночным абонементом пользуются преимущественно студенты, а услугами залоговой библиотеки, как правило, те категории пользователей, которые заняты изучением отдельных вопросов, проблем (история, экономика, политика и т.п.) преимущественно по новейшей литературе или чтением самой современной литературы (в том числе эти читатели часто являются приверженцами определенного жанра: «дамских романов», детективов, фантастики). Самые большие расхождения во взглядах на факторы обнаружены: в связи со временем предоставления услуг; степенью охвата потребителей библиотечными услугами и с эффективностью рекламы. Время предоставления услуг чаще называют пользователи, поскольку удобный режим работы является составной частью комфорта, облегчая доступ к библиотечным услугам. На этот фактор важно обратить особое внимание, поскольку библиотеки открыты именно для абонентов, которые хотят посещать библиотеку в свободное время. Сюда же библиотекари причисляют сезонные колебания потребительского спроса, констатируя, что абоненты реже обращаются к предлагаемым услугам в летний период. Как показывает анализ ответов респондентов и знакомство с практическим опытом работы библиотек, повышение потребительского спроса на услуги наблюдается в осенне-зимний сезон, что связано с активной профессиональной, учебной и другой деятельностью большинства пользователей. Летом наступает резкое падение спроса на библиотечные услуги. Это связано с началом отпусков и каникул. Хорошая летняя погода далеко не у всех пользователей вызывает стремление посещать библиотеки. Задачей маркетинговой деятельности в связи с данным фактором можно считать достижение стабилизации сбыта с учетом колебаний спроса посредством активизации элементов продвижения услуг к населению. В данном случае нам представляется важным сохранить имеющийся потребительский спрос и по возможности увеличить его посредством рекламы, прайс-лист и методов стимулирования сбыта. Сделать библиотечные услуги максимально привлекательными для пользователей, предусмотрев льготы и

скидки и т.п. На степень охвата потребителей библиотечными услугами в большей мере указали абоненты. Действительно, нужные пользователям библиотечные услуги должны выявляться и предоставляться в нужных объемах, по доступным ценам. Услуг должно хватать всем желающим ровно на столько, насколько абоненты готовы их потреблять. В данном факторе проявляется сбалансированность потребительского спроса и предложения, перспективных услуг, предлагаемых библиотекарями, отсутствуют названные читателями: помощь в образовании, самообразовании, услуги, содействующие ориентированию в библиотеке, поиску нужной информации; информирование о деятельности местных органов власти и управления. Это свидетельствует о том, что в большинстве случаев потребительский спрос на услуги либо значительно превышает предложение, либо вообще не обеспечен соответствующими библиотечными услугами. На некоторые библиотечные услуги формируется незначительный спрос, порою даже единичный. Но любой (и скрытый, и перспективный) потребительский спрос должен быть изучен, не оставлен без внимания библиотеки, обеспечиваться соответствующим предложением библиотечных услуг. Нет гарантии, что наиболее популярные услуги завтра будут забыты, а услуги, не представляющие в настоящий момент ценности для абонентов, станут востребованы. Кроме того, в условиях информационного бума возможно возникновение потребительского спроса на какие-либо новые услуги.

Прогнозирование потребностей пользователей на будущее - важный фактор, так как задача библиотеки не только удовлетворять имеющиеся потребности, но и содействовать их будущему формированию, т.е. в какой мере вести потребителей.

Список литературы:

1. Аакер Д. Стратегическое рыночное управление СПб: Питер, 2002.
2. Ашервуд Б. Алфавит общения библиотеки, М., Либерия 1995г.
3. Бубекина Н. В. Экономические аспекты деятельности библиотеки на современном этапе, М., Либерия 1997г.

Тарасевич Олена Вікторівна

д.е.н., доцент, завідувач відділу економіко-правових проблем містознавства

Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Макутова НАН України,

Україна

Жилінська Людмила Олександрівна

д.е.н., доцент, старший науковий співробітник відділу економіко-правових проблем

містознавства, відділ економіко-правових проблем містознавства, Інститут економіко-

правових досліджень, імені В.К. Макутова НАН України,

Україна

ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ МІСТА ЯК ЧИННИК ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІДКРИТОСТІ ТА ПРОЗОРОСТІ ІНФОРМАЦІЇ

Процес екологізації набув світового масштабу ще з 70-х років та регламентується наступними міжнародними документами: Стокгольмська декларація з 26 принципами охорони навколишнього природного середовища; Конвенція про охорону озонного шару, Монреальський протокол по сполукам, що руйнують озонний шар, Всесвітня хартія охорони довкілля, Базельська конвенція, Декларація Ріо з навколишнього середовища і розвитку, Порядок денний на XXI ст., Рамкова конвенція Організації Об'єднаних Націй про зміни клімату, Конвенція про біологічне різноманіття тощо. Але, незважаючи на те, що Україна ратифікувала основні положення зазначених документів, вони носять декларативний характер, оскільки їх реалізація стримується безліччю факторів, зокрема, відсутністю практичних державних ініціатив.

Загалом, суть поняття екологізації провідні фахівці розглядають в контексті певного процесу, що націлений на мінімізацію антропогенного тиску шляхом перебудови способів діяльності.

За даними Головного управління статистики у Донецькій області [1], викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними

джерелами забруднення за 2019 рік становили 773,51 тис. т (31,5 % від загальних викидів по Україні) та на 2,1 % менше, ніж за 2018 рік. Динаміку викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел забруднення у місті Маріуполь за 2011-2019 роки наведено на рис.1.

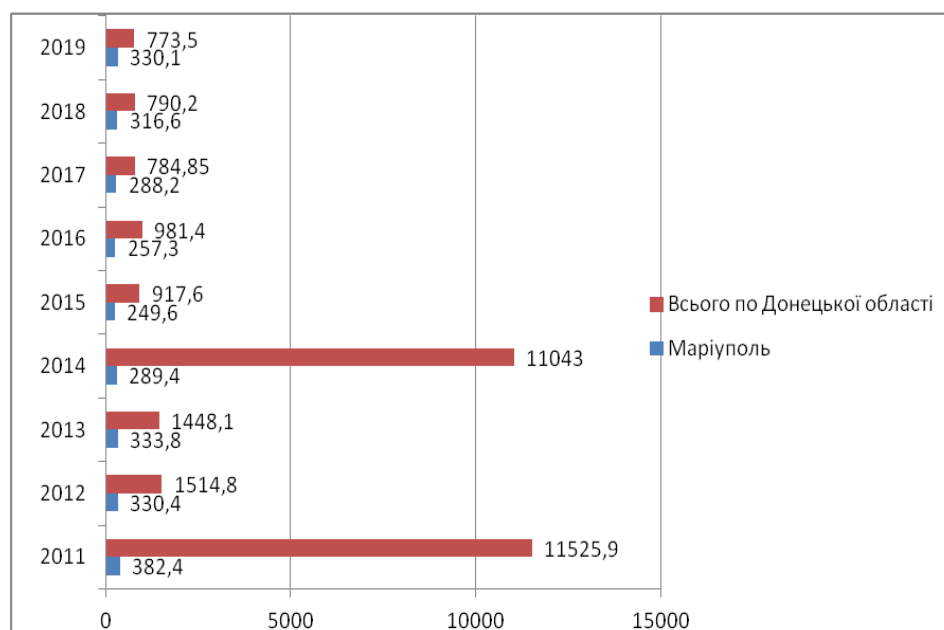

Рис.1. Динаміка викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел забруднення у місті Маріуполь за 2011-2019 роки

Джерело: побудовано за [1]

Для розробки прогнозних даних викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря на 2021- 2024 рік побудуємо прогнозну економетричну модель $y = f(x)$, охарактеризуємо її поліноміальною функцією (рис.2), яка має максимальне значення коефіцієнту детермінації - поліноміальною моделлю, оскільки вона описує 87% даних.

Згідно з прогнозом відбувається постійне збільшення кількості викидів:

$$y_{2021} = 5,6462x^2 - 62,694x + 443,32 = 436,88 \text{ тис.т.}$$

$$y_{2022} = 5,6462x^2 - 62,694x + 443,32 = 504,04 \text{ тис.т.}$$

$$y_{2023} = 5,6462x^2 - 62,694x + 443,32 = 582,5 \text{ тис.т.}$$

$$y_{2024} = 5,6462x^2 - 62,694x + 443,32 = 672,2 \text{ тис.т.}$$

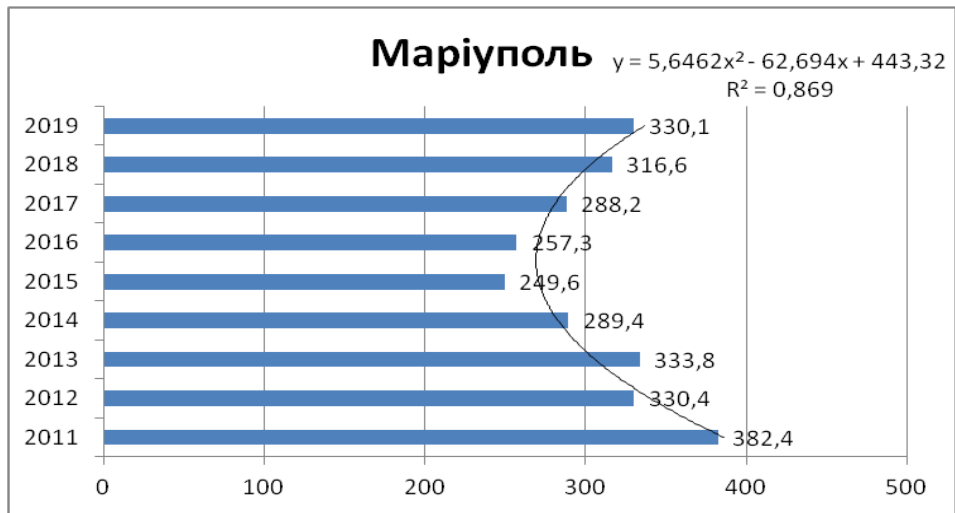

Рис.2. Динаміка викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел забруднення у місті Маріуполь

Джерело: побудовано автором за даними рис.1

За даними досліджень [2] визначено, що індекс забруднення атмосферного повітря у м. Маріуполь було віднесено до дуже високого рівня забруднення (рис.3).

Рис.3. Індекс забруднення атмосферного повітря у м. Маріуполь

Джерело: побудовано автором за даними [2]

Для розробки прогнозних даних індексу забруднення атмосферного повітря у м. Маріуполь на 2021-2024 рік побудуємо прогнозну економетричну модель $y = f(x)$, охарактеризуємо її лінійною функцією (рис.3), яка має

максимальне значення коефіцієнту детермінації - поліноміальною моделлю, оскільки вона описує 71% даних.

Згідно з прогнозом відбувається постійне збільшення забруднення у м.Маріуполь:

$$y_{2021} = 1,7111x + 6,9993 = 20,7$$

$$y_{2022} = 1,7111x + 6,9993 = 22,4$$

$$y_{2023} = 1,7111x + 6,9993 = 24,1$$

$$y_{2024} = 1,7111x + 6,9993 = 25,8$$

Еколого-гігієнічне дослідження територій зон впливу суб'єктів господарювання м. Маріуполь передбачало визначення джерел викидів промислових підприємств, які дають найбільший вклад як у валовому так і в кількісно-компонентному обсязі викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря (пріоритезація основних підприємств-забрудників) з урахуванням з/д вузлів та перспективи розвитку промпідприємств. Основними промисловими об'єктами міста Маріуполь є 47 промислових підприємств [2].

Список джерел:

1. Головне управління статистики у Донецькій області. URL: <http://donetskstat.gov.ua/> (дата звернення: 10.04.2021).
2. Програма охорони та оздоровлення навколишнього природного середовища на період 2021-2030 рр. м.Маріуполь. URL: <https://mariupolrada.gov.ua/> (дата звернення: 10.04.2021).

INTERNATIONAL ECONOMICS
AND INTERNATIONAL RELATIONS

Kalaycı İrfan

Professor of Economics, Ph.D.,
Faculty of Economic and Administrative Sciences,
İnönü University, Turkey

Hatice Özkurt Çokgüngör

Lecturer, Vocational School of Social Sciences,
İstanbul University-Cerrahpaşa, Turkey

TECHNOLOGY BALANCE OF PAYMENTS (TBP):
A KEY CONCEPT TO UNDERSTAND THE GLOBALIZING WORLD

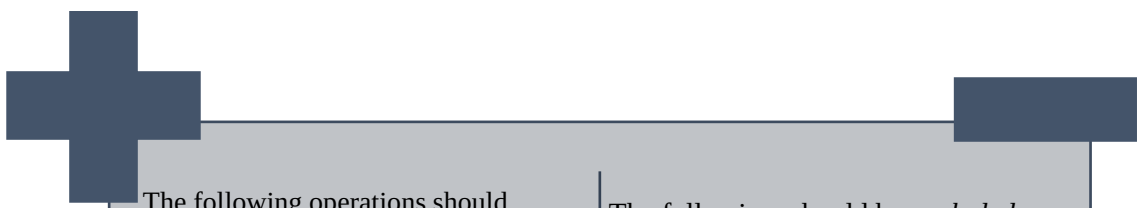
***Abstract.** Technology balance of payments (TBP) is a record of international technology flows. The importance of TBP, which can be considered as a component of the knowledge economy, has increased in this high technology age. In the globalizing world, the technology race continues with technology exchange. The development capacity of the countries is measured by its marketing as well as by the production of high technology.*

***Keywords:** Technology balance of payments, globalizing world*

Technology balance of payments, TBP for short, is a reality and necessity of the globalizing world. Today, scientific and technological transfers have increased more than ever. Country groups such as BRICS (Brazil, Russia, India, China, South Africa) and MIST (Mexico, Indonesia, South Korea, Turkey) were formerly the technology bases of developed countries, but now they have rapidly become global competitors by producing their own technological brands.

As defined by the OECD (2009); TBP records the international flow of technology regarding industrial property rights, licenses, patents, know-how, research and technical assistance (see Fig. 1). TBP, which can be considered as a technical component of the knowledge economy, is scattered in the general balance

of payments balance, which reveals the international trade and economic relations of the national economy in a foreign currency-weighted and statistical manner.

The following operations should be <i>included</i> in the TBP: + patents (purchases, sales); + licenses for patents; + know-how (not patented); + models and designs; + trademarks (including franchising); + technical services; + financing of industrial R & D outside the national territory.	The following, should be <i>excluded</i>: - commercial, financial, managerial and legal assistance; - advertising, insurance, transport; - films, recordings, material covered by copyright; - design; - software.

**Fig. 1. Elements covered and not covered
by the technology balance of payments**

Source: Eurostat

TBP is a subject of study in the context of the general balance of payments, which reveals the international trade and economic relations of a national economy in a currency-weighted and statistical way. Its exact location is the current account sub-balance sheet consisting of foreign trade, service income / expenses and transfers. Therefore, calculations regarding technological products, services and their transfers are no longer a detail in terms of developed economies, and have become a serious criterion when determining who ranks in the global development league.

i. If the technological export revenue (X) is more than the import expense (M), the balance sheet gives a "surplus", that is, the balance passes to "plus". Technological export revenues are quite high as developed economies are ahead in their technological production and marketing.

ii. Conversely, if M exceeds X, the balance sheet returns "deficit", the balance shifts to "minus". Underdeveloped economies are constantly negative in TBP. One

proof of this is that these economies, being technologically poor, are deeply dependent on high-tech economies.

iii. The third and last case is when X and M are equal. Although the global conjuncture does not allow much, it can be thought that capitalist economies have adopted the balanced TBP just like the balanced budget.

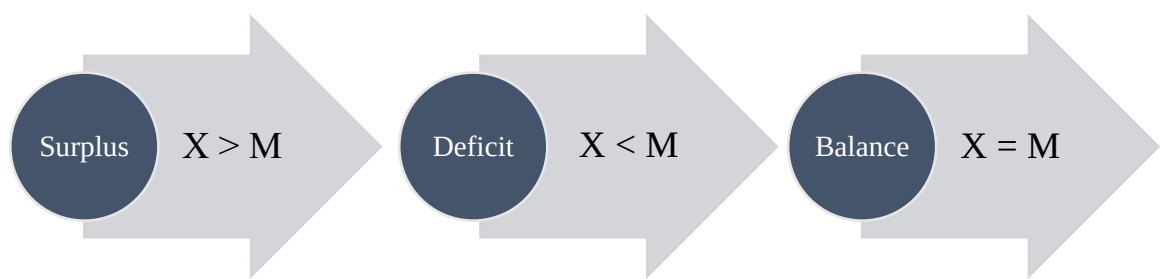

Fig. 2. **Three consequences of the technology balance of payments**

Technology balance of payments functions as a tool that helps to understand an economy's relationships with the rest of the world, while also revealing the elements and dynamics of its nature. Advanced economies are typically associated with very large stocks of knowledge and technology. They also have intense technological relationships that are always two-way, meaning they both sell and buy technology. Technology stocks of underdeveloped economies are much smaller and they buy less technology from other countries. A country may have huge and open technological needs and still stay outside of the world's main technology flows. The most important technology flows occur in areas where firms develop more sophisticated or ambitious solutions and advances are associated with a combination of original elements that are not present in the firm or the national economy. The USA, Germany, and Japan all have significant trade flows in these areas (FAPESP, 2010).

Since technology concerns all sectors in the economy, whichever country has a technology superiority in the global world is considered both developed and powerful. Dependence on foreign technology is not a sustainable situation for underdeveloped and developing countries. There is also the risk of being an open door to potential economic crises.

References:

1. Eurostat, Glossary:Technology balance of payments (TBP) <https://ec.europa.eu/eurostat/>
2. FAPESP-São Paulo Research Foundation (2010) “Chapter 6 Technology balance of payments: a renewed perspective”, Science, Technology & Innovation Indicators in the State of São Paulo / Brazil 2010 <https://fapesp.br/indicadores/2010/english/B-Vol-1-Iniciais.pdf>
3. OECD (2009), “Technology balance of payments”, in OECD Science, Technology and Industry Scoreboard 2009, OECD Publishing. http://dx.doi.org/10.1787/sti_scoreboard-2009-49-en

Лимар Валерія Валеріївна

доктор економічних наук, доцент,

доцент кафедри міжнародних економічних відносин

Донецький національний університет імені Василя Стуса, Україна

МІЖНАРОДНА СТРАТЕГІЯ РОЗВИТКУ БІОЕКОНОМІКИ В КИТАЇ: ГЛОБАЛЬНЕ БАЧЕННЯ

***Анотація.** Дослідження присвячене вивченню міжнародної стратегії розвитку біоекономіки в Китаю в глобальному контексті. Проаналізовано етапи переходу Китаю від так званої коричневої економіки до зеленої, а також досліджено бачення уряду КНР подальшого розвитку економіки Китаю в контексті переходу до сталого розвитку та біоекономіки зокрема. Узагальнено кроки, які мають бути зроблені урядом для ефективного запровадження концепції розвитку біоекономіки в Китаї.*

***Ключові слова:** біоекономіка, зелена економіка, біо-фінанси, біо-сільське господарство, екологічна цивілізація, науковий розвиток.*

Прогрес КНР на шляху до «зеленої економіки» коротко описаний в опублікованому в 2015 р. дослідженні «Шлях Китаю до зеленої економіки: розшифровування концепцій та політики Китаю у сфері зеленої економіки» дослідниками та експертами Міжнародного інституту екологічного розвитку і Китайської академії екологічного планування. Дослідження було видане в лютому 2015 р. як спеціальна «країнознавча доповідь» в Лондоні.

Його автори детально описують поточний шлях Китаю від «коричневої економіки» до «зеленого майбутнього», виділяючи низку основних етапів цього процесу: 1980-ті роки – головне гасло: «захист довкілля»; 1990-ті роки – головне гасло: «стійкий розвиток»; 2000-2006 років – головне гасло: «гармонія між людиною та природою»; 2003-2012 рр. – головне гасло: «стратегія наукового розвитку»; 2007-2015 рр. – головне гасло: «екологічна цивілізація».

До цієї періодизації залишається додати, що, по-перше, в матеріалах XIX з'їзду КПК в жовтні 2017 р. була намічена мета «форсувати реформу екологічної цивілізації, побудувати «прекрасний Китай»», що по суті означало

декларування нового етапу «зеленого розвитку» КНР. По-друге, спалах інфекції Covid19 нового типу в Китаї стимулює ще більшу значущість питань «зеленого розвитку» КНР.

Зазначимо, що в Китаї прийнята наступна класифікація сфер біоіндустрії: 1) біомедицина; 2) біомедична інженерія; 3) біо-сільське господарство; 4) біо-виробництво; 5) біоенергетика; 6) захист довкілля на біологічній основі; 7) біотехнологічні послуги.

За авторитетною оцінкою генерального директора Міжнародного інституту зелених фінансів Центрального університету фінансів та економіки (м. Пекін) Гжі Ван Яо, для реалізації мети побудови «екологічної цивілізації» в КНР «необхідна система зелених фінансів – повного спектру фінансових послуг, які підтримують екологічну трансформацію економіки КНР та ефективне використання ресурсів. Масштаб необхідного капіталу величезний: приблизно 3–4 трильйони юанів (433–577 млрд. дол.) на рік на зелених інвестиції з 2015 по 2020 р., згідно з дослідженнями Міністерства екології й довкілля та Китайської ради з міжнародної співпраці щодо довкілля та розвитку». Причому механізм «зелених фінансів» розглядається в Пекіні як один з важливих засобів для успішної реалізації комплексу глобальних цілей Китаю.

У розділі «Завершальні положення» зроблено такі висновки: «Можна передбачити, що в перспективі закономірний системно-синергетичний синтез феноменів «біоекономіка», «зелена економіка», «зелені фінанси», «біофінанси» і т. д. – з виходом на генезис унікальної суперсистеми інтегрального оптимального менеджменту як «конвергентної» парадигми суспільно-економічного, соціально-екологічного та іншого розвитку понад раніше відомих рамок теорії й практики «конвергенції соціалізму та капіталізму», тобто поза межами ідей про так званий третій шлях розвитку Китаю та інших провідних геоцентрів».

У практичному плані було запропоновано де-юре ввести в науковий обіг термін «біофінанси» і де-факто створити ініціативний альянс Оргкомітету Євразійського Біофінансового Казначейства та низки інших міжнародних

біоекономічних організацій, стратегічно орієнтованих на реалізацію кращих ідеалів біоекономіки, біофінансів та інтегрального менеджменту. Поки ця ідея не реалізована, висувається повторна пропозиція реалізувати цю ініціативу.

З врахуванням нових глобальних викликів і завдань власного розвитку керівництво КНР останнім часом стало приділяти всю більшу увагу питанням «зеленого розвитку» як важливій частині загальної стратегії соціально-економічного розвитку.

Особливо зауважимо, що в тексті доповіді Сі Цзіньпіна на XIX з'їзді КПК був спеціально виділений підрозділ «Форсувати реформи системи екологічної цивілізації, побудувати “прекрасний Китай”», і на перше місце в нім поміщений параграф під назвою «Стимулювати зелений розвиток», в якому дослівно говориться таке: «Поряд з форсуванням створенням правової системи і політичних установок, орієнтованих на зелене виробництво і споживання, необхідно створити та удосконалити економічну систему зеленого, низьковуглецевого та рециркулярного розвитку. Необхідно формувати систему «зелених» технологічних інновацій з орієнтацією на ринок, розвивати «зелені» фінанси, укрупнювати енергозберігаючі та природоохоронні галузі, екологічно чисті виробництва та галузі по виробленню екологічно чистих енергоресурсів.

На закінчення відзначимо, що спалах корона-вірусної інфекції Covid19 в Китаї, що завдає колосального збитку соціально-економічному розвитку КНР, ймовірно, змусить офіційну владу та провідних представників великої китайської нації по-новому подивитися на необхідність швидкого стратегічного повороту країни до «зеленого розвитку».

Список джерел:

1. Лимар В.В. Забезпечення розвитку та ефективності біоорієнтованої економіки в Україні: монографія. Вінниця: ТОВ “Твори”, 2019. 440 с.
2. Talavyria M., Baidala V., Riabchenko O., Lymar V., Dobrivska M., Talavyria O. Conceptual basis of bioeconomy formation and development: Monograph. Nizhyn: PP Lysenko M.M., 2017. 152 p.

3. What is green economics?/investopedia. URL: <https://translate.google.ru/translate?hl=ru&sl=en&u=https://www.investopedia.com/terms/g/greenecomonomics.asp&prev=search>.
4. Лыжин Д.Н. Перспективы развития биоэкономики в условиях глобализации. Проблемы национальной стратегии. № 2 (23), 2014. С. 79-94. URL: https://riss.ru/images/pdf/journal/2014/2/09_.pdf.
5. Ковалёв Ю.Ю., Степанов А.В. Переосмысление социального развития в антропоцене: экономический рост и экологическая трансформация Китая. Известия Уральского федерального ун-та. Серия 3: Общественные науки. 2018. Т. 13. № 2 (176). С. 121-135.
6. “What is green finance?”. Article on “Climatemundial”. URL: <http://climatemundial.com/whatisgreenfinance/>.

MANAGEMENT

Ataman Viorica

Moldova State University, Republic of Moldova

A STUDY OF CONCEPTUAL APPROACHES OF BUSINESS
INCUBATORS IN UNIVERSITIES

The future of today’s students is uncertain, the guarantee of a secure job seems to be a distant dream. To deal with this challenge, universities need to adapt to a series of profound changes and namely must equip the students with abilities that would help them build a future for themselves, by developing an entrepreneurship mentality, which would make them independent and self-motivated. This is possible through creation of innovative incubators and labs in universities, where academic knowledge meets with innovation and people with shared goals and similar values, all for the purpose of doing remarkable things, in an economy which is frequently changing its rules. The author of this article aims to underscore a series of conceptual approaches of business incubators in universities, starting from the premise that society understands the role of education, in general, and of business education, in particular.

Introduction

The education ideal of a school in the Republic of Moldova is to shape a personality with initiative, capable of self-development, who has not only a system of necessary knowledge and skills to be successful on the job market, but also capable of independent opinion and action, openness to conduct an inter-cultural dialogue within the context of undertaken national and universal values [1]. This ideal is implemented through public policies at all education levels, in particular, the sense of initiative and independence is found in the mission of the higher education, a key factor for society’s cultural, economic and social development which is more and more based on knowledge, human rights promotion, sustainable development, democracy, peace and justice. The mission of the higher education: creation, preservation and dissemination of knowledge at the highest level of excellence,

formation of highly-trained specialists competitive on the national and international job market, creation of opportunities for lifelong professional training, preservation, development and promotion of national cultural and historical values in the context of cultural diversity [2]. In a society dependent on information and on the continual growth of the number of organizations (as an expression of increased communication and complexity of social relations), knowledge seems to be the only driving force that guarantees social, economic and democratic progress, which stands the test of time. The orientation towards capture and assimilation of knowledge is for the majority of organizations a confirmation of a functional maturity, in tune with the essence of an information society to which it is linked to [3]. Social developments have shown that the main characteristics of a knowledge society relate to: increase and deepening of scientific knowledge, management and use of existing knowledge in the form of technological and organizational knowledge, production of new knowledge through innovation, development of a new economy, in which the innovation process plays a major role, unprecedented dissemination of knowledge towards all citizens through new means, the shaping of a global community, production of a cultural revolution based on knowledge, the need for ecological sustainability through rapid technological adaptations [4].

Thus, in view of the above, we note that *innovation, knowledge and market requirements are important development factors*. Innovation is at the forefront of any analysis, which seeks to explain the mechanisms of growth of companies, industries or economy as a whole. The first economist who recognized its importance was Joseph Schumpeter (1934) [5, pg. 438]. According to him, innovation comprises five large categories: manufacturing of a new product, introduction of a new production method, creation of a new organization, opening of a new marketplace, development of a new source of raw materials. Schumpeter notes that the key characteristics of the innovation process that will remain at the core of all future theoretical research are the following: the central role of drivers of innovation (the entrepreneur who takes the risk to transform a new idea, invention or scientific principle into a commercially-viable end result), the importance of instigation factors for the enterprise (innovation provides to the enterprise which

introduces it a temporary monopoly position, a source of super-profits, but the innovation produced by an enterprise would be highly contingent on proprietary rights and the degree of copyright protection compared to its potential copycats), the special nature of the innovation dissemination process (which describes the mechanism - „a process of creative destruction” – by which a novelty is propagated throughout an economic system, through a substitution process between the new and old technology) [6, pg. 439].

Academic knowledge and innovation have created a framework and a context favorable for the apparition and development of business incubators both in the business environment and in the university setting. *Innovation* is an activity for the application of the result obtained from research and/or practical experience, which is focused on using in practical activities and/or sale on the market of new or heavily improved materials, products or devices, procedures, systems and services. *Technology transfer* is a process of implementation, as part of certain projects, of the results of innovation for the purpose of developing new products and services, improved performance, as well as for improving their effectiveness. Based on the scientific, organization and social status, research and innovation organizations can be classified as follows: *research enterprises, research institute, science and innovation association, scientific-technology and science cluster, scientific publishing house, scientific archive, scientific library, scientific museum, scientific-technological park, innovation incubator and „technopolis”, innovation fund, financial institution for support of research and innovation, scientific fund, consortium, higher education institution and connected structures in science and innovation, independent scientific lab, scientific station, innovation center, scientific center.*

For our research, from the above list, *innovation incubators* are of interest, the legislation of the Republic of Moldova and specifically, the *Law on the scientific and technological parks and innovation incubators no. 226 of 01.11.2018*, defines these terms as follows: *Science & Technology Park* - a form of organization of innovation activities and/or technological transfer that are carried out with state support, in which organizations from research, development, innovation and technology transfer may be involved, with the participation of higher education

institutions, economic agents irrespective of their legal form, and individuals whose aim is to create and/or manufacture innovative products, design and implementation of new technologies and services or modernized, higher performance compared with those previously used in the country. An *innovation incubator* is an organization from the innovation cluster established on the basis of an association contract between legal and natural persons, for the purpose of developing the design and implementation potential of innovations by small and medium-sized enterprises, as well as private researchers and inventors whose activity is carried out with state facilitation [9].

The legislation of the Republic of Moldova is evasive and ambiguous with respect to the classification and typology of research and innovation incubators. The Romanian legislation provides a clearer classification, the Law no. 102/2016 on business incubators, according to this law, the following business incubators may be created:

- a) *business incubator with mixed portfolio* aimed at SMEs with high growth potential in a wide range of sectors,
- b) *technology business incubator* aimed at SMEs with high technology growth potential,
- c) *academic business incubator* aimed at SMEs whose activities are aimed at application or use of research & development activities carried out within a university or research institute or develops an entrepreneurial initiative with the goal of retaining young people from the community and sale of technologies designed and developed by students or the faculty,
- d) *business agro-incubator* aimed at SMEs or agricultural companies,
- e) *social business incubator* which use entrepreneurial spirit and innovation to create a social impact,
- f) *incubator* specific to a sector that provides the entire range of necessary services those who have a feasible idea, applicable in a specific sector, an expression of the endogenous potential of that territory,
- g) *virtual incubator* which offer incubation services via internet, by way of

business portals,

h) *incubator for non-agricultural activities* in the rural area [10].

According to the researcher Cornel Someșan, *university incubator is at the intersection of two convergent policies: university innovation and entrepreneurship*. University incubators correspond to diverse structures, a feature by which the following configurations can be identified, the incubator:

a) belonging to the university, located either on or off-campus; it may also be associated with specialized laboratories in technology start-ups. It may be multi-sector, operating in many areas,

b) it may be associated with several universities or faculties by connecting them,

c) serve a department with a specific scientific profile or may be reserved for students,

d) Off-site, operating through business start-up support programs, including formation, guidance, advice, etc. the first three are on-site incubators, the most numerous, which favor individual project guidance as well as synergies and exchanges between entrepreneurs [13].

The Harvard innovation labs representatives consider that „knowledge is the engine of innovation, while connection and collaboration is its fuel. We believe that when we combine the right mix of people with common intentions and similar values, remarkable things happen. We believe in providing the necessary support for innovation, including physical safety, transparency, empathy, compassion, connection and creative opportunities. We believe in unblocking the unrealized value which can have a profound impact on the markets, on the world and on the people passing through these doors” [14]. They also claim that the innovative incubator in the university is an innovation ecosystem that exists to support students (from Harvard) and to select graduates willing to explore the world of entrepreneurship, which changes the rules of the game very quickly. The representatives of the StartX incubator, supported by Stanford University, who promoted more than 700 start-ups, say that "within the incubator community much more can be achieved than when you work alone. The objective is to find creative

ways of working together so that each of the incubator companies has a long-term positive impact on the world” [15].

The researcher Andreea Fortuna Şchiopu in the article „*Principles and best practices in successful tourism incubators*” [16], argues that „the most frequent archetypes of incubation are the regional business incubators, the university incubators, the independent commercial incubators, the company-internal incubators, and the virtual incubators. Most incubators can be associated with one of the five archetypical forms aforementioned, and some incubators incorporate elements of two or even three incubation types. Accordingly, university incubators typically have no financial pressure to return a profit, focusing on serving the scientific community of the university”. The representatives of the Technology and Business Incubator of the Transylvania University of Brasov (TBI-UniTbv) argue that the university incubator promotes the initiation and development of innovative businesses, based on advanced technologies, in order to facilitate the transfer of scientific research results to the business environment. According to them, the university incubator is a special organizational structure created to support new companies, which want to develop their business in the first three years of existence. The incubator is also a space for meeting, exchanging ideas and best practices for businesses in their early stage of development. The incubator provides businesses with logistical support for the transfer of technology and know-how, as well as the possibility to develop joint activities through co-working and networking (access to a network of specialists with whom they formed a partnership) [17].

Another eloquent example, which also serves as a source of comparison is the Technology and Business of the Politehnica University of Bucharest [12], which aims to: support the innovation effort and absorption of innovation in the economy and society, innovative actions to contribute to the increase in the quality and competitiveness of products, processes and services, new jobs creation and to the sustainable economic development in a competitive environment, facilitate the founding and development of new innovative enterprises/SMEs based on advance technology, stimulation of innovation and technology transfer to introduce in the economic circuit the results of research, transformed into new or improved products,

processes and services, increase the use of human and material resources within research & development organizations, in their area of competence, by ensuring SMEs access to technology services and research & development infrastructure.

In table 1, we summarize the most frequently mentioned labels in the specialized literature used to refer to such entities i.e., innovation incubator, business incubator, business accelerator and university incubator.

Table 1

Summary of concepts mentioned in the research

Name of concept	
Innovation incubator	Sub-division which leverages the results of scientific studies and innovation through innovation and technology transfer activities, research related to these activities, through training and perfecting the undergraduate, master and PhD students. <i>Rules of Organization and Operation of “INVENTICA-USM” innovation incubator</i>
Business incubator	A place, where newly-established companies are concentrated in a limited space, whose objective is to increase the odds of growth and survival of these companies <i>Law on small and medium-sized enterprises no. 179 of 21.07.2016</i>
Business accelerator	a business incubator which ensures access to funds, in stages, for residents, for the purpose of launching a product or service on the market in a short period of time. <i>Law no. 102/2016 on business incubators. Business incubators, Romania.</i>
University incubator	a place where recently-established innovation-oriented enterprises by young entrepreneurs, and who aim to increase their enterprises’ life expectancy, are located. <i>European Commission</i>

Source: Drafted by the author, summary of concepts mentioned in the research

Our view is that innovative incubators within the university must be conceptually addressed as university incubators, regardless of the degree of presence of the innovative component. However, as I mentioned before, entrepreneurial knowledge is a key factor in the education of a generation with an entrepreneurial mindset. Therefore, *the university incubator is a link of the (academic) academic environment, which through the service offer contributes to supporting start-ups (business ideas) that are in pre-incubation period by young entrepreneurs (students, masters, PhD students) and are oriented toward the development of the business environment directed toward the innovation activity of enterprises.*

According to the N.B.S.’s 2016 data [18], only 0,02% of young persons, aged 15-24 are owners of their own businesses compared to the total of the employed population. Whereas,0,06% of young persons, aged 25-34, from the total employed population, are owners of their own businesses, i.e., more than 700 are business owners. The statistical data confirm the major untapped potential of the young generation.

Table 2

Employed population by professional status and age group, thousand MDL

Years	15-24 yo		Owners (15-24 yo) compared to the total employed population, %	25-34 yo		Owners (25-34 yo) compared to the total employed population, %	Total employed population by all age groups
	Employees	Owners		Employees	Owners		
2015	59	0	-	215,2	1	0,08	1203,6
2016	52,3	0,2	0,02	217,2	0,7	0,06	1219,5
2017	51,4	0	-	220,9	0,2	0,02	1207,5
2018	54,2	0	-	209,4	0,8	0,06	1252,2

Source: Drafted and calculated according to data taken from www.statistica.md [18], [19]

Furthermore, according to the statistical research ‘Business Environment Development’ carried out in line with the 2018-2020 Small and Medium-sized Enterprises Development Strategy Action Plan [18], the most active entrepreneurs involved in business are aged 35-55 years. The distribution of entrepreneurs by age group shows that for the years 2015-2016, their concentration in the 35-44 and 45-54 age groups respectively, with this trend continuing in 2018. However, for 2018 there is an increase in the number of young entrepreneurs in the 25-34 age group, i.e., more than 800 people in this age group are business owners [18].

We would like to note that according to the data provided by the National Research and Development Agency, there are one Science& Technology Park and 7 innovation incubators in the Republic of Moldova, which had been established on the proposals of science & technology and science& education clusters, with various specializations, as follows:

– *Science & Technology Park „Academica” with Innovation Incubator „Inovatorul”* established in 2007 (the first innovation structure of its kind in the country with universal specialization created at the proposal of the "Academica" Science & Technology Cluster).

– *Innovation Incubator „Politehnica”* established in 2011 within Technical University of Moldova.

– *Innovation Incubator „Innocenter”* established in 2012 within the State University of Comrat at the proposal of the “InnOCluster” education & innovation cluster in the southern part of the country.

– *Innovation Incubator „Inventica-USM”* established in 2012 within the Moldova State University.

– *Innovation Incubator „Antreprenorul Inovativ”* established in 2013 within „Selectia” Research Institute of Field Crops at the proposal of the “Antreprenorul Inovativ” Innovation Entrepreneurial incubators cluster.

– *Moldo-Lithuanian Innovation Incubator „Media Garaj”* established in 2014 at the proposal of the Moldo-Lithuanian Cluster.

– *Innovation Incubator „IT4BA”*, established in 2015 within the Academy of Economic Studies of Moldova at the proposal of the „Informational Technologies for Business Applications (IT4BA) Cluster”.

During the course of the research, we have seen the lack of clarity and lack of information regarding the work of innovative university incubators, yet we want to illustrate the model of the operational regulations for the Inventica-USM [11]. And specifically, the objectives of the innovation incubator and its services.

The objectives of the innovation incubator are as follows:

– *Creating a business environment conducive to the development and growth of SMEs,*

– *strengthening a dynamic private sector capable of coping with international competitive forces and competition,*

– *Facilitating access to finance for SMEs,*

– *increasing the number of competitive economic activities*

– *strengthening of the investment climate in the target areas,*

- *encouraging entrepreneurship among young people and/or minorities,*
- *attracting innovative ideas or research results with a view to achieving competitive products in the internal and international market,*
- *involvement of innovative research in entrepreneurial development,*
- *the creation of companies with activities specific to the areas of activity of the incubator,*
- *encouraging entrepreneurship,*
- *support the innovation effort in the economy and society,*
- *stimulating innovation and technology transfer with a view to bringing research results into the economic cycle,*
- *increasing the quality and competitiveness of products, processes and services,*
- *support sustainable development strategies.*

Additional services provided in an incubator: Access to exhibition rooms - presentation stands for own products, conference rooms and seminars, protection against intrusion, cleaning and maintenance facilities. Special services: Organization of seminars for private enterprises, development of business plans and feasibility studies for investments, management of programs for SMEs, organization of training courses of choice: Financial management; management, human resources and labor law; accounting by marketing application area; business planning, consulting services (business ideas assessment, business planning) and offering post-created assistance during the first year of operation, providing training and support in facilitating access to credit and other financial products, business development training, assistance in identifying potential business opportunities, assistance in the technical development of business proposals, assistance in the business registration process, keeping of company accounts, secretarial services, document multiplication services, reception service, financial advice, legal advice [11].

Therefore, in a university incubator, young entrepreneurs are offered a university environment, social networking in different teams, academic skills and knowledge for entrepreneurial activity and finally relevant information to access finance sources through various programs.

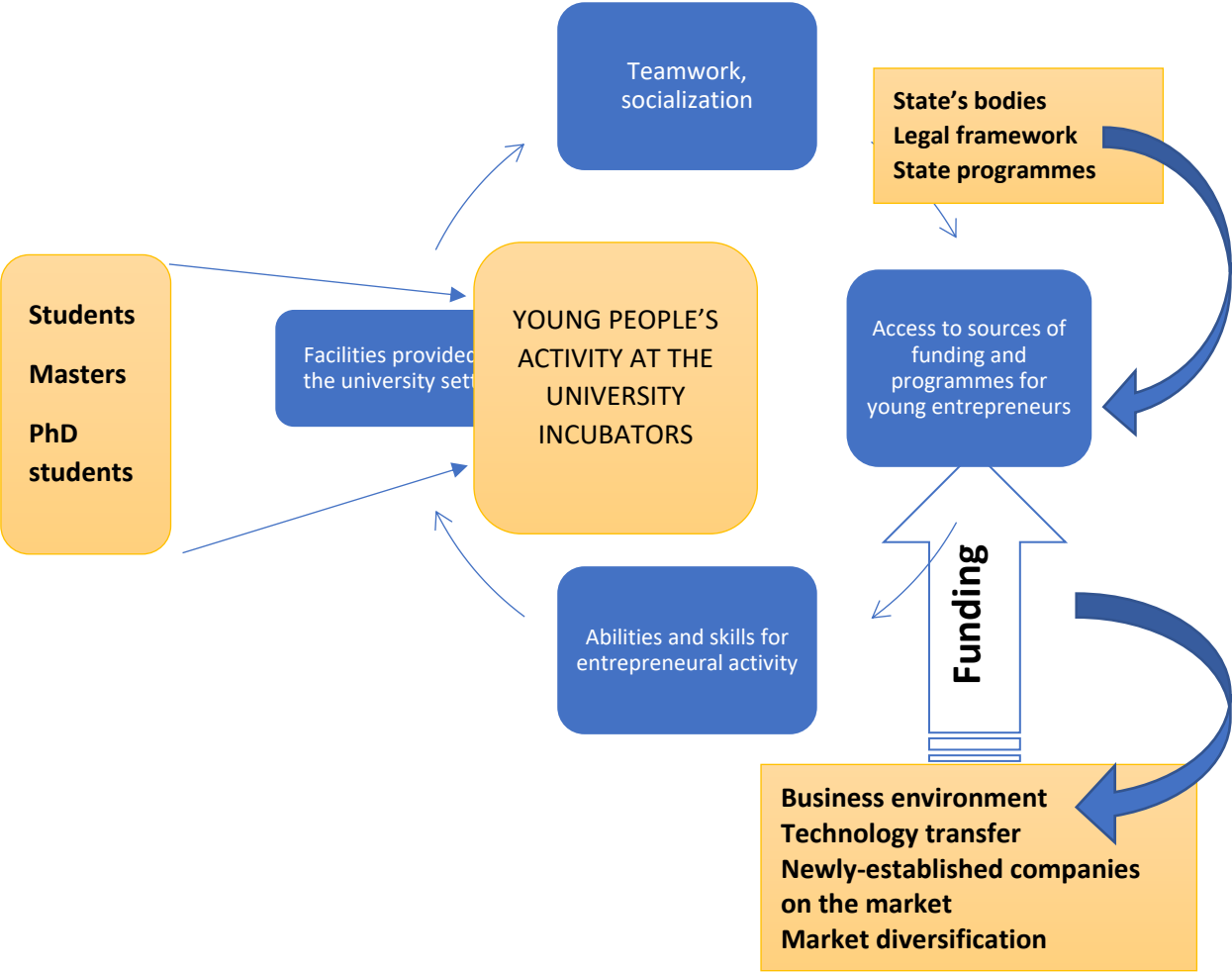

**Fig. 1. The activity of potential entrepreneurs (young entrepreneurs)
in the university incubator**

Source: drafted by the author

Taking into account a series of criteria mentioned above, the company UBI Global [20], a research company founded in 2013 in Stockholm, Sweden, has the mission to identify and measure the results of innovation centers throughout the world, and submits annual reports with a list of the best performance university incubators. For 2019, the sample size included 364 incubators, located in 82 countries. The table below shows the year’s best incubators:

We note that the geographical location of university incubators is quite vast, which is confirmed by the UBI Global [20], which exemplifies the high level of interest in the world towards this topic, since the businesses that spring from these university incubators put into practice the academic knowledge and increase the innovative and entrepreneurial spirit among young people.

Table 3

Ranking World Top University Incubators, in alphabetical order

Name of the incubator	University	Country
The DMZ	Ryerson University	Canada
İTÜ Çekirdek	Istanbul Technical University	Turkey
PoliHub-Innovation District & Startup Accelerator	Politecnico di Milano	Italy
The SETsquared Partnership	University of Bath, University of Bristol, University of Exeter, University of Southampton, University of Surrey	Great Britain
YES!Delft	Delft University of Technology, The Hague University of Applied Sciences	The Netherlands (Holland)

Source: *Ranking World Top University Business Incubators*, <https://ubi-global.com/> [20]

Conclusions:

To achieve a sustainable development of the society, cooperation between universities and the industries must be permanently consolidates, specifically, the orientation toward innovation, creation of new enterprises must be encouraged, and, from a more general perspective, the transfer and dissemination of knowledge. The university incubators perform these functions, they are a complex ecosystem, which beside the fact that has viable tools to provide the young entrepreneurs with exhaustive consultancy and knowledge in the entrepreneurial field in the general sense, such as: legal and normative aspects regarding the management of the entrepreneurial activity, fundamentals of information technology for business, business management, evaluation of the entrepreneurial activity, marketing, accounting and taxation, financial means, communication and negotiation techniques, management of business risks, export – import activity, customs clearance procedures, insolvency proceedings (theoretical and practical aspects), business mediation and arbitration, E-Commerce, company Cybersecurity etc.; moreover, the academic environment ensures the implementation of innovation research results into practice, encourages socialization and, finally, facilitates access to sources of funding in a way that ensures that companies from the university incubators are competitive locally and internationally.

References:

1. Education Code of the Republic of Moldova, Code no. 152, of 17.07.2014
<http://lex.justice.md/index.php?action=view&view=doc&lang=1&id=355156>
2. Ibidem
3. MUNTEANU Igor, IONITA Veaceslav, „Knowledge Management”, Cartier Publishing House, Chisinau
4. Information and knowledge society. Vectors of the knowledge society, Acad. Mihai Drăgănescu, 2004 apud. Management concepts and models applicable to regional development, dr. Andrei Neștian, „Al.I. Cuza” University of Iasi, <http://www.managementmarketing.ro/pdf/articole/46.pdf>
5. JESSUA Claude, Christian Lebrousse, Daniel Vitry. Dictionary of Economic Sciences. Chisinau: Arc Publishing House 2006, pg. 438
6. JESSUA Claude, Christian Lebrousse, Daniel Vitry. Dictionary of Economic Sciences. Chisinau: Arc Publishing House, 2006, pg. 439
7. DODU Alina, PhD thesis in economic studies. „Development of business incubators – small business support infrastructure”, specialization: 521.03 -Economy and management in the field of activity, Technical University of Moldova.
8. Science and Innovation Code of the Republic of Moldova no. 259-XV of 15.07.2004, <http://ancd.gov.md/sites/default/files/document/attachments/Codul%20stiintei.pdf>
9. Law on Science & Technology Parks and innovation incubators no. 226 of 01.11.2018 <https://ancd.gov.md/sites/default/files/document/attachments/Lege%20226%20din%2001.11.2018.pdf>
10. Law no. 102/2016 on business incubators, Text published in the Official Gazette, Part I no. 393 of 23 May 2016. In effect as of 22 June 2016
11. Moldova State University, Rules of Organization and Operation of “Inventica-USM” innovation incubator <http://www.usm.md/wp-content/uploads/2013/05/REGULAMENT.pdf>
12. http://www.cetti.ro/ita/despre_noi.php, accessed on 30.10.2020
13. SOMESAN Cornel. "The role of university incubator in the development of innovation, technology transfer and academic entrepreneurship. The case of Ita Goldtech Arad". Studia Universitatis Vasile Goldiș, Arad- Economic Sciences Series1:161-174. <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=136434>
14. <https://innovationlabs.harvard.edu/about/>, accessed on 31.10.2020
15. <https://startx.com/about>, accessed on 31.10.2020
16. ȘCHIOPU, A.F., VASILE, D.C. and TUCLEA, C.E., 2015. Principles and best practices in successful tourism business incubators, Amfiteatru Economic, 17(38), pp. 343-356

17. <https://www.unitbv.ro/cercetare/transfer-tehnologic-si-antreprenoriat/incubator-tehnologic-si-de-afaceri.html>
18. Analytical note, the main results of the research “Development of the business environment”, <https://statistica.gov.md/newsview.php?l=ro&idc=168&id=6725&parent=0>, accessed 02.11.2020
19. Statistical databank Moldova http://statbank.statistica.md/PxWeb/pxweb/ro/30%20Statistica%20sociala/30%20Statistica%20sociala__03%20FM__03%20MUN2000__MUN020/MUN020100.px/?rxid=2345d98a-890b-4459-bb1f-9b565f99b3b9 , accessed on 02.11.2020
20. World Rankings of Business Incubators and Accelerators 2019- 2020, <https://ubi-global.com/publications/>, accessed on 03.11.2020

List of abbreviations:

BI- Business Incubator,

SME – Small and Medium-sized Enterprise,

NBS- National Bureau of Statistics,

MSU- Moldova State University.

Khankishiev Farid Khanbaba

doctoral student of the Odlar Yurdu University

teacher, “Economic and Innovative Management” department,

Lankaran State University, Republic of Azerbaijan

THE CURRENT STATE OF THE PETROCHEMICAL INDUSTRY AND APPROACHES IN THIS DIRECTION

Abstract. *The interaction of chemical elements and molecules provides the energy needed to heat our homes and drive our cars. The petrochemical sector is of strategic importance for the sustainable development of national economies and plays an important role in the economic development of any country. It is estimated that the global petrochemical industry employs millions of people and produces tens of thousands of different products. The petrochemical industry plays an important role in all parts of the world, in most sectors of the economy and, most importantly, in the regional economy. The petrochemical industry has been an integral part of the global economic landscape for centuries. The first chemical plants were built in Europe during the Industrial Revolution, during the preparation of chemical processes for the production of concrete and waterproof clothing. Since then, the petrochemical sector has become a basement for productivity in industries with good production performance. As a producer of innovative, life-enhancing products and technologies, the importance of the chemical industry in achieving the global goals outlined in many of the United Nations Sustainable Development Goals has been highlighted. This article reflects the results of the recent activities of the leading states and organizations in various areas of the petrochemical industry, the types of approaches to this area, their pros and cons, as well as the development factors of this industry sector at the national level.*

Keywords: *petrochemical, general characteristics, synthesis industry, producer, macroeconomic, sales volume, directions.*

Main Part

The petrochemical industry plays a very important role in the development of productive forces, strengthening the state's defense capabilities and meeting the vital needs of society. This industry plays an important role in the production of health, household and food products.

The petrochemical industry has been an integral part of the global economic landscape for centuries. The first chemical plants were built in Europe during the

Industrial Revolution, during the preparation of chemical processes for the production of concrete and waterproof clothing. Since then, the petrochemical sector has become a basement for productivity in industries with good production performance. As a producer of innovative, life-enhancing products and technologies, the importance of the chemical industry in achieving the global goals outlined in many of the United Nations Sustainable Development Goals has been highlighted.

When we look at the current state of the general chemical industry, we see that even today, the above-mentioned countries are the main forces in the petrochemical industry.

One of the leading industries in modern times is the industry of polymer materials based on oil and gas or petrochemical raw materials. For a long time, the raw material base of the polymer materials industry was coal-chemical and vegetable raw materials almost everywhere. Changes in the nature of the raw material base have significantly affected the geography of the industry - the importance of coal regions has decreased, the role of oil and gas production areas and coastal areas has increased.

Currently, the strongest organic synthesis industry is in economically developed countries with large oil and gas reserves (USA, Canada, UK, Netherlands, Russia, etc.) or in a favorable position for the supply of such chemicals. Japan, Italy, France, Germany, Belgium, etc. as the leading countries in terms of. we can show.

All of these countries are leaders in the production of synthetic resins, plastics and other synthetic products. Only the production of synthetic fibers from the polymer industry is a turning point for developing countries. In this type of production, the traditional leaders - the United States, Japan, Germany, etc. In addition, China, the Republic of Korea, Taiwan and India are also the largest producers in recent years.

Unlike the polymer materials industry, the mining and basic chemical industries are widely represented not only in economically developed countries, but also in developing countries.

The leading producers of mineral fertilizers are China, the United States, Canada, India, Russia, Germany, Belarus, France, Ukraine and Indonesia. At the

same time, along with the United States, Africa (Morocco, Tunisia, Algeria, Senegal, Benin), Asia (Jordan, Israel), CIS countries (Russia, Kazakhstan), Christmas Islands and Nauru are in the forefront for the extraction and processing of phosphorites. Most of the world's production and processing is carried out by the United States, Canada, Germany, France, Russia and Belarus [1].

The main raw material for the production of nitrogen fertilizers is natural gas. Therefore, the most important producers and exporters of nitrogen fertilizers are primarily rich in natural gas (USA, Canada, the Netherlands, Norway, Russia, the Persian Gulf countries). Nitrogen fertilizer industry is closely related to the ferrous metallurgy of these countries. France, Germany, Poland, Ukraine, China and India also produce large amounts of nitrogen fertilizer.

Sulfur producing countries - USA, Canada, Mexico, Germany, France, Poland. Ukraine, Russia, Turkmenistan, Japan and others. The largest producers of sulfuric acid are the United States, China, Japan and Russia (they account for more than half of world production) [1].

In general, the total revenue of the world petrochemical industry for 2014-2019 changed in the following range.

Table 1

**Total revenue of the world petrochemical industry for 2014-2019,
(in billions of dollars) [2]**

Years	Gross income
2014	5417,6
2015	5225,6
2016	5197,6
2017	4250,4
2018	4082,6
2019	3938,5

In 2019, the total global revenue of the chemical industry was about 3.94 trillion US dollars. Revenues from the chemical industry reached a record \$ 5.4 trillion worldwide in 2014.

The statistica.com internet portal's annual growth forecast (in percent) for the global chemical industry in the region in 2020-2024 compared to the previous year is as follows [3].

Table 2.

**Statista.com internet portal's forecast for the growth rate of production
in the chemical industry in the regions for 2020-2024 compared
to the previous year (in percent) [7]**

№	Names of regions	2020	2021	2022	2023	2024
1.	North America	0,5	2,3	1,9	2,1	1,8
2.	Latin America	1,4	2,7	3,2	2,7	2,6
3.	Europe	1,1	1,4	1,2	1,2	1,1
4.	Asia and the Pacific	3,9	4,1	3,6	3,5	3,4
5.	Africa and the Middle East	3	3,1	3,2	3,2	3,2

According to the table, the growth rate of the petrochemical industry in the coming years is projected to be higher in Asia and the Pacific, Africa and the Middle East. The weakest growth rate will be in the European region.

According to the statistical results of 2019, the list of the world's leading companies in the chemical industry was as follows:

Table 3.

**In 2019, the world's leading companies in the chemical industry, the countries
they represent and the volume of sales (billion, US dollars), (top 10) [4]**

№	Names of companies	The city where the headquarters are located and the country they represent	Sales volume in 2019 (US dollars)
1.	BASF	Ludwigshafen, Germany	68,45
2.	Bayer	Leverkusen, Germany	50,17
3.	DowDuPont	Midland, USA	47,36
4.	Du Pont de Nermours	Wilmington, Delaware, USA	36,41
5.	LyondellBasell Industries	Rotterdam, Texas, London, USA, England and Netherland (A company created jointly by 3 countries)	35,42
6.	Mitsubishi Chemical	Tokyo, Japan	35,16
7.	Linde	Guildford, Surrey (England) , Germany	26,96
8.	LG Chem	Seul, South Korea	24,28
9.	Air Liquide	Paris, France	24,01
10.	Toray Industry	Tokyo, Japan	21,3

According to this table, after a one-year break, BASF has returned to the lead. The sales of the two German companies in the first and second positions together amounted to \$ 118.62 billion, which is an indicator of Germany's success in this area.

An article published by S&P Global Ratings entitled “Industry Top Trends 2019-Chemicals” outlines forecasts for revenue growth in the chemical industry in the regions. The vast majority of rating forecasts of chemical companies around the world (86%) were the same. The Asia-Pacific has the highest proportion of overall forecasts, supported by high economic growth rates [5].

In recent years, modeling the activities of petrochemical enterprises, solving existing problems, organizing proper management activities, etc. Research is being conducted in different directions, but there is still no unified approach that can be applied. There are three main approaches to understanding the tasks and content of petrochemical enterprise models as an economic system.

The technological approach is based on the perception of a chemical plant as a technical system that converts only raw materials into finished products. Under this approach, the increase in economic efficiency of the enterprise is taken into account only as a result of the application of innovations directly to the technological process.

Currently, scientists and practitioners are most actively developing two areas of innovation under this approach. The first is to improve the old ones, which regulate the production process, the quality of finished products, and to create new technical standards.

The second direction involves the application of innovations that help to increase the level of environmental friendliness and occupational safety in production processes. has the power to improve the image of the enterprise in the eyes of the public, resulting in a positive impact on the financial and economic results of operations. Thus, within the framework of the considered approach, the object of modeling is to link chemical production with measures for the application of new technologies aimed at protecting the environment and ensuring industrial safety.

Technological aspects, of course, are important for the operation of a chemical plant, but not limited to them.

The process approach is now becoming more and more popular all over the world, because, unlike a narrower technological approach, its models try to cover not only the production technologies themselves, but also the organization of work with them. The basic concept of this approach is a work process - a set of interrelated operations performed by a team and leading to the creation of a finished product from raw materials of value to the consumer. This mechanism of action is divided into a number of operations to add value to a new product. One of the key features of the process approach is that it takes into account the probable nonlinear nature of the activity. Almost every work process can take two alternative paths, depending on changes in external conditions.

The process model is a set of logical algorithms that includes operators of the type "IF - YES - NO" and thus allows us to take into account that the development of the system is nonlinear. Thus, first of all, it pays attention only to the internal processes of the enterprise. does not take into account the factors of the external macroeconomic environment.

The macroeconomic approach is based on the generalization of the relationship between the internal processes of an enterprise and the factors of the external macroeconomic environment. Here, the enterprise is modeled as part of a complex system of relationships between economic factors.

Based on the above, we can say that the chemical industry depends on the country's production indicators, employment growth, exports and so on. The chemical industry provides a sustainable and vibrant food supply, synthesizes agricultural chemicals for crop growth, helps to eliminate deadly diseases by developing life-saving drugs and chemical pesticides, and is used for both industrial and consumer products. produces innovative plastic and synthetic fibers.

An effective sustainable development system cannot be formed without the efforts of the state and the development of relevant laws, state and regional programs. This means that the government will choose the main directions of innovative development, creating a "leap" environment for the transition to a new technological

order. If there is enough motivation for innovative development, the amount of investment in the country's chemical complex will increase several times in the coming years, which will increase the production of chemicals for each name group.

In order to manage the sustainable and secure development of individual organizations in the petrochemical industry, it is important to identify the determinants of such development - mechanisms and management methods. The sustainable development management mechanism for each organization should be selected in line with innovation, anti-crisis policies and focused on the sector's development strategy. Tools and methods should be aimed at maintaining, expanding and maintaining the organization's market position in order to achieve key indicators of strategic development. For this reason, financial management (to ensure liquidity, profitability, financial sustainability), information resource management, innovation and competitiveness management, quality management, marketing, among the general and even mandatory management tools for sustainable, secure development for organizations in the petrochemical industry, Assistance in risk management should be provided and active interaction should be established with government agencies and financial institutions in the region.

References :

1. Brandt E.N. Growth Company: Dow Chemical's First Century /E.N. Brandt. - Ann Arbor: Michigan State University Press, 2000. – p. 650.
2. Риа Рейтинг, Аналитический бюллетень, выпуск № 35, Москва 2019 ст.4.
3. <https://geographyofrussia.com/ximicheskaya-promyshlennost-mira/> - Russian geography website
4. <https://www.statista.com/statistics/302081/revenue-of-global-chemical-industry/#: ~: text = In% 202019% 2C% 20the% 20chemical% 20industry's, 5.4% 20trillion% 20U. S.% 20dollars% 20worldwide. - Website that provides statistical results in various areas around the world>
5. <https://www.statista.com/statistics/407861/forecast-for-annual-growth-in-chemical-industry-worldwide-by-region/> - Website that provides statistical results in various areas around the world
6. <https://www.statista.com/statistics/272704/top-10-chemical-companies-worldwide-based-on-revenue/> - Website that provides statistical results in various areas around the world
7. S&P Global Ratings, Industry Top Trends 2019 Chemicals, p. 3

Калиева Диана Амиржановна

(PhD, доцент кафедры «Менеджмент здравоохранения»)

Казахстанский медицинский университет «ВШОЗ», Республика Казахстан

Ракымова Мадина Куралышқызы

Магистрант

Казахстанский медицинский университет «ВШОЗ», Республика Казахстан

ОПТИМИЗАЦИЯ ПОДХОДОВ К ПРОФИЛАКТИКЕ ЗАРАЖЕНИЯ У МЕДИЦИНСКИХ РАБОТНИКОВ ВО ВРЕМЯ ЭПИДЕМИИ COVID-19

***Аннотация.** В настоящей статье рассматриваются вопросы оптимизации подходов к профилактике заражения COVID-19 у медицинских работников во время COVID-19 медицинских работников и дать рекомендации по оптимизации защитных мер.*

Проанализированы и оценены состояние системы профилактики заражения COVID-19 среди медицинских работников на уровне ПМСП. Дана комплексная характеристика подходов к профилактике заражения COVID-19 среди медицинских работников.

***Ключевые слова:** актуальные вопросы медицины и здравоохранения, телемедицина, коронавирусная инфекция, медицинские работники, профилактика заражения.*

Введение. В современных условиях, в период пандемии COVID-19, стало все больше случаев заражения COVID-19 среди медицинских работников, а так же количество заболеваемости COVID-19, значительная психическая, физическая, эмоциональная нагрузка, а так же огромная ответственность ложится на плечи медицинских работников. Поэтому важную роль играет здоровье медицинских работников. [5]

Также нужно отметить, что постоянная работа в условиях риска (медицинские работники в стационарах, медицинские работники в поликлиниках, медицинские работники в аптеках т.д.) способствует развитию повышенного риска заражения COVID-19. [1][4] Эффективность и качество профилактики, прежде всего, обоснованностью подходов и/или методов решения проблем. [2] При этом, медико-статистическая информация является

основой подготовки решений по совершенствованию выбора приоритетов, определению стратегии и в этой связи существует крайняя необходимость оптимизации профилактики с применением научно обоснованных методов анализа. [3]

Целью является проведение оценки подходов к профилактике заражения COVID-19 у медицинских работников во время COVID-19 медицинских работников и дать рекомендации по оптимизации защитных мер.

На основании цели, нами поставлены следующие **задачи исследования**:

1. Изучить современное состояние профилактики заражения COVID-19 среди медицинских работников в мире и РК.
2. Оценить состояние системы профилактики заражения COVID-19 среди медицинских работников на уровне ПМСП.
3. Разработать и дать рекомендации по оптимизации подходов к профилактике заражения COVID-19 среди медицинских работников.

Материалы и методы исследования. Основным методом на данных этапах исследования являлся опрос. Модель опроса, характеризовалась следующими признаками: добровольное и анонимное анкетирование, областной уровень, уровень ПМСП, случайный характер выборки. Были рассмотрены соответствующие защитные меры для медицинских работников (врачей, медицинских сестер, санитаров).

Анкета- опросник (Таблица 1) состояли из трех частей: стандартные «общие» вопросы и непосредственно вопросы по осведомленности респондентов о профилактике заражения COVID-19.

Для проведения социологического опроса была разработана анкета-опросник. В структуре Анкеты- опросника были выделены вопросов в соответствии с целью исследования:

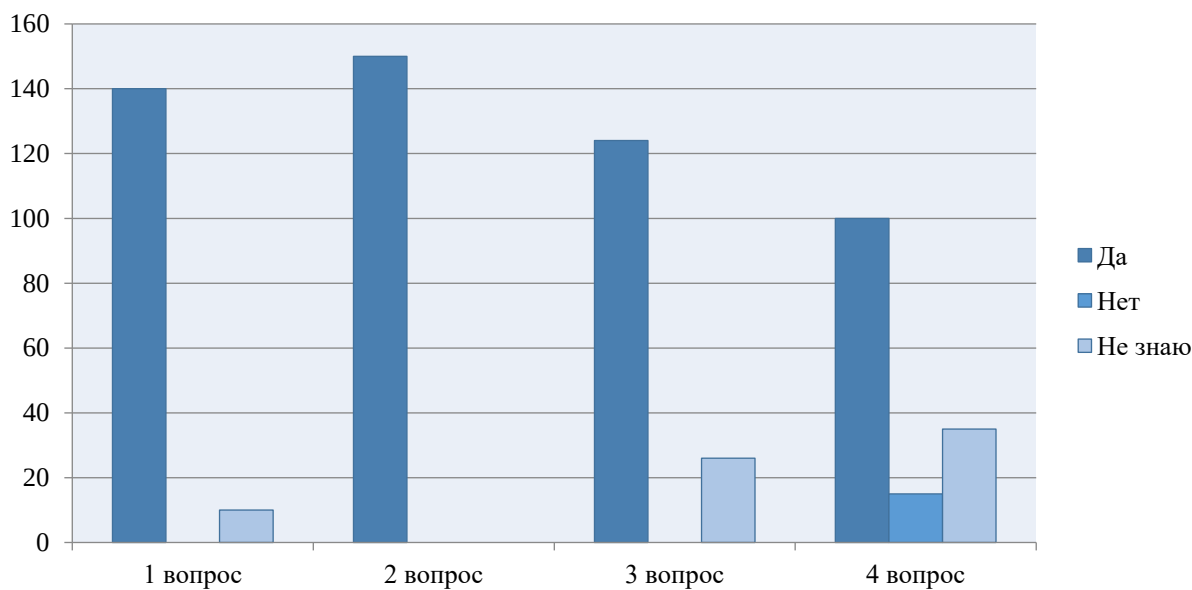
- вопросы об осведомленности медицинских работников об Covid-19;
- блок вопросов по качеству и доступности средств индивидуальной защиты, масок у медицинских работников;
- блок вопросов о мнении медицинских работников о вакцинации.

Всего в анкету включено 10 вопросов с возможностью выбора альтернативных ответов в вопросах. До обработки анкет, было предварительно изучено с точки зрения возможных отклонений от расчетных показателей.

Для измерения степени достижения поставленной цели необходимо определить индикаторы, которые служат для измерения отдельных составляющих логической схемы мониторинга.

Индикаторы могут использоваться для мониторинга следующих элементов:

- Качественные и честные ответы на вопросы;
- степени достижения поставленной цели (например, действительное число получивших определённые средства индивидуальной защиты).

Приложение 1.

В Приложение 1. предоставлены ответы на 4 вопроса где мы можем наглядно посмотреть разницу ответов.

- В первом вопросе мы решила спросить общий вопрос в котором мы узнаем об осведомленности медицинских работников о данной инфекции «Знаете ли вы что такое Covid-19?» (140) человек (93%) ответили «да», варианты «не знаю» выбрали (10) медицинских работников (6,6%).

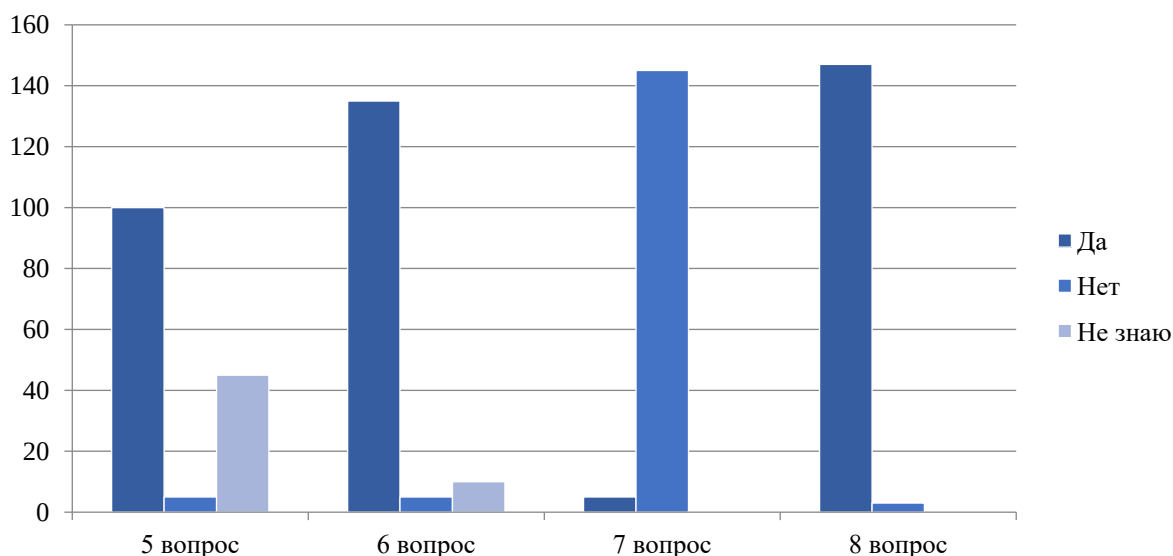
Большинство 140 человек (93%) опрошенных считают, что знают что такое Covid-19. 10 медицинских работников которые ответили на данный вопрос «не знаю» объясняется тем, что они знают общую информацию, а не подробную поэтому посчитали нужным ответить на данный вопрос «не знаю».

– Во втором вопросе мы хотели узнать осведомленность медицинских работников о путях передачи коронавирусной инфекции «Передается ли Covid-19 воздушно-капельным путем?» (150) человек (100%) ответили «да». Так как при научных исследованиях было доказано что коронавирусная инфекция SARS-CoV-2 передается в большинстве случаев воздушно-капельным путем.

– В третьем вопросе решили узнать мнение медицинских работников о мерах профилактики рекомендуемое ВОЗ, а именно «Защищают ли Вас маски от заражения Covid-19?» Мнения респондентов разделились и (124) респондентов (86,6%) ответили «да», варианты «не знаю» выбрали (26) медицинских работников (14,4%). Большинство 124 человек (86,6%) опрошенных считают, что мера профилактики заражения коронавирусной инфекцией рекомендованное ВОЗ (маски) эффективно защищают их от заражения Covid-19, а 14,4% медицинских работников не совсем согласны с данным высказыванием, и это респонденты аргументируют тем, что и при ношении масок люди заражаются данной инфекцией.

– В четвертом вопросе мы решили узнать мнение респондентов о вакцинации так как в данной ситуации разные страны уже начали работать над созданием вакцины «Положительно ли вы относитесь к капанию вакцинации против Covid-19?» (100) респондентов (66,6%) ответили «да», варианты «не знаю» выбрали (35) медицинских работников (23,3%), и (15) респондентов это (10,1%) выбрали вариант «нет» так считают что ее эффективность не доказана. Однако большинство 100 человек, а это (66,6%) опрошенных считают, что кампания по вакцинации будет эффективным подходом для профилактики заражения Covid-19 и положительно относятся к этому, а 23,3% медицинских работников это (35 человек) не совсем уверены положительно ли они к ней

относятся, а 10,1 % опрошенных (15) респондентов ответили что они негативно относятся к ней.

Приложение 2.

– В пятом вопросе: Продолжая предыдущий вопрос о вакцинации мы уже решили спросить «Будете ли вы вакцинироваться против Covid-19?». Показатели ответов на вопрос (100) респондентов ответили «да» (66,6%) они будут вакцинироваться, «не знаю» ответили (45) человек (30%), а «нет» ответили (5) человек (3,4%) опрошенных людей.

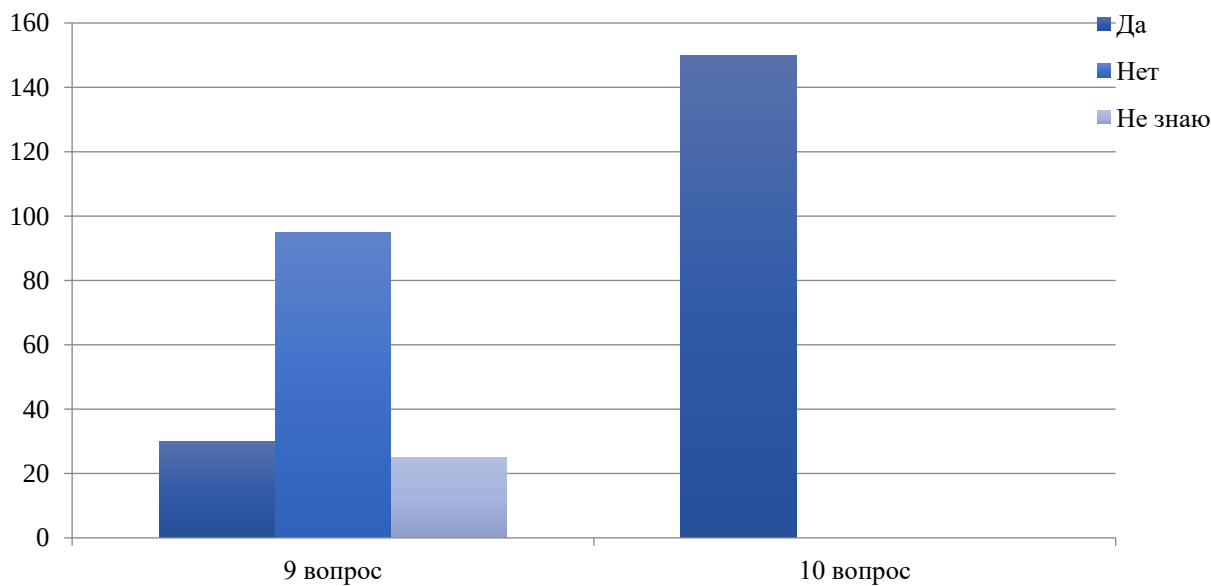
Однако большинство респондентов 100 человек, а это (66,6%) опрошенных считают, что будут вакцинироваться против Covid-19, а 30% медицинских работников это (45 человек) не совсем уверены что будут вакцинироваться связывая это с тем что у них есть возможно противопоказания, а 3,4 % опрошенных (5) респондентов ответили что они не будут вакцинироваться, так как у них есть противопоказания которые написаны в приказе.

– В шестом вопросе: Мы решили узнать мнение респондентов, о надобности СИЗ показатели ответов на вопрос « Важно ли, медперсоналу использовать средства индивидуальной защиты? » (135) респондентов (90%) ответили «да», варианты «не знаю» выбрали (10) медицинских работников

(6%) и (5) респондентов это (4%) выбрали вариант «нет» так считают что ее эффективность не доказана. Однако большинство 135 человек, а это (90%) опрошенных считают, что медицинскому персоналу важно использовать средства индивидуальной защиты, а 6% медицинских работников это (10 человек) не совсем уверены, а 4 % опрошенных (5) респондентов ответили «нет».

– В седьмом вопросе: Мы решили узнать было ли у респондентов инфицирование Covid-19 и наличии заболевания показатели ответов на вопрос «Болели ли Вы Covid-19?» (5) респондентов (4%) ответили «да» низкий процент свидетельствует о том что подходы к профилактике заражения Covid-19 результативны, а (145) респондентов это (96%) выбрали вариант «нет».

– В восьмом вопросе: Показатели ответов на вопрос «Пользуетесь ли Вы мерами профилактики рекомендованные ВОЗ?» (147) респондентов (98%) ответили «да», и (3) респондентов это (2%) выбрали вариант «нет», не пользуются мерами профилактики рекомендованные ВОЗ. Однако большинство 147 человек, а это (98%) опрошенных ответили что активно пользуются мерами профилактики рекомендованные ВОЗ, 2% опрошенных (3) респондентов ответили что не пользуются мерами профилактики рекомендованные ВОЗ.

Приложение 3.

– В 9 вопросе: Мы решили проанализировать респондентов о настороженности против Covid-19 заражения у обычного населения. Оказатели ответов на вопрос «Есть ли настороженность у обычного населения против Covid-19?» (30) респондентов (20%) ответили «да», варианты «не знаю» выбрали (25) медицинских работников (17%), и (95) респондентов это (63%) выбрали вариант «нет» так считают что у обычного населения нет настороженности против Covid-19. Однако 30 респондентов, а это (20%) опрошенных считают что все таки у обычного населения есть настороженность против Covid-19.

– В 10 вопросе: мы решили сделать анализ на основе ответов об обеспечивании средствами индивидуальной защиты, масками. Показатели ответов на вопрос «Достаточно ли вас обеспечивают средствами индивидуальной защиты, масками?» (150) респондентов (100%) ответили «да» их обеспечивают достаточным количеством масок и средств индивидуальной защиты.

Выводы. Подводя итог вышесказанному, можно сделать ряд основных выводов:

Во время пандемии COVID-19, которая затрагивает весь мир, медицинские работники подвергаются высокому риску передачи из-за их прямого контакта с пациентами с COVID-19. Таким образом, необходимо заранее определить, как обеспечить сортировку пациента с острыми респираторными симптомами, расстояние контакта должно быть не менее 2 м. Подозреваемый или диагностированный COVID-19 должен быть проинструктирован о необходимости ношения хирургической маски. Во время ухода за такими пациентами медперсонал должен использовать средства индивидуальной защиты (СИЗ) в соответствии с процедурой и не пренебрегать гигиеной рук.

Список литературы.

1. Alexis Tabah¹, Mahesh Ramanan², Kevin B Laupland³, Niccolò Buetti⁴, Andrea Cortegiani⁵, Johannes Mellinghoff⁶, Andrew Conway Morris⁷, Luigi Camporota⁸, Nathalie

- Zappella⁹, Muhammed Elhadi¹⁰, Pedro Pova¹¹, Karin Amrein¹², Gabriela Vidal¹³, Lennie Derde¹⁴, Matteo Bassetti¹⁵, Guy Francois¹⁶, Nathalie Ssi Yan Kai¹⁷, Jan J De Waele¹⁸/ Personal protective equipment and intensive care unit healthcare worker safety in the COVID-19 era (PPE-SAFE): An international survey. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/32570052/> . J Crit Care. 2020 Oct;59:70-75.doi: 10.1016/j.jcrc.2020.06.005. Epub 2020 Jun 13.
2. Catherine Houghton¹, Pauline Meskell², Hannah Delaney³, Mike Smalle⁴, Claire Glenton⁵, Andrew Booth⁶, Xin Hui S Chan⁷, Declan Devane¹, Linda M Biesty¹. Barriers and facilitators to healthcare workers' adherence with infection prevention and control (IPC) guidelines for respiratory infectious diseases: a rapid qualitative evidence synthesis. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/32315451/> . Meta-Analysis. Cochrane Database Syst Rev. 2020 Apr 21.
 3. Julia A Bielicki¹, Xavier Duval², Nina Gobat³, Herman Goossens⁴, Marion Koopmans⁵, Evelina Tacconelli⁶, Sylvie van der Werf⁷ . Monitoring approaches for health-care workers during the COVID-19 pandemic. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/32711692/>. Lancet Infect Dis. 2020 Oct 20.
 4. Aya Sedky Adly¹, Afnan Sedky Adly^{2,3}, Mahmoud Sedky Adly^{4,5}. Approaches Based on Artificial Intelligence and the Internet of Intelligent Things to Prevent the Spread of COVID-19: Scoping Review. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/32584780/> . J Med Internet Res. 2020 Aug 10
 5. Jack T Dennerlein¹, Lisa Burke², Erika L Sabbath³, Jessica A R Williams⁴, Susan E Peters⁵, Lorraine Wallace², Melissa Karapanos², Glorian Sorensen^{2,5}. An Integrative Total Worker Health Framework for Keeping Workers Safe and Healthy During the COVID-19 Pandemic. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/32515231/> . Hum Factors. 2020 Aug;62(5):689-696. doi: 10.1177/0018720820932699. Epub 2020 Jun 9.

Калиева Диана Амиржановна

(PhD, доцент кафедры «Менеджмент здравоохранения»)

Казахстанский медицинский университет «ВШОЗ», Республика Казахстан

Шегебай Дайана Анарбекқызы

Магистрант 1 курса «Менеджмент здравоохранения»)

Казахстанский медицинский университет «ВШОЗ», Республика Казахстан

ОРГАНИЗАЦИЯ РЕАБИЛИТАЦИОННОЙ ПОМОЩИ ПАЦИЕНТАМ ПОСЛЕ ПЕРЕНЕСЕННОЙ COVID-ИНФЕКЦИИ

***Аннотация.** В современных условиях, в период пандемии COVID-19, стало все больше случаев заражения COVID-19 среди медицинских работников, а так же количество заболеваемости COVID-19 значительная психическая, физическая, эмоциональная нагрузка, которая сказывается на пациентах. Поэтому важную роль играет организация и подходы к методам реабилитации.*

***Ключевые слова:** COVID-19, реабилитация, ВОЗ, физиотерапевты, медицинские работники, физические упражнения.*

Введение: Один из компонентов этого синдрома – истощение периферических скелетных мышц и дисфункция, развивающаяся во время критического заболевания, – описывается как приобретенная слабость отделения интенсивной терапии (ОИТ-ОВ) и вносит значительный вклад в остаточный дефицит физических функций. В недавнем детальном наблюдательном исследовании мышечного истощения у тяжелобольных пациентов последовательные ультразвуковые измерения площади поперечного сечения четырехглавой мышцы прямой мышцы бедра показали 20%-ную потерю мышц в течение первых 10 дней после поступления в отделение интенсивной терапии[1].

Актуальность: Необходимость реабилитации после COVID-19.

Знание процесса заболевания и того, какие ткани, вероятно, были повреждены, имеет важное значение в процессе реабилитации. Болезнь определяет как вероятные, так и маловероятные нарушения, определяя

оценку, общий прогноз и планирование реабилитации. Весь спектр отдельных проблем, возникающих после COVID-19, и их относительная частота пока неизвестны. Тем не менее, помимо воздействия на дыхательную систему, вирус может воздействовать на сердце и сердечно-сосудистую систему, мозг непосредственно (энцефалит) и косвенно (например, вторичная гипоксия или тромбоз сосудов), почки и функция почек, свертываемость крови, желудочно-кишечный тракт; вирус также был обнаружен в сперме.

Поэтому мы должны предположить, что после COVID-19 у пациента может развиваться персистирующая дисфункция почти любой системы органов и, таким образом, иметь почти любые симптомы и признаки. Это похоже на ситуацию со многими другими инвалидизирующими состояниями, включая травмы, системную красную волчанку, диабет и менингококковую септицемию. Пациенты с COVID-19 чаще имеют ранее существовавшие инвалидизирующие состояния и, кроме того, будут испытывать хорошо выраженные прямые (физические) и косвенные (психологические) эффекты, связанные с тяжелым заболеванием и длительным пребыванием в отделении интенсивной терапии.

Не существует какого-либо конкретного симптома или группы симптомов или признаков, указывающих на общую тяжесть заболевания COVID-19. Это в отличие от инсульта, например, когда такие маркеры, как шкала инсульта Национального института здравоохранения (NIHSS), в определенной степени измеряют тяжесть инсульта, его прогноз и исход. Ситуация с COVID-19 больше похожа на ситуацию после травмы, когда существует очень слабая связь между индексом тяжести травмы – баллом тяжести травмы (ISS) – и необходимостью реабилитации. Короче говоря, длительный COVID может быть вызван долгосрочным повреждением тканей (например, легких, мозга и сердца) и патологическим воспалением (например, из-за персистенции вируса, иммунной дисрегуляции и аутоиммунитета). Связанные факторы риска могут включать женский пол, более пяти ранних симптомов, раннюю одышку, предшествующие психические расстройства и специфические биомаркеры (например, D-димер, СРБ и количество лимфоцитов), хотя для подтверждения

таких факторов риска требуются дополнительные исследования. Хотя предварительные данные свидетельствуют о том, что персонализированная реабилитационная подготовка может помочь в определенных длительных случаях COVID, терапевтические препараты, перенаправленные из других подобных состояний, таких как миалгический энцефаломиелит или синдром хронической усталости, синдром постуральной ортостатической тахикардии и синдром активации тучных клеток, также имеют потенциал. Таким образом, в этом обзоре мы надеемся предоставить текущее понимание того, что известно о длительном COVID[2]

Материалы исследования. Была изучена международная литература, преимущественно посвященная вопросам профилактики заражения COVID-19. Для отбора и анализа литературных источников были выбраны следующие ключевые слова, имеющие отношение к интересующей нас проблеме: актуальные вопросы медицины и здравоохранения, телемедицина, коронавирусная инфекция, медицинские работники, профилактика заражения COVID-19, пандемия COVID-2019. Поиск осуществлялся с помощью научных международных библиотечных систем PubMed, Springer, Elseiver, Web of Science, Cochrane и некоторых других платформ. Всего было проанализировано 40 источников.

Обзор современной литературы позволил определить актуальные аспекты в изучаемом нами вопросе, которые легли в основу следующей части исследования, которая состояла из трех этапов:

1. Пациенты перенесшие COVID-инфекцию находившиеся на амбулаторном наблюдении.
2. Пациенты перенесшие COVID-инфекцию после стационарного лечения.

Методы исследования.

Местом проведения исследования послужил частный реабилитационный центр SAQTASYN г. Алматы.

Был проведен анализ пациентов перенесшие COVID-инфекцию находившиеся на амбулаторном наблюдении. Основным методом на данных этапах исследования являлся опрос. Модель опроса, характеризовалась

следующими признаками: добровольное и анонимное анкетирование. В анкетировании принял участие 80 человек.

Проведено социологическое исследование респондентов (анкетирование пациентов перенесшие COVID-инфекцию находившиеся на амбулаторном наблюдении г. Алматы. Параллельно проведен обзор методов реабилитации в зарубежных странах и Республики Казахстан.

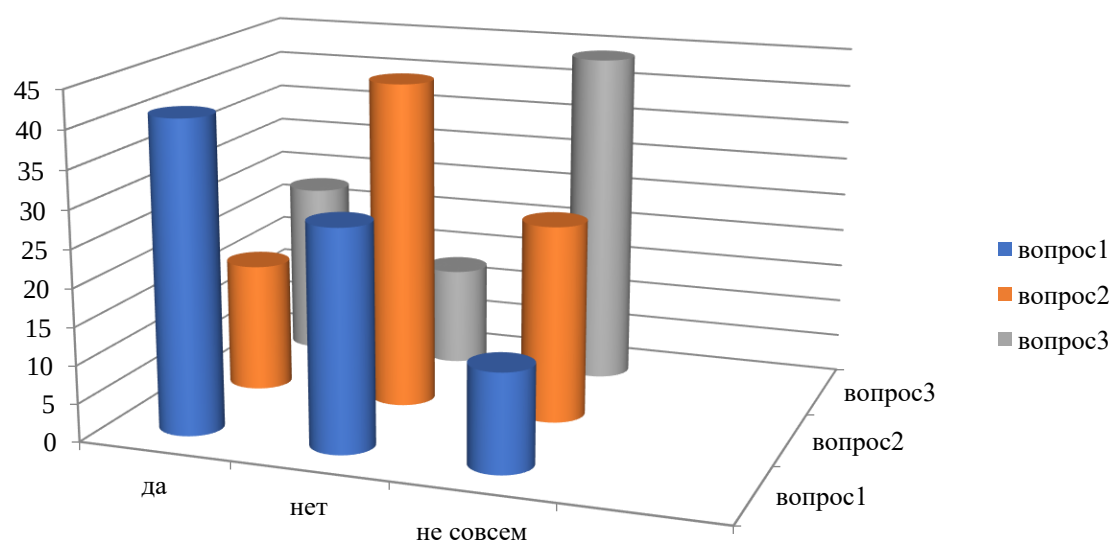

Рис.1

Для изучения удовлетворенности методов организации медицинской реабилитации было проведено социологическое исследование. Была разработана анкета, состоящая из 15 вопроса закрытого типа. Анкетированием были охвачены пациенты после стационарного лечения

Показатели ответов на 1вопрос «Знаете ли вы что такое реабилитация?» 51% (41) опрошенных людей ответили «Да». 36% (26) человек ответили «нет» и 13% (10) человек ответил «не совсем». Чуть больше половины опрошенных людей все таки ответили что знают что такое реабилитация, а это 51%.3.3 Анализ и результаты социологического опроса респондентов.

Показатели ответов на 2 вопрос «Знаете ли вы что такое телереабилитация?» 21% (17) опрошенных людей ответили «Да». 53% (46)

человек ответили «нет» и 26% (20) человек ответил «не совсем». Низкий процент осведомленности населения о телеработе 21%. На этот вопрос пациенты больше всего ответили «да», это объясняется тем что врачи поддерживают связь с больными даже на амбулаторном лечении. Зачастую это может даже быть просто видео звонок или специалист может отправлять те или иные видео уроки по методу реабилитации упражнения, которые он выполняет каждый день.

Показатели ответов на вопрос «Занимаетесь ли вы дыхательной гимнастикой дома?» 28% (23) опрошенных людей ответили «Да» они занимаются дыхательной гимнастикой дома. 16% (13) человек ответили «нет» и 56% (44) человек ответил «не совсем». Как выяснилось пациенты находившиеся в острой фазе обязательно после выписки приходят на дыхательную гимнастику, при первом посещении у них есть возможность научиться как правильно вдыхать и выдыхать и это не занимает много времени у них, но в то же время нужно делать это по рекомендациям ВОЗ.

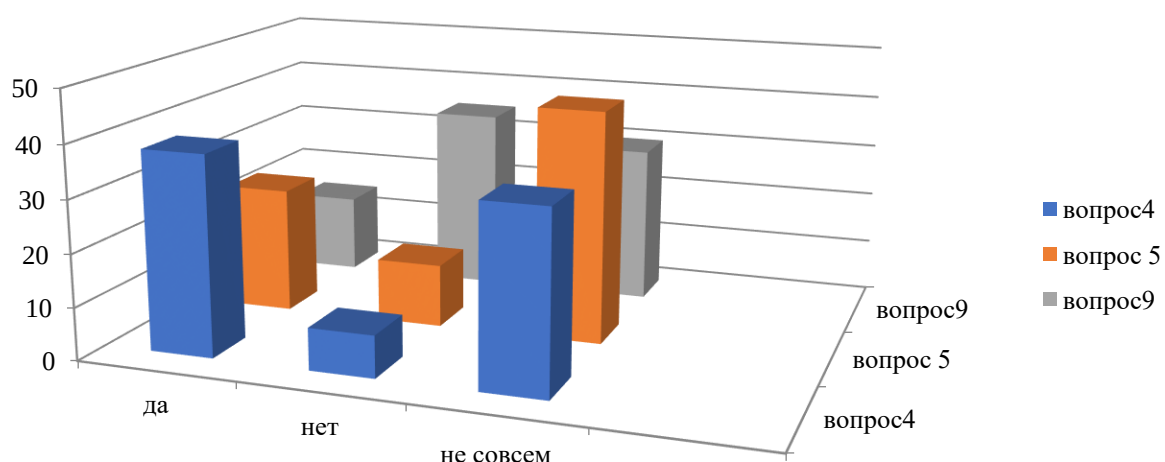

Рис.2

Показатели ответов на 4 вопрос «Делаете ли физические упражнения после выписки из стационара?» 47% (38) опрошенных людей ответили «Да» они занимаются дыхательной гимнастикой 10% (8) человек ответили «нет» и 23% (34) человек ответил «не совсем». Естественно большинство ответили да,

как во время прибывния в стационаре у каждого 2го наблюдается выраженная дыхательная недостаточность.

Показатели ответов на 5 вопрос «Соблюдаете ли вы правила безопасности при выполнении физических упражнений?» 30% (24) опрошенных людей ответили «Да» они занимаются дыхательной гимнастикой дома. 15% (12) человек ответили «нет» и 35% (44) человек ответил «не совсем». Из проведенного анкетирования можно четко понять, что не все пациенты были ознакомлены с правилами безопасности во время выполнения физического упражнения. Пациентов обязательно нужно информировать о правилах безопасности физических упражнений. В особенности пациентам пожилого возраста.

Показатели ответов на 6 вопрос «Знаете ли вы, что разминочные упражнения предшествуют перед физическими упражнениями?» 18% (15) опрошенных людей ответили «Да» они занимаются дыхательной гимнастикой дома. 43% (35) человек ответили «нет» и 19% (30) человек ответил «не совсем».

Разминочные упражнения нужно обязательно выполнять, чтобы было хорошее тонизирование сердечно-сосудистой системы и кровенаполнение группы мышц, которые особенно задействованы в физических нагрузках. Разминочные упражнения необходимы во избежание различных травм, таких как растяжка сухожилий и мышц. Как говорится, мы готовим свое тело и мышцы, а также сердце.

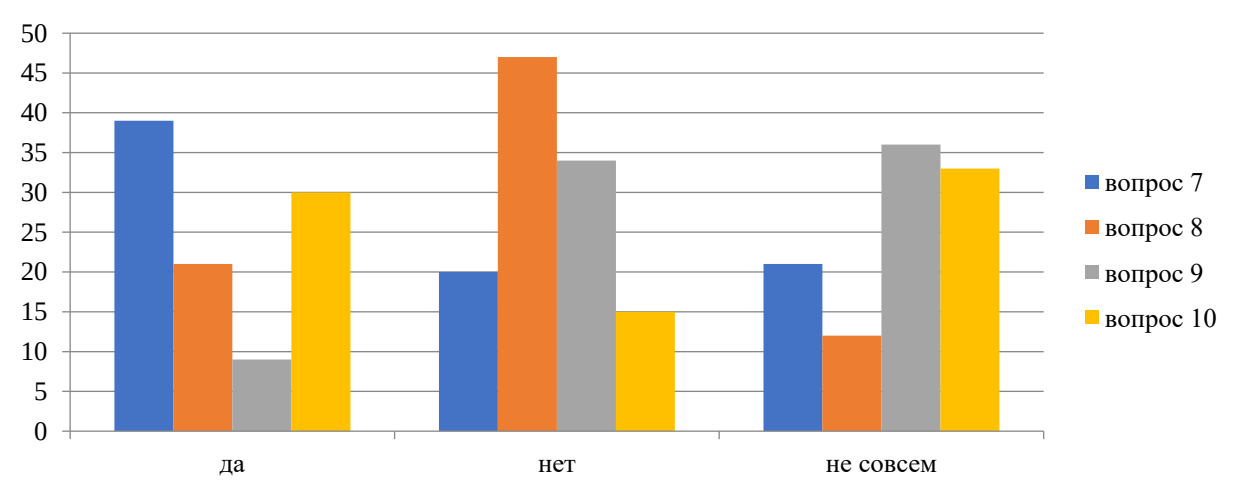

Рис.3

Показатели ответов на 7 вопрос «Делаете ли вы, физические упражнения каждый день?» 48% (39) опрошенных людей ответили «Да» они занимаются физическими упражнениями каждый день. 25% (20) человек ответили «нет» и 26% (21) человек ответил «не совсем».

При бессимптомном течение физические нагрузки нужно начинать через две недели после положительного теста. При выявлении у пациента легкой формы или амбулаторном лечении физические упражнения назначаются через 4 недели после полного восстановления. При тяжелой форме и выявлении пневмонии или сердечной недостаточности, если пациент был подключен к ИВЛ реабилитационные методы стоит начинать не ранее чем через 6 месяцев. Также надо помнить, что не стоит заниматься ориентируясь на хорошее самочувствие. Обязательно специалист должен исходить из анамнеза жизни больного.

Показатели ответов на 8 вопрос «Занимают ли ваши физические упражнения 20-30 минут в день?» 26% (21) опрошенных людей ответили «Да». 58% (47) человек ответили «нет» и 15% (12) человек ответили «не совсем».

При легкой степени или бессимптомном течении болезни, назначают реабилитологи частного центра с 15-20 минут, увеличивая продолжительность до 40 минут. А вот при тяжелой степени, здесь нужно обязательно работать со специалистами ЛФК и терапевтами, так как есть высокий риск дыхательной или сердечной недостаточности.

Показатели ответов на 9 вопрос «Знаете ли вы что такое панические атаки?» 11% (9) опрошенных людей ответили «Да». 42% (34) человек ответили «нет» и 45% (36) человек ответили «не совсем». Также была проведена статистика по Рис.4 Показатели ответов на 11 вопрос «Была ли у вас депрессия после выписки из стационара?» 31% (25) опрошенных людей ответили «Да». 32% (26) человек ответили «нет» и 36% (29) человек ответили «не совсем».

Показатели ответов на 12 вопрос «Если была депрессия, обращались ли вы к специалисту?» 12% (10) опрошенных людей ответили «Да». 50% (40) человек ответили «нет» и 37% (30) человек ответили «не совсем» Во время

пандемия все большее количество населения стали испытывать депрессию в связи с жесткими мерами карантина из-за изоляции, и не прекращающихся новостей . Кроме того они могут столкнуться с такими проблемами как потеря близкого человека, чувства одиночества.

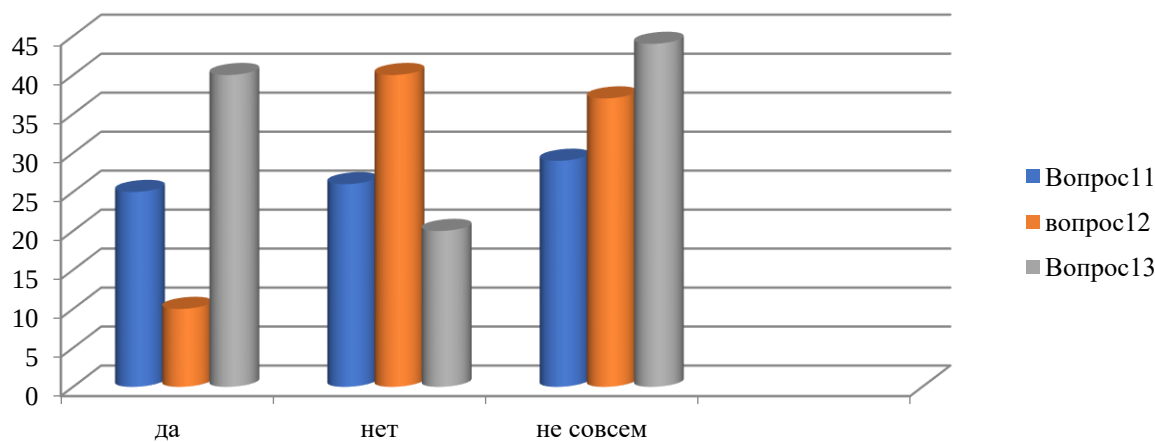

Рис. 4

Показатели ответов на 13 вопрос «Был ли у вас полноценный сон после выписки из стационара?» да 40 (50%) опрошенных людей ответили «Да». %) 20 (25%) человек ответили «нет» и 25% (20) человек ответили «не совсем». У многих пациентов после постковидного синдрома чаще всего развивается бессонница. Это влечет за собой вред человеку, так как организм должен восстанавливаться во время сна и получать свои максимальные часы в соответствии своему возрасту. Так как КВИ пугает своей масштабностью и угрозой для здоровью, она вызывает психологический дистресс. У больного ощущение внутреннего напряжения, что ведет к нарушению сна.

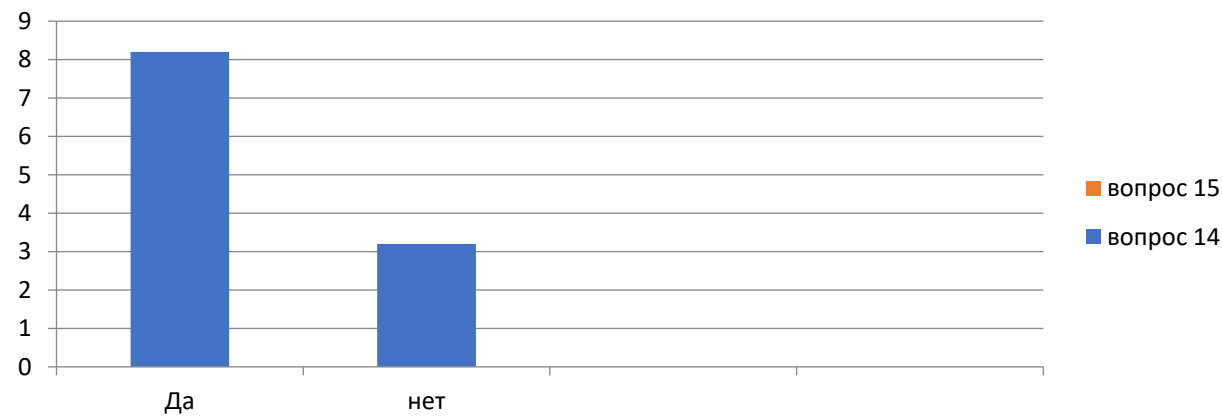

Рис.5

Рис.5 Показатели ответов на 14 вопрос «Соблюдаете ли вы диету прописанную вашим лечащим врачом после выписки из стационара?» 16% (13) опрошенных людей ответили «Да». 41% (33) человек ответили «нет» и 42% (34) человек ответили «не совсем». Достаточное издоровое питание имеет важное значение для вашего общеглобального благополучия. Если вам трудно жевать или глотать, то вам следует выполнять рекомендации, приведенные в этой брошюре или полученные от вашего врача. Важную роль в обеспечении вашего полноценного питания могут сыграть члены вашей семьи или лица, осуществляющие уход.

Показатели ответов на 15 вопрос «Есть ли у вас чувство одиночества?» 81% (65) опрошенных людей ответили «Да». 8% (7) человек ответили «нет» и 10% (8) человек ответили «не совсем».

Выводы.

Доступность организации и эффективность реабилитации медицинских услуг. Одной из проблем доступности предоставления медицинских услуг является неправильное распределение пациентов по времени. В связи с этим возникает чрезмерная загруженность врачей, что создает очереди, с которыми сталкиваются респонденты.

Как следствие, появляются необслуженные пациенты, что в итоге приводит к самолечению.

Список источников:

1. Published online 2015 Jun 22. doi: 10.1002/14651858.CD008632.
2. Long COVID or post-COVID-19 syndrome: putative pathophysiology, risk factors, and treatments
3. Shin Jie Yong 1 Affiliations expand PMID: 34024217 PMCID: PMC8146298 DOI: 10.1080/23744235.2021.1924397

FINANCE AND CREDIT

Азизов Шоазиз Самиевич

кандидат экономических наук, доцент

профессор кафедры экономической теории

Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддин.Айни,

Республика Таджикистан

Самадов Рустам Исакович

доцент кафедры финансы и кредит

Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики

Республика Таджикистан

Амаков Имомали Басириддинович

старший преподаватель кафедры экономической теории

Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни,

Республика Таджикистан

ИННОВАЦИОННЫЕ МЕТОДЫ ПРОВЕДЕНИЯ ЗАНЯТИЙ ДЛЯ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ ФИНАНСЫ И КРЕДИТ

***Аннотация.** В статье авторами рассматриваются современные методы проведения занятий для специальностей финансы и кредит инновационной направленности. В этом контексте даются практические рекомендации по применению интерактивных методов преподавания финансовых дисциплин.*

***Ключевые слова.** Инновации, образовательный процесс, интеллектуальный потенциал, финансовые дисциплины, интерактивные технологии, научная информация, аналитические исследования.*

Современная система образования основывается на модернизации образовательного процесса путём создания и внедрения новых, современных технологий, методов и форм обучения, так как должна отвечать требованиям соответствия знаний, умений и навыков специалиста не только функциональным профессиональным обязанностям, но и потребностям рынка труда.

Подготовка кадров, направленная на формирование профессиональных компетентностей, обеспечивает развитие личного, социального и интеллектуального потенциала работника [1,С.182]. Любому современному высококвалифицированному специалисту в сфере финансов необходимо анализировать ситуацию на рынке труда, действовать в соответствии с личной и общественной выгодой, владеть этикой трудовых и гражданских отношений, обладать навыками предпринимательской деятельности.

Любое образовательное учреждение заинтересовано в качественной подготовке специалиста. Но как это сделать в минимальные сроки и с минимальными затратами? Решить эту проблему помогает внедрение инновационных технологий обучения.

Прежде чем охарактеризовать инновационный подход в преподавании финансовых дисциплин, рассмотрим понятия «методы» и «технологии» обучения. Методы обучения - это система последовательных взаимосвязанных действий преподавателя и обучающихся, обеспечивающих усвоение содержания образования, общее и профессиональное развитие личности будущего специалиста и самого преподавателя.

Технологии обучения - способ реализации содержания обучения, предусмотренного учебными программами, представляющий собой систему форм, методов и средств обучения, обеспечивающую наиболее эффективное достижение поставленных целей. [2]

Таким образом, образовательные технологии и методы обучения находятся во взаимосвязи и взаимообусловленности.

К инновационным технологиям обучения относят: интерактивные технологии обучения, технологии проектного обучения и мультимедийные технологии.

Выбирая обучающие инновационные технологии, методы и определения их целесообразности, нужно ориентироваться на цели и идеи самого обучения, способы их постановки через содержание, структуру и учебную деятельность, на средства управления, материально-техническое и методическое обеспечение процесса обучения, на критерии его рациональности,

интенсивности и эффективности, специфику преподавания финансовых дисциплин.

Интерактивные технологии при обучении экономическим дисциплинам направлены на реализацию учебного процесса в рамках самостоятельной, творческой деятельности обучающихся [3,С.201]. Это способствует приобретению будущими специалистами навыков и умений решать проблемные ситуации в профессиональной деятельности.

Наиболее известными интерактивными методами преподавания в финансовых дисциплинах являются:

- лекции и беседы с дискуссией;
- мозговой штурм;
- обмен мнениями.

Главными преимуществами метода дискуссии в финансовых дисциплинах в процессе обучения считается возможность закрепления материала с одновременным улучшением коммуникативных возможностей, самостоятельности мышления, использования личного опыта обучающихся и умения переносить знания из одной области в другую.

**ИЕРАРХИЯ ПРОГРАММНЫХ СРЕДСТВ ПО ФИНАНСОВЫМ
ДИСЦИПЛИНАМ**

Схема 1. Иерархия программных средств по финансовым дисциплинам
(источник – разработаны и систематизированы авторами)

Оперативными методами решения проблемы являются мозговой штурм и кейс-стадии. Они основаны на стимулировании творческой активности, при которых участникам предлагают высказывать как можно большее количество вариантов решения. Кейс - это техника обучения, направленная на постановку и использование настоящих финансовых, общественных и предпринимательских ситуаций, реально возникающих в профессиональной деятельности. [4]

В последнее время в преподавании финансовых дисциплин активно используется метод проектов. Инновационная образовательная проектная деятельность направлена на индивидуальное развитие познавательных интересов и творческих способностей студентов, является эффективной формой организации учебного процесса. Данный метод в финансовых дисциплинах ориентирован на овладение технологией презентации различных творческих работ (отчетов, обзоров, рефератов, докладов на профессионально ориентированные темы). Метод проектов в финансовых дисциплинах является исследовательским. В его основе лежит развитие познавательных навыков студентов, умений самостоятельно приобретать знания, ориентироваться в информационном потоке, развитие критического мышления и творческих способностей. Метод проектов всегда предусматривает решение некоторой проблемы, которая, с одной стороны, предполагает использование разнообразных методов и средств обучения, а с другой – объединение знаний и умений из различных областей науки, техники, технологии, творческих отраслей.

На данный момент существует большое многообразие типов проектов в финансовых дисциплинах. Из всего этого множества для учебной практики наиболее подходят практико-ориентированные проекты. Эти проекты отличает четко обозначенный с самого начала результат деятельности участников проекта, который обязательно ориентирован на социальные интересы участников, связан с их будущей трудовой деятельностью. Такой проект подразумевает хорошо продуманную структуру, определение функций

каждого участника, подробный план всей деятельности его партнеров, четкие результаты совместной деятельности и участие каждого в достижении конечного результата. Здесь особенно важна хорошая подготовка организационной работы в плане поэтапных обсуждений, корректировки совместных и индивидуальных стараний в организации презентации полученных результатов и возможных способов их включения в практику, а также организация систематической внешней оценки проекта.

Кандидат экономических наук Пинегин А.В. в своей работе отмечает: «среди множества современных информационных и коммуникационных технологий, используемых в образовании, одно из ведущих мест занимают мультимедийные технологии. Мультимедийные средства обучения позволяют обеспечить интерактивное взаимодействие студентов с учебными материалами, более качественно воспринимать информацию, вызывают определенный интерес к дисциплине и показывают возможности их применения, как в образовательном процессе, так и в будущей профессиональной деятельности. Кроме этого, мультимедийные курсы снижают трудоемкость усвоения информации по дисциплине студентам, обучающимся по индивидуальным графикам или по заочным (ускоренным) траекториям обучения». [5,С.18]

Мультимедийные технологии обучения связывают с новым этапом развития компьютерных технологий обучения, поскольку они базируются на обучающих возможностях компьютера, предполагают использование современных технологий программирования.

Преподавание финансовых дисциплин связано с изучением студентами больших объемов научной информации, что является необходимым условием подготовки компетентных специалистов. Перед обучающимися ставится задача не только усвоения учебного материала, но и аналитического исследования значительных объемов информации. Современный специалист в сфере финансов, который должен стать конкурентоспособным, востребованным на рынке труда, способным эффективно решать нестандартные профессиональные задачи, немислим без умений и навыков

самостоятельного поиска знаний, самостоятельного их приобретения. Таким образом, способность к самообразованию становится приоритетной.

Развивающиеся информационные технологии дали новую, интересную форму проведения занятий в финансовых дисциплинах, посредством внедрения дистанционного обучения. Применение электронных учебников и современных форм проверки знаний, как тесты позволило студентам самостоятельно приобретать знания и умения, благодаря общей доступности связи, с развитием компьютерных сетей и открытости интернета вплоть до самых глухих уголков нашей области и страны.

Как отмечают в своей работе Кайла, Зудина и Ламзин, «инновационные образовательные технологии способствуют решению следующих актуальных задач современного образования [6]:

- формирование навыков практических исследований, позволяющих принимать профессиональные решения;
- обеспечение перехода от накопления знаний к созданию механизмов самостоятельного поиска и навыков исследовательской деятельности;
- повышение познавательной активности с развитием экономико ориентированных творческих способностей».

Указанные задачи способны эффективно решаться в современных социально-финансовых условиях на основе применения инновационных образовательных технологий, представляющих собой совокупность средств и методов формирования компетентности специалистов, востребованных на рынке труда.

Список источников:

1. Осмоловская И.М. Инновации и педагогическая практика// Народное образование. – 2019. – № 6. – С. 182–188.
2. Жуков Г.Н. Основы общей профессиональной педагогики: Учебное пособие. - М.: Гардарики, 2015.
3. Симоненко Н.Н. Управление образовательными услугами с применением инновационных методов обучения // Вестник Тихоокеанского государственного университета. – 2016. – № 2. – С. 201–206.

4. Черкасов М. Н. Инновационные методы обучения студентов // XIV Международная заочная научно-практическая конференция «Инновации в науке». - Новосибирск, 2012.
5. Пинегин А.В. Современные информационные и коммуникационные технологии, используемые в образовании: автореферат дис. ... кандидата экономических наук: 08.00.08 / Центр проблем рыночной экономики. - Москва, 2012. - 18 с.
6. Гузеев В.В. Планирование результатов образования и образовательная технология. - М.: Народное образование, 2010.

ACCOUNTING AND AUDITING

Karimova Goolbahor Abdusattarovna

PhD, associate Professor of the Department «Accounting, analysis and audit»
Andijan Institute of Agriculture and Agrotechnology, Republic of Uzbekistan

Abidjanova Feruza Akramjanovna

1st year master's student, Andijan Institute of Agriculture and Agrotechnology,
Republic of Uzbekistan

THEORETICAL BASIS OF INVENTORY ACCOUNTING BASED ON THE INTERNATIONAL STANDARD

Overview

IAS 2 *Inventories* contains the requirements on how to account for most types of inventory. The standard requires inventories to be measured at the lower of cost and net realisable value (NRV) and outlines acceptable methods of determining cost, including specific identification (in some cases), first-in first-out (FIFO) and weighted average cost.

A revised version of IAS 2 was issued in December 2003 and applies to annual periods beginning on or after 1 January 2005.

Related Interpretations

- IFRIC 20 *Stripping Costs in the Production Phase of a Surface Mine*
- SIC-1 *Consistency - Different Cost Formulas for Inventories*. **SIC-1 was superseded by and incorporated into IAS 2 (Revised 2003).**

Summary of IAS 2

Objective of IAS 2

The objective of IAS 2 is to prescribe the accounting treatment for inventories. It provides guidance for determining the cost of inventories and for subsequently recognising an expense, including any write-down to net realisable value. It also provides guidance on the cost formulas that are used to assign costs to inventories.

Scope

Inventories include assets held for sale in the ordinary course of business (finished goods), assets in the production process for sale in the ordinary course of business (work in process), and materials and supplies that are consumed in production (raw materials). [IAS 2.6]

However, IAS 2 excludes certain inventories from its scope: [IAS 2.2]

- work in process arising under construction contracts (see IAS 11 *Construction Contracts*)

- financial instruments (see IAS 39 *Financial Instruments: Recognition and Measurement*)

- biological assets related to agricultural activity and agricultural produce at the point of harvest (see IAS 41 *Agriculture*).

Also, while the following are within the scope of the standard, IAS 2 does not apply to the measurement of inventories held by: [IAS 2.3]

- producers of agricultural and forest products, agricultural produce after harvest, and minerals and mineral products, to the extent that they are measured at net realisable value (above or below cost) in accordance with well-established practices in those industries. When such inventories are measured at net realisable value, changes in that value are recognised in profit or loss in the period of the change

- commodity brokers and dealers who measure their inventories at fair value less costs to sell. When such inventories are measured at fair value less costs to sell, changes in fair value less costs to sell are recognised in profit or loss in the period of the change.

Fundamental principle of IAS 2

Inventories are required to be stated at the lower of cost and net realisable value (NRV). [IAS 2.9]

Measurement of inventories

Cost should include all: [IAS 2.10]

- costs of purchase (including taxes, transport, and handling) net of trade discounts received

- costs of conversion (including fixed and variable manufacturing overheads)

and

- other costs incurred in bringing the inventories to their present location and condition

IAS 23 *Borrowing Costs* identifies some limited circumstances where borrowing costs (interest) can be included in cost of inventories that meet the definition of a qualifying asset. [IAS 2.17 and IAS 23.4]

Inventory cost should not include: [IAS 2.16 and 2.18]

- abnormal waste
- storage costs
- administrative overheads unrelated to production
- selling costs
- foreign exchange differences arising directly on the recent acquisition of inventories invoiced in a foreign currency

- interest cost when inventories are purchased with deferred settlement terms.

The standard cost and retail methods may be used for the measurement of cost, provided that the results approximate actual cost. [IAS 2.21-22]

For inventory items that are not interchangeable, specific costs are attributed to the specific individual items of inventory. [IAS 2.23]

For items that are interchangeable, IAS 2 allows the FIFO or weighted average cost formulas. [IAS 2.25] The LIFO formula, which had been allowed prior to the 2003 revision of IAS 2, is no longer allowed.

The same cost formula should be used for all inventories with similar characteristics as to their nature and use to the entity. For groups of inventories that have different characteristics, different cost formulas may be justified. [IAS 2.25]

Write-down to net realisable value

NRV is the estimated selling price in the ordinary course of business, less the estimated cost of completion and the estimated costs necessary to make the sale. [IAS 2.6] Any write-down to NRV should be recognised as an expense in the period in which the write-down occurs. Any reversal should be recognised in the income statement in the period in which the reversal occurs. [IAS 2.34]

Expense recognition

IAS 18 *Revenue* addresses revenue recognition for the sale of goods. When inventories are sold and revenue is recognised, the carrying amount of those inventories is recognised as an expense (often called cost-of-goods-sold). Any write-down to NRV and any inventory losses are also recognised as an expense when they occur. [IAS 2.34]

Disclosure

Required disclosures: [IAS 2.36]

- accounting policy for inventories
- carrying amount, generally classified as merchandise, supplies, materials, work in progress, and finished goods. The classifications depend on what is appropriate for the entity
- carrying amount of any inventories carried at fair value less costs to sell
- amount of any write-down of inventories recognised as an expense in the period
- amount of any reversal of a write-down to NRV and the circumstances that led to such reversal
- carrying amount of inventories pledged as security for liabilities
- cost of inventories recognised as expense (cost of goods sold).

IAS 2 acknowledges that some enterprises classify income statement expenses by nature (materials, labour, and so on) rather than by function (cost of goods sold, selling expense, and so on). Accordingly, as an alternative to disclosing cost of goods sold expense, IAS 2 allows an entity to disclose operating costs recognised during the period by nature of the cost (raw materials and consumables, labour costs, other operating costs) and the amount of the net change in inventories for the period). [IAS 2.39] This is consistent with IAS 1 *Presentation of Financial Statements*, which allows presentation of expenses by function or nature.

References:

1. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated February 7, 2017 No 4947 "On the strategy of further development of the Republic of Uzbekistan".

2. Holbekov R.O. Principles and methods of organization of production accounting.- T .: "FAN", 2005.- 198 p.
3. Drury K. Management and production accounting: per. from English -6th ed. –M .: UNITI-DANA, 2007. - 1423 p.
4. Juraev N., Abduvaxidov F., Sotvoldieva D. Financial and management accounting. Textbook. -T .: "Economy and Finance", 2012. Page 480
5. Juraev N., Kholbekov R., Abduvaxidov F., Ilkhomov I. Accounting, economic analysis and audit. Textbook. -T .: 2007 y
6. Podolskiy V.I., Savin A. Audit: textbook.M .: Yurayt, 2010. – 605p.
7. G.A.Karimova. Problems of attracting foreign investment into the national economy // EPRA International journal of Research and development (IJRD) Volume: 5, Issue:7, page 284-287, July 2020, DPI:202007-02-004879

Karimova Goolbahor Abdusattarovna

PhD, associate Professor of
the Department «Accounting, analysis and audit»,
Andijan Institute of Agriculture and Agrotechnology,
Republic of Uzbekistan

Burhonov Bobur Furqat o'g'li

1st year master's student,
Andijan Institute of Agriculture and Agrotechnology,
Republic of Uzbekistan

THEORETICAL FOUNDATIONS OF LEASE ACCOUNTING BASED ON THE INTERNATIONAL STANDARD

Overview

IAS 17 *Leases* prescribes the accounting policies and disclosures applicable to leases, both for lessees and lessors. Leases are required to be classified as either finance leases (which transfer substantially all the risks and rewards of ownership, and give rise to asset and liability recognition by the lessee and a receivable by the lessor) and operating leases (which result in expense recognition by the lessee, with the asset remaining recognised by the lessor).

IAS 17 was reissued in December 2003 and applies to annual periods beginning on or after 1 January 2005. IAS 17 will be superseded by IFRS 16 *Leases* as of 1 January 2019.

Related Interpretations

- IFRIC 4 *Determining Whether an Arrangement Contains a Lease*
- SIC-15 *Operating Leases – Incentives*
- SIC-27 *Evaluating the Substance of Transactions in the Legal Form of a Lease*

Amendments under consideration by the IASB

- Leases – Comprehensive project

Summary of IAS 17

Objective of IAS 17

The objective of IAS 17 (1997) is to prescribe, for lessees and lessors, the appropriate accounting policies and disclosures to apply in relation to finance and operating leases.

Scope

IAS 17 applies to all leases other than lease agreements for minerals, oil, natural gas, and similar regenerative resources and licensing agreements for films, videos, plays, manuscripts, patents, copyrights, and similar items. [IAS 17.2]

However, IAS 17 does not apply as the basis of measurement for the following leased assets: [IAS 17.2]

- property held by lessees that is accounted for as investment property for which the lessee uses the fair value model set out in IAS 40
- investment property provided by lessors under operating leases (see IAS 40)
- biological assets held by lessees under finance leases (see IAS 41)
- biological assets provided by lessors under operating leases (see IAS 41)

Classification of leases

A lease is classified as a finance lease if it transfers substantially all the risks and rewards incident to ownership. All other leases are classified as operating leases. Classification is made at the inception of the lease. [IAS 17.4]

Whether a lease is a finance lease or an operating lease depends on the substance of the transaction rather than the form. Situations that would normally lead to a lease being classified as a finance lease include the following: [IAS 17.10]

- the lease transfers ownership of the asset to the lessee by the end of the lease term
- the lessee has the option to purchase the asset at a price which is expected to be sufficiently lower than fair value at the date the option becomes exercisable that, at the inception of the lease, it is reasonably certain that the option will be exercised
- the lease term is for the major part of the economic life of the asset, even if title is not transferred

- at the inception of the lease, the present value of the minimum lease payments amounts to at least substantially all of the fair value of the leased asset

- the lease assets are of a specialised nature such that only the lessee can use them without major modifications being made

Other situations that might also lead to classification as a finance lease are:
[IAS 17.11]

- if the lessee is entitled to cancel the lease, the lessor's losses associated with the cancellation are borne by the lessee

- gains or losses from fluctuations in the fair value of the residual fall to the lessee (for example, by means of a rebate of lease payments)

- the lessee has the ability to continue to lease for a secondary period at a rent that is substantially lower than market rent

When a lease includes both land and buildings elements, an entity assesses the classification of each element as a finance or an operating lease separately. In determining whether the land element is an operating or a finance lease, an important consideration is that land normally has an indefinite economic life [IAS 17.15A]. Whenever necessary in order to classify and account for a lease of land and buildings, the minimum lease payments (including any lump-sum upfront payments) are allocated between the land and the buildings elements in proportion to the relative fair values of the leasehold interests in the land element and buildings element of the lease at the inception of the lease. [IAS 17.16] For a lease of land and buildings in which the amount that would initially be recognised for the land element is immaterial, the land and buildings may be treated as a single unit for the purpose of lease classification and classified as a finance or operating lease. [IAS 17.17] However, separate measurement of the land and buildings elements is not required if the lessee's interest in both land and buildings is classified as an investment property in accordance with IAS 40 and the fair value model is adopted. [IAS 17.18]

Accounting by lessees

The following principles should be applied in the financial statements of lessees:

- at commencement of the lease term, finance leases should be recorded as an asset and a liability at the lower of the fair value of the asset and the present value of the minimum lease payments (discounted at the interest rate implicit in the lease, if practicable, or else at the entity's incremental borrowing rate) [IAS 17.20]

- finance lease payments should be apportioned between the finance charge and the reduction of the outstanding liability (the finance charge to be allocated so as to produce a constant periodic rate of interest on the remaining balance of the liability) [IAS 17.25]

- the depreciation policy for assets held under finance leases should be consistent with that for owned assets. If there is no reasonable certainty that the lessee will obtain ownership at the end of the lease – the asset should be depreciated over the shorter of the lease term or the life of the asset [IAS 17.27]

- for operating leases, the lease payments should be recognised as an expense in the income statement over the lease term on a straight-line basis, unless another systematic basis is more representative of the time pattern of the user's benefit [IAS 17.33]

Incentives for the agreement of a new or renewed operating lease should be recognised by the lessee as a reduction of the rental expense over the lease term, irrespective of the incentive's nature or form, or the timing of payments. [SIC-15]

Accounting by lessors

The following principles should be applied in the financial statements of lessors:

- at commencement of the lease term, the lessor should record a finance lease in the balance sheet as a receivable, at an amount equal to the net investment in the lease [IAS 17.36]

- the lessor should recognise finance income based on a pattern reflecting a constant periodic rate of return on the lessor's net investment outstanding in respect of the finance lease [IAS 17.39]

- assets held for operating leases should be presented in the balance sheet of the lessor according to the nature of the asset. [IAS 17.49] Lease income should be recognised over the lease term on a straight-line basis, unless another systematic

basis is more representative of the time pattern in which use benefit is derived from the leased asset is diminished [IAS 17.50]

Incentives for the agreement of a new or renewed operating lease should be recognised by the lessor as a reduction of the rental income over the lease term, irrespective of the incentive's nature or form, or the timing of payments. [SIC-15]

Manufacturers or dealer lessors should include selling profit or loss in the same period as they would for an outright sale. If artificially low rates of interest are charged, selling profit should be restricted to that which would apply if a commercial rate of interest were charged. [IAS 17.42]

Under the 2003 revisions to IAS 17, initial direct and incremental costs incurred by lessors in negotiating leases must be recognised over the lease term. They may no longer be charged to expense when incurred. This treatment does not apply to manufacturer or dealer lessors where such cost recognition is as an expense when the selling profit is recognised.

Sale and leaseback transactions

For a sale and leaseback transaction that results in a finance lease, any excess of proceeds over the carrying amount is deferred and amortised over the lease term. [IAS 17.59]

For a transaction that results in an operating lease: [IAS 17.61]

- if the transaction is clearly carried out at fair value - the profit or loss should be recognised immediately

- if the sale price is below fair value - profit or loss should be recognised immediately, except if a loss is compensated for by future rentals at below market price, the loss should be amortised over the period of use

- if the sale price is above fair value - the excess over fair value should be deferred and amortised over the period of use

- if the fair value at the time of the transaction is less than the carrying amount
- a loss equal to the difference should be recognised immediately [IAS 17.63]

Disclosure: lessees – finance leases [IAS 17.31]

- carrying amount of asset

- reconciliation between total minimum lease payments and their present value

– amounts of minimum lease payments at balance sheet date and the present value thereof, for:

- the next year
- years 2 through 5 combined
- beyond five years
- contingent rent recognised as an expense
- total future minimum sublease income under noncancellable subleases
- general description of significant leasing arrangements, including contingent rent provisions, renewal or purchase options, and restrictions imposed on dividends, borrowings, or further leasing

Disclosure: lessees – operating leases [IAS 17.35]

– amounts of minimum lease payments at balance sheet date under noncancellable operating leases for:

- the next year
- years 2 through 5 combined
- beyond five years
- total future minimum sublease income under noncancellable subleases
- lease and sublease payments recognised in income for the period
- contingent rent recognised as an expense
- general description of significant leasing arrangements, including contingent rent provisions, renewal or purchase options, and restrictions imposed on dividends, borrowings, or further leasing

Disclosure: lessors – finance leases [IAS 17.47]

– reconciliation between gross investment in the lease and the present value of minimum lease payments;

gross investment and present value of minimum lease payments receivable for:

- the next year
- years 2 through 5 combined
- beyond five years
- unearned finance income
- unguaranteed residual values

- accumulated allowance for uncollectible lease payments receivable
- contingent rent recognised in income
- general description of significant leasing arrangements

Disclosure: lessors – operating leases [IAS 17.56]

– amounts of minimum lease payments at balance sheet date under noncancellable operating leases in the aggregate and for:

- the next year
- years 2 through 5 combined
- beyond five years
- contingent rent recognised as in income
- general description of significant leasing arrangements

References:

1. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated February 7, 2017 No 4947 "On the strategy of further development of the Republic of Uzbekistan".
2. Holbekov R.O. Principles and methods of organization of production accounting.- T.: "FAN", 2005.- 198 p.
3. Drury K. Management and production accounting: per. from English -6th ed. –M.: UNITI-DANA, 2007. - 1423 p.
4. Juraev N., Abduvaxidov F., Sotvoldieva D. Financial and management accounting. Textbook. -T.: "Economy and Finance", 2012. Page 480
5. Juraev N., Kholbekov R., Abduvaxidov F., Ilkhomov I. Accounting, economic analysis and audit. Textbook. -T.: 2007 y
6. Podolskiy V.I., Savin A. Audit: textbook.M.: Yurayt, 2010. – 605p.
7. G.A.Karimova. Problems of attracting foreign investment into the national economy // EPRA International journal of Research and development (IJRD) Volume: 5, Issue:7, page 284-287, July 2020, DPI:202007-02-004879

Mahmudov Saidjamol Kodirjonovich

PhD, associate Professor of the Department, «Accounting, analysis and audit»
Andijan Institute of Agriculture and Agrotechnology, Republic of Uzbekistan

Burhonov Zafar Furqat o'g'li

1st year master's student,
Andijan Institute of Agriculture and Agrotechnology, Republic of Uzbekistan

THEORETICAL BASIS OF PROPERTY, PLANT AND EQUIPMENT ACCOUNTING BASED ON THE INTERNATIONAL STANDARD

Overview

IAS 16 *Property, Plant and Equipment* outlines the accounting treatment for most types of property, plant and equipment. Property, plant and equipment is initially measured at its cost, subsequently measured either using a cost or revaluation model, and depreciated so that its depreciable amount is allocated on a systematic basis over its useful life.

IAS 16 was reissued in December 2003 and applies to annual periods beginning on or after 1 January 2005.

Related Interpretations

- IFRIC 20 *Stripping Costs in the Production Phase of a Surface Mine*
- SIC-6 *Costs of Modifying Existing Software*. **SIC-6 was superseded by and incorporated into IAS 16 (2003).**
- SIC-14 *Property, Plant and Equipment – Compensation for the Impairment or Loss of Items*. **SIC-14 was superseded by and incorporated into IAS 16 (2003).**
- SIC-23 *Property, Plant and Equipment - Major Inspection or Overhaul Costs*. **SIC-23 was superseded by and incorporated into IAS 16 (2003).**

Objective of IAS 16

The objective of IAS 16 is to prescribe the accounting treatment for property, plant, and equipment. The principal issues are the recognition of assets, the determination of their carrying amounts, and the depreciation charges and impairment losses to be recognised in relation to them.

Scope

IAS 16 applies to the accounting for property, plant and equipment, except where another standard requires or permits differing accounting treatments, for example:

- assets classified as held for sale in accordance with IFRS 5 *Non-current Assets Held for Sale and Discontinued Operations*
- biological assets related to agricultural activity accounted for under IAS 41 *Agriculture*
- exploration and evaluation assets recognised in accordance with IFRS 6 *Exploration for and Evaluation of Mineral Resources*
- mineral rights and mineral reserves such as oil, natural gas and similar non-regenerative resources.

The standard does apply to property, plant, and equipment used to develop or maintain the last three categories of assets. [IAS 16.3]

The cost model in IAS 16 also applies to investment property accounted for using the cost model under IAS 40 *Investment Property*. [IAS 16.5]

The standard does apply to bearer plants but it does not apply to the produce on bearer plants. [IAS 16.3]

Recognition

Items of property, plant, and equipment should be recognised as assets when it is probable that: [IAS 16.7]

- it is probable that the future economic benefits associated with the asset will flow to the entity, and
- the cost of the asset can be measured reliably.

This recognition principle is applied to all property, plant, and equipment costs at the time they are incurred. These costs include costs incurred initially to acquire or construct an item of property, plant and equipment and costs incurred subsequently to add to, replace part of, or service it.

IAS 16 does not prescribe the unit of measure for recognition – what constitutes an item of property, plant, and equipment. [IAS 16.9] Note, however, that if the cost model is used (see below) each part of an item of property, plant, and equipment

with a cost that is significant in relation to the total cost of the item must be depreciated separately. [IAS 16.43]

IAS 16 recognises that parts of some items of property, plant, and equipment may require replacement at regular intervals. The carrying amount of an item of property, plant, and equipment will include the cost of replacing the part of such an item when that cost is incurred if the recognition criteria (future benefits and measurement reliability) are met. The carrying amount of those parts that are replaced is derecognised in accordance with the derecognition provisions of IAS 16.67-72. [IAS 16.13]

Also, continued operation of an item of property, plant, and equipment (for example, an aircraft) may require regular major inspections for faults regardless of whether parts of the item are replaced. When each major inspection is performed, its cost is recognised in the carrying amount of the item of property, plant, and equipment as a replacement if the recognition criteria are satisfied. If necessary, the estimated cost of a future similar inspection may be used as an indication of what the cost of the existing inspection component was when the item was acquired or constructed. [IAS 16.14]

Initial measurement

An item of property, plant and equipment should initially be recorded at cost. [IAS 16.15] Cost includes all costs necessary to bring the asset to working condition for its intended use. This would include not only its original purchase price but also costs of site preparation, delivery and handling, installation, related professional fees for architects and engineers, and the estimated cost of dismantling and removing the asset and restoring the site (see IAS 37 *Provisions, Contingent Liabilities and Contingent Assets*). [IAS 16.16-17]

Proceeds from selling items produced while bringing an item of property, plant and equipment to the location and condition necessary for it to be capable of operating in the manner intended by management are not deducted from the cost of the item of property, plant and equipment but recognised in profit or loss. [IAS 16.20A]

If payment for an item of property, plant, and equipment is deferred, interest at a market rate must be recognised or imputed. [IAS 16.23]

If an asset is acquired in exchange for another asset (whether similar or dissimilar in nature), the cost will be measured at the fair value unless (a) the exchange transaction lacks commercial substance or (b) the fair value of neither the asset received nor the asset given up is reliably measurable. If the acquired item is not measured at fair value, its cost is measured at the carrying amount of the asset given up. [IAS 16.24]

Measurement subsequent to initial recognition

IAS 16 permits two accounting models:

– **Cost model.** The asset is carried at cost less accumulated depreciation and impairment. [IAS 16.30]

– **Revaluation model.** The asset is carried at a revalued amount, being its fair value at the date of revaluation less subsequent depreciation and impairment, provided that fair value can be measured reliably. [IAS 16.31]

The revaluation model

Under the revaluation model, revaluations should be carried out regularly, so that the carrying amount of an asset does not differ materially from its fair value at the balance sheet date. [IAS 16.31]

If an item is revalued, the entire class of assets to which that asset belongs should be revalued. [IAS 16.36]

Revalued assets are depreciated in the same way as under the cost model (see below).

If a revaluation results in an increase in value, it should be credited to other comprehensive income and accumulated in equity under the heading "revaluation surplus" unless it represents the reversal of a revaluation decrease of the same asset previously recognised as an expense, in which case it should be recognised in profit or loss. [IAS 16.39]

A decrease arising as a result of a revaluation should be recognised as an expense to the extent that it exceeds any amount previously credited to the revaluation surplus relating to the same asset. [IAS 16.40]

When a revalued asset is disposed of, any revaluation surplus may be transferred directly to retained earnings, or it may be left in equity under the heading

revaluation surplus. The transfer to retained earnings should not be made through profit or loss. [IAS 16.41]

Depreciation (cost and revaluation models)

For all depreciable assets:

The depreciable amount (cost less residual value) should be allocated on a systematic basis over the asset's useful life [IAS 16.50].

The residual value and the useful life of an asset should be reviewed at least at each financial year-end and, if expectations differ from previous estimates, any change is accounted for prospectively as a change in estimate under IAS 8. [IAS 16.51]

The depreciation method used should reflect the pattern in which the asset's economic benefits are consumed by the entity [IAS 16.60]; a depreciation method that is based on revenue that is generated by an activity that includes the use of an asset is not appropriate. [IAS 16.62A]

The depreciation method should be reviewed at least annually and, if the pattern of consumption of benefits has changed, the depreciation method should be changed prospectively as a change in estimate under IAS 8. [IAS 16.61] Expected future reductions in selling prices could be indicative of a higher rate of consumption of the future economic benefits embodied in an asset. [IAS 16.56]

Depreciation should be charged to profit or loss, unless it is included in the carrying amount of another asset [IAS 16.48].

Depreciation begins when the asset is available for use and continues until the asset is derecognised, even if it is idle. [IAS 16.55]

Recoverability of the carrying amount

IAS 16 *Property, Plant and Equipment* requires impairment testing and, if necessary, recognition for property, plant, and equipment. An item of property, plant, or equipment shall not be carried at more than recoverable amount. Recoverable amount is the higher of an asset's fair value less costs to sell and its value in use.

Any claim for compensation from third parties for impairment is included in profit or loss when the claim becomes receivable. [IAS 16.65]

Derecognition (retirements and disposals)

An asset should be removed from the statement of financial position on disposal or when it is withdrawn from use and no future economic benefits are expected from its disposal. The gain or loss on disposal is the difference between the proceeds and the carrying amount and should be recognised in profit and loss. [IAS 16.67-71]

If an entity rents some assets and then ceases to rent them, the assets should be transferred to inventories at their carrying amounts as they become held for sale in the ordinary course of business. [IAS 16.68A]

Disclosure

Information about each class of property, plant and equipment

For each class of property, plant, and equipment, disclose: [IAS 16.73]

- basis for measuring carrying amount
- depreciation method(s) used
- useful lives or depreciation rates
- gross carrying amount and accumulated depreciation and impairment losses
- reconciliation of the carrying amount at the beginning and the end of the period, showing:

- additions
- disposals
- acquisitions through business combinations
- revaluation increases or decreases
- impairment losses
- reversals of impairment losses
- depreciation
- net foreign exchange differences on translation
- other movements

Additional disclosures

The following disclosures are also required: [IAS 16.74]

- restrictions on title and items pledged as security for liabilities
- expenditures to construct property, plant, and equipment during the period

- contractual commitments to acquire property, plant, and equipment
- compensation from third parties for items of property, plant, and equipment that were impaired, lost or given up that is included in profit or loss.

IAS 16 also encourages, but does not require, a number of additional disclosures. [IAS 16.79]

Revalued property, plant and equipment

If property, plant, and equipment is stated at revalued amounts, certain additional disclosures are required: [IAS 16.77]

- the effective date of the revaluation
- whether an independent valuer was involved
- for each revalued class of property, the carrying amount that would have been recognised had the assets been carried under the cost model
- the revaluation surplus, including changes during the period and any restrictions on the distribution of the balance to shareholders.

References:

1. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated February 7, 2017 No 4947 "On the strategy of further development of the Republic of Uzbekistan".
2. Holbekov R.O. Principles and methods of organization of production accounting.- T.: "FAN", 2005.- 198 p.
3. Drury K. Management and production accounting: per. from English -6th ed. –M.: UNITI-DANA, 2007. - 1423 p.
4. Juraev N., Abduvaxidov F., Sotvoldieva D. Financial and management accounting. Textbook. -T.: "Economy and Finance", 2012. Page 480
5. Juraev N., Kholbekov R., Abduvaxidov F., Ilkhomov I. Accounting, economic analysis and audit. Textbook. -T.: 2007 y
6. Podolskiy V.I., Savin A. Audit: textbook.M.: Yurayt, 2010. – 605p.
7. G.A.Karimova. Problems of attracting foreign investment into the national economy // EPRA International journal of Research and development (IJRD) Volume: 5, Issue:7, page 284-287, July 2020, DPI:202007-02-004879

PEDAGOGY AND EDUCATION

Babayeva Zarovshan Yashar

Associate professor of Nakhchivan State University

Republic of Azerbaijan

PERSPECTIVES OF MODERNIZATION OF BIOLOJI EDUCATION - ON THIS YEARS

Abstract. *The article gives provides the teachers and researchers with a teaching aid by giving thorough explanation of the formulae offered to examine the acquisition level of learners in the teaching process. The article also explains that in order to reach the desired level of education, it is important for students to develop the following skills: Logical and critical approach to new knowledge, to have imagination, creative application, different teaching formats, listening, communication, analysis, analysis-synthesis, ability to ask thoughtful questions, etc.*

Keywords: *creative application, analysis-synthesis, change in education, skill in education, logical thinking*

At present in the global education system, like in most other fields, some directions which have been realized in an online form have made the global education arena small and created a favorable condition for those who work in the educational enterprises in different countries to come easily together. Like in all other fields, there were different approaches to NET by the university teachers. But most teachers have acquired new methods. They use information technologies independently, prepare presentations and take advantage from electronic boards and internet. The approaches to the process of education informatization which develops rapidly in the world by the methodologists around the world are also of great interest: “Nowadays special attention is paid to the problem of education informatization in all fields of education and in recent times this process will further get accelerated. This firstly demands informatization of community. In other words, there is a need for the quality changes of the community life and human activity (3). As is seen, new education technologies which are irresistible and which increase their benefit

day by day and cannot be compared for their visuality potentialities in the teaching process will control over the education process, in general, education sector.”

We had tests at the secondary and higher schools and gained positive results during our research years. We made one more point clear that students at the secondary and higher schools find even the most interesting methods boring soon which are repeated every day and are not changed, their attention is distracted, acquisition decreases, and the term of remembering things becomes shorter. To avoid this problem we tried to draw the learners’ attention to the teaching process by using different methods of teaching and creating problem situation. Application of new teaching technologies in the biology lessons which is considered the most effective interactive method and way of teaching and also the accomplishment of the XXI century, has brought some problems with itself. Having some lessons completely by using ICT distracts students’ attention. At the same time having lectures in traditional way causes students’ dissatisfaction. But what is the neutral way? How to teach to achieve higher effectiveness in the class without distracting students’ attention from the lesson and without making them feel bored to learn the material? How to develop the culture of using new technologies, skills and habits at the secondary and higher schools: “For this special courses must be created at higher schools, special programs for improvement of professional skills must be prepared, participation of teachers in the competitions must be activated, as well as, every educational enterprise must be provided with cadre potential, socio-psychological condition and electronic resources” (4).

While analyzing different views and thoughts of the local and world methodologists related to the problem we once again think that, of course, preparing of a systematic methods established and approved by all and its renewal time by time will provide opportunity for teaching process not to fall behind the developmental dynamics of technical devices which are improved and changed day by day. In modern period another innovation that has affirmed its effectiveness along with new educational technologies is interactive education. The principles of interactive education and new educational technologies are proving their value in the informatization of education. The principles of interactive education in the

contemporary teaching process like Guided by logical criticism and creative thinking; dialogic education; democratic teaching style; dexterity of teaching, form and methods, difference of knowledge sources; students' activity, gaining and acquiring knowledge autonomously; active use of pupils' emotional and personal features; broad opportunities in realizing their abilities, in freedom and initiation; creative application of the knowledge in a new condition" and the use of visual aids that new education technologies brought to the teaching process create favorable condition to demonstrate morphology and physiology of living beings, particularly in the teaching process of biology, as never had been before.

Motivation is one of the conditions of effectiveness and a way of arousing interest in a subject in the teaching process. Our colleague who claims that "Appropriate motivation and correctly asked research question is an essential factor to achieve a goal at the lesson" (5) forgets about one important factor. The main factors that should be taken into consideration for the productivity of the teaching process at the secondary and higher schools include the age and level of knowledge of every teacher and class, their social life condition, characters, the number of boys and girls in the class or auditorium, etc. along with the richness of material-technical basis. These points should be taken into consideration just because:

- tasks should be given according to the age and level of knowledge of students, they should not cover the fields that they do not have any information about, in general. This cannot help the learners to improve themselves but cause reduction of their self-confidence;

- some points should be taken into consideration in the teacher-learner relations, for example, while setting up homework teachers mustn't be so strict with the points where the usage of ICT or internet is needed. If the student is not able to use ICT or other devices, he/she should be joined to those who are able and a group work must be given. In this case he/she can benefit from his/her friend's opportunities without feeling any discomfort;

- in higher schools, particularly in secondary schools the teacher should approach the students individually and behave the learner taking into consideration his/her characteristics, for example, he should emphasize the student's positive

features or skills. Otherwise, he can hardly get positive achievements in the teaching process;

- to discover what the students have learned he should ask his students to make their presentations by using the BIBO table, Venn diagram, etc.

- to have girls and boys together in the same class or auditorium can be a key factor to arrange the lesson successfully, to intensify the competition and to create motivation. This can be done in different ways.

Biology, the study of life, can be fascinating and wondrous. However, certain biology topics can sometimes seem incomprehensible. The best way to get a clear understanding of difficult biology concepts is to study them at home, as well as at school. Students should use quality biology homework help resources when studying (7).

In the years when we began our experiments form surveys, interviews, discussions, organization of open lessons for exchange of experiences, conducting form surveys by secret ballot, etc., relation of teachers and learners to the lessons conducted by interactive teaching method and using NET, the answers to the “synthesized” questions by using intersubjects relations proved the situation to be not promising. During our surveys at higher and secondary schools we tried to explore the situation for solution of the following issues:

- what is your relation to the biology classes conducted by using new educational technologies?

- do you satisfy with textbooks? Which other sources do you use?

- how helpful are presentations with multimedia and internet resources in learning sciences?

- do you discuss your education problems with your peers in the social networks who live abroad?

- do you use research method, motivation and problem situation in the biology classes?

- what is the advantage of lessons conducted on the basis of curriculum? Do you agree with new education reforms?

– what else would you like to change in teaching? Do the teachers satisfy you?
Are you satisfied with yourself? (4)

The answers to these questions enabled us to form such an opinion that there are enough problems which need their solution in the field of informatization of education and which will keep their topicality in the near future. Thus, a creative, individual approach, orientation of thinking, personal approach to the problem, outlook on life, enrichment of worldview are the main conditions. Education is one of the key areas in this work. Radical change in society depends largely on investment in education. There are many points to consider:

- The principle of ownership of teaching in teachers
- Highlighting the teacher-learner interests, initiatives and desires
- Preventing globalization in education
- Creating a different educational format
- Motivation in the learning process, ensuring the interests of both parties
- Teacher-student synthesis
- Organization of education, school in accordance with the requirements of the time
- Exchange of ideas, working together, etc. (2, 5).

Experience shows that in order to reach the desired level of education, it is important for students to develop the following skills: Logical, critical approach to new knowledge, imagination to have, creative application, different teaching formats, listening, communication, analysis, analysis-synthesis, ability to ask thoughtful questions, etc. (1).

Really, “Principal-leaders should work to transform teachers' working conditions. From the standpoint of sustainability, the principalship itself benefits from these improved conditions: We will only get quality principals when we have quality teachers. The role of the principal as instructional leader has taken us only so far in the quest for continual school improvement. We now must raise our sights and focus on principals as leaders in a culture of change. School improvement depends on principals who can foster the conditions necessary for sustained

education reform in a complex, rapidly changing society. Never has the time been riper for change leaders than right now” (6).

What are the factors that make technology necessary in the teaching of biology? Computer technology plays an invaluable role in showing some objects and events that cannot be observed for various reasons. For example:

- if they are not large (nucleus structure)
- if it is fast-transmitting (the process of transmitting nerve impulses from neuron to neuron)
- if observation is not possible (embryo development)
- If it is difficult to explain, or rather to understand (protein synthesis)
- if it is not possible to demonstrate (deep water animals, alpine meadows), etc.

References:

1. <https://yazarlar.az/2021/04/24/t%c9%99hsild%c9%99-innovasiyalar-yeni-dunya-duz%c9%99ni-yeni-t%c9%99dris-formati-z%c9%99rovs%c9%99n-babayeva/>
2. <https://www.facebook.com/cemhocabiyoloji/>
3. Babayeva Z. Y. Perspectives of using new educational technologies in teaching biology. Baki, 2009, 150 p.
4. Babayeva Z. Y. Using ICT in teaching biology: interactive and traditional teaching. Baki, “Education” NPM, 2011, 178 p.
5. <https://michaelfullan.ca/leadership-unlocked-podcast/>
6. <http://www.ascd.org/publications/educational-leadership/may02/vol59/num08/The-Change-Leader.aspx>
7. <https://www.thoughtco.com/biology-homework-help-373312>

Kaysina Zhanerke

English Teacher of «Secondary School named by Kairat Ryskulbekov»,
Republic of Kazakhstan

Kaysina Zhanerke

1st year master's student
NAO "SHAKARIM UNIVERSITY OF SEMEY", Republic of Kazakhstan

THE USE OF COMMUNICATIVE SKILLS IN ENGLISH LESSONS

Abstract. *The formation of an information society is becoming a necessary condition for the exchange of information and communication between people in accordance with modern requirements in the period of widespread use and rapid development of information and communication technologies. In this regard, the formation of an information culture among young people – members of our future society-is the main task facing the society. Currently, in the process of creating special information and communication technology tools, multimedia encyclopedias have been created in many educational areas and academic disciplines. Game situational simulators and multimedia learning systems have been developed that allow you to organize the educational process using new teaching methods. A foreign language is a source of socio-economic, scientific, technical and cultural development of society in accordance with modern requirements.*

Keywords: *Skill-skill, Recognize-recognize, Capacity-ability.*

Information and communication technologies occupy a special place in communicative learning in English lessons in the education system. Now the level of methods of teaching a foreign language is high. The language teaching uses an interactive approach, games, Inter-University discussions, as well as information technologies, the internet, and a computer. Information technology of training is a special approach to working with information, pedagogical technologies, software and technical means (Film, Audio and video equipment, computers, telecommunications networks). For example: students, students, teachers will be able to perform tasks and exercises in the documents provided on the internet, participate in conferences in the language they are learning by e-mail(@mail), video conferences, reference catalogs, chat systems, virtual access clubs. At the same time,

they have the opportunity to exchange text messages and messages at certain times, listen to radio programs, watch videos, that is, use any type of information. The ability to quickly transfer information to any distance, use remote sources of information, use interactive search engines and independent search, as well as transfer the received materials to different languages, etc.

Ways to increase students' interest in the language with an interactive whiteboard in an English lesson communication in accordance with the requirements of the XXI century. The era of the information society, the era of technological culture, an era of careful consideration of the surrounding world, human health, and professional culture.

The comprehensive use of new technologies and technical means in teaching English in the classroom simplifies many difficult functions of the teacher and allows you to develop new approaches to this skill. One of these new ways is the use of information technologies in mastering the vocabulary section of language lessons through the types of computer programs in the information training system. Through the internet, the student can work with grammar, lexical, phonetic exercises, tests for reading and grammar.

Any computer training program contains a grammatical structure of its own content.

Opportunities of Information Technology in the education system:

- Establish an open education system that allows everyone to choose the most effective way to get an education;
- Radically change the technique of obtaining knowledge;
- Effective organization of students' cognitive activities in the learning process;
- Personalized learning through the use of electronic education.
- Efficiency of using information and communication technologies;
- Support for multimedia features (music or announcer preparation, animation of video clips, slide shows).
- Management structure of the system-the teacher has the opportunity to present his / her thoughts, views, material presentation in turn, as well as educational data to different audiences.

- Obtaining results, evaluating knowledge control.

Teaching the interstate language of the Republic of Kazakhstan - English through new technologies is becoming more and more relevant. Language learning through information and Communication Technologies is an effective system that positively contributes to improving the ability of a language learner to learn a language independently. Students will also be able to develop their intellectual, creative and communicative activities, increase the student's learning activity, and offer students creative work at all the main stages of the lesson.

When using a computer, multimedia and electronic textbooks and an interactive whiteboard in English lessons:

- teaches you to read vocabulary;
- speech rhythm;
- play dialogue, monologues and role-playing games ("a visit to the doctor", "At the taxi", "Farmer")
- teaches you how to write letters; (lesson for the group of electronic computing machine operators on the topic "Letters in the mail")
- explains grammatical structures and helps students remember.

The comprehensive use of new technologies and technical means in teaching English in the classroom facilitates many difficult functions of the teacher and allows us to develop new approaches to this skill. One of these new ways can be attributed to Language Teaching through the types of computer programs in the information learning system. Dialogue is also important in the development of students' speech. Dialogue is considered the most basic type of conversation. Communication between people begins with greeting. The teacher is in a dialogue with students from the moment of entering the lesson. Interviews are created by giving students tasks on a specific topic. Dialogic conversation can be used both individually and individually with listening. Teaching colloquial speech through purposefully organized situations is what attracts students. Dialogic speech corresponds to the basic principle of communicative learning. The implementation of communication skills only in the event of an interrogation is considered his position.

Oral communication is carried out by means of a response, and the stages of preparation before the response are differentiated as follows:

Stage I: introduction to the dialogue, for example:

- Hello!
- Hi!
- What is your name?
- My name is Anara. And yours?
- My name is Alex...

Stage II: memorizing a dialogue, for example, if we go through the topic "At the theater", we will have to create and memorize a dialogue on it.

– Are you a frequent theatregoer?

– I can't say I am. But still I try not to miss an opportunity to see the plays that are spoken of and are worth seeing.

– When did you visit the theatre first?

– It was some years ago. My mother took me to a morning performance of the ballet "The Sleeping Beauty".

– What were your impressions?

– It was great! The acting, the costumes, the music of the ballet were superb! The performance was a great success with the public.

– Have you ever been to the Bolshoi Theatre?

– Unfortunately, I haven't. But my mother happened to be there. She listened to the opera "The Queen of Spades" there. I can't tell you what a treat it was for her.

Stage III: turning the dialogue into a production, that is, combining the conversation with the performance, for example, in the week "bilim-Altyn Kazyna", organized on the day of languages, students staged a performance "Romeo and Juliet". The same performance took place in the form of a dialogue.

Writing training.

This type of work develops competent writing skills, memory, and contributes to mastering the keyboard. It combines three activities at the same time: listening, writing correctly, and typing letters. Whatever type of communicative speech activity is based on the level of lexical and grammatical training. In the organization

of active speech activity, the main tool is oral responsiveness and working on the text. In addition, students can engage in active communication using information teaching aids (computers, audio-visual aids). In the formation of colloquial speech, it is effective to learn the use of words and phrases, to compose sentences, to use regular expressions, to ask all sorts of questions. Students' speech skills are formed from the system of oral speech, the ability to consider a short and complete answer to a question, the ability to present what they have read both orally and in writing, the ability to write essays and letters. In teaching English, first of all, the practical goal is to enrich students' vocabulary, teach them to write competently, teach them to talk, tell what they have seen, heard. And for the competent and correct implementation of these actions, it is necessary to carry out grammatical work.

At the same time, it is important to use an electronic textbook in English lessons. An electronic textbook is an electronic educational publication that includes the most important sections of the training course, as well as a collection of reports, reference books, encyclopedias, Maps, Atlases, instructions for conducting educational experiments, publications of a given type with a special status assigned by the state authorities governing the education of the workshop, etc. Effective use and use of information and communication technologies of training in the educational process gives a significant positive experience. In particular, it is very important for students to search independently, increase interest in the subject, develop their creativity, form a culture of educational activities, and organize their own work.

Thus, the interactive whiteboard is an effective tool for forming generalized information skills by combining the game of all participants in the lesson into a single environment and processing the necessary information. Pre-prepared educational materials-presentations, text, graphic information objects-ensure a good course of the lesson and the use of all types of information. We live in a peaceful country, a country that attaches great importance to the improvement of state education. The goal of general education is to form a person who is able to freely navigate on the basis of deep knowledge, professional skills, make morally responsible decisions for self-development, that is, to form an innovative

personality based on the formation of a person , deeply familiar with information technology, worthy of a rapidly changing modern era.

Being competitive directly depends on education. We are using information and communication technologies that have long been used by other prosperous countries in connection with new technologies, new civilized development. This is a symbol of our Kazakhstan's progress. The interactive whiteboard has a lot of opportunities in scientific education. Using interactive tools, the student can freely navigate the educational space. Information and communication technologies in the educational process, including in practical classes. The combined use of a presentation with an interactive whiteboard will especially increase students ' interest in the lesson.

The main goal of teaching a foreign language is to teach teachers how to communicate in a foreign language at a basic level. In accordance with this, the content of training includes language, vocabulary, socio-cultural knowledge, skills and abilities that ensure the formation of simple communicative skills, the ability and readiness to use them in the process of mutual cultural communication, if necessary, oral and written (speech, listening, reading, writing). For this purpose, training tasks are set in two broad areas.

By cognitive direction

- Formation of the student's linguistic worldview;
 - Explanation of the socio-social essence of the language:(in accordance with modern requirements, the need for a foreign language as a subject is increasing day by day.It is becoming a driving factor in the socio-economic, scientific-technical and general cultural progress of society.)
 - Development of the student's language, improvement of language creativity;
 - Show the culture of the word;
 - Improving the discussion culture;
 - Mastering the type of speech,the manner of speech;
 - Formation of logical thinking of students;
- Communicative, practical orientation:
- Mastering the language norms for students;

- Improving language literacy;
- Formation of students' linguistic and aesthetic tastes;
- Improving the language culture in accordance with the norms of etiquette;
- Mastering the necessary patterns and requirements for speech activity;
- Development of creative abilities;
- Ability to use skills that meet the requirements of communication;
- Develop the skills of using words in accordance with the types of discussions;

The implementation of these tasks has an impact on the development of language knowledge (in any case, on the development of logical thinking of the child through language, improving communication skills, types of speech activity).

The main prerequisites for the widespread use of the computer as an educational tool are distinguished by scientists as follows:

1. the computer allows you to immerse yourself in the endless world of information and systematically analyze and analyze information. The high speed of obtaining information creates conditions for the constant growth of a person's Information Culture.

2. The Computer is distinguished as a universal tool of human research and cognitive activity.

3. a distinctive feature of a computer from other tools is its ability to be a communicative tool. That is, the student, through which he can realize all kinds of activities. These are attempts to read texts, conduct interviews, write, and listen. These opportunities will be the most important in language learning.

4. the tool can clearly show students the results of their actions. Forms students' own approach and strategy to make the right decisions in learning.

5. with the help of a computer, it is possible to perform complex types of exercises in a short time.

As a result of the use of information technologies in foreign language lessons, we achieve the following achievements.

- Development of grammatical and lexical educational materials using a personal computer to create crosswords, tables.
- Improves artistic design with competent spelling of English words.

– Expanding students ' knowledge with self-development and working skills through the use of a personal computer.

– Students use the internet to communicate with students by e-mail, freely transmit their game.

As you know, English is the key to our time, the key to computer technology. English is the language of great literature. This language was spoken by world-famous William Shakespeare, Jonathan Swift, and Walter Scott. A modern teacher should not only be a deep connoisseur of his subject, but also be an information-competent specialist with historical and cognitive, pedagogical and psychological literacy, political and economic knowledge and comprehensive knowledge of information and communication education and information and communication technologies. There is no doubt that a new telecommunications tool is developing in our country. Modern teachers know that the use of computers and multimedia tools is a very effective way to conduct classes. The power of this tool is so great that along with it, a new ideology of world thinking was introduced into the system of knowledge along with new methods.

The use of a computer in English lessons opens the way to learning texts and information. Even students who study poorly are interested in working with a computer, because in some cases the computer comes to the rescue, pointing to a place they did not know.

Today, the development of computers and telecommunications tools with English is dictated by Time itself, and even in the following years their role is increasing. Any computer training program does not exclude grammatical work from its content, but includes the work of a certain grammatical structure.

References:

1. Polat E. S. Internet in foreign languages // Moscow, IYSH, 2001, No. 2, pp. 24-28.
2. The law of Education. Almaty, 2007
3. Dmitrieva E. I. The main methodological problem of distance learning in foreign languages through computer telecommunications networks Internet //Moscow, IYSH, 1998, No. 1, pp. 27-32.

Абдрамова Айгерим Галымбековна

Магистрант I курса

НАО «Университет имени Шакарима города Семей», Республика Казахстан

PERSON- CENTERED APPROACH AND TEACHING ENGLISH LANGUAGE IN HETEROGENEOUS CLASSROOMS

The knowledge of English has become an objective social need because for millions of people the English language is now a tool of their Trade. As Kazakhstan is on a way of active integration to the world community a special value is given to English language, the language of the international cooperation. Teaching English in Kazakhstan requires high-quality instruction, culturally appropriate lessons, a creative imagination and an adventuresome and flexible spirit. As English teacher we work for this aim.

There are two common learning systems in language teaching, they are teacher-centered and student-centered approaches. In recent years more teachers have moved toward the student-centered approach. In most cases, it is best for teachers to use a combination of approaches to ensure that all students' needs are met. When both approaches are used together, students can enjoy the positives of both types of learning. Instead of getting bored with teacher-centered classroom, learners can benefit from a well-balanced educational atmosphere. The definition of the teacher-centered and student-centered approaches is based on a simple fact: the one who speaks more in class is the center. The students speak more than 50% of the class time – it's a student-centered class.

Student-centered approach includes the idea that students have choice in what to study and how to study. Student-centered learning is focused on the student's needs, abilities, interests and learning styles with the teacher as a facilitator of learning. Teachers provide the way for students to access the material, so students can easier get knowledge. Teachers also should help them to decide the purpose that will be achieved by students, encourage them to evaluate their learning, help them to work together in groups, and make sure that they know the way to use the sources

and the facility of learning. The students in this approach have the main role, because they become a center of the learning process. The material is not provided by the teacher but students now are researching the material by themselves. In the student-centered approach, students construct knowledge through gathering and synthesizing information and integrating it with the general skills of inquiry, communication, critical thinking, problem solving and so on. In the student-centered approach the students have a role to decide the learning strategy. The key decisions about learning are made by the students through negotiation with the teacher.

A heterogeneous class could be defined as ‘one that has different kinds of learners in it’. Since students of EFL classrooms more than often have various levels of language proficiency, every class can be considered multilevel to some degree. By nature, all classes should be regarded as heterogeneous on the grounds of the assumption that there does not exist any single-level grouping of students. In reality, in any class all learners are unique since language learners move at different rates, some of them are at ease with receptive skills, such as, listening and understanding written material, the others are good at productive skills, e.g., interpersonal communication.

When a classroom operates with student-centered instruction, students and instructors share the focus. Instead of listening to the teacher exclusively, students and teachers interact equally. Group work is encouraged, and students learn to collaborate and communicate with one another.

We can define the main principles of student-centered learning as:

- the learner has full responsibility for her/his learning;
- involvement and participation are necessary for learning;
- the relationship between learners is more equal, promoting growth and development;
- the teacher becomes a facilitator and resource person;
- the learner sees himself differently as a result of the learning experience.

There are advantages and disadvantages of student-centered learning. As for the advantages we can name the following:

- students learn communicative and collaborative skills through group work;

- students learn to direct their own learning, ask questions and complete tasks independently;

- students are more interested in learning activities when they can interact with one another and participate actively.

Now point out some disadvantages:

- because students are talking, classrooms are often busy, noisy and chaotic;

- teachers must attempt to manage all students' activities at once, which can be difficult when students are working on different stages of the same project;

- because the teacher doesn't deliver instruction to all students at once, some students may miss important facts;

- some students prefer to work alone, so group work can become a bit difficult for them.

There are some characteristics of teaching that make it learner-centered in heterogeneous classrooms.

1. Learner-centered teaching engages students in the hard, messy work of learning. Teachers are doing too many learning tasks for students. They ask the questions, they call on students, they add details to their answers.

2. Learner-centered teaching includes explicit skill instruction. Learner-centered teachers teach students how to think, solve problems, evaluate evidence, analyze arguments, generate hypotheses.

3. Learner-centered teaching encourages students to reflect on what they are learning and how they are learning it.

Conclusion. Learner-centered teaching methods shift the focus of activity from the teacher to the learners. These methods include active learning, in which students solve problems, answer questions, formulate questions of their own, discuss, explain, debate, or brainstorm during class; cooperative learning, in which students work in teams on problems and projects under conditions that assure both positive interdependence and individual accountability; and inductive teaching and learning, in which students are first presented with challenges and learn the course material in the context of addressing the challenges.

References:

1. Nikitina N.N. Lyshnostno orentirovannoe obusheyie: teoryi i texnoloty – 56 page [Person-centered approaches: their theories and methods]
2. Walters, V. Teacher-centered Versus Student-centered Instuction: A descriptive Case study. London: ASCD,2011

Ажиева Элиза Жунусовна

Ошский государственный университет, факультет математики
и информационных технологий, Кыргызская Республика

ИНТЕРАКТИВНЫЕ СРЕДСТВА ОБУЧЕНИЯ КАК ИНСТРУМЕНТ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СОВРЕМЕННОГО ПЕДАГОГА

***Аннотация.** В статье рассматриваются вопросы обратной связи, иерархической и линейной навигации, функции диалога, быстрой и качественной оценки студенческих работ и др. возможности интерактивных средств. Представлен ряд функций интерактивных инструментов: информационные, вербальные, невербальные, определительные, консультационные, обобщающие. Также рассмотрены особенности интерактивных инструментов, их использование на разных этапах занятия. На лекциях и практических занятиях обсуждаются перспективы их использования и наглядно демонстрируются преимущества использования интерактивной доски в процессе обучения.*

***Ключевые слова:** интерактивные учебные пособия, визуализация, интерактивная доска, программное обеспечение, диалоговое обучение, организация взаимодействия, мультимедиа, презентация, обратная связь, мультимедийные дидактические средства, проекция.*

Общая постановка проблемы. Использование различных интерактивных учебных пособий является основным фактором повышения качества учебного процесса за счет его организации на основе диалогового обучения. Такая система повышает интерес студентов, повышает их мотивацию к обучению, развивает ряд практических навыков и улучшает общую систему обучения. Использование интерактивных средств обучения может решить ряд проблем. Например, эти инструменты позволяют студентам самостоятельно изучить и подготовить материал, осваивать дисциплины, развивать их интеллектуально, увеличивать количество форм и видов организации обучающей работы, расширять спектр групповой деятельности с целью приобретения коммуникативного опыта, чтобы мотивировать студентов и их дисциплину. предоставить прекрасную возможность повысить весь существующий интерес. В функции интерактивных учебных пособий

входят: справочные, вербальные, консультативные, невербальные, результативные. Особенностью этих инструментов является формат диалогового режима, имитирующий функцию преподавателя.

Инструменты интерактивного обучения отличаются гибкостью и вариативностью. Их можно использовать на всех этапах обучения, например, как тренажер в процессе формирования и развития навыков, как источник учебных материалов при их изложении, повторении, изучении и закреплении информации. Также интерактивные средства используются для организации различных видов обучения при самоподготовке, индивидуальном и групповом, исследовательском и проектном видах работы.

Анализ исследований, рассматривающих различные аспекты проблемы. А. А. Журина, Т. И. Долгова, Т. В. Ильясов, В. С. Тоискин, Н. А. Савченко, Е. И. Виштынецкий изучали интерактивные учебные пособия, понятия «интерактивность» и «интерактивное обучение». Таким образом, по мнению Э. И. Виштынецкого, интерактивное обучение может решить ряд проблем. Среди них можно выделить некоторые: образовательные и информационные функции; установление эмоциональных связей; предоставление студентам необходимой информации и др. Т. В. Юрина считает, что интерактивное обучение - это погружение в общение. В этом случае термин «погружение в воду» не означает «замененный», а используется в смысле «дополнительное». По его словам, интерактивное обучение меняет формы взаимодействия на диалог, а направлением обучения становится реализация конечной цели и основного содержания образовательного процесса. И. И. Дрига, И. И. Мархель, В. А. Извозчиков отмечают, что использование интерактивных средств в обучении способствует активизации познавательной деятельности и созданию условий для подготовки интересной атмосферы.

Обоснование актуальности исследования. Информатизация всех сфер жизни общества определяет необходимость использования телекоммуникаций и информационных технологий в сфере образования. В последнее время, когда интерактивные учебные пособия стали одним из наиболее эффективных инструментов образовательной деятельности, все

больше внимания уделяется выбору необходимых форм, методов и средств для предоставления учебных материалов.

Целью данной статьи является анализ возможностей интерактивных учебных пособий по повышению качества учебной деятельности.

Для достижения этой цели необходимо решить следующие **задачи**:

- определить роль интерактивных учебных средств в образовательном процессе;
- рассмотреть основные типы интерактивных инструментов и особенно выделить их функциональные возможности.

Результаты. Средствами интерактивного обучения признаются инструменты, которые поддерживают взаимодействие информационной системы с пользователем в режиме реального времени, обеспечивают активный обмен информацией и обеспечивают формирование диалога в обучающем процессе. Этот диалог ведется как со студентами, так и с помощью учебных пособий на базе информационных технологий. Благодаря широкому использованию интерактивных средств в процессе обучения, можно проводить и управлять различными видами образовательной деятельности, такими как сбор, регистрация, обработка, передача и хранение информации о процессах, явлениях и объектах в различных формах. Использование интерактивных учебных пособий - это использование определенных образовательных программ, которые помогают создать доступность занятия для каждого студента.

Среди возможностей интерактивных инструментов: взаимодействие в форме рефлексии; обратная связь, качественная оценка студентов, позволяющая быстро и честно проверить их знания; элементы управления на экране; функция диалога; иерархическая навигация; конструктивное взаимодействие; линейная навигация и др.

О. Г. Смолянинова выделила три основных формы интерактивности: реактивную, реальную и интерактивную. Реактивная интерактивность характеризуется этапом, на котором преподаватель знакомит учащихся с материалом, демонстрируя его на экране. Это модель линейного обучения, в

которой строго определена последовательность задач. Эффективная интерактивность основана на модели нелинейного обучения и отличается широким использованием гипертекстовой разметки, электронных учебников, энциклопедий, справочников, баз данных и управляющих программ. В этой форме у студентов есть выбор: выполнять задания, тесты в рекомендуемом порядке или работать самостоятельно в приложении. Эта форма эффективна для дистанционного обучения. Третья форма - взаимодействие по модели «управленческого открытия». Программа и ученик могут адаптироваться друг к другу. Примеры использования этой формы - семинары, обучающие игры, программы и т. д. С помощью данной модели студентам была предоставлена возможность проводить проектную работу, исследования, решать конкретные задачи, самостоятельно структурировать последовательность задач наиболее гибким и удобным способом. Преимущества интерактивности возрастают за счет наличия соревновательных, мотивационных, исследовательских элементов обучения.

Инструменты интерактивного обучения могут использоваться в различных формах и открывать множество возможностей. К наиболее актуальным и популярным интерактивным инструментам относятся: камера для документов; беспроводной планшет; мультимедийные проекторы; оргтехника и компьютеры; Интерактивная доска; интерактивная система голосования, тестирования и опроса; регистратор мультисенсорных данных; цифровые лаборатории; интерактивные консоли, карты и т. д.

Интерактивная доска является одним из самых популярных интерактивных инструментов и представляет собой набор аппаратного и программного обеспечения, специальных программ. Такой современный электронный инструмент вывел работу с компьютером и проектором на новый уровень. Использование такой доски на уроках позволяет достичь современного высокого уровня преподавания традиционных предметов в рамках Госстандарта образования, а учащиеся осваивают новые навыки и знания эффективно. Специальное программное обеспечение выполняет основную функцию работы, возможность работы с Интернет-ресурсами,

изображениями, текстами, видео, фото и аудиоматериалами, редактирование материалов, написание заметок, сохранение документов в различных форматах. Интерактивная доска - это инструмент для творчества преподавателей и студентов в классе и за его пределами. Они соответствуют способу получения информации новым поколением.

Использование интерактивной доски формирует и развивает память, внимание, мышление, зрительное и слуховое восприятие и речь учащихся. С помощью этого инструмента образовательная деятельность станет намного ярче, понятнее и динамичнее. Интерактивная доска является основой «живого» обучения, развивая у учащихся осознанное, кинестетическое и визуальное восприятие представленной информации, а также в несколько раз быстрее и эффективнее.

Другими словами, это ключ к переходу от традиционного пояснительно-иллюстративного к деятельностному методу обучения, который заменяет ученика как пассивный объект активным субъектом образовательного процесса. Использование интерактивной доски - один из самых эффективных инструментов образовательной деятельности, который способствует развитию творческих способностей, индивидуальности и мотивации к обучению, эффективному взаимодействию, а также созданию положительного эмоционального фона. Наивысшая эффективность учебного процесса достигается за счет использования интерактивных досок в сочетании с традиционными учебными пособиями и методами.

Интерактивную доску можно использовать по-разному. Среди основных видов деятельности: коммуникативные игры; творческие задания; дидактические игры; овладение мнемоникой, моделями, символами; командная работа; анализ проблемных ситуаций и др. Используя эту доску, нужно заранее продумать все необходимые шаги, чтобы организовать эффективную учебную деятельность. Это: цель, тема, перспективный план образовательной деятельности. Затем, наряду с формированием дидактических заданий, необходимо создать необходимые слайды для урока.

Следующим шагом является разработка плана действий, цель которого - максимально использовать возможности интерактивной доски.

Интерактивная доска используется в качестве учебного пособия с использованием интерактивных технологий, которые можно разделить на четыре типа. Они бывают: электромагнитные; лазерные; аналогово-резистивные, оптические и инфракрасные платы. Электромагнитная техника работает только с помощью маркера, местоположение которого определяется специальным передатчиком. Оптическая технология позволяет работать с любым объектом, даже с маркером, который передает движение в координатах на компьютер, который может считываться инфракрасными датчиками. Технология резистивных датчиков имеет аналоговое применение. Отличительной особенностью является то, что этот тип экрана состоит из двух слоев, которые содержат специальные датчики, которые взаимодействуют друг с другом и определяют координаты касания. Инфракрасные и ультразвуковые технологии, такие как оптика, работают только с определенным маркером, который при прикосновении излучает сигналы, обнаруживаемые рамками детекторов платы. Функциональность каждого типа имеет свои особенности, а использование досок зависит от цели урока. Например, у электромагнитной доски самая удобная технология, потому что она позволяет писать в выключенном состоянии и редактировать отображаемый на экране материал с помощью программы.

Используются специальные программы, которые дополняются интерактивной доской и создают дополнительные функции. Программное обеспечение Blackboard состоит из набора различных элементов, таких как фон, изображения, мультимедиа и интерактивные инструменты. Таким образом, готовясь к лекции или семинару, можно посмотреть на ряд объектов: координатные плоскости, прямые линии, треугольники, вращающиеся тела и т. д., можно связаться. Объекты позволяют организовывать и создавать материал. Преподавателя предоставляют необходимые предметы для своих уроков, соответствующую тему, предысторию, информацию, готовые рисунки и т. д. можешь выбрать. Также педагог может создать свой

собственный сборник материалов для следующей работы, полученный из Интернета или созданный самостоятельно.

Например, такое программное обеспечение, как SMART Notebook, имеет следующие преимущества: его можно использовать для воспроизведения и создания готовых видеороликов. Аудиоплеер позволяет создавать видеоклипы в формате AVI или WMV. Также можно продемонстрировать созданное видео с помощью видеоплеера, поддерживающего этот формат видео, а затем настроить его качество, звук и водяной знак. Другими словами, это программное обеспечение позволяет учителю самостоятельно создавать обучающие видеоролики и инструкции, а затем показывать их ученикам в классе.

Программа позволяет сохранить все необходимые материалы и заметки для дальнейшей работы. Например, в SMART Notebook хранятся презентации, чертежи, документы PDF, веб-страницы и т. д., созданные в различных форматах. Простота использования позволяет получить доступ к материалам в любое время для просмотра, обобщения, подтверждения или анализа. Такая система больше всего подходит для студентов, получающих частные уроки, дистанционное обучение или для студентов, которые бросили школу, чтобы восполнить пробелы в обучении.

Проверяя функциональность программного обеспечения, можно указать некоторые инструменты и технологии, необходимые для интерактивной доски. Например, Art Pen, Pen и Magic Pen могут регулировать текстуру, цвет и толщину элементов, а инструмент Eraser может стирать то, что создано. Заливка, линия и фигуры помогают работать с фигурами, стрелками и линиями. Например, использование инструментов при изучении дисциплины «Безопасность жизнедеятельности», опора на тему «Типология стихийных бедствий» на занятиях структурирует материал и представляет рисунки и примеры в табличной форме. С помощью инструментов «Заливка» и «Линия» можно выделить основной материал и то, что стоит отметить.

Инструмент «Текст» позволяет вводить символы на доске с помощью визуальной или классической клавиатуры. С помощью такого инструмента,

как «Затемнение экрана», вы можете пошагово отображать материал и своевременно его проверять. Вы можете закрыть нужный фрагмент и отбросить тень на ячейку.

Технология DragandDrop используется для перемещения объектов, загрузки совпадений между ними, а также для их сортировки, группировки и перемещения. Примером эффективного использования технологии программного обеспечения на этапе тестирования является создание тестов по теме истории «Утилита множественного клонирования», которая регулирует совпадение дат и событий, позволяющих неограниченное использование объектов.

Интерактивные средства обучения, такие как сенсорные экраны и интерактивные доски, решают ряд образовательных проблем. Например, они позволяют отказаться от предоставления информации только в форме презентации, потому что это эффективно только на первом этапе учебного процесса, при первоначальном введении в тему. Интерактивная доска открывает возможности для общения и взаимодействия с компьютером посредством средств коммуникации, компьютерных тренажеров. Интерактивная доска решает такую проблему, как экономия времени, затрачиваемого на изучение материалов, поскольку информация представлена в структурированной форме, такой как диаграммы, видеоматериалы, которые упрощают понимание темы. Лекции также экономят время, делая заметки в блокнотах, рисуя диаграммы и диаграммы. Поскольку студенты получают лекционные материалы в электронном виде, у них есть возможность заниматься дома в удобное для них время. Третья задача интерактивной доски - улучшить доставку учебных материалов. Это делается с помощью предварительно выбранного фонового слайд-шоу для студентов, саундтреков и частей контента с акустической системой. В результате работают все сенсорные системы учащегося. Следующая задача - организовать взаимодействие, например, групповая работа, игра. Необходимо улучшить коммуникативные навыки, качество ответственности и навыки критического

мышления, необходимые для успешной реализации навыков студентов во всех сферах. Решение этой проблемы - гибкое программное обеспечение. Использование интерактивных досок для организации учебного процесса, представление учебной информации, мультимедийные дидактические инструменты обеспечивают новый качественный уровень знаний.

Эффективные образовательные инструменты включают интерактивные учебники, такие как проекторы, интерактивные телевизионные приставки и дисплеи. В данном случае приставки - это устройства, выводящие изображение с проектора. Отображаемые презентации становятся интерактивными благодаря возможности управлять объектами на консолях. Преимущество интерактивных проекторов - уменьшение количества устройств в системе. Интерактивный дисплей - единственное автономное устройство, для которого требуется минимум технологий. Он самый простой в установке и использовании.

Одним из основных интерактивных учебных пособий является мультимедийный дидактический инструмент, который может быть как интерактивным, так и информативным. Средства массовой информации необходимы для визуального и эффективного представления учебного материала. Самым популярным инструментом является мультимедийная презентация, используемая в лекции. Он также используется для демонстрации материала в определенной системе; установление связи между отдельными объектами; выделить ключевую информацию; Он используется для отображения структуры учебного материала с целью систематизации и обобщения знаний учащихся. Дидактические материалы для презентационных лекций используются в соответствии с принципами систематизированного, научного, целенаправленного, последовательного и доступного отбора содержания учебных материалов. Также необходимо учитывать психологические особенности восприятия материала.

Сравнивая результаты с результатами других исследований, большая часть имеющихся исследований позволяет систематизировать особенности интерактивной реализации при подготовке студентов.

Заключение. В ходе своей работы достигнута цель: проанализировать возможности интерактивных учебных пособий как эффективного инструмента образовательной деятельности. Интерактивные учебные пособия повышают уровень самостоятельности и активности учащихся, создают условия для саморазвития, формируют установку, направленную на сопереживание, сотрудничество и развитие социальных ценностей. Он также стимулирует мышление, диалогическое взаимодействие, аналитическое, критическое мышление и коммуникативные навыки. Таким образом, инструменты являются ключевым фактором развития необходимых навыков учащихся, открывают новые возможности обучения и способствуют формированию эффективной учебной деятельности.

Использование интерактивных учебных пособий открывает новые возможности для взаимодействия между людьми за счет улучшения внешнего диалога в процессе обучения. Уровень взаимодействия студентов в процессе изучения информации определяет успешность их обучения. Поэтому лучшая организация взаимодействия студентов - основа повышения эффективности обучения. Интерактивные учебные пособия полностью соответствуют требованиям Государственного образовательного стандарта. Исследование позволяет сделать выводы о необходимости дальнейшего внедрения интерактивных технологий в подготовку студентов вузов.

Список литературы:

1. Беспалько, В.П. Компьютерное образование и обучение (педагогика третьего тысячелетия). - М., Воронеж: Московский психолого-социальный институт; Modek, 2002.
2. Захарова И.Г. Информационные технологии в образовании: выс. пед. курсы для школ. - М.: Издательский центр "Академия", 2003.
3. Мелешко В. Д. Возможность изменить мир интерактивных устройств // ИКТ в образовании. - 2007.
4. Амбрушкевич Ю. Г. Современные информационные технологии в образовательном пространстве медицинских вузов: проблемы и перспективы // Использование информационных образовательных технологий и электронных учебников в высшей школе: научный метод. материал. Гродно. - М.: 2011.

5. Мялкина Е.В. Диагностика качества образования в высшей школе // Вестник Мининского университета, 2019.
6. Маркова С.М. Ретроспективный анализ развития профессионального образования в России // Вестник университета Минина, 2019.

Алексєєнко Наталя Вікторівна

старший викладач, кафедра філософії та соціології

Український державний університет залізничного транспорту, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ВИХОВНОЇ РОБОТИ ЗІ СТУДЕНТАМИ ПІД ЧАС ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ

Пандемія COVID-19 суттєво змінила звичне життя і змусила багатьох людей адаптуватися до нових умов життя, роботи, навчання, дозвілля. Внаслідок карантинних обмежень, запроваджених у березні 2020 року, більшість навчальних закладів в Україні та світі перейшли на дистанційний формат навчання. Кожен з нас протягом останнього року активно напрацьовує досвід навчання та взаємодії зі студентами в новому, незвичному (хоча може вже й звичному) форматі.

Вихована роботу у вищому навчальному закладі спрямована в першу чергу на становлення майбутніх фахівців не тільки як професіоналів своєї справи, але й свідомих громадян, соціально та психологічно зрілих особистостей, що мають сформовану систему просоціальних цінностей, активну життєву позицію, розуміють відповідальність за своє життя, власне здоров'я, теперішнє та майбутнє нашої держави. Саме такі завдання традиційно розуміють як наслідок виховної роботи у вищому навчальному закладі.

Водночас взаємодія викладача зі студентами переважно в дистанційному форматі в значній мірі обмежує можливості виховного впливу. Крім того, слід зазначити, що питання щодо особливостей та організації виховної роботи зі студентами вищих навчальних закладів поки що недостатньо висвітлено в науковій літературі. Саме тому аналіз та узагальнення наявного досвіду виховної роботи зі студентами вищих навчальних закладів, а також напрацювання власного є досить актуальним для сучасної освітньої галузі.

Аналіз публікацій, в яких розкривається досвід виховання студентів вищих навчальних закладів в умовах пандемії та дистанційного навчання,

свідчить, що науковці, науково-педагогічні та педагогічні працівники тільки напрацьовують форми, методи, методики, технології та техніки виховної роботи зі студентами. Опубліковані матеріали мають скоріше опис індивідуальних пошуків конкретних педагогів та/або колективів навчальних підрозділів вищих закладів освіти різного різня акредитації. Останній факт можна пояснити тим, що науково-педагогічна спільнота в Україні тільки напрацьовує досвід навчальної та виховної роботи з використанням дистанційних платформ та технологій.

Узагальнюючи власний досвід, слід зазначити, що виховна робота зі студентами під час дистанційного навчання має наступні особливості:

1) відсутність безпосередньої взаємодії викладачів зі студентами, а також можливості отримувати повноцінний зворотній зв'язок від студентів (зокрема невербальні прояви – часто ми просто не маємо фізичної можливості бачити студентів, а тільки чуємо їх);

2) скорочення кількості виховних заходів - частина їх просто скасовується, а інші – переводяться у формат відео конференцій з використанням можливостей платформ Zoom, Google Meet, Microsoft Team, Facebook та ін. Зокрема є певні обмеження щодо відвідування гуртожитків, організації екскурсій, відвідування музеїв, театрів, проведення спортивних змагань тощо;

3) необхідність стабільного та якісного Internet-зв'язку, а також гаджетів, що мають належний рівень передачі аудіо та відео контенту;

4) більше уваги треба приділяти мотивуванню студентів до залучення до участі у різних виховних заходах (через загальне зниження мотивації не тільки до поза навчальних заходів, але й до навчання в цілому).

Спираючись на досвід виховної роботи викладачів кафедри філософії та соціології УкрДУЗТу, можна сказати, що виховна робота зі студентами проводиться незважаючи на карантинні обмеження. По-перше, регулярно відбуваються засідання гуртків кафедри (філософського, соціологічного, психологічного) у форматі відео конференцій. По-друге, в процесі занять в синхронному та асинхронному режимах, викладачі нашої кафедри долучають

студентів до звичок коректного спілкування (необхідності вмикати відеокамеру в під час занять, коректно вказувати своє ім'я, мати загальноприйнятну аватарку на випадок нестабільного інтернет-з'єднання або за умови відсутності відеокамери тощо). По-третє, виховання студентів неможливе без наочної демонстрації прикладів належної поведінки безпосередньо викладачем. Так мають виховний вплив: зовнішній вигляд викладача, його манера спілкування, дотримання часових меж проведення занять, вчасний зворотній зв'язок щодо виконаних завдань тощо.

Зрозуміло, що наведений перелік не є повним. За умови збереження нестабільної ситуації із COVID-19 (і навіть після її закінчення) українській науково-педагогічній спільноті доведеться продовжити теоретичні напрацювання та пошук практичних технологій для втілення нового формату взаємодії зі студентами – дистанційного навчання та виховання.

Алиева Нигина Шералиевна

преподаватель кафедры иностранных языков

ГОУ «ТГМУ им. Абуали ибни Сино», Республика Таджикистан

ОБУЧЕНИЕ ЯЗЫКУ СПЕЦИАЛЬНОСТИ НА ЗАНЯТИЯХ ПО РУССКОМУ ЯЗЫКУ В МЕДИЦИНСКОМ ВУЗЕ

***Аннотация.** В статье «Обучение языку специальности на занятиях по русскому языку в медицинском вузе» рассматриваются методические приемы обучения студентов русскому языку как одному из средств овладения будущей специальностью. Автор статьи особое внимание уделяет работе над лексическим материалом, поскольку она направлена на освоение лексических единиц как единиц общения, связанных со всеми речевыми сферами будущей профессии студентов.*

***Ключевые слова:** Коммуникативный цель, специальность, студентов-медиков, методика, направленное обучение, коммуникация, адаптация, язык специальности, научные тексты, научный речь.*

Коммуникативная цель является ведущей на всех этапах обучения, так как главная задача учебного процесс - научить студентов русскому языку как средству общения. Основная цель обучения студентов-медиков состоит в том, чтобы научить пользоваться русским языком не только как средством коммуникации, но и как одним из средств овладения будущей специальностью. При обучении языку специальности на занятиях по русскому языку уделяется внимание главным компонентам, обслуживающим сферу научной речи медико-биологического профиля и ситуации общения в системах «врач-пациент» или «врач-врач».

Формирование навыков профессиональной речи осуществляется на материале:

- вопросов, составленных по плану обследования пациента;
- диалогов с последующим оформлением записи в истории болезни;
- текстов описания болезней органов дыхания, системы кровообращения, системы пищеварения и др.

В методических целях процесс обучения студентов-медиков учебному диалогу врача с пациентами включает несколько этапов:

1. Формирование навыков ведения диалога с больными для установления паспортных данных последнего.
2. Формирование навыков ведения диалога с целью выявления жалоб по истории настоящего заболевания.
3. Формирование навыков ведения диалога с больными по истории жизни.

Обучение языку специальности предполагает обогащение словарного запаса студентов общенаучной и терминологической лексикой, характерными для научного стиля синтаксическими конструкциями, дальнейшее развитие и совершенствование умений и навыков извлечения основной информации из учебно – научных текстов, передача ее в устной и письменной форме, а также развитие навыков и умений в различных видах речевой деятельности.

При изучении грамматики необходимо минимизировать материал, учитывая принципы коммуникативной ценности и необходимости, то есть, изучать грамматические явления, наиболее частотные в сфере медицинского общения, и те грамматические явления, без знания которых не могут быть поняты предложения по контексту. Например, учебно-научные тексты по медицинской специальности для 1-го курса содержат значительное количество причастий и причастных оборотов, а также кратких прилагательных и причастий в роли предиката. В тоже время количество используемых глаголов сравнительно невелико, что отодвигает изучение глагольного управления на второй план. При изучении лексики на первый план по значимости выступает изучение средств овладения будущей специальностью.

Наличие в терминологической системе как общих с лексикой русского языка, так и специфических характеристик предполагает двустороннюю направленность процесса изучения термина. Далеко не всякий контекст дает возможность понять значение слова. Особую трудность у студентов вызывают специальные медицинские слова, используемые в качестве

терминов и взятые из других пластов лексики: *ячмень, языки пламени, полый канатик, окно в мозг, ножка гриба, полюс хрусталика, крыша пузырька, желточный мешок, ямочки желудочные, створки клапана, мозговая бороздка, мозговой колодец*. Как правило, данные специальные слова представляют уменьшительные формы исходных слов, а также слова, редко употребляемые в разговорной речи. К тому же, не зная системы уменьшительных суффиксов, студент не в состоянии определить значение искомого термина.

Изучение терминологии, каким бы важным оно ни было само по себе, не имеет никакой коммуникативной ценности в отрыве от текста. Учебными материалами являются специальные тексты с описанием заболеваний, включающих определение заболевания, описания причин заболевания, жалоб больного и результатов осмотра, пальпации, аускультации, перкуссии и артериального давления. В число учебных материалов также входят научно-популярные статьи медицинской тематики. Важным этапом в обучении языку специальности является формирование навыков ведения диалога в процессе профессионального общения. Диалогические речевые навыки отрабатываются на практических занятиях при изучении тем: «Заболевания органов дыхания», «Сердечно-сосудистая система», «Кожные заболевания» и др.

Студент-медик должен уметь проводить расспрос больного, понимать жалобы больного и описывать симптомы заболевания, высказанные непрофессиональным языком. Это требует от студента не только владения терминологией, умения грамматически правильно оформлять свои высказывания, но и знание «бытовых» названий заболеваний и симптомов, таких как, например, «грудная жаба» (стенокардия), «боль отдает» и др.

Для успешного прохождения клинической практики студенту необходимо научиться:

– оформлять записи в медицинской карте (выделить ту часть, где говорится о жалобах больного, истории заболевания, истории жизни и др.);

- составлять смысловые вопросы к предложениям, частям текста, содержащим описание того или иного заболевания;
- рассказать об одном из заболеваний профессиональным языком;
- заполнять таблицу на материале описания заболевания одной из систем организма.

При обучении языку специальности важную роль играет не только изучение грамматики и лексики, но и постоянная работа над формированием учебной мотивации. Это связано с тем, что у студентов-медиков успешно освоивших общение на бытовом уровне, мотивация снижается из-за ложного ощущения языковой компетентности. В этой ситуации особое значение приобретает правильный и целесообразный отбор учебного материала. Можно привести конкретные примеры подобных заданий: подбор текстов, содержащих необходимую научную информацию, небольших по объему, законченных в смысловом отношении, насыщенных языковым материалом, объяснение значения терминов и терминологических сочетаний, составление вопросов по содержанию текстов, построение диалогов, составление алгоритмов, таблиц, заполнение медицинской карты.

Использование ролевых игр в процессе усвоения русского языка студентами обеспечивает максимальный интерес к предмету изучения, способствует более эффективному формированию коммуникативных навыков и умений употребления языковых единиц в речи.

В обучении языку специальности важную роль играет текст, причем как предлагаемый (для чтения, грамматического анализа или пересказа), так и генерируемый самим обучаемым под руководством преподавателя, что способствует повышению познавательной деятельности студентов, развитию их профессиональной речи, обогащению словарного запаса студентов общенаучной и терминологической лексикой, овладению приемами устного и письменного свертывания и развертывания информации.

Таким образом, овладение студентами-медиками профессиональной речью поможет успешному осуществлению коммуникации и адаптации их в будущей сфере деятельности.

Список источников:

1. Маталова С.И. Интенсивное обучение профессиональной речи иностранных студентов-медиков при языковой подготовке к клинической практике, 2008 – 28с.
2. Дьякова В.Н. Диалог врача с больным: пособие по развитию речи для иностранных студентов-медиков, 2006 – 6 с.
3. Игнатова И.Б. Деловые игры в процессе обучения русскому языку иностранных студентов-филологов / И.Б. Игнатова // Фундаментальные исследования, 2007 – 100 с.

Алиева Нигина Шералиевна

преподаватель кафедры иностранных языков

ГОУ «ТГМУ им. Абуали ибни Сино», Республика Таджикистан

УЧЕБНО-НАУЧНЫЙ ТЕКСТ КАК ОСНОВА ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ

***Аннотация.** В данной статье говорится о роли текста при обучении русскому языку как неродному, ценность которого заключается не только как основа формирования профессиональной компетенции. Развитие речевой деятельности у будущих профессионалов в области языка специальности осуществляется на основе отбора учебно-научных текстов и их анализе, включающих различные виды чтения, состоящих из таких этапов работы, как восприятие, анализ, воспроизводство и производство.*

***Ключевые слова:** Учебно-научный текст, диалогический речь, формирования, профессиональная компетенция, мотивация, современная методика обучения, анализ текста, моделирования, виды чтения.*

Занятия по русскому языку как иностранному в неязыковом вузе призваны сформировать профессиональную компетенцию иностранных студентов. Современная методика признала рациональность обучения языку для специальных целей. Основная мотивация изучения языка иностранными студентами-нефилологами заключается в получении профессиональных знаний. В связи с этим обучение языку для специальных целей начинается и наиболее полно реализуется на основе учебно-научных текстов.

Учебные тексты создаются с целью осуществления результативной учебной коммуникации. Л.Н. Чумак определяет учебный текст следующим образом: «Учебный текст-это текст, взятый для решения определенной методической задачи. Он демонстрирует употребление изучаемых морфолого-синтаксических и лексико-грамматических конструкций в их естественном окружении, выступает в качестве образца монологической и диалогической речи, служит основой для построения самостоятельных высказываний».

В методической литературе предлагается ряд принципов отбора учебного текста, таких, как доступность, коммуникативность, последовательность,

преимущество, познавательность, нарастание трудности и другие. Однако на практике довольно трудно найти оригинальные научные тексты, которые отвечали бы всем перечисленным требованиям. В связи с этим предлагается создавать учебный текст путём моделирования оригинального научного текста.

В основе методики моделирования текста для специальных целей лежит последовательный переход от анализа к синтезу. «Этот процесс включает следующие ступени:

- 1) выбор исходного оригинального текста;
- 2) анализ оригинального текста на разных уровнях лингвистического исследования (морфологическом, лексическом, синтаксическом, лингвостилистическом);
- 3) синтез результатов проведённого анализа;
- 4) анализ вновь созданного текста;
- 5) синтез улучшенного моделированного текста;
- 6) анализ текста-образца с последующим синтезом ещё более совершенной модели и т.д.

Полученный в результате такого моделирования текст - это образец для подражания, так как язык в нем представлен в самой чистой и правильной форме». Моделирование учебных текстов особенно важно на начальном этапе обучения, далее по мере приобретения студентами определенных навыков происходит постепенный переход от моделированных текстов к оригинальным научным текстам. Учебно-научный текст искусственно создается в учебных целях за счет адаптации (сокращение, опрощение, замена отдельных слов, подбор синонимов, перестройка синтаксических конструкций и др.), т.е. моделируется такой образец текста, на основе которого постепенно формируются навыки профессиональной компетенции.

При работе с учебно-научным текстом рекомендуется:

- 1) развивать все виды чтения, отдавая предпочтение изучающему чтению, для чего предлагается формулировать часть заданий с опорой на виды чтения: ознакомительное (*прочитайте слова и словосочетания; прочитайте*

названия научных терминов и определений, запомните их объяснение и т. д.), просмотровое (определите, о чем говорится в тексте; проследите, как развивается тема текста в указанных абзацах и т. д.), поисковое (найдите ответы на предложенные вопросы; найдите определение понятия по модели «что есть что», «что составляет что», «что называется чем» и т. д.);

2) вводить грамматические задания (составьте предложения с данными словами, употребив их в нужной форме; образуйте существительные от глаголов; из данных слов образуйте словосочетание; восстановите причастия в тексте; трансформируйте предложения с союзом «который» в предложения с причастным оборотом и наоборот и т. д.);

3) соблюдать последовательность работы с текстом: снятие лексико-грамматических трудностей, собственно чтение, проверка понимания содержания, воспроизведение прочитанного текста.

Таким образом, учебно-научный текст служит основой для формирования профессиональной компетенции иностранных учащихся. Будущим специалистам необходимо иметь определенный опыт работы сначала с учебно-научными текстами, а в последующем с оригинальной литературой по специальности, для чего должны быть сформированы определенные навыки и умения. Обучение иностранных учащихся на основе учебно-научных текстов способствует созданию у них мотивационной ориентации, выработке в их сознании образцовых моделей, позволяющих строить высказывание, ориентированное на профессиональную речь.

Список источников:

1. Чумак Л.Н. Методика преподавания русского языка как иностранного / Л.Н. Чумак. – Минск: БГУ, 2009. - 304 с.
2. Тер-Минасова С.Г. Синтагматика функциональных стилей и оптимизация преподавания иностранных языков / С.Г. Тер-Минасова. - М.: Изд-во МГУ, 1986. – 220 с.
3. Золотова Г.А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса / Г.А. Золотова. –М.: КомКнига, 2010. - 368 с.

Баротова Г. Ю.

кандидат педагогических наук, старший преподаватель кафедры

«Общая и педагогическая психология

Таджикский государственный педагогический университет

имени Садриддина Айни, Республика Таджикистан

ПОДГОТОВКА ПРЕПОДАВАТЕЛЬСКИХ КАДРОВ К ВЫПОЛНЕНИЮ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРИ ОСУЩЕСТВЛЕНИИ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБУЧЕНИЯ

***Аннотация.** Преподаватель, эффективно осуществляющий профессиональную инклюзивную деятельность, представляет собой образец высокого уровня профессионально-педагогической культуры, на который и должен быть сориентирован целостный процесс по подготовке в вузе будущих педагогических кадров. Требования к профессионально-педагогической культуре педагога инклюзивного образования в контексте его личностных качеств позволяют целостно и системно представить метод моделирования, отражающий перечень профессионально значимых качеств учителя, необходимых для успешного формирования его профессионально-педагогической культуры, обеспечивающей эффект в плодотворной профессиональной работе по данному направлению.*

***Ключевые слова:** инклюзивное обучение, гуманитарные технологии, инклюзивная готовность, формировании профессионально-педагогической культуры*

Процесс подготовки будущих преподавательских кадров к профессиональной педагогической деятельности в области инклюзивного образования будет эффективным, если в основе обучающей деятельности студентов будут находиться современные образовательные технологии и формы обучения. Данное условие отражается процессуально-технологическим компонентом в педагогической модели.

По определениям педагогического словаря, технология рассматривается в виде совокупности средств и методов, связанных с воспроизведением процессов, которые теоретически обоснованы и позволяют осуществлять успешную реализацию поставленных целей [6].

В педагогическом знании технология рассматривается также и в виде строго научного проектирования и точного воспроизведения педагогических действий, которыми гарантируется успех [10, 343].

Г.К. Селевко понимание «технологии» трактуется в виде системы, связанной с функционированием компонентов, организующих педагогический процесс в целом, в основе которой находится научная основа, запрограммированная во времени и сориентированная на получение намеченных результатов [8,30].

Формирование профессионально-педагогической культуры студентов в контексте их инклюзивной готовности в практической деятельности высших учебных заведений представлены различными образовательными технологиями. Так И.Н. Хафизуллиной предложена модель по формированию инклюзивной компетентности у будущих преподавателей, основанную на технологии контекстного обучения в процессе профессиональной подготовки [13]. Л.А. Андриевской также отмечается, что «...большое значение в формировании профессионально-педагогической культуры на основе профессиональных ценностных ориентаций будущих педагогов, работающих с детьми с ОВЗ, занимают деловые и ролевые игры как методы контекстного обучения» [2, 99-102].

Дидактической моделью по формированию инклюзивной готовности студентов, предложенной В.В. Хитрюк, реализуемой через педагогическую метапредметную компетентностно-контекстную технологию, предусматривается изменение содержания и структуры в различных учебных дисциплинах путем органичного включения материала, сориентированного на освещение ценностей и принципов по инклюзивному образованию[14].

Ряд материалов, рассматривающих подготовку педагогических кадров для работы в системе инклюзивного образования использовались нами при формировании феномена «профессионально-педагогическая культура в условиях инклюзивной среды» у студентов педагогических вузов. Так, О.С. Кузьминой в опоре на модульную технологию обучения разработана программа, связанная с подготовкой преподавательских кадров к выполнению

профессиональной деятельности при осуществлении инклюзивного обучения [15, 124-129].

Е.Г. Самарцевой процесс формирования инклюзивной готовности специалистов в сфере дошкольного воспитания также увязывает с модульной технологией [7].

Н.А. Абрамовой, освещая практический опыт по подготовке преподавателей для инклюзивных школ в Якутии, отмечается технология проблемного обучения, как хорошо зарекомендовавшая себя [1,225-229].

С.А. Черкасовой при разработке собственной системы по подготовке специалистов для работы в инклюзивной школе указывается эффективное использование кейс-технологии и тренинговых занятий, которыми, как полагает автор, в наилучшей степени формируется мотивация для работы с обучающимися, имеющих проблемы со здоровьем, и компетенция, связанная с освоением новых знаний в области инклюзии [15,223-227].

Нами полагается, что максимальным результатом могут быть представлены гуманитарные педагогические технологии при их использовании по ходу подготовки будущих педагогических кадров в сфере инклюзивного обучения.

Понимание гуманитарных технологий представлено рядом позиций. Так, П. Щедровицким полагается, что гуманитарные технологии должны рассматриваться путем систематизации, соорганизации и упорядочивания в пространстве и во времени компонентов, обусловленных целенаправленной коллективной деятельностью людей в основе на современное гуманитарное знание [11, 396].

Н.Н. Суртаевой гуманитарные технологии рассматриваются в виде фундамента гуманистического подхода, которыми обусловлен переход личности с позиции обучающегося на позицию познающего [12].

Т.В. Кузнецовой представлена разработка классификации по проектно-гуманитарным технологиям (Рис. 5) [16]. Ее технология, связанная с развитием навыков целеполагания в контексте когнитивно-ориентированных технологий, обуславливает развитие мотивации для достижения высоких

показателей в профессиональном мастерстве и приобретении требуемых компетенций. В данном случае цель прогнозируется самим будущим преподавателем в сфере инклюзивного обучения, которым структурируются пути по ее достижению в рамках собственных функций и формулируются требуемые условия.

Рис. 5. Проектно-гуманитарные технологии в непрерывном социально-культурном образовании

Для нас представляет интерес и технология скэффолдинга, или «угасающей помощи». То есть вид помощи, при котором преподавательская помощь оказывается лишь в крайнем случае, при условии, если студент совершенно не видит решение задачи и не справляется с ней. Ибо, чем больше студент самостоятельно узнает и совершенствуется, тем меньше помощи ему требуется.

В ряду гуманитарных технологий, также выделяется технология «Веб-квест», которую можно рассматривать в виде специальным образом организованного вида самостоятельного исследования, выполнение которого осуществляется студентами путем поиска информации в контексте указанных адресов в сети Интернет.

Обучающая технология «перевернутый класс» приобрела свою популярность более 10 лет назад в различных странах и представляет интерес в рамках представленного исследования.

Данная обучающая модель характеризуется чередованием компонентов по очному и дистанционному (электронному) обучению. При том, что электронное обучение не ограничено рамками школы: учителем предоставляется доступ к ресурсам через электронные образовательные технологии, предусматривающие предварительную теоретическую самостоятельную домашнюю подготовку. А учебное занятие проводится в виде практической деятельности. При обучающем режиме «Перевернутого класса» доля самостоятельной ответственности по каждому обучающемуся значительно возрастает, активизируя его личностные характеристики в виде активности, ответственности, инициативности и метапредметные навыки, представленные самоорганизацией, управлением ресурсами времени.

Информационно-коммуникативные технологии (ИКТ) для организации обучающего процесса детей, имеющих отклонения в здоровье, представлены тремя функциями: компенсаторной, дидактической и коммуникационной. Применение ИКТ в инклюзивном образовании способствует облегчению коммуникативного процесса для детей, имеющих тяжелые формы инвалидности, обеспечению получения адаптированной для них информации, повышая уровень интереса и мотивации к обучению путем создания условий для самообучения.

Эффективность формирования феномена «профессионально-педагогическая культура в условиях инклюзивной среды» в основе на внедрение ИКТ в обучающий процесс у будущих преподавателей обусловлен необходимостью усвоения студентами информационно-коммуникативной компетентности. Прекрасная возможность в этом плане предоставляется современными интернет-технологиями, в том числе и облачными сервисами, способствующими повышению уровня профессионализма через самообразование, позволяя осваивать последние тенденции в сфере специальной и коррекционной педагогики, организовывать и координировать

совместную деятельность, направленную на создание межшкольной инклюзивной образовательной среды [9,490-494].

Мы полагаем, что применение технологии сторителлинга будет наиболее эффективным при формировании такого компонента профессионально-педагогической культуры студентов как инклюзивная этика, т.к. именно данным компонентом представлены эмоционально-волевая сфера, личностные качества и опыт в жизнедеятельности человека.

Следующая педагогическая технология, которая рассматривалась в вышеупомянутом докладе, представлена «событийным образованием». Фундамент данной идеи заложен еще в воззрениях А.С. Макаренко, которые в последствии были развиты в трудах Б.Д. Эльконина, сущность которой представлена положением, что учащиеся будут стремиться посещать школу с большим рвением, при условии, что там их будет ждать не рутинное обучение, а яркие и интересные события.

В этой связи инклюзивная готовность у студентов может быть организована путем использования различных форм по внеаудиторной работе, представленных участием студентов в социальных мероприятиях, приуроченных ко Дню инвалида в виде: волонтерских акций, концертных программ, школьных конкурсов рисунков, фоторабот, спартакиад и спортивных праздников. Ибо лучшим способом «обучения» человека, представленного сложным действием, является его погружение в данную ситуацию. По ходу организации таких событий студенты получают стимул для трансформации собственного личностного и профессионального самосознания в направлении пересмотра своего отношения к другим, «нетипичным» людям, через осознание их уникальности и уважения к ним, принятие идеологии инклюзии.

Таким образом, гуманитарные технологии характеризуются открытостью целей при работе с обучающимися, отсутствием манипулирования в педагогической деятельности. Образованием, реализуемым путем использования гуманитарных технологий, раскрывается сфера сотворчества, которой обусловлен процесс, связанный с личностным становлением

человека. Именно данными методами может быть сформирован феномен «профессионально-педагогическая культура в условиях инклюзивной среды» у студентов педвузов, основание которой обуславливается их ценностно-мотивационной готовностью для реализации идей инклюзии в будущей профессиональной деятельности.

Таким образом, разработанная практико-ориентированная модель по формированию феномена «профессионально-педагогическая культура в условиях инклюзивной среды» для студентов вузов педагогической направленности рассматривается нами в виде основы при подготовке педагогических кадров в сфере инклюзивного образования.

Список источников:

1. Абрамова Н.А. Подготовка педагогических кадров для обеспечения инклюзивного образования в Республике Саха (Якутия) / Н.А. Абрамова // Инклюзивное образование: методология, практика, технология: материалы Междунар. науч.-практ. конференции [Текст]. – М.: МГППУ, 2011. – С. 225-229.
2. Андриевская Л.А. Использование контекстного обучения в высшей школе для подготовки будущих педагогов к профессиональной деятельности с детьми с ограниченными возможностями здоровья / Л.А. Андриевская [Текст] // Международный научный журнал «Символ науки». – 2015. - № 11. – С. 99-102.
3. Иванина Ю.П. Использование облачных технологий в образовании / Ю.П. Иванина // Современная педагогика: актуальные вопросы, достижения и инновации: сборник статей международной научно-практической конференции [Текст]. - Пенза: МЦНС «Наука и Просвещение», 2016 – С. 77-103.
4. Кузнецова Т.В. Программно-целевой подход к формированию профессионального мастерства личности в условиях непрерывного социально-культурного образования / Т.В. Кузнецова [Текст]: дис. ... д-ра пед. наук. – Москва, 2010. – 465 с.
5. Мара Э.А., Губарьков С.В. Особенности применения инновационных методов обучения в вузе / Э.А. Мара, С.В. Губарьков // Новая наука: от идеи к результату: Международное научное периодическое издание по итогам Международной научно-практической конференции [Текст]. - Стерлитамак: АМИ, 2017. – С.59-64.
6. Педагогический энциклопедический словарь // Гл. ред. Б.М. Бим Бад [Текст]. – М: Большая Российская энциклопедия, 2003. – 528с.

7. Самарцева Е.Г. Формирование профессиональной готовности будущих педагогов к инклюзивному образованию / Е.Г. Самарцева [Текст]: автореф. дис. ... канд. пед. наук. – Орел, 2012. – 25 с.
8. Селевко Г.К. Педагогические компетенции и компетентность [Текст] / Г.К. Селевко [Текст] // Сельская школа: российский педагогический журнал. – 2004. - № 3. – С. 29-32.
9. Синявская А.А. Формирование готовности будущих педагогов к работе в условиях инклюзивного образования / А.А. Синявская [Текст]: диссертация ... магистра пед. наук. – Тольяти, 2017. – 163 с.
10. Сластенин В.А., Исаев И.Ф. и др. Педагогика: учебное пособие для студентов педагогических учебных заведений / В.А. Сластенин, И.Ф. Исаев, Е.Н. Шиянов // Под ред. В.А. Сластенина [Текст]. – М.: Изд. Центр «Академия», 2007 – 576 с.
11. Сорокопуд Ю.В., Клименко О.В., Хадикова Е.Н. Применение гуманитарных технологий в высшем профессиональном образовании / Ю.В. Сорокопуд, О.В. Клименко и др. // Научно-методический электронный журнал «Концепт» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://e-koncept.ru/2014/54189.htm>.
12. Суртаева Н.Н. Гуманитарные технологии в современном образовательном пространстве: монография / Н.Н. Суртаева [Текст]. – Омск: БОУ ДПО «ИРООО», 2009. – 180 с.
13. Хафизулина И.Н. Формирование инклюзивной компетентности будущих учителей в процессе профессиональной подготовки / И.Н. Хафизулина [Текст]: автореф. дис. ... канд. пед. наук. – Астрахань, 2008. – 28 с.
14. Хитрюк В.В. Формирование инклюзивной готовности будущих педагогов в условиях высшего образования / В.В. Хитрюк [Текст]: дис. ... доктора пед. наук. – Калининград, 2015. – 390 с.
15. Черкасова С. А. Система подготовки будущих педагогов-психологов к работе в условиях инклюзивного образования / С.А. Черкасова // Инклюзивное образование: методология, практика, технология: материалы Междунар. науч.-практ. конференции [Текст]. – М.: МГППУ, 2011. – С. 223-227.
16. Кузьмина О.С. Актуальные вопросы подготовки педагогов к работе в условиях инклюзивного образования / О.С. Кузьмина [Текст]. - Вестник Омского университета. – 2013. - № 2. – С. 124-129.

Білан Інна Віталіївна

аспірантка I курсу спеціальність 011 Освітні, педагогічні науки

Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, Україна

ДЕФІНІЦІЇ ПОНЯТТЯ «ЕСТЕТИЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ» У ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

***Анотація.** Статтю присвячено аналізу сутності поняття «естетична компетентність» у психолого-педагогічній літературі. Обґрунтовано, що вища школа повинна забезпечувати розвиток і вдосконалення цієї компетентності при підготовці майбутніх учителів. Узагальнено визначення естетичної компетентності.*

***Ключові слова:** естетична компетентність, розвиток, майбутній учитель.*

Підготовка майбутнього вчителя в умовах сьогодення – проблема актуальна, не лише для вищої педагогічної школи, а й для суспільства загалом. Важливим завданням національної системи освіти України є впровадження в навчальний процес особистісно-орієнтованих педагогічних технологій, розвиток у студентів логічного мислення, засвоєння загальних методів наукового дослідження, забезпечення зростання рівня духовної й загальної культури розвитку особистості, її пізнавальних здібностей та професійних компетентностей.

Учитель нашого часу має бути освіченим, висококваліфікованим та компетентним, теоретично і практично підготовленим, бути готовим до застосування набутих знань у різних галузях науки. Володіти вмінням використовувати у своїй професійній діяльності узагальнений практичний досвід. Проводити компетентнісно орієнтовані заняття, які неодмінно повинні бути цікавими та емоційно насиченими, художньо і естетично забарвленими, спрямованими на всебічний розвиток особистості. Для цього необхідно доцільне застосування та вправне володіння різними формами та методами проведення занять, які не лише сприятимуть засвоєнню навчального матеріалу, а й стимулюватимуть ефективне сприйняття, формування внутрішнього плану дій, процеси і рефлексію.

Одним із найбільш вагоміших спрямувань такої підготовки є формуванням естетичної компетентності у майбутнього вчителя. Оскільки саме такі важливі якості вчителя як духовні цінності, психологічна культура, краса природи, естетика процесів професійної діяльності набувають важливого значення. Проте провівши огляд і аналіз освітніх програм різних вищих освітніх установ України, необхідно зауважити, що естетична компетентність хоча і розглядається як важлива складова вищої освіти, але, на жаль, не є обов'язковою для включення в результати навчання освітніх програм і в навчальні плани дисциплін.

Проблему естетичної компетентності особистості, яка є актуальною сьогодні, досліджують багато вчених: Л. Глазунова [1], А. Карам [2], Е. Кіндлер [3], Л. Масол [4], В. Мовчан [5], М. Овсянніков [6], Т. Потапчук [7], В. Разумний [8], І. Ревенко [9], В. Рожнова [10], Г. Сотська [11], М. Чошанова [12] та ін.

Останнім часом науковці широко тлумачать терміни «компетентність», «естетична компетентність», обґрунтовуючи обсяг, структуру і зміст кожного окремо. Слід відзначити, що незважаючи на те, що в педагогічній науці ці поняття досить плідно розробляються і різнобічно розглядаються, проте до цих пір не мають однозначного змісту і визначення. Проаналізувавши багато літератури, робимо висновок, що естетична компетентність тісно пов'язана з естетичною культурою, діяльністю та вихованням, естетичними смаками та вподобаннями.

Так, дослідниця Л. Глазунова [1, 273] запевняє, що сформовані естетичні смаки, естетичний ідеал і розвинена здатність сприймати прекрасного, тобто певний рівень сформованості естетичної компетентності людини, дають змогу зрозуміти сутність прекрасного. Сприймаючи прекрасне, аналізуючи побачене чи почуте, порівнюючи із враженням отриманими раніше, людина дає йому певну оцінку і рівень такого естетичного мислення залежить від рівня естетичної компетентності особистості.

Учені О. Беляєв, Н. Киященко, Н. Лейзеров зазначають, що естетична компетентність охоплює і соціальну сферу життєдіяльності людей: культуру

побуту, дозвілля. Як бачимо, естетична компетентність характеризує не суспільство, а головним чином – індивіда. «Для того, щоб стати суб’єктом естетичної компетентності, людина повинна оволодіти системою естетичних відносин і цінностей, що склалися» [13, 236].

Аналізуючи роботи вчених, ми навели різні точки зору щодо визначення естетичної компетентності особистості на основі сучасних досліджень у вигляді таблиці (див табл. 1)

Таблиця 1

Сутність естетичної компетентності

Визначення	Автор, джерело
естетична компетентність – це здатність людини розуміти та оцінювати естетичні особливості предметів і явищ природи, суспільного життя. Основою гарного смаку є високорозвинені естетичні почуття, почуття міри, уміння сприймати гармонію форми та змісту, бачити естетичні чесноти явищ, витворів мистецтва залежно з характеру закладеного в них естетичного ідеалу.	М. Овсянніков та В. Разумний [6,28]
...це не просто володіння естетичними знаннями, а постійне прагнення до їх оновлення і використання в конкретних умовах, тобто володіння оперативними та мобільними знаннями.	М. Чошанова [12, 57]
визначає естетичну компетентність як інтегральний духовно-естетичний феномен, готовність і здатність особистості мобілізувати персональні ресурси – організовані в систему художні знання, уміння, ставлення, здібності, якості, необхідні для ефективного вирішення художніх завдань у типових і нестандартних ситуаціях, у побудові власної траєкторії життєтворчості.	Л. Масол [4, 6]
естетична компетентність як здатність особистості до естетичного сприйняття та розуміння прекрасного, що передбачає володіння естетичними знаннями, вміннями, навичками, сформованість естетичних суджень, почуттів, цінностей, ідеалів, поведінки тощо. Вона є складовою особистісної естетичної культури. Рівень естетичної компетентності знаходиться в тісному зв’язку із загальнокультурним рівнем людини.	Л. Глазунова [16]

Продовження таблиці 1

поняття засвідчує, що цей термін за своєю суттю є полікомпонентним, а в сучасній педагогічній науці немає його однозначного тлумачення. Це полікомпонентна, інтегрована, динамічна, індивідуально-особистісна якість фахівця.	В. Рожнова [9, 76]
естетична компетентність трактується як певний обсяг культурно-історичних та художньо-естетичних знань; уміння та навички художньо-естетичного сприймання, аналізу й інтерпретації творів мистецтва відповідно до авторського задуму, розуміння єдності форми та змісту; прагнення та здатність реалізувати на практиці художньо-естетичний потенціал для одержання власного неповторного результату творчої діяльності	І. Ревенко [8, 143]
в її основу формування покладено ядро художньої культури – мистецтво як унікальна форма суспільної свідомості, що сприяє духовному розвитку й удосконаленню внутрішнього світу людини	В. Мовчан [5, 204]
це комплекс когнітивних, орієнтаційних та операційних компонентів діяльності, що базується на позитивних ціннісних орієнтаціях особистості та дозволяє творчо інтерпретувати художні твори, визначаючи їх зміст, практично використовувати уявлення про «культуру» у процесі аналізу сучасних тенденцій розвитку мистецтва	Е. Кіндлер [3, 205]
як здатність особистості сприймати і розуміти прекрасне у повсякденному житті, мистецтві, дійсності та прагнення й уміння будувати своє життя за законами краси. Розглядаємо як інтегральне особистісне утворення, що характеризується здатністю індивіда сприймати, оцінювати й усвідомлювати прекрасне у повсякденному житті, природі, мистецтві та забезпечує можливість естетично освоювати дійсність за законами краси, адаптацію, самореалізацію його у суспільстві	А. Карам [2, 81]

Отже, поняття «естетичної компетентності» знаходиться нині в епіцентрі світової думки тому що, дозволяє розкрити якісно нові перспективи розуміння місії школи, життєвих результатів освітньої діяльності.

На думку науковця В. Бутейко [14, 222], естетична компетентність учителя може мати різну структуру і складатися з декількох компонентів. Найбільш оптимальним можна вважати такий стан естетичної підготовки

вчителя, коли в центрі його уваги знаходиться три основні аспекти: усвідомлення естетики людини та її розвитку; розуміння естетики середовища, у якому перебуваю людина; розкриття можливостей естетичної діяльності людини.

Розвиток естетичної компетентності є важливою і необхідною для всіх майбутніх вчителів різних спеціальностей. Естетична компетентність студентів мистецьких спеціальностей передбачає формування професійних якостей, ключовими елементами яких виступає освіченість у сфері мистецтва, творче мислення й світоглядні настанови, стверджує Дж Гілфорд [15, 446].

Одним із ефективних засобів формування естетичної компетентності майбутнього вчителя-філолога, на думку вчених, є народознавство, що забезпечує не лише розуміння, збереження, примноження народних духовних та матеріальних цінностей та надбань, а й спонукає до власної творчості, вдосконалення педагогічної майстерності [16].

Дослідниця Т. Кривошея [17, 97] зазначає, що розгортання «естетичного поля» математики як навчальної дисципліни полягає в осмисленні учнями внутрішньої краси математичної науки шляхом розуміння особливостей відображення нею естетичних властивостей об'єктів і явищ дійсності; вихованні естетичних почуттів засобами математики. Вчені-практики, такі як І. Білан [18], Н. Євтушенко [19], М. Жалдак [20], Н. Лосєва [21; 22], О. Матяш [23], О. Шадурська [24] багато уваги приділяють різноманітним методам навчання математики, що дозволяють зробити процес вивчення більш естетичним та цікавим, а також сприяють розвитку інших необхідних компетентностей.

Таким чином, теоретичний огляд різних визначень до розуміння сутності естетичної компетентності у сучасній психолого-педагогічній літературі дозволяє зробити висновок, що:

1) «естетична компетентність» – це інтегрована характеристика якості особистості, яка охоплює такі питання, як красу фізичного, духовного, творчого та психічного розвитку і може формуватися у процесі освоєння різноманітної діяльності; готовність та спроможність до естетичної

діяльності; результат, який сформований через здобуті знання, уміння та поведінкові реакції;

2) внутрішня структура естетичної компетентності складається з мотиваційної, перцептивної, когнітивної, творчо-діяльнісної й рефлексивної складових аспектів, які тісно пов'язані між собою та взаємно впливають одна на одну, що свідчить про складність її виміру, оцінки та неоднозначність щодо визначення.

Список джерел:

1. Глазунова Л.О. Формування естетичної компетентності майбутнього вчителя-філолога. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології, 2012, № 6(24). С. 268-274.
2. Карам А.М. Сутнісні характеристики феномену «естетична компетентність особистості». Педагогічна освіта: Теорія і практика. Психологія. Педагогіка. 2019. № 32, С. 81-86.
3. Киндлер Е.А. Формирование эстетической компетенции будущих учителей культурологии в процессе преподавания философско-культурологических дисциплин: дис. канд. пед. наук: 13.00.02. / Ур. гос. пед. ун-т. Екатеринбург, 2009. 160 с.
4. Художня культура. 10 клас: Тематичні розробки уроків. Рівень стандарту. Академічний рівень / Л. М. Масол, О. В. Гайдамака. Х.: Вид-во «Ранок», 2010. 336 с.
5. Мовчан В.С. Естетика: навчальний посібник для вузів. Київ : Знання, 2011. 527 с
6. Краткий словарь по эстетике. Под ред. М. Ф. Овсянникова // М. Ф. Овсянников. М.: Просвящение. 1993. 210 с.
7. Потапчук Т.В. Формування естетичної компетентності майбутніх учителів образотворчого мистецтва. Духовність особистості: методологія, теорія і практика. 2019. № 6(93). С. 202-209.
8. Разумный В.А. Эстетическое воспитание. Сущность. Формы. Методы. Москва: Мысль, 1969. 193 с.
9. Ревенко І.В. Художньо-естетична компетентність учителя як показник його професійної культури. *Мистецтво і освіта*. 2014. № 3. С.139-146.
10. Рожнова В.М. Сутність та структура естетичної компетентності майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти. Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. Педагогічні науки, 2019. № 40. С.71-78.
11. Сотська Г.І. Сутність поняття "естетична культура вчителя": теоретичний аспект. Імідж сучасного педагога. 2013. № 7. С. 28-31.

12. Чошанов М.А. Гибкая технология проблемно-модульного обучения: Метод. пособие. М.: Народное образование. 1996. 84 с.
13. Рашидова Н.М. Роль естетичної культури у формуванні особистості. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2017. № 2(77). С. 232-238.
14. Бутенко В.Г. Формування естетичної компетентності майбутнього вчителя як педагогічна проблема. Теоретичні аспекти формування у молоді естетичного світогляду. Педагогічні науки : зб. наукових праць. Херсон: Вид-во ХДУ, 2008. № . 1. С. 307–311.
15. Гилфорд Дж. Три стороны интеллекта / Дж. Гилфорд; пер. с англ. Э. А. Голубевой. Психология мышления. За ред. А.М. Матюшкина. Москва: Прогресс, 1965. С. 443–456.
16. Глазунова Л.О. Формування естетичної компетентності майбутнього вчителя-філолога засобами народознавства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 – теорія та методика професійної освіти. Житомир. 2013. 20 с. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/10468/>
17. Кривошея Т.М. Педагогічні умови реалізації взаємозв'язку розумової та естетичної діяльності молодших школярів у процесі вивчення математики. Молодий вчений. 2018, травень. № 5.2 (57.2). С. 93–98.
18. Bilan I., Nikolaieva O., Losyeva N. Rozwój kompetencji estetycznych uczniów. Paideia Παιδεία: Wydawnictwo Collegium Verum (Szkoła Wyższa Przymierza Rodzin), Warszawa. 2021. № 3. P.247-265.
19. Євтушенко Н. Розвиток логічного мислення учнів під час навчання математики. Математика в рідній школі. 2016. № 12. С. 10-14.
20. Жалдак М.І. Комп'ютер на уроках математики. Київ: Техніка. 1997. 304 с.
21. Losyeva N. Helping child to learn mathematics/ N. Losyeva, D. Gubar, V.Puzyrov // FAMA – Family Math for Adult Learners/ Family and communities in and out of classroom: Ways to improve mathematics' achievement . Barcelona, 2011. P. 98-105.
22. Losyeva N. Game Frame of Reference as a of Preconditions for Students and Teachers Self-Realization/ Natalie Losyeva // Journal of Research in Innovative Teaching. Publication of National University. Volume 2, Issue 1, March 2009. La Jolla, CA USA.
23. Матяш О. Геометрична компетентність як складова математичної компетентності учнів. Математика в рідній школі. 2016. № 3. С. 28-32.
24. Шадурська О.Ю. Використання web-сайта для формування естетичної компетентності старшокласників на уроках технологій. Наукові записки молодих учених. Кропивницький: РВВ ЦДПУ ім В. Винниченка, 2019. № 4. URL: <https://phm.cuspu.edu.ua/ojs/index.php/SNYS/article/view/1699/pdf>

Бородіна Оксана Сергіївна

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри соціально-реабілітаційних технологій

Відокремленого структурного підрозділу закладу вищої освіти

«Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»

Житомирський економіко-гуманітарний інститут, Україна

ХАРАКТЕРИСТИКА ГРУП ЗДОРОВ'ЯЗБЕРІГАЮЧИХ ОСВІТНІХ ТЕХНОЛОГІЙ, РЕАЛІЗАЦІЯ ЯКИХ ДОЗВОЛИТЬ СПРОЕКТУВАТИ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНИЙ ПРОЦЕС СУЧАСНОГО ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ В АСПЕКТІ ЗБЕРЕЖЕННЯ І ЗМІЦНЕННЯ ЗДОРОВ'Я СТУДЕНТІВ

***Анотація.** Розглянуто особливості груп здоров'язберігаючих освітніх технологій, реалізація яких дозволить спроектувати навчально-виховний процес сучасного закладу вищої освіти в аспекті збереження і зміцнення фізичного, психологічного, соціального і духовно-морального здоров'я студентів, а саме: медико-гігієнічні технології, фізкультурно-оздоровчі технології, екологічні здоров'язберігаючі технології, технології забезпечення безпеки життєдіяльності, технології особистісно-орієнтованого виховання, емоційно-вольові технології, соціально-адаптовані технології.*

***Ключові слова:** здоров'я, збереження, технології, навчально-виховний процес, студент, екологія, гігієна, медицина, безпека життєдіяльності.*

Зміни в сучасному соціумі і економіці набувають все більш інтенсивного розвитку тому невід'ємним чинником для професійного зростання стають здоров'язберігаючі освітні технології. Крім того в системі вищої освіти існує протиріччя між необхідністю оптимізувати діяльність закладу вищої освіти з метою збереження здоров'я студентів і одночасною інтенсифікацією навчально-виховного процесу з метою підвищення якості та рівня готовності до професійної діяльності на сучасному ринку праці. В результаті чого студентство стає категорією з підвищеним ризиком.

Дослідження різних аспектів здоров'я дітей і підлітків з кожним роком стають все більш ґрунтовними і продуктивними, а у випадку охорони здоров'я

молоді і студентства спостерігається дефіцит інформації, пов'язаної з недостатністю ухвалених в системі медичної і відомчої статистики показників і обмеженістю дослідницьких можливостей. У зв'язку з цим виникає необхідність звернути увагу вчених, дослідників і педагогів на важливість і необхідність пошуку шляхів збереження і зміцнення студентського здоров'я.

Беручи за основу запропоновану класифікацію Н.К. Смирнова [1], розглядаємо наступні групи здоров'язберігаючих освітніх технологій, реалізація яких дозволить спроектувати навчально-виховний процес сучасного закладу вищої освіти в аспекті збереження і зміцнення фізичного, психологічного, соціального і духовно-морального здоров'я студентів: медико-гігієнічні технології, фізкультурно-оздоровчі технології, екологічні здоров'язберігаючі технології, технології забезпечення безпеки життєдіяльності, технології особистісно-орієнтованого виховання, емоційно-вольові технології, соціально-адаптовані технології. Розглянемо детальніше кожен з вище названих груп здоров'язберігаючих технологій.

Медико-гігієнічні технології передбачають систематичні медичні огляди студентів і викладачів, дозволяє проводити ранню діагностику захворювань і вживати заходів щодо їх профілактики. Державна система охорони здоров'я відповідальна за проблеми зі здоров'ям громадян своєї країни, а компетентними виконавчими особами є медичні працівники. Важлива роль у збереженні високого рівня здоров'я належить профілактичним заходам, адже хворобу краще попередити, а ніж займатись лікувальними заходами. Використання профілактичних заходів є обов'язковим в освітніх установах, в тому числі і у закладах вищої освіти.

Консультативну і невідкладну допомогу, профілактичні заходи у закладі вищої освіти надає персонал медичного кабінету, а також послуги з санітарно-гігієнічної освіти серед студентів і науково-педагогічних працівників, веде спостереження за динамікою рівня здоров'я студентів.

До медико-гігієнічних технологій належить забезпечення відповідних гігієнічних вимог. До гігієнічної складової медико-гігієнічних технологій відносяться [2]: особиста гігієна (догляд за шкірою тіла, волоссям,

порожниною рота, обличчям, шкірою рук, нігтями рук і ніг, гігієна взуття та одягу, профілактика шкідливих звичок), гігієна загартування (передбачає низку заходів, щодо поступової перебудови організму, з обов'язковим врахуванням всіх протипоказань, що робить людину нечутливою до перегрівання, до сильного охолодження і до змін атмосферного тиску) [3], гігієна харчування (спожита їжа повинна відповідати енергетичним витратам організму; містити всі необхідні харчові речовини для побудови тканин, органів і нормального перебігу фізіологічних процесів (білки, жири, вуглеводи, вітаміни, мінеральні речовини, воду); бути різноманітною, містити продукти тваринного і рослинного походження; збалансованість за вмістом різних харчових речовин, кількість яких має перебувати в певних співвідношеннях; відповідати ферментативному статусу людського організму; мати приємний смак, запах і зовнішній вигляд; бути доброякісною та відповідати санітарним вимогам) [4], гігієна праці (професійна шкідливість, професійні хвороби, що пов'язані з вимушеним положенням тіла, гігієнічна характеристика виробничого мікроклімату, виробничий травматизм, гігієна праці з отрутохімікатами, гігієна праці жінок, підлітків, медичного персоналу) [2], гігієна повітря (хімічний склад повітря, забруднення та санітарно-гігієнічне значення атмосферного повітря і повітря закритих приміщень), гігієна води (органолептичні властивості, природний мінеральний склад, токсикологічна нешкідливість, епідеміологічна безпека, радіоактивність), гігієна ґрунту (заходи з санітарної охорони ґрунту від забруднення патогенними збудниками, екзогенними хімічними речовинами та радіонуклідами), гігієна навчальних і спортивних споруд (раціональний розклад, вологі прибирання, освітленість робочих місць, підбір меблів, повітряно-тепловий, звуковий і кольоровий режими).

Фізкультурно-оздоровчі технології спрямовані на збереження і зміцнення фізичного здоров'я студентської молоді. Фізична підготовка студентської молоді спрямована на розвиток сили, швидкості, гнучкості, спритності та витривалості, але водночас не вимагає професійної фізичної підготовки (альтернативою силовим тренуванням є пілатес, йога, скандинавська ходьба, плавання тощо); лікувальна фізична гімнастика основним завданням якої є

відновлення суглобів, м'язів, спини, нервової системи, а також профілактика їх порушень; загартування організму водою, повітрям, сонце, температурою і адаптація організму до коливань цих факторів; застосування фізіотерапії як в якості профілактики захворювань, завдяки зміцненню імунітету і активізації важливих біохімічних процесів, що відбуваються в організмі, так і лікування різних захворювань за допомогою різноманітних фізичних факторів, таких як тепло, холод, електричний струм, магнітне ультрафіолетове та інфрачервоне випромінювання, лікувальні грязі, масаж.

Оздоровча робота, враховуючи здоров'язберезувальну складову, під час навчального процесу повинна включати: валеологічні і релаксаційні паузи, фізкультпаузи, зорова і дихальна гімнастика тощо. Для сучасної молоді важливим є пропаганда здорового способу життя, прищеплення звичок правильного харчування, навчання основам загартовування, зміцнення імунітету людського організму.

Екологічні здоров'язберігаючі технології спрямовані на створення екологічно оптимальних умов життя і діяльності студентів, гармонійних з природою. Облаштування і підтримання порядку на прибудинковій до закладу освіти території, озеленення аудиторій, організація місць рекреації і проведення на відкритому повітрі навчально-виховних занять, створення живих куточків, участь у загальноміських весняних толоках з прибирання міста та своїх прибудинкових територій, екологічних акціях (*«Посади дерево у своєму місті»*), природоохоронних заходах. Екологічні здоров'язберігаючі технології передбачають інформування і формування відповідних навичок, щодо сортування домашнього сміття (папір, скло, металеві відходи, пластик, органіка) і необхідність правильного користування вуличними сміттєвими баками з відповідним маркуванням, ознайомлення з інформацією про пункти прийому елементів живлення (батареєнок, лампочок тощо), мінімізація і відмова від повсякденного використання пластику (участь у флешмобах *«День без поліетилену і пластику»*), використання альтернативної тари: паперові пакети і сумки), використання органічних відходів для створення компосту, який згодом використовується як добриво для вуличних рослин і кімнатних квітів.

Технології забезпечення безпеки життєдіяльності здійснюється працівниками закладу вищої освіти з охорони по техніці безпеки, спеціалістами з захисту в надзвичайних ситуаціях, архітекторами і будівельниками, представниками комунальних і інженерно-технічних служб, цивільної оборони та пожежної інспекції. Вимоги і рекомендації фахівців цих служб підлягають обов'язковому виконанню і впровадженню в загальну систему здоров'язберігаючих технологій.

До технології забезпечення безпеки життєдіяльності можна віднести також і створення безбар'єрного середовища. Зусилля щодо безбар'єрного середовища здебільшого зосереджені на наступних сферах [5]: транспорт, інформаційні комунікації, міська інфраструктура, освіта, ринок праці та зайнятість. Пріоритетними напрямками у розвитку безбар'єрного середовища є [5]: доступність, залученість, рівність, працевлаштування, освіта та навчання, соціальний захист, здоров'я, зовнішні дії.

Сфера безбар'єрності об'єднує складові: соціальна безбар'єрність (гідні умови участі у житті громади, участь у процесі розвитку культури, створення середовища для самореалізації і забезпечення дозвілля; створення рівних можливостей і вільного доступу до освіти протягом життя), економічна безбар'єрність (умови та можливості для працевлаштування, отримання фінансових та інших ресурсів для підприємництва таких суспільних груп, як молодь, жінки з дітьми до 6 років, люди похилого віку, особи з інвалідністю), громадянська безбар'єрність (забезпечення доступу до процесів ухвалення рішень для всіх суспільних груп, котрі зазнають дискримінації та виключення; сприяння рівній участі громадян чоловічої та жіночої статі у політичних процесах та функціонуванні політичних інститутів), фізична і цифрова безбар'єрність, безбар'єрність універсального дизайну (громадські споруди та публічні місця, транспорт і послуги на рівні громади і держави повинні бути фізично доступними для всіх суспільних груп, зокрема людей з інвалідністю, осіб похилого віку, батьків з дітьми до 6 років тощо) [5].

Головною метою закладу вищої освіти є гармонійне поєднання фізичного, психічного, духовного та інтелектуального складових здоров'я у

ході навчального процесу. Група здоров'язберігаючих освітніх технологій ділиться на підгрупи: організаційно-педагогічні (організація навчально-виховного процесу з урахуванням попередження і профілактики стану втоми, перевтоми, гіподинамії); психолого-педагогічні технології (безпосередня робота на заняттях, а також психолого-педагогічний супровід всіх елементів освітнього процесу і дистанційного консультування); навчально-виховні технології (проведення організаційно-виховних заходів (організація заходів присвячених Всесвітньому дню здоров'я, ознайомчі бесіди з нагоди Всесвітнього дня боротьби зі СНІДом, конкурс студентських наукових робіт до Міжнародного дня людей з інвалідністю тощо), що сприяють осмисленому ставленню до свого здоров'я та здоров'я своїх близьких).

Складовими здоров'язберігаючих освітніх технологій є: системно організована сукупність програм, прийомів, методів організації освітнього процесу, що не завдає шкоди здоров'ю його учасникам; якісна характеристика педагогічних технологій за критерієм їх впливу на здоров'я студентів і викладачів; технологічна основа здоров'язберігаючої педагогіки [6; 7].

Здоров'язберігаючі освітні технології – це перш за все технології виховання валеологічної культури або культури здоров'я студентів. Мета цих технологій – становлення усвідомленого ставлення до здоров'я і життя людини, накопичення знань про здоров'я і розвиток вміння оберігати, підтримувати і зберігати його, набуття валеологічної компетентності, що дозволяє самостійно і ефективно вирішувати завдання здорового способу життя і безпечної поведінки, завдання, пов'язані з наданням елементарної медичної, психологічної самодопомоги та допомоги іншим. До найбільш значимих видів технологій відносяться технології особистісно-орієнтованого виховання і навчання студентів. Ведучий принцип таких технологій – облік особистісних особливостей, індивідуальної логіки, врахування інтересів і переваг в змісті і видах діяльності в процесі навчання і виховання. Побудова педагогічного процесу з орієнтацією на особистість закономірним чином сприяє благополучному її існуванню і відповідно здоров'ю [8].

Емоційно-вольові технології – це необхідні для збереження здоров'я психологічні механізми, вольові компоненти і мотивація, які спонукають вести здоровий спосіб життя.

Емоційно-вольові технології сприяють формуванню стійкої емоційної поведінки і таких якостей особистості, як: організованість, відповідальність, обов'язок, честь, гідність, що створює умови для відчуття позитивних емоцій від здорового способу життя та бажання зміцнювати власне здоров'я.

Соціально-адаптовані технології орієнтовані на формування спрямованості на повноцінний здоровий спосіб життя, оптимізація стану власного організму і підвищення стійкості до різних факторів стресу природного і соціального середовища. Соціально-адаптоване здоров'язбереження у всіх своїх проявах стимулює позитивні морфологічні і функціональні зрушення в організмі, формуючи необхідні рухові координації, фізичні якості і здібності, спрямовані на життєзабезпечення, розвиток і вдосконалення людського організму в цілому. Одним з основних напрямів є формування рухової активності, як біологічного і соціального факторів впливу на організм і особистість людини.

Таким чином, інноваційна спрямованість здоров'язберігаючих освітніх технологій в сучасному закладі вищої освіти полягає в переоцінці традиційних форм до форм, що сприяють розвитку потенціалу студентів. В першу чергу в розглянутих технологіях мова йде про перехід від системи, яка орієнтована на формування певних фізичних якостей, рухових умінь і навичок, до системи, що дає студенту глибокі знання про своє здоров'я, формує у нього потреби вести здоровий і активний спосіб життя. На нашу думку, важливим є включення студентів в освоєння прийомів оздоровлення організму, оскільки включення в будь-яку діяльність викликає власну активність особистості, що сприяє збагаченню досвіду, розвитку самореалізації і самоактуалізації.

Список джерел:

1. Смирнов Н.К. Здоровьесберегающие образовательные технологии в современной школе. Москва : АПК и ПРО, 2002. 121 с.

2. Кондратюк В.А. Загальна гігієна. Тернопіль : «Укрмедкнига», 2003. 585 с.
3. Присяжнюк С.І., Оленєв Д.Г. Курс лекцій з фізичного виховання: навч. посіб. для студентів тех. вищих навч. закл. Київ : Видавничий центр НУБіП України, 2015. 420 с.
4. Марцінковський І.Б. Гігієна фізичного виховання і спорту: курс лекцій і методичних рекомендацій до практичних занять : навч. посіб. Миколаїв : НУК, 2015. 328 с.
5. Зубченко С.О., Каплан Ю.Б., Тищенко Ю.А. Створення безбар'єрного середовища та соціальна інклюзія: світовий досвід для України : аналіт. доп. Київ : НІСД, 2020. 24с.
6. Єфімова В.М. Основні дефініції здоров'язбережувальної педагогіки. *Наукові записки*. 2007. Вип. 69. С. 102-111.
7. Пушкарьова Т. Здоров'язберігаючий потенціал навчальних технологій. *Початкова школа*. 2006. № 10. С. 53-54.
8. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии : учебное пособие для студентов высш. учебных заведений. Москва : Народное образование, 1998. 256 с.

Кабдуллина Айнур Асхабовна

Магистрант 1 курса Казахстанского университета
имени Шакарима города Семей,
Республика Казахстан

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МЕНТАЛЬНЫХ КАРТ НА УРОКАХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Чтобы студент быстрее понял, запомнил и начал использовать новые слова, используется весь арсенал способов и подходов, которые подходили другим ученикам, либо преподавателю при изучении нового или повторении старого материала. Это всевозможные карточки, списки, картинки, кубики, презентации, настольные игры и так далее. Но достаточно недавно был введен в активную практику еще один замечательный метод – метод ментальных карт. Такие карты еще называют интеллектуальными картами, картами мыслей, ассоциативными картами, диаграммами связей либо используют оригинальный термин – майндмеп (mind map). Что они собой представляют?

Ментальная карта, (mind map) - это конспект, только не скучный и нудный текст с сокращениями, а конспект яркий, нарисованный. Карта - естественное выражение того, как работает мозг ученика. Это в буквальном смысле карта ума, при составлении которой задействованны:

- непосредственная память,
- ассоциативное мышление,
- творческое мышление.

Это особый способ фиксации информации с помощью ассоциативных связей, иллюстраций и коротких записей. Она напоминает диаграмму или паутину, в центре которой находится главная идея или тема, далее от нее ответвляются так называемые ноды (подтемы или подидеи 1 уровня), затем конкретизированные идеи (2 уровень) и так далее до периферии, практически до бесконечности. Другими словами, ассоциативные карты отображают то, как возникают, формируются мысли и запоминаются данные в мозге человека.

Поскольку способы мышления разных людей отличаются, то и майндмэпы – достаточно индивидуализированный метод обработки материала.

Согласитесь, с помощью такой подачи шансы заинтересовать, мотивировать студента выучить неправильные глаголы значительно увеличиваются. Кроме того, такая карта не имеет границ и может пополняться новыми словами по мере их изучения. Но что самое приятное, такие диаграммы могут делать ученики сами для себя, выбирая ассоциативные цвета, шрифты, рисунки, размер и форму стрелочек, оформляя все в своем, понятном для них стиле, что значительно приятнее скучного зазубривания «to be – was/were – been».

Кроме того, ментальные карты в изучении английского языка это:

- Экономия времени на обработку и запоминание новых слов;
- Генерация новых идей (значений слов, вариантов перевода, контекстных значений, синонимов, антонимов и т.п.);
- Помощь в брейнсторминге лексики в качестве warm-up или revision;
- Отработка навыка составления планов, структурирования, нахождения логических ассоциативных связей между словами;
- Проверка или повторение пройденного вокабуляра;
- Четкое видение всей лексической темы, ее главных и второстепенных составляющих.

Рисование ментальных карт:

- Экономит от 50 до 70 % времени, потраченных на записывание.
- Приносит вдвое больше удовольствия, чем простое планирование.
- Помогает концентрироваться на существенных вопросах, а не вопросах второстепенных.
- Разноцветно и многомерно «отрисованная» информация запоминается учеником лучше.
- Стимулирует способность творить.

Порядок и особенности создания мыслительных карт:

(на примере темы “Праздники”).

В центре располагаем основную тему, то есть пишем слово Holidays (Праздники), можно нарисовать символ, прикрепить фотографию.

Далее рисуются толстые ветви, оптимальным является 5,6, но не меньше 3, каждая своим цветом. Над каждой ветвью пишется название праздника, например Mother's day, Halloween, Christmas day. Можно добавить каждое слово картинкой или рисунком, обозначающим данное слово.

Затем работаем по очереди с каждой ветвью. От главной ветви рисуем несколько ответвлений, в зависимости от возникающих образов и ассоциаций. Например, слово Mother ассоциируется у нас с весной, следующая ветвь – символы этого дня, следующая – подарки и т.д. Далее от этой ветви второго порядка рисуем ветвь третьего порядка, например, подарки разделятся на сладкие и торжественные. Эти слова также желательно изображать в виде рисунков, для лучшего запоминания слов, особенно при введении новой лексики, так как они являются переводом слов на родной язык.

Когда работа с одной ветвью закончена, переходим к следующей и так с каждой по очереди. Если во время работы, с какой – либо ветвью возникают идеи по поводу другой, то их нужно записывать.

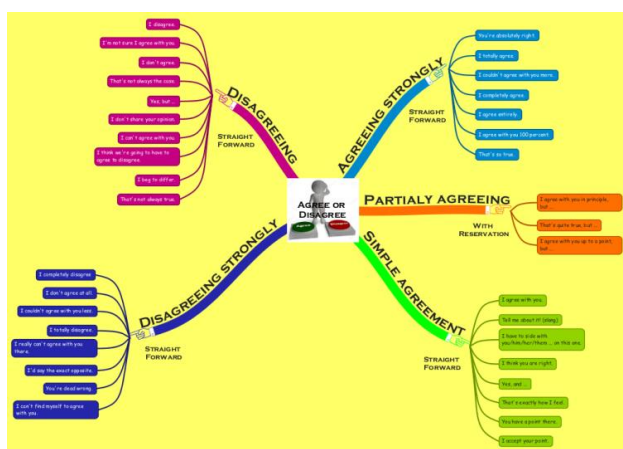
Поскольку время урока ограничено, рекомендую ограничиться ветвями 3 или 4 порядка. Однако специфической особенностью мыслительных карт является, то, что никогда нельзя сказать, что карта завершена полностью, их необходимо постоянно дополнять и расширять по мере возникновения новых идей, расширения лексического запаса учащихся. Однако возможно ограничиться существующей картой, особенно при контроле лексики.

При работе над созданием карты учителя вместе с учениками, рекомендую учителю давать детям возможность высказывать их собственное мнение, самостоятельно вспоминать слова, давать ассоциации, придумывать картинки, только слегка, направляя их, выступая лишь в роли “художника”. При введении нового лексического материала, я считаю, что необходимо также соблюдать это правило, давая возможность учащимся высказываться на родном языке, являясь в этом случае ещё и переводчиком на английский язык. В случае если учащиеся не назвали слово или словосочетание, входящее по

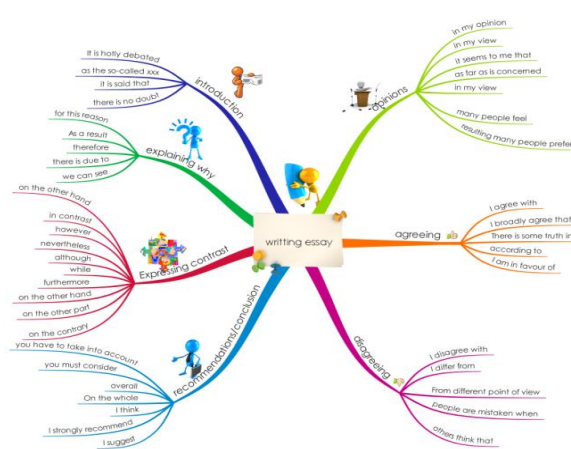
программе в данную тему, учитель может подсказать им, задавая наводящие вопросы (на английском языке) или назвать это слово сам.

В нашем современном мире с большим потоком информации, применение мыслительных карт в обучении школьников может дать огромные положительные результаты, поскольку дети учатся выбирать, структурировать и запоминать ключевую информацию, а также воспроизводить её в последующем. Мыслительные карты помогают развивать креативное и критическое мышление, память и внимание школьников, а также сделать процессы обучения и учения интереснее, занимательнее и плодотворнее.

Образцы ментальных карт:

(рис.1).

(рис. 2).

(рис. 3).

Список источников:

1. Абрамова И. Г. Интерактивные методы обучения в системе высшего образования / И. Г. Абрамова. – Москва: Гардарика, 2008. – 368 с.
2. Мельников С. В. Активные и интерактивные формы проведения занятий при подготовке бакалавров сферы обслуживания: учебно-методическое пособие / С. В. Мельников. – Москва: Издатель Степаненко, 2011. – 152 с.
3. Гузеев В. В. Методы и организационные формы обучения / В. В.Гузеев. Москва: Народное образование, 2001. – С. 128.
4. Вербицкая М.В., Махмурян К.С. Методические рекомендации для учителей, подготовленные на основе анализа типичных ошибок участников ЕГЭ 2018. // Педагогические измерения. – 2018. – № 3. – С.50- 75.

Курмамбаева Жұлдыз Балтабековна

PHD, аға оқытушы

Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық Университеті,

Республика Казахстан

Есетова Асель Куншуаковна

1 курс магистрі

Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық Университеті,

Республика Казахстан

CLIL НЕГІЗІНДЕ КОГНИТИВТІК ҚҰЗІРЕТТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУ

***Аннотация.** В данной статье дается основная информация к CLIL – методу как новому направлению преподавания предметов на иностранном языке, рассматривается его значимость. Одним из успешно используемых методов обучения языку является предметно – языковое интегрированное обучение (CLIL), которое позволяет интегрировать изучение, например, английского или немецкого и специального предмета, т. е. расширить общеобразовательное пространство через функциональный подход к изучению иностранного языка. Кроме того, это значительно повышает мотивацию использования языка. Обучение с использованием этого метода формирует когнитивные компетенции и говорит о необходимости обновления и улучшения процесса обучения.*

***Ключевые слова:** интегрированное обучение, интеграция, английский язык*

Қазақстанның әлемдік экономикалық, білім беру және ақпараттық қоғамдастыққа белсенді интеграциялануы жағдайында қоғамның жоғары білікті мамандар даярлауға қажеттілігі барған сайын туындауда. Шет тілін білу еңбек нарығындағы маманның бәсекеге қабілеттілігін едәуір арттырады және осылайша халықаралық қатынасқа ықпал етеді.

Соңғы уақытта қазақстандық білім беру және ғылыми ұйымдардың әлемдік қоғамдастыққа интеграциялануы процесінде ағылшын тілінің рөлі елеулі түрде артып келеді. Осыған байланысты оқу бағдарламасын, оның ішінде зерттеуші ғалымдарды барынша тиімді жүзеге асыруды қамтамасыз ететін шет тілін оқытудың заманауи нысандары мен әдістерін қолдану қажеттілігі туындайды.

Міндет шет тілінде қарым-қатынас жасау дағдыларын игеру ғана емес, сонымен қатар таңдалған мамандық бойынша арнайы білім алу болып табылады. Жоғарыда аталған мәселені шешуде инновациялық педагогикалық әдістер мен технологияларды қолдану көп жағдайда ықпал етеді. Осындай технологиялардың бірі колледждердегі техникалық, гуманитарлық және басқа да салалардағы студенттердің қажетті құзыреттерін қалыптастыруға ықпал ете алатын CLIL (Content and Language Integrated Learning – CLIL) технологиясы болып табылады.

Техникалық және кәсіптік білім берудің мемлекеттік білім беру стандарты шет тілін оқу кезінде кәсіби ерекшелікті, оның түлектердің болашақ кәсіби қызметінің міндеттерін іске асыруға бағытталуын ескеруді талап етеді. Оқытудағы кіріктірілген пәндік-тілдік тәсіл – CLIL деп аталады. Ол пәнді шет тілдері арқылы меңгерудің оқыту әдісін сипаттау үшін қолданылады, оның негізгі мақсаты - пәнді меңгеру және шет тілі бойынша тілдік дағдыларды жетілдіру. CLIL материалдық мазмұн мен тіл үйрену арасындағы теңгерімді талап етеді, онда тіл мазмұнды оқыту құралы ретінде пайдаланылады, ал мазмұн, өз кезегінде, тіл үйрену үшін ресурс ретінде қолданылады. CLIL терминін (Content and Language Integrated Learning) Д. Марш енгізді, оның келесі анықтамасы берілді: «Пәндік-тілдік кіріктірілген оқыту кез-келген екі пәндік білім мәнмәтініне бағытталған, онда оқыту тілі ретінде қолданылатын қосымша тіл, яғни негізгі емес/шет тілінде оқытудың курсы жүргізіледі»

CLIL оқыту әдіснамасы бойынша тіл оқу материалын меңгерудің құралы болып табылады.

Қазақстандағы заманауи тілдік білім беру үшін CLIL технологиясы белгілі бір дәрежеде инновациялық болып көрінеді. Сондықтан оны зерттеу мен қолданудың өзектілігі күмән тудырмайды. Бұл Қазақстанның бірқатар колледждерінің студенттерінің оқу жұмыс жоспарларын зерттеу және әлеуметтік сауалнама нәтижелерімен расталады.

Пәндік - тілдік кіріктірілген оқыту (CLIL) салыстырмалы түрде жаңа оқыту әдістемесі болып табылады, оны студенттерді шет тілі (teaching content through

foreign language) арқылы бейіндік пәндерді оқытудың, сондай-ақ пәннің өзі (teaching foreign language through content) арқылы шет тілін оқытудың бірегей тәсілі ретінде қарастыруға болады. Бұл әдістеме шет тілі оқытушыларының, сондай-ақ шет тілін меңгерген және колледжде өз бейіндік пәнінен сабақ беретін бірқатар педагогтердің үлкен қызығушылығын тудырады.

Мұндай оқытудың мақсаты оқу пәні мен шет тілін бір мезгілде зерделеу болып табылады, яғни тіл оқыту объектісі ретінде емес, басқа пәндерді танудың құралы ретінде қарастырылады. Осылайша, ана тілінде және шет тілінде оқыту біртұтас. Оқыту екі тілде жүреді, сондықтан оқу жағдайында жағдайға және оқу мақсатына сәйкес келетін тіл қолданылады. CLIL әдісі бойынша шет тілін ана тілінен басқа барлық пәндер бойынша барлық сабақтарда қолдануға болады, яғни тіл оқыту объектісіне емес, оның құралына айналады. CLIL технологиясы екі мақсатты көздейді, атап айтқанда, пәнді шет тілі арқылы және оқытылатын пән арқылы шет тілін үйрену.

Әрине, мұндай зерттеу тиісті тақырыпты ана тілінде зерттеуді толығымен алмастыра алмайды, бірақ ол оны айтарлықтай толықтыра алады. Сондықтан пән бойынша Оқу материалы осы пән бойынша студенттердің ана тіліндегі қазіргі білім деңгейінен сәл төмен деңгейде таңдалуы керек. Оқу материалдарын таңдау пәннің құрылымы мен ерекшелігіне байланысты болады. Сонымен қатар, мәтінді өңдеу бойынша тапсырмалар студенттерді мәтіннің негізгі ойларын түсіну, талқылау және тексеру процесіне тарта отырып, пәндік мазмұнға баса назар аудару керек.

CLIL технологиясын қолдану тіл үйренуді мақсатты етуге мүмкіндік береді, өйткені тіл нақты коммуникативті мәселелерді шешу үшін қолданылады. Студент өзі арқылы тілдік материалдың жеткілікті үлкен көлемін өткізеді, бұл табиғи тілдік ортаға толықтай ену болып табылады. Сондай-ақ, әртүрлі тақырыптар бойынша жұмыс белгілі бір терминдерді, белгілі бір тілдік құрылымдарды үйренуге мүмкіндік беретінін атап өткен жөн, бұл оқушының сөздік қорын пәндік терминологиямен толықтыруға ықпал етеді және оны алынған білім мен дағдыларды одан әрі зерттеуге және қолдануға дайындайды.

Кез-келген басқа технология сияқты, бұл техниканың да оң және теріс жақтары бар.

Біріншіден, тіл жалпы білім беру бағдарламасына біріктірілген және тілді білу пәннің мазмұнын зерттеу құралына айналады, осылайша студенттер тақырыпқа қызығушылық танытқан кезде тілді контексте қолдануға деген ынтасын арттырады. Осы технологияның құралы бойынша ағылшын тілін үйрену мақсатқа айналады, өйткені тіл нақты коммуникативтік міндеттерді шешу үшін пайдаланылады, әлеуметтік-мәдени құзыреттілік қалыптасады, сөздік қоры пәндік терминологиямен толықтырылады.

Бірақ бұл міндеттерге қол жеткізу үшін шет тілі мұғаліміне жоғары талаптар қойылады.

Ия, дегенмен, мұндай зерттеу берілген тақырыпты ана тілінде зерттеуді толығымен алмастыра алмайды, бірақ ол оны барынша толықтыра алады. Осылай, оқу пәні бойынша материал күрделілік деңгейінде осы пән бойынша оқушылардың ана тіліндегі қазіргі білім деңгейінен сәл төмен таңдалуы керек. Мәтінді өңдеу тапсырмалары студенттерді мәтіннің негізгі ойларын түсіну, талқылау және тексеру процесіне тарта отырып, тақырыптық мазмұнға баса назар аудару керек.

Тапсырмалар лингвистикалық формалардың ерекшеліктерін көрсетуі, оларды құру, қолдану, өзін-өзі бақылау және өзара бақылау сияқты әртүрлі тексерулер мен бағалауды қолдана білуі керек. Тапсырмалар оқушылардың өзіндік және шығармашылық белсенділігін, шет тіліндегі ауызша және жазбаша қарым-қатынасқа арналған коммуникативті тапсырмаларды ынталандыруы керек. Оқушылар тілдік, мазмұндық және коммуникативтік қиындықтарға арналған компенсаторлық стратегиялармен таныс болуы тиіс.

Сонымен қатар, CLIL әдістемесі негізінде оқу материалын жоспарлау кезінде мұғалім оқушылардың жасын, олардың шет тілін меңгеру дәрежесін, оқу материалын шет тілінде қабылдауға дайындығын ескеруі керек.

Сипатталған әдістеме форматында сабақтарды дайындау кезінде мұғалімнің дәстүрлі сабақтарды жоспарлауда басшылыққа алатынынан басқа

Оқу материалдары мен тапсырмаларына ерекше талаптар қойылатындығын есте ұстаған жөн. Мұғалімнің алдында бірқатар міндеттер тұр:

- 1) күрделілік деңгейі бойынша оқу пәні бойынша материал оқушылардың ана тіліндегі осы пән бойынша білім деңгейінен сәл төмен болуы тиіс;
- 2) тапсырмалар оқытылатын тілдің ерекшеліктерін көрсетуі, қандай да бір лингвистикалық формаларды қолдану білігін пысықтауы тиіс;
- 3) мәтіндер тақырыпқа және оқушылардың нақты білім деңгейіне сәйкес мұқият таңдалуы керек;
- 4) тапсырмалар тақырыпқа сәйкес болуы және түсіну мен меңгеру үшін жеткілікті ақпаратты қамтуы тиіс.

Алайда, көптеген жағымды жақтармен, осы техниканы оқу процесіне енгізу кезінде кейбір проблемалар туындауы мүмкін. Осындай проблемалардың бірі-шет тілі мұғалімдерінің белгілі бір пән бойынша жеткілікті білімінің болмауы, өйткені олардың лингвистикалық немесе педагогикалық біліміне байланысты олар арнайы кәсіби лексиканы білмейді. Тағы бір мәселе-пән мұғалімі тілді мүлдем білмейді немесе оны жеткілікті деңгейде білмейді.

CLIL технологиясын енгізудің кейбір қиындықтарына қарамастан, ол білім беру міндеттерінің едәуір кеңейтілген шеңберін шешуге мүмкіндік береді. Тілдік емес мамандықтар студенттерінің коммуникативті құзіреттілігін қалыптастыру үшін оларға шет тілінде ойлауға, осы ойларды қалыптастыру мен тұжырымдаудың тікелей функциясында әрекет ететін шет тіліндегі ойды тудыратын кез-келген мәселелерді шешуге мүмкіндік беру керек. Бұл ретте коммуникацияның міндетті шарты олардың мамандықтары бойынша ғылыми терминдерді пайдалану болып табылады.

CLIL әдісі ең сәтті әдістердің бірі болып саналады, өйткені ол бірден екі немесе одан да көп пәндерді оқуды біріктіруге мүмкіндік береді, олардың бірі ағылшын тілі. Техниканы қабылдаудың бастапқы нүктесі-әр оқушының ақылды және білімді тұлға екенін мойындау, бірақ ол өзінің интеллектісін тек ана тілінде көрсете алады. Шет тіліндегі қарым – қатынас жағдайында студенттер арнайы білім салаларында-құрылыс, педагогика, медицина, электроника және т. б. өз білімдерін көрсете алмайды. Бұл мамандықтар үшін

шет тілін білместен, олардың кәсіби контексте қарым-қатынас жасау мүмкіндігі жоқ. Сонымен қатар, студенттерге қажетті мамандықтар бойынша ақпараттық ресурстарға қол жетімділік шектеулі болуы мүмкін және тиімді кәсіби өсу мүмкіндігі болмауы мүмкін.

Қазақстанда CLIL-ді дамытуға келетін болсақ, оны іске асыру қазіргі уақытта эпизодтық сипатқа ие және егер жүзеге асырылса, ішінара жекелеген оқу орындары шеңберінде жүзеге асырылатынын атап өткен жөн. Мектеп бағдарламасы деңгейінде бұл әдіс жеке біріктірілген сабақтар ретінде ұсынылған (тарих – ағылшын тілі, география – ағылшын тілі, әдебиет – ағылшын тілі, экология – ағылшын тілі және т.б.).

Әрине, CLIL әдісі білім беру міндеттерінің кеңейтілген шеңберін шешуге мүмкіндік береді. Шет тілін және тілдік емес пәнді оқу сонымен бірге білім беру мақсаттарына жетудің қосымша құралы болып табылады және шет тілін де, тілдік емес пәнді де үйренудің жағымды жақтары бар. Оқушыларды оқыту және тәрбиелеу құралы ретінде пәнаралық байланыстардың үлкен рөліне қарамастан, бұл байланыстардың бүкіл жүйесі орнатылмағаны мойындалады.

Сонымен қатар, шет тілі және басқа пәндер бойынша бағдарламалардың үйлесімділігі жоқ, бұл студенттердің білімді, дағдыларды басқа оқу пәндерінен шет тіліне және шет пәнінен басқа пәндерге саналы түрде ауысуына жол бермейді.

Бірақ, аталған проблемалар бар болса да, өз шәкірттерінің жетістіктеріне қызығушылық танытқан кез-келген мұғалім студенттердің өз пәні бойынша қажетті білім мен дағдыларды алуы үшін бар күшін салады. Мұғалімнің өзі өз сабақтарында пәнаралық байланыстар орната алады, интеграцияланған сабақтар өткізе алады, осылайша әр оқушыны белсенді танымдық процеске тарта алады, студенттерге өзіне жақын салада өзін көрсетуге және алған білімдерін іс жүзінде қолдануға мүмкіндік береді.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Б.А. Тұрғанбекова «Мұғалімнің шығармашылық әлеуетін біліктілікті арттыру жағдайында дамыту: теория және тәжірибе» Алматы-2005

2. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы. Алматы-2008
3. Қазақстан Республикасының 2015 жылға дейінгі білім беруді дамыту тұжырымдамасы.
4. К.Құдайбергенова «Құзырлылық – тұлға дамуының сапалық критерийі»(ғылыми-практикалық конференция материалдары) Алматы-2008
5. «Қазақстан мектебі»журналдары, 2010 жыл.
6. Tanner, Liz Dale and Rosie. CLIL Activities. 22 February 2012.
7. Kelly, Keith. Macmillan Vocabulary Practice Series: Science. 6.м. : Macmillan ELT, 31 Jan 2008.

Қажыгереева Балнұр Бақытбекқызы

Магистрант I курса

«Семипалатинский государственный университет имени Шакарима»,

Республика Казахстан

КРИТЕРИАЛЬНОЕ ОЦЕНИВАНИЕ НА УРОКЕ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Современная система образования предъявляет новые требования к преподаванию в рамках компетентностного подхода образования. Обновление структуры и содержания образования заключается в преодолении традиционного стиля обучения к новой конструктивной модели образования, обеспечивающей самостоятельность мышления обучающихся. По обновленному содержанию образования в результате обучения у обучающихся должны быть сформированы навыки критического мышления, самостоятельного исследования и глубокого анализа информации. Для результативности обучения необходимо четко разрабатывать систему критериального оценивания учебных достижений. В этой связи в статье рассматриваются виды критерии оценивания учебных достижений, а также приводятся примеры задания и их критерии оценки результатов обучения. Критериальное оценивание – это оценивание по критериям, то есть оценка, складывающаяся из составляющих (критериев), которые отражают достижения учащихся по разным направлениям развития их учебно-познавательной компетентности. Критериальное оценивание - это подход, в рамках которого используются разные виды, формы и методы оценивания и самооценки.

Модель критериального оценивания в средней школе:

Формативное оценивание (Formative assessment)

формирующее / текущее:

- По ходу обучения
- Дает обратную связь;
- Помогает ученикам скорректировать свою работу;

– Помогает учителям планировать свою работу.

Суммативное оценивание (Summative assessment)

Итоговое оценивание:

- Обычно в конце темы, раздела;
- Дает заключительное суждение;
- Дает возможность ученикам показать чему они смогли научиться

Задание 1:

Таблица 1

Semantic map {group work }

Place	Festivals	Lasts	Dress up

Учащиеся обмениваться рабочими листами, оценивают друг друга, а затем считывают баллы по следующим критериям:

- Заполнение всех столбцов
- соответствие требованию

Когда учащиеся получают такие задания, они учатся с большей отдачей и эффектом: их собственные оценки становятся предметом обсуждения с учителем и друг с другом.

Для чего же нужно внедрять критериальное оценивание на занятиях?

Критериальное оценивание позволяет:

- разработать критерии, способствующие получению качественных результатов обучения;
- иметь оператвную информацию для анализа и планирования своей деятельности;
- улучшить качество преподавания;
- выстраивать индивидуальную траекторию обучения каждого ученика с учетом его индивидуальных особенности ;
- использовать разнообразные подходы и инструменты оценивания;
- мотивировать учащихся на достижение успеха.

Кроме этого работы учащихся оцениваются следующими видами оценочных суждений:

- хорошо знает и может применить на практике полученное знание;
- знает;
- сомневается;
- не знает;
- не выявлено.

Современная система образования предполагает именно критериальное оценивание. Школам предлагается выстраивать специальные формы контроля, в которых все ученики будут включены в такую деятельность, что смогут получать навыки самооценки, критериальное мышление, работы в творческих группах. Такой вид работы требует равномерное распределения ответственности между всеми участниками образовательного процесса: учителями, учениками, родителями.

Таким образом, критериальное оценивание учит обучающихся и обучаемых нести ответственность за свое обучение, что оценивание для обучения сконцентрировано на том, что учитель и ученики могут предпринять, чтобы развиваться дальше.

Список литературы:

1. Государственная программа развития образования Республики Казахстан до 2020 года, утвержденная указом Президента Республики Казахстан
2. Глоссарий к уровневым Программам курсов повышения квалификации педагогических работников Республики Казахстан, разработанным Центром педагогического мастерства совместно с Факультетом образования Кембриджского университета: учебно-методическое пособие (2012). Астана: Центр педагогического мастерства АОО «Назарбаев Интеллектуальные школы».
3. Данилов Д.Д., Серова Ж.И. Экспериментальная модель контроля и оценивания в Образовательной системе «Школа 2100» // начальная школа. Плюс до и после. 2004. <https://infourok.ru/statya-na-temu-kriterialnoe-ocenivanie-3460121.html>
4. Система критериального оценивания учебных достижений учащихся // Методическое пособие, «Астана 2013»

Логінова Катерина Сергіївна

кандидат економічних наук, викладача

Харківський коледж будівництва, архітектури та дизайну, Україна

Шепелева Ірина Олександрівна

викладач

Харківський коледж будівництва, архітектури та дизайну, Україна

ОСВІТА У ПОСТКОВІДНИЙ ЧАС: ПЕРСПЕКТИВИ ТА НЕДОЛІКИ

Світова пандемія змінила правила гри у світовому інформаційному і комунікаційному просторі у всьому світі. Ці обмеження та зміни торкнулись, в тому числі, і освіти, як шкільної, так і вищої. З метою убезпечити населення від зараження, освіта із очного формату буде перенесена в он-лайн формат.

Згідно з даними ЮНЕСКО, станом на 29 березня 2020 р. 165 країн оголосили про закриття освітніх закладів, що мало забезпечити уповільнення поширення хвороби. Це мало значний вплив на понад 1,5 млрд здобувачів освіти різного рівня [1, С. 63].

Які зміни пандемія внесла в освітній процес? По-перше, широке розповсюдження отримала дистанційна форма навчання. Згідно зі звітом ЮНІСЕФ, термін «дистанційне навчання» («дистанційна освіта») використано для позначення освіти, яка забезпечується дистанційно, без регулярного особистого контакту з учителем в аудиторії.

По-друге, з'явилась така форма навчання як змішана. ЮНІСЕФ у своєму звіті визначає: «комбіноване (змішане) навчання» передбачає поєднання кількох методів, таких як особисте викладання та навчання, використання освітніх технологій, взаємодія учнів та онлайн-навчання. У такому випадку використання освітніх технологій та онлайн-навчання є однією із стратегій викладання, покликаних надати підтримку учням у досягненні їхніх цілей навчання. Комбіноване (змішане) навчання також може включати в себе дистанційне навчання [2].

Ці дві форми навчання стали і є домінуючими в часи провадження карантину. За дослідженнями експертів-освітян та психологів, дистанційне навчання у молодшій школі відкидає освіту дитини на кілька місяців назад, в порівнянні із очним навчанням. Така деградація зумовлена віком дитини і необхідністю постійного живого контакту з учителем. Виходячи з цього, ми схильні розуміти, що для початкової школи пріоритетною буде очна форма навчання.

Щодо середньої і старшої школи, то в підлітковому віці персональна вмотивованість у отриманні шкільної освіти є досить низькою, тому і для середньої, і для старшої школи – найбільш доцільним є повернення за парти.

Ми вважаємо, що найбільших змін зазнає вища освіта. За звітами та дослідженням ми міжнародних агенцій, в тому числі українською філією Deloitte, світовий розвиток та світова економіка потребує синтезу класичних знань та умінь, а також спеціальних. Найбільшу вагу складають спеціальні навички та вміння, що не пропонуються класичною освітою.

В цьому розрізі слід звернути увагу на те, що найбільші світові університети вже давно виклали свою дистанційні он-лайн курси, що пропонують найсвіжішу та найновішу наукову підбірку в тій чи іншій галузі. А наявність паперового диплому не гарантує гідної роботи з високою зарплатнею.

Через ці причини, на нашу думку, вже у найближчому майбутньому, представники класичної вищої освіти почнуть конкурувати із віртуально-дистанційними закладами, що не потребуватимуть знаходження за партою в аудиторії. Звісно, така форма навчання є дуже зручною, тому що дозволяє максимально ефективно розподіляти час.

Однак, що стосується недоліків, то слід визначити, за нашим розумінням, найбільшу проблему - зацікавленість та вмотивованість учнів або здобувачів освіти, отримати знання та навички, а точніше – їх відсутність. Якщо здобувач освіти не має зацікавленості в отриманні знань та вмінь, то дистанційна освіта не буде ефективною.

Отже, слід зазначити, що класичну вищу освіту чекає жорстка конкуренція із віртуально-дистанційною освітою, однак, така освіта може

існувати лише при умові, якщо здобувач освіти є вмотивованим на отримання цих знань/

Список джерел:

1. Поліхун Н. І. Виклики дистанційного навчання [Електронний документ]/ Н. І.Поліхун, К. Г. Постова, І. А.Сліпухіна // Освіта та розвиток обдарованої особистості. – Режим доступу: <http://otr.iod.gov.ua/images/pdf/2020/3/10.pdf>
2. Розбудова стійких освітніх систем після пандемії COVID-19: міркування для директивних органів у галузі освіти на національному, місцевому та шкільному рівнях [Електронний документ] – Режим доступу: https://www.unicef.org/ukraine/media/8006/file/%20ECAR%20CONSIDERATIONS%20FOR%20EDUCATION%20PROVISION-%20v2.5_Ukr.pdf

Лушпай Тетяна Іванівна

аспіантка II курсу

Миколаївський національний університет

імені В.О.Сухомлинського, Україна

ВИХОВАННЯ У ДОШКІЛЬНИКІВ ПОЧУТТЯ ЛЮБОВІ І ПОВАГИ ДО СВОЄЇ КРАЇНИ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ

Почуття любові і поваги до своєї країни за своєю природою є багатогранним явищем, яке поєднується з моральними, естетичними, практичними, інтелектуальними почуттями людини, та є результатом правильно організованого процесу патріотичного виховання дитини як відчуття своєї належності до України, усвідомлення спільності та відповідальності за долю Батьківщини. Але об'єктивні закономірності психічного розвитку дитини дошкільного віку вимагають враховувати специфіку процесу формування почуттів, що являють собою структурний елемент її свідомості, самосвідомості, а почуття любові і поваги до своєї країни, відповідно, складову її елементарної, але патріотичної свідомості.

М. Ярмаченко розкриває сутнісну основу виховання почуття любові і поваги до своєї країни: «... піклування про інтереси та історичну долю країни й готовність заради неї на самопожертви; вірність вітчизні, що бореться з ворогами; гордість за соціальні та культурні досягнення своєї країни; співчуття до страждання народу і негативне ставлення до соціальних пороків суспільства; повага до історичного минулого вітчизни і успадкування його традицій; прив'язаність до місця проживання (до міста, села, області, країни в цілому)» [3, с. 356]

А. Богуш справедливо вважає, що саме у дошкільному віці важливо формувати здатність дитини пізнавати себе як члена сім'ї, родини і дитячого угруповання, як учня, жителя рідного міста чи села. Важливо виховувати в неї любов до рідного дому, школи, вулиці, своєї країни, її природи, рідного слова, побуту, традицій [1].

На наш погляд, достатньо цілісно сутність почуття любові і поваги до своєї країни розглядає В. Ткаченко. Він доводить, що «любити Батьківщину і свій народ не означає закривати очі на його слабкості, недосконалість, можливі вади, ратує за конструктивну критику – любовну, стурбовану, животворящу. Серед багатьох засобів формування патріотизму як особливо ефективних він називає художньо-естетичні, переконує, що пісня, яку дитина чує з колиски, надає активності, стимулює її творчу емоцію, забезпечує особливий український лад почуттів, викликає почуття душевної гармонії і щастя, а хоровий спів «націоналізує й організовує життя» [2, с. 633–634].

На думку сучасного українського дослідника Р. Петронговського [4], патріотичні почуття за своєю природою являють собою інтегральне особистісне новоутворення дітей та молоді, вони є досить складними за структурою, а тому мають формуватися в дитячому, підлітковому та юнацькому віці по-різному. З його точки зору, починати процес формування патріотизму слід з виховання почуття патріотизму в дитини з її дошкільного віку, оскільки саме цей період характеризується найбільш яскравими і глибокими враженнями. На його думку, саме виховання поваги та любові до своєї країни сприяє включенню дитини чи учня до активної предметно-перетворювальної діяльності щодо зміцнення і розвитку свого рідного краю, насамперед – «малої» батьківщини, культури та власної життєдіяльності тощо.

Формування почуття любові та поваги до своєї країни в дошкільника окреслюється як процес створення та реалізації на кожному етапі історичного розвитку суспільства педагогічно доцільних умов щодо залучення дитини до практичної діяльності, спрямованої на формування в структурі її свідомості та самосвідомості патріотичних почуттів як паростків патріотичної самосвідомості, функціональним призначення якої є стимулювання дошкільника на любов до рідної землі та захист її інтересів.

Але, на наш погляд, найважливішою ознакою почуття любові і поваги до своєї країни є їх функціональне призначення, що розкривається в стимулюванні людини-патріота на захист інтересів своєї держави, її традицій, культури, мови тощо. Відповідно, найвищою передумовою патріотизму

виступає відчуття людиною почуття любові та поваги до Батьківщини, готовність у будь-який час стати на її захист, вивчати бойові традиції та героїчні сторінки країни. Тому, на переконання відомих педагогів, почуття патріотизму не повинно бути споглядальним, тобто обмежуватися пасивними реакціями погодження й уподобання, «вони спрямовуються на виконання надзавдання – піднести Україну до рівня високо розвинутих світових держав, що вимагає активної творчості всього українського народу.

Аналіз наукових джерел дозволяє зробити висновок, що почуття любові а поваги до своєї країни як основа патріотичного виховання дітей і молоді в сучасній Україні передбачає формування національної свідомості та самосвідомості на підставі виховання любові до рідної землі, до свого народу, забезпечення готовності до праці в ім'я України, засвоєння національних цінностей (мови, території, культури), відчуття своєї причетності до розбудови національної державності, формування почуття гідності й гордості за свою Батьківщину.

Список джерел:

1. Богуш А. Патріотичне виховання починається з доброти. Педагогіка Добра у спадщині Василя Сухомлинського. *Дошкільне виховання*. 2014. № 11. С. 4-7.
2. Енциклопедія освіти. АПН України; голов. ред. В. Г. Кремень. К.: Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
3. Педагогічний словник. За ред. М. Д. Ярмаченка. К.: Пед. думка, 2001. 516 с.
4. Петронговський Р. Р. Формування патріотизму старшокласників у позанавчальній виховній діяльності: автореф. дис...канд. пед. наук: 13.00.01. К., 2002. 21 с.

Мананова Парвина Исоевна

преподаватель кафедры иностранных языков

ГОУ «ТГМУ им. Абуали ибни Сино», Республика Таджикистан

Каюмова Майрамой Абдурахимовна

старший преподаватель кафедры иностранных языков

ГОУ «ТГМУ им. Абуали ибни Сино», Республика Таджикистан

Шарифходжаева Саодат Амирходжаевна

преподаватель кафедры иностранных языков

ГОУ «ТГМУ им. Абуали ибни Сино», Республика Таджикистан

Махмудова Сайёра Сафаровна

преподаватель кафедры иностранных языков

ГОУ «ТГМУ им. Абуали ибни Сино», Республика Таджикистан

ТРАДИЦИОННЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ

***Аннотация.** Научной статье рассматривается задача систематизации методов обучения, установление единой организации считается одним из самых сложных в теории и истории обучения иностранным языкам. Понятие «метод» можно истолковать с двух сторон. С одной стороны метод может рассматриваться как направленность в обучении в разные исторические периоды развития науки или в качестве методической системы. С другой стороны, понятие «метод» можно объяснить, как «пути и способы достижения поставленной цели в преподавании и учении».*

***Ключевые слова:** История методов, иностранный язык, история методики, натуральный метод, аудио-лингвальный метод.*

Анализируя историю методов преподавания иностранного языка в ретроспективном направлении, можно сказать о том, что на каждом этапе развития социума и методики, как науки, наблюдалась достаточная широта взглядов на стратегические вопросы обучения.

История методики преподавания иностранных языков видит многочисленные и многообразные попытки обнаружить оптимальный метод

обучения иностранным языкам. Древнейшим методом являлся натуральный, который практически не отличался от того метода, которым ребенок обучается родному языку. Освоение иностранного языка проходило путем подражания готовым шаблонам, путем постоянного повторения и воспроизведения нового материала по аналогии с изученным.

Натуральный метод преследовал исключительно практические цели - обучение в первую очередь умению говорить и читать легкие тексты. Данный метод долгое время удовлетворял потребности общества, в котором результативное владение иностранным языком было прерогативой его высших слоев.

Любой метод, при некоторых условиях, имеет объективную ценность. Прямые методы целесообразнее всего применять в малых по количеству группах, в разноязычной или в одноязычной аудитории, если учитель не владеет языком обучающихся.

Сопоставительные методы следует использовать только в одноязычной аудитории, когда учитель владеет родным языком обучающихся и когда устанавливаются практические и общеобразовательные цели, особенно в плане рецептивного овладения языком.

Комбинированные методы также используются в зависимости от целей и определенных условий обучения иностранному языку.

Грамматико-переводной или синтетический метод. Основа данного метода - это изучение грамматики. Ключевым средством обучения языку был буквальный перевод. Под рамки латинского языка искусственно подгонялась грамматика новых западноевропейских языков. Процесс обучения иностранному языку был нацелен на тренировку мыслительных способностей и совершенствование логического мышления. Изучение языка происходило формально, полумеханическим, полусознательным путем. Весь языковой материал (грамматические правила и примеры к ним) учился наизусть, без предшествующей аналитической работы, которая обеспечивала бы понимание материала.

Лексико-переводный метод преследовал, главным образом, общеобразовательные цели и обеспечивал формирование навыков чтения и перевода. Среди последователей лексико-переводного метода можно назвать Гамильтона (Англия), Шованн (Швейцария), Жакото (Франция).

Натуральный метод обучения иностранному языку это, своего рода, разновидность прямого метода; он имел широкое распространение в XIX веке. Зачастую употребляются как синонимы термины «прямой метод» и «натуральный метод». Обучение формируется по такому же принципу, что и освоение ребенком родного языка, то есть естественным (натуральным) путем. Основная цель обучения - формирование и развитие устно-речевых умений; значимость письменной речи недооценивается. Наблюдается направленность процесса обучения на активную тренировку лексических единиц и грамматических структур. Применение внешней наглядности в процессе тренировки лексики и для семантизации.

Основополагающим утверждением прямого метода является то, что в основе обучения иностранным языкам должны лежать те же психологические и физиологические процессы, что и при обучении родному языку. Главная роль в языковой деятельности отводится памяти и ощущениям, а не мышлению.

Весь процесс преподавания по данному методу сводится к тому, чтобы организовать атмосферу иностранного языка. Сам урок преобразуется в сценическое представление, где каждый ученик исполняет свою роль, а педагог выступает режиссером и писателем.

Педагог и методист из Англии, Гарольд Палмер, основной целью обучения иностранному языку считал овладение навыками устной речи. Его метод называется устным методом. Система упражнений для формирования правильных навыков устной речи вызывает самый большой интерес в методе Палмера. Упражнения в данной системе можно разбить на следующие типы:

– чисто рецептивный процесс (понимание на подсознательном уровне, но при этом сознательная устная ассимиляция, тренировка в выполнении указаний, односложные ответы на общие вопросы);

- рецептивно-имитативный процесс (повторение за преподавателем отдельных звуков, слов и предложений);
- условный разговор (вопрос и ответ, указания и ответы, окончание предложений);
- естественная беседа.

Аудио-лингвальный метод обучения иностранным языкам базируется на бихевиористском подходе к обучению и структурном направлении в лингвистике. Сущность метода состоит в том, что язык принимается как «модель поведения», которой следует обучить. В соответствии с этим методом процесс преподавания должен быть структурирован так, чтобы язык был представлен в виде небольших по объему и нарастающих по трудности единиц и форм, овладение которыми происходит через повторение, подстановки, трансформации и т.д. Задачей преподавателя является то, чтобы обеспечить закрепление изучаемых единиц не только в классе, но и дома. Учителю следует исправлять все ошибки, чтобы не допускалось их повторения в дальнейшем и гарантировать правильность речи.

Вполне очевидно, что аудио-лингвальный метод имеет достаточно много недостатков, главными из которых представляются пассивность обучаемых, отсутствие инициатив со стороны учителя, отсутствие опоры на значение изучаемого явления при тренировке языковой формы, а также недооценивание когнитивных процессов обучения и опущение важности письменной речи.

Так или иначе, аудио-лингвальный метод был широко распространен в разных странах, а его элементы и сейчас с успехом применяются в отдельных курсах. Положительными в данном методе являются такие характеристики, как наличие строгого отбора и точной организации материала в зависимости от сложности овладения им, применение всевозможных видов упражнений и обилие наглядного материала.

Распространенность данного метода можно объяснить также и тем, что он опирается на тщательно разработанную психологическую теорию бихевиоризма и на принципы структурной лингвистики, обеспечивает

преподавателя ясной и четкой технологией обучения и придает уверенность в себе.

В основании сознательно-сопоставительного метода лежит осмысление действия, а не механическая наработка навыка, осознаваемое, а не интуитивное усвоение языка.

Сознательное освоение иностранного языка в качестве средства общения подразумевает понимание не только языковых явлений, но и формирование в речи фонетического, лексического и грамматического материала в соответствии с ситуацией общения, а кроме того, приобретение практического знания как основы самоконтроля и самокоррекции. Это обеспечивается путем оптимального сочетания теории и практики.

Список источников:

1. Волкова, Е. Г. К вопросу о лингвистических аспектах межкультурной коммуникации / Е. Г. Волкова // Человек и культура. - № 1. - 2015. - С.42-71.
2. Китайгородская, Г.А. Методика интенсивного обучения иностранным языкам / Г.А. Китайгородская. - М, 1986г. - 302с.
3. Комков, И.Ф. Методика преподавания иностранных языков / И. Ф. Комков. – Мн., 1979. – 352 с.
4. Миролубов, А.А. Аудио-лингвальный метод / А.А. Миролубов // Иностранные языки в школе: научно-методический журнал. - № 4. – 1995. - С. 42- 49.

Руденко Наталія Миколаївна

кандидат психологічних наук, доцент кафедри дошкільної педагогіки
і психології та спеціальної освіти ім. проф. Т. І. Поніманської
Рівненського державного гуманітарного університету, Україна

Баландюк Марія Василівна

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти
Рівненського державного гуманітарного університету, Україна

ФОРМУВАННЯ КРЕАТИВНОСТІ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ НЕТРАДИЦІЙНИХ ТЕХНІК МАЛЮВАННЯ

У Базовому компоненті дошкільної освіти наголошено, що дошкільне дитинство – це період активного пізнання довкілля, розвитку психічних процесів, таких властивостей дитини, як самостійність, відповідальність, креативність та ін. [1, с. 16]. Це зумовлює необхідність формування креативності у дітей старшого дошкільного віку.

Проблема природи креативності, створення умов творчої самореалізації людини довгий час привертає увагу теоретиків, дослідників, педагогів-практиків. Велика практична значущість цієї проблеми та неможливість її вирішення в межах окремих наукових парадигм стимулювали процес взаємозбагачення теоретико-експериментальних і концептуальних підходів на шляху створення єдиної теорії творчості [2].

У психологічному словнику зазначається, що під креативністю слід розуміти творчі можливості (здібності) людини, які можуть проявлятися у мисленні, почуттях, окремих видах діяльності. Вони характеризують особистість в цілому або її окремі сторони, продукти діяльності, процес їх створення [3].

Креативність (лат. creatio – створення) – здатність породжувати незвичайні ідеї, відхилятися від традиційних схем мислення, швидко вирішувати проблемні ситуації [4]. Раніше у науковій літературі використовувався термін «творчі здібності», однак пізніше він почав

витіснятися запозиченням з англійської мови: creativity, creative. Новітній термін «креативність» дійсно має специфічну суть. Так, на думку І. Мілославського, терміном «креативний» позначається творчість, що не тільки висуває ідеї, але й доводить їх до конкретного практичного результату [5]. У цьому твердженні робиться акцент саме на продукти, які створюються креативністю, а також на зовнішні умови, де креативність породжує щось нове, незвичайне, оригінальне в ситуаціях, де відсутні шаблони й алгоритми [6].

Гілфорд Дж. вважав, що основою творчості є креативність як загальної творчої здібності. За основні параметри творчості він визнавав *оригінальність* (адаптивну гнучкість) – здатність відповідати на подразники нестандартним способом; *продуктивність* – спроможність до генерування великої кількості ідей; *гнучкість* – здатність до продукування найрізноманітніших думок та ідей; *здатність до виявлення і формулювання проблем*; продукування різноманітних ідей у складних та нерегламентованих ситуаціях; *здатність удосконалити об'єкт*, додаючи деталі; *уміння розв'язувати проблеми* реалізацією відповідних аналітико-синтетичних операцій [2].

Дошкільний вік вважають сприятливим періодом для розвитку творчих нахилів особистості, їхнього прояву у сферах пізнання та художньої діяльності. Адже добре відомо, що у дітей цього віку більшість психічних процесів, зокрема, пам'ять, мислення, сприймання, уява, почуття, перебувають на стадії становлення, зміни, розвитку. Саме тому вони надзвичайно рухливі, нестійкі, мінливі, суперечливі. Дитина, реалізуючи задум в продуктивній діяльності, відчувається вільною; вона не скута досвідом, знаннями, не обмежена заборонами, які не дають їй змоги вільно оперувати предметами, матеріалами тощо.

У літературі описано багато методів формування креативності дітей: використання програм, що передбачають виконання дітьми цікавих, корисних і посилюючих творчих завдань; створення розвивального середовища, де має бути високий ступінь невизначеності та варіативності; використання різноманітних форм (фронтальні, колективні, індивідуальні, у підгрупах),

методів та засобів організації творчої діяльності (методи зразків, інструкцій, пояснень, попередніх бесід, уточнюючих, активізуючих запитань, підказок дорослого, узагальнених алгоритмів дій, спілкування з однолітками, рухових, музичних моментів, екскурсій тощо) [2]. Проте, ми вважаємо, що найефективнішим методом формування креативності є метод навчання дітей втіленню естетичного образу за допомогою нетрадиційних технік малювання.

Малювання нетрадиційними техніками сприяє вирішенню наступних завдань у дошкільному вихованні:

1. Збагачувати досвід естетичного бачення дітьми навколишньої дійсності.
2. Здійснювати художньо-естетичне виховання дітей на основі широкої інтеграції, охоплюючи різні форми роботи з дітьми (заняття, самостійна художня діяльність, свята, розваги, гуртки).
3. Розвивати у дітей природні нахили, здібності, обдарування.
4. Сприяти формуванню у дошкільників емоційно-оцінювального ставлення до творчих проявів.
5. Заохочувати бажання дітей фантазувати і творити.
6. Проводити з дітьми спеціальні заняття з образотворчого мистецтва із застосуванням нетрадиційних форм (екскурсії, ігри-подорожі, заняття за інтересами тощо).
7. Здійснювати художньо-естетичне виховання дошкільнят в співпраці дитячого садка з родиною [7].

Проведення занять з використанням нетрадиційних технік малювання вимагає від педагога, насамперед, власного творчого розвитку, нестандартного мислення, креативного підходу у виборі тематики занять, прийомів виконання малюнку та матеріалів, які можуть втілити той чи інший задум дитини [8].

З метою вивчення креативності старших дошкільників ми застосували наступні методики: «Скульптура», «Кола», «Закінчи малюнок» (П. Торренс).

Було встановлено, що у дошкільників переважає середній рівень сформованості креативності. Діти краще виконують творчі дії за зразком,

інструкцією, шаблоном; бояться проявляти ініціативу у творчості, недостатньо розвинені оригінальність, гнучкість, швидкість створення образу уяви.

На формувальному етапі дослідження ми запровадили методику формування креативності у дітей старшого дошкільного віку, яка складалася з 10 занять з образотворчого мистецтва із застосуванням нетрадиційних технік малювання. Результати контрольного етапу дослідження підтвердили ефективність методики формування креативності у дітей. Рівень сформованості креативності підвищився на 14 %. У дошкільників покращилися показники швидкості, оригінальності, гнучкості при створенні образів фантазії. Виникали під час занять нові, нестандартні ідеї, прагнення до інтелектуальної новизни та ін. Розвиток креативності сприяв розвитку особистості дитини в цілому.

Таким чином, авторська методика формування креативності дітей старшого дошкільного віку засобами нетрадиційних технік малювання сприяє збагаченню емоційно-інтелектуального досвіду, який служить основою для виникнення задумів і є матеріалом, необхідним для роботи уяви; розвитку здатності до створення малюнку, конструкції, образу; розвитку просторових уявлень; створенню умови для перспективного розвитку дитини, становлення її креативності.

Список джерел:

1. Базовий компонент дошкільної освіти (нова редакція) / Авт.група: Байєр О.М., Безсонова О.К., Брежнєва О.Г., Гавриш Н.В., Загородня Л. П., Косенчук О. Г., Корнєєва О.Л., Лисенко Г. М., Левінець Н. В., Машовець М.А., Мордоус І.О., Нерянова С. І., Піроженко Т. О., Половіна О. А., Рейпольська О.Д., Шевчук А. С; Під кер. Т.О.Піроженко. Київ, 2021. 38 с.
2. Біла І. М. Психологія дитячої творчості. Київ: Фенікс, 2014. 140 с.
3. Шапарь В.Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків: Прапор, 2005. 640 с.
4. Роменець В. А. Психологія творчості: навч. посібник [2-ге вид.]. Київ: Либідь, 2001. 288 с.

5. Кульчицкая Е. И. Сирень одаренности в саду творчества. навч. посіб. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2008. 316 с.
6. Кульчицька О. І. Творчі здібності та особливості їх прояву в дитячому віці. *Обдарована дитина*. 2000. № 1. С. 10-14.
7. Нетрадиційні техніки малювання. URL:<https://dnz35.edu.vn.ua> (дата звернення: 15.04.2021)
8. Сухорукова Г. В., Дронова О.О., Голота Н.М., Янцур Л.А. Образотворче мистецтво з методикою викладання в дошкільному навчальному закладі: підручник / за заг. ред. Г. В. Сухорукової. 4-те видання, перер. та доп. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2019. 378 с.

Сорокіна Наталія Володимирівна

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри методики викладання
української та іноземних мов і літератур Інституту філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Україна

Смовженко Людмила Григорівна

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри методики викладання
української та іноземних мов і літератур Інституту філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Україна

РОЗВИТОК ЦИФРОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ У МЕЖАХ КУРСУ «ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ У НАВЧАННІ МОВ»

***Анотація.** Стаття присвячена проблемі формування цифрової компетентності майбутніх учителів, яка є значущою складовою їхньої професійної компетентності. Одним із ефективних шляхів розвитку цифрової компетентності є розроблений авторами спецкурс «Інформаційні технології у навчанні мов», тематика якого зорієнтована на набуття майбутніми вчителями необхідних теоретичних знань та вироблення практичних умінь застосовувати цифрові засоби у свої професійній діяльності.*

***Ключові слова:** інформаційні технології, цифрова компетентність, майбутні вчителі.*

Цифрова компетентність учителя є одним із пріоритетних питань освіти. Це насамперед пов'язано з викликами сучасного інформаційного суспільства та стрімкими технічними й технологічними процесами. Так, у 2016 р. Міністерство освіти і науки України представило Концепцію Нової української школи, в якій інформаційно-цифрова компетентність була визначена як ключова [1]. Завдання учителів як основних агентів змін у системі шкільної освіти є вміння крокувати в ногу з часом, швидко та ефективно адаптуватися до викликів ХХІ століття, бути здатними використовувати новітні цифрові засоби, вміти створювати навчальне середовище для своїх учнів, знаходити шляхи та засоби безпечного поводження в мережі Інтернет, а також вміти захищати особисту інформацію

у цифровому просторі. Зазначені навички є складниками цифрової обізнаності людини, тобто її цифрової компетентності. До них також можна віднести критичне мислення, медіаграмотність, комунікаційні навички.

Ефективне використання ІТ в освітньому процесі є вкрай актуальним у вітчизняному науковому просторі і представлене широкою палітрою наукових доробків: В. Ю. Биков, Ю. О. Жук, Н. В. Морзе, О. В. Співаковський, М. І. Жалдак, М. І. Шут, С. Г. Литвинова та ін.

Згідно з навчальним планом для магістрів 1 року навчання освітньої програми 014 «Середня освіта: українська мова і література, іноземна мова: теорія і методика навчання» Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка передбачено теоретико-практичний курс «Інформаційні технології у навчанні мов». Ця дисципліна містить 2 кредити ECTS, а саме 28 аудиторних годин (7 лекцій і 7 практичних занять) та 32 години самостійної роботи. Форма підсумкового контролю – диференційований залік. Метою курсу є засвоєння студентами теорії й практики впровадження інформаційних технологій навчання мов у загальноосвітніх профільних навчальних закладах академічного типу, формування і розвиток цифрової компетентності майбутніх учителів [2]. Навчальна дисципліна покликана сформувати у студентів знання методичних понять та категорій, цілей, змісту, підходів, принципів, методів, способів, прийомів застосування і форм роботи з використанням інформаційних технологій; сформувати вміння добирати, створювати власні цифрові засоби навчання й ефективно організовувати процес навчання мов із їх використанням.

Відповідно, означений курс складається з двох модулів: 1 – теоретичні засади організації навчання мов у загальноосвітній профільній школі з використанням інформаційних технологій; 2 – технологічні аспекти впровадження інформаційних технологій у навчальний процес.

Перший блок містить такі теоретичні теми. Лекція 1. «Поняття про мультимедійні технології. Дидактичний потенціал. Метою цієї лекції є розгляд основних етапів розвитку і використання інформаційних технологій і

їх ролі в освітньому процесі, розгляд поняття «мультимедійна технологія» і характеристика її основних ознак, визначення дидактичного потенціалу, переваг і недоліків її залучення у навчальний процес. Семінар присвячений аналізу ключової термінології курсу, вивченню зарубіжних і вітчизняних наукових доробків з теми.

Рис.1. Фрагменти лекції 1 (слайд 8, слайд 12)

Лекція 2 «Теоретичні засади впровадження інформаційних технологій у навчальний процес» присвячена розгляду принципів організації навчання з використанням інформаційних технологій. Окрім цього, значна увага приділяється питанням інтернет безпеки та запобіжним заходам роботи учнів з медіа-ресурсами. На семінарському занятті майбутні вчителі розглядають питання безпеки роботи учнів з інтернет-ресурсами, характеризують ознаки адиктивної поведінки і визначають шляхи її подолання.

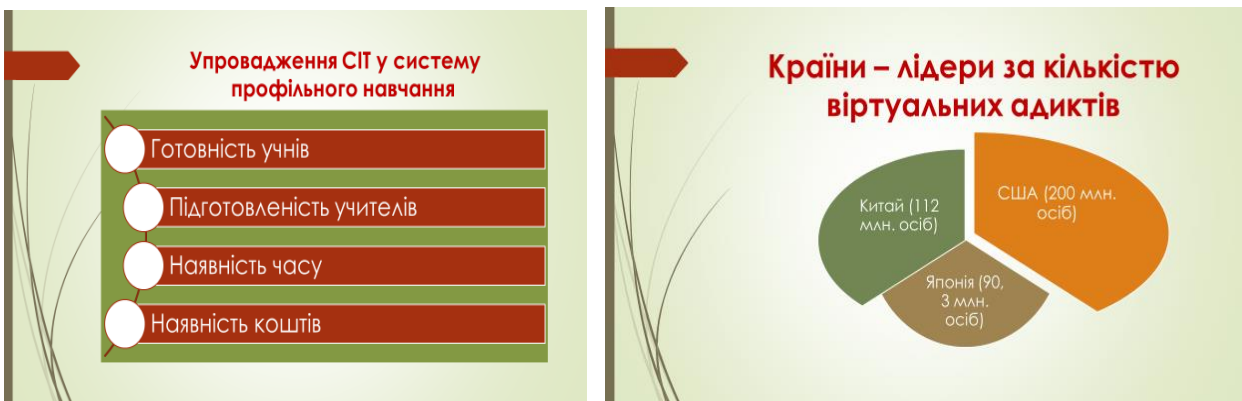

Рис.2. Фрагменти лекції 2 (слайд 4, слайд 6)

Лекція 3 «Дистанційна освіта як альтернативна форма організації навчального процесу» презентує інформацію про історію створення дистанційної форми навчання в світі, зарубіжний і вітчизняний досвід її впровадження в освітній простір. Характеризуються переваги і недоліки цієї форми навчання. Розглядаються особливості змішаного навчання, його перспективи і виклики. На практичному занятті подається детальний огляд навчальних платформ, курсів і освітніх каналів та визначаються особливості їх застосування у навчальному процесі.

Рис.3. Фрагменти лекції 3 (слайд 5, слайд 9)

Модуль 1 завершується написанням модульної контрольної, представленої у формі тесту, а також підготовкою і презентацією проектної роботи з теми, що асоціюється з тематикою тем лекцій і семінарів.

Другий практичний блок має на меті розвиток цифрових навичок майбутніх учителів, які вчать добирати навчальний й ілюстративний матеріал, створювати власні цифрові доробки та застосовувати готові мультимедійні навчальні продукти у навчанні мов учнів загальноосвітньої профільної школи.

У центрі уваги лекції 4 «Мультимедійні засоби навчання. Електронний підручник» є мультимедійні підручники, що використовуються у навчанні мов у середній школі, презентуються їх переваги і недоліки. Подається огляд наявних в Україні підручників до основних і елективних курсів загальноосвітньої профільної школи. Розглядаються питання методичної

організації уроку із залученням електронних підручників. На практичному занятті подається аналіз електронних підручників з української або іноземних мов для середньої школи, визначаються їхні вигашні і проблемні аспекти.

Рис.4. Фрагменти лекції 4 (слайд 7, слайд 12)

Лекція 5 «Мультимедійні навчальні презентації» присвячена вивченню дидактичного потенціалу навчальних презентацій, подається їх класифікація і принципи використання на уроці. Особлива увага приділяється питанням добору змісту та вимогам створення навчальних презентацій. Розглядаються інструменти-середовища для створення презентацій і основні правила роботи з ними. Завданням для практичного заняття є створення навчальної презентації з обраної теми.

Рис.5. Фрагменти лекції 5 (слайд 3, слайд 8)

Лекція 6 «Блог технології. Освітній веб-квест» має на меті презентацію інформації про технологію Блог і шляхи її використання у навчанні мов.

Розглядається освітній веб-квест як сучасний метод навчання з використанням інформаційних технологій: історія, класифікація, етапи роботи тощо. Темою практичного заняття є створення веб-квесту для учнів старшої школи з теми на вибір.

Рис.6. Фрагменти лекції 6 (слайд 3, слайд 11)

Лекція 7 «Використання хмарних технологій у навчанні мов учнів загальноосвітньої профільної школи» передбачає розгляд навчального потенціалу, видів і шляхів залучення мобільних додатків у процес навчання мов. Відповідно, на практичному занятті аналізуються позитивні і негативні аспекти окремих додатків з навчання мов.

Практичний блок також завершується написанням тесту і підготовкою проектного завдання, тема якого пов'язана з тематикою практичного блоку.

Принагідно зауважимо, що результати опитування, проведеного серед магістрів наприкінці 2 семестру 2020-2021 н.р., засвідчили, що студенти задоволені змістом курсу як в теоретичному, так і практичному аспектах (98% опитаних), і вважають набуті знання, вироблені навички корисними для їхньої майбутньої професійної діяльності (97% респондентів).

Отже, стрімке зростання ролі інформаційних технологій в освіті та повсякденному житті людини потребує формування цифрової компетентності. Цей процес покладений на вчителя як основного агента дій та рушія сучасних реформ. Він передбачає чітке усвідомлення не лише складових та характеристик цієї категорії, а й форм, методів та засобів, що

сприяють набуттю та подальшому розвитку цифрової компетентності. У світлі цього, тематика і практична складова курсу для майбутніх учителів, на наш погляд, є актуальним вирішенням цієї проблеми.

Список джерел:

1. Навчальна програма дисципліни «Інформаційні технології у навчанні мов» для студентів 1 року навчання магістратури. – К.: Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка, 2020.
2. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої освіти / Міністерство освіти і науки України. – 2016. – С. 11–12. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainskashkola-compressed.pdf> (дата звернення 10.05.2021).

Стукалова Тетяна Георгіївна

старший викладач кафедри соціально-гуманітарної освіти

Сумський інститут післядипломної педагогічної освіти, Україна

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЄВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

***Анотація.** У статті розглянуто сутність мовленнєвої компетентності та сучасні підходи до розвитку мовлення дітей дошкільного віку. Виокремлено складові частини мовлення дітей, подано методи та прийоми формування мовленнєвої компетентності дітей дошкільного віку.*

***Ключові слова:** діти дошкільного віку, мовлення, мовленнєвий розвиток, мовленнєва компетентність.*

Постановка проблеми. Сучасні суспільні зміни, що відбуваються вимагають нового бачення розвитку особистості, тому базовою ідеєю реформування освітньої галузі України визнано компетентнісний підхід у навчанні, в основі якого покладено формування ключових компетентностей.

«Компетентність – динамічна комбінація знань, способів мислення, поглядів, цінностей, навичок, умінь, інших особистих якостей, що визначає здатність особи успішно провадити професійну та/або подальшу навчальну діяльність»[4].

Мовленнєва компетентність дітей визнана однією з провідних базових характеристик особистості, що формується в процесі її розвитку і обумовлює перебіг усіх сфер життя.

Зміни, що відбуваються сьогодні, не можуть не позначитися на дошкільній освіті, як важливому чиннику розвитку дитини, її вихованні та навчанні. Дошкільна освіта набуває сьогодні ключового значення, є обов'язковою первинною складовою частиною системи освіти впродовж життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню розвитку мовленнєвої компетентності приділяють увагу науковці: І. Бех А. Богуш,

А. Бородич, Є. Водовозова, Н. Гавриш, А. Гончаренко, І. Зарубінська
О. Леушина, О. Кононко Є. Тихеева, К. Ушинський, Є. Фльоріна та інші.

Мета: проаналізувати основні напрямки формування мовленнєвої компетентності дітей дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу. Останнім часом широкого вжитку набуває термін «компетентність»; він часто вживається у науковій літературі, і в педагогічному розумінні пов'язується із особистісним зростанням дитини, різними аспектами її розвитку: фізичним, соціальним, пізнавальним, мовленнєвим та ін.

Подліна С.В., стверджує що мовленнєва компетентність – це вміння на практиці доречно користуватися мовою (висловлювати свої думки, бажання, наміри, прохання тощо), використовувати для цього як мовні, так і немовні (міміка, жести, рухи) та інтонаційні засоби [5,с.6].

Формування мовлення дошкільнят складається з різних структурних компонентів:

- мовленнєва компетенція як одна з ключових базисних характеристик особистості;
- мовленнєвий розвиток, тобто формування певних мовленнєвих умінь та навичок, що забезпечують функціонування мовлення;
- навчання мови, пов'язане з певним обсягом елементарних знань про мову й мовлення, що формуються на основі розвитку мовного чуття й водночас зумовлюють цей розвиток;
- мовленнєве виховання, метою якого є виховання мовленнєвої культури особистості.

Мовленнєва компетентність як складова мовленнєвої діяльності, забезпечує вміння дитини підтримувати мовленнєву взаємодію з іншими, вибудовувати логіку висловлювань, забезпечувати мовленнєве взаєморозуміння з дорослими та однолітками, формувати комунікативні здібності, мовленнєве самовираження, розвивати соціальне мовлення (вміння презентувати себе оточуючим, виражати особисту позицію по відношенню до інших тощо) [6,с.124].

Становлення мовленнєвої особистості в дошкільному віці передбачає оволодіння рідною мовою, яка здебільшого є побутовою, ситуативною, експресивною, уривчастою за своєю суттю. Вдосконалення мовленнєвої діяльності має базуватися на урізноманітненні й зростанні її змістовності, наявності належних мовленнєвих еталонів на активному поєднанні слова з практичною діяльністю дошкільника.

Більшість сучасних науковців розвиток мовлення у дошкільному віці вважають засобом формування мовленнєвої компетентності і виокремлюють наступні складники мовлення дитини:

- Звукова культура мовлення
- Словникова робота
- Граматична правильність мовлення
- Діалогічне мовлення
- Монологічне мовлення

У новій редакції БКДО розвиток мовлення виокремлено в самостійну обов'язкову *освітню лінію* **«Мовлення дитини»**, яка передбачає засвоєння дитиною культури мовлення та спілкування, елементарних правил користування мовою у різних життєвих ситуаціях. Оволодіння мовою як засобом пізнання і способом специфічно людського спілкування є найвагомішим досягненням дошкільного дитинства. Мова виступає «каналом зв'язку» для одержання інформації з немовних сфер буття, засобом пізнання світу від конкретно-чуттєвого до понятійно-абстрактного [1].

Дитина має бути здатною користуватися рідною мовою як засобом мовленнєвої взаємодії в товаристві людей, знаходити своє місце серед них, розуміти їх і бути зрозумілою, узгоджувати власні бажання з намірами інших учасників. Головною умовою є своєчасно сформована мовленнєва компетентність у дошкільному віці для подальшого успішного навчання у школі. Розумне поєднання традицій та інновацій у сучасній організації мовленнєвої роботи з дошкільниками забезпечить її ефективність, реалізацію завдань, визначених у новій редакції Базового компонента дошкільної освіти.

Ф. Русова довела, що основний засіб розвитку мовлення – це ігри – дидактичні, сюжетно-рольові, конструктивні, ігри самостійні, колективні, що сприяють розвитку дитини [7].

У грі формуються всі сторони особистості дошкільника – це посилення діяльності дитини, науковці поділяють їх на:

- творчі ігри – це сюжетно-рольові, театралізовані і конструкторсько-будівельні;

- ігри з правилами – рухові і дидактичні;

- народні – хороводи, забави, ігри з народною іграшкою .

Дошкільний вік, як зазначає Богуш А. М., є сприятливим для формування особистості, зокрема й до розвитку в них мовленнєвих навичок. Спілкуючись із дітьми індивідуально, педагог має звертати увагу на ті питання, які хвилюють малюка, планувати свою роботу так, щоб, граючи чи виконуючи дидактичне завдання, дитина знаходила сама відповідь на своє «чому?» [2].

Важливо зазначити, що спочатку дитина оволодіває діалогічним мовленням. Вчені називають діалог класичною формою мовного спілкування. Дуже важливим етапом у розвитку мовлення є перехід від діалогічного мовлення до монологічного. Воно є складнішою формою усного мовлення, оскільки спирається на логічне мислення, потребує напруження пам'яті, попередньої підготовки і добре розвиненого мовлення.

Українська дослідниця А. Богуш [2] стверджує, що дитина чотирьох років відповідає на запитання за змістом сюжетних картин, художніх текстів (оповідань, казок, віршів), діафільмів, театральних вистав. Складає за допомогою дорослих (підказування слів, речень) описові розповіді (з 3–4 речень) про іграшки, овочі, фрукти, дії товаришів, свої власні та сюжетні відповіді-розповіді (спільно з дорослим) за змістом сюжетних картинок; переказує за допомогою запитань добре знайомі казки. Діти п'яти років вміють складати розповіді за зразками вихователя: описові, сюжетні, з власного досвіду; переказують знайомі оповідання і казки. Діти шести років складають описові розповіді різного типу відповідно до композиційної структури, контаміновані (сюжетно-описові), сюжетні розповіді за

картинками, з власного досвіду за зразками та планом вихователя. Без допомоги дорослого вміють передавати зміст знайомої казки, мультфільму, вистави; розповідати про події, свідками яких були, що трапилося по дорозі, на відпочинку, в транспорті, про що їм читали вдома. За зразками та планом вихователя складають творчі розповіді, продовжують розповідь, розпочату вихователем, об'єднують опорні слова у творчу розповідь, складають розповіді за сюжетною ігровою обстановкою, створюють коротенькі розповіді-міркування, розповіді-пояснення.

У наукових дослідженнях з питань організації мовленнєвої роботи з дітьми в умовах дошкільного закладу, акцент робиться на проведенні спеціальних **мовленнєвих занять, на яких** вихователь має можливість здійснювати цілеспрямовану лінгвістичну підготовку дітей, формувати мовленнєві вміння й навички, збагачувати словниковий запас.

Класифікація мовленнєвих занять за способом організації:

- ідивідуальні, на яких об'єднують дітей одного рівня мовленнєвого розвитку (1-4 особи);
- індивідуально-групові (4-8 осіб);
- групові (до 15 осіб).

Класифікація мовленнєвих занять за спрямованістю:

- тематичні заняття, спрямовані на розв'язання одного мовленнєвого завдання (розвиток словникового запасу, формування граматичного мовлення або формування звукової культури мовлення)
- комплексні, у процесі яких усі мовленнєві завдання реалізуються в комплексі (наприклад, словникова робота, діалогічне мовлення, граматики, контекстове мовлення, звукова культура, побудова речень).

Крім означених спеціальних занять з формування мовленнєвих компетентностей, у дошкільному закладі проводять також інтегровані заняття для закріплення набутих дітьми вмінь і навичок, збагачення пізнавального досвіду. Інтегровані заняття характеризуються тим, що для повнішого й глибшого розкриття теми, успішнішого розв'язання мовленнєвих і розумових завдань вихователь використовує матеріал з різних розділів програми. На

таких заняттях поєднуються і кілька напрямів діяльності дітей. Тому вони здебільшого складаються з кількох взаємопов'язаних частин, підпорядкованих певній меті, що доповнюють одна одну.

Залежно від того, які завдання є головними, визначається той чи той напрям: художньо-естетичний (музика, образотворче мистецтво), інтелектуально-мовленнєвий (ознайомлення з довколишнім середовищем, розв'язання соціально-комунікативних проблемних ситуацій), логіко-математичний, природничий тощо. Мовленнєва робота на інтегрованих заняттях є смислоутворювальним стрижнем, оскільки забезпечує єдність усіх навчально-пізнавальних завдань.

З оновленням підходів до організації мовленнєвих занять виникає необхідність оновлення засобів і методів навчання мови і розвитку мовлення дітей., Науковці рекомендують надавати пріоритет творчому характеру мовленнєвих завдань і вправ, реалізації принципу багатоваріантності в процесі їх виконання. Водночас разом із традиційними з'явилося багато **інноваційних методів і засобів** розвитку мовлення дошкільників. Серед них – побудова заняття у вигляді словесних подорожей (у світ казки, фантазії, природи, мистецтва, звуків, фарб, книги тощо), які можна провести у формі як діалогу, так і полілогу.

Але актуальними лишаються і **традиційні методи**: бесіда за змістом картини і розповідання за картиною; читання літературних творів з подальшим літературно-художнім аналізом; екскурсії та спостереження; дидактичні ігри; мовленнєві завдання і вправи тощо.

У практичній роботі закладів дошкільної освіти слід широко використовувати дидактичні вправи для дітей дошкільного віку.

У дошкільній педагогіці визначено такі педагогічні вимоги до дидактичних вправ, що використовуються в роботі з дітьми:

- правильний добір дидактичних вправ відповідно до помилок, що трапляються в дитячому мовленні;

- дидактична вправа повинна мати чітко визначену мету, основне навчальне завдання;

- матеріал до дидактичної вправи слід добирати так, щоб діти мали можливість зіставляти правильні й неправильні форми, щоб у ньому були не лише ті граматичні форми, в яких діти допускають помилки, а й інші близькі граматичні форми, раніше засвоєні дітьми;
- кожна дидактична вправа має стимулювати дитячу думку, сприяти розвитку мислення;
- будувати дидактичну вправу потрібно на знайомому дітям матеріалі, пов'язаному з їхнім життям і діяльністю;
- у дидактичних вправах потрібно передбачити наочний матеріал;
- дидактичні вправи слід проводити жваво, цікаво, використовуючи ігровий прийом.

Аналіз та узагальнення наукових джерел дозволяє зробити наступні висновки:

1. Мовленнєвий розвиток дитини є одним із основних чинників її повноцінного розвитку в дошкільному дитинстві. Рівень розвитку цієї психічної сфери визначає рівень сформованості соціальних і пізнавальних мотивів, потреб та інтересів, знань, умінь і навичок дошкільника, що є фундаментом його особистісної культури.

2. Формування мовленнєвої компетентності дошкільника як процес розвитку мовлення й навчання мови є формуванням мовної здібності, мовленнєвих навичок і умінь, яке здійснюється у двох напрямках, а саме:

- мовленнєвої готовності (формування навичок усного мовлення з правильною звуковимовою, граматичною будовою, лексичним запасом, достатнім фонетичним сприйманням і звуковим аналізом слів);
- комунікативної готовності (комплексного застосування дитиною мовних і немовних засобів із метою використання одиниць мови для спілкування й усвідомлення власної особистості в процесі життєдіяльності);

3. Ефективність даної роботи значною мірою залежить від використання різноманітних методів та прийомів, вдало розробленої системи педагогічного впливу, педагогічних умінь і навичок вихователя, його мовлення як взірця для дітей.

Список джерел:

1. Базовий компонент дошкільної освіти України [Електронний ресурс] : <https://mon.gov.ua/ua/osvita/doshkilna-osvita/bazovij-komponent-doshkilnoyi-osviti-v-ukrayini>
2. Богуш А. М. Мовленнєва робота з дошкільниками: шляхи оптимізації / Алла Михайлівна Богуш, Наталі Гавриш // Вихователь-методист дошкільного закладу. – 2013. – № 3. – С. 4–14.
3. Богуш А.М. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти. – Одеса: Ярослав, 2004.
4. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf>
5. Подліна С.В. Розвиток мовленнєвої компетентності // Дошкільний навчальний заклад. - 2012. - № 1. - С. 5-10
6. Піроженко Т.О. Комунікативно-мовленнєвий розвиток дошкільника / Піроженко Т.О. – Тернопіль: Мандрівець, 2010. – 152 с.
7. Русова С. Вибрані педагогічні твори / С. Русова. – К.: Освіта, 1996.–304с.

Утилова Айгуль Муратовна

старший преподаватель Высшей школы педагогики
Павлодарский педагогический университет, Республика Казахстан

Дюсенбаева Асият Сериккуловна

заместитель директора по инновации
КГУ «Средняя общеобразовательная школа № 35 г. Павлодара, Республика Казахстан

Мырзагалиева Гаухар Жанбаевна

педагог-исследователь
КГУ «Средняя общеобразовательная школа № 35 г. Павлодара, Республика Казахстан

Жунуспаева Калка Хамитовна

педагог-исследователь
КГУ «Средняя общеобразовательная школа № 35 г. Павлодара, Республика Казахстан

ИННОВАЦИОННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КАК ФАКТОР УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ОБРАЗОВАНИЯ В ШКОЛЕ И ФОРМИРОВАНИЯ ЖИЗНЕННО ВАЖНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ У УЧАЩИХСЯ

***Аннотация.** В статье представлен опыт работы школы по формированию жизненно важных компетенций у учащихся. В рамках реализации данной идеи в школе организована работа постоянно действующего семинара, которая направлена на обучение, повышение уровня профессиональной компетенции учителей для последующего формирования ими у учащихся жизненно важных компетенций.*

***Ключевые слова:** жизненно важный, компетенция, семинар, обучение*

Современная быстро меняющаяся среда требует от нас принципиально нового отношения ко всему, что нас окружает. Новый смысл обретает само понятие изменений и реформы, как преобразование устоявшегося. Мы живем в условиях, требующих от нас непрерывной адаптации к внешним изменениям и постоянного поиска ответов на вызовы времени.

В данном случае образование в интересах устойчивого развития (ОУР) призвано помочь нам найти конструктивные и творческие решения для настоящих и будущих глобальных проблем и повысить устойчивость и жизнеспособность общества. Понятие «устойчивое развитие» было введено в мировую науку и политику комиссией Брутланд как развитие, которое удовлетворяет потребности настоящего времени, но не ставит под угрозу способность будущих поколений удовлетворять свои собственные потребности [1].

Конечно, устойчивое развитие не может быть достигнуто исключительно с помощью технологий, политического регулирования или финансовых механизмов. Человечеству необходимо изменить образ мышления и поведение. Для этого, в свою очередь, требуется обеспечить качественное образование и обучение в интересах устойчивого развития на всех уровнях и независимо от социальных условий.

Основная цель образования для устойчивого развития состоит в содействии становлению всесторонне образованной, социально активной личности, понимающей новые явления и процессы общественной жизни, владеющей системой взглядов, идейно- нравственных, культурных и этических принципов, норм поведения, обеспечивающих готовность к социально-ответственной деятельности и непрерывному образованию в быстро меняющемся мире. В данном контексте образования должно фокусироваться на формировании навыков непрерывного саморазвития и адаптации к изменениям. В этой связи школа должна меняться и развиваться [2].

Учитывая актуальность данного вопроса, мы сформулировали цель нашей работы: изучение инновационной деятельности как фактора устойчивого развития образования в школе

Для решения поставленной цели мы определили задачи проекта:

1. Проанализировать научную, научно-методическую литературу по изучаемой проблеме;

2. Совершенствовать образовательную систему и политику школы;
3. Сохранить и приумножить культурное наследие, духовное развитие и патриотическое воспитание подрастающего поколения;
4. Создать устойчивое развитие системы формирования жизненноважных навыков учащихся;
5. Проанализировать деятельность школы и разработать модель устойчивого развития учреждения образования

В последнее время система образования переживает довольно серьёзные преобразования, все это вызвало у нас необходимость усилить методическую работу с педагогическими кадрами, призванными осуществлять воспитательно-образовательный процесс, в стремительно изменяющихся условиях. Его успешность невозможна без обеспечения соответствующей готовности всего педагогического состава школы [3].

Следует признать, что сегодня остро стоит проблема с кадрами: профессиональная и психологическая неподготовленность кадров к быстрой смене процессов модернизации в образовании; нехватка квалифицированных педагогических кадров, что приводит в свою очередь к усиленным нагрузкам работающих, отражается на качестве образовательного процесса, что так же влечёт за собой необходимость обучения и переучивания непосредственно в ходе работы.

Периодическое повышение квалификации, как мы видим, не является сегодня решением проблемы, так как приходится постоянно переучивать педагогов в соответствии с происходящими изменениями. Возникла необходимость непрерывного образования, в структуру которого включается методическая работа с педагогами в школе. Основная цель которой, прежде всего, в развитии творческих способностей педагогов, в формировании их потребностей к постоянному самосовершенствованию, в обеспечении информационного сопровождения образовательного процесса в школе [4].

В связи со сложившейся ситуацией в 2019–2020 учебном году был разработан проект (программа) развития школы «Инновационная деятельность как фактор устойчивого развития образования в школе и

формирования жизненноважных компетенций у учащихся». Образование дает детям необходимые знания по различным предметам, но не даёт им необходимые жизненные навыки. Поэтому важен данный проект и его развитие.

Миссия проекта (программы): способствовать повышению интеллектуального потенциала учащихся посредством интеграции опыта и значимых научных достижений практической направленности в сфере среднего образования.

Видение:

– Выпускники школы: владеют глубокими знаниями, тремя и более языками, навыками широкого спектра, поступают в ведущие вузы РК и мира, являются патриотами с активной гражданской позицией и вносят существенный вклад в социально-экономическое развитие страны

– Содержание программ обучения направлена на развитие функциональной грамотности на основе знаний, соответствует отечественным и международным стандартам. Система оценивания – прозрачная, достоверная, соответствует международным требованиям

– Педагоги – команда учителей-профессионалов, владеющих мастерством преподавания и обучения, исследующих свою практику

– Образовательная среда – доброжелательная и благоприятная, включающая инновационные технологии и разнообразные учебные ресурсы. Школа– устойчивая инновационная среда, оказывающая качественные услуги в области среднего образования и формирующая жизненноважные компетенции.

Работа над данным проектом (программой) рассчитана на 5 лет (2019–2024 годы) и включает подготовительный, основной и заключительный этапы. В течение 5 лет будут реализовываться следующие подтемы проекта (программы):

1. Профессиональное развитие учителя в условиях обновления содержания образования

2. Разработка новых подходов в повышении качества образования для

обеспечения устойчивого развития школы

3. Управление процессом обновления содержания образования в условиях устойчивого развития образования

4. Создание и реализация индивидуальных образовательных траекторий учащихся как одного из условий обеспечения устойчивого развития образования

5. Анализ деятельности по формированию модели школы устойчивого развития

В рамках данного проекта был разработан постоянно действующий семинар (ПДС в дальнейшем), который направлен на обучение, повышение уровня профессиональной компетенции учителей для последующего формирования ими у учащихся жизненно важных компетенций. Программа постоянно -действующего семинара «Формирование жизненно важных навыков учащихся» включает 6 разделов [5].

Работа ПДС также направлена на повышение теоретических знаний, совершенствование навыков и развитие практических умений в связи с необходимостью освоения новых способов решения профессиональных задач.

План ПДС утверждается в начале учебного года в рамках годового плана. Руководителем семинара является заместитель директора по инновациям, к проведению заседаний привлечены учителя прошедшие уровневые курсы. Учителя поделены в микрогруппы по 3 человека. Темы плана постояннодействующего семинара поделены между группами учителей, которые готовят презентации, видеофильмы и проводят этот семинар для других учителей школы. Каждый четверг проходит заседание постояннодействующего семинара. Большую роль в результативности семинара играет правильно организованная подготовка к нему и предварительная информация. Семинары носят как чисто теоретический характер, так и теоретико-практический или практический. В ходе ПДС используются разные методы и приёмы организации работы.

Такие методы и приёмы как, аквариум, методический диалог, открыты микрофон, час вопросов и ответов направлены на: выделение проблем и

факторов, их открытое обсуждение, поиск путей решения, формирование определённой точки зрения по проблеме, выработку планов совместных действий.

Следующие методы и приёмы такие как, деловая (ролевая) игра, мозговой штурм, решение педагогических задач, тренинг, видеотренинг и другие направлены на: выделение главного и существенного, моделирование воспитательно - образовательного процесса, формирование практических умений педагогов, на быструю адаптацию к обновлению содержания, на формирование интереса и культуры саморазвития, на эффективное взаимодействие, на совершенствование профессиональных знаний, на отработку способов принятия и переработки информации, на активизацию теоретических знаний и практических умений педагогов.

В ходе проведения заседаний ПДС предусматривается возможность обсуждения различных точек зрения, развертывания дискуссий, создания проблемных ситуаций, которые позволяют в итоге вырабатывать единые позиции в решении проблемы. Важно, чтобы итоги ПДС оформлялись в виде конкретных и реально выполнимых рекомендаций, а их реализация находилась под контролем. При организации ПДС продумываются методы и формы включения всех участников семинара в активное обсуждение темы. Для этого используются ситуативные задачи, обсуждение двух противоположных точек зрения, методы игрового моделирования и другие [6].

Оптимальность системы работы в результате ПДС можно определить по реальным показателям конечного результата. Общими критериями могут являться:

– критерий результативности: достигается, если уровни развития детей, сформированность жизненноважных навыков за отведенное время соответствуют оптимальному уровню, или приближаются к нему без перегрузки воспитанников; удовлетворённость родителей;

– критерий роста удовлетворенности педагогов своим трудом; стимулирующая роль методической работы: в коллективе улучшается психологический климат, растет творческая активность педагогов, их

удовлетворенность результатами своего труда;

– критерий уровня профессионального роста педагогов: повышения квалификации педагогов, курсовая подготовка, вовлеченности педагогов в работу временных творческих групп, активная работа в методических мероприятиях школы и города.

Содержание постоянно-действующего семинара «Формирование жизненно важных навыков учащихся» включает следующие разделы:

Раздел 1. Командообразование. Коммуникация. Лидерство. Построение сильной команды. Общественно-полезная деятельность. Введение в общественно-полезную деятельность. Определение сильных сторон собственной команды. Как я могу быть лидером (лидерство, командообразование и доверие)

Раздел 2. Определение ресурсов сообщества через схемы/карты сообщества. Оценка разных групп, определение интересов и ранжирование приоритетов. Содействие ведению бесед: стратегия ведения увлекательных бесед.

Раздел 3. Дизайн проекта по общественно-полезной деятельности. Финансовая грамотность. Жизненный цикл проекта. Определение ресурсов. Определение бюджета. Реализация проекта.

Раздел 4. Дизайн проекта и оценка. Коммуникация и саморегуляция. Лаборатория навыков: применение навыков адаптивного управления проектами. Система Канбан. Оценка рисков проекта. Мониторинг и оценка проекта. Отчетность по проекту. Разработка плана устойчивости проекта. Жизнеспособность проекта и его результатов. Мозговой штурм по разработке долговременных стратегий. Презентация проекта: общение с разными аудиториями. Искусство презентации. Язык тела.

Раздел 5. Как я реагирую на конфликт. Управление конфликтами. Управление конфликтами в команде. Урегулирование конфликтов в команде. Разработка плана работы с наставником(ментором). Лаборатория навыков: управление временем. Лаборатория навыков: управление стрессом.

Раздел 6. Участие сообщества и применение навыков. Лаборатория

навыков: коммуникация. Лаборатория навыков: улучшение навыков публичного выступления. Сообщества. Информирование. Работа в малых группах: закрепление результата. Продвижение общественных интересов. Привлечение СМИ. Работа в малых группах: «Журналистское интервью»

Список источников:

1. Ефремова Н. Ф. Компетенции в образовании. Формирование и оценивание / Н. Ф. Ефремова. - М.: Национальное образование, 2015. - 416 с.
2. Веденина, В. Деловая игра и ее возможности [Электронный ресурс] / В.Веденина// HR-Portal. Сообщество профессионалов. - Режим доступа: <http://www.hr-portal.ru/article/delovaya-igra-i-ee-vozmozhnosti>, свободный.
3. Шишкина, Л.П. Инновационный опыт. Организация деятельности учащихся на основе компетентностного подхода [Электронный ресурс] / Л. П. Шишкина. - Муниципальное Образовательное Учреждение Средняя Общеобразовательная Школа № 72 с углублённым изучением отдельных предметов. - Режим доступа: <http://education.simcat.ru/school72/info/6>, свободный.
4. Щерабакова, В.В. Формирование ключевых компетенций как средство развития личности [Текст] / В.В.Щербакова// Высшее образование сегодня. - 2008. - № 10. - С.39-41.
5. Гид по развитию лидерских компетенций. - М.: Альпина Паблишер, 2015. - 112 с
6. Гребенникова, Ольга Тренинг социальной компетентности для подростков / Ольга Гребенникова. - М.: LAP Lambert Academic Publishing, 2013. -909с.

PHILOSOPHY AND COGNITION

Namazova Sh.A.

Associate Professor of “Social and Humanitarian Disciplines” department
Branch of Russian State University of Oil and Gas
(National Research University) named after I.M. Gubkin in Tashkent city,
Republic of Uzbekistan

Babkova A.A.

Third-year student
Branch of Russian State University of Oil and Gas
(National Research University) named after I.M. Gubkin in Tashkent city,
Republic of Uzbekistan

THE THIRD RENAISSANCE: ANALYSIS OF THE SOCIO- PHILOSOPHICAL ASPECTS OF THE MUSICAL CULTURE OF THE UZBEK PEOPLE

Abstract. *This article is devoted to the analysis of the socio-philosophical aspects of the musical culture of the Uzbek people in the era of the Third Renaissance. In addition, the article reflects the specificity of the era of the Third Renaissance in Uzbekistan in terms of the rich spiritual and cultural heritage.*

Keywords: *musical culture, Third Renaissance, historical heritage, artistic and aesthetic value.*

Introduction

Uzbekistan is considered one of the birthplaces of human civilization, a country with a rich historical past. The culture of our people is one of the most extraordinary and distinctive, which has been developed over millennia. This fact justifies its wealth and diversity. It should be noted, that the affluent historical heritage of our country has always been on the focus of government attention. «...Currently, when the powerful potential of our people is being fully realized, the foundation of a new Renaissance era - the third Renaissance is being laid in Uzbekistan. After all, today's

Uzbekistan is not yesterday's Uzbekistan. And our people are not the same as they used to be yesterday» [1, Mirziyoyev, 2020]. These ideas have been expressed by the President Shavkat Mirziyoyev at the ceremony dedicated to the 29th anniversary of the Independence of the Republic of Uzbekistan. Furthermore, the mention of the phrase "New Uzbekistan" on a global scale testifies to the recognition of the fact that in recent years we have entered a completely new stage of development - a stage of tremendous transformations and achievements.

Let's have a look at some historical examples. Our great ancestor Abu Ali ibn Sino learned the Quran by heart when he was only 4 years old. One of the greatest scholars in the world and the creator of the science of hadith, Imam Bukhari corrected the error in the works of his mentor Ad-Dohili at the age of 11. The great poet and thinker Alisher Navoi began writing poetry at the age of six and learned by heart "Mantic ut-tair" ("The language of birds") by Farididdin Attar. The poet and ruler Zakhiriddin Mukhammad Babur ascended the throne at the age of 12.

Why did our ancestors become such ripe scholars, poets, thinkers and enlighteners recognized throughout the world - in short, great people? This is primarily because they devoted their minds and powers to education, science, and they continuously learnt something new enriching their knowledge. They not only enjoyed the achievements of the two Renaissance eras, but also made an invaluable contribution to the development of world civilization, science, culture and art.

Main part

The great ancestors of the Uzbek people, many centuries ago creating the foundations of modern science, left an indelible mark on the history of the world civilization with their encyclopedic works and inventions in the field of mathematics, astronomy, geodesy, geography, history, arithmetic, pharmacology, medicine, philosophy and linguistics. No wonder that the phrase "Light comes from the East" appeared in the West. The scientific and spiritual heritage of Muhammad al-Khorezmi, Ahmad Fergani, Al Hakim At-Termizi, Abu Ali Ibn Sino, Abu Nasr Farabi, Mirzo Ulugbek, Alisher Navoi, Zakhiriddin Mukhammad Babur is rightly admitted and evaluated as a masterpiece of the Eastern Renaissance. In particular, world science has confirmed the fact that Central Asia, as one of the medieval

scientific and cultural centers, made a favorable impact on the Renaissance processes in other regions.

Nowadays the country places major emphasis on improving educational sphere, especially a particular focus is made on comprehensive support of representatives of science and education. Intellectual wealth is revered, and this fact is directly related to the history, character, mentality, age-old values and dreams of our people.

For a better understanding of the concept of the specificity of the socio-philosophical aspects of the Renaissance, let us consider the meaning of this concept.

“Renaissance” (renaître) is a French word that means to be reborn, to be born again. The main signs of the Renaissance are revealed in avoiding dogmatism, ignorance and fanaticism in thinking and science, glorification of man, disclosure of talent and the possibilities of mental activity, praising the melody of life and worldly beauty in literature and art, as well as struggle for human freedom.

As a result, there are created magnificent masterpieces that demonstrate the power of creativity and thought. Moreover, glorious architectural structures are built and science is being developed.

The Central Asian region, including the territory of current Uzbekistan, existed in history as an ancient birthplace of science, culture and art. The territories of Uzbekistan are historically located at the intersection of the center of the Great Silk Road. Therefore, people from various countries of the East and the world, willing to gain knowledge, have always strived for ancient cultural centers such as Samarkand, Bukhara, Khorezm, Nasaf (Karshi), Kesh (Shakhrisabz), Tashkent, Fergana. In these regions, educational institutions - madrasahs had the status of higher educational institutions of their time, that is, universities.

Present time, which is the era of the Third Renaissance, is marked by an intensive revival of national spiritual values.

Globalization, expansion of the information and communication space in all branches of science, art, education require a comprehensive research of the

processes taking place nowadays. In this regard, the processes of national revival in the field of musical culture are especially interesting and fruitful as they play a significant role in the spiritual and moral formation and development of the personality, creation of the high aesthetic ideals of the young generation.

It should be noted that Uzbekistan is famous for its distinctive musical culture. Monuments of material culture and written sources, that are currently available to us, prove ancient origins of the musical heritage of the Uzbek people. Images of musicians can be seen on the monuments of fine art related to the culture of the Kushan period. One of them is depicted on a frieze with a stringed harp-shaped instrument in his hands, another with a wind instrument similar to a flute, and the third with an oblong-shaped double-sided drum. Thus, it is possible to make a conclusion that the Kushans and the Sogdians knew the main types of instruments and used them both solo and in an ensemble.

The Uzbek musical culture has historically developed as a socio-philosophical culture, which is inseparable from the heritage of great ancestors, scholars, philosophers, sociologists and teachers. The most outstanding among them were Al-Farabi, Ibn Sino, Khorezmi, Jami, Navoi, Babur and other great historical figures. They made an invaluable contribution to the national and world science of music, as well as to music pedagogy [2, Kadyrov, 2009].

The research of the heritage of the great thinkers of the past Renaissance in the era of the Third Renaissance should be implemented in new aspects in compliance with the aesthetic requirements and spiritual needs of society. This is artistically justified and convincingly confirmed by the creative activity of Uzbek composers, in whose works the socio-philosophical aspects are actualized and which reflect the desire to interpret socio-social, philosophical themes dealing with complicated issues of the life of social layers of the population. Referring the plotting and themes of the historical past, Uzbek composers reveal the connection between times, the roll call of eras, In addition, they use contemporary expressive means for artistic images of great ancestors. Such famous music masterpieces as the Second Symphony “Jadidlar hotirasi” (“In memory of the Jadids”) by Oydin Abdullayeva, the poem-cantata “Alloma” (“Scholar”) in memory of Al-Khorezmi for the a

cappella soloist and choir on Jamol Kamol's verses by Mustafo Bafoev can serve as a vivid confirmation of this fact.

The revival of the art of makom (genre of Uzbek music) was variously reflected in the compositions of Rustam Abdullaev, Khabibulla Rakhimov, Bakhrullo Lutfullaev, Mirkhalil Makhmudov, Mustafo Bafoev. Uzbek composers have discovered new expressive possibilities in Uzbek makoms, combining monodial makom melodies with polyphonic techniques of modern composer writing technique. This process is especially fruitfully reflected in the "Polyphonic Symphony" by Rustam Abdullayev, in the polyphonic cycles of Nuriddin Giyasov, in the "Sonata for Piano" by Avaz Mansurov.

Makom traditions are variously transformed into a symphony - one of the most philosophical genres of musical art. Turning to the composition of symphonies, Uzbek composers expressed their reflections on the purpose of life, on eternity and transience of time, convey pictures of nature and folk holidays as philosophical generalizations of the life paradigm. Such are the symphonies of Mirkhalil Makhmudov, which represent comprehensive concepts of socio-philosophical significance and essence. The use of makom elements, as a rule, contributes to the embodiment of folk art ideas.

The popularity of the makom, its revival in the artistic understanding of composers contributes to the introduction of the younger generation to the spiritual values of the past. Comparing the performance of makom by masters of the performing arts and the compositions of makoms by famous composers enrich creative thinking of young people who will be interested in reading books about the great thinkers of the past [4, Khamidi, 2019].

During the years of Independence, composers of Uzbekistan opened the richest inexhaustible world of images to the cultures of the peoples of the East. In this regard the composer's performance of the Honored Art Worker of Uzbekistan, Professor Khabibulla Rakhimov, is very interesting and fruitful. This masterpiece of modern music is fascinated by the artistic world of nature, folklore, traditional culture of South Korea, which is embodied in his masterpieces of various genres and forms. This is his Fourth Symphony on Korean folk themes, the ballet "Farhad and Sonnyo"

on the plotting of the old Korean legend of the seven fairies, as well as a series of fantasies for a dutar.

All this purposefully orients the younger generation towards the national culture, causes the need for its deep comprehension. Through the true purpose of music, painting, poetry, theater and literature, young people join the spiritual values of the past. Thus young generation is being developed as a society of the future, preserving love and respect for the national traditions, culture and spiritual values of the history of Uzbekistan, its rich culture [3, Namazova, 2009].

Socio-philosophical aspects of the study of musical culture have a beneficial effect on valuable human qualities, humanism, mercy, optimism. Thanks to the music of young people, there opens up the Universe of feelings, lofty humane ideas, which inspire new social activities and enrich the philosophy with the essence of human existence.

Conclusion

During the years of Independence, musical art has become attractive for listeners of various social categories, acquired a qualitatively new socio-cultural significance. With the variety of possibilities of the Internet and other communication facilities, people constantly go to concert halls, opera houses, conservatories to hear live music. The need for intercultural communication in the process of emotional and psychological perception of musical art has a deeply social meaning. Music as a form of art develops the humane qualities of a person, sacralizes the spiritual world and fosters a feeling of love for nature within the framework of intercultural relationships.

In conclusion, it should be noted that the revival is an era of flourishing of sciences and arts, a cultural paradigm that arose as a result of cardinal changes in social relations. In contemporary Uzbekistan the foundation is being laid for the third Renaissance, which successful implementation will undoubtedly ensure the country's sustainable development.

Reference:

1. Speech by the President of the Republic of Uzbekistan ShavkatMirziyoyev at the solemn meeting dedicated to the 29th anniversary of the Independence of the Republic of

Uzbekistan//<https://uza.uz/ru/posts/vystuplenie-prezidenta-respubliki-uzbekistan-shavkata-mirziye-31-08-2020> (accessed on February 21, 2021)

2. Kadyrov R.G. Musical pedagogy, Tashkent, 2009, 504 p.
3. Namazova Sh.A. Cultural studies, Tashkent, 2010, 104 p.
4. Khamidjan Khamidi. Thinkers of the East. - Tashkent, 2019, 344 p.

POLITICAL SCIENCE AND PUBLIC ADMINISTRATION

Dekusar Ganna Gennadiivna

Senior Lecturers

of Ukrainian Studies and Foreign Languages Department,
Dnepropetrovsk State University of Internal Affairs, Ukraine

Davydova Natalia Victorivna

Senior Lecturers

of Ukrainian Studies and Foreign Languages Department,
Dnepropetrovsk State University of Internal Affairs, Ukraine

GLOBALIZATION AND INFORMATION SECURITY

Abstract. *For the time being, the information is becoming one of the main levers in the confrontation in the international arena for a new re-making of the world in order to establish the dominance of the leading states in the global information space, where information is considered a strategic national resource. The authors of the article consider information security as one of the new, but extremely important types of general security.*

Keywords: *globalization, information security, digital technologies, development, interdependence, destabilizing factor.*

Global informatization and new information technologies open up unprecedented opportunities in all human activity spheres, give rise to the new problems related to the individual, society and the state information security. It is becoming more and more obvious that both social progress and each person development are accompanied and even largely determined by their information sphere development.

In the scientific world, information is considered as a strategic national resource. The political weight of the country, its ability to influence world events depends not only on material and power factors, but increasingly on information factors (the ability to exploit the intellectual potential, to disseminate and implement

their spiritual values, culture, language, and also to manipulate other peoples cultural expansion, transform their moral foundations) [1].

In these conditions, the role of information security is growing increasingly. Information and its infrastructure have already become critical components for many developed countries the impact on which can cause large-scale consequences, disorganize public administration, and provoke new conflicts. The higher intellectual and informative circles are more significant and demand information security, since the realization of the interests, states and peoples goals have increasingly carried out through information, rather than material-energy influence [1].

Is information security one of the new, but extremely important types of general security?

With regard to the individual, society and the state, these are favorable (peaceful) external and internal conditions for their development. As for the security goals and purposes, the most common view when the security is a condition for the object preservation and its functioning reliability [2]. Taking into account these preliminary remarks, let us turn to the "information security" actual concept consideration.

In the most general terms, information security is understood as individual needs state protection, in which their existence and progressive development are ensured, regardless of the internal and external information threats presence [2]. In other words, we are talking about systematized set about information security and ways to ensure it in the globalization conditions.

Globalization is described as a structural phenomenon of increasing interdependence among various world parts, for which the effects of an action felt at a distance, has produced a variety of economic, cultural, and social changes that have shaped the world over the past 50 years. Without doubt this process was favoured by development and pervasiveness of digital technologies that make the communications faster and the information more easily sharable. Globalization has had a relevant impact also in the educational field. The models convergence of educational organizations, the internationalization of key competencies definition

and the large-scale assessment diffusion of student's performance (PISA-OECD), are only the parts of more relevant process aspects [2].

Apparently, this approach is too general and does not allow us to understand the essential aspects of information security in the globalization conditions. The different degrees of socio-economic maturity, political, sociocultural and other relations in each specific state are also characterized by a different information security level. The latter depends upon a decisive extent on the awareness degree (satisfaction to some extent of the needs for information both an individual and the state, the whole society) of the political and economic life subjects. They determine their surrounding reality perception adequacy degree and, as a consequence, the decisions and actions validity. From this point of view, the United States information security, for example, can be no identical to Ukraine information security, that's why their structural components will be different [3].

In our opinion, information security should be understood as the ability of the state to protect all spheres of public life, the consciousness and psyche of citizens from negative information impact. Let us discuss the sources of modern information threats to the individual, society and the state.

We should consider the following, disclosing them:

1. Information is not only a powerful social progress engine, a factor of multiple state aggregate potential strengthening, but also an effective instrument for public consciousness manipulating. The point is that not only the states themselves, but also individual socio-political forces within them, use the monopoly on the media that do not know state borders. Many distance restrictions are able to form certain ideological attitudes, assessments, moods among the broad masses. On the other hand, other security components largely depend on the information development in our time. Thus, in the United States and some others, special bodies have been formed to neutralize the consequences of information influences. Washington spends about \$ 5 billion annually on the development of methods and information security means [4].

2. Deep concern among many developed countries is caused by the US world information resources invasion. There are already more than 150 million users on

the "world wide web" of the Internet, the number of which is growing exponentially. Thus, the overwhelming part of the world's information resource becomes part of the Internet. Accordingly, other countries negative intrusions into the information resources are possible through this world information superhighway.

3. Achievements in the informatization field are constantly improving. Today, the so-called "information weapon" has already been created, which means special devices. They are designed to inflict maximum damage on the opposing side by means of dangerous informational influences. There are two types of such weapon - information-technical and information-psychological [4]. When using weapon of the first type (computer viruses, logic bombs, software bookmarks, etc.), the main objects of influence are information technology systems (communication systems, telecommunication systems, banks, etc.). There are many examples of information resources destruction, unauthorized access to them, attempts to steal confidential information or destroy it in well-protected computers. It can be said with good reason that today terrorists and spies, mafia and hackers have completely mastered global computer networks, blackmail and information sabotage threats. When exposed to information-psychological weapons, the main objects are the individual psyche and public consciousness. The purpose of such an impact is to undermine the spiritual, moral and psychological potential of the competing country and prepare the ground for political and economic penetration [5].

4. Aggravation of conflicts between international relations subjects in the regions located near the borders of neighboring states, combined with political disinformation of the population. In this respect, attempts by to pursue a policy of "creeping" information expansion throughout the post-Soviet space are especial.

5. For a long time, it was believed that to ensure the progressive development of the country, it was enough to guarantee the prevention or localization of threats from the outside, as a result of which the security problems of the state and society were considered within the strict framework of ideological and political attitudes. Therefore, traditionally, the problem of information security in our country was reduced to the secrecy regime observance and was limited to the protecting secrets sphere and ensuring the information flow security [5]. Often, unjustified secrecy

caused serious damage to the economic, political and even military interests of the country. For the same reason, information resources accumulated, for example, in the defense sector, remain largely not involved in the economic turnover today. With the continuing archaic system, we have lost real control over the spread of dangerous technologies (which is already indicated not only by domestic specialists, but also by UN experts).

6. Internal information threats. Western states are not interested in stabilizing the situation in the countries with economies in transition. In pursuing their line, for example, they rely on the comprador business, which has become entrenched in a number of banking structures and export-oriented raw materials industries. The main goal is to prevent internal savings, which can form the basis of the "development budget", which can go to the manufacturing industry and agriculture modernization, high technologies development.

Political situation has changed in Ukraine. Economic transformations, which are focused on the transition to market relations, force us to rethink approaches of ensuring information security in all spheres. In the new conditions, when the state's monopoly in the field of information has been destroyed, many confidential information problems, intellectual property, trade secrets protection are unresolved. Without effective management it is impossible to prevent negative external influences and information security problems.

What is fundamentally important to consider and define adequate information security measures in Ukraine? What are the main information support directions for the individual and society security in the context of globalization?

1. First of all, it is necessary to determine that in the matter of information security (as in any other field), the least need to be guided by the advanced industrial developed states partnership relations that have already entered the information societies stage. In each specific case, the administrations of these states have their own priorities associated hierarchy with their own national interests' concept, in accordance with which tactical methods of "partnership" relations are also chosen.

2. It is imperative to identify the destabilizing factors of information security. The destabilizing factors sources in various situations can be both of individuals,

organizations and associations [5]. But the most powerful of them are covertly or openly hostile states or coalitions. Special bodies and services are created and function to form information threats. A special group is made up of modern information systems and means, that they are at the same time the instruments for activating information threats, a channel for their penetration into the individual or public consciousness.

There are circumstances that allow us to consider them as an independent destabilizing factor sources:

- conflicts of various scales and manifestation spheres (economics, politics, ideology, diplomacy, etc.) in the interstate relations. The main types of domestic destabilizing factors are the most important;
- legal vacuum in most information security issues;
- existing legislation, intentional or unintentional information security issues violation;
- various levels of political and military conflicts;
- criminal elements and groups malicious actions in relation to information sources;
- information systems or tools failures, technical errors;
- natural phenomena and processes that make it difficult to receive, transmit and store information or destroy information systems, etc.

These sources combination, together with their inherent destabilizing factor types, forms a whole information spectrum threats that affect the state awareness of the country's political leadership. These include: abduction, destruction, loss, concealment, disclosure, falsification, compromise of useful (true) information, as well as fabrication, dissemination and deliberately false introduction of information (disinformation). As a result, the public subjects awareness of the administration decreases. They have distorted social processes idea of taking place in society and the world. The information currently published by foreign research organizations differs from previous documents by a higher generalization level and analyticity. The achievement of which is possible only if there is an extensive factual base and

sociological data. This feature allows us to conclude that, in addition to our own capability, modern socio-economic methods, political processes, expert and “local” or “domestic” researchers’ analytical works have to be increasingly used in the reports preparation [6]. A transition is underway from independent analytical primary materials processing (views of individual politicians, program documents of parties, social movements, etc.) to the analytical and synthetic documents study and alternative research structures materials. That’s why we can implement the qualitatively new formation in its parameters information channel for foreign political research organizations. They circulate information prepared by qualified specialists who are well aware of the socio-political and economic situation in the country. In the public regulators absence of such information use, the uncontrollability and legal uncertainty can cause significant damage to security in various areas [6].

The information quality, naturally, its value for different political circles (where it ultimately ends up) is determined by the following points:

- new information structures professional specialization, in which leading analysts on a given range of problems are involved in each information activity area;
- the transition from the information redundancy principle to the information sufficiency one, which is implemented with the search expert systems. It helps and allows you to fix only significant for a given level information issues to reduce, so-called, "information interference";
- the regional respondent networks use a gradual transition in the regional and interregional systems formation of socio-political and military monitoring;
- the specialized prognostic expert systems creation, that allows rolling alternative behavior modeling of a "political subject" and gives quantitative actions estimate.
- computer systems active use for analyzing and processing information on the latest technology base [7].

Thus, we can assume with a certain probability degree that the individual, society and state security information in the context of globalization is put forward and decided as contemporary world primary problem.

References:

1. Aart Scholte J. (2000). *Globalization: A critical introduction*, New York: St. Martin's Press, 2000, p. 15-17.
2. Adams E. and Freeman C. (2009). Selecting tools for online communities: Suggestions for learning technologists. Retrieved from: <http://ts.mim.org/default/asp?show+artcle&id=994>.
3. Cornali, F., & Tirocchi, S. (2012). Globalization, education, information and communication technologies: What relationships and reciprocal influences? *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 47, 2060–2069. Retrieved from: <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877042812026857>.
4. Seller, S., & Lingard, B. (2014). The OECD and the expansion of PISA: New global modes of governance in education. *British Educational Research Journal*, 40 doi: <https://doi.org/10.1002/berj.3120>. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/259535939_The_OECD_and_the_expansion_of_PISA_New_global_modes_of_governance_in_education
5. UNESCO Universal Declaration on Cultural Diversity, January 25, 2002. Retrieved from: http://www.unesco.org/culture/pluralism/diversity/html_eng/index_en.shtml
6. Weber, A. S. (2011). The role of education in knowledge economies in developing countries. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 15, 2589–2594. Retrieved from: <http://www.sciencedirect.com/sciencedirect.com/science/article/pii/S1877042811006975>
7. Zanini, N., & Benton, T. (2015). The roles of teaching styles and curriculum in mathematics achievement: Analysis of TIMSS 2011. *Research Matters*, 20, 35–44. Google Scholar

Абдусалимзода Миралиён Киёмиддин

доцент кафедры политических наук

Бохтарского государственного университета

им. Н.Хусрава, доктор политических наук; г. Душанбе,

Республика Таджикистан

МОЛОДЕЖНЫЙ ПАРЛАМЕНТАРИЗМ В СТРАНАХ СНГ: ПРАКТИКА, ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

***Аннотация:** рассматриваются вопросы формирования молодежного парламентаризма в странах СНГ, в частности необходимость создания данной формы взаимодействия молодежи и государства, ее реализации и развития в контексте совершенствования системы управления молодежной политикой.*

***Ключевые слова:** молодежь, молодежный парламентаризм, государственная молодежная политика, современное общество, демократизация, управление.*

За последние десятилетия на пространстве СНГ произошло много преобразований, которые, с одной стороны, были продиктованы условиями переходного периода, переживаемого каждым из государств – участников Содружества, с другой стороны, стали результатом объединенных с целью управления процессами глобализации усилий стран-участниц Содружества. В ходе формирования различных политических моделей развития в условиях демократизации общества парламентаризм и молодежный парламентаризм как форма участия молодежи в политической жизни общества выдвинулись на первый план.

Задачей данной статьи является выявление сущности молодежного парламентаризма, осмысление опыта его внедрения на пространстве СНГ и представление наиболее эффективных методов реализации данной модели в странах Содружества. Источниковую базу исследования составили законодательные и иные нормативные правовые акты, информационно-аналитические и социологические материалы, результаты прикладных исследований, а также другая информация о молодежном парламентаризме.

Модель молодежного парламентаризма берет начало в Германии и во Франции. Впервые молодежный парламент был создан на юге Парижа в качестве школьного проекта, где и прошли (начиная с 1988 г.) его первые международные сессии [1].

На пространстве СНГ модель молодежного парламентаризма появляется в 1999 г.: в этот год в бывшем Институте молодежи Московского гуманитарного университета состоялся круглый стол на тему «Молодежный парламент – механизм реализации молодежной политики, интересов молодежи через участие в выборах всех уровней». В 2003 г. прошел I Всероссийский семинар-совещание «Развитие молодежного парламентаризма в Российской Федерации», целью которого являлась разработка рекомендаций по развитию молодежного парламентаризма. Так в Российской Федерации началось создание молодежных парламентских структур.

Несмотря на то, что модель молодежного парламентаризма родом из Европы, она не является совершенно новой для стран Содружества. Это своего рода продолжение, но в ином формате, системы комсомола, который, как и молодежный парламент, был построен на основе принципа выборности руководящих органов и имел общественно-консультативный статус. Комсомол был учрежден в 1918 г., опыт его деятельности изучали во многих странах мира, до сих пор в некоторых из них продолжают функционировать различные модели этой системы. Уникальность модели комсомола заключалась в **иерархической структуре управления** [2, с. 29], которая предполагала:

1) **представительство** во всех организациях, в том числе в школах и вузах, на заводах, фабриках, в организациях местного самоуправления и т. д.;

2) **принцип участия** – все члены организации участвовали в процессах принятия организационных решений;

3) **принцип выборности** – всех руководителей в комсомоле избирали члены организации соответствующего уровня;

4) **принцип децентрализации**, т. е. **локальная схема управления** – часть экономических и управленческих вопросов местные организации комсомола решали самостоятельно.

Таким образом, молодежный парламентаризм имеет сходство с системой комсомола, однако эта форма взаимодействия государства и молодежи реализуется в новом, современном виде.

Одно из наиболее распространенных определений понятия «молодежный парламентаризм» следующее: система представительства прав и законных интересов молодежи как особой социальной группы, которая основана на создании и функционировании при органах государственной власти или в установленном ими порядке специальной общественной консультативно-совещательной структуры молодежи – молодежного парламента, а также других общественных институтов участия молодых граждан в жизни государства [3].

Система представительства является механизмом привлечения и участия представителей всех групп молодежи по признакам места жительства и рода деятельности и учет их мнений в процессе принятия решений. Суть этого механизма – в демократизации отношений, в обеспечении участия всех заинтересованных лиц в процессах принятия решений и в информировании целевой аудитории о деятельности организации. Тем самым обеспечивается важный элемент управления – мотивация подсистемных структур.

Молодежный парламент может быть создан как при представительном, так и при исполнительном органе государственной власти, либо при обоих органах власти – совместно. Однако на практике молодежные парламенты с учетом особенностей их целей в основном функционируют при представительных органах власти – парламентах.

В силу того, что молодежный парламентаризм призван активизировать молодежь, ее участие в процессах политического развития общества и государства, функционирование молодежного парламента в качестве общественной консультативно-совещательной организации соответствует заявленной миссии.

Статус молодежного парламента как **некоммерческой организации** также оказывает действенное влияние на политического развития общества, однако некоммерческие организации имеют определенные правовые ограничения и слабые организационные возможности, поэтому не могут в полной мере соответствовать требованиям данной модели молодежного движения. Упомянутые ограничения в каждой стране определены по-разному – с учетом местных культурных, религиозных и других особенностей. Кроме того, во всех странах, особенно в государствах – участниках СНГ, организационно-финансовые возможности некоммерческих организаций очень слабые, а следовательно, таким организациям не легко будет обеспечить реализацию молодежных инициатив, требующие постоянных финансовых и материальных вложений.

Одним из принципов молодежного парламентаризма является участие молодежи в процессе принятия решений, и на этом следует остановиться особо. Под участием молодежи мы подразумеваем как непосредственное, так и опосредованное участие молодых в жизни общества, их политическую активность, участие в разработке и реализации молодежных программ, расширение возможностей молодых граждан для участия в руководстве соответствующими управленческими структурами. Действительно, активизация молодежи – это ее культурное, правовое и политическое развитие посредством вовлечения молодых граждан в жизнь общества и в реализацию государственных решений.

У большинства людей, и в первую очередь старшего поколения, могут возникнуть вопросы: почему молодежный парламентаризм? Не рано ли молодежи обучаться и набираться опыта в сфере законодательно-политического управления – парламентаризма? Конечно, не рано, потому что:

- во-первых, средний возраст населения Земли составляет 28,5 лет, следовательно, большая часть избирателей, участников политических кампаний (около 50%) – молодежь от 20 до 39 лет;

- во-вторых, не всегда граждане проявляют желание участвовать в политических кампаниях и в процессах принятия важных решений, занимают

активную позицию по этим вопросам. Как следствие, их реальные нужды и потребности могут быть не учтены при принятии решений (в будущем), а решения, в которых не учтены интересы большинства граждан, не могут считаться полноценными и даже способны причинить существенный ущерб жизни общества. Участие молодежи в этих процессах в силу того, что она составляет большую часть общества, может быть решающим, а это является существенной гарантией правильности политических и законодательных решений. Более того, участие молодежи обеспечивает и укрепляет демократические принципы принятия решений;

– в-третьих, активное участие молодежи в деятельности законодательных, представительных органов может обеспечить ее высокую заинтересованность и активную позицию в политической сфере. Более того, возможность участия в законодательных, политических процессах может мотивировать молодых людей играть важную роль (в качестве сформировавшихся личностей и подготовленного электората) в решении проблем в области политического управления в ближайшем будущем [4, с. 5].

Таким образом, можно сделать вывод, что молодежный парламентаризм:

– это активное участие молодежи в политической жизни общества и государственной деятельности;

– школа подготовки политически подкованных молодых лидеров, кадров, готовых в будущем достойно представлять наши достижения и ценности;

– возможность развития демократических институтов в обществе и применение принципов эффективного управления в государственной системе.

Прежде чем представить реальный опыт внедрения **модели молодежного парламентаризма**, следует отметить несколько важных показателей/требований к молодежному парламенту. Молодежный парламент должен:

1) быть учрежден на базе законодательного (представительного) органа государственной власти в качестве отдельной структуры или самостоятельно (независимая структура), но при условии непосредственной координацией со

стороны законодательного (представительного) органа государственной власти;

2) иметь общественный консультативный и совещательный статус;

3) функционировать в качестве общественной (неправительственной) структуры (не быть непосредственно связанным с государственными органами исполнительной власти);

4) осуществлять деятельность в форме сессий (форумов), проводить свои сессии регулярно, но не менее двух раз в год;

5) иметь избирательный принцип формирования, унифицированную форму консолидации членов организации на всех территориальных уровнях;

6) иметь иерархический стиль, представительский тип управления, то есть единую структуру управления на всех территориальных уровнях;

7) осуществлять законотворческую деятельность и иметь широкие возможности (механизмы) представления своих рекомендательных решений законодательному (представительному) органу государственной власти для последующего рассмотрения и имплементации.

Ниже будут рассмотрены потенциал и реальное положение дел по внедрению модели молодежного парламентаризма в странах СНГ.

Прежде всего следует отметить, что на пространстве СНГ на базе Межпарламентской Ассамблеи государств – участников СНГ функционирует Молодежная межпарламентская ассамблея государств – участников СНГ (ММПА СНГ), созданная решением Совета МПА СНГ 22 ноября 2012 г. Молодежная ассамблея является постоянно действующим консультативным органом Межпарламентской Ассамблеи государств – участников Содружества Независимых Государств. Цели Молодежной МПА СНГ: вовлечение молодых парламентариев в процесс развития сотрудничества государств – участников СНГ, создание условий для диалога и обмена опытом молодых парламентариев СНГ и представителей молодежных организаций, приобщение молодежи к парламентской дипломатии, повышение правовой культуры, социальной и гражданской активности молодого поколения [5].

Молодежный парламентаризм в Российской Федерации

Выше было подчеркнуто, что активное внедрение модели молодежного парламентаризма началось в Российской Федерации (РФ) в 2003 г. с принятием Рекомендаций по развитию молодежного парламентаризма в Российской Федерации. На пространстве СНГ потенциал Российской Федерации в сфере развития молодежного парламентаризма является наиболее устойчивым. Если распределить развитие модели молодежного парламентаризма по этапам – формирование, становление и развитие, – то в РФ развитие молодежного парламентаризма находится на этапе становления.

Сегодня в РФ функционирует Всероссийская общественная организация «Единое молодежное парламентское движение Российской Федерации» (создана в декабре 2012 г.), целью деятельности которой является содействие развитию и обеспечению взаимодействия молодых парламентариев и молодежных парламентских структур, действующих в РФ. Следует отметить, что опыт России в сфере молодежного парламентаризма является весьма подходящим для изучения, так как в процессе формирования молодежных парламентов, в том числе на местах (городском, районном и других уровнях), возникает много вопросов, требующих решения и единого пакета ответов на основе реального опыта.

При Федеральном Собрании Российской Федерации, то есть **на федеральном уровне**, функционируют два молодежных парламента – Молодежный парламент при Государственной Думе и Палата молодых законодателей при Совете Федерации.

По организационно-правовой форме Молодежный парламент при Государственной Думе является совещательным и консультативным органом, состоит из избранных на заседаниях региональных молодежных парламентов представителей молодежи. Этот орган создан с целью содействия деятельности Государственной Думы в сфере законодательного регулирования прав и законных интересов молодежи. В структуру Молодежного парламента при Государственной Думе входят: Почетный председатель – Председатель Государственной Думы, куратор – заместитель

Председателя Государственной Думы, Совет Молодежного парламента (Председатель Молодежного парламента и его заместители, ответственный секретарь), 11 тематических комиссий [6].

На уровне федеральных округов функционируют координационные советы молодежных парламентов, которые являются добровольными объединениями, созданными при законодательных (представительных) органах государственной власти субъектов РФ. Их членами являются молодежные парламенты, действующие при законодательных (представительных) органах государственной власти субъектов Российской Федерации (на примере парламентской Ассоциации «Дальний Восток и Забайкалье») [7].

На региональном уровне (на уровне субъектов Российской Федерации) функционируют 79 молодежных парламентов, которые также действуют в качестве общественных совещательных и консультативных органов при законодательных (представительных) органах в субъектах РФ [8].

Принцип членства в молодежных парламентах на региональном уровне изменяется. Например, в Кировской области Молодежный парламент сформирован из представителей молодежных общественных структур, вузов и ссузов, органов студенческого и ученического самоуправления, представителей политических партий (упомянутый Молодежный парламент создан в 2006 г.) [9]. Однако общепринятый принцип по делегированию представителей каждой местности не нарушается: в Вологодской области наряду с вышеупомянутыми категориями молодежи в молодежный парламент могут войти по одному представителю от муниципального района, и по 10 – от городского округа [10].

Кроме того, в РФ молодежные парламенты существуют и на **муниципальном уровне**, где они организованы в основном в соответствии с общепринятыми принципами, однако при этом изменяются требования к членству в молодежных парламентах, куда привлекается определенная категория молодежи. Например, в соответствии с Положением о Молодежном парламенте Егорьевского муниципального района депутаты / члены

Молодежного парламента избираются из числа студентов высших и средних профессиональных учебных заведений [11].

Таким образом, можно сделать вывод, что в РФ молодежный парламентаризм имеет устойчивую систему управления: от федерального до муниципального уровня, с принципами и нормами представительского, общественного совещательного (консультативного) функционирования, избирательного способа формирования, демократического принятия решений рекомендательного характера.

Молодежный парламентаризм в Республике Таджикистан

В Республике Таджикистан молодежный парламент начал функционировать недавно – в 2010 г. Молодежный парламент был создан по инициативе бывшего Комитета по делам молодежи при Правительстве Республики Таджикистан и общественной организации «Мо ва чомеаи шахрванди» («Мы и гражданское общество») в качестве общественного консультативного, совещательного органа. По организационно-правовому статусу молодежный парламент является общественной (не юридической) организацией, действующей на основе регламентирующих документов учредителей и законодательных актов в области реализации государственной молодежной политики.

Организационно-правового отношения к парламенту страны Молодежный парламент не имеет, однако может представлять свои предложения и рекомендации посредством государственного уполномоченного органа по делам молодежи. Управленческая структура Молодежного парламента в Таджикистане является только национальной, а его заседания проводятся не менее двух раз в год. Членами Молодежного парламента в основном являются студенты вузов из всех регионов страны.

Молодежный парламентаризм в Республике Казахстан

В Республике Казахстан (РК), согласно доступной информации, существуют две формы молодежного парламента.

1. Молодежный парламент как некоммерческое юридическое лицо.

В этой форме молодежный парламент начал деятельность в 2003 г. Высшим органом его управления является общее собрание депутатов – членов организации. Молодежный парламент в подобной форме функционирует в Астане. Орган управления состоит из Координационного совета, избранного сроком на один год. Молодежный парламент сотрудничает с Мажилисом Парламента РК. Членство в организации выражается в неординарной форме: желающий стать депутатом молодежного парламента должен подать заявку, заполнив анкету, и представить свою кандидатуру на общее собрание действующих депутатов молодежного парламента. Каждый член организации (депутат) платит ежемесячный членский взнос, сумму которого рассчитывают ежегодно [12].

Можно сделать вывод, что молодежный парламент в описанной форме недействителен, поскольку отсутствует непосредственный контакт с представительным органом государственной власти, организация не обладает совещательным статусом, ее деятельность носит экономический характер (взимается членский взнос), в организации не руководствуются выборным принципом в управлении, она не имеет представительств в других регионах.

2. Молодежный парламент на общественных началах.

Является общественной консультативно-совещательной структурой, действует на трех уровнях: Парламента РК, парламента областей РК и вузов. В 2011 г. в результате выборов в молодежный парламент были представлены разные категории молодежи: представители молодежных организаций, студенты, бизнесмены, ученые и т. д. [13].

Из двух описанных форм только вторая соответствует определенным характеристикам молодежного парламента. В РК реализуется молодежный парламентаризм, однако вопрос существования иерархической структуры управления, то есть представительства молодежного парламента во всех областях, районах и городах, остается открытым.

Молодежный парламентаризм в Кыргызской Республике

В Кыргызской Республике используется весьма современный опыт формирования молодежного парламентаризма – проектное внедрение, то есть

молодежный парламент создан в виде специального проекта, который в социологии управления изучают в качестве одной из структур, появившихся в условиях рыночной экономики. Проект был реализован в течение полутора лет с охватом 40 активистов из всех регионов Кыргызстана в возрасте от 18 до 29 лет. В процесс работы молодежного парламента были вовлечены представители молодежных ячеек политических партий, молодежных организаций и других категорий активной молодежи. Проект завершен в 2014 г. [14].

Данная модель молодежного парламента с теоретической и методической точек зрения является весьма устойчивой, однако, как показывает опыт, основные недостатки большинства проектных идей подобного плана – их временный характер, отсутствие тесного сотрудничества с государственными органами, а следовательно, слабая поддержка властью их миссии и т. п.

Данный проект завершен, но результаты, в том числе развитие молодежного парламентаризма в стране, не достигнуты.

Молодежный парламентаризм в Республике Беларусь

В Республике Беларусь при Минском городском Совете депутатов на основе общепринятых принципов избрания депутатов из категории активной молодежи, представительства молодежи от регионов функционирует молодежная палата. При Могилевском городском Совете депутатов также создан молодежный парламент, первая избирательная кампания была проведена в 2014 г. Участниками молодежного парламента являются в основном представители учащейся молодежи [15].

Таким образом, в Беларуси модель молодежного парламентаризма находится на стадии формирования, в настоящее время она не имеет национальной структуры.

Молодежный парламентаризм в Армении

В Армении молодежный парламент начал действовать с 2011 г. (Председатель Национального Собрания Армении О. Абрамян подписал распоряжение о создании молодежного парламента [16]). «Согласно регламенту, молодежный парламент будет состоять из 12 комиссий и 131

депутата, 39 из которых будут предложены фракциями Национального Собрания, 50 мест отводятся государственным вузам, 20 мест – регионам, а 22 места предусмотрены для молодых самовыдвиженцев. Первое заседание молодежный парламент проведет уже в середине мая текущего года». – приведена информация на интернет-портале НИРА «Аксакал». Однако в структуре Национального Собрания Республики Армения на официальном сайте не удалось обнаружить молодежный парламент как отдельную единицу.

Молодежный парламентаризм в Азербайджанской Республике

Молодежный парламент в Азербайджане создан в 2005 г. при организационной поддержке Министерства молодежи и спорта и Азербайджанского общественного объединения добровольцев. Молодежный парламент в Азербайджане осуществляет деятельность в качестве неправительственной организации, общественно-консультативного объединения, представляющего интересы и законные права молодежи. В члены молодежного парламента принимают по результатам заполнения анкеты и собеседования, привлекается молодежь со всей республики [17].

Однако есть и такая информация (по состоянию на 2012 г.): «В Азербайджане создается Молодежный парламент. Молодежный парламент является долгосрочным проектом, выдвинутым инициативной группой из 11 человек. Избрание членов парламента будет проходить в два этапа – подача заявления и собеседование. Молодыми парламентариями могут стать общественно активные молодые люди в возрасте 18–29 лет, талантливые и общественно активные студенты, молодые люди, работающие в международных организациях, СМИ, частных и государственных структурах, в научной сфере» [18].

Отсюда следует, что молодежный парламент не имеет устойчивой формы функционирования в Азербайджане. Более того, молодежный парламент не находится в структуре законодательного органа государственной власти, а является самостоятельной юридической организацией, что противоречит вышеуказанным характеристикам молодежного парламента.

Закключение и выводы

Представляется очевидным, что во всех странах СНГ, кроме России, складывается практически одинаково неудовлетворительная ситуация в сфере развития молодежного парламентаризма. В то же время все страны-участницы объединяет сущность идеи молодежного парламентаризма – политическая и правовая активизация молодежи, все поддерживают ее реализацию в государственно-законодательной (представительной) системе, свидетельством чего является решение Совета Межпарламентской Ассамблеи государств – участников СНГ (МПА СНГ) от 22.11.2012 № 47 о создании Молодежной межпарламентской ассамблеи государств – участников СНГ (ММПА СНГ) [19].

Это может подтвердить тот факт, что поддержка создания Молодежного парламента на базе (в структуре) МПА СНГ выражает согласие государств – участников МПА СНГ следовать нормам и требованиям данной формы взаимоотношений, ясно отраженной в Положении о ММПА СНГ: «ММПА СНГ состоит из молодежных парламентских делегаций государств – участников СНГ». Членами молодежных парламентских делегаций, как определяет данное Положение, могут быть **депутаты парламентов стран СНГ до 35 лет и представители молодежных парламентов**, молодежных консультативно-представительных структур, созданных при национальных парламентах государств – участников СНГ. Эти два индикатора / условия являются довольно важными компонентами вышеуказанного решения, что обязывает страны-участницы соблюдать их.

В настоящее время на пространстве СНГ очень мало случаев, когда в состав национального парламента избирают 10–20 представителей молодежи в возрасте до 35 лет. В связи с этим невозможно сформировать молодежную парламентскую (национальную) делегацию в количестве 8–10 человек в каждой стране. Таким образом, соблюдение первого индикатора / условия является затруднительным для государств – участников СНГ. Выполнение второго индикатора / условия также затруднительно в силу отсутствия во многих странах СНГ молодежных парламентов при национальных парламентах государств – участников СНГ.

Следует упомянуть о Стратегии международного молодежного сотрудничества государств – участников Содружества Независимых Государств на период до 2020 года, утвержденной решением Совета глав государств СНГ от 10.12.2010 года, в которой сформулирована следующая задача: «Создание эффективной модели взаимодействия детских и молодежных общественных объединений и организаций государств – участников СНГ». Реализация Стратегии осуществляется уже несколько лет, однако указанная модель взаимодействия молодежных общественных объединений в устойчивом формате на пространстве СНГ до сих пор не существует, то есть задача пока остается невыполненной.

Молодежный парламент во главе с Молодежной МПА – именно та модель, которая могла бы обеспечить эффективное взаимодействие молодежных объединений и активной молодежи стран СНГ в контексте развития государственной молодежной политики, активизации молодежи и ее социализации в условиях глобализации современного общества.

Таким образом, на основании представленного анализа ситуации, накопленного опыта по формированию молодежного парламентаризма, его системной реализации в Российской Федерации представляется целесообразной реализация следующих мер.

1. Сформировать в странах СНГ систему молодежного парламентаризма (см. схему 1) на основе общественных консультативно-совещательных молодежных парламентов при представительных (законодательных) органах государственной власти (парламентах).

2. Разработать в рамках Молодежной МПА СНГ рекомендации по формированию и развитию молодежных парламентов на базе представительных (законодательных) органов государственной власти (парламентов) государств – участников СНГ с учетом следующих условий:

- молодежный парламент необходимо создавать в структуре представительного (законодательного) органа в организационно-правовом положении комиссии, комитета, палаты или в другой форме;

– молодежный парламент должен иметь общественный консультативный и совещательный статус;

– для молодежного парламента предпочтительно функционирование на общественных началах (не должен быть непосредственно привязан к государственным исполнительным органам, некоммерческим или предпринимательским организациям);

– молодежный парламент как представительный орган должен следовать принципу выборности управленческого персонала, иметь унифицированную форму консолидации членов на всех уровнях территориального внедрения модели;

– для молодежного парламента обязательна иерархическая структура управления, подразумевающая подструктуры с единой формой управления на всех возможных территориальных уровнях (см. схему 1);

– необходимо обеспечивать условия и возможности для нормативно-правовой деятельности молодежного парламента и предоставление его рекомендательных решений в законодательный орган для последующего рассмотрения и реализации;

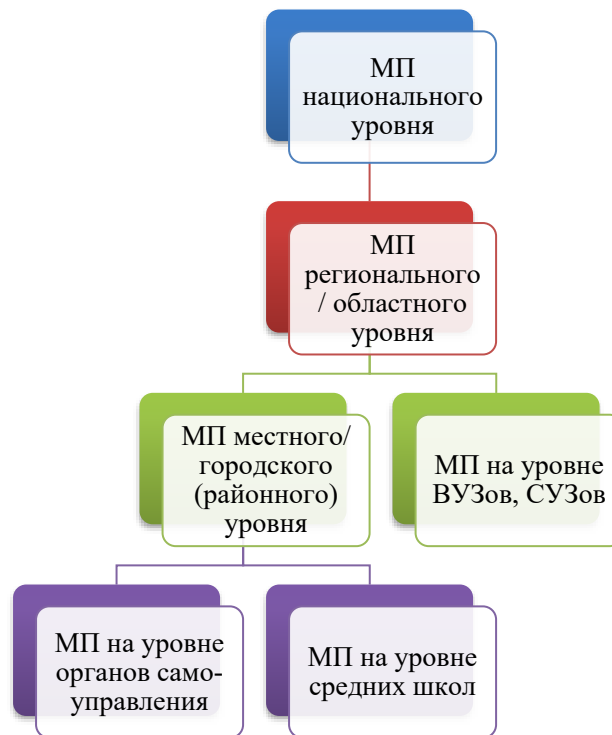
– члены / депутаты молодежного парламента должны иметь возможность участвовать в работе комитетов, комиссий или иных структур представительного (законодательного) органа.

3. Среди различных схем формирования молодёжных представительных органов рекомендовать как более предпочтительную следующую: состав депутатов молодежного парламента национального уровня должен быть сформирован из числа депутатов регионального уровня, регионального уровня – из числа депутатов местного уровня и активных студентов, местного уровня – из числа депутатов местного самоуправления и активных учащихся, а депутаты уровня местного самоуправления должны быть избраны на основе общепринятых демократических принципов.

4. На национальном уровне следует законодательно закрепить вопрос о развитии и формировании системы молодежного парламентаризма, то есть внести соответствующие дополнения и изменения в законодательные акты, в

том числе в регламенты представительного (законодательного) органа государственной власти, содержащие нормы обеспечения эффективного функционирования молодежного парламента в стране.

Схема 1

5. Необходимо учесть актуальность создания экономических условий для эффективной деятельности молодежных парламентов, так как молодежный парламент – общественное объединение, соответственно, не имеет возможности самофинансирования. Более того, его миссия включает решение довольно важной национальной задачи – политической и правовой активизации молодежи.

Список источников:

1. European Youth Parliament // Wikipedia. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/European_Youth_Parliament
2. Тощенко Ж. Т. Социология управления. Учебник для вузов. М.: Центр социального прогнозирования и маркетинга, 2011.
3. Молодежный парламентаризм // Википедия. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Молодежный_парламентаризм (дата обращения: 14.12.2016)

4. Youth participation in national parliaments // Inter-Parliamentary Union. Berlin: 2011. P. 19.
URL: http://www.ipu.org/pdf/publications/youth_en.pdf
5. Молодежная межпарламентская ассамблея государств – участников СНГ // Официальный сайт Межпарламентской Ассамблеи государств – участников Содружества Независимых Государств. URL: <http://www.iacis.ru/structure/mmpa/> (дата обращения: 10.03.2017)
6. Молодежный парламент при Государственной Думе ФС РФ // Единый портал молодежного парламентского движения России. URL: <http://newparlament.ru/pages/view/structure/88> (дата обращения: 10.03.2017)
7. Координационный совет молодежных парламентов // Единый портал молодежного парламентского движения России. URL: <http://newparlament.ru/pages/view/structure/14> (дата обращения: 12.03.2017)
8. Молодежное парламентское движение: Региональный уровень // Единый портал молодежного парламентского движения России. URL: <http://newparlament.ru/workspaces/regional> (дата обращения: 12.03.2017)
9. Молодежный парламент Кировской области // Единый портал молодежного парламентского движения России. URL: <http://newparlament.ru/workspaces/about/4> (дата обращения: 12.03.2017)
10. Положение о Молодежном парламенте Вологодской области // Единый портал молодежного парламентского движения России. URL: <http://newparlament.ru/pages/view/documents/1207> (дата обращения: 12.03.2017)
11. Положением об молодежном парламенте Егорьевского муниципального района // Единый портал молодежного парламентского движения России. URL: <http://newparlament.ru/pages/view/documents/1232> (дата обращения: 13.03.2017)
12. О молодежном парламенте // Молодежный парламент, 2009. URL: <https://sites.google.com/site/youthparliam/about-yp> (дата обращения: 13.03.2017)
13. Тукушева Л. Выборы в молодежный парламент // Л. Тукушева, И. Альпысаева, М. Дидигова. Астана, 2011. URL: <http://repository.enu.kz/bitstream/handle/123456789/1360/vybor-molodej.pdf> (дата обращения: 13.03.2017)
14. В Бишкеке стартовал молодежный Парламент // Kabar, 2016 URL <http://old.kabar.kg/rus/society/full/111772> (дата обращения: 13.03.2017)
15. Молодежный парламент будет создан в Беларуси // официальный сайт Минского районного исполнительного комитета. URL: <http://www.mrik.gov.by/ru/republic-ru/view/molodezhnyj-parlament-budet-sozdan-v-belarusi-5666/> (дата обращения: 13.03.2017)

16. Создается Молодежный парламент // Официальный сайт Национального Собрания Республики Армения. URL: http://www.parliament.am/news.php?do=view&cat_id=2&day=04&month=04&year=2011&NewsID=4434&lang=rus (дата обращения: 13.03.2017)
17. Молодежный парламент будет играть активную роль в общественно-политической жизни Азербайджана - Джейхун Османлы // 1NEWS.AZ, 2012. URL: <http://www.1news.az/news/molodezhnyy-parlament-budet-igrat-aktivnuyu-rol-v-obschestvenno-politicheskoy-zhizni-azerbaydzhana---dzheyhun-osmanly> (дата обращения: 14.03.2017)
18. В Азербайджане создается Молодежный // Trend News Agency. URL: <http://www.trend.az/azerbaijan/politics/2026125.html> (дата обращения: 14.03.2017)
19. Положение о Молодежной межпарламентской ассамблее государств-участников // Официальный сайт Межпарламентской Ассамблеи государств – участников Содружества Независимых Государств. URL: http://iacis.ru/upload/iblock/a61/k-r.2_polozhenie-mmpa-sng.pdf (дата обращения: 14.03.2017)

Янченко Антон Олексійович

аспірант спеціальності

23.00.02 «Політичні інститути та процеси»

Маріупольського державного університету, Україна

ДО ПИТАННЯ ПРО ІДЕНТИФІКАЦІЮ РІЗНИХ ФОРМ ТА МОДАЛЬНОСТЕЙ ПОЛІТИЧНОЇ УЧАСТІ ГРОМАДЯН У ПЕРІОД ЄВРОМАЙДАНУ

Євромайдан та Революція Гідності стали тими епохальними подіями, які спричинили фундаментальні зміни і в політичній системі України, її внутрішній та зовнішній політиці, і – без перебільшення – в геополітичній ситуації всього Євразійського регіону, який невдовзі після завершення революційних подій зіткнувся з новим військовим протистоянням на теренах Східної Європи. Повалення режиму Віктора Януковича, прямим наслідком якого стала анексія Російською Федерацією Автономної Республіки Крим та початок агресії на сході України, вписується в історичну традицію європейських революцій як реалізоване право народу на повстання (*jus resistendi*) і протидію тиранії та гнобленню з метою відновлення гарантованих законом прав людини (див. також Преамбулу Загальної декларації прав людини, затвердженої Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р.) [1].

При цьому в політологічному дискурсі загалом немає заперечень того, що протести осені 2013 – зими 2014 року були саме проявом політичної участі – тобто їх наймасовішими акторами були приватні громадяни, які не ставили перед собою мету прийти до влади, а різними способами намагалися стимулювати владу, та в більш широкому сенсі представників політичних еліт та державні інституції до перегляду вже ухвалених політичних рішень. Саме послідовне нехтування громадським вимогами, які трансливалися спочатку засобами ненасильницької вуличної політики, потім озвучувалися і «представниками» протестного руху, якими виступили політичні лідери української опозиції, а згодом і насильницьких дій фаланги радикально налаштованих протестувальників – щодо відновлення курсу на зближення з

Європейським Союзом, покарання винних в силовому розгоні мирної акції 30 листопада 2013 року, а потім і широкого спектру умов припинення протестів, серед яких відмова від репресій, початок розробки нової Конституції, припинення практик політичної корупції і державного свавілля – призвели до поетапної радикалізації протистояння та врешті решт усунення всієї тодішньої владної верхівки. Втім Євромайдан як громадський рух, що тривав з кінця листопада 2013 року і до літа 2014 року, був настільки різноманітним у своїх проявах, що проста констатація його результатів не дає достатньо повної картини застосовуваних у той час громадських політичних практик, багато з яких були інноваційними для політичного поля України того періоду. Зважаючи на ці обставини ми бачимо за доцільне запропонувати власну категоризацію актів політичної участі, до яких вдавалися учасники Євромайдану.

Перше, що може допомогти у досягненні цієї мети, це звернення до періодизації та опису етапів протесту, які пропонувалися різними науковцями.

О. Сич, відштовхуючись від критерію радикалізації протестувальників та рівня ескалації насильства по відношенню до них, пропонує таку періодизацію: 1 період – аполітичний Євромайдан (21-30 листопада 2013 року); 2 період – ненасильницький політичний протест (1 грудня 2013 – 19 січня 2014 рр.), 3 період – ескалація силового протистояння на вул. Грушевського у Києві (19-24 січня 2014 р.), 4 період – відносно затишшя в політичному протистоянні (25 січня – 18 лютого 2014 року), 5 етап – масові розстріли учасників протестів і перемога Революції гідності (18-21 лютого 2014 року) [2; див. також 3].

До іншої періодизації вдається відома українська соціологиня І. Бекешкина, відслідковуючи зміни демографічних характеристик учасників протестів, які були зафіксовані під час проведення соціологічних досліджень громадського руху. Відповідно до цих даних дослідниця виділяє 4 формації:

– Студентський Євромайдан, який виник 21 листопада 2013

– Майдан-мітинг, який розпочався 1 грудня 2013 р. як мирне велелюдне зібрання, і в період якого люди виходили час від часу на площу, щоб заявити

свій протест проти дій влади (соціологи зафіксували його характеристики під час опитування 7-8 грудня 2013)

– Майдан-табір – який виник після облаштування на Майдані Незалежності та околичних вулицях та будинках стаціонарного містечка протестувальників, в якому постійно жили люди і яке було оточене барикадами, мало свою структуру і порядок (опитування зафіксувало його 20 грудня 2013).

– Майдан-січ – побудова «міста в місті», коли відбулося розширення загонів самооборони, посилення інфраструктури протесту, зведення нових барикад, захисних споруд та загорож як відповідь на побиття, зникнення людей, репресії з боку влади, силове протистояння з внутрішніми військами та спецпідрозділом «Беркут», запущено виробництво бруківки, захисного приладдя, коктейлів молотова тощо, джентрифікація окупованої території - намети на площі, Будинок профспілок, будівля КМДА, Жовтневий палац, Український дім, барикади тощо. (зафіксовано соціологічним опитуванням 3 лютого 2014 р.) [4].

Виокремлення етапів (або періодів), відповідно до яких розвивався громадський рух дозволяє узагальнити найбільш поширені форми політичної участі, до яких вдавалися його учасники.

На нашу думку, варто говорити, що Євромайдан як громадський рух, тобто неформальна мережа, що базувалася на поділюваних усіма її учасниками цінностях і солідарності, та мобілізувала активістів за допомогою різних форм протесту [5], включав колективні форми політичної участі, які можна віднести як до легального, так і до нелегального активізму. До першого типу можна віднести: участь у політичних мітингах, народних вічах, демонстраціях, організованих політичними партіями; участь у політичних акціях та ходах; участь у пікетах і страйках; волонтерська робота на користь громадського руху; фандрейзинг та пожертви; участь у політико-художніх перформансах, хепенінгах; участь у політичних автопробігах тощо.

До другої модальності відносяться такі застосовувані учасниками форми: громадянська непокоря, блокування вулиць та транспортних шляхів,

захоплення будівель, силове протистояння з політичними опонентами та органами правопорядку, участь у масових заворушеннях тощо.

Запропонована класифікація, з одного боку, дає змогу підтвердити статус Євромайдану саме як громадського руху на противагу іншим визначенням, на кшталт «події», «пролонгованої революції», «політичного інституту», «політичної кризи» тощо. А з іншого – дозволяє за рахунок вибору оптики більш детально проаналізувати деякі окремі аспекти, що характеризують застосовувані у період зими 2013-2014 рр. форми політичної участі, зокрема, використання громадянами новітніх інформаційно-комунікаційних технологій для цілей політичної дії. Про наслідки та уроки для сучасної України практик політичної участі з використанням соціальних медіа періоду Євромайдану йтиметься у наших подальших наукових розвідках.

Також можна додати, що досить цікавим науковим завданням була б спроба дослідити і класифікувати практики політичної участі українців, які опинилися в провладному та ідеологічно протилежному Євромайдану таборі, що дістав назву «Антимайдан», і які брали участь в чисельних його заходах. Без висвітлення появи та розвитку цього об'єднання важко пояснити як окремі політичні епізоди того періоду, так і зрозуміти наслідки та подальший розвиток подій після перемоги Революції Гідності. Не буде перебільшенням стверджувати, що інформаційна війна проти України, розв'язана РФ відразу після усунення від влади Януковича, що включала серед іншого ідеологічну обробку, мобілізацію та рекрутування до лав сепаратистські налаштованих угруповань громадян та представників місцевих еліт у Криму, в центральній, південній та східній Україні знайшла підґрунтя саме в ідеологічних кліше та організаційних структурах Антимайдану. Проте дослідник, намагаючись розв'язати згадане завдання, стикається фактично з неможливістю розділити персональну інтенцію «захисників режиму Януковича», мобілізаційні дії Партії регіонів, спрямовані на середовище їхніх прибічників по всій країні, та найм владою представників маргінальних груп, кримінальних елементів, спортсменів різних спортивних клубів, – т.з. «тітушок», яких Р. Балабан характеризує, як «людей, які за гроші беруть участь у політичних акціях, не

маючи будь-якої власної позиції» [6], і які не можуть вважатися тими учасниками, хто з власної волі проявляє політичну позицію. А отже в данному випадку про політичну участь не йдеться. Тож доводиться залишити це питання майбутнім дослідникам.

Список джерел:

1. Загальна декларація прав людини. - Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
2. Сич О. М. Революція гідності: контекст перманентного революційного процесу та періодизація / О. М. Сич // Гілея: науковий вісник. - 2018. - Вип. 135. - С. 359-364. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2018_135_90
3. Киридон А. М. Євромайдан / Революція Гідності: причини, характер, основні етапи / А. М. Киридон // Історична пам'ять. - 2015. - Вип. 33. - С. 17-32. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ip_2015_33_4
4. Бекешкіна І. Майдан: хто, чому і навіщо? / І. Бекешкіна // Соціальні виміри суспільства. - 2014. - Вип. 6. - С. 304-313. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/svs_2014_6_25
5. della Porta D., Diani M. Social Movements: An Introduction, 2nd Edition. Режим доступу: https://www.hse.ru/data/2012/11/03/1249193172/Donatella_Della_Porta_Mario_Diani_Social_Mov.pdf
6. Балабан Р. Майдан як політичний інститут / Р. В. Балабан // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. - 2015. - Вип. 2. - С. 113-131. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzipiend_2015_2_10

SOCIOLOGY AND SOCIETY

Kamushadze Tea

PhD in Anthropology

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Georgia

RUSTAVI YARD CHAPELS: SACRALIZATION OR DESACRALIZATION OF PUBLIC SPACES ?!

In the former socialist city, where orthodox temples are being built on a massive scale and are found in virtually every neighborhood, yard chapels have sprung up. The building of the yard chapels can be said to be a simultaneous process of construction of the Orthodox temples, which is carried out with the initiative and finances of the neighborhood community. The arrangement of the yard chapels turned into a massive project and continues to this day. They differ from one another in form and name, and even in the purpose to which they are ascribed. The main question regarding these chapels is related to their purpose and explanation of the purpose, why does the neighboring community build the chapels in the yards? Why and how does the neighborhood community mobilize financial resources to arrange them? Does creating the chapels in the yard serve the purpose of sacralizing the public space, or is it, in fact, the desacralization? I interviewed 12 people in the form of in-depth interviews to find out about these issues. The selection criterion was that they should have been directly related to a particular chapel and in some way should have participated in the establishment of the chapel or at least should have had the relevant experience of coexistence with the chapels. In the interviews, certain tendencies were revealed, which helped us to understand such an arrangement of space and allow us to draw relevant conclusions. Also, by observing the chapels of the yards, I got the impression that they essentially respond to the narratives that have developed around the chapels in the neighborhood communities, in the form of public opinion. As for the City Hall and specifically the Architecture Service, which is responsible for the appearance of the city and the organization of public

space, the process goes beyond them and, in some cases, they are even directed against them.

An interesting question is how each chapel is named by the residents. When they generally speak of other places of this type, they referred to them as yards in which all of them are united. Accordingly, I will refer to a place with this name if it is arranged with religious signs such as the cross, the icon, the candlestick, and the model of the temple. The chapel is a marked place in the yards, which in most cases is separated by different types of fences. The locals, if they talk specifically about their yard chapel, mention the name that is somewhat different, such as "Lord's Chapel", "Holy Wall of the Virgin", "District Chapel", "Church", "Chapel Corner", "Yard Chapel", "St. George's Church", "Holy Corner". Some of them come from the characteristic features of the yard chapel, it be a form of a dedication to any saint, which may be related to any icon or the history of the creation of the chapel in a particular place. It is noteworthy that several of them are called the church, which repeats the name of the official orthodox church. It is also an interesting fact that we have several occasions when the yard chapel has been transformed into a real church, where the liturgy is performed in an orthodox manner. This case, however, is more of an exception than a rule that may apply to yard chapels in general.

One of the main characteristics that yard chapels can have is consensus, unconditional support for the idea and maximum involvement in its implementation. All the interviewees mention that everyone in the neighborhood agreed to support the initiative and, moreover, all of them took part in some form. Out of the twelve cases, there has not been a single fact that anyone objected to the decision. The interviewees especially stress the desire of people and their attempt to take part in the arrangement of the chapel. When asked who participated, we receive the following answer:

"Everyone participated in the construction, mostly young people were involved. Zaza would call them every morning, no one would refuse. The money was raised by the residents and the elderly in the yard; whoever wanted, all could participate"(Mzia, 2020)

"..Some were builders, some architects. Some could make cement, some were painters and created icons and donated them to the chapel. Some of them had

materials that they could donate and so on ... a chapel was built by joint efforts”(Anzor, 2020)

Although in the creating of a separate chapel, sometimes specific people took the financial responsibility, the involvement from the neighborhood was still steadily high, emphasizing the fact that everyone was trying to contribute and participate in the common cause. According to Ms. Mzia, Zaza, who came up with the initiative to build a small chapel in the yard, "encouraged" young people and, as he himself notes, everybody, no matter the nationality, worked together, Armenians, Azerbaijanis, Georgians.

Tiko recalls the period the chapel was built she still attended a school. What she remembered best about the chapel was that everyone wanted to do something:

"A lot of people took part without any given assignments, on their own initiative, as if they were obliged "(Tiko, 2020).

The participation and involvement of members of the neighborhood community in the building of the yard chapels creates a qualitatively different reality for post-Soviet Rustavi, which can only be understood through contextualization. Self-organization, mobilization of resources, concerted action, care for the arrangement of public, common space without the participation of clergy and government officials, is a new phenomenon and allows for a different interpretation of the sacralization in the process of forming civil society. In these cases, we are dealing with private initiatives that are the subject of discussion in the community and facilitate the planning of concerted action, including the resource mobilization. Regarding the arrangement of "The Holy Wall of the Virgin", Lika says that the idea came from the residents, and Ucha organized it. In this case, as she notes, all the neighbors supported Ucha, whoever could, tried to participate. Thus, the yard chapels are the result of consent and cooperation between members of the neighborhood community. Maka claims that absolutely every neighbor agreed and if not for full consent, they would not be able to do that. What is common to all chapels is agreement and joint action to create a common space. When asked the purpose of the chapel, Ms Mzia answers that it is for the spiritual upliftment of our nation, she also adds that it used to be less so in the past. She continues by recalling

that Azerbaijani children also lit candles at the beginning and then realized and now they no longer do so. This particular moment responds interestingly to the spirit of unity associated with the arrangement of a common chapel where the religious boundary has been erased even temporarily.

Even more dramatic examples of civic movement and participation are found in the narrative of three interviewees, where we find interesting examples of the struggle for space. Maka tells us that the place where the chapel was built could have been given away by the state and an investor could have come, which would limit them spatially.

The idea was that a private owner might have come to the area, and that an ugly building might have been built. I just did not want this roadside area to be lost and I had flowers planted on this small plot of land, I wanted it to become a sort of a gathering place, I did not want it to become someone's digging land, so to speak, and I wanted it to remain officially legalized sacred place (Maka, 2020).

Natia tells the story of how they managed to build a chapel in their yard where a particular place was just covered in garbage and one particular resident had unofficially used it. She discusses in details the joint efforts of all the neighbors, who, with the involvement of non-governmental organizations, cleared the place of garbage and then convinced the neighbor that they could not approve the place in private ownership and it would be better to involve themselves in it. After that, a chapel was built in the yard area. People of all ages and interests took part in the process of building it. Here, Natia also mentions a neighbor who is over 70 years old and her main activity is caring for the plants of the chapel and beautifying the area, for example, she decorated the yard of the chapel with white stones, where new seedlings are planted periodically.

Gaga says that the main aim of the chapel in Rustavi is to occupy space, because the areas adjacent to the buildings are for sale, and in order the building not to be built next to the building, people have chosen such an outcome- to build a chapel or a church, or erect a cross. In this case, the place becomes untouched, no one will dare to demolish them.

Nodari recalls his childhood memories, which date back to the 2000s, and remembers how gray Rustavi was and the only bright spot was a green chapel:

"I was always interested in the greenery and the small chapel right in the middle of it, which was next to the building. There were two water fountains too, one for children and one for adults. I often went there to drink some water" (Nodari, 2020).

It is a remarkable fact that imitation occupies a significant place in the arrangement of chapels. Imitation becomes the basis for chapels to be linked to each other. In fact, it is an experience that is shared in the community and is a kind of a peculiar mark. In the narrative of the residents of Rustavi, a large part is dedicated to the fact that they have arranged the chapel like others, or the other way round. Imitation, is one of the most well-defined moments, which is expressed in different ways in the narrative of practically every interviewee.

"It was popular ... one did it and then everyone followed in their footsteps" (Tiko, 2020)

One of the main functions that is also attributed to the chapel is the socialization of children and ensuring their safety. In the narratives that form around the yard chapels, a special attention is given to the next generation and their devoted care. Allocating part of the yard to the chapel for Maka also means creating a safe and secure place. She is happy that her little girl, who cannot go to the church so as not to make much noise there, is accustomed to a similar environment here, even crosses herself. She also notes that often children, on their own, clean the chapel from weeds. Lasha set up a chapel in one of the yards of old Rustavi as a motive for taking care of children and setting a good example for them. He, along with his neighbors, erected a large iron cross in the central part of the yard. The other neighbor contributed a candlestick. Now its fencing is being discussed in the neighborhood, which is related to some financial issues. While talking to them, they mentioned several times the children playing there, for whom this chapel was built. The children, however, did not notice the chapel at all during my stay there and were usually playing football and tennis, or were munching the neighbor's unripe wild plum. Lasha and his friends noted that they are very concerned about the next generation and their safety. They say that this cross makes this place more protected and that the way the elders behave in front of this cross will be a sort of an example for them and a form of socialization (Lasha, 2021).

In conclusion, it can be said that the orthodox chapels of the yards in Rustavi are represented by appropriate religious symbols, respond to the general public interest and go beyond only the sacral purpose. It is especially noteworthy that the whole neighborhood community participates in its building and this fact has not been the subject of protest of different religious figures. It should be noted that the chapels, as revealed by the interviewees, are arranged mainly to occupy the place, so that the state does not sell the part of their yard and does not place any "ugly" building there. It is also believed that these chapels will serve the security of their yards. In addition, yard chapels are lush and tidy places where children and the elderly spend an important part of the day. According to some of the interviewees, a lot of old people found a job and the purpose by taking care of the chapels. Thus, the chapels of the yard are multifunctional in nature and they meet not only the religious needs of the community, but also their social needs and, most importantly, have become an opportunity for self-organization of the neighborhood community.

PSYCHOLOGY AND PSYCHIATRY

Sultanova lhama Hamid

Doctor of Philosophy in Psychology

Baku Engineering University, senior lecturer, Republic of Azerbaijan

PRINCIPLES OF PREPARING A TAXONOMY FOR LEARNING OBJECTIVES

Abstract. *The article discusses the principles used in the development of taxonomies of learning objectives. B. Bloom also conducted research on the principles on which the taxonomies of learning objectives will be based in the initial stage. + development + culture) makes it necessary to build taxonomies in Azerbaijan on the basis of the following principles. Practical significance, theoretical significance, logic, objectivity*

Keywords: *taxonomy, learning objectives, principles, B. Blum. A. Alizade , education standards*

The meaning of learning goals by their very nature reflects the criteria of pedagogical thinking of that time. This is important from the point of view of the correct organization and direction of activities in the field of education. Therefore, at different times, scientists paid attention to this issue, expressed their views on it, and commented on the taxonomy of education. Network (hierarchical) or "systematic" classification of learning objectives, ie, the taxonomy of learning objectives, according to psychologists, allows you to plan the learning process at the scientific and methodological level and measure its results.

Education reforms have been carried out in independent Azerbaijan since 1999. Curriculum reform is one of the main directions of education reform. As a result of the work done in this area, the conceptual document "Concept of General Education (National Curriculum) in the Republic of Azerbaijan" was approved and subject curricula were developed. The scientific and psychological basis of the national curriculum and curriculum in subjects is the taxonomy of learning objectives.

The experience of scientists shows that for the preparation of certain procedures, it is necessary to form in advance the basis to which they refer, the

scientific basis. This principle, under its objective nature, has scientific significance and plays a fundamental role in the formation of perfect rules. The famous American scientist B. Bloom also conducted a study of the principles that must be followed at the initial stage of the development of taxonomies for educational purposes. At the same time, he understood that the work he was going to do was extremely serious and responsible, both theoretically and practically.

In addition, special attention was paid to taking into account the cognitive characteristics of children. Finally, he came to the following conclusions about the principles needed to compose taxonomies.

1. Taking into account the practical orientation
2. Taking into account psychological characteristics
3. Logic
4. Objectivity

Research on curriculum development in Azerbaijan has shown that these principles should be revisited and creatively used in the development of educational standards following the conditions of Azerbaijan. Taking this into account, we, together with the candidate of pedagogical sciences, associate professor Anvar Abbasov, conducted a study on this problem in Azerbaijan, which makes it necessary to build a taxonomy based on the following principles.

1. Practical significance
2. Theoretical value
3. Logic
4. Objectivity

1. **Practical value.** While taxonomy requires objectives to be viewed as a whole and to be combined with others, they do not prevent it from being a useful tool in practice. On the contrary, they are mentioned in the development of educational standards. In addition, they are used to define the principles of teaching and to carry out learning activities. Finally, teachers should, whenever possible, use taxa to define learning objectives when designing specific curricula. This clearly shows the practical importance of taxonomies.

2. Theoretical Significance Taxonomies are more general because they are interconnected in a particular network. They appear on a psychological, pedagogical, philosophical basis. This has a certain scientific and theoretical significance. He plays a role in the formation of separate teaching, theory in educational psychology.

3. Logic. Learning objectives exist in a specific network of connections. Dynamic movements follow. They are linked by taxa reflecting the development of the student's personality, and are built on the principle from simple to complex. In the network classification of learning objectives, the parameters of the student's personality are clearly visible.

4. Objectivity - we usually have to classify taxonomies. Let's group them separately. Such grouping should not create the impression that one of the learning goals is more important than the other, that what comes first is more important, and what comes next is less important. All this is necessary for Azerbaijani education, but it is systematically classified according to the dynamics of development. These principles interact with each other to ensure that taxonomies belong to the same person.

The taxonomy of learning objectives is the scientific and psychological foundation of the national curriculum as well as the subject curriculum. In curricula, subject content consists of learning outcomes (standards) expressed in the form of skills. These learning outcomes (standards) for each level of education are based on a three-component taxonomy created by Professor Abdul Alizade in the first Azerbaijani psychopedagogy.

Professor Abdul Alizadeh in the first Azerbaijani psychopedagogy. "Content standard is a state requirement for the level of knowledge and skills of students" Content standards consist of two components: knowledge and actions. The psychological basis of these components is the levels (taxa) "LEARNING" and "DEVELOPMENT" of the "three-component" taxonomy. At the "learning level," the content side of education is knowledge, skills and habits that need to be learned. "Development level" is the basis of the activity component of content standards

Thus, students not only learn by learning, but they also develop by learning. As a result of this process, a person is formed with culture (sensual, communicative,

communicative, moral, strong-willed, national-spiritual, secular) and values. Assessment of student performance, which is an integral part of learning activities, is one of the values that make up the “Culture” level. These taxonomies, on the other hand, refer to broader principles that are needed to build all processes on a more solid foundation.

Standardization of education continues in Azerbaijan. The evolution of educational standards inevitably highlights the need for taxonomies to be more comprehensive and inclusive. This article discusses the more general principles needed to build all processes on a more reliable and solid foundation. In our opinion, in the current conditions of education reform in our country, it is necessary to continue it.

References:

1. Alizade A.A. New pedagogical thinking (psychopedagogical research), "Adiloglu", Baku, 2001.
2. Alizade A.A., Sultanova I.Kh. Theory and practice of taxonomy: the bright path of the modern school. Baku, 2008.
3. “Concept of general education in the Republic of Azerbaijan (National curriculum). Educational journal, 2008, no. 1
4. Alizade A.A. Psychological problems of the modern Azerbaijani school. Baku: Ozan, 1998.
5. Bloom, Benjamin S., Ed., Taxonomy of Educational Objectives, Handbook I: The Cognitive Domain. New York: David McKay Co., 1956
6. Curriculum development and application issues. (Methodical recommendation). Kovsar Publishing House. Baku, 2008.

Вірна Жанна Петрівна

доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри педагогічної та вікової психології,
Волинський національний університет імені Лесі Українки, Україна

Іванашко Оксана Євгенівна

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогічної та вікової психології,
Волинський національний університет імені Лесі Українки, Україна

ВНУТРІШНІЙ ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФОН І ЖИТТЄВИЙ ПОТЕНЦІАЛ ОСОБИСТОСТІ

Життя людини сповнене різноманітних завдань, вирішуючи які, їй потрібно робити вибори, завдяки яким вона й конструює себе і свій внутрішній світ. Будь-яке прийняте рішення змінює умови життя і вимагає подальшого осмислення того, що відбувається. На осмислення свого життєвого шляху, життєвих стратегій впливає внутрішній психологічний фон особистості, який характеризується як стан особистості, що відображає психологічний настрій і ступінь задоволеності різними факторами життєдіяльності. Сприятливий психологічний фон особистості характеризується наявністю позитивної перспективи майбутнього, задоволеністю своїм життям, активною професійною та творчою діяльністю, самореалізацією, самоствердженням та саморозвитком і самоприйняттям. Усі зазначені характеристики вміщуються у зміст внутрішнього потенціалу людини, рівень розвитку якого визначає, наскільки людина є психологічно здоровою, успішною і щасливою.

Передусім, варто відзначити, що внутрішній психологічний фон пов'язаний власне з поняттям життєвого простору, який вміщує у себе комплекс фізичних, соціальних і психологічних явищ, з якими людина себе ототожнює і тим самим забезпечує свою недоторканість, збереження ідентичності, можливість самопрезентації, захист від маніпулятивного та інших негативних впливів з боку соціального оточення. Акумулюючи такий

особистісний досвід, людина набуває власний потенціал чи то енергопотенціал (С. Максименко), основне призначення якого полягає у прояві здатності до дії (пізнавальної, чуттєвої, мислительної, моральної, естетичної, творчої).

Становлення і розвиток людини протікає в тісному взаємозв'язку з процесом становлення і розвитку суспільства і ці два процеси взаємопов'язані. Таким чином, реалізуючи свій життєвий потенціал, людина надає розвиваючого впливу як на саму себе, так і на соціум. Соціально-педагогічне спрямування життєвого потенціалу людини пов'язане з аналізом місця і функцій людини в системі соціальних спільнот, її соціального статусу і соціальних ролей, типу соціальних відносин з іншими людьми, диспозицій, ціннісних орієнтацій, ідеалів, вкладів, соціальних установок, а також інших соціальних факторів, що визначають її розвиток. Їх рефлексія, загалом визначає саморефлексію, і як результат, самооцінку свого потенціалу у таких його формовиявах як потенціал розуму, потенціал волі, потенціал почуттів, потенціал тіла, громадський потенціал, креативний потенціал, духовний.

За будь-яких умов слід пам'ятати, що життєвий потенціал є специфічним, і, навіть прихованим ресурсом, який може розкритися в різноманітних варіаціях і за різними життєвими сценаріями. У такому випадку, розкриття життєвого потенціалу зумовлює життєвий шлях особистості, який є унікальним варіантом розкриття і використання особистістю своїх ресурсів, перетворених в можливості, що й складають внутрішній психологічний фон, що відповідальний за гармонійний розвиток і удосконалення особистості.

Така позиція розуміння внутрішнього психологічного фону має важливе значення, оскільки мова йде про гнучкість мислення, активну життєву позицію, прагненням до саморозвитку та самовдосконалення за будь-яких умов, планування і самоздійснення власного майбутнього, що й визначає внутрішній світ людини, локалізований у її життєвому потенціалі, що відтворює генералізовані ознаки розгортання непересічної природи «Я» людини впродовж її життя.

Дяків Іван Васильович

аспірант

Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України

ПОНЯТТЯ ТА ОСНОВНІ ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ ДЕСТРУКТИВНИХ КОНФЛІКТІВ В ПІДЛІТКІВ

***Анотація.** В статті розкрито поняття “деструктивний конфлікт” та основні причини його виникнення в підлітків. З'ясовано, що конфлікт має системний характер і має певну динаміку в процесі його розгортання. Деструктивний конфлікт в підлітків виникає на основі особливостей онтогенезу особистості підлітка, актуальної ситуації та включення так званого “пускового механізму”. Показано, що деструктивний конфлікт має, в основному, суб'єктивний характер. Виявлено, що деструктивний конфлікт може розширювати простір своєї дії: переходити з внутрішньоособистісного конфлікту в міжособистісний. Основною причиною виникнення деструктивного конфлікту в підлітків може бути порушення в мотиваційній сфері особистості.*

***Ключові слова:** конфлікт, деструктивний конфлікт, мотиваційна сфера підлітка, динаміка конфлікту, внутрішньоособистісний конфлікт, онтогенез особистості підлітка, системний підхід.*

Конфлікт як особистісне та соціально-психологічне явище був актуальним у всі часи життєдіяльності людини, від античних часів до сьогодення. Про актуальність конфліктів зазначають такі дослідники з конфліктології, як Партико Н. В. [1], Леонов М. І.[2] та інші. Поняття “конфлікт” являється складним, особистісним, соціально-психологічним явищем з полімотивованим характером утворення. Більшість науковців розуміють поняття “конфлікт” як системне явище, в якому складові компоненти конфліктного процесу взаємопов'язані і взаємодіють один з одним [3, 4, 1].

Під час виникнення суперечностей, непорозумінь між людьми може виникнути або не виникнути конфліктна ситуація, яка є передумовою виникнення реального конфлікту. Варто зазначити, що не завжди виникнення конфліктної ситуації призводить до конфлікту. Що являє собою конфліктна

ситуація? Конфліктна ситуація – це сукупність суперечностей, незгод, непорозумінь в конкретному часі та просторі, які заважають суб'єкту досягнути певної цілі. Важливою складовою конфліктної ситуації є образ конфліктної ситуації. Як зазначає Леонов М.[2], образ конфліктної ситуації – організована репрезентація конфліктної ситуації в системі знань суб'єкта. Для того, щоб конфлікт відбувся, потрібний поштовх, інцидент. Партико Н. В. в своїй праці [1] вказує, що інцидент характеризує активізацію дії однієї зі сторін, яка вражає навіть ненавмисно інтереси іншої сторони. На думку Леонова М., в конфлікті дії опонента сприймаються не як потенційна загроза (це характерне для проблемної ситуації), а як безпосередня. Саме відчуття безпосередньої загрози сприяє розвитку ситуації в сторону конфлікту і являється “пусковим механізмом” конфліктної поведінки [2].

Особливої уваги з боку суспільства та науковців заслуговує такий різновид конфлікту, як деструктивний. За своїми наслідками цей конфлікт має руйнівний, дестабілізуючий вплив як на саму особистість, так і на її оточення. Якщо деструктивний конфлікт виникає ще й в недостатньо зрілої особистості, якою є підліток, то значимість проблеми ще більше зростає. Вплив деструктивного конфлікту на підлітка може мати такі неконтрольовані наслідки: втеча з дому, булінг, нанесення шкоди собі або іншим, суїцид тощо.

Поняття “Деструктивний конфлікт” тлумачиться науковцями в своїх працях [1, 5, 6, 7, 8, 9] як конфлікт, в якому відбувається загострення, ескалація; з якого важко знайти вихід; в якому відбувається приниження, негативна оцінка та дискредитація партнера; в якому учасники незадоволені результатом конфлікту і відчують що щось втратили; в якому в основі лежать суб'єктивні причини. Узагальнюючи розуміння деструктивного конфлікту, можна сказати, що цей вид конфлікту виражається у вигляді свідомого нанесення шкоди опоненту, а також як певна компенсація відчуття образи. Таким чином, можна говорити, що деструктивний конфлікт пов'язаний з сильними внутрішніми негативними переживаннями людини. Поведінковий деструктивний прояв у певній мірі здійснює компенсаторну функцію, вихід негативних емоційних переживань.

Отже, виходячи з наведеного, можна зробити узагальнені висновки щодо деструктивного конфлікту:

- деструктивний конфлікт може бути як внутрішньоособистісний, так і міжособистісний;
- деструктивний конфлікт за наслідками є негативним, руйнівним;
- деструктивний конфлікт носить дисфункційний, дестабілізуючий характер, коли організаційна система внутрішніх елементів руйнується під впливом сильних внутрішніх чи зовнішніх факторів;
- деструктивний конфлікт виникає внаслідок дії компенсаторного механізму психіки особистості або мотивації помсти противнику;
- деструктивний конфлікт вважається в процесі розвитку конфлікту як більш пізня його фаза.

Як і кожному виду конфлікту, деструктивному конфлікту підлітка притаманна певна динаміка, стадійність процесу. В. Бойко та А. Ковальов динаміку конфлікту характеризують такими поняттями, як “виникнення”, “усвідомлення конфліктної ситуації”, “її існування”, “дії по усуненню конфлікту” і його “затухання” (вирішення) [8]. З наведеної динаміки конфлікту можна сказати, що деструктивному конфлікту не притаманна така стадія, як “дії по усуненню конфлікту”. На певній стадії конфлікту підліток може вибрати деструктивну лінію поведінки. Виникають питання: “Чому так відбувається?”, “Як це пояснити?”. Ми схильні вважати, що проблема полягає в особливостях мотиваційної сфери підлітка. В онтогенезі особистості для періодів дитинства, підлітковості та юності характерна прерогатива мотиваційної сфери [10]. Провідним компонентом розвитку стійких форм поведінки, а відтак і особистісних властивостей, є не стільки правильно організована поведінка дитини (підлітка), скільки ієрархія мотивів, за якими вона здійснюється [10].

Мотивація людини розглядається як система, як цілісне функціональне та динамічне утворення особистості. У випадку порушення цієї системи, відбувається руйнування її функціональної здатності. Порушення стабільності може призвести до порушення системи. Система розпадається тільки при

сильних або слабких, але часто повторюваних незгодах (в даних випадках конфліктах). С. Бір правильно вказує, що: “существует определенный порог возмущений, за пределами которого система теряет естественные свойства и фактически даже перестает существовать [11].

Прикладом деструктивної форми поведінки підлітків (деструктивного конфлікту) є їх неспроможність (з певних причин) задовільнити потребу соціального престижу. Як зазначає Ш. Чхартішвілі, у неповнолітніх потреба соціального престижу набуває викривлену форму, втрачаючи свій істинний предмет, змінюючи свою направленість і переростає в нижчу форму потреби самоствердження, коли індивід задовільняється тим, що стає предметом уваги інших людей [12]. Як ми бачимо, тут спостерігається певне викривлення в мотиваційній сфері неповнолітніх, що призводить, в результаті, навіть до правопорушення. Для підлітків одним з домінуючих в ієрархії мотивів є мотив досягнення певного статусу в колективі, тобто в своїй референтній групі. З цього приводу слушно зазначає М. Алемаскин, що невідповідність домагань “важких” підлітків на визначений статус в колективі рівню їх можливостей, призводить до конфліктів та афективних переживань [13]. Досягнення певного статусу підлітком в колективі є формою його самоствердження. Часто поява деструктивних конфліктів в підлітків пов'язана з нереалізацією потреби в самоствердженні, бо саме ця потреба в ієрархії мотивів підлітка займає одне з ключових місць. З цього приводу варто зазначити працю Ч. Висьневськи, який вказував, що внутрішній конфлікт, який може характеризуватися різними причинами, але найчастіше він виникає на основі невдалого самоствердження, порушення особистісних контактів у спілкуванні та життєвих потрясіннях [14].

Деструктивний конфлікт в підлітків може виникати як на основі внутрішніх, так і зовнішніх причин (соціальні потреби, відносини тощо). Також цей вид конфлікту може виникати внаслідок поєднання внутрішніх та зовнішніх факторів. Соціальні відносини мають велике значення для підлітка, особливо для його мотиваційної сфери. Провідний дослідник з соціальної психології та конфліктології М. Дойч вважає, що конфлікту уникнути неможливо і тому основне завдання – виявити фактори, які визначають

розвиток конфлікту по конструктивному чи деструктивному шляху. В якості основи для вирішення даного завдання, вважає М. Дойч, може бути використаний сформульований ним закон соціальних відносин, згідно якому характерні процеси і ефекти, обумовлені даним типом соціального відношення (кооперативним чи конкурентним), мають тенденцію підсилювати їх тип соціального відношення. Відштовхуючись від даного формулювання, автор робить висновок про те, що конфлікт між сторонами, які знаходяться в кооперативному взаємозв'язку, менш руйнівний, ніж той, що має місце між учасниками конкурентного процесу [2]. Дослідження М. Дойча в сфері кооперативної і конкурентної поведінки оформили мотиваційний підхід у вивченні міжособистісного конфлікту [2].

Ми вважаємо, що вибір підлітком конкурентного підходу, а значить в певній мірі деструктивного, пов'язаний з наявною в нього егоїстичною спрямованістю. Егоїзм передбачає таку лінію поведінки, при якій індивід не враховує потреби та інтереси іншої людини, а зосереджений тільки на своїх потребах та почуттях під час безпосередньої взаємодії.

Значну роль у виникненні деструктивного конфлікту відіграє вибраний індивідом стиль конфліктної поведінки. У своїй праці Леонов М. зазначає, що стиль поведінки – це відносно стійка сукупність цілей, усвідомлених чи неусвідомлених особистістю дій, операцій, реакцій, направлених на вирішення конфлікту чи вихід з нього у певному просторі і в ситуації безпосередньої взаємодії [15]. Що зумовлює появу індивідуального стилю? Які передумови існують для його виникнення в конфліктній ситуації? Як зазначає В. Мерлін, основою для виникнення індивідуального стилю являється “зона невизначеної діяльності”, під якою вчений розумів “варіативність власних і проміжних цілей, дій і операцій в однозначно детермінованих межах” [16].

Дуже часто підлітки потрапляють в “зону невизначеної діяльності”, яка призводить до емоційної збудженості, напруженості, стресу. Ця ситуація може бути основою для вибору деструктивної моделі поведінки в конфлікті. Крім емоційної складової, варто ще відмітити, що незнання підлітка як реагувати в

конфліктній ситуації в конструктивний спосіб, закріплює в нього негативний індивідуальний стиль поведінки. За М. Леоновим, наявність “зони невизначеності” припускає, що одні і ті ж об'єктивні вимоги ситуації можуть бути здійсненні різними способами. Така можливість вибору являється необхідною умовою для розвитку індивідуального стилю поведінки [2]. В контексті вибору та індивідуального стилю можна зазначити, що підліток вибирає той спосіб реалізації вимог (зовнішнього середовища чи особистісних), який співвідноситься з його актуальними мотивами, з його цілісною мотиваційною сферою (включає в себе потреби, інтереси, життєві смисли, антиципацію тощо), у якої ті чи інші компоненти часто являються у викривленій формі.

У юнаків, які деструктивно вирішують конфліктну ситуацію, виділяють три стилі поведінки: домінантний, контактний і самостверджуючий. Нераціональні (деструктивні) стилі поведінки в конфліктній ситуації виконують в більшій мірі функцію компенсаторного механізму під час безпосереднього спілкування [2].

Непередбачені, негативні реакції підлітків на конфліктну ситуацію пов'язані з особливостями онтогенезу цього вікового періоду. Вимоги суспільства, адаптація до нових умов здійснюється в період становлення важливих соціальних якостей особистості підлітка. Тому цей процес соціалізації відбувається важко. Ситуації внутрішньої напруженості, емоційних переживань, внутрішньоособистісних конфліктів розбалансовують в діапазоні 13-14 років інтеграційні процеси та ускладнюють поведінкові реакції підлітків, що знаменує перехідний, кризовий момент становлення особистості [10].

В критичній ситуації під час конфлікту підліток часто не розуміє як вчинити, яку поведінкову модель вибрати. Проблема існує на рівні рефлексивного аналізу. Булах І. С. вказує, що спостерігається в підлітків дисбаланс рівня рефлексивного аналізу, рефлексія нівелюється, поведінка не регулюється, а вибори здійснюються необмірковано [10]. Тут також автор додає, антиципаційний момент, наголошуючи, що проблема вибору пов'язана

з оцінкою труднощів досягнення успіхів. В зв'язку з цим, як зазначалося вище, підліток під час таких ускладнених обставин в частих випадках вибирає примітивний, простіший спосіб реагування на конфліктну ситуацію, який має, в основному, деструктивні наслідки.

Крім того, проблема взаємин підлітка з соціальним оточенням виникає ще й тому, що центральне утворення особистості підлітка, його “Я” та його інші аспекти (нормативне “Я”, ідеальне “Я”) конфліктують між собою. В своєму дослідженні Булах І. С зазначає, що причини неузгодженості, суперечливої поведінки підлітків 12-13 років слід пов'язувати з розбіжностями між нормативним “Я” та реальним “Я”, тоді як поведінка підлітків 13-14 років зумовлена розбіжностями між нормативним “Я” та деальним “Я” [10].

Список джерел:

1. Партико Н. В. Психологія конфліктів: навч. Посібн. / Н. В. Партико. - Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2019 – 132 с.
2. Леонов Н. И. Конфликтология: Учеб. пособие / Н. И. Леонов. - 2-е изд. испр. и доп. - М.: Издат. Московского психолого-социального института; Воронеж: Издат. НПО “МОДЭК”, 2006. - 232 с.
3. Мясищев В. Н. Актуальные проблемы патогенеза неврозов и борьба с ними / В. Н. Мясищев // Неврозы: Труды Конференции, посвященной проблеме неврозов. Ленинград, 6-9 июля 1955 г. / Под ред. В. Н. Мясищева. - Петрозаводск: Госиздат Карел. АССР, 1956. - 232 с.
4. Гришина Н. В. Психология конфликта. / Н. В. Гришина. - С. Пб.: Питер, 2000 – 464 с.
5. Гірник А. М. Основи конфліктології. / А. М. Гірник. - Київ: Видавничий дім “Києво-Могилянська академія”, 2010.- 222 с.
6. Конфліктологія. Словник: поняття, категорії, терміни. - За ред.: М. П. Гетьманчука, П. П. Ткачука. - Львів: ЛІСВ, 2007. -205 с.
7. Кузікова С. Б. Проблеми конфліктності підлітків в сучасній психологічній науці. / С. Б. Кузікова. - Суми: Редакційно-видавничий відділ СДП, 1999. -32 с.
8. Анцупов А. Я. Конфликтология: междисциплинарный подход, обзор диссертационных исследований / А. Я. Анцупов, С. Л. Прошанов. - 1997.
9. Исмагилова А. Г. Характеристика индивидуальных стилей педагогического общения воспитателей детских садов / А. Г. Исмагилова // Интегр. исслед. индивидуальности: стиль деятельности и общения. - Пермь, 1992. - С. 68-78.

10. Булах І. С. Психологія особистого зростання підлітка: Монографія / І. С. Булах. - К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2003 – 340 с.
11. Бир С. Наука управления. / С. Бир. - М.: “Енергия”, 1971.
12. Чхартишвили Ш. Потребность престижа, потребность быть свободным и самостоятельным и пути их воспитания в переходном возрасте / Ш. Чхартишвили // Некоторые вопросы психологии и педагогики социогенных потребностей. - Тбилиси: Меуниереба, 1976. - С. 37.
13. Алемаскин М. А. Положение подростка-правонарушителя в коллективе класса / М. А. Алемаскин // Материалы III Всесоюзного общества психологов СССР. - Москва, 1968. Т. II. - С. 423.
14. Висьневський Ч. Психолого-педагогический анализ причин и условий правонарушений несовершеннолетних: диссерт. канд. психол. наук. / Ч. Висьневський. - К., 1983.
15. Leonov N. Individual styles of behaviour in conflict situation / N. Leonov / I Abstracts Fifth European Congress of Psychology, - P. 402-403.
16. Мерлин В. С. Психологические конфликты / В. С. Мерлин // Проблемы экспериментальной психологии личности: .Перм. пед ін-та. - Пермь, 1970. - Т. 77. - С. 103-160.

Кунанбаева А.Е.

Резидент 1-го года обучения, врач-психиатр
(ПФ НАО «МУС» город Семей, Республика Казахстан)

Тюменцева О.В

Врач-психиатр Высшей категории
(ПФ НАО «МУС» город Семей, Республика Казахстан)

Научный руководитель: **Молчанов С.Н.**

к.м.н., (ПФ НАО «МУС» город Семей, Республика Казахстан)

СУМЕРЕЧНОЕ ПОМРАЧЕНИЕ СОЗНАНИЯ ЧЕЛОВЕКА НА ФОНЕ СИЛЬНОГО ХРОНИЧЕСКОГО СТРЕССА

***Аннотация.** Работа посвящена изучению синдрома выключения сознания либо сумеречного состояния человека в процессе переживания при жизненных ситуациях. Рассмотрено влияние глубокого стресса на состояние личности и возможные развитие психогенного заболевания.*

***Ключевые слова:** стресс, сумеречное помрачение сознания, оглушения, выключения сознания, гормон кортизол*

Актуальность. В условиях современного мироустройства проблема стресса различного характера занимает важнейшее место в жизни человека. Особенно тяжесть развивающихся психических расстройств зависит от интенсивности и значимости для личности, качества травмирующего воздействия, его длительности, степени сопутствующих соматических повреждений, предшествующих соматических и психических заболеваний, тренированности, устойчивости, степени готовности человека к данному стрессу, уровни социальной защищенности.

Цель работы. Изучить факторы влияющие на развития психогенных заболеваний и выявить способы профилактики.

Материалы и методы. Некоторые недавние исследования показывает как хронический стресс влияет на мозг и его структуру. В одном из них был

проведен эксперимент, показывающий влияние стресса на долгосрочное психическое здоровье детеныша обезьяны.

Подопытные животные были разделены на две группы: первая половина на протяжении 6 месяцев была окружена сверстниками, тогда как вторую разместили рядом с их биологическими матерями. Перед вскрытием черепной коробки подопытных, обезьянки на некоторое время были возвращены в привычную для представителей отряда приматов среду обитания.

«Стрессовые» области головного мозга детенышей обезьян, воспитывающихся социумом на протяжении первых 6 месяцев жизни, были очень увеличены. Конечно, для того, чтобы исследовать все факторы, способствующие таким результатам, необходимо провести целый ряд подобных экспериментов. Но все же немного страшно предполагать, что длительный стресс может оказывать долгосрочное влияние в течение всей оставшейся жизни.

Еще один эксперимент, подтверждающий предположение о том, что стресс действительно изменяет строение мозга, был поставлен на крысах. В процессе опыта выяснили, что гиппокамп грызунов, длительное время подвергавшихся нервному напряжению, был существенно поврежден.

Результаты и их обсуждение. Непродолжительный стресс полезен. Он мобилизует мозг, помогает быстро сфокусироваться на задаче, показать лучший результат на соревнованиях, покорить аудиторию при публичном выступлении. Но когда стресс становится хроническим, о положительном эффекте говорить не приходится.

Стресс начинается как называемое гипоталамо-гипофизарно-надпочечниковой системой. А совокупность взаимодействия между эндокринными железами мозга и почками, который контролирует реакцию организма на стресс. Когда мозг регистрирует стрессовую ситуацию, система немедленно активизируется и выделяют гормон кортизол. Возвращающий организм на мгновенную реакцию. Однако длительная воздействия кортизола наносит ущерб нашему мозгу.

Выводы. В примере хронический стресс усиливает уровень активности и количество нейронных связей, электрические сигналы в гиппокампе,

кортизол буквально может уменьшить размер мозга. Большое количества гормона вызывает потерю синоптических связи между нейронами и уменьшение фронтальной коры головного мозга, части мозга регулирующая такие функций как, память, концентрации, принятие решение, рассудительность, также влияет уменьшение клеток мозга вырабатываемых гипокампе. Это означает что, хронический стресс затрудняет обучения запоминающих некоторых вещей, активно выражается снижение активного внимания, способность к сосредоточению, а также создает условия для более серьезных психологических проблем, такие как апатия, оглушения, безучастии к происходящему , все психические процессы замедляется , ослабевают память, в первую очередь запоминание , нарушается ориентировка.

Рекомендации: В зависимости от тяжести психического и соматического статуса пострадавшие должны находиться в стационаре под наблюдением психиатра, психотерапевта или медицинского психолога. Параллельно должна проводиться психофармакотерапия, соответствующая выраженности и психопатологической симптоматики . После выздоровления представляется необходимым переводить пострадавших для дальнейшей терапии, психотерапии или психологической коррекции в специализированные психиатрические стационары, психоневрологические диспансеры, реабилитационные центры.

Список литературы:

1. Российская Государственная Библиотека, eLibrary.ru
2. Руководство по психиатрии/Под ред.А.В.Снежневского-М.:Медицина, 1983.-Т.1.-С.63-64-480 с.
3. Б.Д.Цыганков, С.А. Овсянников. Психиатрия: руководство для врачей.-М.: ГЭОТАР-Медиа, 2011.-С.213-215
4. В.А.Гиляровский,1935

Овчаренко Микола Олексійович

доктор медичних наук, професор

Державний Заклад «Луганський державний медичний університет», місто Рубіжне,
кафедра неврології, психіатрії та наркології, Україна

Ліньов Олексій Миколайович

кандидат медичних наук, доцент

Державний Заклад «Луганський державний медичний університет», місто Рубіжне,
кафедра неврології, психіатрії та наркології, Україна

Вербицький Євген Юрійович

кандидат медичних наук, асистент

Державний Заклад «Луганський державний медичний університет», місто Рубіжне,
кафедра неврології, психіатрії та наркології, Україна

ОРГАНІЧНІ КОНВЕРСІЙНО-ІПОХОНДРИЧНІ ДЕПРЕСІЇ ВНАСЛІДОК КОНТУЗІЙ У КОМБАТАНТІВ

***Анотація.** Досліджували клінічну структуру органічних конверсійно-іпохондричних депресій внаслідок черепно-мозкових травм вибуховою хвилею у комбатантів. Проводили операціональну діагностику рубрик розділу F Міжнародної статистичної класифікації хвороб, травм та причин смерті 10 перегляду та синдромологчну діагностику позитивних та дефектно-органічних психопатологічних синдромів. Обстежено 20 хворих чоловіків, учасників бойових дій в 2014-2016 роках. У всіх хворих діагностовано органічні афективні розлади. У всіх хворих мав місце психоорганічний синдром. Оцінювалась структура депресії за провідним афектом та важкість депресії. Специфічні ознаки органічної конверсійно-іпохондричної депресії включали конверсійно-соматоформний симптомокомплекс: демонстративність, синестезії, іпохондричні ідеї. У пацієнтів мали місце сенситивні ідеї ставлення, ідеї зробленості хвороби магічним шляхом, чуттєво-маячні та обсесивно-параноїдні квазіпсихотичні епізоди. У всіх хворих була підсилена діяльність уваги із обсесивним феноменом візуалізації мар. У більшості пацієнтів мали місце тривожно-фобічні розлади: специфічні фобії, панічні атаки, агорафобія. Коморбідними розладами були дисфорії та дистимії. У всіх хворих мали місце вегетативно-вісцеральні, вертебробазилярні та лікворно-гіпертензійні кризи. Органічні афективні розлади співіснували із стресопохідними. Зроблено висновок про доцільність продовження*

дослідження із залученням репрезентативної групи хворих для уточнення корелятивних зв'язків між клінічними симптомокомплексами органічної конверсійно-іпохондричної депресії.

Ключові слова: конверсійно-іпохондрична депресія, психоорганічний синдром, тривожно-фобічні розлади.

У зв'язку з бойовими діями в Донецькій та Луганській областях України з 2014 року в населенні України має місце накопичення значної кількості осіб, що приймали в них безпосередню участь під час військової служби (комбатантів).

Розповсюдженням явищем під час бойових дій були травми вибуховою хвилею (контузії), які надалі ускладнювались розвитком енцефалопатії із дефектно-органічними, афективними (переважно депресивними) та неврозоподібними (конверсійними, соматоформними, obsесивно-компульсивними та тривожно-фобічними) психічними розладами розладами[3,4].

Було обстежено 20 хворих, комбатантів цієї війни, чоловіків, у віці від 29 до 56 років, що отримали травму вибуховою хвилею під час бойових дій в 2014-2016 роках.

У всіх пацієнтів в анамнезі мали місце так звані контузії-травми вибуховою хвилею. Черепно-мозкова травма супроводжувалась порушенням притомності, амнезією періоду втрати свідомості, кровотечею із слухових проходів, носової та ротової порожнин, минуцями втратою слуху та порушеннями мовлення за типом органічного заїкування.

У цих хворих були діагностовані явища органічної конверсійно-іпохондричної депресії в межах органічних афективних розладів[1,2,4].

Серед обстежених не було хворих на органічні психози та деменцію[1,4].

Обстеження включало клініко-описове дослідження з наступними діагностичними узагальненнями по двом вісям.

Проводилась операціональна констатація рубрик розділу F Міжнародної статистичної класифікації хвороб, травм та причин смерті 10 перегляду

(надалі ICD-10) органічних афективних розладів та розладів особистості внаслідок органічного ушкодження головного мозку[3].

Вона доповнювалась клініко-психопатологічною синдромологічною діагностикою органічних депресивних, конверсійних, соматоформних, obsесивно-компульсивних і тривожно-фобічних розладів та психоорганічного синдрому згідно із існуючими глосаріями психопатологічних симптомокомплексів[1,2,4].

Згідно із критеріями операціональної діагностики рубрик розділу F ICD-10 у хворих констатували наступні органічні афективні розлади[3].

У більшості пацієнтів-10 хворих було констатовано рубрику F06.33 Органічний змішаний афективний розлад. В клінічній картині психопатологічних епізодів депресивна симптоматика співіснувала із окремими проявами ейфорії, гіпертимної сентиментальності та гнівливості.

У 6 пацієнтів було діагностовано рубрику F06.31 Органічний біполярний афективний розлад. В структурі афективних приступів депресивна симптоматика континуально чередувалась із із короткочасними (до 12 годин) періодами гіпертимії із гнівливістю, сентиментальністю та ейфорично-моріоподібними проявами.

Тільки у 4 хворих була констатована рубрика F06.32 Органічний депресивний афективний розлад. У цих пацієнтів в структурі психопатологічних епізодів афективна симптоматика обмежувалась депресивними симптомокомплексами.

У обстежених хворих конверсійно-іпохондричні депресії виникали на тлі дефектно-органічної симптоматики[1,2,4].

Згідно із клінічними глосаріями психопатологічних симптомокомплексів було діагностовано психоорганічний синдром[1,2,4].

Відповідно, у 5 пацієнтів мав місце астенічний варіант цього симптомокомплексу, у 10 хворих-експлозивний варіант, у 3 хворих-апатичний варіант.

В цій групі (18 пацієнтів) було констатовано рубрику F07.8 Інші органічні розлади особистості[3].

У 2 пацієнтів було діагностовано ейфоричний варіант психоорганічного синдрому та констатовано рубрику F07.0 Органічний розлад особистості[3].

Провідною ознакою депресії у всіх пацієнтів була неспроможність контролювати хворобливо знижений настрій.

Надаючи синдромологічну характеристику облігатної симптоматики органічної конверсійно-іпохондричної депресії у обстежених хворих слід зупинитися на структурі депресивного синдрому за провідним афектом (порушенням настрою) [1,2,4].

У 9 пацієнтів мала місце тривожно-тужна депресія із домінуванням відчуття неспокою, занепокоєння за майбутнє, «нестачі повітря в грудях», м'язовим напруженням, психомоторним пошавленням, метушливістю до ажитації, погіршенням стану надвечір, пресомнічними розладами у вигляді затрудненого засинання та поверхневого сну в першу половину ночі.

Тужно-тривожна депресія мала місце у 8 пацієнтів. Домінував тужний афект із відчуттям «важкості на душі», почуттям втрати перспективи, «життєвого тупіка». Пацієнти були психомоторно уповільнені до загальмованості. Гіршим був сон у другу половину ночі із передсвітанковими пробудженнями «ніби від поштовху», після яких було важко заснути. Пацієнти найгірше всього відчували себе вранці, вдень стан дещо поліпшувався.

У 1 хворого констатувалась тужно-апатична депресія. Афект туги із психомоторною загальмованістю, погіршенням стану вранці й ранішніми, «передсвітанковими» пробудженнями співіснував із афектом апатії з відчуттям «млявості, ліні, байдужості», бездіяльністю до адинамії та сонливістю вдень.

Змішана тужно-тривожна-апатична депресія мала місце у 2 пацієнтів. В клінічній картині депресії сполучалися всі три афекти. Афект туги супроводжувався психомоторним уповільненням, погіршенням стану вранці й ранішніми пробудженнями. Афект тривоги сполучався із «внутрішнім занепокоєнням», психічним та м'язовим напруженням, затрудненим засинанням. Афект апатії співіснував із млявістю, лінню, бездіяльністю до адинамії.

Згідно із важкістю депресії хворі на органічну конверсійно-іпохондричну депресію за результатами нашого дослідження розподілились наступним чином[1,2].

У 5 пацієнтів мала місце депресія найлегшого рівня тяжкості-гіпотимна. У хворих зберігалася спроможність виконувати професійну діяльність та родинну роботу. Можливим було поліпшення настрою після приємних новин, розваг, дружньої підтримки.

У більшості хворих-11 пацієнтів, депресія досягала середнього-циклотимічного рівня тяжкості. З'являвся вітальний компонент депресії у вигляді відчуття «важкості», «неспокою» «в грудях». Пацієнти втрачали спроможність якісно виконувати професійні обов'язки та родинно-побутові справи. Поліпшення стану було можливим тільки при призначенні достатніх доз антидепресантів.

При найважчому-гіпопсихотичному рівні депресії, який мав місце у 4 пацієнтів спостерігалися суттєві порушення психомоторики у вигляді загальмованості або ажитації. У хворих суттєво знижувалась здатність до самообслуговування. Пацієнти втрачали спроможність забезпечити достатнє задоволення власних побутових та біологічних потреб. Зниження рівня критичної оцінки власного стану сполучалось із збільшенням небезпеки суїцидальної поведінки. Хворі потребували стороннього догляду і допомоги й, зазвичай, госпіталізувались.

Специфічні ознаки органічної конверсійно-іпохондричної депресії у всіх обстежених об'єднувались у три ознакосклади[1,2,4].

Мали місце демонстративність, театральна позірність, яскравість скарг, міміки, пантоміміки, поведінки, які ніби підкреслювали важкість страждань хворого. Пацієнти намагалися привернути до своїх хворобливих переживань сторонню увагу. Сімπτоматика завжди підсилювалась в присутності стороннього спостерігача. Завжди проглядався певний маніпулятивний компонент у поведінці хворого, скерований на отримання зовнішніх співчуття та підтримки.

Яскравим проявом органічної конверсійно-іпохондричної депресії були чисельні тілесні сенсації. Завжди сполучались гомомонні відчуття (притаманні іншим хворобам нервової системи та внутрішніх органів), які легко вербалізувалися та гетеромонні сенсорні феномени (незвичні, химерні, дивовижні), що описувалися тільки за допомогою порівнянь-«немовби», «нібито».

Проте серед тілесних сенсацій домінували так звані сенестезії[1,2]. Це нападоподібні, поліморфні, мінливі, мігруючі, генералізовані, драматично яскраві відчуття «жару, холоду, поштрикування, заніміння», які «наче хвиля» охоплювали певні ділянки тіла, наприклад «напливали з черева до обличчя». Їх поява супроводжувалась вегетативними розладами у вигляді серцебиття, коливань артеріального тиску, задухи, зміни кольору шкіри, підсилення перистальтики кишечника, скорочень сечового міхура.

У всіх хворих мала місце постійна іпохондрична фіксація на стані свого фізичного і психічного здоров'я, особливостях функціонування систем внутрішніх органів. Постійно мали місце іпохондричні ідеї про наявність певних розладів діяльності нервової системи та систем внутрішніх органів.

Ці ідеї могли носити obsesивний характер, включатися у фабулу фобій, або утворювати ознакосклади інтерпретативно розроблених надцінних ідей про наявність певної патології внутрішніх органів та нервової системи.

Із інших додаткових ознакоскладів, які мали місце у хворих на органічні конверсійно-іпохондричні депресії слід згадати наступні[1,2,4].

Явища деперсоналізації переважно депресивного змісту мали місце у 17 пацієнтів. Хворі відчували: «притлумлення радості, інтересів, задоволення; зникнення перспективи в житті; втрату сил, енергії, уваги, кмітливості, пам'яті».

Явища дереалізації мали місце у 14 пацієнтів. Спостерігалось своєрідне порушення відчуття «знайомості зовнішності», близьке до агнозії на обличчя. При цьому пацієнту «незнайомі здавалися знайомими; а знайомі були якісь не такі, ніби незнайомі». Виникало своєрідне відчуття порушення «переживання

плину часу». «Час то прискорювався, то уповільнювався», «день то проносився, то тягнувся нескінчено довго»

Сензитивні ідеї ставлення надцінного рівня з відчуттям, що на них звертають увагу, про них говорять мали місце у 6 пацієнтів.

У 5 хворих мала місце паранойяльна симптоматика із інтерпретативним надцінними ідеями зробленості хвороби. Пацієнти підозрювали, що їхні проблеми в житті, нещастя, прикρόсті та хвороби викликані певною людиною, з певних причин (помста, ревності, заздрість) за допомогою певних магічних технологій (родове прокляття, чаклунство, наведена порча, «дурне око»).

У частки пацієнтів спостерігалися так звані квазипсихотичні епізоди із появою нерозгорнутої психотичної симптоматики тривалістю до кількох годин[1,2].

У 3 хворих мали місце чуттєво маячні епізоди із гострим чуттєвим маяченням ставлення, переслідування, особливого сенсу, інсценування.

У 2 пацієнтів у структурі епізодів мала місце так звана обсесивно-параноїдна симптоматика з ідеями впливу магічної сили та відчуттям викликаного порушення здоров'я. Так хворі скаржились на своєрідні відчуття, «ніби» «витягують сили», «забирають енергію», «псують настрій», «викликають неприємні відчуття в тілі». Для розтлумачення цих своєрідних переживань пацієнти найчастіше вдавалися до порівняння із явищами «енергетичного вампіризму» в езотериці.

У всіх пацієнтів мала місце підсилена діяльність уяви. Хворі якби втрачали контроль особистості над витворами уяви, власними мріями і фантазіями. Всім пацієнтам була притаманна особливість «видавати бажане за дійсне».

Практично у всіх обстежених хворих мав місце обсесивний феномен відомий як «візуалізація мар». Хворі помічали, що спроможні відтворити в уяві досить детальні й надзвичайно яскраві уявлення, які вони порівнювали з «картинами». Пацієнти «бачили в уяві картини так же в подробицях, як художник уявляє ще не намальовану картину».

7 пацієнтів згадували про важкі мари іпохондричного змісту: «бачили себе понівіченим хворобою», «бачили сцени власного поховання».

У 9 хворих мали місце мари побутового змісту у вигляді «пригадування з надзвичайними подробицями подій минулого сумних або приємних» (що залежало від настрою пацієнта).

У 4 пацієнтів зміст мар включав фантастичні сюжети. В уяві хворих виникали картини релігійної, космічної, казкової, романтичної, жанру «фентезі» тематики.

У 1 пацієнта під час візуалізації мар в уяві малювались космічні картини. В сюжеті фантастичних подій у пацієнта була «Особлива місія», і він перебував «у центрі боротьби сил світового Добра і Зла». Це робило деякі епізоди візуалізації мар близькими до мароподібного онейроїда, що давало підстави оцінювати ці стани як obsesивно-параноїдні квазіпсихотичні епізоди.

У наших спостереженнях у більшості хворих на органічну конверсійно-іпохондричну депресію мали місце органічні тривожно-фобічні розлади[1,2,4].

Специфічні фобії мали місце у 16 пацієнтів. Типовим було сполучення трьох фобій: страху смерті, страху знепритомніти, страху втратити контроль над собою.

Досить розповсюдженим феноменом були панічні атаки тривалістю до 30 хвилин, які спостерігались у 14 хворих.

Майже типовими були явища агорафобії із страхом опинитися в ситуації, звідки важко швидко знайти вихід, і поруч немає нікого, хто може надати підтримку, якщо хворому стане зле. Цей симптомокомплекс ми спостерігали у 14 пацієнтів. Зазвичай явища агорафобії співіснували з панічними атаками.

У 7 хворих в період органічного афективного розладу, спостерігались характерні короточасні епізоди тривалістю до 30 хвилин, які діагностично оцінювались як сплутаність свідомості[1,2]. Під час цих станів пацієнт правильно виконував плінну роботу та розмовляв, проте цей період повністю амнезується. Хворі характеризують ці епізоди як «білі плями в пам'яті».

Із афективних розладів коморбідних дефектно-органічним ознакам складам у 15 пацієнтів ми спостерігали дисфорії. Впродовж кількох годин у хворого мав місце стан напруженої похмурої злостивості із гранічним незадоволенням іншими та собою, агресивними та аутоагресивними тенденціями, бажанням усамітнитися. Ці явища найчастіше сполучалися із експлозивним варіантом психоорганічного синдрому.

У 5 хворих мав місце полегшений варіант таких розладів настрою-дистимії. Впродовж кількох годин пацієнт відчував похмуре незадоволення із буркотливістю та дратівливістю. Дистимії зазвичай мали місце у хворих із астенічним варіантом психоорганічного синдрому.

У більшості обстежених пацієнтів мали місце нападоподібні короткочасні стани тривалістю до 30 хвилин, які визначались як кризи[1,2,4].

Так, вегетативно-вісцеральні кризи із симпато-адреналовою симптоматикою мали місце у 4 хворих. Вегетативні кризи з ваго-інсулярною симптоматикою спостерігались у 2 пацієнтів. У 11 хворих виникали вегетативно-вісцеральні напади змішаного типу.

У 4 хворих спостерігались вертебробазиллярні кризи з вестибулярними порушеннями.

Лікворно-гіпертензійні кризи мали місце у 4 хворих.

У всіх обстежених пацієнтів констатовано наявність стресопохідних психічних розладів, які визначались рубрикою F62.0 Стійкі зміни особистості внаслідок пережитого катастрофічного переживання[3].

Обстеженим хворим призначалось комплексне медикаментозне й не медикаментозне лікування. За нашими спостереженнями ефективним було використання двох антидепресантів: есциталопрама й міасера. Призначалися нормотиміки: ламотриджин або вальпроком. Із анксиолітиків найбільш ефективним було призначення курсів феназепама. У всіх хворих застосовувалися рослинні седативні та вегетостабілізуючі середники у складі гомеопатичних засобів меморія та нотта. Ефективними були курси рефлексотерапії.

Таким чином, наведені результати попереднього дослідження характеризують органічну конверсійно-іпохондричну депресію як типовий

прояв органічних афективних розладів внаслідок черепно-мозкової травми вибуховою хвилею.

Органічні конверсійно-іпохондричні депресії виникали на тлі дефектно-органічної симптоматики, найчастіше-психоорганічного синдрому із коморбідними розладами настрою у вигляді дисфорій та дистимій.

У наших спостереженнях у комбатантів домінували непсихотичні депресії з афектами тривоги та туги.

Провідним симптомокомплексом органічної конверсійно-іпохондричної депресій є конверсійні соматоформні розлади із синестезіями.

У обстежених хворих ця симптоматика сполучалась із типовими проявами депресії у вигляді деперсоналізації й дереалізації.

У всіх хворих із органічною конверсійно-іпохондричною депресією мала місце підсилена діяльність уяви із формуванням obsесивних феноменів у вигляді візуалізації мар.

За попередніми даними органічна конверсійно-іпохондрична депресія супроводжувалась нападopodobними вегетативними розладами і тривожно-фобічною симптоматикою із агорафобією та панічними атаками.

За результатами попередніх досліджень органічна конверсійно іпохондрична депресія у комбатантів співіснувала із стресопохідними психічними розладами.

Доцільно продовжити дослідження клінічної структури органічної конверсійно-іпохондричної депресії внаслідок черепно-мозкової травми вибуховою хвилею із залученням репрезентативної групи пацієнтів для уточнення корелятивних зв'язків депресивної симптоматики із коморбідними конверсійними, соматоформними, obsесивними, тривожно-фобічними та дефектно-органічними симптомокомплексами.

Список джерел:

1. Бухановский А.О. (1998). Общая психопатология: Пособие для врачей. Ростов-на-дону, Феникс, 487.
2. Жмуров В.А. (2008). Психические нарушения. Москва, МЕД пресс-информ, 1016.

3. Купер Дж.Э. (2000). Карманное руководство к МКБ-10: Классификация психических и поведенческих расстройств (с глоссарием и исследовательскими диагностическими критериями). Киев, Сфера, 416.
4. Напрєєнко О.К., Винник М.І., Влох І.Й. (2011). Психіатрія та наркологія: Підручник. Київ, ВСВ Медицина, 528.

Чижик Катерина Олександрівна

аспірантка кафедри педагогічної та вікової психології,
Волинський національний університет імені Лесі Українки, Україна

ЕКЗИСТЕНЦІЙНИЙ ВИМІР САМОРЕАЛІЗАЦІЇ СУЧАСНОЇ ЖІНКИ

Кардинальна зміна уявлень про розподіл гендерних ролей в сучасній культурі викликала низку проблем. Одна з них стосується ролі жінки в сьогоденному суспільстві. Під впливом феміністичного руху відбулося зміщення соціальної позиції жінки в напрямі до загальноприйнятого соціального статусу чоловіка. Цей вектор зміни місця жінки в соціумі зумовлений загальним станом сучасного суспільства, яке для досягнення успіху «вимагає» від людини маскулінності та андрогінії. Домінуючими та соціально виправданими для жінки стали риси, притаманні чоловікові, тоді як фемінні риси стали соціально недоцільними. Маскулізована жінка має іншу систему цінностей, а її уявлення про чинники внутрішнього комфорту, які визначають рівень задоволеності життям, суттєво відрізняються від фемінної жінки. Такі гендерні зміни в соціальному контексті є незворотними, а тому продовжують впливати на індивіда, що зумовлює певний психологічний дисонанс. В таких умовах труднощів, пов'язаних з переходом жінки до ролі активного учасника, в соціальному середовищі стає більше. По-перше, ці труднощі зумовлені тим, що жінка набуває нові ролі, а по-друге, засвоєння цих ролей відбувається в умовах постійного зовнішнього тиску, що ускладнює адаптацію жінки до мінливих умов у суспільстві.

Багато сучасних жінок, що мають сім'ю і працюють поза домом, відчують перевантаження, пов'язане з необхідністю виконання одночасно сімейних та професійних ролей. Така ситуація може призводити до виникнення у жінки рольового конфлікту, який може стати причиною психологічного дискомфорту. Гендерна ідентичність як переживання відносно власної належності до чоловічої чи жіночої статі багато в чому впливає на стан психічного і соматичного здоров'я людини, а відповідно може впливати на особистісну самореалізацію, і професійну зокрема.

Самореалізуючись, людина реалізує власний потенціал, сукупність знань, умінь, навичок, евристичні можливості, інтуїцію, здібності, оскільки усвідомлює свою цінність, має цілі діяльності і плани для її здійснення. Кожна людина володіє тими чи іншими «технологіями» реалізації свого потенціалу, розвиваючи його потягом усього життєвого шляху. Самореалізація при цьому є найважливішою характеристикою внутрішнього розвитку і зрілості особистості.

Самореалізація припускає збалансований і гармонійний розвиток різних аспектів особистості шляхом надання адекватних зусиль, які спрямовані на розкриття генетичних, індивідних і особистісних потенціалів. Тобто самореалізація є процесом реалізації себе як здійснення самого себе в житті і повсякденній діяльності, пошук і утвердження свого особливого шляху в цьому світі, своїх цінностей і сенсу існування кожної миті. Також слід пам'ятати, що самореалізація досягається тільки тоді, коли у людини є сильний спонукальний мотив особистісного зростання. Також доцільним є розгляд уявлення про самореалізацію особистості як світоглядну систему, модель життєвого шляху чи то життєвих перспектив особистості. При розгляді цих питань основне місце відводиться життєвому шляху, життєвому вибору, сенсу життя, життєтворчості та долі, просторово-часовим моделям життєвого шляху, представленим в культурологічному аспекті із використанням принципу гетерохронності функцій людини в онтогенезі. Основна частина питань, що стосуються самореалізації особистості, може бути віднесена до вивчення смисложиттєвих та ціннісних орієнтацій, розвитку самосвідомості особистості.

Проведений теоретичний аналіз проблеми дає змогу зробити висновок, що феномен самореалізації жінки демонструє чіткий зв'язок із сутнісними характеристиками людини, які проявляються у реалізаційному комплексі самовизначення, самовираження, самоідентифікації, самоактуалізації тощо. Детермінантами її здійснення є дія мотиваційно-сміслових механізмів, які визначають здатність реалізації особистості, головним смисловим критерієм самореалізації слід вважати дієвість та значущість результатів діяльнісного самоздійснення особистості.

PHILOLOGY AND LINGUISTICS

Akhmetkaliyeva G.

Shakarim State University of city Semey, Republic of Kazakhstan

AUDIOVISUAL MEANS OF TEACHING FOREIGN LANGUAGES AT THE HIGHER INSTITUTIONS

Abstract. *This article examines audiovisual means of teaching foreign languages at the higher institutions. This article considers audiovisual technologies for foreign language training in high school. It reports on a number of audiovisual activities in foreign language training.*

Keywords: *audiovisual means, video, technology, teaching, internet.*

Currently, the teacher cannot properly and fully conduct the lesson, implement the full curriculum and textbooks, without resorting to the use of modern audiovisual teaching tools. And, of course, a special place in the complex of modern teaching tools is occupied by audiovisual tools: various audio aids, video programs and educational computer programs.

To put their knowledge into practice, students need to train a lot, gradually overcoming the excitement that does not allow them to concentrate. The teacher must create comfortable conditions for communication and make up for the lack of a natural foreign language environment. Students should observe live communication as often as possible, participate in it, and understand that the language they are learning is not just the rules and vocabulary that they are communicating in. Audio-visual learning tools can help to do this. The audiovisual means are:

- phonograms: all types of phono exercises, phono tests, phono recordings of texts, stories, audio lessons and audio lectures;
- video products: video clips, video lessons, video films, video lectures and thematic slides.

Movies, radio, television, screen and sound aids, as well as other technical means are powerful sources of educational information. Modern technical means

open up huge educational opportunities. The lessons can be successfully used for live broadcasting of various programs of central and local radio and television channels, including educational programs; broadcast of movies, audio recordings. The use of audio and video media is one of the most important areas of information technology. Therefore, along with computer technologies, they talk about audiovisual learning technologies, in which a significant part of the management of cognitive activity is carried out with the help of specially designed audiovisual training programs. Currently, new information technologies, such as the use of Internet resources, training computer programs, etc., have become intensively introduced into the educational process. Learning tools play an important role in teaching activities.

The level of their development and the organization of their application depend on the effectiveness and the result of training. In the modern educational system, there is a steady increase in the technical equipment of the educational process. The use of computers and telecommunications, the creation of electronic textbooks and multimedia significantly expand the possibilities of the educational environment.

However, it should be noted that the technique itself is not a guarantee of success, it only enriches the existing teaching methodology and determines the introduction of new and intensive teaching methods into the educational process.

In the modern scientific literature, there is no single classification of technical means of teaching, but in one way or another, in various versions of the division of technical means of teaching into certain groups, types or categories, audio-visual means of teaching are distinguished.

In the broadest sense, audiovisual learning tools are textbooks designed for visual, auditory, or visual-auditory perception. They can be educational, that is, contain material specially prepared for language classes (educational films), and non-educational (feature films, documentaries, popular science films and animated films).

Researchers of the problems of using audiovisual means in the study of the methods of foreign language teaching note that the use of these teaching tools improves the didactic conditions of the course, it enhances the information content of the learning process and allows managing the cognitive activity of students.

When we talk about the didactic possibilities of audiovisual teaching tools, we do not mean the idea of using these tools or their effectiveness, but the specific forms and techniques of such use.

The most important condition for training a specialist in any industry is to master the language of the specialty. Each specialist should be able to read the text in their specialty, present its content in oral or written form, and conduct a conversation on professional topics. The formation of all these skills is an important part of the preparation of students who master a language specialty.

Audio-visual learning tools allow controlling the attention of the group, increase the strength of memorization and increase the motivation of students. Thanks to this, they make the process of mastering the language of the specialty more interesting and effective. At the same time, the film acts simultaneously in two functions: as a support for the formation of skills monological speech on the material of a particular general education discipline and as a source of information.

Working with various genres of films requires a special organization of the lesson, which is conducted in the form of a so-called video tutorial. Based on the methodology of using technical means of teaching developed by G. G. Gorodilova, there was created a system for working with different genres of films. This example is a classroom lesson in a foreign language for students of the humanities with a fragmentary use of an animated film under the guidance of a teacher. The main task is to develop speech skills in all four types of speech activity: reading, writing, listening and speaking. Work on the material of the cartoon is carried out on separate fragments and on the whole film as a whole. The lesson includes the following steps:

- 1) preparatory (mobilization of knowledge, introduction of lexical material);
- 2) demonstration of the cartoon and working with it (viewing-listening to the fragment (2-3 times); students commenting on the fragment shown without sound accompaniment, with the target setting for the use of separate lexical and grammatical samples; playing a separate fragment (dramatization); voicing; discussion of the fragment (after the demonstration);
- 3) final (checking homework, developing monologue skills).

The structure of the video tutorial allows demonstrating effective methodological techniques using the screen, that is, teaching oral speech based on the synthesis of sound and visual perceptions.

Below is an example of step-by-step work with the named animated film.

1. Preparatory stage:

Task 1. Write down the words necessary for a conversation about paintings and about the genres of painting. Compare them with our list. Look up the meaning of unfamiliar words in the dictionary.

River, cup, prince, fir tree, rose, pilot, frost, ballerina, garden, decanter, pear, clouds, plain, vase, field, hut, cake, mountaineer, neighbor, crystal, landscape, portrait, still life.

Task 2. Combine the words into phrases:

Plain	white
Rime	antique
Decanter	bronze
Vase	large
Cloak	snowy

Task 3. What do you think the artist depicts in a portrait, landscape, still life. Distribute the words from task 1 in the columns in the table:

Landscape	Still Life	Portrait
river	cup	prince

Task 4. If you were an artist, what would you depict in a still life, landscape? Whose portrait would you draw?

2. Demonstration of the cartoon:

Task 1. Read the name of the cartoon and tell us what it is about: about artists, about colors, about genres.

Task 2. Watch the cartoon and answer the questions:

- 1. What genres of visual art are we talking about?
- 2. In what order are these genres arranged?

Task 3. Watch the cartoon again and tell what is depicted in the landscape, in the still life and in the portrait.

Task 4. Find a match:

Cup of coffee on the table	LANDSCAPE
Hut	
Pear	
Snowy plain	STILL LIFE
River	
Bronze vase	
Pilot	PORTRAIT
Ballerina	
White rime	
Field	

Task 5. Watch the cartoon and answer the questions:

1. What is the name of the genre, if the picture depicts a garden, a fir tree, a river?
2. What is the name of the genre, if the picture shows juice in a large decanter, a rose in a crystal, a cake?
3. What is the name of the genre, if the picture depicts a prince in an old raincoat, a ballerina, a neighbor?
4. Define the genres of painting: landscape, portrait, still life.

Task 6. Watch the cartoon without sound and try to voice it.

Homework. Prepare a short story about your favorite genre of painting.

3. The final stage (checking homework, talking about the genres of painting).

Work experience shows that such an activity gives the greatest effect and contributes to the rapid development of skills and abilities necessary for the implementation of professional speech activity.

Thus, working with any audio-visual means should be a system, be of a systematic nature and not be considered in isolation from the entire learning process. The main task of the preparatory exercises is to remove the linguistic difficulties that may arise when viewing. After viewing, exercises are performed to understand the content, to consolidate the new vocabulary to develop coherent speech. The main

task of these exercises is to develop speaking and listening skills. At the final stage, the skills of monologue speech are formed.

References:

1. Gorodilova G. G. Speech training and technical means [Obuchenie rechi i tehicheskie sredstva]. – M., 1979. – 208 p.
2. Kutuzova G. I. Interdisciplinary connections in teaching foreign students [Mezhdisciplinarnye svjazi v obuchenii inostrannyh studentov]. – St. Petersburg: Publishing House of the Polytechnic University. 2008 – 379 p.
3. Shchukin A. N. Teaching foreign languages: Theory and practice: Textbook [Obuchenie inostrannym jazykam: Teorija i praktika: Ucheb. posobie]. – M.: Filomatis, 2004.
4. Pisarenko V. I. Pedagogical algorithm of working with video materials // Advanced information technologies and systems [Pedagogicheskij algoritm raboty s videomaterialami // Perspektivnye informacionnye tehnologii i sistemy]. Issue 1 (13). – Taganrog, 2003.

Kayumova Mayramoy Abdurahimovna

Senior teacher of foreign languages department

SEI "Avicenna Tajik state medical university", Republic of Tajikistan

Mananova Parvina Isoevna

Teacher of foreign languages department

SEI "Avicenna Tajik state medical university", Republic of Tajikistan

Rajabov Ravzi Rahmonovich

Senior teacher of foreign languages department

SEI "Avicenna Tajik state medical university", Republic of Tajikistan

Mahmudova Sayora Safarovna

Teacher of foreign languages department

SEI "Avicenna Tajik state medical university", Republic of Tajikistan

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE PRONOUN PHRASES IN ENGLISH AND RUSSIAN LANGUAGES

Abstract. *This article is with deals about the comparative analysis of the pronominal phrases in English and Russian language. It should be mentioned that the author is researched in two language to compare in his article. That's why, the pronominal phrases is an important role and places in language.*

Keywords: *compare, pronominal phrases, language, research, role, pronoun, character, structure, composition.*

To date, linguists with minor variations have proposed several definitions of the pronoun as a grammatical class. Based on materials from various reference sources, we will try to give the most general formulation. Pronoun (Latin pronomen - "instead of a name") - "a class of words that indicate an object / person or sign, without highlighting any of its permanent properties."

A pronoun can indicate not only an object or quality (although these are the most frequent cases), but also quantity, in place less often - an action. In the OC

there are no examples of the latter case, but in the Koryak, Chukchi, Mongolian, and in some Turkic languages there are verbs with the deictic meaning “to do something (known to the interlocutors)”.

A pronoun can also refer to a speech situation or an utterance, an utterance as a whole. P.A. Nikolaev and M.V. Stroganov write that the relation of pronouns to parts of speech is controversial: it is obvious that they form a single lexico-grammatical category, but at the same time are closely related to all other parts of speech.

“Pronouns in languages, regardless of their appearance, are substitute words. It is like a paper currency, functioning for the sake of convenience, thanks to the presence of a gold fund. The gold fund for pronouns are significant words, without which the existence of pronouns is “devalued”, like the value of paper money without devaluing their value of gold,” writes A.A. Reformatskiy. Some scientists (O.N Seliverstova, S.D Katsnelson) call pronouns “empty”, “meaningless” words due to the fact that they a) do not characterize an object in accordance with its “own” properties, and b) do not have a constant denotation class.

According to some researchers, it would be more logical to attribute them to a purely grammatical class of words: this is evidenced by the absence of lexical and semantic unity, and their grammatical heterogeneity (eg, pronouns-nouns, pronouns-numerals), their limited quantitative composition (usually in a particular language there are from 20 to 30 pronouns), as well as the functions that they perform. There is some disagreement about the number of these functions, but we will give the classification given by the "Humanitarian Encyclopedic Dictionary": it distinguishes three functions - deictic (indicative), anaphoric (sending) and substitutive (substitutive). Based on data from various sources, we will clarify what each of them consists of. Deictic function consists in direct indication of an object of extra-linguistic reality.

As the linguist A.A. Kibrik writes, linguistic signs in this case can be “interpreted only by referring to the real, physical coordinates of the communicative act, i.e. to its participants, its time and place ”. This role is played, as a rule, by the personal pronouns of the 1st and 2nd person, denoting the participants in the act of communication (“I” - the speaker, "you" - the listener, etc.) - I am writing an article.

- You told me about it yesterday. Anaphoric reference presupposes “the use of linguistic expressions that make sense only taking into account the preceding fragment of the text (antecedent).” This function is assumed, as a rule, by the personal pronouns of the third person and demonstratives.

The astronaut returned to the station. He said that he was feeling fine. Parrots have a beak of a different shape (i.e., not the one mentioned earlier). The substitutive function is close to both deictic and anaphoric and is not present in all classifications. The line between them is very thin: in this case, the pronoun also replaces an object or a person, and sometimes a whole statement. You said that Peter would come at three o'clock. I did not say that. Pronouns were called “substitutes” or “substituent words” by L.V. Shcherba, L. Bloomfield, Z.Z. Harris. E.M. Wolf points out that this function is highlighted when pronouns are considered in relation to those parts of speech that they can replace in the text [1]. There is an opinion that this is, in fact, a special case of the deictic function: the substitutive one is manifested most often in the text, the proper deictic function - directly during the communicative act. This can also be found in the foreign tradition. So, M.A. Halliday and R. Hasan in *Cohesion in English*. There are five types of logical and syntactic cohesion in the text, namely indication (reference), substitution, ellipsis, conjunction and lexical cohesion, while indication and substitution correlate with the functions of the pronoun that we mentioned above.

The authors write that the indication is a means of communication of a broader plan than the substitution. “The substitution has significant grammatical restrictions: for this, the substituent and the substituted must belong to the same part of speech, while in the case of indication, the connection is rather semantic and does not require such restrictions.” - write the authors.

When applied to the pronoun, this is consistent with our conclusion that it performs a substitutive function when it refers to other elements in the speech chain (before or after). The demonstrative function correlates the pronoun mainly with the objects of the objective (non-linguistic, or exophoric) situation. For example, “You haven't seen the one you left yet!” - one fisherman will say to another, showing his catch, and the meaning will be clear from the context of the situation: the demonstrative pronoun in this case refers to the unnamed noun “fish”.

From the above, it can be seen that all three listed functions are integrative and closely related to each other, so it is sometimes difficult to distinguish between them. Different scientists make up different classifications of functions: for example, L.A. Sinko writes about a quantifier function indicating “the type of subject reference of a name, that is, correlation of a name with various classes of objects and their attributes” - unknown objects (someone, any), universal objects and attributes (all, any).

For comparison, in A.Ya. I.P. Krylova and E.M. Gordon also singles out nine digits:

- 1) personal: I, you, he, she, it, we, they.
- 2) possessive: my, your, his, her, its, our, their.
- 3) demonstrative: this, that, such, same.
- 4) reflexive: myself, yourself, himself, herself, itself, our selves, yourselves, themselves, ourselves.
- 5) indefinite: some, any, no, somebody / one, anybody / one, nobody / one, one, none, all, every, each, other, either, neither, both, everybody / one, everything, much, many, little, few, a little, a few, a lot of, a great deal, a great many
- 6) interrogative: who (whom), whose, what, which, how much.
- 7) conjunctive: who (whom), whose, what, which, how much, how much.
- 8) emphatic: myself, yourself, himself, herself, itself, ourselves, yourselves, themselves, ourselves.
- 9) mutual (reciprocal): each other, one another.

Reference:

1. Wolf E.M, Grammar and semantics of pronouns. - M., 1974.
2. Kibrik A.A, Pronouns as a deictic means - M., 1992. - 236 p.
3. Krylova I.P, Gordon E. M., A Grammar of Present - day English. A grammar of modern English. - M., 2006 - 448 p.
4. Reformatskiy A.A. Introduction to linguistics: Textbook for universities. Ed. V.A. Vinogradova. - M., Aspect Press, 2004 - 536 p.

Kayumova Mayramoy Abdurakhimovna

Senior teacher of foreign languages department

SEI “Avicenna Tajik state medical university”, Republic of Tajikistan

Mirzoeva Gavhar Khanonovna

Senior teacher of foreign languages department

SEI “Avicenna Tajik state medical university”, Republic of Tajikistan

Mananova Parvina Isoevna

Teacher of foreign languages department

SEI “Avicenna Tajik state medical university”, Republic of Tajikistan

Rajabov Ravzi Rahmonovich

Senior teacher of foreign languages department

SEI “Avicenna Tajik state medical university”, Republic of Tajikistan

Hamrokulov Mavlon Boborajabovich

Teacher of foreign languages department

SEI “Avicenna Tajik state medical university”, Republic of Tajikistan

THE FORMATION OF INTERCULTURAL COMPETENCE AMONG THE STUDENTS IN THE PROCESS TEACHING ENGLISH

Abstract. *This article is about the formation of intercultural competence of students. The different technologies as: projects, discussions, brainstorming, and role games were used for the formation of the intercultural competence. The effectiveness of competence-based approach in the formation of intercultural competence of future medical students.*

Keywords: *Communication, foreign languages, intercultural competence, role games, assessment tool, cross-cultural, linguistic knowledge, communicative learning.*

The great interest to the problem of formation the intercultural communication in the modern world is obvious. It is connected with the processes of global integration, the expansion of the information space and enriching personal contacts. Tajikistan enters the world community and this necessitates new approaches in

teaching foreign language to students of the university. The problem of formation of intercultural competence of future doctor is connected with the real process of intercultural communication and requires not only a high level of professional and communicative competence, but also the ability for independent reflexive mastering of their own norms of behavior for intercultural communication.

Most of the literatures are descriptive in nature. Self-assessments typically reflect significant increases in knowledge, attitudes, and awareness after cultural training I hope will be provide, while more objective behavior-based measures have yielded, indicating varying degrees of effectiveness. The impact of training on patient (foreign men who live in our country) behavior change or health outcomes.

One challenge in evaluating the impact of cultural training is related to the lack of a standardized and validated assessment tool. Although one of the most commonly accepted definitions of culture is broad and includes race, ethnicity, gender, sexual orientation, religion, and limited English proficiency, most existing measures only assess competencies related to race and ethnicity. An example of a measure developed to assess the impact of cultural training is the Cross-Cultural Care Survey (CCCS), which assesses resident preparedness to treat diverse patient populations. Initial reliability and validity of the CCCS has been documented. Unlike most measures that focus primarily on assessing attitudes, the CCCS is a multidimensional tool to assess knowledge, skill, attitudes, and quantity of cultural content integrated into a resident training program. To enhance the feasibility and further provide support for the validity and reliability of this tool for use in assessing cultural competency among residents across specialties.

Acquisition of cultural competence requires a multifaceted process of learning. Medical education literature supports training that addresses varying learning styles and levels of competence upon program entry. This complexity is supported by cultural competence models that emphasize a tripartite assessment of knowledge, skill, and awareness or attitudes. Integrating multiple opportunities for enhancing cultural competence training programs is presumed to be effective.

“We are talking about communicative tasks, because people use their specific competencies strategically when performing to achieve a certain result. Therefore,

an action-oriented approach also takes into account people's cognitive and emotional capabilities and intentions, as well as the whole range of abilities that people possess and use as social agents.

Communication in foreign languages is included in a number of core competencies that every person needs today for self-realization and development in a rapidly changing world. Therefore, one of the priorities of the modern school is to improve the quality of teaching foreign languages to the level of free communication of school graduates in it. Often, students who possess a fairly high level of knowledge of a foreign language are unfortunately not always ready and able to put this knowledge into practice, i.e. in oral - verbal communication. Obviously, it is time to teach a foreign language in a new way, applying communicative - oriented methods and forms that contribute to the achievement of the general goal of language education in our country - the formation of a multicultural multilingual personality capable of intercultural communication, i.e. dialogue of cultures.

During the teaching of foreign language one should proceed from the understanding of the nature of a language as a sign system used in communication. This means that mastering the formal side of the language (phonetics, vocabulary and grammar) and the language system should be carried out in order to communicate and in the course of communication. Thus, the communicative-cognitive approach in the study of foreign languages becomes dominant in learning.

1. Speech orientation. Learning foreign languages through communication. This means a practical lesson orientation. Only language lessons are legitimate, not language. You can teach to speak only by speaking, listening - listening, reading - reading. First of all, it concerns exercises: the more an exercise is like real communication, the more effective it is. In speech exercises there is a smooth, dosed and at the same time a rapid accumulation of a large amount of vocabulary and grammar with immediate implementation; not a single phrase is allowed that could not be used in real-life communication.

2. Functionality. Speech activity has three sides: lexical, grammatical, phonetic. They are inextricably linked in the process of speaking. From this it

follows that words cannot be assimilated in isolation from their forms of existence. Functionality assumes that both words and grammatical forms are absorbed immediately in the activity: the student performs a speech task - confirms the idea, doubts what he heard, asks about something, encourages the interlocutor to act, in the process of which he learns the necessary words or grammatical forms.

3. Situation. Fundamentally important is the selection and organization of material based on situations and communication problems that interest students of each age. It manifests itself in various components of the lesson. First of all, this is a novelty of speech situations (change of the subject of communication, problems of discussion, speech partner, conditions of communication, etc.). This is the novelty of the material used (its information content), and the novelty of the organization of the lesson (its types, forms), and the variety of working methods. In these cases, students do not receive direct instructions for memorization - it becomes a by-product of speech activity with the material (involuntary memorization).

4. Personal orientation of communication. Faceless speech does not happen, it is always individual. Any person differs from the other with his natural properties (abilities), and the ability to carry out educational and speech activities, and his characteristics as individuals: experience (each has his own), context of activity (each student has his own set of activities that he does and which are the basis of his relationship with other people), a set of certain feelings and emotions (one is proud of his city, the other is not), his interests, his status (position) in the team (class).

5. Communicative learning implies taking into account all these personal characteristics, because only in this way can the conditions for communication be created.

6. Collective interaction is a way of organizing a process in which students actively communicate with each other, and the success of each is a prerequisite for the success of each.

7. Modeling. The volume of cross-cultural and linguistic knowledge is very large and cannot be learned in the school course. Therefore, it is necessary to select the amount of knowledge that will be necessary to present the country's culture and language system in a concentrated, model form.

References:

1. Sinicrope C., Norris J., Watanabe Y., Understanding and assessing intercultural competence: A summary of theory, research, and practice, 2012.
2. Artemov V.A. Technical means and programmed teaching in secondary and higher school / V.A. Artemov - M., 2011.
3. Grishanova N.A. Competence approach to adult education / N.A. Grishanova – M., Research Center for the Problems of the Quality of Training of Specialists, 2014.
4. Ivanov D.A., Mitrofanov K.G., Sokolova O.V. Competence approach in education. Problems, concepts, tools. Study guide. - M.: APKiPRO, 2016.

Mammadova Gunel

Doctoral student of Lankaran State University, Republic of Azerbaijan

THE ROLE OF WORD COMBINATIONS IN THE ENRICHMENT OF THE VOCABULARY OF THE LANGUAGE

The process of enriching the vocabulary of each language, the dynamics of the formation of new words is constantly evolving. As we know, in the process of development in the world, a constant mutual political, economic and cultural relations are established between nations and countries. In the process of continuing these connections, thousands of new words are exchanged every day and new words are added to the vocabulary of each language. At the same time, new words need to be borrowed from other languages to name objects or concepts that have emerged as a result of the development of science and technology, or new terms or expressions need to be used to name the concept in the language. It should be noted that not only new words appear in the language, but also certain expressions and combinations. As a result of all these innovations, the vocabulary develops and enriches. The means of enriching the vocabulary cannot be concluded only with corrective words. They can be grouped as follows:

- 1) the emergence of new words by various means;
- 2) enrichment of the vocabulary by taking certain words and expressions from dialects ;
- 3) enrichment of the vocabulary at the expense of acquisitions and kalkas. One of the means of enriching the structure of language is word combinations.

Word combinations are defined as the use of two or more words that are semantically and grammatically compatible. However, the lexical-semantic relationship of the components of word combinations, the nature and character of this relationship play an important role in the definition of word combinations. From this point of view, word combinations differ significantly from each other and, in this connection, are divided into two large groups under the names of "free word combinations" and "fixed word combinations".

3 types of lexical combinability of words can be mentioned:

1. Free combination: grammatical properties of words are the main factor of their combinability. Ex.: I'm talking to you. You are writing. Free combinations permit substitution of any of their elements without semantic change of the other element.

2. Collocations: At least one member of a collocation is not free, but is associated with another particular word or words. Speakers become accustomed to collocations. Very often they are related to the referential and situational meaning of words. Ex.: to commit a murder; bread & butter; dark night; blue sky; bright day.

Some collocations involve transferred or figurative meanings of words, in particular collocations involving colour words. Ex.: to be green with jealousy.

3. Idioms. Idioms are also collocations, because they consist of several words that tend to be used together, but the difference is that we can't guess the meaning of the whole idiom from the meanings of its parts. Ex.: to cry a blue murder = to complain loudly. This criterion is called the degree of semantic isolation. In different types of idioms it is different.

Learning collocations is also important for foreign language learners. Collocations are important because they make your language sound natural. If you master them, your English will be more idiomatic, that is, more similar to the way it is spoken by native speakers. Let's see the following examples:

English: I try to make my bed every morning. (NOT) Parents usually tell stories to their children. (NOT) Sean likes to surf the web before going to bed. (NOT)

Azerbaijani: *Onun könlünü almaq üçün gedib hər şeyi izah etməlisən.* In this sentence, the verb "barışmaq" could be used instead of the compound "könlünü almaq". But the use of a fixed phrase has increased the idiomacity of the sentence.

It should be noted that dialects play an important role in the formation of any literary language. Therefore, there are many words that come into our language from dialects that process today also continues. Individual poets, writers and playwrights have made a great contribution to the inclusion of words from dialects into our literary language. That is, words from dialects. Artistic style has a great role in its

entry into our literary language. Dialect words such as **sayrımaq**, **tıncımaq**, **gənəşmək** have entered our literary language in this way.

Phrases increase the idiomacity of the language, and the use of these expressions in speech makes speech richer. The fact that each phraseological combination or other fixed word combination is unique to that language makes this section more interesting. If word combinations in different languages are free word combinations, then it is possible to translate that expression into any language, but if this combination belongs to the category of fixed word combinations, then it is necessary to find the equivalent of that expression in the translated language. Thus, direct translation of phraseological combinations is not possible. Mutual study and analysis of these compounds sometimes helps to find the equivalents of compounds to enrich our language.

References:

1. НАЦИОНАЛЬНАЯ БИБЛИОТЕКА АЗЕРБАЙДЖАНА <http://www.anl.az/el/Kitab/252289.pdf>
2. Английская академия в Гранаде <https://kseacademy.com/collocations-english/>

Ахмадиева Ардак Жомартқызы

Магистрант 1-курса

университета имени Шакарима, город Семей,

Республика Казахстан

РАЗВИТИЕ САМООБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ ОБУЧАЮЩИХСЯ ПО ПРЕДМЕТУ ИНОСТРАННЫЙ ЯЗЫК ЧЕРЕЗ СИСТЕМУ ЭЛЕКТРОННОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Молниеносно влетевшая в нашу жизнь дистанционное и онлайн обучение внесла в нашу жизнь свои коррективы. На сегодняшний день современный учитель иностранного языка поставлен перед задачей достижения результата путём реализации принципа “научить учиться”. Таким образом, основной целью современного учителя иностранного языка является научить практическому владению иностранным языком посредством правильного выбора необходимых форм и методов организации учебной деятельности учащихся, которые наилучшим образом соответствуют поставленной цели развития личности. Участие в разнообразных международных программах, возможность учиться за границей, предполагают не только высокий уровень владения иностранным языком, но и определенные особенности личности: коммуникабельность, отсутствие языкового барьера, знание норм международного этикета, широкий кругозор, умение показать себя в выгодном свете. Задачи учителя - активизировать деятельность каждого учащегося в процессе обучения, создать ситуации для их творческой активности и самостоятельным действиям на уроке.

Проблема самостоятельности, самодеятельности личности в обучении является одной из центральных в отечественной и зарубежной педагогике. В основе ее теоретической разработки лежат современные представления о человеческой личности и ее развитии. Причем стремление к собственному развитию рассматривается как глубинная и фундаментальная человеческая потребность. В таком понимании сущность воспитания и обучения состоит в

стимулировании процесса саморазвития и самообучение личности рассматривается в контексте ее саморазвития.

Современные тенденции развития образования также определяют проблему развития самостоятельности учащегося в обучении как одну из ведущих. Это связано с тем, что объем информации, подлежащей усвоению, неуклонно возрастает. Здесь большую роль играет то, насколько сам *ученик хочет учиться*. Поэтому важное значение имеет мотивация к самообучению, создание такого окружения, чтобы ученик сам захотел осваивать новые знания. Компьютер позволяет полностью устранить одну из важнейших причин отрицательного отношения к учебе – неуспех, обусловленный непониманием материала или проблемой в знаниях. Учитывая большую и серьезную заинтересованность учащихся информационными технологиями, можно использовать эту возможность в качестве мощного инструмента развития мотивации и самостоятельности на уроках английского языка. Использование компьютеров на уроках английского языка, как и на всех остальных - потребность и веяние времени.

Вместе с тем развитие самостоятельности в обучении напрямую связано с развитием творческого потенциала личности, так как самостоятельность - необходимое условие творческой деятельности. Именно поэтому система образования активно включается в процесс творческого развития и саморазвития личности, чтобы обеспечить эффективную адаптацию личности в обществе и способствовать формированию активной готовности к критической переработке, сознательному выбору поступающей информации. Современные компьютерные технологии обучения, успешно применяемые при обучении иностранным языкам в школе – это компьютерное обучение, информационно-коммуникационные технологии (ИКТ), обучающие программы, электронные учебники, тестовая система компьютерного контроля.

Специфика предмета иностранного языка обуславливает регулярное применение компьютера на уроках. Поскольку он является ведущим компонентом содержания обучения иностранного языка для обучения

учащихся различным видам деятельности: говорению, аудированию, чтению, письму, ознакомлению со словарями разных типов. Обучающие компьютерные программы, которые позволяют выводить на экран компьютера информацию в виде текста, звука, видеоизображения и игр, являются тренажером, которые организуют самостоятельную работу обучаемого, управляют ею и создают условия, при которых учащиеся самостоятельно формируют свои знания, что особо ценно, ибо знания, полученные в готовом виде, очень часто мимо их сознания и не остаются в памяти.

В онлайн-режиме обучающиеся регистрируются на образовательных сайтах самостоятельно, что позволяет осуществлять обучение, контроль и оценку ими собственных знаний, анализ ошибок индивидуально, в игровом и тестовом режимах до полного освоения материала. Работая на компьютере, ученик получает возможность довести решение задачи до конца, опираясь на необходимую помощь.

Интегрирование обычного урока с компьютером позволяет учителю переложить часть своей работы на компьютер, делая при этом процесс обучения более интересным и интенсивным. При этом компьютер не заменяет преподавателя, а только дополняет его.

Современные компьютерные технологии позволяют учителю использовать следующие типы уроков:

- урок с компьютерной поддержкой;
- урок с мультимедийной поддержкой;
- урок с выходом в Internet.

Среди преимуществ компьютерного обучения наиболее значимыми являются:

- информационная насыщенность и гибкость методики обучения с применением ИКТ;
- активная позиция учащегося;
- переход процесса познания из категории “учить” в категорию “изучать” какой-либо предмет осознанно и самостоятельно;

– интерактивные связи с различными образовательными ресурсами (библиотеки, справочники, словари) и образовательными сообществами (учителя, консультанты);

– “погружение” обучающегося в особую информационную среду, которая наилучшим образом мотивирует и стимулирует процесс обучения.

Возможность выбора деятельности на уроке позволяет каждому учащемуся найти занятие по интересу и проявить навыки самообразования. Признание другими школьниками творческого потенциала позволяет ученику повысить свою самооценку и, как результат, вероятно возникновение стимула к дальнейшему активному участию в обучении, а значит, появится мотивация самостоятельно учиться, то есть будет формироваться самообразовательная компетентность. Мотивы организуют познание, придают ему личностное значение, направляют. И именно мотивация, обусловленная познавательными интересами и интеллектуальной инициативой, является наиболее значимой для эффективной учебной деятельности.

В процессе обучения перед учителем стоит задача поставить учащихся на уроках иностранного языка в положение необходимости и заинтересованности заниматься самообразованием.

К признакам самообразовательной деятельности относятся:

- а) высокий уровень активности и самостоятельности познания учащихся;
- б) добровольность в приобретении новых знаний;
- в) совпадение целей и мотивов познавательной деятельности;
- г) избирательный характер по сравнению с учебным познанием;
- д) целенаправленность, системность и планомерный характер этой деятельности.

За счет мотивации учащихся на каждом этапе, рефлексии, сотрудничества учителей и учащихся вырабатываются **навыки самостоятельной работы.**

В итоге обучаемый не просто осваивает материал, а через активную познавательную деятельность проектирует и контролирует развитие своей личности, приобретает определенную компетентность в той или иной сфере.

Для этого на уроках разрабатываются проблемные ситуации, и на их основе осуществляется активная поисковая деятельность учащихся. Особенности данных уроков заключаются в том, что создаются условия для интенсивной самостоятельной работы учащихся; ход познания идет “от учеников”, что повышает эффективность обучения; происходит развитие навыков самообразования, рост интеллектуальных способностей.

Активизация самостоятельной познавательной деятельности возможна только при условии развития познавательной активности личности. Содержательной стороной активизации учебного процесса является подбор материала, составление заданий, конструирование образовательных и педагогических задач на основе проблемного обучения с учетом индивидуальных особенностей каждого ученика.

– *Первый этап* работы: активизация учебного процесса с диагностирования и целеполагания в изучении дисциплины, создание положительно-эмоционального отношения у детей к предмету, к себе, к своей деятельности.

– *Второй этап*: создание условий для систематической, поисковой учебно-познавательной деятельности обучающихся, обеспечивая условия для адекватной самооценки учащихся в ходе процесса учения на основе самоконтроля и самокоррекции.

– *Третий этап*: создание условий для самостоятельной познавательности учащихся и для индивидуально-творческой деятельности с учетом сформированных интересов. При этом педагог проводит индивидуально-дифференцированную работу с учащимися с учетом его опыта отношений, способов мышления, ценностной ориентации.

Таким образом, сегодня мир сам говорит человеку, что необходимо постоянно совершенствовать свои способности, самообразовываться, чтобы иметь целостное представление Мира и процессов, протекающих в социальной, экономической и других сферах жизнедеятельности.

Основная роль преподавателя на данном этапе – дать ученикам мотив к развитию, желание узнать много больше, чем даёт образовательная программа.

Заключение

Я пришла к следующему выводу, что задачи модернизации образования решаются оптимальным внедрением информационных технологий. Использование информационных технологий на уроках иностранного языка дает толчок для развития новых форм и содержания традиционных видов деятельности учащихся, что ведет к их осуществлению на более высоком уровне. Работа с компьютером должна быть организована так, чтобы с первых же уроков начальной ступени обучения она стала мощным психолого-педагогическим средством формирования мотивационного плана деятельности школьников, средством поддержания и дальнейшего развития их интереса к изучаемому предмету. Правильно организованная работа учащихся с компьютером для изучения иностранного языка может способствовать, в частности, росту их познавательного и коммуникативного интереса, что в свою очередь будет содействовать активизации и расширению возможностей самостоятельной работы обучаемых по овладению языком, как на уроке, так и во внеурочное время.

Я на своих уроках иностранного языка стараюсь использовать все типы уроков владения компьютерными технологиями. В своих уроках с компьютерной поддержкой включаю тексты для аудирования, видео ролики из сети Интернет. На уроках с мультимедийной поддержкой вывожу на электронную доску различные презентации по теме урока. И практически каждый мой урок является уроком с выходом в Internet. Это и использование образовательной системы *kundelik.kz*, и портала *onlinemektep.net* и *youtube.kz*, и многих других. А для качественной проверки устных ответов учащихся мне нравится пользоваться программой *plickers.ru*, которая позволяет выводить вопросы на экран проектора, а затем, сканируя штрих-коды с ответами учащихся, получать обратную связь от ребят.

Список источников:

1. “Использование современных информационных технологий на уроках английского языка” <http://festival.1september.ru/articles/500765/>

Гванцеладзе Анна Миколаївна

аспірант кафедри тюркології Інституту філології

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

ЗАСОБИ ВІДТВОРЕННЯ СУПЕРІОРНОСТІ ЯК ВИЯВУ МІКРОПОЛЯ ВІДМІННОСТІ ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ КОМПАРАТИВНОСТІ ТУРЕЦЬКОЇ МОВИ

***Анотація.** Робота присвячена засобам передачі суперіорності на матеріалі турецької мови. Виявлено основні відтінки значення суперіорності та систематизовано коло мовних засобів їх репрезентації. Досліджено засоби передачі суперіорності на морфологічному, лексичному та синтаксичному рівнях мови з урахуванням імпліцитного та експліцитного способу реалізації порівняння зі значенням відмінності.*

***Ключові слова:** компаративність, порівняння, відмінність, суперіорність, функціонально-семантичне поле, турецька мова.*

Порівняння є дієвим механізмом пізнання навколишнього світу, що реалізує потребу людини отримувати нові знання, знаходити визначення для об'єктів навколишньої дійсності. Особливостям лінгвістичного втілення порівняння в турецькій мові приділяється увага, проте переважна більшість робіт за темою зосереджена на питаннях подібності, розмежуванні порівняння та метафори, тощо [1-3]. Тонкощам значень відмінності та характерним засобам її репрезентації не приділено достатньо уваги, окрім розділів про ступені порівняння прикметників в граматиках турецької мови, що визначає **актуальність** обраної теми.

Мета нашого дослідження полягає в аналізі репрезентації в турецькій мові відношень суперіорності як вияву мікрополя відмінності в межах ФСП компаративності та систематизації мовних засобів, що реалізують суперіорність.

Одним з результатів процесу порівняння є встановлення відмінності зіставлених об'єктів, що утворює відповідне мікрополе в межах ФСП компаративності. Відмінність може проявлятися «у відношеннях

суперіорності або інферіорності порівнюваних сутностей» [4, с. 286] та в констатації загальної несхожості [5, с. 113-116]. Перші два типи відмінності пов'язані з різним ступенем вияву однієї ознаки в порівнюваних об'єктів [6, с. 24], останній тип позначає їх загальну неоднаковість без уточнення міри прояву ознаки [5, с. 116].

Суперіорність вказує на «факт більшого ступеня вияву інтенсивності ознаки предмета, явища, дії у порівнянні його з іншим / іншими предметами, явищами, діями» [5, с. 125]: 1) *Kış Haliç etrafında İstanbul'dakinden **daha sert** ... olur.* – Зима навколо Золотого Рогу **суперіорна** ... ніж у Стамбулі. [7, с. 5]; 2) *Meserret Oteli, kasanabın **en güzel** oteliydi.* – Готель «Месеррет» був **найкращим** готелем в містечку. [7, с. 21]. Наведені приклади демонструють використання компаративу (1) та суперлативу (2) для відтворення значення суперіорності, що свідчить про можливість градації переваги ознаки й наявність відтінків значення суперіорності: вища міра та найвища міра прояву ознаки.

Компаратив вважається «найрепрезентативнішим у вияві відношень відмінності» [8, с. 141], та демонструє, що «та сама ознака в одному предметі виявляється більшою ... мірою, ніж в іншому, або в тому самому предметі, але в інший час» [9, с.104]. Висока інтенсивності прояву ознаки може передаватись й засобами, що позначають перевагу ознаки об'єкту по відношенню до норми [10, с.131].

Суперлатив передає «найвищий ступень будь-якої ознаки у об'єкта по відношенню з іншими об'єктами» [10, с. 111]. Найбільший вияв ознаки предмета може встановлюватись до певної множини подібних об'єктів-носіїв ознаки або до всього класу таких об'єктів, останнє визначається як елатив [11, с. 237] та пов'язане з «природною схильністю до перебільшення» [12, с. 289]. Втім, провести чітку межу між суперлативом та елативом інколи буває достатньо складно [10, с. 111].

Для визначення відношень суперіорності та виявлення її відтінків значення чималу роль несе точка відліку порівняння. Так, перевага суб'єкту порівняння може встановлюватись по відношенню до 1) іншого предмету;

2) самого себе в різний час та за різних умов; 3) чітко окресленої сукупності однорідних предметів; 4) неокресленої множини однорідних предметів; 5) узагальненої норми. Точка відліку вказує на експліцитність чи імпліцитність відношень суперіорності.

Аналіз нашого фактичного матеріалу, враховуючи теоретичне підґрунтя, викладене в працях [5; 8; 10; 11], виявляє наступні засоби передачі суперіорності в турецькій мові:

1) Вищий ступень порівняння прикметників та прислівників: *Babam, ... benden daha hassastı.* – *Мій батько ... був більш чутливим за мене.* [13, с. 26]. Компаратив здатен висловлювати перевагу ознаки суб'єкта по відношенню до конкретного об'єкту, самого себе в різний час та за різних обставин, групи однорідних предметів [10, с. 133]. В разі використання однієї лексеми для позначення об'єкту та суб'єкту порівняння суб'єкт порівняння має форму субстантивованого прикметника для запобігання повтору, який разом з об'єктом утворюють присвійний ізафет: ... *yüzümüze hata, cinayet diye attıkları şeylerin daha fenalarını onların yapmış olduklarını söyledikten sonra ...* – ... *сказавши, що вони робили гірші речі, ніж такі як помилки та вбивства, що закидали вони нам ...* [14, с. 29] – об'єкт порівняння тут – *[onların yüzümüze attıkları] hata, cinayet diye ... şeyler* (такі речі як помилки, вбивства [які вони нам закидали]), суб'єкт – *[onların yapmış oldukları] şeyler* (речі [які вони самі робили]). В обох випадках, попри різні реальні дії, які має на увазі мовець, суб'єкт та об'єкт порівняння лінгвістично втілено однією й тією ж лексемою *şeyler* (речі), чие подвійне використання призвело б до обтяження висловлювання. Компаратив може використовуватись й безвідносно, в так званому імпліцитному порівнянні, без співвіднесення з конкретним об'єктом чи сукупності об'єктів, з можливою трансформацією в конструкцію з позитивним ступенем [10, с. 142-143]: ... *bir şeyler bulup çıkarırım a, daha çok şekilsiz ancak bir nokta gibi gözüken adalar merakımı çeker.* – ... *я щось знайду, більш безформне, проте мене цікавили острови, що походили на крапки.* [13, с. 102]. В турецькій мові вищий ступень порівняння оформлюється аналітично за допомоги частки *daha* (ще, більше). Наявність *daha* не є виключно

показником суперіорності, вона може мати й інші значення: *Asmanın yaprakları daha yeşil. Bizim bahçedeki kurudu bile.* – Листя винограду **все ще** зелене-зелене. В нашому саду вже навіть пожовкле. [13, с. 80]. А от конструкції з об'єктом порівняння в висхідному відмінку + прикметник без частки *daha*, що носить факультативний характер [15, с. 182], можуть передавати суперіорність: *Fakat bunu Ayşe'den iyi Kezban biliyor.* – Але **краще за Айше** це знає Кезбан. [14, с.81]. Тож, при виокремленні конструкцій компаративу релевантним показником суперіорності вважатиметься не *daha*, а наявність в реченні конструкції *суб'єкт порівняння + об'єкт порівняння + den⁴ + прикметник/прислівник*.

2) Найвищий ступень порівняння прикметників: *Meserret Oteli, kasanabın en güzel oteliydi.* – Готель «Месеррет» був **найкращим** готелем в містечку. [7, с. 21]. Відтворюючи експліцитне порівняння передбачає вербальне вираження тієї однорідної множини, що уособлює об'єкт порівняння [10, с. 135-136]. Експлікація еталону порівняння в такому разі відбувається за рахунок використання конструкцій присвійного ізафету, що відтворює значення ... з /серед [15, с. 182], перший член ізафету, об'єкт компаративами, прийматиме родовий або знахідний відмінок, утворюючи в останньому випадку атиповий ізафет [16, с.116-117].

3) Параметричні, оціночні прикметники: *Yaşlı, alafranga, zeki bir Şişli hanımı.* – **Стара**, проєвропейська, кмітлива пані з Шішли. [14, с. 17]; *Kocaman sırtlı bir arabacı döndüğü zaman ...* – Коли кучер з **величезною** спиною обернувся ... [7, с. 23]. Втілюють імпліцитне порівняння, коли зіставлення проводиться з узагальненою нормою. До того ж, вони відображають оціночний елемент в значенні висловлювання, оскільки включають суб'єктивну оцінку, що «не потребує обов'язкової аргументації та приписується суб'єктом мовлення предмету разом з ототожненням властивої йому ознаки» [10, с. 148].

4) Інтенсифікатори типу *çok, pek, oldukça, fazla, iyice* тощо: ... *cevabımın bütün karışık meseleleri halledeceğini bağırان pek mütecessis bir yüzle yanıma geldi.* – Він підійшов до нас з **дуже** зацікавленим виразом обличчям, яке кричало, що ... моя відповідь могла вирішити всі заплутані питання. [13,

с. 31]. Такі компоненти маркують порівняння безвідносно до іншого конкретного об'єкта дійсності доповнюють ознаку, вказуючи на її ступень прояву в певному об'єкті [17, с. 203]. Часто вони містять суб'єктивну оцінку, яку автор повідомлення дає тому чи іншому предметові, дії, ситуації.

5) Часткова редуплікація основи прикметника з додаванням однієї з приголосних *m, p, r, s*: *Ellerinin parmakları küt, yusuvarlak ...* – Пальці його рук були короткі й товсті, **круглі-прекруглі** ... [13, с. 64].

6) Повна редуплікація основи прикметника / прислівника: *İşte böylece İnci Hanım da büyük büyük isimli okuyucu hanımların arasında ...* – І ось таким чином і пані Інджі ... серед панянок, що читають **відомих-відомих** авторів (букв. *відомі-відомі імена*). [13, с. 43-44]. Такі засоби (разом із частковою редуплікацією) демонструють високу інтенсивність прояву ознаки по відношенню до норми, зазначаючи перевагу норми. Таке значення при його розкладанні на семантичні складники містить сему «дуже» в своєму складі.

7) Конструкції типу *bu / o / ne + післяйменник kadar + якісний прикметник* та конструкції типу *ne + прикметник / прислівник*: *Ne kadar dostça, ne kadar içten bir sevgiyle çalışıyordu.* – **Як дружньо, з якою щирою** любов'ю він працював. [13, с. 107].

8) Сполучення з післяйменником *kadar*, що вказують на часовий простір, зазначаючи унікальність описаної ситуації, яка не мала виявлення до вказаного моменту: *Ağzım şimdiye kadar duymadığı bir iştiha ... dokundu.* – Мої губи торкнулись **небаченого до цього бажання** ... [7, с. 33]. Чинник часу є обмеженням на лексичне сполучення для отримання відповідного суперіорного значення та говорить про залежність в даному випадку здатності передавати суперіорність від контексту.

9) Дієслова та дієслівні форми, лексичне значення яких вказує на зміни стану, набуття ознаки: *Sinağrit Baba'ya büyüyen gözleriyle ... bakıyorlardı.* – Вони дивились на дядька Сінагрита очима, що збільшувались ... [13, с. 77].

10) Конструкції з загальним змістом суперіорності: *İngiliz çimiyle bu bir mi? – Хіба це одне й те саме, що англійський газон?* [13, с. 84]; *İyi de laf mı? Bunun üstüne çimen mi olur? Hollandalı öyle demiş.* – Хіба «гарно» – це вірне

слово? Чи є кращий газон за цей? – так сказав голландець. [13, с. 84]. В подібних конструкціях складно виокремити якийсь типовий маркер порівняння, проте про відношення суперіорності змальованої ситуації говорить загальний зміст висловлювання.

Вищенаведені засоби демонструють варіювання показників порівняльних відношень відмінності зі значенням суперіорності від однієї морфеми (часткова редуплікація прикметників) до цілого висловлювання з загальним змістом високої інтенсивності ознаки, що говорить про включення різних рівнів мови до системи засобів суперіорності.

Отже, відношення суперіорності в турецькій мові реалізуються в конструкціях, які передають високу та надвисоку міру прояву ознаки одного об'єкту дійсності по відношенню до вияву цієї ж ознаки в 1) іншого об'єкту, 2) самого себе за інших обставин та час, 3) чітко окресленої або 4) неокресленої сукупності однорідних об'єктів, 5) загально прийнятої носіями мови норми вияву певної ознаки. Засоби мови, які використовуються для відтворення таких значень належать до різних рівнів мови: морфологічного, лексичного, синтаксичного, а отже систему засобів реалізації суперіорності можна вважати розвиненою. Частина засобів є більш вживаною, відтворює значення суперіорності незалежно від контексту, що продиктовано включенням семантики суперіорності в їх граматичну форму, лексичне значення, зміст синтаксичної конструкції. Проте, деякі конструкції здатні виявляти суперіорність лише за умов певного контексту, та демонструють залежність від лексичного наповнення та змісту оточуючих компонентів конструкції. Різні точки відліку вказують на відтворення засобами турецької мови як експліцитного так й імпліцитного порівняння зі значенням суперіорності. Наведені приклади вказують на взаємодію порівняння з категоріями градуальності, інтенсивності, оцінки.

Список джерел:

1. Altun H. O. Eski Anadolu Türkçesinde Benzetme Yapıları. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. 2012. Sayı 17. S. 165–192.

2. Ufuk P. Ş. Dil Bilimsel Açıdan Benzetme ve Sait Faik Abasıyanık'ın Hikayelerindeki Görünümleri. *Türk Dili Dergisi*. 2015. Cilt 109 (Sayı 767-768 Kasım-Aralık). S. 318-342.
3. Uğur N. Anlambilim. Sözcünün anlam açılımı. İstanbul: Doruk Yayıncılık, 2007. 265 s. ISBN 975-553-398-2.
4. Просяннікова Я. М. Мікрополе нерівності як складова функціонально-семантичного поля порівняння. *Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія : Філологічна*. 2016. Вип. 62. С. 286-289.
5. Щепка О. А. Функціонально-семантичне поле компаративності: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Донец. нац. ун-т. Донецьк, 2008. 198 с.
6. Грамматика русского языка. Том 1. Фонетика и морфология / редкол.: В.В. Виноградов и др. Москва: Изд-во Академии наук СССР, 1960. 719 с.
7. Abasıyanık S. F. Semaver. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012. 138 s.
8. Щепка О. Репрезентація відношень суперіорності / інферіорності мовними формаціями компаративної семантики. *Лінгвістичні студії*. 2011. Вип. 22. С. 140-144.
9. Горпинич В. О. Морфологія української мови. Підручник. Київ: Видавничий центр «Академія», 2004. 337 с.
10. Теория функциональной грамматики: Качественность. Количественность / отв. ред.: А. В. Бондарко. Ленинград: «Наука», 1996. 264 с.
11. Князев Ю. П.. Грамматическая семантика: Русский язык в типологической перспективе. М.: Языки славянских культур, 2007. 704 с.
12. Есперсен О. Философия грамматики. М.: Изд-во Иностранной литературы, 1958. 404 с.
13. Abasıyanık S. F. Seçme Hikayeler. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012. 123 s.
14. Adıvar H. E. Ateşten Gömlek. İstanbul: Can Sanat Yayınları A.Ş., 2018. 207 s.
15. Покровська І. Л. Турецька мова: для студентів ОС «Бакалавр». Навчальний посібник. К.: Видавництво Ліра-К, 2020. 304 с.
16. Сорокін С. В. Практична граматики турецької мови. Частина перша (препринт): Навчальний посібник. К.: ВЦ КНЛУ, 2018. 358 с.
17. Савула А. М. Підсилювальні аналітичні конструкції інтенсив + прикметник у творах Горація та Овідія. *Науковий вісник Чернівецького університету : Германська філологія*. 2014. Вип. 692-693. С. 202-206.

Искакова Анель Кайратовна

магистрант I курса

НАО "Университет имени Шакарима города Семей", Республика Казахстан

THE USE OF SONGS IN ENGLISH LANGUAGE TEACHING

Songs have been part of the human life for a long time. Nowadays, they are used in the human daily life, in different situations; for example: people listen to music and sing songs in bars, in the car radio, in the shower, etc. That is why, the use of songs is an essential part in the language experience. Consequently, using songs for the English language teaching learning process can be of great value.

Songs in English lessons are used not only in teaching children, but also in teaching adults, especially when it comes to learning a language from context..

Songs have been part of the human life for a long time. Nowadays, they are used in the human daily life, in different situations; for example: people listen to music and sing songs in bars, in the car radio, in the shower, etc. That is why, the use of songs is an essential part in the language experience. Consequently, using songs for the English language teaching learning process can be of great value.[3]

Songs in English lessons bring more than just a moment of creativity to the learning process. This is a great way to relieve tension, delimit the study blocks of classes and, importantly, allow you to learn the rules of pronunciation, grammar, memorize words and expressions on the topic under study in accessible way. An easy, casual motive and a simple rhyme are an easy and quickly remembered, and not only for the period of study, but for the whole life.

Songs in English lessons are used not only in teaching children, but also in teaching adults, especially when it comes to learning a language from scratch. Of course, for adults, not play songs are selected in order to defuse the situation, but with the maximum semantic load.

Songs in English lessons as a way to train listening comprehension in English, the pronunciation of words is very different from the spelling - there are quite a few letter combinations that are read in a completely different way than they are written.

The use of songs in the learning process allows you to train not only hearing, but also perception. Familiar words are recognized first, then the meaning of the whole song. It's no secret that reading, translating with a dictionary and listening to English are different things. You will have to learn to hear and understand English. Songs in English are the best way to contribute to the process of assimilating the acquired knowledge. If, when teaching children, songs allow you to pause, defuse the situation, give the child rest and concentrate again, then when teaching adults, the song material is used more as a way of training the perception of English by ear . [2]

In the early stages of learning English, eloquent memorization of poems, verses and songs - expands children's vocabulary and helps to memorize the reading of words . [1]

Texts of songs are memorized only after a full explanation of the meaning of unfamiliar words and the ability to pronounce them correctly. In the first stage of teaching, short songs are used by the teacher. For example, a teacher can use the song "*Mrs. Grundy*" in teaching *3rd person of the Present Simple Tense* and to repeat the days of the week:

Mrs. Grundy washes on Monday,

Irons on Tuesday,

Shops on Wednesday,

Bakes on Thursday,

Sews on Friday,

Cleans on Saturday,

Cooks on Sunday,

This is the tale of Mrs.Grundy. [1]

The students can be asked to find the 3rd person singular and translate it into their native language.

If the goal of the lesson is to teach letters with their sounds a teacher can make phonetic exercise using songs. In this case, a teacher can use new words and grammatical structure of the lesson.

Example,

I have got a dog,

I have got a cat,
I have got a shell,
I have got a small red ball
I'm glad
I have got them all.
I 've got a dog,
You've got a cat.
We 've got a frog,
They've got a bat.

The use of different methods using songs in teaching English - helps to develop students' creativity, fluency in English.[4]

In conclusion, music has a great influence on the teaching of English. New words and phrases are used as a means of language communication, which helps to increase the student's vocabulary. When working with music, the students' mood improves and his interest in the language increases. Songs in addition to effective teaching methods at schools, teaching through new technologies increases the quality and importance of learning a foreign language.

References:

1. Tayzhanova A.R *Agylyshyn tili grammatikasy kazak toptarynda salystyrmaly okytu zhuiyesi.* //Pedagogika. - 2006 . № 5-6 [Comparative system of teaching English grammar in Kazakh groups] (in Kazakh)
2. Kassymbayeva S.S *Agylyshyn tilinde zhana tehnologiyalary paidalana otyryp okytudyn tyimdiligi.* // Kazakhstan mektebi. - 2008 -№ 10. - 23 -25 [Effectiveness of teaching in English using new technologies] (in Kazakh)
3. Kulybekov A. *Agylyshyn tilin zhana tehnologiyalar arkyly okytu.* // Bilim. -2006.-№ 2. [Teaching English through new technologies] (in Kazakh)
4. Rysbayeva G. *Agylyshyn tilinde sozdik kordy arttyrudyn keybir zholdary* // Kazakhstan mektebi. - № 4.2006 [Some ways to increase your vocabulary in English] (in Kazakh)

Исмаилова Гайнигуль Кабидуллиновна

Филология ғылымдарының кандидаты, профессор
Семей қаласының Шәкәрім атындағы Университеті,
Республика Казахстан

Тынысбекова Асел Мұратқанқызы

I курс магистранты, Семей қаласының Шәкәрім атындағы Университеті,
Республика Казахстан

АҒЫЛШЫН ТІЛІН ОҚЫТУ ПРОЦЕСІНДЕ КРЕОЛИЗИРЛЕНГЕН МӘТІНДЕРДІ ҚОЛДАНУ

***Аннотация.** Мақалада креолизирленген мәтіндердің ағылшын тілін оқыту процесінде қолданылуы және оның функциясы қарастырылады. Креолизирленген текст – әр түрлі екі бөліктен тұратын мәтін: ауызша (тілдік/сөйлеу) және вербальды емес (табиғи тілге қарағанда басқа символдық жүйелерге жатады).*

***Кілт сөздер:** креолизирленген мәтін, әдістеме, оқыту, комикс.*

Жаһандану кезеңінде ақпараттық технологиялардың дамуына байланысты кеңінен таралған оқыту теориясы мен әдістемесінің инновациялық ғылыми тұжырымдамаларының бірі - "креолизирленген мәтіндер".

Креолизирленген мәтіндер -бұл ақпаратты берудің ыңғайлы түрі ғана емес, оны игерудің түбегейлі жаңа тәсілі болып табылады.

Зерттеушілердің креолизирленген мәтіндерге назар аударғанына біраз уақыт болды. Креолизирленген мәтіндерді түсіну және қабылдау мәселесі және бұл мәтіндерді психологиялық, психолінгвистикалық қабылдау ерекшеліктері, вербальды және вербальды емес ақпараттардың адам санасы арқылы өңделуі мен сақталуы, сондай-ақ сөйлеу процесі туралы Л.С.Выготский, А.А.Леонтьев, В.Ф.Петренко, А.И.Новиков және басқа да ғалымдардың еңбектерінде қарастырылды. Креолизирленген мәтіндер бүгінгі таңда кең қолданысқа ие және олардың әлемі сан алуан: ғылыми-техникалық,

газет-публицистикалық, иллюстрациялық көркем мәтіндер, нұсқаулық мәтіндер, комикстер, ашықхаттар және т.б. Креолизирленген мәтіндердің ерекшеліктері толық зерттелмегендігіне байланысты ғалымдар бұл мәселеге жиі оралатындығы анықталды.

Креолизирленген мәтін - екі түрлі бөліктен тұратын мәтін: ауызша (тілдік/сөйлеу) және вербальды емес (табиғи тілге қарағанда басқа белгілер жүйесіне жатады).

Креолизирленген мәтіндердің түрлеріне плакаттар, комикстер, жарнамалық мәтіндер жатады. Тілді барлық жағынан, семиотикалық байланыстардың барлық түрлерінде, соның ішінде вербальды емес қатынастарды зерттеуге баса назар аударудың себептері қазіргі коммуникациядағы көрнекі ақпараттың белсенді өсуі және ғылыми жетістіктердің жиынтығын қамтитын жаңа парадигмаға көшу болып табылады. Аудио-бейнелеу қатары, көрнекі ақпарат, паралингвистикалық жазу құралдары, иллюстрация мәтін құру элементіне айналуға. Бұл мәлімдеме шет тілін оқыту үшін де заңды. Креолизирленген мәтіндерге негізделген оқу материалдарын жасау, әзірлеу және пайдалану мәдениетаралық шет тілін үйрену кезінде ерекше маңызды боп табылады.

"Креолизденген мәтіндер-бұл текстурасы екі басқа бөліктен тұратын мәтіндер: ауызша (тілдік/сөйлеу) және вербальды емес (табиғи тілге қарағанда басқа белгілер жүйесіне жатады)". Е. Е. Анисимова мұндай мәтіндерді "арнайы лингвистикалық-визуалды құбылыс, ауызша және вербальды емес компоненттер оның адресатқа жан-жақты әсерін қамтамасыз ететін бір визуалды, семантикалық, құрылымдық тұтас жұмыс істейтін мәтін"деп анықтайды [1].

Креолизирленген мәтіндер толық креолизациясы бар және ішінара креолизациясы бар мәтіндер боп жіктелінеді.

Ішінара креолизациясы бар мәтіндегі сурет пен ауызша (ауызша) бөлік тең құқықтарға ие. Мұндай мәтіндегі кескін жалпы мағынаны түсінуге нұқсан келтірместен жойылуы мүмкін. Ауызша емес компонентке қатысты негізгі байланыстырушы және тәуелсіз мәтін болып табылады. Ішінара

креолизирленген мәтін газет, көркем және көркем емес мәтіндерде жиі кездеседі. Ауызша және вербальды емес компоненттердің бірігуі-бұл толық креолизациясы бар мәтін. Мәтіннің қажетті элементі, кескін ретінде әрекет ететініне байланысты. Креолизирленген мәтіннің бұл түрін плакаттарда, жарнамаларда, ғылыми және ғылыми-техникалық мәтіндерде қолданылады, онда автор бізге жеткізгісі келген ақпаратты түсіну мүмкін емес, яғни суретсіз жасай алмайсыз.

Креолизирленген мәтіндер әлемі өте алуан түрлі. Онда ғылыми-техникалық мәтіндер, газет-публицистикалық мәтіндер, нұсқаулық мәтіндер, суретті көркем мәтіндер, жарнама мәтіндері, плакаттар, афишалар, үнпарақтар, комикстер және басқа да мәтіндер бар. Өмірдің барлық салаларында байланыс құралы ретінде де, белгілі бір халықтың әлеуметтік тобының немесе мәдениетінің тасымалдаушысы бола отырып, креолизирленген мәтіндерді табуға болады.

Креолизирленген мәтіндерді зерттеу шет тілін үйренудің әлеуметтік-мәдени аспектісі болып табылады және әлеуметтік-мәдени күзиреттіліктің дамуына ықпал етеді, өйткені олар дүниетанымды, құндылықтар мен эстетикалық мұраттарды көрсетеді. Психолингвистикалық зерттеулерде ақпарат "адам бірыңғай әмбебап пәндік ойлау кодында біріктіреді және өңдейді", яғни ауызша мәтін мен сурет әртүрлі арналар арқылы қабылданады. Осы себепті нақты мазмұны бар шығармаларда мамандар иллюстрация тек орынды ғана емес, сонымен қатар қажет деп санайды. М. Б. Ворошилованың ақпаратты игеру туралы тезисі креолизирленген мәтіндерді қолданудың орындылығын растайды: "тікелей мәтіндік хабарламадағы ақпарат тек 7% - ға сіңеді, дауыстық сипаттамалары ақпараттың 38% - ын игеруге ықпал етеді. Көрнекі бейненің болуы 55% - ға дейін қабылдауды арттырады. Сондай - ақ, егер ауызша ұсынылған ақпарат адамның санасына ұтымды түрде әсер етсе, онда әртүрлі паралингвистикалық құралдарды қолдану қабылдауды автоматты түрде сана деңгейіне аударады" [2].

Комикстер шет тілін оқытуда креолизирленген мәтінді қолданудың мысалы болып табылады. Шет тілі оқулықтарында, әсіресе бастауыш сынып

оқу құралдарында, комикстер өте жиі кездеседі. А. Г. Сонин комикстерге мынадай анықтама береді: "Комикс – бұл баяндаудың ерекше тәсілі, оның мәтіні суреттен басқа, негізінен кейіпкерлер диалогын жеткізетін және арнайы шеңберге енетін кадрлар тізбегі болып табылады. Бұл жағдайда сурет пен оған салынған ауызша мәтін органикалық семантикалық бірлікті құрайды" [4].

Комикстерді шет тілінде оқыту процесінде келесі артықшылықтарын атап өтуге болады: ауызекі тіл, ықшам диалогтар және комикстерде ұсынылған эмоционалды түсті ақпарат білімді тиімді игеруге ықпал етеді.

Комикстерде кездесетін лексика өмір мен адам қызметінің әртүрлі салаларына жатады, бұл кез-келген сабақта комиксті қолдануға мүмкіндік береді, тек тақырыпты дұрыс таңдау мұғалімге байланысты.

Комикстер ана тілінің ұлттық сипатын көрсетеді, бұл олардың әлеуметтік-мәдени құзыреттілікті дамытудағы рөлін арттырады.

Сондай-ақ, оларда тілдік және аймақтық ақпарат бар, бұл студенттердің оқытылатын тіл елінің мінез-құлық нормалары, әдет-ғұрыптары мен дәстүрлері туралы түсініктерін қалыптастыруға ықпал етеді.

Комикстер оқушылардың шығармашылық белсенділігі мен оқушыларды өздігінен білім алуға ұмтылысын ынталандырады. Комикс оқу материалы ретінде шет тілі сабағында қолданылады және оқушылардың шет тілі елінің мәдениеті мен тілге деген қызығушылығын арттыруға ықпал етеді.

Адам өмірінің әртүрлі салаларындағы, әсіресе біздің зерттеуіміздің мақсатын жүзеге асыратын шет тілдерін оқытудағы маңыздылығын жақсы түсіну үшін креолизирленген мәтіндердің функцияларын қарастырайық.

– Ақпараттық функция. Оқиға немесе құбылыс туралы қандай да бір ақпаратты білдіретін тіл мен мәдениет туралы деректер креолизирленген мәтінде сөз түрінде немесе бейнелеу түрінде ұсынылады. Бұл функция қарапайым түрде иллюстрацияларға, жарнамаланған өнімдерге, кейіпкерлердің монологтарындағы даңққа қол қою арқылы оқырманға ақпаратты жеткізуге көмектеседі. Бұл функция зерттелетін тіл елінің дәстүрлері, оның тарихы мен өмірі, әртүрлі елдердің проблемалары, атап айтқанда өмірдің әртүрлі салаларындағы әлеуметтік, экономикалық, саяси

және басқа да маңызды аспектілері сияқты бейтаныс тақырыппен жұмыс істеген жағдайда оқырманға ақпаратты қабылдауды жеңілдетеді. Шет тілі сабақтарында креолизирленген мәтінді қолдану осы сұрақтардың барлығын жеңілдетуге көмектеседі.

– Коммуникативті функция. Оның мәні креолизирленген мәтіннің көмегімен оқырманмен диалог жүреді: оқырман суретке қарайды, оны талдайды, автордың не жеткізгісі келетінін түсінеді. Жылдам қарым-қатынастың факторы да, нәтижесі де, соның ішінде оқу құралы да креолизирленген мәтіндер болып табылады.

– Білім беру функциясы. Бұл мүмкіндік креолизирленген мәтін арқылы жаңа ақпаратты білуге көмектеседі. Осылайша, жарнаманың арқасында жаңа өнімдердің мақсаты мен тұтынушылық мінез-құлықтың жаңа модельдері туралы білуге болады. Сондай-ақ, креолизирленген мәтін шет тілін түсіну кезінде семантикалық қолдау жасау құралы ретінде әрекет ете алады, ал ағылшын тілін үйрену айтарлықтай жеңілдейді.

– Тәрбиелік функция белгілі бір нормалар мен нанымдарды, саяси бағдарларды, жағымды сезімдер мен моральдық құндылықтарды (атап айтқанда, әлеуметтік жарнама мен карикатураны қолдана отырып) креолизирленген мәтін арқылы қалыптастыруды қарастырады.

– Эстетикалық функция. Жарнаманың көмегімен студенттер бір нәрсенің белгілі бір эстетикалық контекстіне ене алады. Қанық түстер, әдемі актерлер, жағымды музыка, тауарлар мен интерьерлердің дизайны, пейзаждар мен жануарлар эстетикалық әлемге жақын емес адамдар үшін де маңызды. Бұл фактор эстетикалық талғам мен талғамның жақсы қалыптасуына ықпал етеді.

– Бақылаушы функциясы. Креолизирленген мәтіннің бұл функциясы студенттердің білімі мен дағдыларын тексеру кезінде, мысалы, жаңа сөздер мен сөз тіркестерін, тұрақты сөз тіркестерін меңгеруге диктанттар жүргізу кезінде жүзеге асырылуы мүмкін.

Сонымен қатар креолизирленген мәтіндер ағылшын тілін оқыту процесінде арнайы мектептерде де қолдану тиімділігін атап өту қажет. Берілген мәтіндердегі түрлі-түсті қанық реңктер және үлкен шрифт,

жарнамалық жазулар көру қабілеті нашар оқушыларға шет тілін оқыту үрдісінде ұтымды ұйымдастыруға мүмкіндік береді. Креолизирленген мәтіндер негізінде оқу-әдістемелік құралдар жасап шығару бүгінгі күнде өзекті мәселеге айналып отыр.

Әдебиеттер тізімі:

1. Анисимова Е.Е. Лингвистика текста и межкультурная коммуникация (На материале креолизированных текстов): Учеб. пособие для студ. фак. иностр. яз. вузов. – М.: Издательский центр «Академия», 2003. – 128 с.
2. Ворошилова М.Б. Креолизированный текст: аспекты изучения // Политическая лингвистика. – 2006. С. 78.
3. Сонин А.Г. Моделирование механизмов понимания поликодовых текстов: Автореф. дис. ... д-ра филол. наук. М., 2006.
4. Сонин А.Г. Комикс: психолингвистический анализ : монография. – Барнаул, 1999.

Кажанова Алуа Даулетқызы

Магистрантка 1 курса

НАО «Университет имени Шакарима города Семей», Республика Казахстан

ОСНОВНЫЕ ПРИНЦИПЫ МЕТОДА CLIL

***Аннотация.** в статье рассматривается предметно-языковой интегрированный подход (CLIL), который в настоящее время характеризуется в мировой научно-методической литературе как один из инновационных подходов к организации билингвального обучения и предполагает реализацию одновременно двух целей обучения в двух предметных областях – языковой и предметной; представляются различные трактовки его сущности, выделяются его разновидности, возможности и особенности реализации в билингвальном обучении посредством применения его основных принципов и стратегий.*

***Ключевые слова:** билингвальное обучение; предметно-языковой интегрированный подход; компоненты принципы CLIL, версии CLIL, этапы внедрения CLIL.*

Современные сложные и постоянно изменяющиеся условия жизни диктуют более высокие требования к возможностям человека как физическим, так и социальным. Всестороннее развитие индивида является первостепенной задачей образования сегодня. Именно поэтому важнейшими целями обучения называют развитие и формирование крепкой и надежной системы знаний, навыков и умений, которые необходимы для будущей самостоятельной деятельности обучающихся. Владение же иностранным языком, в особенности английским, становится базовым навыком в современных условиях, является абсолютной необходимостью для успешного построения карьеры и личностного роста. Одна из причин данной мировой тенденции ярко отражена в чрезвычайно важном наблюдении британского лингвиста Д. Греддола, утверждающего, что данные образовательные и социальные перемены вызваны развитием Интернета и параллельным ростом глобализации. Таким образом, с каждым днем увеличивается популярность билингвального обучения, и данная ситуация, безусловно, требует изменений в преподавании иностранного языка, то есть необходима разработка новых

эффективных подходов и методов, форм и способов организации процесса овладения языком. С данной целью в 2004 г. Европейской комиссией был рекомендован предметно-языковой интегрированный подход (англ. CLIL – content and language integrated learning) для внедрения в масштабах всеобщего образования. Принципом работы данного подхода является двунаправленность, а именно: предмет изучается посредством иностранного языка, а иностранный язык в то же время изучается посредством предмета. При этом важно отметить, что данный подход не требует добавления дополнительных академических часов в учебный план. Более того, в рамках российского образования предметно-языковой интегрированный подход мог бы рассматриваться как один из способов решения проблем малокомплектных сельских школ, в которых академическая нагрузка преподавателя зачастую превышает норму. На сегодняшний день существует достаточно большое количество определений предметно-языкового интегрированного подхода (CLIL), каждое из которых в той или иной мере характеризует его многогранную сущность. Например, Ф. Болл, работающий в рамках данного подхода в Испании, в своей статье приводит пять определений. Первое и наиболее упрощенное трактуется Европейской комиссией таким образом: «Предметно-языковое интегрированное – это обучение, при котором ученики изучают предмет через иностранный язык и наоборот».

Наиболее детальным, развернутым и общепринятым считается определение основоположника данного подхода Д. Марша, который в 1994 г. впервые употребил термин «content and language integrated learning» (акроним которого «CLIL» в настоящее время используется в научно-методической литературе на разных языках). Позднее данное понятие стало официальным названием предметно-языкового интегрированного подхода. Д. Марш и затем Д. Койл дают более детальное объяснение данного понятия, определяя его как образовательный подход, при котором дисциплины или их отдельные разделы преподаются на иностранном языке, таким образом, преследуется двуединая цель: изучение содержания дисциплины и одновременное изучение иностранного языка.

Д. Койлом для характеристики сущности CLIL была разработана схема 4«С», которая представлена в форме треугольной пирамиды с четырьмя вершинами:

1. «content» (содержание);
2. «communication» (общение);
3. «cognition» (познание);
4. «culture» (культура).

Каждый компонент предложенной Д. Койл конструкции обладает индикаторами. «Content» призван ответить на вопросы: «Каковы цели обучения?», «Чему обучать?», «Что нового узнают обучающиеся?», «Каков результат данного обучения?». «Communication» определяет рабочий язык обучения, создание особого словаря, языковую коррекцию в процессе обучения, выбор типов общения, указывая при этом на необходимость использования полилогических дискуссионных форм взаимодействия в учебном процессе. «Cognition» выделяет мыслительные навыки, определяющие концентрацию внимания на предмете и изучаемом языке, типы вопросов, подводящих к правильным ответам, задания, необходимые для рассуждений.

«Culture» предполагает выбор социокультурного значения темы и объединение всего материала урока, а также предполагает учет индивидуальных качеств обучающихся. Самое примечательное, что, по мнению автора, центральной частью всей пирамиды является элемент «communication», что означает реализацию остальных трех компонентов через общение.

Российскими и зарубежными учеными выделяются следующие дидактические принципы, определяющие CLIL:

1. принцип дуальности (опоры на родной и иностранный язык);
2. принцип интеграции иностранного языка и предметного содержания;
3. принцип постепенного усложнения содержания;
4. принцип направленности на овладение знаниями по конкретному предмету с помощью двух языков(родного и иностранного);

5. принцип развития мотивации к способности и готовности использовать иностранный язык в специальных целях;

6. принцип единства мыслительной и речевой деятельности на иностранном языке.

Основные методические принципы CLIL были определены К. С. Григорьевой:

1. поликультурность;
2. устойчивое обучение;
3. развитие мыслительных навыков высшего порядка;
4. интенсивное и продуктивное владение преподавателя иностранным языком;
5. разнообразие методических приемов;
6. использование аутентичного учебного материала.

Согласно классификации Ф. Болла, отмечающего в одной из своих работ относительно недавнее появление предметно-языкового интегрированного подхода (CLIL), а также сложность распознавания данного подхода на практике, выделяется две версии реализации предметно-языкового интегрированного подхода: основанный на обучении содержанию (content-driven) и основанный на обучении языку (language-driven). Также в зарубежной научно-методической литературе часто встречаются такие понятия как «hard» и «soft» CLIL. При реализации «мягкой» (soft) версии CLIL учебный процесс ориентируется на иностранный язык, его изучение становится одной из основных задач. Данная модель предполагает, что преподаватели языковых предметов преподносят материал через какой-либо научный или профессиональный контекст. Внедрение же «твердой» (hard) версии CLIL ставит перед учителем двойную цель: обучение содержанию самого предмета и обучение академическому языку. Обе концепции достаточно успешно применяются в образовательных учреждениях сегодня, но для того, чтобы соответствовать требованиям предметно-языкового интегрированного подхода, преподавателю иностранного языка, либо же преподавателю того или иного предмета необходимо внести изменения в свои

методологические принципы работы. Именно эти трансформации являются основополагающими для CLIL. Внедрение предметно-языкового интегрированного подхода в обучение, безусловно, обладает важным образовательным потенциалом, заключающимся в его когнитивных и лингвистических преимуществах. Анализ принципов и версий предметно-языкового интегрированного подхода показывает, что на начальном этапе обучения наиболее рекомендуемой является «мягкая» версия модели CLIL. На основе анализа специфических черт «мягкой» версии предметно-языкового интегрированного подхода были выделены следующие этапы внедрения данной модели CLIL в процесс обучения иностранному языку:

1. обзор и выделение необходимого учебно-методического материала;
2. распределение средств и техник педагогического общения;
3. непосредственная реализация CLIL в процесс обучения.

На основе принципов предметно-языкового интегрированного подхода на первом этапе внедрения необходимы следующие педагогические условия:

1. верное определение объекта изучения;
2. правильный отбор материала с учетом психологических аспектов когнитивной деятельности;
3. обязательный учет возрастных особенностей.

Таким образом, на первом этапе преподавателю необходимо проанализировать и отобрать необходимый учебно-методический материал, соответствующий уровню знаний иностранного языка, в частности английского, и профильного предмета обучающихся. Стоит отметить, что уровень когнитивных способностей, обучающихся должен быть определен максимально точно, так как слишком простой или, наоборот, сложный материал скорее всего отрицательно отразится на уровне мотивации учащихся. На следующих двух этапах распределения средств и техник педагогического общения, а также реализации в процессе обучения необходимы следующие педагогические условия:

1. высокий профессионализм и творческое сотрудничество учителя предметника и преподавателя иностранного языка;

2. стимуляция когнитивной деятельности на всех этапах занятия;

3. оптимальное объединение индивидуальных и групповых форм работы.

Следовательно, на этапах планирования и применения предметно-языкового интегрированного подхода (CLIL) преподавателю рекомендуется составить визуальный стандарт юнита, который должен включать в себя несколько уроков, посвященных одной и той же теме и укладывающихся в определенные временные рамки (в соответствии с учебным планом учебного заведения). Данный стандарт, необходимый для успешного проведения занятий по иностранному языку в рамках предметно-языкового интегрированного подхода, также должен следовать схеме 4 «С»:

1. содержание («content») учебного материала направлено на улучшение навыков и умений по профильному предмету;

2. общение («communication») определяет коммуникативной целью обсуждение темы профильного предмета посредством иностранного языка;

3. познание («cognition») ориентируется на сочетание полученных знаний с высказыванием собственных мыслей на иностранном языке;

4. культура («culture») предполагает подбор материала, направленного на познание и определение себя, окружающих людей и мира в целом. Применение предметно-языкового интегрированного подхода требует основательной, трудоемкой подготовки от преподавателя. Более того, данный процесс диктует необходимость постоянного творческого поиска. Однако, как было сказано ранее, данный подход не требует увеличения академических часов для овладения иностранным языком и уменьшения часовой нагрузки на профильные предметы. Стоит отметить, что предметно-языковой интегрированный подход, при его внедрении может стать оптимальным решением проблемы малокомплектных сельских школ, где нагрузка на преподавателя зачастую превышена кратно. Также стоит отметить, что на начальном этапе применение предметно-языкового интегрированного подхода (CLIL), построенное на полном погружении в иностранный язык,

достаточно сложно реализуется. Поэтому начать можно с внедрения элементов CLIL в ход занятия. Такими элементами могут послужить следующие виды деятельности и упражнения:

- поиск аналогов русскоязычных терминов в предложенном тексте;
- выделение ключевых слов;
- составление диаграммы связей (mind-map);
- составление вопросов;
- творческие задания.

Таким образом, при планировании и проведении занятия с применением CLIL на начальном этапе соблюдается определенный алгоритм действий: анализируется и отбирается материал, планируются средства педагогических коммуникаций для дальнейшего практического применения. Выбор версии CLIL или варьирование ими (soft –hard) может стать чрезвычайно эффективной моделью обучения на всех этапах внедрения данного подхода в образовательный процесс.

Список источников:

1. Андреев В.И. Педагогика высшей школы. / В.И.Андреев // Казань: Центр инновационных технологий. – 2013. – 500с.
2. Григорьева К.С. Content and Language Integrated Learning как основа формирования профессиональной иноязычной компетенции студентов технических вузов / К.С. Григорьева // Казань: КФУ. – 2013. – С. 89-94.
3. Филипович И.И. Предметно-языковое интегрированное обучение. Новый шаг в развитии компетенций / И.И. Филипович // Научный вестник ЮИМ. – 2015. – URL:<https://cyberleninka.ru/article/n/predmetno-yazykovoe-integrirovannoe-obuchenie-novyushag-v-razvitiy-kompetentsiy/viewer>
4. Coyle D. CLIL: Learning Through a Foreign Language: Models, Methods and Outcomes / D. Coyle. – London: CILT, 1999. – 64 p.
5. Graddol D. English Next / D. Graddol. – British Council, 2006. – 132p.
6. Marsh D. CLIL: Content and Language Integrated Learning / D. Marsh, P. Hood, D. Coyle D. – Cambridge: CUP, 2010. – 184 p.
7. Promoting Language Learning and Linguistic Diversity: An Action Plan 2004-2006. – Brussels, 2004.

8. Zaripova R.R. Pedagogical experiment of implementing the Russian-English CLIL (content and language integrated learning) model in higher education / R.R. Zaripova // Modern problems of science and education. – 2014. – URL:<https://science-education.ru/en/article/view?id=15854>

Коваль Наталія Олександрівна

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри іноземних мов гуманітарних факультетів,

Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, Україна

ПРОСОДИЧНІ ЗАСОБИ РЕАЛІЗАЦІЇ ІРОНІЇ В БРИТАНСЬКОМУ КІНЕМАТОГРАФІЧНОМУ ТА ТЕЛЕВІЗІЙНОМУ ДИСКУРСІ

***Анотація.** Актуальність статті обумовлена інтересом сучасної лінгвістики до вивчення проблеми інтонаційного вираження іронії в усному мовному дискурсі, а також необхідністю виявлення просодичних засобів реалізації іронії з урахуванням національно-культурної специфіки мовного спілкування. Мета дослідження полягає у виявленні та описі просодичних засобів реалізації іронії в британському усному мовному дискурсі. Дослідження було проведено на матеріалі сучасного британського телевізійного та кінематографічного дискурсу.*

***Ключові слова:** іронія, діалогічний дискурс, гумор, просодія, частота основного тону, тембр, темп.*

В умовах міжкультурного спілкування особливого значення набуває здатність учасників дискурсу декодувати відтінки значень, що виникають в процесі соціальної взаємодії. Іронія є невід'ємною частиною англослов'янської мовної культури, в той же час її сприйняття та розуміння представляє значні труднощі для представників інших лінгвокультур [1: 32].

Увагу вчених давно привертає проблема вивчення іронії в усному діалогічному дискурсі, проте на даний момент не існує єдиного, остаточного визначення даного мовного явища. Очевидно, відсутність універсальної дефініції іронії обумовлено складною природою даного феномена, оскільки він включає елементи різного характеру: лінгвістичного, когнітивного, соціального. Насправді, «межі дії іронії в повсякденному спілкуванні складно окреслити, в зв'язку з чим іронію, навіть в тому випадку, якщо вона використовується повсюдно, слід розглядати як комплексний прагматичний та комунікативний феномен» [2: 8]

Зважаючи на це, були висунуті різні трактування іронії. В теорії риторики іронія розглядається в одному ряду з гумором, при цьому гумор трактується як протилежність іронії. Е.Н. Зарецька зазначає, що в гуморі серйозне ховається за жартом, а в іронії – навпаки [3: 55]. Ясно, що в звучить тексті даний риторичне прийом розглядається в зв'язку з особистістю самого оратора та його ставленням до дійсності, фактів, подій.

Значну перешкоду на шляху до ясного розуміння іронії представляє різноманіття її форм. Не існує єдиної загальноприйнятої класифікації видів іронії, проте, у лінгвістичній літературі виділяються наступні види: вербальна іронія, або власне іронія; екзистенційна іронія, або іронія долі; драматична іронія; постмодерністська іронія; самоіронія; сарказм і т.д. Крім іншого, сучасні дослідники вказують на існування іронії: риторичної, глузливої, скептичної, гіркої, злої; трагічної, комічної, нігілістської, сатиричної. Особливий вид іронії – самоіронія, тобто іронія, спрямована на власну персону, «удаване бажання залишитися в тіні» [4: 14]. Це особливий прийом, в рамках якого об'єкт та суб'єкт сміху збігаються.

Іронія трактується, з одного боку, як «курйозна або дивна ситуація, результат якої суперечить очікуванням, пов'язаним з нею» [5: 822], тобто як так звана екзистенційна іронія, іронія долі; з іншого боку, як «використання слів у значенні, протилежному тому, яке в дійсності мається на увазі». При цьому найчастіше, як зазначається в словнику, останній з двох видів іронії жартівливий, на що вказує особливий тон голосу.

Отже, актуальність статті обумовлена інтересом сучасної лінгвістики до вивчення проблеми інтонаційного вираження іронії в усному мовному дискурсі, а також необхідністю виявлення просодичних засобів реалізації іронії з урахуванням національно-культурної специфіки мовного спілкування.

Об'єктом дослідження є іронічно забарвлені фрагменти усної мови в рамках британського діалогічного дискурсу. Предмет дослідження – просодичні характеристики мови, що вивчаються як маркери іронії. Мета дослідження полягає у виявленні та описі просодичних засобів реалізації іронії в британському усному мовному дискурсі.

Дослідження було проведено на матеріалі сучасного британського телевізійного та кінематографічного дискурсу. Корпус дослідження склали аудіо- та відеофрагменти: серіалів: «The IT Crowd» (2006 – 2013), «Fortysomething» (2003), «Miranda» (2009 – 2015), «Black Books» (2000 – 2004), «The Mighty Boosh» (2003 – 2007), «Vicious» (2013 – 2015), «Peep Show» (2003 – 2015), «London Irish» (2013), «The Thick of it» (2005 – 2012); ток-шоу: «The Big Fat Quiz of the Year» (2004 – теперішній час); «Alan Davies: As Yet Untitled» (2014 – теперішній час); «QI: Quite Interesting» (2004 – теперішній час).

Відбір фрагментів проводився на підставі даних опитування інформантів (носіїв англійської мови), завдання яких полягало в тому, щоб визначити, чи є запропоновані фрагменти іронічними, а також з урахуванням особливого знака іронії, використовуваного в субтитрах. Загальний час звучання фрагментів – 3 години. Загальна кількість фрагментів – 52. У процесі аналізу були відібрані відеозапису 20 діалогів, які увійшли у вузький корпус дослідження (загальний час звучання – 60 хвилин). Були складені транскрипти. У діалогах брали участь як чоловіки, так і жінки у віці від 15 до 80 років.

Цінність аналізованого матеріалу полягає в тому, що відібрані фрагменти являють собою зразки сучасного діалогічного спілкування, що дозволяє виявити просодичні засоби, які використовуються мовцем при породженні іронічного висловлювання, а також простежити за тим, наскільки успішно партнер по комунікації декодує закладену в висловлюванні іронію. Даний матеріал дозволяє розглядати особливості просодичної реалізації іронії з урахуванням ситуації спілкування та характеру взаємодії учасників дискурсу. Важливо, що відібрані для дослідження фрагменти є зразками сучасного британського діалогічного дискурсу, що відображає сучасні тенденції в оформленні іронії.

Електроакустичний аналіз був проведений в Лабораторії Експериментальної Фонетики Одеського Національного Університету (ЛЕФ ОНУ) на персональному комп'ютері з використанням програми Speech

Analyzer (v.3.0.1) призначення якої полягає в введенні, обробці та дослідженні звукових сигналів. В ході електро–акустичного аналізу, досліджувалися наступні діапазональні характеристики мови:

- 1) максимальна частота основного тону (чот) (найвища точка, зазначена в реалізації – в Гц),
- 2) мінімальна чот (найнижча точка, зазначена в реалізації – в Гц),
- 3) діапазон (різниця між максимальним та мінімальним значеннями чот – в Гц).

Вимірювання інтенсивності проводилось за наступними параметрами:

- 1) абсолютні максимальні значення інтенсивності наголошених та ненаголошених складів;
- 2) діапазон інтенсивності у синтагмі та фразі; 3) середньослогове значення інтенсивності у синтагмі.

Темпоральні характеристики мови аналізувалися за такими параметрами:

- 1) середня тривалість фрази, виключаючи паузи;
- 2) середня тривалість складу;
- 3) тривалість першого наголошеного складу у синтагмі;
- 4) тривалість ядерного складу;
- 5) тривалість заядерного складу. В основу порівняльного аналізу лягли середньогрупові показники.

В ході дослідження ми прийшли до певних висновків.

1. Іронія в звуковій мові може виступати в якості дискурсивної стратегії, застосовуючи яку, комуніканти передають певний стосунок до об'єкта оціночної діяльності. В ході дослідження було встановлено, що іронія може мати негативний та позитивний відтінок, в зв'язку з чим були виділені дві групи: іронія з негативною конотацією та іронія з позитивною конотацією. Було також виявлено, що іронічну забарвленість можуть набувати протяжні відрізки усної мови, реалізовані в іронічній тональності.

2. Іронія реалізується в мові, яка звучить, кількома способами: з одного боку, за рахунок певної комбінаторики просодичних коштів в ізольованих

репліках; з іншого боку, за допомогою вираженої зміни комбінаторики просодичних коштів на тлі нейтрального оточення.

3. У репліках, що містять негативну іронію, відзначається або звуження тонального діапазону в поєднанні з контрастним – прискореним або уповільненим темпом, або розширення тонального діапазону в комбінації з уповільненою швидкістю мови.

4. Іронія з позитивною конотацією, як правило, реалізується або за рахунок розширення діапазону в поєднанні з підвищеною швидкістю мови та зниженою гучністю, або за допомогою звуження тонального діапазону в поєднанні з прискореним темпом.

5. Найбільш поширеним ядерним тоном, який використовувався в репліках, що містять іронію як з негативною, так і з позитивною конотацією, а також у фрагментах з іронічною тональністю, є низький або середній спадний ядерний тон. Менш частотними ядерними тонами, що характеризують репліки з негативною та позитивною іронією, є висхідний-спадний-висхідний та спадний-висхідний ядерні тони. У фрагментах з іронічною тональністю, поряд з низьким, середнім та високим спадним тоном, також використовується середній рівний ядерний тон. У більшості проаналізованих фрагментів, що містять іронію, відзначається нефінальність реалізації термінального тону.

6. Для висловлювань, реалізованих в іронічній тональності, характерно або розширення тонального діапазону в сукупності з контрастною підвищеною або зниженою швидкістю мови, або звуження тонального діапазону в поєднанні з прискореним або уповільненим темпом. Отримані дані підтверджують спостереження, що стосуються змін просодичних параметрів, отримані при вивченні іронії в інших видах дискурсу: іронічно забарвлені фрагменти набувають або перебільшене, або «затушоване» просодичне оформлення.

7. Особлива роль в реалізації іронії в усному мовному дискурсі належить тембральному забарвленню голосу. У репліках, що містять іронію з негативною конотацією, тембр частіше похмурий, несхвальний, їдкий, єхидний, ворожий;

той, який дорікає, засуджує; рідше м'який, теплий (маска співчуваючого). Тембральне забарвлення голосу в позитивно забарвлених іронічних висловлюваннях та репліках, реалізованих в іронічній тональності, можна охарактеризувати, як добродушне, удавано-щире, добродушно-єхидне, жартівливе; також відзначається «посмішка в голосі». Тембр голосу грає одну з ключових ролей в ідентифікації іронічній тональності.

8. Різні види іронії реалізують різні функції в діалогічному дискурсі. Відмінними функціями іронії з негативною конотацією є оцінна та захисна. Іронія з позитивною конотацією виконує контактоустановлюючу та ідентифікуючу функції. Функції іронічній тональності: ідентифікуюча, характеризуюча, творча та естетична.

Список джерел:

1. Филиппова, М.М. Ирония и сарказм в английском языке и культуре: пособие для студентов гуманитарных вузов. М.: Макс-пресс, 2005. 104 с.
2. Amenta S., Balconi M. Understanding Irony: An ERP Analysis on the Elaboration of Acoustic Ironic Statements. *Neuropsychological Trends*, 3, 2008. Pp. 7-27.
3. Зарецкая Е.Н. Риторика: Теория и практика речевой коммуникации. 4-е изд. М.: Дело, 2002. 480 с.
4. Пигулевский В.О. Символ и ирония: (Опыт характеристики романтического мирозерцания). Кишинёв: Штиинца, 1990. 165 с.
5. Winokur J. The big book of irony. 1st edition. St. Martin's Press, 2007. 174 p.
6. Hornby A.S. Oxford Advanced Learner's Dictionary. 7th edition. Oxford University Press, 2005. 1899 p.

Нуржакупова Акгуль Кайртаевна

магистрант I курса

НАО «Университет имени Шакарима города Семей»,

Республика Казахстан

METHODS TO IMPROVE ADULT STUDENTS` SPEAKING SKILLS IN ENGLISH LANGUAGE

The state compulsory standard of general secondary education of the Republic of Kazakhstan states that "the main purpose of teaching a foreign language is to teach students to communicate in a foreign language at a basic level" [1], because in today's market conditions, mastering a foreign language, including English, and speaking a foreign language has become a topical issue. Therefore, there is a need to diversify and complicate various methodological approaches to teaching a foreign language to the younger generation.

English is one of the most developed languages in the world in terms of art and imagery, purity and richness of vocabulary. Oral communication plays an essential role in human communication. The content of the teaching method used to teach speaking in English depends on the set of knowledge, skills and abilities acquired by the student in language communication. Speech training is carried out in the form of monologues and dialogues. Speaking skills in the form of monologues and dialogues, skills are determined by the functions of communication, such as informational, regulatory, ethical and emotional control.

The foreign language course for basic secondary education is aimed at training at the level of general secondary education, it is in line with the general European level of foreign language proficiency A1.

In lessons of English language ,it is suggested to develop speaking skills through games, questions and answers, adding words to a poem, composing a text based on a picture, and using cards.[2]

The main sources of research work are philosophy, psychology, linguistics, pedagogical works, methodical works, experience of the best teachers.

The research methods used were observation, research, analysis and generalization of teachers' work experience, development of spoken language, analysis of students' oral responses and written work.

The existence of a significant connection, both in form and content, between the teaching of oral speech, first of all, a certain amount of dialogue and monologue; secondly, the student's mastery of the subject; and third, to be significantly related to any textual material and speech. In the first stage of training it is necessary to pay attention to internal reading [2]. It is also possible to organize various activities to develop students' speaking skills in English. In a foreign language subject, the student should not only memorize the definitions of rules and concepts, but also be able to apply them consciously in practice [3].

The purpose of language practice is to create an atmosphere for speaking in the lesson. A teacher's warm voice during language practice, well-thought-out questions, and well-planned assignments create a good relationship between teacher and student and enhance the outcome of the next lesson. Exercises and feedback are usually given after the reading. Summarizes the methods of speaking. Conversation helps students to think logically, to form language, to draw conclusions.

In order to develop students' English speaking skills, it is necessary to show the correct speech pattern. In order to develop students' speaking skills, they are taught to pronounce words and phrases correctly, to control the clarity of the voice when speaking texts and poems, to answer questions, to learn to speak correctly, to ask questions and to start, continue and finish conversations. There is also a wide range of activities, such as the ability to express the content of the text and to compose speech patterns, dialogue. As a result the student's speech skills develop and increase day by day. In order to develop students' speaking skills, they need to be able to participate in discussions on lexical material and express themselves freely in the text. The main role is played by answering questions quickly and accurately and constructing a story based on a picture, being able to ask questions related to different situations and composing sentences according to the scheme [4–5].

Nowadays, learning English (by listening, listening, reading) has a lot of opportunities to watch educational films, listen to tunes and much more. There are

a lot of speeches and videos written by foreign experts. Special video exercises and audio texts are needed to develop listening skills through rhyme. In this case, it is important to listen and read the text. Learning to listen should begin with face-to-face listening. The teacher's speech in the classroom, the teacher's reading, showing a video, will be a great example for the student. Since learning speaking a language is one of the most difficult aspects of learning a foreign language, the main goal is to learn to understand what you hear. The most important parts of the comprehension test can be done through a picture and the second part through a written answer. When choosing a picture, the choice of a picture depends on the phrase, dialogue, text, conversation, and then on the differences in the material heard and the picture [2; 4; 6].

Language can also be developed through games and activities in the classroom. For example, you could use the game to repeat new words during a lesson, to recall a new lesson. Games help students to expand their knowledge, to form and develop their knowledge and skills, to master language materials and vocabulary. Games, as an important tool for the formation of students' cognition and intellectual activity, are intended to deepen and refine their knowledge of the main topics of the program material. These games transform children's work in the classroom, stimulate their interest in the subject, stimulate their interest and develop students' attention and thinking skills. Games have a specific purpose and solve specific tasks. The game is selected and used by the teacher at each stage of the lesson, depending on the topic [7]. You can play the following games in class: What's in the bag? Around the world, Order Race, Question race, Bingo, Go fish etc. These games help to expand the knowledge of students, the comprehensive development and formation of knowledge and skills, mastery of language materials and vocabulary.

In conclusion, methods used to speak in the form of collective, group educational technology is carried out between students and teachers, student and student. First, they communicate with each other orally, and secondly, they learn to work in a team. However, whatever methods a teacher chooses, he or she must first understand and master that method. After all, mastering and mastering each of the

technical means is the most important condition for a student. Only then will students learn to speak, develop their speaking skills and practice speaking.

References

1. Kazakhstan Respublikasy zhalpy orta bilim berudin memlekettik zhalpyga mindetti standarty. - Astana: KR Bilim zhane Gylym ministrligi, - 5-6 bb. [The state obligatory standard of general secondary education of the Republic of Kazakhstan. - Astana, RK The Ministry of Education and Science 5-6 p.]
2. Brekeyeva A.C. Zhana bilim beru adisi// Agylshyn tilin okytu alistemeligi. - 2014 - № 1. - 10-13 b. [New methods of education // Methods of teaching English.] (in Kazakh)
3. Balytova A.,Zhumanova R. Shet tilin uirenude tildeskish oku kuraldarynyn tyimdiligi// Mekteptegi shet tili - 2011 - № 4 - 23-25 b. [The effectiveness of communicative textbooks in learning a foreign language // Foreign language at school.] (in Kazakh)
4. Ayapova T.,Abdildayeva Z. Angliiskii yazyk: ucheblnik dlya 6 klassa obsheobrazovatelnoy shkoly - Almaty:Atamura, 2002 - 160 s. [English: a textbook for the 6th grade of a comprehensive school] - Almaty (in Russian)
5. Madiyeva S.S. Benefits of extracurricular activities for students // Methodology of teaching English. - № 1- p. 4 -5
6. Kassimova R.N. Shet tilin okytuda kompiuterlik tekhnologiyalardy koldanu erekshelegi. - Astana , - 16,17 -b [Features of the use of computer technology in teaching a foreign language] - Astana (in Kazakh)
7. Ayapova T.,Ukbayev D. Angliyski yazik:uchebnil dlya 5 klassa obsheobrazovatelnoy shkoly. - Almaty: Atamura, 2001 - 28 - 31 s.[English language: textbook for 5th grade of secondary school]. -Almaty (in Russian)

Суркеева Венера Бекмаматовна

доцент кафедры русского и сопоставительного языкознания,
кандидат филологических наук факультета русской филологии
Ошского государственного университета, Кыргызская Республика

О РЕЧЕПОРОЖДЕНИИ БИЛИНГВОВ

Проблема порождения речи на втором языке ещё не вполне изучена, поскольку у исследователей на сегодняшний день гораздо больше вопросов, чем ответов. Увеличение межкультурных контактов спровоцировало повышенный интерес к русскому языку как средству межкультурного взаимодействия. Подобной областью знания является психолингвистика, теоретическая база которой позволит подробнее рассмотреть актуальный вопрос о речепорождении билингвов.

В обучении русскому языку и культурам необходимо опираться на лингвистический опыт обучаемых в родном языке. Действительно, использование родного языка на занятиях по русскому языку значительно повышает эффективность преподавания, о чём свидетельствует ряд изученных нами исследований. Так, И. Новак отмечает: «Всё больше мы уверены – позволим сослаться здесь на свой личный опыт – что учёт отечественного мышления и применение его как «сотрудника» более эффективен, чем стремление любой ценой подчиниться монологическому прессингу» [1: 43]. Однако требует дальнейшего разъяснения ряд дискуссионных вопросов. Например, есть ли различия в хранении знаний в сознании молингвов, билингвов, трилингвов и мультязычных личностей; отличаются ли процессы речепорождения людей, владеющих разным количеством языков. Ответы на эти вопросы, по нашему мнению, позволят оптимизировать процесс обучения.

Известно, что процессы порождения речи являются основным предметом психолингвистики. Несмотря на то, что в этой области научных знаний уже накоплен обширный материал по данной проблеме, она не теряет своей

актуальности, а, напротив, вызывает большой интерес. Исследования речепорождения у билингвов и трилингвов строятся на основе изучения аналогичных процессов у одноязычных личностей. В связи с этим, прежде всего, хотелось бы сделать краткий обзор концепций речепорождения отечественных психолингвистов.

А. А. Залевская указывает, что «в отечественной психолингвистике имеется устойчивая тенденция следования идеям Л. С. Выготского, от которого идёт понимание говорения как формирования мысли в ходе её формулирования, то есть практически с 30х годов нашего века рассматриваются процессы речепроизводства, непосредственно связанного с речемыслительным процессом»[2: 203].

Работы Л. С. Выготского легли в основу исследований московской психолингвистической школы. Учёный утверждал, что в основе процесса порождения речи лежит мотив, который продуцирует мысль. Далее происходит оформление мысли во внутреннем слове, затем – в значениях внешних слов, и, наконец, в словах [3,168].

Одним из ученых, развивших концепцию Л. С. Выготского был А.Р.Лурия. Лурия выделяет следующие этапы в процессе порождения речи: мотив или «замысел», который при помощи внутренней речи переводится в глубинно-синтаксическую структуру, и далее «развёртывается во внешнее речевое высказывание» [3:170].

Понятие «внутренней речи» у Н.И.Жинкина связывается с понятием кодовой системы, которая является основой для «синтеза» слов, поскольку слова в памяти человека хранятся не в полной форме, а в соответствии с набором правил формируются каждый раз заново.

Модель речепорождения А. А. Леонтьева состоит из пяти этапов. Первым этапом является мотив [3:171], за ним следует замысел, а потом наступает основная фаза – «этап внутреннего программирования». «Кодом внутреннего программирования является предметно-схемный или предметно-изобразительный код по Н.И. Жинкину. Иначе говоря, в основе программирования лежит образ, которому приписывается некоторая смысловая

характеристика» [3:164]. После осуществления внутреннего программирования наступает лексическое развёртывание и грамматическое структурирование речи. Завершает процесс речепорождения пятый этап - собственно внешняя речь.

Концепция И. А. Зимней состоит из трёх этапов, точнее «уровней»: побуждающий уровень, процесс формирования мысли (смыслообразующий уровень) и её формулирования (реализующий уровень) [3:172].

А. А. Залевская в книге «Введение в психолингвистику» утверждает, что «хотя исследования последних лет обнаружили много нового относительно механизмов продуцирования речи, остается многое из того, что было исследовано в начале 70-х гг» [2:209]. В своей работе А. А. Залевская приводит классификацию структуры речепорождения по А. Барсалоу, состоящую из 7 уровней: формирование сообщения; формирование абстрактной репрезентации предложения; конструирование фразового маркера; формирование фонологической репрезентации полных слов; детализация первичной фонологической репрезентации; завершение фонологической репрезентации; формирование фонетических сегментов.

Однако все эти модели речепорождения относятся к производству речи на родном языке, вопрос же о речепорождении на втором по порядку усвоения языке является на сегодняшний день гораздо менее изученным. Фатман и Селигер утверждали в своих работах, что все свойства порождения речи на втором языке есть в производстве речи на первом языке, то есть говорится о существовании лишь количественных, а не качественных различий [4]. Количественные различия проявляются в процессе обработки данных у билингвов и монолингвов. Утверждается, что билингвы медленнее обрабатывают информацию на втором языке, нежели на первом. Помимо этого, исследования Колерса доказали, что билингвы быстрее читают вслух на родном языке. Следовательно, в определённый момент речи только один язык в сознании билингва является активным, тот, который задействован в процессе. Второй язык в этот момент пассивен [5].

Результаты исследования Кука позволяют сделать вывод, что два языка в сознании билингва не являются абсолютно обособленными или абсолютно

слитыми [6]. Данное утверждение доказывается тем, что при определённых обстоятельствах говорящие на двух языках не помнят, к какому именно языку принадлежит та или иная языковая единица, при других же обстоятельствах они четко разделяют принадлежность единиц. Тот факт, что разделение между языками не является полным и абсолютным, по мнению ученого, подтверждает наличие языковой интерференции. Интересным в этой связи является мнение Селигера и Ваго, которые подчёркивают, что «две языковые системы сосуществуют в состоянии соревнования за ограниченное количество памяти и обрабатываемого (процессуального) пространства в сознании говорящего» [5:4].

Отдельного внимания заслуживает вопрос о том, используют ли билингвы одинаковые стратегии порождения речи и планирования мысли на первом и втором языках. Структурные характеристики родного языка отличаются от структурных характеристик второго языка и это не может не отражаться при производстве билингвами речи на втором языке. Если говорить о производстве речи на втором языке субординативными билингвами, каковыми являются учащиеся средних школ, изучающие иностранный язык, надо отметить значительное влияние родного языка на язык изучаемый. И мнение учёных, говорящих, что билингвам «трудно выключить другой язык» [5] подтверждают этот факт.

Последующие исследования будут интересны не только специалистам из области психолингвистики, но и теоретикам и практикам методики преподавания русского языка.

Список источников:

1. Новак И. Билингвальный подход к обучению иностранному языку в контексте нейролингвистических исследований [Текст] / И. Новак.- Сборник статей по материалам международного научно – методического симпозиума Лемпертовские чтения XI. Пятигорск: ПГЛУ, 2009.- С.40-45.
2. Залевская А.А. Введение в психолингвистику [Текст] / А.А.Залевская – М., 1999. – 349с.

3. Глухов В., Ковшиков В. Психоллингвистика. Теория речевой деятельности [Текст] / В. Глухов, В. Ковшиков. – М.: Изд-во АСТ, 2007.- 318 с.
4. Fathman A.K. Repetition and correction as indication of speech planning and execution among second language learners. In H.W.Dechert and M.Raupach (Eds.) Towards a cross-linguistic assignment of speech production. Frankfurt, Bern, Cirencister: Lang, 1980.
5. Seliger H.W., Vago R.M. The study of the first language attrition: an overview. Cambridge University Press, 1991. 3-16.
6. Cook V.J. Cognitive processes in second language learning, International Review of Applied Linguistics and Language Teaching, 1977, 15, 1-20.

Чубань Тетяна Василівна

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української лінгвістики та методики навчання
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди»,
Україна

Кардаш Лариса Василівна

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української лінгвістики та методики навчання
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди»,
Україна

ФРАГМЕНТИ ВИВЧЕННЯ БЕЗСПОЛУЧНИКОВИХ РЕЧЕНЬ

Внесок Івана Франка у скарбницю світового письменства унікальний не просто кількістю написаного, а і утвердженням його ідей у тому, що людина є найбільшою коштовністю на землі. Мова творів Каменяра привертає дослідників як справжній матеріал людського спілкування і мислення. І. Франко розглядав мову як живий організм, що постійно розвивається. У центрі уваги Франка були питання історії української літературної мови другої половини 19 – початку 20 століття. Мовознавчі інтереси Івана Франка досить широкі та багатопланові. Відомо понад двадцять лінгвістичних праць, заміток та рецензій Франка українською, польською, німецькою мовами, а також майже 150 праць, які мають безпосередню дотичність до мовознавства [3, с. 775]. Франка знали і глибоко шанували відомі філологи – його сучасники (О. Потебня, О. Шахматов, А. Кримський та ін.).

Вивчаючи складне речення, вважаємо за доцільне добирати приклади з поетичних творів Івана Франка, мова яких максимально наближена до загальнолітературної. У сучасній українській літературній мові виділяють як окремий клас складні безсполучникові конструкції. Складні безсполучникові речення, незважаючи на тривалість їх вивчення і наявність багатьох спеціальних досліджень, і нині викликають суперечки у мовознавстві. Дотепер

не з'ясовано теоретичні питання щодо їх граматичної природи, синтаксичної форми та синтаксичного значення, не визначено статусу інтонації, по-різному трактуються різновиди цих одиниць. Проблематичним залишається й сам статус безсполучникових речень: лінгвісти або не виділяють їх в окремий тип, а розподіляють між складносурядними і складнопідрядними реченнями, або надають їм статус складних безсполучникових речень, або виводять за межі речення [5, с. 344].

Уже праці О.Потебні містять окремі зауваження про безсполучниковий зв'язок [1, с. 95]. Інші розглядали безсполучникові конструкції як різновиди складносурядних і складнопідрядних речень. Цей погляд довго панував у мовознавстві, а дехто дотримується його й нині. Безсполучникові складні речення – це тип складних речень, у яких значеннєва залежність між складовими частинами виражається сукупністю формальних засобів без застосування сполучників – порядком складових частин речення, інтонацією в її синтаксичній функції, видо-часовою узгодженістю форм присудків [2, с. 409]. Інтонація є одним з головних виразників синтаксичної будови безсполучникових речень. За характером відношення між складовими частинами безсполучникові складні речення поділяються на дві групи. Одну групу утворюють безсполучникові складні речення, у яких складові частини однорідно незалежні, семантично скоординовані, співвідносні з сурядними частинами складносурядних речень:

*Ось ідуть вони юрбами,
Мов на відпуст з корогвами –
Все, що виє, гавка, квака;
Лиш один мов і не чує,
В своїм замку, знай, ночує –
Лис Микита, гайдамака [4, с. 351].*

До другої групи належать безсполучникові складні речення, у яких складові частини семантично неоднорідні, залежні, співвідносні з головною й підрядною (чи підрядними) частинами складнопідрядних речень:

Надійшла весна прекрасна,

*Многоцвітна, тепла, ясна,
Мов дівчина у вінку;
Ожили луги, діброви,
Повно гамору, розмови
І пісень в чагарнику [4, с. 351].*

Безсполучникові складні речення з однотипними частинами виявляють у своїй структурі зв'язки трьох різновидів: єднальні, зіставні й зіставно-протиставні [2, с. 415]. Безсполучникові складні речення єднального різновиду утворюються різними засобами поєднання простих самостійних речень в єдину одиницю висловлення:

*Тож я вірю щастю своєму:
Серед бурі, серед грому
Інші тонуть, я сплину [4, с. 426].*

Єднальні безсполучникові речення, що виражають у складових частинах одночасність дій або станів; переважно у поетичних описах вони можуть становити ряд номінативних речень. Зіставлення і протиставлення як способи зв'язку однорідних частин висловлення пов'язані завжди з образністю, експресією мовлення, тому безсполучникові складні речення, що їх виражають, – це конструкції художнього народнопоетичного й літературного мовлення: *Так він виступив охоче:*

*Всі на нього вперли очі,
Всім зробилось прикро так... [4, с. 427].*

До групи безсполучникових складних речень з різнотипними частинами належать конструкції з семантичними стосунками причиново-наслідкового, умовного, умовно-часового і пояснювального характеру:

*Отака виласть розмова,
Поки шляхом Лис до Львова
Враз з Бабаєм дочвалав? [4, с. 426].*

У безсполучникових складних реченнях синтаксичний зв'язок – недиференційований, з наближенням до сурядного або до підрядного:

Всі сміялись, Вовк казився [4, с. 434].

Засобом виявлення співвідношень безсполучникових речень із складносурядними й складнопідрядними є можлива підстановка відповідних сполучників між складовими частинами речення.

Насьогодні дослідники розглядають відношення у безсполучникових реченнях по-різному, тому питання дослідження безсполучникових складних речень залишається і нині. Дискусії пов'язані передусім з відсутністю сполучникових засобів зв'язку компонентів безсполучникового речення.

Таким чином, у мові творів Франка знаходимо значну кількість прикладів безсполучникових речень з однотипними та різнотипними частинами. Підсумовуючи, можемо стверджувати, що на значну увагу заслуговує постать Франка Івана Яковича – українського мислителя, письменника, літературознавця, фольклориста, мовознавця.

Список джерел:

1. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике. Москва: Просвещение, 1977. 620 с.
2. Сучасна українська літературна мова /за заг. ред. Білодіда І. К. Київ: Наук. думка, 1972. 514 с.
3. Українська мова: Енциклопедія /Редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О., Зяблюк М. П. та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ: Вид-во «Укр. енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. 824 с.
4. Франко І. Я. Твори: в 3 т. Т. 1: Поезії. Поеми /Упоряд. і приміт. М. С. Грицюти. Київ: Наук. Думка, 1991. 672 с.
5. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови: підручник. Київ: Видавничий центр «Академія», 2004. 408 с.

Шерматов Авазбек Турдубаевич

старший преподаватель межфакультетской кафедры

русского языка факультета русской филологии

Ошского государственного университета, Кыргызская Республика

ВОСПИТАНИЕ ДУХОВНО-НРАВСТВЕННЫХ КАЧЕСТВ НА УРОКАХ ПРАКТИЧЕСКОГО КУРСА РУССКОГО ЯЗЫКА

Аннотация. В целях поддержки важнейшего направления внутренней политики – воспитания граждан через усвоение ими высоких моральных норм, традиций, традиционных семейных и общественных ценностей, здорового образа жизни, приобщения к системе общих человеческих ценностей, отражающих богатство, своеобразие и единство культур народов страны. Как педагог многолетним стажем, имеющий определенный опыт работы в этой сфере решил поделиться своим опытом,

Ключевые слова: воспитание, молодежь, опыт, работа, русский язык, чтение.

**Воспитать человека интеллектуально, не
воспитав его нравственно, – значит вырастить угрозу
для общества.**

Авазбек Шерматов

Первым Указом Президента Кыргызской республики Садыра Жапарова, стал указ «О духовно- нравственном развитии и физическом воспитании личности» Согласно Указу, правительство страны до 1 июня должно разработать и внести в новую Концепсию о духовно – нравственном развитии и физическом воспитании личности. Естественно, она будет создаваться с «широким участием общественности, деятелей культуры, науки и образования, всех заинтересованных сторон.

Работа преподавателем практического курса русского языка на протяжении 20 лет, общение с коллегами позволяют отметить о снижении интереса обучающихся к изучению государственного кыргызского,

официального русского языков о падении интереса к чтению вообще, а значит, и к национальной культуре, что ведет к духовному опустошению подрастающего поколения.

Перед современным образованием стоит сложная и ответственная задача – воспитание многогранной, адаптированной современной жизни личности, личности, способной ориентироваться на духовно значимые нормы и ценности. Влияние литературы в целом, чтения в частности, на формирование личности обучающегося является неоспоримым фактом. Важность чтения в свое время подчеркивал и В. А. Сухомлинский: «Чтение как источник духовного обогащения не сводится к умению читать; этим умением оно только начинается. Чтение – это окошко, через которое дети видят и познают МИР и самих СЕБЯ»

Читательская культура, бесспорно, является существенным показателем духовного потенциала общества.

Наше кыргызское общество переживает в настоящее время духовно-нравственный кризис. Да и не только! Сложившееся положение является отражением тех перемен, произошедших в общественном сознании и государственной политике в целом. Наше государство за последних 30 лет лишилось идеологических, духовных и нравственных идеалов. Сведенными к минимуму оказались духовно - -нравственные, обучающие и воспитательные функции нашей системы образования. И как следствие, совокупность ценностных установок, как известно, во многом разрушительна с точки зрения развития личности, семьи и государства.

Вопрос нравственного воспитания настолько актуален, что это нашло свое отражение в вышеуказанном первом указе Президента нашей республики Садыра Жапарова.

А в законе «Об образовании в Кыргызской республики» указывается: что «Государственная политика в области образования основывается на одном из принципов: гуманистический характер образования, приоритет общечеловеческих ценностей, жизни и здоровья человека, свободного развития личности, воспитание гражданственности и любви к Родине...»

Законом «Об образовании» перед образовательным учреждением поставлена конкретная задача защиты и развития национальных культур, регионально-культурных традиций и особенностей. Национальные традиции, без сомнения, обладают значительным педагогическим потенциалом и могут служить эффективным средством духовно-нравственного воспитания подрастающего поколения.

Духовно-нравственное состояние общества справедливо считается одним из основных показателей его развития и благополучия. Ведь духовность – это стремление к возвышенному, истине, прекрасному, позволяющему постичь подлинные высшие ценности.

В требованиях этого закона обозначено, что программа духовно-нравственного развития должна быть направлена на обеспечение духовно-нравственного развития обучающихся в единстве урочной, внеурочной деятельности, в совместной педагогической работе образовательного учреждения, семьи и других институтов общества. Таким образом, цель духовно-нравственного воспитания – это создание системы формирования духовно-нравственных ориентиров для жизненных выборов, развитие способности сделать верный выбор в начале жизненного пути.

Задача нравственного воспитания должна быть – формирование ценностных ориентаций у подростков всех возрастов в процессе их приобщения к наиболее значимым человеческим ценностям: Семье, Труду, Знаниям, Человеку, Культуре, Миру, Земле, Отечеству.

Становление духовного человека невозможно без правильного воспитания. Писатель и педагог С. А. Соловейчик уверен: «Воспитание – это обучение нравственной жизни. Воспитывая детей, мы учим их добиваться своих целей за свой счет, пользуясь лишь нравственными средствами» [2, с. 16].

Воспитать – значит способствовать формированию духовно зрячего, сердечного и цельного человека с твердым характером. А для этого «пробудить душу» в нем как можно раньше, воспитывать чуткость ко всему Божественному, волю к духовному совершенству, радость любви и вкус к

доброте, милосердию, отзывчивости и умение ни при каких обстоятельствах не оставаться равнодушным ко всему, что происходит рядом с нами. И всегда, в любой ситуации оставаться ЧЕЛОВЕКОМ!.

Итак, главной задачей нравственного воспитания является процесс становления в каждом обучающемся Человека. Но этот процесс очень сложен, а результат его во многом зависит от мастерства как педагога, так и родителей. Тут нужно разумное и целонаправленное взаимодействия сторон. Без участие родителей и общественности добиться определенных результатов невозможно!

В принятых государственных стандартах общего образования процесс образования понимается не только как усвоение системы знаний, умений и навыков, составляющих инструментальную основу компетенций обучающихся, но и как процесс развития личности, принятия духовных, социальных, семейных и других ценностей [3, с. 63].

Современная школа пытается активно влиять на формирование мировоззрения обучающихся, способствовать их духовному и нравственному становлению, вносить определенный вклад в решение проблем, связанных с преодолением духовного кризиса в обществе (рост преступности, алкоголизма, наркомании, самоубийств, беспризорности, оккультизма; отсутствие взаимопонимания и дефицит общения в семье, утрата ценностных ориентиров и т. д.), и воспитанию такого человека, для которого нормы, правила и требования общественной морали выступали бы как его собственные взгляды, убеждения, как глубоко осмысленные и привычные формы поведения, приобретенные в силу внутреннего влечения к добру.

Работая над давно выбранной научной темой самообразования «Формирование духовно-нравственных качеств студентов на уроках практического курса русского языка» на основе личностно ориентированного, деятельностного подхода, уделяю большое внимание развитию речи и творческих способностей студентов.

К сожалению, некоторые студенты не только не могут грамотно говорить, но и попросту мыслить не умеют, да и не хотят. И многих из них это

устраивает. Страшно подумать: остается «не востребованными» культурно-историческое наследие, духовный опыт, оставленный нам нашими предшественниками, замечательными художниками и классиками отечественной и русской литературы слова: Айтматовым, Касымбековым, Джантошевым, Сыдыкбековым Пушкиным, Лермонтовым, Гоголем, Чеховым, Достоевским, Толстым. И наша задача – достучаться до сердца, души каждого ребенка, молодого человека и дать возможность прикоснуться к миру прекрасного. Любить Себя, почувствовать вкус жизни и жить в этой жизни с удовольствием!

Абсолютно нельзя отрицать роли классической литературы в духовно-нравственном воспитании подростков.

Я как русовед на уроках русского языка использую лексические тексты, разработанные нашими учеными как Ж. Тойчueвой, Г. Болотакуновой, М. Б. Розыковой, А. Т. Шерматовым, а также учебными пособиями К. З. Зулпукарова, Б. М. Примкуловой, Д. А. Осмонкуловой, Г. Жамшитовой. Я часто использую по учебное пособие, авторами которых являются известные лингвисты по культуре речи профессор О. Я. Гейхман, Л. М. Гончарова. Содержание и структура программ определяются целью литературного образования: приобщить обучающихся к богатствам русской и мировой литературы, развить способность оценивать произведения литературы и отраженные в них явления жизни и на этой основе формировать художественный вкус, эстетические потребности, гражданскую идейно-нравственную позицию студентов. В отборе произведений для чтения и изучения не утратила своей значимости мысль, высказанная К. Д. Ушинским: «Все в преподавании должно быть нравственно, так, чтобы само говорило за себя, не нуждаясь в сентенциях. То литературное произведение нравственно, которое заставляет дитя полюбить нравственный поступок, нравственное чувство, нравственную мысль, выраженные в этом произведении. Кроме того, всякое искреннее наслаждение изящным есть уже само по себе источник нравственного чувства...» (4, с. 96).

Урок – это творчество, которое предполагает новизну, оригинальность. Умение правильно выбирать цели урока, продумывать его содержание, определять взаимосвязь учебной ситуации на уроке, выбрать приоритетные методы, приемы, средства обучения, спрогнозировать конкретный результат занятия являются определяющими в формировании профессиональной деятельности словесника.

Необходимо учитывать цель урока, которая достигается не сразу, а постепенно, через выполнение ряда последовательных заданий. Учебная ситуация – это микродеятельность преподавателя и студента, которая имеет свою цель, содержание и результат. И главным результатом, по моему мнению, является воспитание духовно-нравственной личности подрастающего поколения.

Без чтение, нет развитие речи, тем более для студентов, слабо владеющих русской речью. Им нужно больше читать тексты на русском языке. На первом-втором курсах основное внимание студентов при анализе русской классики направлено на своеобразие способов изображения человеческой личности в художественной литературе разных направлений. Например, патриотический пафос «Слова о полку Игореве», отрывки из эпоса «Манас», роман в стихах А. С. Пушкина «Евгений Онегин», произведения М. Ю. Лермонтова «Прощай, немытая Россия», «Герой нашего времени», «Родина» – возвышенное и трагическое в поэзии; комедия Д. И. Фонвизина «Недоросль» – обличение невежества, злонравия, деспотизма; идеалы человеческого достоинства, гражданского служения родине; роман Ф. М. Достоевского «Преступление и наказание» – бескомпромиссный поиск истины, боль за человека как основа авторской позиции, проблема личной ответственности человека за судьбы мира, роман Л. Н. Толстого «Война и мир» – любовь к жизни, чувство полноты бытия, поиски смысла жизни. Это неполный список произведений, которые играют важную роль в духовном взрослении человека и дают ответы на многие наши вопросы. Конечно, для студентов – кыргызов, приехавших из деревень, где нет языковой среды трудно. Но для познание жизни, духовного развития они необходимы!

В литературе нашли отражение все стороны национального характера. Героико-патриотическое активное творческое начало, заложенное в национальных особенностях нашего народа, мы видим в творчестве М. Горького, В. Маяковского, Н. Островского, А. Твардовского, в «Тихом Доне» М. Шолохова и во многих других произведениях.

Чувство любви к Родине, к природе родного края, тема любви звучат в произведениях Ч. Т. Айтматова, Т. Касымбекова, Ж. Мамытова, Т. Сыдыкбекова, А. Токомбаева, Н. Калыбекова, Ж. Мавлянова, С. Эралиева, Б. Сарногоева, Ж. Турусбекова, С. Эралиева.

Хочется остановиться на таких произведениях, как «Живи и помни» В. Распутина, «Один день Ивана Денисовича» А. Солженицына, которые несут большой нравственный заряд, не оставляют читателя равнодушным, заставляют сопереживать, учат преодолевать трудности, верить в победу Добра и Разума, а также жить по человеческим законам.

Тема Великой Отечественной войны стоит в особом ряду. Величие духа, самоотверженность, героизм мы видим в произведениях М. Шолохова «Судьба человека», Б. Васильева «А зори здесь тихие». У. Абдукаимова «Майдан», о фильме «Двадцати восемью панфиловцах», снятый К. Дружининым и А. Шальопы.

В своей работе вместе с традиционными формами учебных занятий я использую и нетрадиционные уроки (заочное путешествие, круглый стол, творческая лаборатория). Особое внимание в процессе преподавания учебной дисциплины уделяю дискуссии, культуровоспитывающей технологии.

Для прочного усвоения знаний и понимания возможности их использования в практической деятельности необходимо не просто прочесть и выучить материал, но и обязательно обсудить его с другим человеком. Сущностной чертой учебной дискуссии является диалогическая позиция педагога, которая реализуется в предпринимаемых им специальных организационных усилиях, задает тон обсуждению, соблюдению его правил всеми участниками. Приоритетной в моей работе является культуровоспитывающая технология дифференцированного обучения с

целью развития эмоциональной сферы личности, творческих способностей, созидательных качеств в личности, воспитания человека высокой гуманитарной культуры.

Сегодня внедрение информационно-коммуникативных технологий в образовательный процесс повышает эффективность обучения и качество знаний, придает уроку эмоциональную окраску, облегчает процесс усвоения учебного материала, развивает познавательную активность обучающихся. Студенты самостоятельно готовят презентации к уроку при изучении той или иной темы, тем самым являясь активными участниками урока при закреплении или объяснении нового материала, участвуют в научно-практических конференциях, олимпиадах, конкурсах чтецов.

На уроке использую готовые программные продукты («Большая энциклопедия Кирилла и Мефодия», «Энциклопедия русской литературы»), презентации учебного материала, в том числе выполненные самими студентами. Кстати, вчера, т. е. 24.05.2021 года наш факультет русской филологии возобновили традицию проведения недели «Славянской культуры». Составлен недельный план мероприятий, в котором включены мероприятия, посвященные первой русской письменности, о роли деятелей культуры в развитии русского литературного языка.

Я свою педагогическую деятельность строю на гуманистических подходах: признании самоценности человека как личности, его права на свободу мысли и слова, развитие его способностей. Главная задача, которую я ставлю перед собой, – создать условия для формирования личности духовно богатой, помочь ей реализоваться в учебе и общении, создать условия для гармоничных взаимоотношений в системе «педагог – студент» и условия для стремления обеих сторон к позитивному взаимодействию.

Работая над формированием духовно-нравственных ценностей личности на уроках русского языка, стараюсь уделять большое внимание серьезного изучения русского языка, словесному творчеству обучающихся, развитию их творческих способностей.

На всех уроках активно использую региональный компонент – систематическое и последовательное включение в курс литературы местного языкового материала:

– анализ художественных текстов, работа с периодической печатью, проведение поэтических семинаров, посвященных творчеству русских и кыргызских поэтов;

– на местном языковом материале осуществляем информационную переработку текста, (план, конспект, аннотация и др.) хотя добиться до желаемого результата пока рановато.

Все это позволяет развернуть работу по духовному возрождению подрастающего поколения. Такой подход, на мой взгляд, имеет большое воспитательное и развивающее значение: формирует любовь к малой родине, внимание к языку как культурно-исторической среде.

С первого курса привлекаю студентов к созданию устных и письменных монологических высказываний по определению авторской позиции в художественном произведении, ориентируясь на нравственные ценности. Этот вид работы достаточно трудный для студентов, но он оправдывает себя.

Педагог должен помнить: творчество – самый мощный импульс в развитии студента. Потенциальная гениальность живет в каждом человеке. В каждом есть индивидуальное своеобразие. Наша задача – разбудить, развить творческие силы в студенте.

Духовно-нравственное развитие личности гражданина Кыргызстана является одним из ключевых факторов модернизации нашей страны. Темпы и характер развития общества непосредственным образом зависят от гражданской позиции каждого человека, его жизненных приоритетов, нравственных убеждений, моральных норм, культурных потребностей и духовных ценностей. Воспитание человека, укрепление его интереса к жизни, любви к своей малой родине, стране, потребности творить и совершенствоваться есть важнейшее условие успешного развития нашего Кыргызстана.

Список литературы:

1. Айтматов Ч.Т. Повести. Сборник – Бишкек: Издательство «Улуу тоолор» 2018, 520 с. - с.190.
2. Анилюк А. Я. Концепция духовно-нравственного развития и воспитания личности гражданина России / А. М. Кондаков, В. А. Тишков. – М.: Просвещение, 2009. – 55 с.
3. Закон об образовании», «Закон о статусе учителя» - «Эркин Тоо» 28.02.2009, 18.06.2009.
4. Латышина Д. И. История образования и педагогической мысли. – М.: Просвещение, 2009. – 230 с.
5. Корчак Я. Как любить своего ребенка. – Харвест: АСТ, 2014. – 390 с.
6. «Манас» под редакцией А. Акматалиева. изд. «Турар» 2017г. с. 287, 296, 340.
7. Русский язык и культура речи. Под ред. О. Я. Гойхмана. – М., 2008.
8. Указ Президента КР «О духовно-нравственном развитии и физическом воспитании личности. – Бишкек: «Эркин Тоо», 02.02.2021.
9. Обернихина Г А. Литература: книга для преподавателя: методические пособие для использования в учебном процессе образовательных учреждений, реализующих программы общего образования по профессиям начального профессионального образования и специальностям среднего профессионального образования / Г А. Обернихина, Е. В. Мацыяка. – М.: Академия, 2012. – 208 с.

Guyvan Petro Dmytrovyh

Professor of Poltava Institute of Business,

Cand. jurid. Sciences, Honored Lawyer of Ukraine

TEMPORAL ESSENCE OF CIVIL PROTECTION LEGAL RELATIONSHIP

Abstract. *The paper presents a detailed analysis of doctrinal developments of different periods, in which civilist thought gradually changed from a universal vision of the legal relationship as a single phenomenon that can be transformed from an intact state to a disturbed one, to the latest concept of division of material relations into regulatory and protective. It is within the framework of the latter, which, in fact, arise from the moment of the offense, that the protective property of subjective law can be realized. The thesis defends the fundamental difference between security and regulatory relations, their different essence, direction and content. The scientific concept is supported, according to which the right to protection, including in court (claim) is a material power, which is realized within the framework of an independent legal protection relationship. Its content includes the authority to terminate the offense and eliminate its negative consequences. In case of violation of the normal order of conduct by the parties, the relationship between them is of a completely different nature, they will be aimed at eliminating the violation, termination of improper performance of duties, compensation, etc., including by applying measures to the violator coercion.*

Keywords: *legal protection relationship, ability of law to enforce, temporal factors of law.*

The variety of obligatory property relations and the peculiarities of their course in time require a certain classification of civil law terms, which mediate certain relationships, determine the time of realization of the subjective right due to the person and fulfillment of legal obligations included in the content of material obligations. knitting. This should take into account not only the temporal characteristics of the regulatory obligation, but also the protective, which arises after the violation of subjective law. The temporal characteristics of the existence and implementation of the protective powers of their bearer, including the substantive right to sue (claim) are very important and relevant. This provides an opportunity to properly assess the legal nature, meaning and place of time in the process of acquisition, implementation and protection of subjective civil rights.

In the scientific literature, numerous scholars have paid attention to the study of security and legal interactions that occur in the event of a violation of the regulatory relationship and the temporal elements of the relevant obligation. However, some issues remain not fully explored, so modern legislation does not provide a clear answer to some demands of real practice. Unfortunately, the scientific study of the content and timing of the protection of violated subjective rights of the individual is mainly reduced to the analysis of the emergence, implementation and termination of only one of the protective mechanisms - claims. Meanwhile, protective legal relations arising from the violation of the regulatory substantive law of a person may be implemented out of court. We must state that serious scientific research on the temporal features of this issue has not been conducted in the civil literature. From a methodological point of view, it is difficult to agree with this. This is largely due to an underestimation of the severity of the problem or even a lack of understanding of the importance of relevant civil relations. That is why, for example, for many years the mechanism of application of operative methods of influencing the offender was regulated by case law, which, in turn, quite carefully and often ambiguously reflected the application of such measures, including in the temporal dimension. Therefore, at present it is very important to study the general laws of the protective legal relationship from the moment of the offense to the time of the relevant measure of responsibility.

Even Soviet scholars, such as M.A. Gurvich, S.M. Bratus, M.M. Agarkov, O.S. Ioffe, B.B. Cherepakhin, adhered to the paradigm, which postulated that after the violation of the material legal relationship is transformed, subjective right passes into a state of maturity of the claim (claim), takes the form of a substantive right to sue. The basic principles of this theory were expressed most fully M.A. Gurvich: in the case of an offense, the subjective substantive law passes into the so-called "tense" state, ie the stage of the right to sue, the subjective right acquires the ability to enforce with the help of a state jurisdiction, and this is the essence of protecting the violated substantive rights [1, p. 145]. Currently, most scientists share this approach to some extent. But, in our opinion, the concept that the protective property of a subjective right is an integral part of it from the time of its origin cannot cover

the legal nature of a material claim that arises and is realized after the violation of a subjective right. And not only because it is inherently inconsistent with the real state of modern material interactions. The fact is that researchers make the mistake of equating the protective capacity of a subjective right exclusively with a claim (substantive right to sue). Meanwhile, the obvious differences between the legal essence of regulatory and protective relations are a manifestation of the practical application of the theoretical idea of the main functions of civil law - regulatory and protective. The latter is personified, including through the exercise of the substantive right to sue, which occurs within a certain period set for this - the statute of limitations. But today it has been convincingly proved that the protection of the violated subjective right takes place not only in a lawsuit, it can also be carried out in a non-judicial manner. Thus, the ways to protect subjective rights include, for example, the use of certain mechanisms of self-defense, the so-called measures of operational influence [2, p. 38] and so on. Thus, at the present stage can no longer adequately explain the essence of material relations openly outdated theory of the universality of the legal relationship, even taking into account the traditional provision of its change in the case of an offense.

For the first time the classification of civil legal relations as regulatory and protective was carried out by the well-known pre-revolutionary lawyer S.A. Muromtsev. However, he did not use modern terminology in his research, but called the relationship, respectively, protective and protected. He, in particular, emphasized that when an offense is committed, then the existing relationship is joined by a new legal relationship of the subject to the offender [3, p. 78, 84]. The name "protective" for these relationships was introduced into civil circulation by N.G. Alexandrov. He pointed out that the violation of the rule of law leads to a special (law enforcement) relationship between the offender and the competent authority of the state, which is aimed at applying a certain sanction to the offender in case of confirmation of illegality [4, p. 91-92]. In the Soviet period, the concept of the division of legal relations into regulatory and protective on the basis of their origin was supported by a number of scholars. However, dividing the essence of these relations, these researchers first considered the protective relationship that

arose in case of violation of regulatory law, within the concept of procedural right to sue. To some extent, this approach is inherent in some modern scientists. Thus, G.L. Osokina emphasizes that the subjective right to sue is an element of the protection-claim procedural relationship, because this right corresponds to the duty of the court as a jurisdictional body of the state [5, p. 467-468].

But later, with the development of theoretical developments on the essence of the protective legal relationship and its element - the claim, more and more researchers began to lean towards the substantive interpretation of such relationships. What is the key factor that separates regulatory and protective legal relations. The analysis of doctrinal research allows us to conclude that the legal definition of the positive actions of the holder of subjective law and the requirement of proper active behavior from obligated persons as components of the protection of subjective law is practically controversial today. By and large, the main difference in the views of scholars concerns the question of the composition of the subjective right of its protective properties. Therefore, we must find out whether the protection and legal authority is a certain state of the violated civil law, or whether it is a separate subjective right of its holder. As we have already mentioned, the concept according to which the power to use state coercion to protect the violated subjective right is part of the same right, and not a separate substantive power of the person, and today continues to have many supporters [6, p. 163]. However, the widespread thesis that the protective capacity is part of the regulatory subjective right, and the protection of the latter is through its enforcement, in modern science causes a significant number of objections [7, p. 22-29; 8, c. 201]. And this is quite natural. After all, it is obvious that the requirements of a protective nature, which appear in the commissioner from the time of the violation of his substantive law, have other temporal characteristics, different from the regulatory requirements. It is true that a breach (unregulated) requirement, such as performance in kind, may also be reproduced in a claim, but as such it is only one of several different claims, not the only one. It is the regulatory civil law relationship that is formed and implemented under the condition of proper exercise of its right by the entitled person and appropriate due performance of its duty by the obligated person. The right of the

creditor arising from such a regulatory obligation is not endowed with the property of enforcement, because it is not accompanied by the so-called grounds for action [9, p. 215-219] - in particular not violated by other persons. When there is a violation of civil law, it acquires the ability to be protected. And such protection cannot be covered by the mechanisms inherent in the legal organization of regulatory relations, even taking into account the above transformations of subjective law.

Therefore, given the obvious imperfections and ineffectiveness of the above legal paradigm, it was objectively necessary to develop a qualitatively new doctrine on the nature and belonging of the subjective right of a person - the holder of the violated civil right - to protection. Therefore, it is quite logical that another scientific concept, radically different from the above, was developed in the doctrine. Its essence lies in the basic provision, according to which the right to judicial protection (claim) is an independent material power, which is realized within the protection-legal relationship [10, p. 76, 77]. Of course, such a subjective right cannot be an integral part of the regulatory subjective substantive law.

This position is consistently held by a number of well-known Ukrainian civilians. For example, N.S. Kuznetsova, determining the independence of the protective right of a person, compares it with other subjective rights that can be exercised by the bearers at their discretion on the basis of dispositiveness and free will, since the legislator has established a general regime of civil rights. regulation [11, p. 30]. Z.V. Romovska defends the thesis about the independence of the right to protection and its non-connection with a specific protected right [12, p. 482]. This theory is quite sound from a methodological point of view and deserves attention. It currently most fully meets the requirements that the legal justification of specific relationships should not only be adequate to the needs of social development, but also create a certain space and incentive for the further gradual development of regulated relations.

Indeed, a careful analysis of the issue shows that there are significant differences between regulatory and protection law. First of all, they concern the content of each of these subjective powers. Regulatory law covers the actions of the carrier to exercise the powers inherent in the subjective law, or by independent

action, or by requiring certain behavior from the counterparty on a voluntary basis. Instead, the content of the protection law includes the power to terminate the offense and eliminate its negative consequences [13, p. 26]. The exercise of such authority occurs only through the commission of a certain act by the debtor, and such acts are both voluntary and carried out by state coercion [14, p. 9]. It should also be noted that the scope and direction of powers under regulatory and protective legal relations do not coincide [15, p. 23]. If we examine in more detail the nature and legal nature of the actual relations that take place in the commented area, we will certainly see a clear inconsistency of the above superstructure with the real state of affairs. It cannot be accepted that the possibility to seek protection of the infringed right in court, along with the authority to conduct oneself and to demand appropriate conduct from the debtor, is part of any subjective right. In fact, such a possibility is inherent only in the protective substantive law, and it actually coincides with the authority of the person entitled to take active action through the implementation of the claim. Therefore, the opinion that the right to protection is an independent subjective right seems quite convincing and balanced [16, p. 98-117].

From the doctrinal point of view, this thesis found its expression in the legal mechanism, according to which in violation of the law there is a new legal relationship of protective content [17, p. 11-12]. Such a protective relationship arises as a result of violation or challenge of regulatory law, and the essence of the substantive claim addressed to the obligated person is to eliminate the offense and its consequences, restore the right and so on. The protection requirement is not necessarily implemented in court, as evidenced by the content of Chapter 3 of the Civil Code of Ukraine. In particular, the subject of the violated right may in some cases protect it administratively or notarially, apply self-defense measures, etc. But in any case, for extrajudicial or judicial implementation, the requirement must exist from the time of the violation. In view of this, it is impossible to agree with the opinion of researchers who link the emergence of a protective legal relationship with the moment a person goes to court.

From the above we can draw certain conclusions. When there is a violation of the substantive rights of a participant in civil relations, on the basis of non-

compliance with the conditions of the regulatory relationship there is a security, the content of which will be the realization of the possibility of legal protection of the creditor's rights. Such relations arise where and to the extent that there is a need and a legal opportunity to protect the violated substantive law. In case of violation of the normal order of conduct by the parties, the relationship between them is of a completely different nature, they will be aimed at eliminating the violation, termination of improper performance of duties, compensation, etc., including by applying measures to the violator coercion. The possibility of coercive measures becomes concrete, real and this is the essence of the creditor's right to sue in the material sense. Thus, we can conclude that the protective relationship arises only when there is a violation of the subjective substantive right of the person and they characterize the ability of the subjective right to be protected.

References:

1. Gurvich M.A. Right on the claim. Ed.: Kleinman A.F. Moscow-Leningrad: Изд-во АН СССР, 1949. 215 p.
2. Gribanov V.P. Exercise and protection of civil rights. Moscow: Statut, 2000. 411 p.
3. Muromtsev S.A. Definition and basic division of law. SPb.: Изд. Дом Санкт-Петербургского государственного университета, 2004. 224 p.
4. Alexandrov N.G. Legality and legal relations in Soviet society. Moscow: Госюриздат, 1955. 176 p.
5. Osokina G.L. Course of civil proceedings in Russia. The general part. Textbook. Tomsk: Tomsk University Press, 2002. 616 p.
6. Venediktova I. Category of legally protected interest in the civil law of Ukraine. Частное право. 2013. № 1. pp. 155–168.
7. Krashennnikov E.A. To the theory of the right to claim. Yaroslavl: YarSU, 1995. 76 p.
8. Private legal mechanisms for the implementation and protection of subjective rights of individuals and legal entities / V.L. Yarotsky, V.I. Borisova, I.V. Spasibo-Fateeva and others / Edited by V.L. Yarotsky. Kharkiv: Юрайт, 2013. 272 p.
9. Vaskovsky E.V. Civil law textbook. Moscow: Edition Br. Bashmakov, 1917. 266 p.
10. Krashennnikov E.A. The structure of subjective law and the right to protection. The problem of protection of subjective rights and Soviet civil proceedings. Yaroslavl, 1979. Issue. 4. pp. 73-82.

11. Civil Code of Ukraine: scientific and practical commentary / A.S. Dovgert, N.S. Kuznetsova, V.V. Luts and others / Ed. O.V. Dzery (supervising author), N.S. Kuznetsova, V.V. Luts. Kiiv. 2004. 928 p.
12. Romovska Z.V. Ukrainian civil law. The general part. Kiiv: Attica, 2005. 560 p.
13. Eliseikin P.F. Security standards (concept, types, structure). In the book: Protection of subjective rights and Soviet civil proceedings / Ed. P.F. Eliseikin. - Yaroslavl, 1977. 148 p.
14. Tomilova Yu.Yu. Protective legal relations in the mechanism of legal regulation. Diss. ...cand..jurid. science. 12.00.01. Moscow, 2004. 220 p.
15. Litovchenko L. Right to protect civil rights and interests. Підприємництво, господарство і право. 2014. № 54. pp. 20–24.
16. Maslov V.F. Civil law. Textbook. Part 1 Kharkiv, 1997. 315 p.
17. Butnev V.V. The concept of the mechanism of protection of subjective civil rights. Mechanism for the protection of subjective civil rights. Collection of scientific works. Yaroslavl: Yaroslavl. SU, 1990. 164 p.

Lymar Valeriia V.

Doctor of economic sciences, associate professor,
Associate professor of international economic relations department
Vasyl' Stus Donetsk National University, Ukraine

INTERNATIONAL LEGAL PERSONALITY OF INTERNATIONAL ORGANIZATIONS

Abstract. *An international organization is an association of states, holder of rights and duties which it acquires by the will of the founding states and which acts as an entity which is distinct and independent from the states that form it. The constituent instrument of the organization proclaims the establishment of such, as well as its character of being a subject of international law, but at the same time it delimitates the domain in which the international legal personality can manifest and also the content of its capacity.*

Keywords: *subjects of international law, international organization, legal personality in municipal law, international legal personality.*

The notion of "international legal personality" is in close relation with that of "subject of international law", these notions being often defined one through the other. For the identification of a subject of international law it is required to ascertain whether such subject possesses legal personality in the international legal order, in other words, whether it has the legal capacity to act internationally.

The analysis of the concept of subject of international law was made accurately by the International Court of Justice (ICJ) which, in its Advisory opinion of April 11th 1949 issued at the request of the U.N. General Assembly in the case "Reparations for injuries suffered in the Service of the United Nations" shows that U.N. is a subject of international law, which means that it "capable of possessing international rights and duties and that it has the capacity to maintain its rights by bringing international claims".

In the same advisory opinion, the ICJ shows that U.N. enjoys functions and rights "which can only be explained based on it possessing to a greater extent the international legal personality and the capacity to act internationally", and as a consequence "The Court reached the conclusion that the organization is an

international person [...] which means that it is capable of possessing international rights and duties".

Although the advisory opinion of the ICJ only refers to the United Nations, for the identity of reasons, it may also be applicable in the case of all the other international organizations which through their constituent instruments obtain rights and assume duties within the international law order.

Until year 1945 there was a live controversy on whether international organizations could be deemed to have international legal personality and whether they were subjects of international law.

Nowadays, however, it is generally accepted that all public international organizations have a certain international legal personality, limited, of course, to the domains in which they have the competency to act and in practice almost all international organizations make acts governed by the international law. Despite all that, there are few constitutive texts which explicitly establish the legal personality of international organizations.

The only multilateral regulations in which the international legal personality is *expressis verbis* recognized are the provisions of art. 10 of The International Fund for Agriculture Development ("The Fund shall possess international legal personality") and art. 18 of the Convention on the Settlement of Investment Disputes between States and Nationals of Other States (Washington, 1965), where it is stipulated that the Center shall enjoy "full international legal personality". The Treaty of Rome by which was instituted the European Economic Community also explicitly states that the respective organizations possess international legal personality (art. 250; *idem*, art. 6 of E.C.S.C.). The acknowledgment of the international legal personality is explained in the case of E.C.S.C., E.E.C and EURATOM (The community possesses legal personality - art. 210 of the C.E.E.)

Lately, constituent instruments have been increasingly explicit (the U.N. Convention on the Law of the Sea (1982) - art. 176; W.T.O., art. VIII); the Rome Statute of the International Criminal Court ("The Court shall have international legal personality"); in the Treaty of Lisbon it is stated that the European Union possesses legal personality (art. 47).

The international legal personality of international organizations is characterized by two fundamental elements: - the existence of attributes - the legal rights and duties the organization is mainly entitled to in its relation with the member states; - the existence of its own structures within the organization by means of which it carries on its official activity as a subject of international law.

References:

1. Nicolae Purda. Aspects on the international legal personality of international organizations. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/27180782.pdf>.
2. Andrei Popescu, Ion Diaconu, Organizații europene și euroatlantice, ("Universul Juridic" Publishing House, Bucharest, 2009)
3. Dan Vătăman, Organizații europene și euroatlantice, ("C.H.Beck" Publishing House, Bucharest, 2009)
4. Nicolae Purdă, David Ungureanu, Organizații internaționale interguvernamentale, („Pro Universitaria” Publishing House, Bucharest, 2008).

Басай Анастасія Олегівна

студентка III курсу

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

МЕДІАЦІЯ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ, ПЕРСПЕКТИВИ ТА МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

Медіація як один із засобів вирішення спору знайшла своє законодавче закріплення у багатьох країнах, кожна з яких застосовує самостійно обрану модель медіації [5, с. 63]. Світовий досвід свідчить про успішність інституту медіації у цивільному процесі, зокрема, в аспекті вирішення приватно-правових спорів щодо поділу майна, батьківської опіки над дітьми у випадку розлучення тощо [10, с. 59]. Проте універсальної моделі запровадження медіації в цивільний процес не існує, адже кожна держава адаптує даний правовий інститут по-різному. Причому, як слушно зауважується в літературі, успіх такої адаптації, з однієї сторони, напряду залежить від готовності суспільства прийняти медіаційну процедуру та звертатись до неї, а з іншої сторони, від можливості держави ефективно здійснити реформу з врахуванням позитивного досвіду закордонних країн та національних правових традицій [5, с. 63].

Разом з тим, науковці виділяють певні відмінності запровадженої медіації у різних правових системах. У країнах англосаксонської системи права діє змішана модель медіації, яка передбачає можливість звернення до медіаційної процедури як до початку судового провадження, так і під час нього. У той же час, в країнах континентальної системи права встановлюється обов'язкова модель медіації для конкретних видів спорів, надаючи податкові пільги для тих, хто використовує примирні процедури, накладаючи штрафи у разі безпідставної відмови від використання медіації. Тобто, медіація у даній ситуації існує паралельно з судовим процесом [9].

В Україні ж «медіація може проводитися як до звернення до суду, третейського суду, міжнародного комерційного арбітражу, так і під час

судового, третейського чи арбітражного провадження або під час виконання рішення суду, третейського суду чи міжнародного комерційного арбітражу» [7]. Відповідну модель закріплено й у прийнятому, з метою ратифікації та імплементації, Конвенції Організації Об'єднаних Націй про Міжнародні угоди про врегулювання спорів за результатами медіації (Сінгапурська конвенція про медіацію) [10], підписаної 07 серпня 2019 р. Міністром юстиції України від імені України, Верховною Радою України в першому читанні 15 липня 2020 р. проєкту Закону «Про медіацію» № 3504 (ч.3 ст.2)[7].

Прийняття вказаного закону безперечно можна вважати важливим кроком на шляху до підвищення ефективності захисту цивільних прав та інтересів. Прийняття рамкового закону про медіацію, що у подальшому імплементує норми директиви ЄС про медіацію, має стати важливим кроком у запровадженні та функціонуванні даного інституту та матиме позитивні наслідки [4, с. 152]. Проте системний аналіз його положень дає підстави для певних зауважень. Так, зокрема, заслуговує уваги у контексті його запозичення та імплементації до тексту досвід Великобританії в аспекті відкриття у 2004 р Королівською судовою службою Національної «гарячої телефонної лінії» з питань медіації, перейменованої в жовтні 2011 р. у «Цивільний каталог медіаторів». Гаряча телефонна лінія була спочатку орієнтована на тих осіб, які хотіли б застосувати процедуру медіації, але вона була для них надто витратною. Сьогодні дана служба проводить процедуру медіації телефоном, має власний веб-сайт з інформацією про застосування медіації в різних сферах і пропонує список медіаторів [8, с.177].

Крім того, до недоліків також можна віднести відсутність визначення статусу медіаторів, які пройшли навчання до моменту набуття законом чинності, а також роз'яснень щодо об'єднань медіаторів; не конкретизованість відповідальності медіаторів [6, с. 131]; доволі поверхове регулювання угоди про врегулювання конфлікту (спору) за результатами медіації. Зокрема, незрозуміло, чи буде така угода виконуватися виключно на добровільних засадах, чи за її затвердження судом вона матиме статус виконавчого документа. Доцільно було б внести відповідні доповнення та уточнення.

Не можна оминати увагою й зауваження Головного науково-експертного управління [1] та Комітету з питань правової політики [2]. Так, зокрема, відсутність визначення у проекті граничного строку медіації може призвести до того, що медіація буде використовуватися для штучного затягування вирішення спору. Крім того, слушним видається зауваження про те, що задля забезпечення більш широкого доступу до інформації про медіаторів було б доцільним запровадження єдиного реєстру медіаторів як загальної інформаційної системи для надання відомостей про всіх медіаторів [1], а також необхідності передбачити відокремлення базових соціальних послуг посередництва та медіації в законі України «Про соціальні послуги», з метою забезпечення спрощення доступу вразливих верств населення безпосередньо до соціальної послуги медіації і ефективного, ощадливого використання ресурсів держави та громад, та можливості залишення позову без розгляду за заявою позивача на будь-якій стадії судового провадження, а не лише до початку розгляду справи по суті [2] і т. д.

Насамкінець, зауважимо, що питання медіації у цивільному процесі потребує подальших наукових досліджень у напрямку вивчення міжнародного досвіду та визначення перспектив розвитку для подальшого ефективного використання у практичній діяльності.

Список джерел:

1. Висновок Головного науково-експертного управління від 10.06.2020 року. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68877(дата звернення: 25.05.2021)
2. Висновок комітету від 01.07.2020 року. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68877(дата звернення: 25.05.2021)
3. Демків Р. Я. Медіація як сучасний спосіб вирішення юридичних спорів у цивільному процесі України. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 1. С. 58-60.
4. Кухно М. Ф. Медіація у цивільному процесі: теоретико-правові аспекти // *Реформування правової системи в контексті євроінтеграційних процесів: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції, м. Суми, 23-24 травня 2019 р.* / Редкол.: А. М. Куліш, О. М. Резнік, Ю. В. Гаруст та ін. Суми: СумДУ, 2019. Ч.1. С. 149-152.

5. Мамницький В. Ю., Белей О. В., Дулепа В. П. Медіація в цивільному процесі: перспективи запровадження в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 3. С. 59-63.
6. Пашкова К. І. Медіація в Україні та світі: генеза, правове регулювання та ефективність при вирішенні цивільних спорів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 8. С. 128-132
7. Проект Закону про медіацію № 3504 від 19.05.2020 року. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68877 (дата звернення: 25.05.2021)
8. С'єдіна І. І. Медіація в цивільно-правових спорах: досвід Великобританії. *Наше право*. 2017. № 4. С. 172-178
9. Шеремет А. М. Досвід зарубіжних країн щодо впровадження медіації та можливість його застосування в Україні. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право». 2019. № 2(20). URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2019/n2/19samzvu.pdf> (дата звернення: 25.05.2021)
10. United Nations Convention on International Settlement Agreements Resulting from Mediation (New York, 2018) (the «Singapore Convention on Mediation»). 20 December 2018. URL: <https://www.wipo.int/amc/en/mediation/sg-convention/> (дата звернення: 25.05.2021)

Бежевець Алла Михайлівна

ORCID: 0000-0001-5434-3883

старший викладач кафедри інформаційного права та права
інтелектуальної власності факультету соціології і права
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», Україна

Гребенчук Альона Ігорівна

студентка II курсу

факультету соціології і права

Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», Україна

ПАТРОНАТ ЯК ФОРМА ВЛАШТУВАННЯ ДІТЕЙ-СИРИТ ТА ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ

Одним із найважливіших завдань для кожної країни є створення міцної системи соціального захисту, у тому числі стосовно дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Вони є окремою категорією осіб, турботу щодо яких бере на себе держава, а тому органи опіки та піклування часто обирають сімейні форми виховання для таких дітей: усиновлення або удочеріння, встановлення опіки або піклування, влаштування дітей у прийомні сім'ї або дитячі будинки сімейного типу. Окремим видом влаштування таких дітей є патронатна форма, яка має свої особливі ознаки.

Патронат – це лише тимчасовий догляд за дитиною у сім'ї патронатного вихователя, який за загальним правилом не перевищує трьох місяців, проте у разі необхідності може бути продовжений на окремий строк, що не може бути більшим, ніж шість місяців [1]. У законодавстві інших країн таку форму виховання також називають «фостерним доглядом», оскільки фостерінг – це метод соціальної роботи щодо влаштування дітей, який набув поширення під час деінституціоналізації державних закладів інтернатного типу [2, с. 130]. Патронат не має на меті створення сім'ї, головною його метою визнається

влаштування дитини протягом часу, який буде необхідний для усунення складних життєвих обставин, у яких опинилася така особа. Паралельно з цим фахівці часто надають підтримку біологічній родині дитини, якщо така є, у вирішенні проблем, щоб невдовзі вона могла повернутися до рідних [2, с. 131]. Проте патронатний вид виховання не є поширеним щодо дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, адже перебування протягом такого терміну у патронатній сім'ї хоч і має гарний ефект, але також може негативно вплинути на психоемоційний стан дитини після її повернення до минулих умов життя (наприклад, до будинку-інтернату); його не можна застосувати як певну альтернативу прийомним сім'ям або будинкам сімейного типу. Тому більш доцільно розглядати патронатне виховання як захід, який проводиться під час вирішення питання щодо подальшого влаштування дитини.

Якщо проаналізувати положення Сімейного кодексу України, то договір про патронат можна визначити як письмовий договір, за яким орган опіки та піклування передає дитину, яка є сиротою або позбавлена батьківського піклування, патронатному вихователю на визначений термін, а той, своєю чергою, зобов'язується виховувати та утримувати таку дитину у своїй сім'ї та захищати її права та інтереси [1]; патронат також не є підставою виникнення деяких прав та обов'язків дитини та батьків (усиновлювачів) (наприклад, права на спадкування та аліменти, право дитини на зміну прізвища у зв'язку з усиновленням або удочерінням). Договір патронату також часто вважають прикладом договору на користь третьої особи, а також договору про надання послуг [3]. Патронатним вихователем не може бути будь-яка особа – для цього необхідно пройти підготовку та співбесіду або опитування, а окремі вимоги до таких осіб висуваються у частинах 2-4 ст. 252 Сімейного кодексу [1]. Як правило, для такого договору необхідною є згода дитини, у випадку якщо вона досягла відповідного віку, а також згода всіх членів сім'ї патронатного вихователя. Для влаштування патронатного виховання дитини необхідна й згода її батьків [1], тобто наявність, по суті, трьох сторін, яких стосується договір: органу опіки та піклування, дитини та її батьків або осіб, що їх замінюють; проте, якщо розглядати питання дітей-сиріт та дітей, позбавлених

батьківського піклування, така згода не завжди потрібна. Окремим питанням встановлення договору про патронат є випадок, якщо батьки або інші законні представники дитини є безвісно відсутніми. У такому випадку їх згоду слід презюмувати, розглянути дану справу у судовому порядку, за необхідності у присутності родичів. Непоодинокими є випадки, коли після закінчення дії відповідного договору патронатні вихователі розпочинали процедуру усиновлення (удочеріння). При цьому дія патронату не є перепорою для усиновлення або удочеріння, встановлення опіки або піклування щодо дитини іншими особами, що не є патронатними вихователями.

За правилами, що склалися у практиці, патронат встановлюється лише щодо однієї дитини, за винятком якщо діти є рідними братами або сестрами чи виховувались в одній сім'ї. Тому патронат – це скоріше індивідуальна форма сімейного влаштування дитини, яка цього потребує; це також є головною відмінністю цього виду від інших видів влаштування дітей. Певною мірою у цьому сенсі патронат є схожим на наставництво, інститут якого тільки розбудовується у нашій державі та полягає у тому, що окрема особа (наставник) надає дитині, що перебуває у відповідних закладах, індивідуальну підтримку для подальшого самостійного життя.

За патронатним договором вихователь може отримувати плату за таке влаштування дитини, оскільки таке виховання вважається, перш за все, послугою [1]. Проте у деяких випадках патронатні вихователі займаються такою діяльністю абсолютно на добровільних началах, не отримуючи плату. Тому патронатне виховання у такому випадку можна розділити на два види: оплачуване (патронатний вихователь отримує не тільки відшкодування витрат на догляд за дитиною, а ще й заробітну плату) та неоплачуване (патронатний вихователь отримує лише відшкодування витрат на догляд за дитиною). Проте за практикою навіть відшкодування витрат на догляд не завжди може покрити всю вартість утримання.

Особливістю патронатної форми виховання дитини є те, що дитина підтримує зв'язки з батьками та іншими родичами протягом дії договору [1]. Якщо ж говорити про категорію дітей-сиріт та дітей, позбавлених

батьківського піклування, то такий зв'язок не завжди є наявним, хоча навіть у випадку позбавлення батьківських прав батьки мають право спілкуватися з дитиною на підставі домовленості з іншою стороною, за умови, що таке спілкування не загрожує її життю та безпеці.

Отже, з вищезазначеної інформації можна зробити такі висновки: по-перше, патронат – це особлива форма влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування на виховання, яка полягає у тому, що орган опіки та піклування передає дитину для тимчасового догляду на період подолання складних життєвих обставин патронатному вихователю; по-друге, він виникає на підставі договору, який діє не більше трьох місяців, а в окремих випадках – не більше шести; по-третє, встановлення грошового забезпечення (оплати послуг) для патронатних вихователів не є обов'язком, оскільки це визначається за згодою сторін у договорі; по-четверте, патронатне виховання не можна визначити абсолютною альтернативою стосовно влаштування дитини через його короткостроковість та головну мету – перебування дитини у відповідній сім'ї протягом дії несприятливих обставин, що заважають її нормальному життю та розвитку.

Список джерел:

1. Сімейний кодекс України: Закон України від 10.01.2002 № 2947-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21-22. Ст. 135.
2. Ташкінова О.А., Булигіна Ю.О. Впровадження патронату як форми сімейного влаштування дітей в Україні. *Вісник Приазовського державного технічного університету*. 2018. Вип. 1. С. 129-132.
3. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356.

Бежевець Алла Михайлівна

ORCID: 0000-0001-5434-3883

старший викладач кафедри

інформаційного права та права інтелектуальної власності

Національний технічний університет України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», Україна

Довгань Юлія Сергіївна

студентка факультету соціології і права

Національний технічний університет України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», Україна

ОСОБЛИВОСТІ СУБ'ЄКТНОГО СКЛАДУ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН

***Анотація.** У статті досліджено проблемні питання, які пов'язані із визначенням суб'єктного складу цивільних правовідносин. Проаналізовано ознаки та особливості суб'єктів. У роботі також зроблено висновки стосовно особливостей визначення місця держави Україна, АРК та територіальних громад у цивільних відносинах.*

***Ключові слова:** суб'єкт права, суб'єкт правовідносин, правосуб'єктність, суб'єктний склад цивільних правовідносин*

Постановка наукової проблеми та актуальність дослідження. Статус суб'єктів цивільних правовідносин характеризується особливістю виникнення, розвитку та завершення даних суспільних відносин. Завдяки суб'єктам, їх волевиявленню та ініціативі, відбувається виникнення цивільних правовідносин. Це стає можливим через наявність у суб'єкта об'єктивної здатності вступати в такі правовідносини в результаті наділення його правосуб'єктністю. З метою більш глибокого визначення суб'єктного складу цивільних правовідносин необхідно дослідити визначення суб'єкта даних правовідносин, їх ознаки та особливості. Саме тому проблема суб'єктного складу цивільних правовідносин є актуальною сьогодні як у теорії, так і на практиці.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання, які стосуються особливостей суб'єктів цивільних правовідносин, були предметом дослідження багатьох науковців та правників, зокрема, А. С. Довгерт, В. В. Кравченко, О.О. Первомайський, В.І. Ямковський, Т.В. Блащук, О.Є Аврамова, О.С. Мазур, А.М. Новицький та інші. Однак, незважаючи на це, багато проблем у визначеній сфері залишаються нерозкритими та потребують подальшого дослідження.

Мета дослідження полягає в теоретико-методичному аналізі наукових підходів щодо особливостей визначення суб'єктного складу цивільних правовідносин.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж досліджувати коло суб'єктів цивільних правовідносин, слід звернутися до визначення загального поняття суб'єкта права.

Категорія «суб'єкт права» в юридичній науці розглядається з двох точок зору, а саме, з природного і позитивного права, які істотно розрізняються. Згідно природно-правової теорії, права людини виникають і належать їй з моменту народження і носять невідчужуваний характер. Вони природні і не залежать від державного визнання або невизнання.

Природно-правовий підхід до розуміння права основний акцент робить на праві як надпозитивному феномені, рівності, невідчужуваних правах людини та інших цінностях. У разі суперечності між природним і позитивним правом перевагу має природне право, оскільки при визначенні обсягу прав суб'єкта повинні враховуватися не тільки права, передбачені законом (позитивним правом), але і так звані природні права людини. [1]

Природно-правове трактування допускає можливість визнання якостей правосуб'єктності і за недієздатними особами, тобто, щоб визнати особу суб'єктом права, досить мати права, бути правоздатним. Цю позицію в сучасний період яскраво висловив О.О. Первомайський, стверджуючи, що суб'єктом права є кожен, до кого звернено право, на кого поширюються його норми. [4]

Резюмуючи розуміння суб'єкта права з позиції природного права, застосованого до фізичних осіб, можна виділити наступні характерні риси:

суб'єктом права визнається будь-яка фізична особа, наділена правосуб'єктністю; при цьому такою повинна визнаватися особа незалежно від її фізико-психічного стану, в тому числі і люди, що знаходяться в стані неосудності, навіть зародок і померла особа. Отже в природно-правовому трактуванні відсутність дієздатності не є перешкодою для визнання особи суб'єктом права. [2]

Хоча таке розуміння правосуб'єктності особи знаходиться в різкому протиріччі з нині чинним законодавством (позитивним правом), необхідно підкреслити позитивну роль природно-правової теорії прав людини в умовах боротьби з обмеженнями прав особистості при феодальних монархіях в утвердженні формальної рівності громадян в сучасних державах. Визнання цінностей природного права знайшло своє офіційне вираження в закріпленні природних прав людини в конституціях більшості країн з розвинутою системою демократії, у тому числі в Конституції України.

О.С. Мазур відзначає, що в сучасній юридичній літературі поняття "суб'єкт права" частіше використовується як синонім термінів "суб'єкт (учасник) правовідносин". І, відповідно, суб'єкт цивільних правовідносин, якому належить право, називається суб'єктом права. [9]

При визначенні суб'єкта права основну роль А.М. Новицький відводить певним особам чи організаціям, за якими законом визнана особлива юридична властивість правосуб'єктності, що дає можливість брати участь у різних правовідносинах з іншими особами і організаціями. [10] Основними видами суб'єктів права є фізичні та юридичні особи. В.І. Ямковий формулює таке визначення: "Суб'єкти правовідносин (права) - це учасники правових відносин, що мають суб'єктивні права і юридичні обов'язки" [11]. Таким чином, В.І. Ямковий також ототожнює суб'єктів правовідносин і суб'єктів права.

Проаналізувавши, можна зробити висновок, що загальне уявлення про співвідношення понять "суб'єкт права" і "суб'єкт правовідносин" остаточно не сформульовано.

Також слід зазначити, що питання суб'єктного складу правовідносин невід'ємно пов'язане з питанням про правосуб'єктність.

Визначення поняття правосуб'єктності в чинному цивільному законодавстві України на даний час відсутнє, незважаючи на те, що воно широко застосовується в науковій і практичній діяльності.

В юридичній літературі під правосуб'єктністю прийнято розуміти здатність особи мати і здійснювати самостійно або через своїх представників суб'єктивні права і юридичні обов'язки, тобто виступати суб'єктом правовідносин. Отже, правосуб'єктність визначає, якими якостями повинен володіти суб'єкт права для того, щоб нести права і обов'язки у відповідній галузі права.

Уявлення про цивільну правосуб'єктність охоплюються такими поняттями, як правоздатність та дієздатність. В теорії цивільного права іноді виділяють деліктоздатність в окремий елемент правосуб'єктності, але все ж частіше її розглядають як складову дієздатності.

Згідно з Цивільним кодексом України, правоздатність - це здатність мати цивільні права та обов'язки. [8] Виникає вона в момент народження людини, а припиняється з її смертю.

Дієздатність, як один з елементів правосуб'єктності, виникає не одночасно з правоздатністю. Якщо виникнення правоздатності пов'язане з моментом народження людини, то дієздатність в повному обсязі виникає лише з досягненням особою певного віку. Дієздатність нерозривно пов'язана з віком і психічним станом особи.

Такий підхід утворюється виходячи з основ цивільного законодавства, відповідно до яких особи набувають і здійснюють свої цивільні права по своїй волі і в своєму інтересі. Особа має розуміти значення своїх дій, керувати ними, а також передбачити наслідки їх здійснення. Якщо ж особа не в змозі розуміти значення своїх дій в силу психічного розладу, то судом вона повинна бути визнана недієздатною.

Такий підхід забезпечує захист прав і інтересів суб'єктів цивільних правовідносин.[9]

Проаналізувавши особливості суб'єктного складу цивільних правовідносин, доцільно викласти наступні положення.

Поділ суб'єктів цивільного права передбачений у ст. 2 ЦК України, яка має назву «Учасники цивільних відносин». Згідно із вказаною нормою, суб'єктами цивільних відносин є:

- 1) особи – фізичні та юридичні (ч. 1);
- 2) держава Україна, АРК, територіальні громади, іноземні держави та інші суб'єкти публічного права (ч. 2).

Якщо виходити з буквального тлумачення наведеного переліку, то деякі науковці поділяють суб'єктів цивільного права на дві групи: особи (фізичні та юридичні) і держава, АРК, територіальні громади, іноземні держави та інші суб'єкти публічного права.

Підставою для такого поділу прибічники такої теорії вважають те, що в ЦК України держава та інші публічно-правові інституції не мають назву «особи». Термін «особи», який у ч. 1 ст. 2 ЦК України використовується для позначення фізичних та юридичних осіб, не має використовуватися щодо держави Україна, АРК, територіальних громад, іноземних держав та інших суб'єктів публічного права, які є суб'єктами цивільних відносин, оскільки вони є суб'єктами публічного, а не приватного права, участь у цивільних відносинах для них не є головною метою. Однак такі оцінки піддаються сумнівам, зокрема, виходячи з наведеного нижче.

По-перше, у цивільних відносинах всі суб'єкти цивільного права виражаються як абстрактні особи. Через це термін «особа», яке є аналогом римського терміну «persona» є універсальним терміном, що може застосовуватися для позначення всіх суб'єктів цивільного права, у тому числі відповідних публічно-правових організацій, які загалом не мають відмінностей від інших суб'єктів цивільних відносин.

По-друге, дана теза не повністю узгоджується з концепцією ЦК України, тому що світова практика не знає іншої юридичної конструкції для визнання центру юридичних інтересів як суб'єкта цивільного права, крім конструкції юридичної особи.[3]

ЦК України, який хоч і використовує у ч. 1 ст. 2 термін «особи» для позначення фізичних і юридичних осіб, однак далі використовує даний термін

у більш широкому розумінні, що включає в себе не тільки фізичних та юридичних осіб, а й відповідні публічно-правові організації.

Про це, перш за все, говорить і структура ЦК України, де підрозділ 3 «Участь держави, Автономної Республіки Крим, територіальних громад у цивільних відносинах» включений у єдиному контексті з підрозділом 1 «Фізична особа» та підрозділом 2 «Юридична особа» до розділу II ЦК України із назвою «Особа». [5]

Саме тому державу Україна, АРК та територіальні громади у цивільних відносинах слід характеризувати як юридичні особи публічного права, оскільки вони за своєю природою є організаціями, яким загалом притаманні всі ознаки юридичної особи.

Якщо подивитися на це питання з іншого боку, для них характерні певні особливості, за якими вони відрізняються від юридичних осіб, через що вони кваліфікуються як особливі (специфічні) суб'єкти цивільного права.

Наявність суверенітету дає можливість державі самостійно вирішувати засади своєї участі у цивільних відносинах. У цивільних правовідносинах вона діє шляхом набуття та здійснення цивільних прав та обов'язків. Разом з тим, держава бере участь в цивільних правовідносинах не як окремо взяте єдине ціле, а як сукупність органів різних рівнів, які є незалежними один від одного і виступають як самостійні учасники цивільно-правових відносин. [6]

По-третє, теза про неможливість віднесення територіальної громади до суб'єктів цивільного права та закріплення у ст. 2 ЦК розмежування учасників (суб'єктів) цивільних правовідносин на тих, які одночасно визнаються суб'єктами цивільного права (фізичні та юридичні особи приватного права), та тих, які статус суб'єктів цивільного права не отримують, оскільки продовжують залишатися суб'єктами публічного права (територіальні громади, держава України тощо), не узгоджуються з головними ознаками правовідносин, відповідно до яких їх сторонами можуть бути тільки ті особи, які є носіями відповідних прав і обов'язків.

По-четверте, про те, що поняття «особи» включає в себе не тільки фізичних та юридичних осіб, а й державу, АРК та територіальні громади

засвідчує зміст багатьох положень ЦК України, які стосуються не тільки фізичних та юридичних осіб, а й відповідних публічно-правових утворень. Крім того, послідовне втілення на практиці ідеї незастосування до публічно-правових утворень терміна «особи» може призвести до того, що вони не зможуть бути учасниками тих цивільних відносин, суб'єктами яких за змістом відповідних норм ЦК України є «особи».[7]

Висновки. Отже, серед правників наявний підхід щодо поділу суб'єктів цивільних правовідносин на особи та державу, АРК, територіальні громади, іноземні держави та інші суб'єкти публічного права. У ході дослідження було з'ясовано, що дана теза є необґрунтованою. З наведених аргументів можна зробити висновок, що поняття «особи» включає в себе не тільки фізичних та юридичних осіб, а й державу, АРК та територіальні громади, що засвідчується змістом багатьох положень ЦК України.

Список джерел:

1. Теорія держави та права : навч. посіб. / [Є. В. Білозьоров, В. П. Власенко, О. Б. Горова, А. М. Завальний, Н. В. Заяць та ін.] ; за заг. ред. С. Д. Гусарєва, О. Д. Тихомирова. – К. : НАВС, Освіта України, 2017. – 320 с.
2. Довгерт А. С. Концепція та види юридичних осіб у проєкті Цивільного кодексу України / А. С. Довгерт // Кодифікація приватного (цивільного) права України / за ред. проф. А. Довгерта. - К. : Укр. центр правничих студій, 2000. - С. 131-133.
3. Кравченко В. В. До питання щодо законодавчого визначення статусу територіальної громади / В. В. Кравченко // Проблеми вдосконалення правового регулювання місцевого самоврядування : матеріали наук.- практ. конф. (Харків, 4-5 грудня 2001 р.) / за ред. М. І. Панова. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2002. - С. 145-148.
4. Первомайський О. О. Окремі питання участі територіальної громади у цивільних правовідносинах / О. О. Первомайський // Вісник Хмельницьк. ін-ту регіонального управління та права. - 2003. - № 2. - С. 69-71.
5. Селіванова І. А. Проблемы организационной формы органов местного самоуправления / И. А. Селіванова // Проблеми вдосконалення правового регулювання місцевого самоврядування : матеріали наук.-практ. акад. (Харків, 4-5 грудня 2001 р.) / за ред. М. І. Панова. – Харків : Нац. юрид. акад. України, 2002. - С. 239-242.

6. Блащук Т.В. Можливість визначення держави як сторони цивільно – правового договору. Часопис Національного університету "Острозька академія". Серія "Право". – 2011. – № 1(3)
7. Аврамова О.Є. Сучасні проблеми цивільного права та процесу. Навчальний посібник за ред. Ю. М. Жорнокуя та Л. В. Красицької. – Харків : Право, 2017. – 808 с.
8. Цивільний кодекс України: закон України від 16 січня 2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40. Ст. 356.
9. Мазур О.С. Цивільне право України: Навч. пос. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 28 с.
10. Суб'єкти приватноправових відносин : [монографія] / А. М. Новицький, Н. Б. Новицька, І. В. Чеховська та ін. ; за заг. ред. А. М. Новицького. – Ірпінь : Університет ДФС України, 2019. – 360 с.
11. Ямковий В. І. Казна як суб'єкт цивільних правовідносин: дис. ... кандидата юрид. наук: 12.00.03 / Ямковий Владислав Іванович. – Х., 2006. - 201 с.

Бежевець Алла Михайлівна

старший викладач кафедри

інформаційного права та права інтелектуальної власності

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», Україна

Коломієць Анастасія Ігорівна

студентка факультету соціології та права

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», Україна

ПОНЯТТЯ І ЗНАЧЕННЯ ІНСТИТУТУ ОПІКИ ТА ПІКЛУВАННЯ, РОЗМЕЖУВАННЯ ПОНЯТЬ

***Анотація.** Дана стаття присвячена дослідженню понять «опіка» та «піклування»; визначення галузевої приналежності інституту опіки та піклування в системі права й системі законодавства. На сьогоднішній день, незважаючи на важливість і соціальну значимість питань встановлення опіки та піклування у літературі даній тематиці приділяється недостатня увага. Також проблеми інституту опіки та піклування заслуговують уваги юридичної науки ще й тому, що даний інститут досить довго детально не досліджувався та законодавчо не оновлювався.*

У ході роботи аналізуються різні поняття опіки та піклування в широкому і вузькому сенсі і дається розмежування цих понять. Інститут опіки та піклування охоплює широке коло питань, пов'язаних, як з сімейним, так і з цивільним законодавством. Опіка та піклування тісно пов'язані один з одним.

На підставі того, що сьогодні відсутній комплексний підхід до розуміння понять «опіка» та «піклування», оскільки останнім часом в науці використовується односторонній – або сімейно-правовий, або виключно цивільно-правовий підхід до постановки і вирішення цих проблем, було висвітлено обґрунтованість вживання цих понять та досліджено правовий зміст і структуру опіки та піклування для визначення місця і значення даного правового інституту в системі українського права.

***Ключові слова:** опіка, піклування, діти-сироти, батьки, опікун, піклувальник.*

Виклад основного матеріалу. На сьогодні питання регулювання правовідносин опіки та піклування в Україні займає особливе місце, оскільки

без підтримки держави значна кількість громадян України, які перебувають у важких життєвих умовах, не здатні вирішити більшість фінансових, соціальних питань.

Відносини виникнення, зміни та припинення опіки та піклування регулюються Цивільним кодексом України, Сімейним кодексом України, а також іншими нормативно-правовими актами. Дослідження правового змісту і структури опіки та піклування необхідно для визначення місця і значення правового інституту в системі українського права. Питання про основні правові характеристики інституту опіки та піклування, визначення його складових є до теперішнього часу дискусійним.

Інститут опіки та піклування є класичним інститутом цивільного (приватного) права. При цьому у різні часи його сутність, зміст і форми істотно відрізнялися. У процесі розвитку цивілізації інститут опіки та піклування, будучи причетним до багатьох основних категорій суспільного життя, зокрема, сім'я, приватна власність і держава, ніс на собі відбиток духу своєї епохи, але завжди був спрямований на забезпечення взаємної турботи про людей і охорони майна. Конвенцією ООН про права дитини наголошено, що діти мають зростати в сімейному середовищі в атмосфері щастя, любові та розуміння, а сім'ям має бути надано необхідні захист і підтримка [2].

Правове регулювання опіки та піклування за діючими цивільно-правовими нормами українського законодавства динамічно розвивається. Відносини щодо опіки та піклування врегульовано нормами цивільного, сімейного права, законами України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування» [4], «Про охорону дитинства» [5]. Правові норми цивільного законодавства з питань опіки та піклування системно узгоджені з більшістю відповідних норм Сімейного кодексу України.

У встановленні інституту опіки та піклування римське право було взято за основу в багатьох державах, в тому числі і в Україні. Його принципи зазнали рецепції і нової інтерпретації, відбулася зміна понять, але основна база залишилася. Розвиваючись, інститут опіки та піклування в Україні

сформулював власну систему, пройшовши довгий шлях від первісних інстинктивних поривів, пов'язаних з прийняттям в сім'ю дитини, до сучасної, законодавчо встановленої системи, яка захищається державою. Давнє право регламентувало відносини опіки та піклування як безпосередній контроль за збереженням майна, яке належить підопічному. Сучасне ж право охоплює значно більше коло обов'язків і повноважень опікуна, в які, на відміну від стародавнього римського права, входить і гармонійний розвиток особистості, і виховання підопічного.

Встановлення опіки та піклування – це складний за правовою природою юридичний факт, який передбачає волевиявлення опікуна або піклувальника – фізичної особи. Побажання малолітньої або неповнолітньої дитини на встановлення опіки та піклування не входить до складу юридичних фактів, які породжують опіку та піклування, але може враховуватися органом опіки та піклування при призначенні опікуна (піклувальника), якщо це відповідає інтересам (п. 2 ч. 4 ст. 63 ЦК України) [1].

Розмежування понять опіки та піклування не має істотного значення у сфері виховання і освіти підопічних дітей, але вкрай важливе у сфері захисту опікунами (піклувальниками) та підопічними особистих і майнових прав та інтересів. Варто звернути увагу на деякі відмінності між інститутом опіки та піклування.

Опіка встановлюється над дитиною, яка не досягла 14 років (малолітньою особою) і має часткову цивільну дієздатність, тобто має право самостійно вчиняти лише дрібні побутові правочини, здійснювати особисті немайнові права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом, і не несе відповідальності за заподіяну нею шкоду [3, с. 11]. Також призначення опікуна є прямим наслідком визнання особою недієздатною (ч. 1 ст. 41 ЦК України).

До категорії осіб, які підпадають під часткову дієздатність, відносяться малолітні особи. Малолітньою вважається дитина до досягнення нею чотирнадцяти років, тобто це можуть бути як новонароджені, так і діти підліткового віку.

Одним з важливих чинників, що впливають на дієздатність громадянина, є його психічне здоров'я. Недієздатною судом може бути визнана особа, яка має хронічний, стійкий психічний розлад (ч. 1 ст. 39 ЦК України). Однак сам по собі факт душевної хвороби, який є очевидним для оточуючих, або довідка лікувального закладу, яка підтверджує хронічний, стійкий психічний розлад, ще не дає підстав вважати громадянина недієздатним. Особа може бути визнана недієздатною лише в судовому порядку. Згідно зі ст. 40 ЦК України фізична особа визнається недієздатною з моменту набрання законної сили рішенням суду про це [7, с. 134].

Піклування встановлюється над дитиною у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років (неповнолітньою особою), яка має неповну цивільну дієздатність [3, с. 11]. Відповідно до ст. 32 ЦК України крім вчинення дрібних побутових правочинів, неповнолітні особи, які мають неповну цивільну дієздатність, мають право самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією або іншими доходами, самостійно здійснювати права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом, бути учасником (засновником) юридичних осіб, якщо це не заборонено законом або установчими документами юридичної особи тощо.

Піклування встановлюється над особою, яка є обмежено дієздатною. Так, ст. 36 ЦК України передбачає, що суд може обмежити цивільну дієздатність фізичної особи, якщо вона страждає на психічний розлад, який істотно впливає на її здатність усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними [6]. Також визнання особи обмежено дієздатною може бути внаслідок зловживання спиртними напоями або наркотичними засобами, у зв'язку з чим особа ставить себе чи свою сім'ю, а також інших осіб, яких за законом зобов'язана утримувати, у скрутне матеріальне становище [6].

В даний час інститут опіки та піклування працює не досить ефективно, що тягне за собою зростання числа випадків порушення прав недієздатних або обмежено дієздатних осіб. Важливе значення для захисту прав та інтересів недієздатних та обмежено дієздатних громадян мають взаємовідносини опікунів (піклувальників) з органами опіки та піклування.

Питання щодо опіки та піклування гостро стоїть у сучасному суспільстві і є важливим компонентом для економічного, соціального та культурного благополуччя країни. З огляду на те, що ці терміни застосовують як міру систем захисту інтересів осіб, які не мають можливості в необхідному обсязі здійснювати свої індивідуальні потреби та права, то конкретним завданням опіки та піклування є сприяння і соціальна допомога тим категоріям осіб, які її потребують. Розвиток і вдосконалення даного інституту протягом багатьох століть викликані необхідністю забезпечувати соціальний супровід окремих категорій осіб, які потребують підтримки.

Вважаємо, що потреба людини в турботі про ближнього повинна культивуватися суспільством, заохочуватися всіма можливими способами і, безумовно, «експлуатуватися», але в межах допустимого. Тобто, це означає, що законодавець повинен знайти способи підтримки тих громадян, хто наважився взяти на себе турботу про осіб, які потребують соціального захисту, і стимулювати тим самим інших співгромадян до подібної поведінки.

Висновки і пропозиції. Отже, у даній роботі було досліджено інститут опіки та піклування як соціальну форму захисту фізичних осіб у цивільному законодавстві України. Опіка та піклування є міжгалузевим правовим інститутом, системою норм різної галузевої приналежності, що регулюють відносини по встановленню, здійсненню і припиненню опіки та піклування, об'єднаних спільними завданнями та принципами.

Проведений аналіз сучасного правового регулювання норм про опіку та піклування виявив ряд недоліків чинного законодавства. У ході дослідження сформульовано ряд пропозицій щодо вдосконалення законодавства, наприклад, прийняття нового закону, який регулював би питання опіки та піклування, також назріла необхідність систематизації норм про опіку та піклування, її види, перетворення сукупності норм в систему.

Запропоновані рекомендації дозволять вдосконалити законодавство України про опіку та піклування як форму влаштування фізичних осіб, що потребують соціального захисту.

Таким чином, інститут опіки та піклування зумовлений загальними потребами життя, необхідністю реалізовувати недостатній обсяг дієздатності тим особам, які обмежені в своїх можливостях в силу різних причин, тому цей інститут повинен обов'язково вдосконалюватися, оскільки він є одним з найважливіших напрямків забезпечення нормальної життєдіяльності фізичних осіб, які не можуть самостійно здійснювати свої права та обов'язки.

Список джерел:

1. Галунов М. І., Галунова В. В. Проблемні аспекти правового регулювання опіки та піклування дітей в Україні // Право і суспільство.– 2010. – № 6. С. 86–91
2. Конвенція ООН про права дитини [Електронний ресурс] : міжнар. док. ООН: прийнятий 20 листопада 1989 р. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021
3. Морозова С. Є. Правове регулювання опіки та піклування за цивільним законодавством України [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Морозова Стелла Євгенівна; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2011. – 20 с. – С. 11.
4. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування [Електронний ресурс] : Закон України : прийнятий 13 січ. 2005 р. No 2342- IV. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2342-15>
5. Про охорону дитинства [Електронний ресурс] : Закон України : прийнятий 26 квіт. 2001 р. No 2402- III. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>.
6. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року No 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – No 40-44. – Ст. 356.
7. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців). – Т. 2: Фізична особа. – Серія «Коментарі та аналітика». – Х. : Страйд, 2009. – 296 с.

Бежевець Алла Михайлівна

старший викладач кафедри інформаційного права та права інтелектуальної власності
факультету соціології і права

Національний технічний університет України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», Україна

Крутікова Ірина Денисівна

студентка II курсу

факультету соціології та права

Національний технічний університет України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», Україна

ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОНЯТЬ ЗЛИТТЯ, ПРИЄДНАННЯ ТА РЕЙДЕРСТВО

***Анотація.** У даній науковій статті надається характеристика та здійснюється розмежування рейдерства, поглинання, злиття та приєднання на підставі визначення їх певних особливостей. У статті досліджено визначення терміну «злиття», для цього були проаналізовані позиції вітчизняних науковців щодо визначення даного поняття. Також був проведений аналіз нормативно-правових актів України щодо визначення поняття «злиття». Зазначено правовий аспект злиття юридичних осіб та зазначені розуміння даного поняття як у широкому сенсі, так і у вузькому сенсі. Для визначення терміну «приєднання» були проаналізовані положення українського законодавства та законодавства інших держав. Зазначені основні особливості злиття та приєднання як видів реорганізації юридичних осіб. У статті визначено, що поглинання юридичних осіб можливе як дружнє, так і не дружнє. Дані види були проаналізовані, а також було зазначено їхню мету. Проявом недружнього поглинання прийнято вважати рейдерство, тому було проведено аналіз українських законодавчих актів на предмет закріплення та визначення даного поняття. В Україні відсутній нормативно-правовий акт, де б містилося це поняття, тому термін «рейдерство» визначався за допомогою позицій та думок правознавців інших держав, зокрема, Росії та Сполучених Штатів Америки. У науковій статті зазначено підходи до визначення поняття «рейдерство», зазначена його мета. Також було проведено дослідження щодо походження такої діяльності як рейдерство та походження самого поняття. Для уникнення плутанини було визначено відмінності між недружнім поглинанням та рейдерством. У висновках здійснено визначення головних*

відмінностей між поняттями «злиття», «приєднання» та «рейдерство». Запропоновано спосіб для уникнення плутанини між злиттям, приєднанням та рейдерством, а саме внести у національне законодавство України положення про злиття, приєднання, рейдерство, а також визначити поглинання як окремий вид реорганізації юридичних осіб.

Ключові слова: рейдерство, злиття, приєднання, поглинання, рейдерське захоплення, дружнє поглинання, недружнє поглинання.

Нині Україна, як і інші держави світу, переживає нелегкий час. Виникла несприятлива економічна ситуація, яка була спричинена світовою фінансово-економічною кризою. Через це актуальність питання про реорганізацію юридичних осіб лише зросла за останні роки. На даний час законодавство України визначає декілька видів реорганізації: злиття, приєднання, поділ та перетворення. По своїй суті злиття та приєднання є поглинанням, однак даного визначення у законодавчих актах України немає, хоча цей термін часто використовують на практиці. Поглинанням також вважається і рейдерство. Через відсутність законодавчого тлумачення понять «поглинання» та «рейдерство» доволі часто відбувається плутанина цих явищ зі злиттям та приєднанням. У даній статті надається характеристика та визначено особливості таких видів реорганізації.

Останні дослідження в цій темі пов'язані із визначеннями законодавчих та доктринальних аспектів злиття та приєднання, загальною характеристикою рейдерства та його проблемних питань. Однак науковці все ще не прийшли до єдиної думки щодо цієї теми. Найбільш вагомими дослідженнями в цій сфері можна виділити роботи Артюха М. О., Воротіна В. Є., Загребельного О. М., Саветчука В. М., Туніка І. Ю., Юркевича Ю. М. та інші.

Метою статті є аналіз злиття та приєднання як види реорганізації юридичних осіб, охарактеризувати рейдерство та поглинання як способи захоплення юридичної особи, а також визначити різницю між цими поняттями.

Що ж являє собою поняття «злиття»? На нашу думку, найбільш повно це поняття визначає дослідник Саветчук В. М. Згідно із його позицією, злиттям

юридичних осіб слід вважати створення нової юридичної особи певної організаційно-правової форми та передача їй усіх прав та обов'язків юридичної особи, яка бере участь у злитті, припиняючи свою діяльність у законодавчому порядку [6, с. 106-107].

Однак, не можна не погодитися і з позицією Артюха М. О., який визначив «злиття» як певний процес об'єднання двох компаній в одну, внаслідок чого на базі двох компаній утворюється одна нова юридична особа [1, с. 52].

Цивільний кодекс України, Господарський кодекс України, Закон України «Про акціонерні товариства» використовують термін «злиття», однак не містять його визначення. Законодавче визначення поняття «злиття» в Україні наявне у Законі України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю», відповідно до статті 49 якого злиттям є створення нового господарського товариства - правонаступника з переданням йому всього майна, всіх прав та обов'язків декількох товариств, що припиняються внаслідок цього [2]. Аналізуючи дані положення, можна зробити висновок, що злиття юридичних осіб можливе за їх власним бажанням, якщо інше не зазначено у законодавстві, має такий наслідок як припинення юридичних осіб, які брали участь у злитті, і утворення після цієї процедури нової юридичної особи.

У правовому аспекті злиття виступає як спеціальний спосіб припинення існування юридичних осіб, а їх права, обов'язки та майно переходять до їх правонаступника. Учасників у злитті може бути безліч [8, с. 64]. Якщо говорити про злиття у широкому сенсі, то воно є процесом, під час якого компанії передають контроль іншій юридичній особі. У вузькому ж розумінні – це процес, після котрого права та обов'язки переходять юридичній особі, яка є правонаступником.

Тобто, злиття відбувається тоді, коли дві або більше юридичні особи, припиняючи свою діяльність, об'єднуються в одну нову, передають свої права та обов'язки новоутвореній юридичній особі.

У праві Європейського Союзу злиття має дві форми. Перша форма – створення нової юридичної особи та передавання їй усіх прав та обов'язків, а

друга форма – перехід прав і обов’язків до вже існуючої юридичної особи [4, с. 467]. Отже, у даній системі права злиття та приєднання не відрізняються процедурно.

Закон Республіки Білорусь «Про господарські товариства» визначає приєднання як припинення діяльності одного товариства і передача його прав та обов’язків іншому товариству, до якого воно приєднується [5]. Таким чином, при приєднанні юридична особа входить до складу іншої юридичної особи, припиняючи своє існування.

Отже, злиття та приєднання є видами реорганізації, внаслідок яких юридичні особи припиняють своє існування, передаючи свої права та обов’язки правонаступникам.

Звісно ж, злиття та приєднання мають свої особливі ознаки. Першою ознакою виступає те, що злиття та приєднання є особливим способом реорганізації юридичних осіб. Також ознакою є й те, що ці види реорганізації є процесом та діяльністю юридичних осіб, тобто не є одноразовим і супроводжує господарську діяльність юридичних осіб. Третя ознака – сукупність відносин, до яких належать господарсько-виробничі, організаційно-господарські, внутрішньогосподарські відносини. Окрім цього, злиття в обов’язковому порядку здійснюється на підставі договору про злиття, де визначаються учасники, умови, наслідки реорганізації.

Доволі часто науковці визначають злиття та приєднання як поглинання. Різниця між цими формами реорганізації полягає у порядку передачі майна юридичної особи. Однак, більшість учасників не влаштовує термін «поглинання», тому що воно має специфічний негативний відтінок. Звісно ж проводяться так звані «дружні» поглинання. Саме їх і ототожнюють зі злиттям. Воротін В. Є. наводив яскравий приклад такого поглинання: коли компанія, яка є лідером на ринку, купує другорядну компанію в цій галузі для розширення своєї мережі. Працівники другорядної компанії будуть заявляти, що відбулося злиття, а от компанії-лідеру буде байдуже як називають цей вид реорганізації, адже вона отримала можливість свого розширення [3]. Отже,

метою «дружнього» поглинання є злиття або ж приєднання юридичних осіб на взаємовигідних умовах та добровільній основі.

«Недружнє» поглинання найчастіше відбувається через бажання заволодіти нерухомістю. Однак воно може відбуватися і з метою отримання розкрученої торгової марки, комерційних зв'язків, усунення конкурента та з інших причин. Невеликі підприємства є однією з основних цілей поглиначів. Тобто, практично будь-яке підприємство знаходиться у зоні ризику. Звісно ж ті підприємства, які завчасно захистили свою власність, можуть бути спокійними, але заходи, які вживаються з метою захисту свого майна, повинні узгоджуватися зі спеціалістами у цій сфері [7, с. 12].

«Недружнім поглинанням» заведено вважати рейдерство. Поняття «рейдерство» відносно нещодавно з'явилося у нашій країні, однак на даний час цим словом користуються у різних сферах: політика, економіка, юриспруденція. І це свідчить про велику проблему.

Законодавчо в Україні це поняття не закріплено, тому дати йому визначення та правову оцінку можна лише шляхом аналізу його ознак та позицій щодо цього питання в інших країнах.

За кордоном рейдер виступає тим, хто поглинає юридичних осіб шляхом купування усіх акцій (або часток) для отримання тотального контролю над юридичною особою. Тобто, процес поглинання шляхом викупу усіх акцій або часток є рейдерством. Однак, також дане слово роз'яснюють і як певний раптовий наліт чи напад. У США рейдерство не є чимось незаконним. Там воно є звичайним і цілком законним способом придбання компанії, на яке не потрібно отримувати дозвіл від власника чи директора підприємства. Але в деяких випадках його все ж таки визнають незаконним захопленням [1, с. 53].

В Україні термін «рейдерство» вживається для позначення незаконного заволодіння майном підприємства та його використання не в інтересах власника. Як можна помітити, у кожній країні своя позиція та ставлення до рейдерства. Не так давно рейдерство у нашій державі стало синонімом до певних кримінальних схем для захоплення підприємств. Учасниками у

рейдерських захватах загалом є корумповані посадові особи та правопорушники.

На даний час в Україні є два підходи до визначення поняття «рейдерство». У першому випадку це незаконні захоплення підприємств, а в другому – недружні поглинання.

Поняття «рейдерство» охоплює доволі широке коло дій, починаючи із законного недружнього поглинання і закінчуючи повним захопленням підприємства, в тому числі шляхом бандитизму.

Даний термін, як вже зазначалося, використовується у багатьох сферах суспільного життя. Вважалося, що термін «рейдерство» з'явився у нашому лексиконі внаслідок взаємовідносин із Заходом. Слово «raid» перекладається з англійської мови як напад, а «raider» - нападник.

Однак, дослідники дійшли висновку, що даний термін прийшов з Росії [1, с. 54]. У 90-ті роки минулого століття рейдерство було доволі розповсюдженим явищем у цій країні. Там рейдери виступали спеціалізованими фахівцями із захоплення чужої власності за допомогою конфлікту, який створювали місцеві злочинні угруповання. Рейдерська діяльність розповсюдилася й у нашій країні. Така робота вимагала й вимагає особливої злагодженої та командної роботи юристів, економістів, бухгалтерів, аудиторів тощо. Тогочасні рейдери не гидували будь-якими методами: замовні вбивства власників та акціонерів, погрози, лобізм, біржові махінації, застосування сили та інші правопорушення.

Однак Росія не була «винахідником» рейдерства. У Росії воно набуло поширення у 90-ті роки минулого століття, а на Заході з'явилося ще задовго до цього. За кордоном існують спеціальні рейдерські фірми, які викупають усі акції підприємства та беруть його під свій контроль.

Головною метою рейдерства є отримання прибутку. Однак у нашій країні цей прибуток рейдери отримують загалом незаконним шляхом. Адже це дешевше, а в деяких випадках і швидше, аніж домовлятися з іншими юридичними особами про реорганізацію чи вмовляти власника підприємства на продаж.

Тож, рейдерство має декілька синонімів – «недружнє поглинання», «корпоративний конфлікт» тощо. В Україні рейдерство проявляється в ініціації банкрутства, реприватизації, силових захопленнях, супроводжується підбрюхою документів, шахрайством тощо.

Однак, слід зазначити, що «рейдерство» та «недружнє поглинання» не можуть бути синонімами, адже рейдерство спирається на корупцію, підкуп, порушення законодавства, а при недружньому поглинанні все ж таки присутня певна законність дій сторін.

Проаналізувавши національні нормативно-правові акти, робимо висновок, що у законодавстві відсутні визначення понять «злиття», «приєднання», «поглинання» та «рейдерство».

Відмінність між злиттям та приєднанням полягає у тому, що у першому випадку декілька юридичних осіб об'єднуються та утворюють таким чином нову особу, передаючи їй права, обов'язки та майно, а в другому випадку – юридичні особи або ж одна юридична особа приєднуються до вже існуючої іншої юридичної особи, передаючи їй права, обов'язки та майно. Злиття та приєднання є за своєю суттю поглинанням, частіше за все – «дружнім» поглинанням.

Різниця між злиттям, приєднанням і рейдерством полягає у їх відповідності закону. У разі рейдерства використовуються протиправні засоби заволодіння юридичною особою, а в інших випадках усе відбувається на добровільних засадах та відповідно до законодавства.

Для уникнення плутанини між цими поняттями пропонується внести у національне законодавство України відповідні положення про злиття, приєднання, рейдерство, а також визначити поглинання як окремий вид реорганізації юридичних осіб.

Список джерел:

1. Артюх М. О. Поняття та сутність рейдерства. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2014. № 3. С. 52-54.
2. Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю: закон України від 30 березня 2018 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 13. Ст. 69

3. Воротін В. Є. Корпоративне управління: використання досвіду світової господарської практики в Україні. *Збірник наукових праць УАДУ*. 2007. № 2. С. 48-59.
4. Загребельний О. М. Актуальні проблеми адаптації правового регулювання злиття та поглинання компаній в Україні до права ЄС. *Теорія та практика державного управління*. 2012. № 3. С. 464-469.
5. Про господарські товариства: Закон Республіки Білорусь від 09.12.1992 року. URL: <https://pravo.by/document/?guid=3871&p0=V19202020>
6. Саветчук В. М. Поняття та сутність злиття та приєднання: законодавчий та доктринальний аспекти. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2016. № 40. С. 104-113.
7. Тунік І. Ю. Антирейдер: пособие по противодействию корпоративным захватам / Поляков В. А. СПб.: Питер, 2007. 208 с.
8. Юркевич Ю. М. Припинення юридичних осіб з правонаступництвом: дис. канд. юрид. Наук: 12.00.03 Львів, 2009. 209 с.

Бежевець А. М.

старший викладач кафедри
інформаційного права та права інтелектуальної власності
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», Україна

Монаршук А. О.

студентка 2 курсу
Факультету соціології і права
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», Україна

НЕОБХІДНІСТЬ ЗДІЙСНЕННЯ ДОДАТКОВИХ ВИТРАТ НА ДИТИНУ

Сімейні правовідносини являють собою особливий вид правовідносин, що будуються виходячи з принципу забезпечення насамперед особистих немайнових прав особи, на основі яких формуються майнові. Кожна дитина має право на виховання та розвиток, а щоб таке право забезпечити, на батьків покладається обов'язок утримувати свою дитину. Таким чином із особистого немайнового права випливає майновий обов'язок. У випадку, коли один з батьків ухиляється від такого обов'язку, на нього покладаються аліментні зобов'язання щодо утримання дитини, тобто основні витрати, які він повинен нести для забезпечення невідкладних потреб дитини у харчуванні, одязі, лікуванні тощо. І хоча на сьогодні достатньо неврегульованих аспектів у сфері аліментування, проте вважаємо за доцільне дослідити питання щодо додаткових витрат на дитину.

Сімейний кодекс України передбачає, щотой з батьків, з кого присуджено стягнення аліментів на дитину, а також той з батьків, до кого вимога про стягнення аліментів не була подана, зобов'язані брати участь у додаткових витратах на дитину, що викликані особливими обставинами (розвитком здібностей дитини, її хворобою, каліцтвом тощо)[1]. За цією нормою видно, що незалежно від того, хто з батьків сплачує аліменти на дитину, обов'язок

здійснювати додаткові витрати є рівним для обох батьків. Це означає, що витребувати у другого з батьків можна лише половину суми від таких витрат. Також аналізуючи цю норму та судову практику, беззаперечним є факт, що додаткові витрати покладаються лише на батьків дитини, і ніяк не на родичів чи законних представників[2].

Для того, щоб визначити необхідність здійснення додаткових витрат, потрібно установити це поняття. Сімейне законодавство передбачає наявність звичних та додаткових витрат (зобов'язань). Звичайні витрати – обов'язкові аліментні виплати, що сплачуються регулярно у твердій грошовій сумі або ж за установленою часткою від доходу, в окремих випадках можуть сплачуватись у натуральній формі, ніякі обставини не можуть звільнити від їх сплати. Додаткові витрати – це різновид аліментних зобов'язань, які сплачуються у зв'язку з виникненням особливих обставин разово, періодично чи постійно, але до досягнення дитиною повноліття, при їх визначенні враховується участь другого з батьків. Крім того, у Постанові Верховного Суду від 17.05.2018 роз'яснюється поняття особливих обставин. До таких особливих обставин закон відносить насамперед випадки, коли дитина, яка знаходиться на утриманні батьків, потребує додаткових витрат на неї у зв'язку з розвитком певних її здібностей чи то страждає на тяжку хворобу [3]. Зокрема такі обставини можуть бути як позитивними – наприклад, розвиток таланту дитини, так і негативними – хвороба, що потребує лікування чи профілактики.

Важливою відмінністю також є те, що аліменти за загальним правилом сплачуються до досягнення дитиною повноліття, а в окремих випадках до 23 років, якщо дитина навчається та потребує у зв'язку з цим матеріальної допомоги. Однак ні Сімейний кодекс, ні судова практика не передбачають обов'язок сплачувати додаткові витрати на дитину після її повноліття. Також додаткові витрати не мають мінімального розміру, оскільки визначаються з урахуванням конкретних обставин, тому такий розмір у кожній справі визначається судом на підставі доказів, поданих заявником, які підтверджують розмір понесених або тих, що планується понести, витрат.

Як уже було зазначено вище, необхідність здійснення додаткових витрат на дитину виникає у зв'язку із особливими обставинами, а самі витрати діляться між батьками порівно. У досудовому порядку це можна здійснити уклавши договір між батьками про порядок сплати додаткових витрат або включити такий пункт у договір про сплату аліментів. Такий договір повинен бути укладений письмово і нотаріально посвідчений [4, ст. 429]. На нашу думку, такий спосіб потребує дуже ретельного визначення прав та обов'язків кожної із сторін. Адже при найменших неточностях, наприклад, установлення невірної процедури визначення матеріального стану одного з батьків, можуть постраждати інтереси дитини.

Важчою, однак більш точною є процедура звернення до суду. З позовом до іншого з батьків має право звертатись особа, з якою проживає дитина. У такому випадку вона зобов'язана визначити тверду грошову суму, яку потребує дитина, а також довести наявність обставин, на основі яких мають здійснюватись виплати та підтвердити їх належним чином. Якщо, наприклад, дитина хвора, то повинна бути письмова довідка з лікарні чи інші документи, що підтверджують хворобу. При розгляді справи у суді враховуються витрати, які уже позивач оплатив, матеріальний стан, сімейний стан кожної із сторін, а також інші обставини, що мають істотне значення. У тому випадку, коли відповідач не має змоги повністю оплатити визначену суму, його можуть зобов'язати виплатити лише частину вказаної суми. У тому ж випадку, коли особа, що зобов'язана сплатити витрати не робить цього, то у неї виникає заборгованість, при чому сума може змінитись з урахуванням інфляції та 3 % річних від простроченої суми. Однак цю суму особа все одно повинна сплатити.

До питання необхідності стягнення додаткових витрат суди підходять раціонально, та виходять з позиції, що така необхідність має бути викликана виключно особливими обставинами. У Рішенні Ірпінського міського суду Київської області від 29 травня 2020 року зазначено наступні факти: позивачка вважала за необхідне стягнути додаткові витрати за навчання у приватній школі, поїздки на відпочинок закордон, візити до лікарів, відвідування кафе,

зоопарків, кінотеатрів, покупка розвиваючих іграшок, телефону тощо, позивачка надала усі необхідні чеки та документи, які це підтвердили. Однак суд не задовольнив такі вимоги повністю, оскільки майже усі зазначені витрати є поточними витратами на утримання дитини, входять до складу аліментів, призначених до щомісячного стягнення, і не належать до додаткових витрат в розумінні ст. 185 СК України[5]. Тому суд задовольнив лише окремі витрати на лікування дитини, наголосивши на необхідності наявності особливих обставин.

Таким чином сплата батьками аліментів не позбавляє їх необхідності сплати додаткових витрат на дитину. Однак на відміну від аліментів такі витрати діляться навпіл між батьками, застосовуються виключно щодо батьків та до досягнення дитиною повноліття. Судова практика виходить з принципу, що додаткові витрати можуть бути стягнені лише за особливих підстав з урахуванням різних чинників. Проте у будь-якому випадку, незалежно від взаємовідносин між батьками даний інститут створений для забезпечення інтересів дитини та реалізації її особистих немайнових та майнових прав.

Список джерел:

1. Сімейний кодекс України № 21-22. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>;
2. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 15.05.2006 № 3 «Про застосування судами окремих норм Сімейного кодексу України при розгляді справ щодо батьківства, материнства та стягнення аліментів». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-06#top>;
3. Постанова Верховного Суду від 17 травня 2018 року у справі № 643/11742/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74342341>;
4. Ісаєв А. М. Участь батьків у додаткових витратах на дитину. Матеріали XVIII міжнародної науково-практичної конференції, Цивільне право України: нові виклики і перспективи розвитку, м. Харків, 28 лютого 2020 року, ст. 428-430. URL: http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/SBORNIKI_2020/Sb_Maslov_2020.pdf#page=428;
5. Рішення Ірпінського міського суду Київської області від 29 травня 2020 року у справі № 367/1776/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89521386>.

Гуменюк Віталій Васильович

доцент кафедри кримінального права, кандидат юридичних наук
Національний університет «Одеська юридична академія», Україна

ЗАХИСТ ОСОБИ, СУСПІЛЬСТВА ТА ДЕРЖАВИ ВІД КОРУПЦІЙНИХ І ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ НИМИ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Захист особи, суспільства та держави від корупційних і пов'язаних із ними кримінальних правопорушень законодавчо покладено на Вищий антикорупційний суд.

Засади організації та діяльності Вищого антикорупційного суду, спеціальні вимоги до суддів цього суду та гарантії їх діяльності визначає Закон України "Про Вищий антикорупційний суд" [1].

Завданням Вищого антикорупційного суду є здійснення правосуддя відповідно до визначених законом засад та процедур судочинства з метою захисту особи, суспільства та держави від корупційних і пов'язаних із ними кримінальних правопорушень та судового контролю за досудовим розслідуванням цих кримінальних правопорушень, дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні, а також вирішення питання про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави у випадках, передбачених законом, у порядку цивільного судочинства [2].

Правову основу діяльності Вищого антикорупційного суду становлять Конституція України, Закон України "Про судоустрій і статус суддів", закони України, чинні міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України [3].

Спеціальні вимоги до судді Вищого антикорупційного суду визначені статтею 7 Закону України "Про Вищий антикорупційний суд".

Частиною першою зазначеною статті Закону України "Про Вищий антикорупційний суд" суддею Вищого антикорупційного суду може бути особа, яка відповідає визначеним Конституцією України та Законом України "Про судоустрій і статус суддів" вимогам до кандидатів на посаду судді, а

також додатковим спеціальним вимогам, встановленим цією статтею Закону України "Про Вищий антикорупційний суд".

Відповідно до частини другої статті 7 Закону України "Про Вищий антикорупційний суд" на посаду судді Вищого антикорупційного суду громадянин України може бути призначений, якщо він відповідає вимогам до кандидатів на посаду судді, передбаченим Законом України "Про судоустрій і статус суддів", а також володіє знаннями та практичними навичками, необхідними для здійснення судочинства у справах, пов'язаних з корупцією, та відповідає одній із таких вимог: має стаж роботи на посаді судді не менше п'яти років; має науковий ступінь у сфері права та стаж наукової роботи у сфері права щонайменше сім років; має досвід професійної діяльності адвоката, у тому числі щодо здійснення представництва в суді та/або захисту від кримінального обвинувачення щонайменше сім років; має сукупний стаж (досвід) зазначеної у пунктах 1-3 цієї частини роботи (професійної діяльності) щонайменше сім років.

Водночас з метою ефективності та забезпечення рівності доступу до професії було б доцільно доповнити спеціальні вимоги до судді Вищого антикорупційного суду таким пунктом: "має стаж (досвід) роботи на посадах у місцевих, апеляційних та касаційних судах щонайменше сім років".

Обґрунтуванням даної пропозиції є те, що громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується. Держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізовує програми професійно-технічного навчання, підготовки і перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб [4].

На сьогодні стан правосуддя в Україні не дозволяє вважати, що доступ до професії судді, зокрема, судді Вищого антикорупційного суду, рівний.

Основними проблемами порушення рівності доступу до професії судді є неможливість особи, яка займає посади державної та/або патронатної служби

у судовій системі України, бути кандидатом на посаду судді Вищого антикорупційного суду.

Тобто, полягає питання, чому така особа, яка працює на таких посадах у судовій системі України щонайменше сім років, не може бути кандидатом на посаду судді Вищого антикорупційного суду.

Враховуючи викладене, частина друга статті 7 Закону України "Про Вищий антикорупційний суд" повинна бути у такій редакції:

"2. На посаду судді Вищого антикорупційного суду громадянин України може бути призначений, якщо він відповідає вимогам до кандидатів на посаду судді, передбаченим Законом України "Про судоустрій і статус суддів", а також володіє знаннями та практичними навичками, необхідними для здійснення судочинства у справах, пов'язаних з корупцією, та відповідає одній із таких вимог: має стаж роботи на посаді судді не менше п'яти років; має науковий ступінь у сфері права та стаж наукової роботи у сфері права щонайменше сім років; має досвід професійної діяльності адвоката, у тому числі щодо здійснення представництва в суді та/або захисту від кримінального обвинувачення щонайменше сім років; має стаж (досвід) роботи на посадах у місцевих, апеляційних та касаційних судах щонайменше сім років; має сукупний стаж (досвід) зазначеної у пунктах 1-4 цієї частини роботи (професійної діяльності) щонайменше сім років".

Окрім того, як було зазначено вище, суддею Вищого антикорупційного суду може бути особа, яка відповідає визначеним Конституцією України та Законом України "Про судоустрій і статус суддів" вимогам до кандидатів на посаду судді [5].

Організацію судової влади та здійснення правосуддя в Україні, що функціонує на засадах верховенства права відповідно до європейських стандартів і забезпечує право кожного на справедливий суд, визначено Законом України "Про судоустрій і статус суддів" [6].

На посаду судді може бути призначений громадянин України, не молодший тридцяти та не старший шістдесяти п'яти років, який має вищу

юридичну освіту і стаж професійної діяльності у сфері права щонайменше п'ять років, є компетентним, доброчесним та володіє державною мовою [7, 8].

Порядок призначення на посаду судді вищого спеціалізованого суду за спеціальною процедурою визначено статтею 81 Закону України "Про судоустрій і статус суддів" [9].

Так, на посаду судді відповідного, вищого спеціалізованого суду за спеціальною процедурою може бути призначена особа, яка відповідає вимогам до кандидатів на посаду судді, за результатами кваліфікаційного оцінювання підтвердила здатність здійснювати правосуддя у відповідному суді та з відповідною спеціалізацією, а також відповідає одній із вимог, визначених частиною першою чи другою статті 33 Закону України "Про судоустрій і статус суддів".

Таким чином, до добору кандидатів на посаду судді допускається особа, громадянин України, не молодший тридцяти років.

Відтак полягає питання щодо реалізації доступу до професії судді, зокрема, судді Вищого антикорупційного суду, у віці тридцять років, як це встановлено Конституцією України.

Призначення на посаду судді врегульовано статтею 80 Закону України "Про судоустрій і статус суддів", у якій встановлено, що призначення на посаду судді здійснюється Президентом України на підставі та в межах подання Вищої ради правосуддя, без перевірки додержання встановлених Законом України "Про судоустрій і статус суддів" вимог до кандидатів на посаду судді та порядку проведення добору чи кваліфікаційного оцінювання кандидатів [10].

Набуття повноважень судді можливе виключно після видання указу Президента України про призначення на посаду судді.

Підсумовуючи викладене, зазначені пропозиції щодо розширення переліку осіб, які матимуть право доступу до професії судді Вищого антикорупційного суду, ймовірно, призведуть до покращення здійснення правосуддя Вищого антикорупційного суду, який покликаний для здійснення правосуддя з метою захисту особи, суспільства та держави від корупційних і

пов'язаних із ними кримінальних правопорушень та судового контролю за досудовим розслідуванням цих кримінальних правопорушень, дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні, а також вирішення питання про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави у випадках, передбачених законом, у порядку цивільного судочинства.

Список літератури:

1. Закон України "Про Вищий антикорупційний суд" від 07 червня 2018 року № 2447-VIII, посилання: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2447-19>.
2. Частина перша статті 3 Закону України "Про Вищий антикорупційний суд" від 07 червня 2018 року № 2447-VIII, посилання: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2447-19>.
3. Частина перша статті 2 Закону України "Про Вищий антикорупційний суд" від 07 червня 2018 року № 2447-VIII, посилання: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2447-19>.
4. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР, посилання: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
5. Частина перша статті 7 Закону України "Про Вищий антикорупційний суд" від 07 червня 2018 року № 2447-VIII, посилання: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2447-19>.
6. Закон України "Про судоустрій і статус суддів" від 02 червня 2016 року № 1402-VIII, посилання: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19/>
7. Стаття 127 Конституції України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР, посилання: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
8. Частина перша статті 69 Закону України "Про судоустрій і статус суддів" від 02 червня 2016 року № 1402-VIII, посилання: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19/>
9. Стаття 81 Закону України "Про судоустрій і статус суддів" від 02 червня 2016 року № 1402-VIII, посилання: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19/>
10. Стаття 80 Закону України "Про судоустрій і статус суддів" від 02 червня 2016 року № 1402-VIII, посилання: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19/>

Дмитренко Олександр Олексійович

аспірант першого року навчання кафедри адміністративного
та фінансового права юридичного факультету

Національного університету біоресурсів і природокористування,
Україна

науковий керівник: Курило Володимир Іванович

д.ю.н., професор, чл.-кор. НААН України, заслужений юрист України,
завідувач кафедри адміністративного та фінансового права

Національного університету біоресурсів і природокористування,
Україна

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ БУЛІНГУ ЯК АСОЦІАЛЬНОГО ЯВИЩА

Феномен, відомий нам зараз як булінг, існував протягом усього розвитку людства, він носив різні назви та проявлявся у різних аспектах, однак завжди мав негативний зміст. Саме поняття булінгу походить від англійського “bullying”, що в свою чергу тлумачиться як агресивна поведінка людини з вищим статусом стосовно іншої людини, яка має нижчий статус. Основною метою даного діяння є завдання фізичної або психологічної шкоди з метою самоствердження свого статусу за рахунок переваг над жертвою.

В сучасне законодавство України було введено вищезазначене поняття та відповідну відповідальність за правопорушення. Відповідно до статті 173-4 КУпАП України булінг (цькування), тобто діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психологічному або фізичному здоров'ю потерпілого [1].

Закон України «Про освіту» визначає основні ознаки булінгу, який характеризується систематичністю, наявністю сторін (кривдника та потерпілого та третіх осіб за наявності) та дії або бездіяльності кривдника [2].

З вищевикладеного ми можемо побачити, що визначення та правове регулювання булінгу стосується освітніх закладів та учасників освітнього процесу, у зв'язку з чим губить свою гнучкість. Насамперед, булінг є різновидом дискримінації, причиною якої є, як правило соціальна нерівність. Булінг є глобальним явищем і не обмежується лише навчальними закладами, він проявляється в різних соціальних сферах, які передбачають колективні відносини. Очевидним прикладом прояву може слугувати так звана військова ієрархія – «дідовщина», яка проявляється в пригніченні як фізичному, так і психологічному новобранців.

Також вважаю за необхідне наголосити, що введення поняття булінгу та адміністративної відповідальності за нього у законодавство України, на сьогоднішній день не є абсолютним засобом подолання проблеми, оскільки таке негативне явище існувало протягом практично усієї історії людства – ще з моменту появи общин. Виходячи з чого проблема потребує більш детального аналізу та вивчення.

Сьогодні світ активно змінюється, відбуваються значні зміни як в самому суспільстві, так і в сучасних технологіях, завдяки чому починають з'являтися нові та більш досконалі шляхи боротьби з кривдниками. Завдяки сучасним технологіям з'явилась можливість в певній мірі протидіяти вищезазначеному правопорушенню. Одним із таких варіантів - є фіксування правопорушення на електронний носій з подальшим пред'явленням його, як доказу. Даний варіант в рази може спростити факт встановлення винної чи винних осіб, що в свою чергу може слугувати саме тим механізмом, який буде протидіяти булінгу. Також завдяки популярності соціальних мереж у молодого покоління, антибулінгова політика буде краще сприйматись.

Однак, про можливість повного запобігання ще рано казати. Нажаль чи ні, але виховання залишалось і залишається найдієвішим протидіючим засобом.

Список джерел:

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення: закон України в редакції від 02.04.2020 № 80731-X URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення 17.05.2021 р.).
2. Про освіту: Закон України в редакції від 30.03.2021 № 1369-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Textt> (дата звернення 17.05.2021 р.).

Коїч Дімітрій Мирославович

студент III курсу

Київського національного університету імені Тараса Шевченка,

Україна

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ АВТОНОМІЇ КОРІННИХ НАРОДІВ

Обговорення питання концепції «корінних народів» мало свій початок наприкінці дев'ятнадцятого століття, а вже на початку двадцятого, світу були представлені низка документів, які певним чином зачіпали дану правову і соціальну категорію. Відповідно до Статуту Ліги Націй, корінне населення розглядалось в контексті колоній та територій, контрольованих колоніальними державами, і було визначено як «народи, ще не здатні самостійно витримати складні умови сучасного світу» [1].

Конвенцією Міжнародної організації праці № 169 від 27 липня 1989 року, поняття корінних народів було значно розширене, і під дія цього міжнародного договору поширювалась на народи в незалежних країнах, що вважаються корінними як нащадки тих, хто населяв країну, або певний географічний регіон, до якого належить така країна, на час завоювання, колонізації чи встановлення сучасних державних кордонів, і які, незалежно від свого правового статусу, зберегли деякі або всі свої власні економічні, культурні та політичні інституції [2].

Якщо всесвітня практика стосовно визначення категорії корінних народів на сьогоднішній день прийшла до більш-менш єдиного підходу, то проблема територіальної організації автономії корінних народів все ще залишається предметом дискусії.

У правовій системі національно-територіальна автономія розглядається як різновид територіальної автономії, яка дозволяє розв'язати національне питання. На ділі це означає надання певної самостійності у вирішенні питань внутрішнього життя окремій частині унітарної держави, в якій проживають

національні меншини. До таких автономій ми можемо віднести Аландські острови у Фінляндії, Гренландія та Фарерські острови в Данії.

Декларація ООН про права корінних народів 2007 року визначає права корінних народів, серед яких є право на самовизначення в рамках автономії (ст. 3 і 4 Декларації про права корінних народів). При цьому особливо підкреслюється, що наявність цього права не дозволяє корінному народові претендувати на порушення територіальної цілісності самої держави [3].

Хоча федералізм і територіальна автономія можуть застосовуватися як способи територіальної акомодатії етнічних груп, правом самоврядування в кожному випадку користуються не самі етнічні групи, а в цілому публічно-територіальні колективи, що населяють відповідні території та включають в себе особистостей як «титульної» етнічної групи, так і інших груп (тобто «внутрішніх» меншин).

Ми можемо стверджувати, що надання територіальної автономії і федеративний устрій держави певним чином може використовуватись як форма об'єднання етнічних груп в межах певною територіальної одиниці, надаючи таким групам повноваження щодо самоврядування і самостійного вирішення питань локального значення, проте в такому випадку, правом на управління наділяються не самі корінні народи, а публічно-територіальні колективи в цілому, які проживають на відповідній території, і включають в себе не тільки представників корінної етнічної групи, але і осіб інших груп. Таким чином, надання територіальної автономії не може в повному обсязі вирішувати питання протидії відновлення прав на самоуправління, порушеного унаслідок історичних процесів у формі колонізації і захоплення.

Проте, окрім цих двох форм в юридичній літературі можна виокремити ще один – утворення певної спеціалізованих територій (земель) для проживання етнічних меншин. Зазвичай він не вказується в одному ряду з федералізмом і територіальною автономією з тієї причини, що він, по-перше, в прямому сенсі не має відношення до форм державного устрою, по-друге, не передбачає розподілу державних функцій між двома рівнями управління.

Подібна спеціалізована територія, не вносить коректив в існуючий у державі адміністративно-територіальний устрій. Вона накладаються «поверх» існуючого територіального поділу. Децентралізація і територіальна акомодация меншин в даному випадку виявляються в тому, що етнічні групи на спеціалізованих територіях, можуть наділитися правом використовувати традиційні інститути соціальної організації для здійснення самоврядування відповідно до їх звичайних правових систем (в тій мірі, в який це узгоджується з правовою системою країни в цілому) [4].

Що найважливіше, в даному випадку самоврядуванням наділяється саме етнічна група. Найчастіше такий спосіб застосовують до корінних народів, які зберегли родоплемінної уклад і тим самим відокремлювалися себе від решти населення країни. Правовий режим спеціалізованих територій (резервацій, земель споконвічного проживання корінних народів, національних поселень і т.д.) може бути різним і в більшості випадків передбачає юридичні гарантії збереження традиційного господарства і споконвічній довкілля, проте не передбачає їх наділення статусом публічно-територіальних одиниць. У деяких країнах такі території можуть мати статус муніципалітетів, а інститути соціальної організації корінних народів можуть інтегруватися в систему органів публічної влади (наприклад, Рада гірських гуркхов Дарджилинга в Індії, статус якого закріплений в ст. 243ЗС Конституції).

Список джерел:

1. Стогова, О.В. Проблеми етнополітики в законодавчих актах незалежної України [Текст] / О.В. Стогова // Проблеми права на зламі тисячоліть : матеріали Міжнародної наукової конференції. - Дніпропетровськ : ДНУ ім. Олеся Гончара, 2001. - С. 153-157.
2. Конвенція Міжнародної організації праці Про корінні народи, які ведуть племінний спосіб життя в незалежних країнах № 169 від 27 червня 1989 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_188#Text
3. Декларація ООН про права корінних народів прийнята Генеральною Асамблеєю 13 вересня 2007. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_156#n9
4. Мочалов А.Н. Территориальное устройство государства как способ управления этническим многообразием (конституционно-правовое регулирование в странах БРИКС) // Право. Журнал Высшей школы экономики. 2017. № 3. С. 154–173

Пархоменко Наталія Миколаївна

доктор юридичних наук, професор, вчений секретар Інституту,
Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України,
Україна

КОНСТИТУЦІЙНІ ЗАКОНИ У ЗАРУБІЖНІЙ ЮРИДИЧНІЙ ДОКТРИНІ І ПРАКТИЦІ

В історичній ретроспективі дискусія щодо конституційних законів загалом та органічних законів ведеться ще з XIX століття. Вперше на конституційному рівні органічні закони з'явилися у Франції, але лише у XX столітті було визначено суб'єктів та особливий, ускладнений порядок їх прийняття, процедуру набуття юридичної сили та чинності, їх місце у механізмі правового регулювання. Згідно чинної Конституції Франції органічні закони покликані розвивати її положення щодо основних засад діяльності вищих органів державної влади. Подібні правові норми з часом з'явилися та були закріплені в низці конституцій інших країн: Іспанії, Португалії, Молдові, Румунії та ін. До прикладу, згідно Статті 81 Конституції Іспанії органічними є закони, пов'язані з розвитком основних прав і свобод, закони, що схвалюють Статути автономії і основи виборчої системи, а також інші закони, передбачені Конституцією. Для прийняття, зміни або скасування органічного закону потрібна абсолютна більшість голосів Конгресу при остаточному голосуванні проекту в цілому[1].

Більш чітка класифікація законів передбачена Конституцією Молдови. Зокрема, у Статті 72 «Види законів» зазначено: «(1) Парламент приймає конституційні, органічні та ординарні закони. (2) Конституційні закони - це закони щодо перегляду Конституції. (3) Органічним законом регламентуються: а) виборча система; б) організація і проведення референдуму; с) організація і діяльність Парламенту.... (4) Ординарні закони діють у всіх сферах суспільних відносин, за винятком областей, регульованих конституційними і органічними законами» [2].

Така ж практики спостерігається і в інших державах Східної Європи (Угорщина, Румунія, Словачія, Хорватія, Словенія, Албанія), що пояснюється запозиченням західних моделей та наявністю органічних законів у Чехословаччині та Югославії до розподілу цих держав. Органічний закон як різновид закону та практика органічної законотворчості позитивно сприйняті також у правових системах країн СНД та Балтії. Широкий діапазон використовуваних у Конституціях цих держав термінів, різноманіття форм прийняття та визначення місця таких законів в системі нормативних правових актів з успіхом демонструють широкі можливості використання органічних законів[3].

У зарубіжній юридичній доктрині також існують різні концептуальні підходи до класифікації конституційних законів. Зокрема ведуться дискусії щодо ототожнення та розмежування органічних законів та законів про внесення змін до конституції. На переконання Ф. Дельпере, у всіх європейських державах не слід, зокрема, плутати так званий конституційний закон, закон взагалі (звичайний) і органічний закон (до якого прилучають спеціальний закон). Останній займає проміжне місце між цими законами. В інших системах цей термін використовується, але немає підстав давати йому технічне значення; назві достатньо кваліфікувати закони, метою яких є забезпечення «організації органів державної влади»; тим не менш, розробка таких законів не вимагає дотримання особливих правил більшості або процедурних правил[4; 4, 11]. Жан-Луї Пезан вважає, що органічний закон – це «закон про застосування Конституції» лише у сферах та з питань, суворо обмежених Конституцією[5].

Таким чином, конституційні закони – це закони, якими вносяться зміни та доповнення до конституції та закони, прийняття яких передбачено нормами конституції або назви яких прямо передбачені конституцією. Останні в юридичній доктрині отримали назву органічних. Всі ці закони змістовно пов'язані з конституцією, розвивають та конкретизують її положення, приймаються органами законодавчої влади чи на референдумі.

Відповідно органічні та закони про внесення змін до конституції не ототожнюються, позначають різні за предметом регулювання відносини, мають різний порядок прийняття та набрання юридичної сили. Втім, суб'єктом їх видання може бути лише парламент без права делегування такого повноваження. Особливість законів про внесення змін до конституції полягає в тому, що для їх прийняття передбачені спеціальні правила, а з моменту набуття ними чинності вони стають невід'ємною складовою тексту конституції. Прийняття ж органічних законів здійснюється згідно із особливою процедурою та з питань, які передбачені текстом конституції. При цьому слід відмітити, що такий поділ, зазвичай, не отримує правового закріплення.

Загалом у зарубіжній правовій доктрині сталим є підхід до визначення сутності та змісту конституційного законодавства загалом та органічних законів зокрема.

Список джерел:

1. Конституція Королівства Іспанія Від 27 грудня 1978 року.
https://www.concourt.am/armenian/legal_resources/world_constitutions/constit/spain/spain-r.htm
2. Конституція Республіки Молдова file:///C:/Users/%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D0%B7%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%BB%D1%8C/Downloads/Constitutia%20RM%20format%20mic%20Rus%20Tipar%2014-07-2016.pdf
3. Васильев Д. В. Юридическая природа органических законов. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Казань. 2003.
4. Francis Delperee The meaning of the law file:///C:/Users/%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D0%B7%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%BB%D1%8C/Downloads/paper%2520meaning%2520of%2520law%2520EN%20(2).pdf
5. Jean-Louis Pezant Dictionnaire constitutionnel (Constitutional Dictionary). 1992.
file:///C:/Users/%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D0%B7%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%BB%D1%8C/Downloads/paper%2520meaning%2520of%2520law%2520EN%20(2).pdf

Сохибзода Мухаммаджон Махмадали

кандидат юридических наук,

Таджикский национальный университет, Республика Таджикистан

Рашидов Джамшед Косимович

соискатель кафедры права и сравнительного правоведения

Академии управления при Президенте Республики Таджикистан,

Республика Таджикистан

Акбарализода Джасур Акбарали

магистрант 1 курса,

Таджикский национальный университет,

Республика Таджикистан

ПРАВОВАЯ ПРИРОДА ОБЩЕСТВЕННОЙ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ

***Аннотация.** В статье анализируются и исследуются правовые вопросы общественной экологической экспертизы. Экологическая экспертиза - один из важнейших и эффективных правовых механизмов обеспечения здоровой окружающей среды. В текущих условиях для определения возможного воздействия планируемой хозяйственной и иной деятельности на окружающую среду, потенциальных изменений в окружающей среде, а также для прогнозирования будущей ситуации с целью принятия решений о целесообразности или невозможности реализации проектные решения. Экологическая экспертиза - это независимая форма экологического мониторинга и наблюдения, целью которой является выявление и предотвращение потенциальных угроз для окружающей среды.*

***Ключевые слова:** общественная экологическая экспертиза, состояние окружающей среды, контроль, экологическое право, доктрина, улучшение, законодательство, природа.*

Сегодня устойчивое развитие мировой экономики, науки и технологий, промышленности и сельского хозяйства, увеличение количества отходов и других факторов воздействия человека на окружающую среду привело к установлению и развитию экологического права. Экологические кризисы

распространяются в глобальном масштабе. Именно для предотвращения этих факторов и создания определенной правовой среды в стране разрабатывается экологическое законодательство.

Рациональное и эффективное использование природных ресурсов, охрана окружающей среды - одни из важнейших задач общества. Положительное решение этих проблем, в свою очередь, будет возможно только в том случае, если отношения человека с природой и природными ресурсами будут организованы и управляются систематическим и законным образом. Отношения человека с окружающей средой являются неотъемлемой частью системы общественных отношений и поэтому, как и другие сферы, должны регулироваться правовыми нормами.

Экологическая экспертиза рассматривается многими экспертами как важный правовой инструмент, предотвращающий нанесение ущерба окружающей среде. Оценивая реальную роль экологической экспертизы (особенно государственной) в защите окружающей среды и обеспечении рационального использования природы, мы можем подтвердить, что она так же эффективна, как и любая другая правовая мера экологического права, и способность государства создавать и поддерживать закон. В то же время в науке и практике возникают спорные вопросы по экологической экспертизе и проблемам ее применения, регулирования и внедрения стандартов, что предопределяет актуальность изучения данной точки зрения экологического права, а также предмета данной экспертизы.

Следует отметить, что охрана окружающей среды - одна из важнейших задач государства. Согласно статье 44 Конституции Республики Таджикистан: «Охрана природы, памятников истории и культуры - долг каждого человека [1]». Сегодня никто не может отрицать негативное воздействие людей на окружающую среду с целью удовлетворения своих материальных потребностей, поэтому люди уже живут в экологическом кризисе. Это считается нарушением баланса в экосистемах и взаимоотношений общества с природой. Также, по некоторым оценкам, предотвращение загрязнения

окружающей среды в четыре-пять раз лучше, чем устранение негативных экологических последствий.

Следует отметить, что экологическая экспертиза является одним из видов экспертизы, необходимых для получения разрешения на планируемую хозяйственную деятельность. Именно в связи с порядком проведения экологической экспертизы не только законодательства Республики Таджикистан в области экологии, но и на основании нормативных правовых актов в других областях права, т.е. земельном праве, градостроительстве и сельском хозяйстве.

Юридический институт экологической экспертизы был создан в разные годы ведущими отечественными и зарубежными учеными в области правового регулирования, такими как Р.Дж. Джабборов [15], Х. Махмадуллоев [11], С.А. Боголюбов [4], А. Волков [7], М. Бринчук [5], Б.В. Ерофеев [8], М.В. Хотулева [14], Сохибзода М.М. [12], Д.В. Хаустов [13] и другие. В то же время следует отметить, что в последние годы в нашей стране наблюдается снижение научного внимания к данной проблеме, статей по этой проблеме немного, и этот вопрос не освещается в учебной литературе.

При этом следует учитывать, что экологическая экспертиза проводится в форме государственной и общественной. Цель и положение указанных экспертиз регулируются и рассматриваются отдельно действующим законодательством и доктринами. В связи с вышеизложенным, изучим и проанализируем некоторые существующие вопросы общественной экологической экспертизы.

С принятием Закона Республики Таджикистан «Об экологической экспертизе» начался новый этап в развитии общественной экологической экспертизы.

Закон Республики Таджикистан «Об экологической экспертизе» четко определяет позицию общественной экологической экспертизы по отношению к государству: «Общественная экологическая экспертиза проводится до или одновременно с государственной экологической экспертизой».

Согласно закону, каждая экспертиза - это экспертиза конкретного документа, такого как технико-экономическое обоснование, планируемый или расширенный проект, существующий ремонт, проект международного соглашения или обоснование заявки на лицензию.

В законе впервые провозглашается, что экологической экспертизе могут подлежать проекты нормативных правовых актов, комплексных и целевых программ, генеральные проекты территориального развития, планы развития народного хозяйства.

Заключение общественной экологической экспертизы имеет юридическую силу только после его утверждения органами государственной экологической экспертизы. Как отмечает В.В. Курочкина, что в этом случае, если позиция государственных природоохранных органов по экологическим последствиям планируемой деятельности отличается от позиции общественного объединения по данному вопросу, может возникнуть затруднение в придании юридического статуса заключению общественной экологической экспертизы [10, с. 63].

Финансирование общественной экологической экспертизы обеспечивают общественные объединения, которые ее организуют и проводят. Источником необходимых средств являются общественные экологические фонды, благотворительные организации и другие источники, не запрещенные законодательством Республики Таджикистан.

Общественная экологическая экспертиза отличается от государственной по многим параметрам. Основное отличие состоит в том, что заключение общественной экологической экспертизы носит рекомендательный характер.

Объектами общественной экологической экспертизы в соответствии со статьей 9 Закона Республики Таджикистан «Об экологической экспертизе [2]» являются те же объекты государственной экологической экспертизы, за исключением данных, по которым охраняется государственная, коммерческая или иная тайна. Граждане и общественные объединения имеют право получать информацию о результатах экспертизы отдельных объектов от компетентных государственных органов.

Хотя цели общественной экологической и государственной экспертизы совпадают, методы достижения этих целей различны. Более самостоятельные общественные объединения стремятся привлечь внимание населения к проблемам окружающей среды, и в первую очередь к тем вопросам, которые представляют наибольшую опасность для жизни и здоровья населения, редких природных объектов и комплексов.

Заключение общественной экологической экспертизы может быть использовано как вспомогательный материал при государственной экспертизе, а ее рекомендации могут быть учтены при составлении заключения. Заключение общественной экологической экспертизы вступает в силу после его утверждения специально уполномоченным государственным органом в области экологической экспертизы, но независимо от такого подтверждения заключение может быть опубликовано в средствах массовой информации. Это заключение необходимо направить в орган местного самоуправления, проводящего государственную экологическую экспертизу, заказчику документации, проводящей общественную экологическую экспертизу, в орган местного самоуправления, а также может быть передано другим заинтересованным лицам.

М.В. Хотулева отмечает, что в соответствии с законом общественная экологическая экспертиза допускается независимо от утверждения государством и дальнейшего утверждения ее результатов уполномоченным государственным органом в области экологической экспертизы. Однако в этом случае его заключение носит исключительно информационный и рекомендательный характер для заказчика [14, с.25-42].

По мнению Н.В. Виноградова, несмотря на ограниченные возможности общественной экологической экспертизы - это единственный механизм общественного надзора за государственной экспертизой. По мнению экспертов, необходимо поднять вопрос об усилении права экспертов на доступ к документам, находящимся под их ответственностью за конфиденциальность. Такое использование также может иметь место, если объект экспертизы содержит сведения, составляющие государственную

тайну. Известно, что до принятия Закона «Об экологической экспертизе» существовала группа экспертов, которая проводила закрытый объект с необходимой формой разрешения на общественную экологическую экспертизу [6, с. 135].

Отсюда следует, что вне зависимости от характера последующего использования заключения общественной экологической экспертизы, общественная экологическая экспертиза может проводиться до или одновременно с государственной экологической экспертизой, независимо от государственной экологической экспертизы тех же объектов.

Основным документом, определяющим ее проведение, является Закон Республики Таджикистан «Об экологической экспертизе», который четко определяет разницу общественной экологической экспертизы по отношению к государственной экологической экспертизе: общественные объединения, основная деятельность которых в соответствии с их уставом, это охрана окружающей среды, а также организация и проведение экологических экспертиз, регистрируются в установленном законом порядке.

Закон «Об экологической экспертизе» регулирует многие важные вопросы, но в то же время есть вопросы, требующие детального урегулирования.

Исходя из вышеизложенного, мы выделяем следующие проблемы в этой области:

1. Отсутствие четкого юридического определения и широкого значения слова «экспертиза» способствовало неточному определению термина «экологическая экспертиза», что несовместимо с современным пониманием этого термина.

Согласно статье 1 Закона «Об экологической экспертизе» экологическая экспертиза - установление соответствия или несоответствия проектной документации и других документов требованиям законодательства об охране окружающей среды и рациональном использовании природных ресурсов, включая стандартизацию природных ресурсов.

В ходе экспертизы определяется возможность реализации объекта. Цель такой экспертизы - не допустить негативного воздействия человека на окружающую среду.

Исследователь А. Кадомцева отмечает, что существует вопрос о конфликте интересов внутри экспертной комиссии. Если экспертам разрешено консультировать заказчика, как улучшить проект, то, по мнению большинства ученых, невозможно избавиться от жадности отдельных экспертов к использованию определенного оборудования, определенных программ управления для получения положительного результата для выдвижения заключения по общественной экологической экспертизе [12].

2. Настоящая проблема законодательства состоит в том, что нет регламента о том, как и в каких случаях, проводится общественная экологическая экспертиза. В Законе Республики Таджикистан «Об экологической экспертизе» перечислены только объекты общественной экологической экспертизы. Кроме того, в законодательстве не прописано, как готовить материалы для экологической экспертизы проектов нормативных актов, планов и стратегических программ. Непонятно, что это за материалы, кто их заказывает и из какого источника. Такая ситуация приводит к тому, что общественная экологическая экспертиза не выполняет нормативные акты, планы и программы.

3. Вероятное разнообразие связано с регистрацией общественной экологической экспертизы в органах местного самоуправления. В каких органах следует регистрировать общественную экологическую экспертизу? По месту регистрации общественной экологической экспертизы или по месту реализации проекта?

Реальное противоречие между требованиями законодательства о государственной регистрации общественной экологической экспертизы органами местного самоуправления, не являющимися государственной экологической экспертизой.

4. Наиболее серьезная проблема связана с процедурой получения права на получение документации, которая не распространяется на объекты

экспертизы, «сведения о которых составляют государственную, коммерческую и (или) иную охраняемую законом тайну».

Законодательные рекомендации могут отклонить представление документов на общественную экологическую экспертизу, сославшись, например, на наличие в проектной документации сведений, составляющих коммерческую тайну. Неопределенность термина «коммерческая тайна», регулируемая лишь одной статьей Гражданского кодекса Республики Таджикистан, дает широкие возможности для вольного толкования этого понятия.

5. Неопределенность критериев «участия в качестве наблюдателя» на заседании экспертной комиссии государственной экологической экспертизы. Неясно, каковы права и обязанности наблюдателя. Можно предположить, что наблюдатель может присутствовать на заседании комиссии без права решающего голоса. Однако, поскольку это не определено законом или подзаконными актами, здесь также возможны разные толкования.

В данном случае, например, представители общественной экологической экспертизы настаивали на том, чтобы наблюдатель мог присутствовать на заседании государственной экспертной комиссии только для обсуждения результатов общественной экологической экспертизы [14, с. 37].

6. В соответствии с требованиями статьи 20 Закона Республики Таджикистан «Об экологической экспертизе» результаты общественной экологической экспертизы оформляются в виде заключения общественной экологической экспертизы, которое носит рекомендательный характер. Заключение общественной экологической экспертизы подлежит рассмотрению при государственной экологической экспертизе. Заключение общественной экологической экспертизы может быть опубликовано в средствах массовой информации, в государственных органах, уполномоченных на проведение государственной экологической экспертизы, в органы местной государственной власти и органы городского и сельского самоуправления, заказчика или разработчика другой проектной документации и другой проектной документации; быть представленным.

Однако на практике выводы общественной экологической экспертизы не подтверждаются уполномоченными государственными органами ни под каким предлогом, так как не было ясно, как она проводилась, соблюдены ли требования к ее организации и соблюдению. Эти вопросы получены через регламент организации и проведения общественной экологической экспертизы. Учитывая сложность этого документа и необходимость детальной обработки каждого этапа работы экспертной комиссии, нельзя не согласиться с тем, что проведение общественной экологической экспертизы требует финансовых, временных и профессиональных затрат.

7. Есть проблема с финансированием общественной экологической экспертизы. Средства будут использованы на следующие цели:

- публикация в средствах массовой информации о начале проверки и ее результатах;

- увеличение объекта экспертизы для экспертов (эти затраты являются важной частью, поскольку, как правило, комиссии состоят из 8-12 человек, а объем документации составляет около 1000 листов);

- работа эксперта, председателя, секретаря, оплата затрат на проведение общественной экологической экспертизы.

8. Хотя право доступа к нормативно-технической документации предусмотрено Законом Республики Таджикистан «Об экологической экспертизе», осуществление следующего права невозможно.

Таким образом, общественная экологическая экспертиза выступает в качестве правовой меры по предотвращению строительства объектов, реализации нормативных актов, программ и других решений в ущерб экологической безопасности и, в то же время, в ущерб праву граждан на здоровье и благополучие. В то же время анализ показал, что на сегодняшний день существует ряд проблем в правовом регулировании данного вида экспертизы, которые препятствуют эффективной реализации инициативы общественной экологической экспертизы и требуют решения.

Список источников:

1. Конституция Республики Таджикистан от 6 ноября 1994 г. с изменениями и дополнениями от 26 сентября 1999 г., 22 июня 2003 г. и 22 мая 2016 г. Электронный ресурс: URL: <http://www.mmk.tj> (Дата обращения: 24.02.2021 г.).
2. Закон Республики Таджикистан «Об экологической экспертизе» от 16 апреля 2012 г. 18818. Электронный ресурс: URL: <http://www.mmk.tj> (Дата обращения: 24.02.2021 г.).
3. Обращение Основателя мира и национального единства – Лидера нации, уважаемого Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 26.12.2018. Электронный ресурс: URL: <http://www.president.tj> (Дата обращения: 24.02.2021 г.).
4. Боголюбов С.А. Экологическое право: учебник / С.А. Боголюбов – М.: Юрайт. – 2016. – 382 с.
5. Бринчук М.М. Экологическое право: учебник, 4-е издание – М.: ЭКСМО – 2013. – 374 с.
6. Виноградова Н.В. Проблемы проведения экологической экспертизы в строительстве и участие общественности в принятии решений // Молодой ученый. – 2015. - № 20. – С. 165.
7. Волков А.М. Правовые основы природопользования и охраны окружающей среды: Учебник и практикум для академического бакалавриата - М.: Юрайт. – 2017. – 325 с.
8. Ерофеев Б.В. Экологическое право России: учебник для академического бакалавриата. – М.: Юрайт. – 2016. - 455 с.
9. Кадомцева А.Е. Проблемы проведения общественной экологической экспертизы // Современное право. – 2013. - № 1. – С.20-23.
10. Курочкина В.В. Экологическое право: Учебник для вузов. – М.: Юрайт. – 2013. – С.163.
11. Маъмадуллоев Х.Р. Экспертизаи давлатии экологӣ // Маълумоти илмӣ – оммавӣ. Душанбе: Мушфиқӣ, 2012. - № 4.- С.22-25.
12. Сохибзода М.М., Экологическое право Республики Таджикистан: первое издание. – Душанбе: ЭР-граф, 2020. – С. 548.
13. Хаустов Д.В. Проблемы правового регулирования экологической экспертизы на современном этапе / Д.В. Хаустов // Нефть, Газ и Право. – 2012г. – № 5. – С.29-44.
14. Хотулева М.В. Как организовать общественную экологическую экспертизу // Сибирский экологический вестник. – 2012. - № 13-14. – С.25-42.
15. Джабборов Р.Дж., Азизов И.А., Сохибов М.М. Экологическое право (учебное пособие). Душанбе: Ирфон - 2013. - 260 с.

ARTS, CULTURAL STUDIES AND ETHNOGRAPHY

Моторна Тетяна Федорівна

Магістр, концертмейстер,

Одеської обласної філармонії, Україна

ІДЕЯ ПОГЛЯДУ В САКРАЛЬНІЙ І ХУДОЖНЬО-ТВОРЧІЙ СФЕРІ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ Р. ВАГНЕРА ТА О. МЕССІАНА)

***Анотація.** Символізм ока і погляду, який є невід'ємним елементом всіх міфологій і постійним компонентом іконографії, привертає увагу вчених, вишукування яких здійснюються як в руслі антропоцентричних, так і культово-релігійних позицій. Ідея погляду в сакральній сфері живить образний розклад в іконопису і в художньо-творчому ареалі, а в цьому представляє феномен, який надихає композиторів на нові пошуки в побудові музичних образів. У роботі простежується пролонгація містичних установлень в описі зазначеного символу - на музичну творчість, очевидно пов'язане з сакральними витоками натхнення Р. Вагнера, О. Мессіана.*

***Ключові слова:** ідея погляду, О. Мессіан, Р. Вагнер, тема любовного погляду, фортепіанний цикл, релігійна музика, двадцять поглядів на немовля Ісуса.*

Око (велике око) є одним із символів, який зустрічається майже на самому початку найдавніших, з тих, що дійшли до нас зв'язкових текстів (тексти піраміди фараона Уніса в середині третього тисячоліття до нашої ери [10]). Одним з найбільш відомих стародавніх символів очей є Єгипетський Уаджет, ліве око бога Гора. Цей бог також є одним з головних «дійових осіб» текстів піраміди Уніса. Праве око Гора в єгипетській міфології символізував Сонце, лівий – місяць, який своєю чергою, був одним з важливих атрибутів Ізиди [там же].

У давньогрецькій античності міфи повідомляють про багатоокого велетня Стоокого Аргуса, якого Гера приставила стерегти кохану Зевса Іо; Аргус уособлював зоряне небо, метафорично вказував на пильну людину, вартового [6]. У китайській міфології чотирма очима володіє особливо прозорливий

герой Цанцзе [3]. У індусів третє око Шиви або Будди, сяюча точка або палаюча перлина в середині чола, символізує кристалізацію світла і трансцендентну мудрість, духовну свідомість, надлюдське і божественне начало [4].

У християнському монотеїзмі також використовується знак всевидючого ока на іконах, в розписах в архітектурних конструкціях. Око в трикутнику, символі Трійці, уособлює Главу Божу, а в трикутнику, оточеному сяючим колом, її нескінченну святість. Відзначимо, що око, Око Боже, або всевидюче Око, вживається тільки в однині, а його зображення представлено виключно без вій. Це символ божественного всезнання і всюдисущості, а також образ провидіння [15].

У християнстві зображується погляд спрямований, символізуючи концепцію бачення світу в динаміці його обоження. Вводиться, таким чином, базисний показник, який принципово був відсутній в античному світі: моральна якість милосердя і постійної напруги душі в усвідомленні постійної недосконалості та необхідності символічної жертви для очищення душі, що заперечує самозначимість матеріальних приношень, як це було в античності.

Словом око (очі) називають фізичний феномен, орган сприйняття світлового роздратування, – і його метафізичний сенс як образ-символ розумового, духовного прояву, здатного виявити глибоке внутрішнє бачення [13]. Так складається поетика погляду як виявлення сутності особистості або явища. Цікаво, що слова, пов'язані з семантичним полем «зір», мають також тенденцію до позначення ментальних станів людини – знання і розуміння (дієслово бачити 'знати, розуміти', 'я бачу, ви вже все знаєте'). Так, слово очевидний набуло значення 'зрозумілий, ясний')[14].

XX століття щедро експлуатує і розвиває можливості феномена погляду, створюючи самозначиму відеопродукцію: стрімко розвивалися індустрії кіно, телебачення, фотографії. Відкриттям XX століття став ефект погляду в кадр в кінематографічному заломленні. Глядач мимоволі ставав співучасником дії в силу миттєвого розриву дистанції та повалення «четвертої» стіни. Такий візуальний ефект викликає підвищену увагу до зображуваного, змушує

міркувати про побачене. Майстрами несподіваних, повних сенсу і глибини поглядів були режисери-класики, такі як Л. Годар, І. Бергман, в Росії – О. Тарковський, Г. Панфілов.

Фільм І. Бергмана «Чарівна флейта» – приклад втілення феномена погляду. Протягом п'яти хвилин фільму під звуки увертюри опери, на екрані показані тільки обличчя глядачів – і їхні очі. Карі, сірі, зелені, блакитні очі володарі різноспрямованих поглядів – на завісу, на оркестрантів, вглиб самих себе. Нагнітання обсягу подачі візуального ряду захоплює. Мимоволі твій власний погляд втягується в низку екранних його проявів, намагаючись вловити сенс і об'єкт численних зорових устремлінь.

Увага до зору від початку часів людства до апогею його усвідомлення в ХХ столітті своєрідно пояснює П. Вірільо у своїй книзі «Машина зору» (1988), цитуючи J. Romain: «<...> погляд і його просторово-часова організація передують мови, жесту і їх координації в пізнанні, впізнаванні, навчанні: адже мова йде про образи наших думок, про самих наших думках, про їх когнітивних функціях, яким невідома пасивність» [5,17].

Як зауважив Р. Арнхейм, американський естетик і психолог мистецтва «Зір приходить здалеку, він є свого роду кінематографічний наїзд, перцептивна активність, що починається в минулому і прагне висвітлити сьогодення, окреслити об'єкт нашого миттєвого сприйняття. Тому простір погляду – це не абсолютний, а відносний простір. Існує лише темне світло зірок з далекого минулого ночі часу, і ось це слабке світіння, що дозволяє нам сприймати реальне, бачити, розуміти наше нинішнє оточення, йде з далекої зорової пам'яті, без якої акт погляду немислимий» [5, 111].

Погляд є першою умовою здійснення зорового сприйняття, основою подальшої «обробки зображення об'єктів навколишнього світу» [16]. Антропологи зводять роль погляду до першорядної важливості в існуванні життєвого світу:

«Бачити-це стан, який передбачає максимальне наближення речі, переміщення її в простір погляду. В основі погляду вбачають вже не просто зір, а функцію тіла. Щоб бачити світ сущого, світ речей, предметів, однієї

лише наближеності мало. Людина повинна повернути до них обличчя, їй потрібно захотіти їх побачити, людині потрібно «умовити» їх стати персонажами свого життєвого світу і переконатися в тому, що вони зуміють стати такими» [11,4].

Зримість-здатність бути візуально сприйнятим. Як погляд-вольова дія суб'єкта для сприйняття, так і зримість – вольове прагнення життєвого світу бути побаченим. У просторі видовища погляд виступає у своїй комунікативній ролі, забезпечуючи спілкування і єдність безлічі людей. Свідомість «людини мислячої» не обходиться поглядом як органом сприйняття безпосередньої дійсності. «Внутрішній» зір, внутрішній погляд, погляд душі в саму себе властивий не всім індивідуумам, і не в рівній мірі, але, безумовно, наявний серед можливих глибинних проявів «я» людини.

З часів Середньовіччя фіксацією результатів внутрішнього погляду став літературний жанр видінь, де від імені візійера, що знаходиться під впливом трансцендентної сили, викладається сюжет містичного змісту. Візійер (ясновидець) сприймає інформацію виключно духовно, асоціюючи при цьому зміст бачення з чуттєвими образами. Звичайними обставинами таких видінь є: летаргія, галюцинації, сновидіння [8].

У художній сфері, музичної в першу чергу, яка представляє мистецтво ідеально-символічного значення, крім церковної символіки спрацьовує пролонгація сакральності в буттєві образи. Яскравий приклад-тема любовного погляду в опері «Трістан та Ізольда» Р. Вагнера. Як і всі теми твору, вона виходить з теми томління. Потрібно зауважити, що узагальнюючої теми любові, присвяченої цій ідеї, немає в опері. А ось теми «бажання любові», «чар любові», «захоплення любові» як моральні аспекти любовного прояву – є [12]. Знаючи сюжет опери, зрозуміло, що в повсякденному розумінні прояв любові тут неможливо: почуття морально невиправдано, чому спливає «любов-покаяння» як ловлення «любові-смерті» (спокутної та звеличеної – взагалі це в руслі протестантського розуміння смерті як позбавлення, що не збігається з розумінням цього акту у представників традиційних церков, православної та католицької).

Тема любовного погляду звучить як сполучна партія у вступі до опери «Трістан і Ізольда» Р. Вагнера, рельєфно проходить в третій сцені першої дії. Відмова Трістана прийти до Ізольди призводить до утворення нового лейтмотиву ображеної Ізольди, на матеріалі якого надалі будуються дві сцени. Мотив наполегливо повторюється протягом тривалого часу, при цьому композитор не піклується про можливості його розвитку. В Ізольді зріє почуття ображеної гідності, відчай, який доводиться до екстатичного стану на тлі незгасаючого любовного прагнення до Трістана: між проведеннями лейтмотивів ображеної Ізольди виникає тема любовного погляду.

Яскравий епізод – сцена з напоєм, коли герої приймають рішення померти. До речі сказати, тільки тема смерті має консонантне наповнення: це єдиний вихід зняти заборони на взаємне почуття. У момент, коли герої осушують кубки, в оркестрі проходять лейтмотиви томління, любовного погляду, чар любові, захоплення любові. Так проявляється надзвичайне злиття музики та дії, яке підкріплюється надзвичайно рясними авторськими ремарками в тексті опери «Трістан і Ізольда».

Композитору важливо вибудувати не тільки зовнішнє, але і внутрішню дію, для чого він часто звертається до міміки, виразу обличчя, до погляду як компоненту міміки актора. Ось кілька показових в цьому сенсі авторських ремарок Р. Вагнера:

«Ізольда прислухається і боязко вдивляється в алею. Спонукувана пристрастю, вона підходить ближче і сміливіше вдивляється в темряву»; «Трістан повільно потупляє погляд; під час монологу короля його обличчя все більш і більш затьмарюється скорботою» та ін. [12].

Акцентування погляду артиста в момент виконання ним партії підкреслює важливість постійної внутрішньої дії для повноцінного розкриття образу. Втілення ідеї погляду підкріплюється подієвої конкретикою, в даному випадку погляд як аспект любові [12].

Медитація є різновидом внутрішнього погляду. Термін походить від латинського *meditatio*, точніше від дієслова *meditari*, який в різних контекстах означає «обмірковувати», «подумки споглядати», «виробляти ідеї».

Динамічна функція погляду осмислена була Р. Вагнером – в його «Трістані» і деяких інших творах. Але в XX столітті з'явився інший аспект розуміння даного феномена: його медитативна спрямованість, яка, в цілому, ближче до уявлення про погляд в традиційних церквах.

Цикл «Двадцять поглядів на немовля Ісуса» О. Мессіана багатьма дослідниками тлумачаться саме як медитація, зокрема В. Єкімовський співвідносить термін «погляди» з поняттям медитації [9, 98], відзначаючи, що більшість п'єс мають повільними темпами, достатком повторів, відсутністю динамічних кульмінацій, etc. У «уявному спогляданні» виявляються задіяними безліч людей – разом з виконавцем слухачі стають ланкою зорово-слухових відчуттів, що утворилися, ймовірно, і до середньовічної епохи, від початку часів. Назвою п'єс циклу «погляди» автор провокує свідомість на пошуки всередині пам'яті образів, анонсованих персонажів і об'єкта погляду – немовля Ісуса. Так, свідомо, виробляючи візуально-розумову функцію, безліч людей втягуються в безперервний перетин часу і візуального простору.

У зв'язку з творчістю О. Мессіана представляється можливим говорити про необхідність візуалізації, яка являє собою перетворення невидимого в видиме. У ракурсі психології найбільш важливими представляються два положення; по-перше, те, що візуалізація розглядається як якість і процес, властиві свідомості людини; по-друге, тотожністю щодо свідомого і несвідомого виступають образи як видимі, так і невидимі.

Ці два поняття: задіяність антропного фактора і зв'язок видимого і невидимого – представляються надзвичайно важливими в процесі вивчення явища візуалізації в художньому просторі творів О.Мессіана. У них здійснено найтіснішу взаємодію авторських коментарів, що відносяться до творів, і власне музики. Саме в такому симбіозі народжується чуттєво-зорова візуалізація, або проекція одержуваної інформації в зорові та чуттєві образи, що зводяться свідомістю. Такого роду візуалізація є невід'ємним компонентом осягнення творів композитора. Його музика і коментарі до неї звернені до уявного погляду, стимулюють відчуття музики, в тому числі через візуальні

уявлення; не випадково велике значення надається явищам, пов'язаним з візуалізацією, – світла, кольору, його відтінкам, а також формі, обрису образу.

Коментарі Мессіана зображають світобудову і його складові через призму віросповідального бачення цих сутностей, тобто відносяться більшою мірою до світу почуттів від «глибини серця», а не від базування на сюжеті. Крім попереднього музиці словесного опису, нотний текст Мессіана рясніє коментарями, безпосередньо вказують на задумані композитором візуальні «імітації», в процесі вибудовування представленої раніше «картини». Тим самим, словесний ряд, що викликає візуальні відчуття, включає у творах О. Мессіана не тільки назви його опусів, а й надіслані ним коментарі в самих творах, роз'яснення, які він давав у своїх інтерв'ю, нотатках, а також численні ремарки, якими поцятковані нотні тексти.

Таким чином, словесна складова творів О.Мессіана розгорнута в коментарях, пропонуючи виконавцю і слухачеві зануритися в візуально створений композитором образ: «Раз погляд спрямований на щось певне-вухом вже не судить самотійно<...>» [1,18]

Ще одним значущим якістю словесно-візуальних коментарів і ремарок О. Мессіана є їх звернення до невидимих, нерідко трансцендентних сутностей, які не мають матеріального втілення, такі як Час, Вічність, Дух божественної присутності. Це все суть явища, що не мають безпосередніх візуальних прототипів. Людина створена за подобою Бога, але про це можна говорити виходячи не з буквального прийняття слів. Божественне немовля є непізнаваним розумом, представляючи не стільки людську, скільки вищу сутність.

Цикл О. Мессіана – це твір цілком містичний, але не церковний. Ідея погляду розкривається як висвічування доступних людському розуму сторін Великого. Саме ця особливість (візуалізація трансцендентного) надзвичайно притаманна месіанівській візуалізації, яка тісно пов'язана з християнською традицією. Про природу цієї традиції, посилаючись на слова з послання до Коринтян, писала Є. Бобринська:

«Зір традиційно пов'язувався з глибинними і первинними механізмами контакту зі світом, Богопізнання в християнській традиції також сполучається

з досвідом зору в стійких для нього визначеннях: 'Серцевий зір', 'розумний зір'. Саме зір служить часто аналогією для споглядання розумом 'духовних речей': 'як світлий промінь ока, з'єднавшись з сонячними променями, стає досконалим світлом і таким чином починає бачити чуттєві речі, так і розум, ставши "єдиним духом з Гос подом" (1 Кор. 6: 17), ясно бачить завдяки цьому духовні речі <...>. Зір, сам процес зорового сприйняття завжди володіли в християнській традиції статусом особливого роду духовної діяльності» [2, 229].

Не так просто позначити явище погляду на музичному рівні. Приймаючи погляд за одиницю події, на основі фактурних перемикань можна позначити в окремому випадку носія погляду, а також його об'єкт. Матеріалом для цього обрана п'єса «Погляд радісного духу» (№ 10 в циклі). Найперша тема п'єси коментується автором: «Theme de danse orientale et plain-chantesque – східний танець і григоріанський хорал». [17, т. 1-2].

Оригінальне, дещо дивне поєднання східного танцю і григоріанського хоралу при ближчому розгляді дозволяє виявляти їх спорідненість. Григоріанський хорал-складне історичне явище, привід для різних суджень, але, між усім іншим, багатьма дослідниками відзначається «солодкість» даного зразка середньовічної музичної культури. Середньовічний автор Клавдій говорить про «містичну солодкість» такої музики, Петро Хризолог згадує «містичну кантилену», чернець Отло (IX століття) захоплюється «містичною солодкістю консонансів» [7, 90-91].

Катарсичне Походження «солодкості» зближує хорал і танець. З часу свого виникнення і розвитку григоріанський хорал був вмістилищем Бога. У п'єсі О. Мессіана, у своєму трансформованому вигляді, він продовжує залишатися простором божественної присутності, але відбивається в дзеркалі погляду людської природи, присутньої в другій частині ремарки – «східний танець». Енергія трансцендентного погляду повністю займає розділ *Un peu plus vif*. Стрімкі тріолі на тлі асиметричних трелей рухом від двох *pp* досягають потойбічних звучностей. Автором створюється унікальна ситуація виведення надприродної енергетики з глибин особистості кожного, хто

виконує п'єсу. Можливо, мова йде про збереження частинки Божественного в кожному відтоку душевної енергії, що оживляє ланцюг звучать асиметрій [17, т. 42].

Образ часу займає центральне місце в композиторській поетиці О. Мессіана, втілюючись в її просторових аспектах. Аметричність – ідеал організації звуків у просторі для О. Мессіана. Всього лише додаткова тривалість (самий наочний приклад аметричності) є провідником в нескінченність, божественний світ, якому невідомі земні форми та види метра, часу, минулого, майбутнього [17, Т. 34].

Погляд Божественного звернений на людину. Людська природа в деякій мірі – відображення вищих «гірських» сил. Композитор «заземлює» людську природу фактурою. Розділ *Bien modere – mais de plus en plus vehement* – погляд людський. Повнокровний, багатобарвний, але йде знизу вгору, дивиться на божественне. Виникає ритмічна періодичність, симетрія побудов, щільність звучання вказують на носія погляду – людини. А паралельно звучить тема з додатковою тривалістю малює об'єкт погляду-недосяжну божественність, присутню в нескінченності [17 т. 61-62].

Центральна тема всієї п'єси – тема радості [17, т.35]. Перший раз вона постає в розділі, який відноситься до прояву вищих божественних сил. Потім О. Месіан переводить увагу на погляд людської природи, який призводить до утвердження теми радості [17, т. 134-136]. Тема набуває грандіозного фактурного насичення. Дар божественних сил відкривається людині. Радість, зображена мільйонами поглядів, набуває немислимий масштаб.

Трансформація теми радості не проходить безслідно для найпершої синтетичної теми – східного танцю і григоріанського хоралу. Крім фактурного насичення квартами, два унісонних голоси теми розлучаються до крайніх полюсів клавіатури, таким чином охопивши все звучить простір – велична «зримість Божественного» відбивається в погляді людської природи.

Узагальнюючи вищесказане, можна зробити висновок, що епізоди, пов'язані зі сферою Божественного погляду, характеризуються унісонним одноголосним викладом матеріалу, аметричністю, великою кількістю

мелізмів, трелей, а також особливою експресією музичного руху. Характерними засобами втілення поглядів людської природи є багатоголосна щільна фактура музичного матеріалу, встановлення метра, ритмічної симетрії, помірність руху. Паралельне звучання протилежних просторово-часових характеристик образів свідчить про взаємопроникнення сфер.

Coda п'єси представляє тему радості [17, т. 222-224], а також погляди Божественного [17, т. 225-233] і Людської природи [17, т. 234] в грандіозних звучностях, стверджуючи тим самим необхідність Божественної для Людського, земного світу як проявника горнього, радості як сполучної ланки між раціональним і ірраціональним. У заключному розділі символічним є кількісне співвідношення тактів, в якому людському погляду відводиться найменша частина, що несе в собі в верхньому голосі мотив відбивання Божественного – додаткову тривалість. Таким чином, стверджується нескінченна присутність вищих божественних сил в кожному представнику роду людського. Можна припустити, що музичний простір п'єси, всього циклу дає можливість зустрітися поглядом з самим собою – як володарем людської природи та носієм частинки Бога.

Список джерел:

1. Арановский, М. Что такое программная музыка? Москва: Музгиз, 1962. 117 с.
2. Бобринская, Е. Русский авангард: границы искусства. Москва: Но-вое лит. обозрение, 2006. 294 с.
3. Бодде Д. Мифы древнего Китая. Пер. с англ. яз. // Мифологии древнего мира. Москва: Наука, ГРВЛ, 1977. 542 с.
4. Будон Ринчендуб. История буддизма (Индия и Тибет). Пер. тиб. Е.Е. Обермиллера, пер. с англ. А.М. Донца. С.-Петербург: Евразия, 1999. 336 с.
5. Вирильо П. Машина зрения. С.-Петербург: Наука, 2004. 140с.
6. Гигин «Мифы» / Перевод с латыни Д.О.Торшилова. С.-Петербург: Алетейя, 2000. 261 с.
7. Грубер Р. И. История музыкальной культуры. Москва: Музгиз. Т. 1, 1941. 302 с.
8. Гуревич А. Я. Категории средневековой культуры. Москва: Искусство, 1984. 191 с.
9. Екимовский В.А. Оливье Мессиян. Жизнь и творчество. Москва: Музыка, 1987. 302 с.
10. Коцейовский А.Л. Введение // Тексты пирамид / под общ. ред. А. С. Четверухина. С.-Петербург: Журнал «Нева», Летний Сад, 2000. С. 41.

11. Колодий В. В. Визуальность как феномен и ее влияние на социальное познание и социальные практики. Автореф. дис. на соиск. уч. степени кандидата философских наук. Специальность 09.00.11 «Социальная философия». Томск, 2011. 27с. URL: <http://sun.tsu.ru/mminfo/2011/000413532/000413532.pdf> с. 4
12. Куклинская М. Некоторые особенности «композиторской режиссуры» Рихарда Вагнера <https://mus.academy/articles/nekotorye-osobennosti-kompozitorskoy-rezhissury-r>
13. Нестерович Т. Н. Символизм глаз: мифы и реальность http://bseu.by:8080/bitstream/edoc/77337/1/Nesterovich_T._N..pdf
14. Общеславянский лингвистический атлас. Серия лексико-словообразовательная. Вып. 9. Человек. Краков, 2009. 216 с.
15. Токарев С. А. Ранние формы религии. Москва: Политиздат, 1990. 622 с.
16. Хьюбел Д. Глаз, мозг, зрение / под ред. А. Л. Бызова., Москва: Мир, 1990. 172 с.
17. Messian O. *Vingt Regards sur l' Enfant Jésus pour Piano* (Paris 23 Mars – 8 September 1944). Paris: Durand, 1947. 177 p.

Сасько Максим Романович

аспірант

Львівська Національна Музична Академія ім. Миколи Лисенка, Україна

ОПЕРИ «ЛУЛУ» ТА «ВОЦЕК» АЛЬБАНА БЕРГА ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ СОЦІУМУ XX СТОЛІТТЯ

Початок XX століття, який супроводжувався гострою кризою ідентичності зі свавільним закликком Фрідріха Ніцше «Бог помер!», оголив жах екзистенційного вакууму, змінив відношення до релігії. Відтак життя індивіда не було пов'язане з Богом. Відповідальність за нього стала нести людина, яка пристрасно намагалась віднайти в секуляризованому суспільстві нові цінності. Після першої світової війни художники-експресіоністи переносять на полотна покалічений внутрішній світ особистості, в той самий час коли в музиці композитори оголюють нерв особистості, ідеологічно опираючись на трьох великих «вчителів підозрілості» (за Ріккером [1]), пропонуючи не вірити суспільству, посилаючись на презумпцію недостовірності всіх тих аксіологічних засад, які проголошувались культурою і релігією минулих століть, та сприймаючи їх як грандіозну містифікацію, ідеологічну надбудову над прихованими істинними причинами, як засіб репресії по відношенню до природи людських інстинктів.

Одним із таких показових експресіоністичних творів стала опера Альбана Берга «Воцек». Задумана в період першої світової війни, та закінчена відразу після неї, вона глибоко сколихнула Західну Європу. Сюжет, що описує трагічну долю солдата Воцтека і його любові до Марі та їх незаконно народженої дитини, постає з особливої сторони. В цій опері важко назвати будь-якого героя цілком позитивним: Капітан з Доктором, які вічно знущаються над головним героєм, Марі, яка завжди зраджує Воцтеку з Тамбурмажором та ін.

Ця жахлива історія, яка стала своєрідним прикладом реалізму (в баченні експресіоніста), чудово демонструвала деградацію життєвих ідеалів двох

закоханих під впливом морально виродженого суспільства: одну з причин зради Марі Воццеку можна назвати в зміщенні суспільних цінностей з духовних на матеріальні, зради, яка згодом змусила опинитись головного героя в пастці божевілья і галюцинацій, змушуючи діяти з навмисною, страшною і, водночас, несвідомою жорстокістю. Після насильницької смерті Марі та «неусвідомленого самогубства» Воццека опера закінчується демонстрацією, здавалось би, абсурду: коли дитині Марі кажуть: «Піди поглянь, твоя мама померла!», хлопчик, не усвідомлюючи всього, що трапилось, ніяк не реагує і продовжує далі гратись в «коника» (див. [2]).

Інша експресіоністична опера Альбана Берга «Лулу» свої витoki знайшла в двох комедіях Франка Ведекінда, письменника-експресіоніста. В «Лулу» образ головної героїні подається двояко: ніжної і, водночас, порочної та аморальної людини. Одним із прикладів абсурду можна бачити у ситуації, коли перед тим, як вбити свого першого коханця і останнього чоловіка, вона оспівує свою юність як найвищий дар (див. [3]). В лібрето обох опер знедоленість головних героїв та жорстокість соціуму вимальовують те болото, з якого і намагаються вибратись персонажі. В «Воццеку» драматичний конфлікт виражається у прямому протистоянні соціуму та індивіда, коли в «Лулу» він закладений в характер самої головної героїні, образ якої певним чином можна назвати «продуктом нової епохи».

Атональна музика нововіденської школи на чолі з Арнольдом Шенбергом стала авангардним засобом виразовості в музичному просторі століття – зміна звичного життя людини та створення нового соціального устрою однозначно віддзеркалилось на творчості митців. Тому можна припустити, що Альбан Берг, відкидання звичної тональної системи та використання атональної музики, що упоряджена в нову структуру – додекафонічну серію, - послужило засобом для підсилення вибудовування образів головних героїв та їх оточення, ще більше розкриваючи деградацію суспільства у такий непрямий спосіб.

Таким чином, створюючи опери «Воцек» та «Лулу» та вибудовуючи образ головних героїв, Альбан Берг не дає їм ні найменшої можливості на певну віддушину, на перепочинок, в першому випадку ставлячи людину

всередину аморального соціуму, в другому випадку наділяючи людину якостями, які самі по собі стають причиною низького соціального статусу головної героїні, тим самим відображаючи витіснення традиційних, старих культурних ідеалів новими цінностями.

Список джерел:

1. Риккер П. Конфликт интерпретаций. М.:Издательская группа «Прогресс», 1995, – 414 с.
2. Опера "Воцек" [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://music.e-publish.ru/p149aa1.html>.
3. "Лулу" А. Берг [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.helikon.ru/ru/performances/lulu.html..>

Сторонська Наталія Зенонівна

кандидат мистецтвознавства,

провідний концертмейстер кафедри народних музичних інструментів та вокалу
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, Україна

МИСТЕЦЬКО-ПРОСВІТНИЦЬКІ ПОГЛЯДИ ВАСИЛЯ БАРВІНСЬКОГО В УМОВАХ ТРАДИЦІЙ ГАЛИЧИНИ ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

В реаліях сьогодення важливе місце посідає питання підготовки вчителя і його професійного вдосконалення. Домінантною стає постать педагога, зокрема, педагога-музиканта, діяльність якого не обмежується викладанням навчального предмету, а який здатен ефективно організовувати навчальний процес, стимулювати досягнення учнів, працювати в умовах оптимального вибору педагогічної позиції, технології, змісту та форм навчання. В сучасному світі цифрових технологій ми все ж спостерігаємо відродження національної системи виховання на основі традицій народної педагогіки, яка враховує і тенденції соціального розвитку української держави. Одним із основних шляхів формування національної свідомості є висвітлення правдивої історії, культури та освіти нашого народу, відкриття прихованих сторінок історичної спадщини, повернення імен видатних українських вчених, письменників, педагогів, художників, композиторів, культурних діячів.

Життєвий та творчий шлях видатного представника української музичної культури XX сторіччя Василя Барвінського належить до скарбниці історичної пам'яті нашого народу. З-під пера багатьох дослідників, а саме С. Павлишин [1], В. Грабовського [2], Г. Жук [3], О. Німилович [4], Л. Філоненка [5] та ін. вийшли з друку численні розвідки про митця, опубліковано щоденник його гастрольних подорожей та десятки листів, і це лише початок джерелознавчої та дослідницької роботи.

У збірці В. Барвінського «З музично-письменницької спадщини» [2] наскрізною темою є стан українського музичного мистецтва, перспективи його

розвитку у контексті європейської культури. Подібно, як інші його попередники-галичани – І. Франко, А. Вахнянин, батько композитора – О. Барвінський та ін. – не бачили свою діяльність інакше, як у єдності з Великою Україною, – так і В. Барвінський з раннього дитинства засвоїв пієтет, повагу й любов до України. Здійснена у жовтні 1928 р. подорож детально описана у «Враженнях з побуту на Україні», що опубліковані в газеті «Новий час» наступного, 1929 року [2, 5]. Автор дає широку панораму особистих вражень, що охоплюють не лише музичні події, а й літературні та театральні сфери.

Все ж основний акцент В. Барвінський робить на справах музичних: детально характеризує свої концерти (спільно з віолончелістом Б. Бережницьким) та їх сприйняття публікою в кожному з відвіданих міст – Харкові, Києві, Дніпропетровську і Одесі. Під час перебування в Одесі В. Барвінський відвідав Музично-Драматичний інститут імені Бетховена, ректор якого надав йому інформацію про те, що одеський Муздрамін, окрім навчання у двох корпусах, проводить ще так звані музичні курси на околицях міста для учнів, які через брак часу не можуть у повному обсязі виконати програму інституту. Один професор інформував, за висловом В. Барвінського «...про незвичайно цікаву для нас річ» [2, 64]. Мова йшла про народну школу при Муздраміні, у якій поруч з початковою загальною освітою проводилось початкове навчання музикою. Подібним чином поєднувалась середня загальна із середньою музичною, а відтак вищою з вищою освітою. Це свого роду був експеримент, який у недалекому майбутньому мав показати свої сильні і слабкі сторони. Проте, В. Барвінський вказує на позитивні моменти: по-перше, музичне виховання відбувається у парі із загальною освітою, що усуває певні протиріччя та розбіжності при окремому вихованні; по-друге, у дітей вчасно проявляються музичні здібності, що в іншому випадку усувається від спостереження батьків, які недооцінюють значення музичної освіти або фінансово не спроможні. Подібний перебіг навчання існував уже в Німеччині, а також в Польщі на той час планувалось відкриття музичної гімназії. Із цього невеличкого епізоду бачимо істинне зацікавлення композитором станом музичної освіти підростаючого покоління.

В. Барвінський із самого початку своєї діяльності став на виключно музично-професійний шлях. У ньому вбачав єдину можливість піднести рівень українського музичного життя і зрівняти його з рівнем загальноєвропейським чи світовим [6, 62]. Композитор шукав нових шляхів поєднання професійності і слухацької традиції, що призвело до стилістичних трансформацій у його виразових засобах. З'являються інструментальні твори високої фахової і мистецької вартості і, водночас, доступні у сприйнятті для слухачів. Формувалися не лише стиль, мистецькі засади, основи професіоналізму для молодих галицьких митців, а й інші визначальні складові світогляду, які вперше виявив і змодельовав В. Барвінський, а саме нерозривний зв'язок творчості з власною виконавською практикою, поєднання організаційної, наукової, концертної, публіцистично-критичної, педагогічної та популяризаторської роботи високого професійного рівня в умовах необхідності яскравої національної само ідентифікації, подолання сприйняття своєї культури з позицій меншовартості, другорядності, обмеженості. Натомість, європейське бачення потреб реорганізації та розбудови широкого комплексу напрямків українського музично-культурного процесу, активна громадська позиція, підпорядкування творчої діяльності актуальним суспільним завданням [3, 27].

У заключній частині привітання до 30-ти літнього творчого ювілею композитора (стаття була опублікована у львівському щоденнику *Діло* ч. 47, 1938 р.) С. Людкевич, підсумовуючи загально-музичну діяльність В. Барвінського, не міг оминати його плідну працю на музично-педагогічній ниві. «Але коли в оглядах діяльності композитора відзначаємо та славимо ту незвичайну працездатність на різних полях поза його музичною творчістю – то нам, мабуть, уже від самого переліку його праць як музики-громадянина мусить стати ніяково і виникає перед нами сумнів, чи таку, хоч би найпотрібнішу громадську працю повинен виконувати талановитий музика-композитор та чи навіть найцінніші наслідки ревної педагогічної, наукової чи публіцистичної праці зможуть стати еквівалентом тої втрати, якої легко може зазнати композитор у ділянці властивої, головної своєї праці – музичної творчості» [7, 59].

У часописі «Сучасність» (Мюнхен) за лютий 1988 р. В. Витвицький пише: «Про Барвінського з'являлись в минулому статті з-під пера С. Людкевича, З. Лиська, А. Рудницького, С. Павлишин, Р. Савицького і ін. авторів. Є підстава сподіватись, що з приводу 100-річчя з дня народження композитора, його творчість приверне до себе ширшу увагу шанувальників української класичної музики» [6, 65]. Час показує, що послідовники Великого українця невтомною та копіткою працею повертають нащадкам перлини його композиторської діяльності та досі невідомі сторінки життєвого шляху.

Список джерел:

1. Павлишин С. Василь Барвінський. – К.: Муз. Україна, 1990. 88 с.
2. Барвінський В. З музично-письменницької спадщини / Упор. В. Грабовський. – Дрогобич: Коло, 2004. 256 с.
3. Жук Г. Василь Барвінський і камерний жанр // *Музика*. № 5. 2008. С. 26 – 27.
4. Барвінський В. Мініатюри на лемківські народні пісні / Редактор-упор., вступна стаття О. Німилович. – Дрогобич: *Просвіт*, 2008. 32 с.
5. Барвінський В. Три прелюдії / Редактор-упор., вступна стаття Л. Філоненко, В. Сенкевич. – Дрогобич: Коло, 2006. 32 с.
6. Витвицький В. Музичний дуумвірат // *Сучасність* (Мюнхен). – 1988. № 2. С. 61 – 65.
7. Людкевич С. Василь Барвінський (До 30-ти річчя музичної діяльності) // *Сучасність* (Мюнхен). – 1988. № 2. С. 57 – 60.

BIOLOGY AND BIOTECHNOLOGY

Ahmedova S.E.

National University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek,
Republic of Uzbekistan

Asrarov M.I.

National University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek,
Republic of Uzbekistan

Pozilov M.K.

National University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek,

Sarabekov A.T.

National University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek,
Republic of Uzbekistan

Matchanov A.D.

National University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek,
Republic of Uzbekistan

Mirzakulov S.O.

National University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek,
Republic of Uzbekistan

EFFECT OF *HELICHRYSUM MARACANDICUM* POLYPHENOLS ON THE AMOUNT OF ENZYMES IN THE BLOOD AND THE PROCESS OF MEMBRANE LIPID PEROXIDATION (LPO) IN TOXIC HEPATITIS

Most hepatotoxic chemicals damage liver cells primarily by causing LPO and other oxidative damage. In conditions of toxic hepatitis, damage to liver cells and their organelles can be reversed using plant substances. The pharmacological basis for the correction of liver damage is hepatoprotectors [1]. The basis of

hepatoprotective compounds currently used in clinical practice are plant compounds. These are also called phytohepatoprotectors, and their effect in the treatment of the disease, even if carried out over a long period of time, is considered to be more stable than the effect of synthetic drugs. The corrective effect of phytohepatoprotectors also depends on the amount of compound used and its ability to easily reach the liver. No such data have been reported in the literature that aqueous extracts of *Helichrysum maracandicum* isolated from the plant *Helichrysum maracandicum* exhibit hepatoprotective properties. Based on the above data, in this study, marker enzymes ALT, AST, alkaline phosphatase in rat blood plasma in toxic hepatitis caused by tetrachloromethane (CCl_4), as well as the effect of *Helichrysum maracandicum* aqueous extracts on LPO caused by liver mitochondria Fe^{2+} /citrate were studied rated.

The purpose of the work. The aqueous extract of *Helichrysum maracandicum* consists of studying the effect of polyphenol on tetrachloromethane (CCl_4) on the activity of rat blood plasma ALT, AST and alkaline phosphatase enzymes and mitochondrial membrane LPO caused by Fe^{2+} /citrate.

Research methods. Scientific research on experimental animals was carried out in accordance with the rules of the Institute of Biophysics and Biochemistry "Regulations on bioethics on the use of laboratory animals in scientific research." There are currently many types of toxic hepatitis modeling in animals. One such classic method is a model of toxic hepatitis induced using tetrachloromethane (CCl_4). White male rats with a healthy weight of 180–200 g isolated for the experiment were divided into groups.

I group. Intact (healthy)

Group II. Control (CCl_4 1 ml/kg)

Group III. CCl_4 + Helmar-2 (20 mg/kg)

In experimental group II and III rats, animals were injected subcutaneously with 50% CCl_4 (1 ml / kg) once every 3 days to induce toxic hepatitis. 7 days after CCl_4 administration in rats, after an increase in ALT and AST enzymes in the blood, control group II animals were treated with purified olive oil (1 ml / kg) once a day, and group III with *Helichrysum maracandicum* polyphenols (20 mg / kg) once daily

during the day the animals were sent under the skin of the abdomen. The activity of ALT and AST in the serum of experimental animals was performed using a generally accepted method. [2]. The principle of the method for determining the activity of these enzymes is based on the formation of pyruvic and oxalic acetic acids as a result of chain reactions of ketoglutarate, aspartic and glutamic acids [3].

Alkaline phosphatase (ALP) AMP. Alkaline phosphatase catalyzes the conversion of phosphate groups from 4-nitrophenyl phosphate to 2-amino-2-methyl-1-propanol (AMP), the release of 4-nitrophenol in an alkaline environment. The activity of the enzyme is determined by the rate of formation of 4-nitrophenol, whose optical density is measured at 405 nm (4).

In experimental toxic hepatitis rats, liver mitochondria were isolated by Schneider's differential centrifugation method [5]. A Fe^{2+} /citrate-dependent mitochondrial suppression system was used to detect LPO in the mitochondrial membrane of rats with toxic hepatitis caused by CCl_4 . The swelling kinetics of mitochondria under the influence of Fe^{2+} /citrate (0.3 mg/ml) was determined by changing the optical density at 540 nm in an open cell (volume 3 ml) while constantly stirring its suspension at 26 °C. 50 μM FeSO_4 and 2 mM citrate were used as inducers to induce LPO in mitochondria [6]. The intensity of LPO in the membranes was determined in the following incubation medium (IM): sucrose - 125, KSI - 65, HEPES - 10 (pH 7.2).

The results obtained and their analysis. In order to investigate and analyze the development of toxic hepatitis in animals, it is necessary to determine changes in the amount of ALT and AST enzymes in plasma. Changes in the parameters of this enzyme signal that liver hepatocytes are being damaged. In clinical medicine, ALT, AST, and alkaline phosphatase levels in the blood are determined in conjunction with clinical examinations to assess the functional status of the liver. To assess the hepatoprotective activity of *Helichrysum maracandicum* polyphenols, the effect of rats on the levels of ALT, AST, and alkaline phosphatase enzymes in the blood plasma of rats in a toxic hepatitis model called SS14 was studied.

In rats II and III of the experiment, CCl_4 was administered once every 3 days. According to the results obtained, the amount of ALT and AST in the blood of

animals with toxic hepatitis (group II) was determined to be 204 ± 14.7 E / l and AST 187 ± 15.5 E / l, respectively. This resulted in a 2.7- and 2.2-fold increase in ALT and AST enzymes relative to control, respectively. Blood levels of alkaline phosphatase in rats with toxic hepatitis II were found to be $100.3 \pm 5.6\%$ higher than controls (Table 1). An increase in the amount of these enzymes under the influence of CCl_4 in rats indicates that they have formed a model of toxic hepatitis.

In group III animals with toxic hepatitis, *Helichrysum maracandicum* extract polyphenol (20 mg / kg) was administered subcutaneously once daily for 10 days from 8 days. Plasma ALT, AST, and alkaline phosphatase levels in Helmar-2-infected rats were found to be 3.95 and 1.93-fold lower than in animals with toxic hepatitis (group II), respectively.

Alkaline phosphatase levels in the blood of rats with toxic hepatitis III decreased by $84.3 \pm 5.6\%$ compared to the experimental group. Thus, the natural compound Helmar-2 polyphenol isolated from the plant had a corrective effect by reducing the amount of ALT, AST enzymes in the blood of animals with toxic hepatitis.

In our next experiment, the antioxidant activity of *Helichrysum maracandicum* polyphenol extract in the conditions of toxic hepatitis was studied. Substances that enhance the free radical oxidation of lipids can damage the membrane structure, leading to disruption of the process of ATF synthesis in mitochondria and ionic homeostasis in the cell [7]. Increased generation of free radicals in cells is also a detrimental factor. As a result, free radicals can have a detrimental effect on the membrane [8]. The generation of free radicals enhances the process of lipid peroxidation (LPO), leading to disruption of the structure and properties of the biological membrane. The pathophysiological processes resulting from LPO in the membrane in the setting of toxic hepatitis have been well studied. However, it is very important to correct these disorders using polyphenol compounds isolated from native plants. Toxic hepatitis is inferred based on changes in marker enzymes in the blood in diseases associated with impaired liver function. The levels of ALT, AST, and alkaline phosphatase in the blood are mainly dependent on liver function and

play a key role in protein synthesis in the production and detoxification of biochemicals necessary for the body. Increased levels of ALT, AST, and alkaline phosphatase in the blood have a detrimental effect on liver tissue, leading to an increase in the intensity of membrane lipid peroxidation. We conducted our next experiment to detect hepatic mitochondrial LPO in toxic hepatitis. Mitochondria of rats with experimental toxic hepatitis were isolated and Fe^{2+} /citrate was used to detect LPO process in the membrane. In the CCl_4 -induced toxic hepatitis model, the LPO process on the mitochondrial membrane of rats was found to be $116.9 \pm 15.2\%$ higher than the control. It was found that the LPO process of toxic hepatitis rats delivered *Helichrysum maracandicum* to group III animals called toxic hepatitis was inhibited by $83.3 \pm 5.6\%$, respectively, compared with the indicators of toxic hepatitis (group II) animals.

Thus, the natural compound *Helichrysum maracandicum* polyphenol stabilizes the membrane of the liver mitochondria in toxic hepatitis. Based on the membranafal properties of this compound, it may be the basis for the development of new hepatoprotective drugs in the future.

References:

1. Swain M.G. Hepatic NKT cells: friend or foe // Clin. Sci. (Lond.). – 2008. – V. 114. – P. 457–466.
2. Approved Recommendation (1985) on IFCC Methods for the Measurement of Catalytic Concentration of Enzymes. Part 3: IFCC Method for Alanine Aminotransferase (EC 2.6.1.2) // J. Clin Chem Clin Biochem. -1986. –Vol. 24. –P. 481-495.
3. Gella F.J., Olivella T., Cruz Pastor M., Arenas J., Moreno R., Durban R., Gómez J.A. A simple procedure for routine determination of aspartate aminotransferase and alanine aminotransferase with pyridoxal phosphate // Clin Chim Acta. –1985. – V.153. – P. 241-247.
4. IFCC methods for the measurement of catalytic concentration of enzymes. Part 5: IFCC methods for alkaline phosphatase// J Clin Chem Clin Biochem. -1983. –Vol. 21. –P. 731-748
5. Schneider W.C., Hogeboom G.H. Cytochemical studies of mammalian tissues: the isolation of cell components by differential centrifugation// Cancer. Res. – 1951. – V. 11(1). – P. 1-22.
6. Almeida A.M., Bertoncini C.R., Borecky J., Souza-Pinto N.C., Vercesi A.E. Mitochondrial DNA damage associated with lipid peroxidation of the mitochondrial membrane induced by Fe^{2+} -citrat // An. Acad. Bras. Cienc. – 2006. – V. 78(3). – P. 505-514.

7. Катикова О.Ю. Болезни печени в пожилом возрасте клинические проявления, особенности патогенеза, лечение// Клиническая геронтология. – 2004. – № 7. – С. 126-138.
8. Addabbo F., Montagnani M., Goligorsky M.S. Mitochondria and Reactive Oxygen Species // Hypertension. – 2009. – V. 53. – P. 885–892.

Ilyasov Aziz Saitmuradovich

Doctor of Biological Sciences, Professor of the Department of Anatomy of the Bukhara
State Medical Institute, Republic of Uzbekistan

Sharapova Gulnoza Valentinovna

Teacher, Department of Methods of Teaching Biology,
Navoi State Pedagogical Institute, Republic of Uzbekistan

Yuldashov Murod Khudargonovich

Candidate of Agricultural Sciences, Associate Professor of the Department of Methods
of Teaching Biology, Navoi State Pedagogical Institute, Republic of Uzbekistan

FORMATION OF IMMUNE (LYMPHOID) STRUKTURES OF THE ANAL CANAL OF RATS

Abstract. *The article presents the results of scientific research on the study of the location and distribution of lymphoid formations, their cellular composition in various areas adjacent to the sphincters of the rectum in rats at various stages of postnatal ontogenesis.*

Keywords: *lymphocytes, immunity, mucous membrane, rat, rectum, anal canal, small intestine, lymphoid.*

Introduction. It is known that immunity is the defense system of our body. In the immune defense of the body, the fact that in the mucous membrane of the digestive tract an increase in the number of lymphoid formations towards its distal part is of great importance. But in the literature, the microscopic structure of lymphoid formations in the zone of sphincters of the rat rectum at different stages of postnatal development has not been sufficiently illuminated.

The aim of this work - is to study the features of the location and distribution of lymphoid formations, the anal canal of the rectum in rats in postnatal ontogenesis.

Methods. The material for the study was 85 anal canal preparations taken together with the anus in newborn rats, 6, 11, 16 and 22 days old, 3 months, 6 months, 12 months, and 24 months. the age of the rats. The animals were slaughtered under ether anesthesia; after opening the pelvic cavity, the rectum with the anus was

removed. Sections 8–10 μm thick were stained with hematoxylin-eosin and van Gieson's method. The number of lymphoid formations and their cellular composition were counted along the anal canal sections. For the quantitative analysis of lymphoid cells, a grid with 36 nodal points was inserted into the eyepiece of the microscope. The shape and location of lymphoid accumulations were revealed, the distance between lymphocytes in the clusters was studied depending on age.

Results. In newborn rat pups, lymphoid formations are represented by diffusely located lymphocytes, chains of lymphocytes from 1-3 rows of cells, clusters of round or oval lymphocytes with a fuzzy border from the surrounding tissue. In most cases, accumulations of lymphocytes are found at the base of the crypts.

In the transition zone, single and diffuse accumulations of lymphocytes are detected, located under and above the muscle plates of the mucous membrane, they have an oval and rounded shape. Under the anal pillars of the canal, accumulations of oval-elongated lymphocytes and 1-2 row chains of lymphocytes are revealed, which are evenly distributed and parallel to the anal canal. In the submucosa, lymphoid accumulations lie in the form of a 1-3 row chain of lymphocytes, they are located closer to the muscle plate of the mucous membrane. Arterioles and venules are surrounded by 1-2 row chains of lymphocytes.

In the lamina propria of the mucous membrane in the areas adjacent to the anal columns, oval-shaped accumulations of lymphocytes were revealed. They are located at a small distance from the epithelial cover. In the distal part of the transition zone, clusters of oval or round lymphocytes are located. They do not have a clear border from the surrounding tissue. In this section, in most cases, small single lymphocytes lie next to the capillaries and venules.

From 3 months of age in the pre-sphincter region, lymphoid nodules of round, oval and triangular shape are revealed, they do not have a clear border from the surrounding tissue. The number of cells in lymphoid nodules averages 25.0 ± 1.9 .

Under the anal pillars of the canal, accumulations of oval-elongated lymphocytes and 1-2 row chains of lymphocytes are revealed, which are evenly distributed and parallel to the anal canal. In the submucosa, lymphoid accumulations

lie in the form of a 1-3 row chain of lymphocytes, they are located closer to the muscle plate of the mucous membrane. Arterioles and venules are surrounded by 1-2 row chains of lymphocytes.

Lymphoid formations in the pre-sphincter region and the transition zone are presented in the form of chains and clusters of lymphocytes. From 3 months, lymphoid nodules form in the pre-sphincter region. In the transition zone, they are detected later by the 6th month.

Conclusion. Lymphoid formations in the pre-sphincter region and the transitional zone of the anal canal are presented in the form of chains and clusters of lymphocytes. From 3 months, lymphoid nodules form in the pre-sphincter region. In the transition zone, they are detected later by the 6th month. In the internal sphincter, diffuse lymphocytes are detected. In the intersphincter zone, small accumulations of lymphocytes were noted. In the formation of the local immune system of the rat anal canal, stages can be traced. At the initial stages, diffuse lymphoid tissue is revealed. With age, diffuse lymphoid tissue thickens in the form of lymphoid nodules.

References:

1. Buklis, Yu.V. Investigation of the immune structures of the spleen under conditions of chronic radiation exposure to the body / Yu.V. Buklis // Morphology. - 2010. - T. 137, No. 4. - P. 42.
2. Teshaev Sh. Zh., Khasanova DA Macroscopic structure of Peyer's patches of the rat small intestine and intestinal changes under the influence of chronic irradiation. Operative Surgery and Clinical Anatomy (Pirogov Scientific Journal - 2020), 4 (1), 41-45.
3. Nabiev BB, Khudoiberdiev DK Anatomy of the fetal organs of the human lymphoid system (literature review). Achievements of science and education, 2020 - P. 16 70.
4. Nuraliev N.A., Bektimirov A.M.-T., Alimova M.T., Suvonov K.Zh. Rules and methods of working with laboratory animals in experimental microbiological and immunological research // Methodical manual. - Tashkent, 2016.-- 33 p.

MEDICINE AND PHARMACY

Ambros Ala

Doctor in Medicine, Associate professor, Professor of Biochemistry
and Clinical Biochemistry,
State University of Medicine and Pharmacy “Nicolae Testemițanu” of Moldova,
Republic of Moldova

Coșpormac Mihaela

2nd year student
State University of Medicine and Pharmacy “Nicolae Testemițanu” of Moldova,
Republic of Moldova

MARKERS OF ACUTE RENAL PATHOLOGY

Abstract. *This article describes the biomarkers discovered at the present day used in the early diagnosis of primary acute renal pathologies, as well as their pros and cons.*

Keywords: *Acute Renal Failure, Acute Kidney Injury, Creatinine, Cystatin C, KIM-1, IL-18, NAG, NGAL*

Introduction

Acute renal failure (ARF) and acute renal injury (AKI) are common conditions in hospitalized patients with a mortality rate of 30% to 90%, for which there is currently no specific treatment or therapy (Clermont G, 2002). ARF poses a significant danger to public health, and the prevalence of AKI has doubled in the last decade. The associated morbidity is increasing, and ARF becomes a significant cause of end-stage renal disease, especially among younger patients. Early detection of acute nephrotoxicity is critical to prevent its progression, which is why recent years have been marked by attempts to discover and validate new biomarkers.

Biomarkers discovered at the current stage

Currently, in clinical practice the diagnosis of acute nephrotoxicity is made mainly based on serum creatinine concentration (SCr) - a standard index for the early

identification of renal pathologies based on the calculation of glomerular filtration rate (GFR). Serum creatine is an easy marker to collect and measure, is specific to renal function and is more effective compared to urine flow analysis, which is why it serves as a benchmark in classifying the severity of acute kidney disease (Bellomo R., 2004).

However, serum creatinine levels are affected by renal and non-renal factors, with considerable variations in creatinine excretion based on individual patient factors, time, and test method. Various studies show that significant increases in serum creatinine can be influenced by ingestion of a large amount of meat, sex, race (Mayersohn, 1983), but also the result of non-renal pathologies such as hypertension, diabetes insipidus, rhabdomyolysis (Thomas, 2017). Some pharmacological substances (cimetidine, corticosteroids, phenacemide and active metabolites of vitamin D, etc.) (Andreev E, 1999) may also induce increased creatinine levels. Another disadvantage of Scr is that significant changes can be registered only after at least two days from the onset of a kidney injury, making it impossible to determine the exact onset of ARF (Perez-Valdivieso, 2007), which calls into question the effectiveness of using this biomarker as a standard for diagnosing acute kidney disease. Thus, there is a need to introduce other biomarkers specific to acute nephrotoxicity.

A potential biomarker for ARF diagnosis and GFR evaluation is Cystatin C (CyC), a non-glycosylated protein, which belongs to the family of cystatin protease inhibitors, being completely catabolized in the proximal renal tube. (Mengting Zi, 2018). Although some research states that CyC is unaffected by gender, age, race, protein intake, and muscle mass, as opposed to serum creatinine (Murty, 2013), a 2008 study (Darcy Groesbeck, 2008) found considerable influence of the patient's race, age and gender on CyC levels, with women experiencing lower values, while Knight EL et al (Knight EL, 2004) states that height, body mass and smoking can equally alter the levels of this biomarker. CyC can be collected from plasma and urine with significant results at 12-24 hours post-renal injury, being useful in detecting acute renal nephrotoxicity in critically ill or cardiac patients (Murty, 2013), but is not effective in diagnosing children in critical condition (Hamed HM, 2013).

It is worth mentioning that CyC can also be a biomarker of chronic renal diseases (Carmen A. Peralta, 2011), sepsis (Leem AY, 2017) or heavy metal-induced nephrotoxicity (Prozialeck WC, 2016), (Orr SE, 2017), chronic obstructive pulmonary disease (T. Nakajima, 2016), (Kuniaki Hirai, 2021), (Telo, 2018), diabetic nephropathy (Yun Kyung Jeon, 2011), (Mumtaz Takir, 2016), (Chen H, 2017) and induced by contrast (Meryem Benzer, 2016), (Wang, 2016), (Anand N. Shukla, 2017).

Interleukin-18 (IL-18), a proinflammatory cytokine released by proximal tubule (fig. 1) cells following renal injury, has been noted as a potential identifier of acute renal nephrotoxicity (Chen Xin, 2008), not only in adults, but also in children (Kimberly K. Washburn, 2008), recording significant results before serum creatinine, up to 24 hours after the onset of acute renal injury (Table 1). However, this biomarker has many limitations, with a cohort study published in 2015 stating that IL-18 has a weak to moderate ability to predict or diagnose the onset of ARF / AKI (S. Nisula, 2015), and a study conducted of Haase. M. et al. states that IL-18 has no practical value in the early detection of acute nephrotoxicity, but may serve as a nonspecific biomarker of postoperative inflammation following cardiopulmonary bypass (Haase, 2008). IL-18 can also be a marker of contrast-induced nephropathy (Chirag R. Parikh C. L., 2020) following percutaneous coronary intervention (He, 2014), but also a sign of sepsis (Feng M, 2016) in patients with thrombocytopenia (Yao-Li Cui, 2016) and post-transplant complications (Devarajan, 2006).

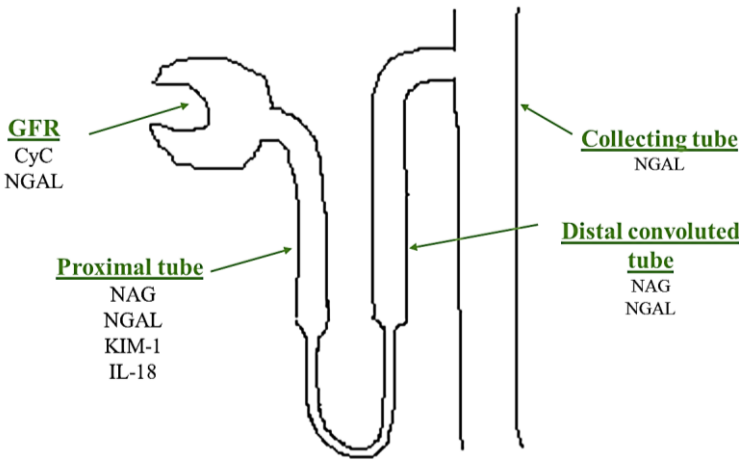

Fig. 1. Nephron origin of biomarkers

Another potential biomarker is the Renal Injury Molecule (KIM-1), which according to several studies (Nora A. Khreba, 2019), (Jin, 2017) is the most expressed gene in renal endotheliocytes following a proximal tubular injury, the marker being absent in the urine and plasma of patients with healthy kidneys. An intensified transcription of the gene has been correlated with decreased GFR (Mira Pavkovic, 2016) (Song J, 2019). The KIM-1 gene is not expressed in other organs, which shows that KIM-1 is specific for kidney function. The name of the enzyme derives from its mechanism of conferring phagocytic properties to normal cells and directing macrophages to the site of injury following a tubular lesion (Song J, 2019) (fig. 2). A recent study questions the practical value of the biomarker (Dennis G. Moledina, 2017), (Wajda J, 2020), however, it should be noted that the research was conducted on a small sample (69 patients), and the results differ from previous studies, but on a relatively larger sample (150 patients) (Lei, 2018), which confirms the clinical efficacy of KIM-1, but recommends its use in combination with other markers (Chirag R. Parikh, 2013). It should be noted that the marker can only be collected from urine, being ineffective in case of anuria. Elevated values of KIM-1 can also be found in viral diseases, chronic nephrotoxicities, autoimmune diseases, clear cell renal cell carcinoma and diabetic nephrotoxicities (Tian L, 2017), (Song J, 2019), (Smeeta Sadar, 2016), sepsis (Fan, 2018), but also in ARF secondary to cirrhosis. decompensated (Lei, 2018).

In the kidneys, N-acetyl- β -D-glucosaminidase (NAG) is the most active lysosomal glycosidase in the proximal endotheliocytes and can be measured by a colorimetric test to confirm the onset of acute nephrotoxicity. Due to the large size of the molecule (approximately 140 kDa), renal filtration is not possible and therefore high urine levels are unlikely to have non-renal origins, with a significant result being obtained from 6 to 24 hours (Liangos O, 2007). This biomarker can be collected from urine and plasma samples, increased enzyme activity being identified not only in ARF / AKI patients, but also those with chronic kidney disease, diabetic nephropathy (Sheira, 2015), (Zhang X. Z., 2017) and contrast-induced nephrotoxicity (Chirag R. Parikh C. L., 2020), (Meryem Benzer, 2016), glomerulonephritis (Claudio Bazzi, 2002), renal dysfunction induced by

antiepileptic treatment (Csáthy L, 2000), early renal and systemic vascular damage caused by hypertension (Amany A Mousa, 2012).

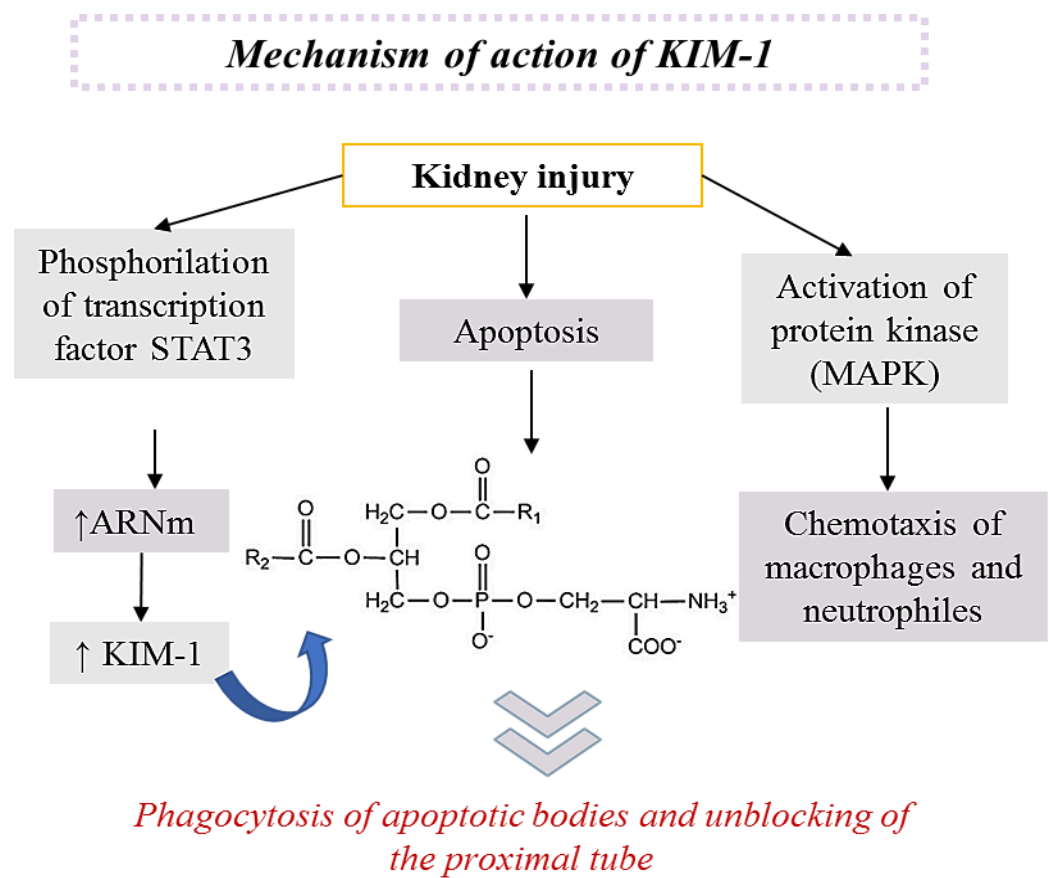

Fig. 2. Mechanism of action of KIM-1

The most promising biomarker potential at the present stage is held by Lipocalin associated with neutrophil gelatinase (NGAL), produced by renal endotheliocytes and leukocytes in response to tubular lesions and systemic inflammation. Numerous studies (Khawaja, 2019), (Ralib AM, 2014), confirmed the clinical value of NGAL use in the early diagnosis of ARF, significant results being obtained starting with 2 hours from plasma and urine samples (Michael Bennett, 2008), being the fastest currently known biomarker. Due to the accessibility of analysis of NGAL concentrations in urine and serum by colorimetric method, but also the relatively short time to record the increase in levels, NGAL seems to be one of the most effective biomarkers in early diagnosis of nephrotoxicity, preceding increases in NAG, IL levels. -18, KIM-1, and especially Serum Creatinine (Matsa R, 2014). The limitations of using this enzyme are that it is synthesized in all

segments of the nephron (fig.1), which makes it difficult to determine the exact segment that has been damaged. In addition, being a specific renal enzyme, increases in NGAL values can be found in chronic kidney disease, in drug or contrast-induced nephrotoxicities (Quintavalle C , 2015), (Abdelsalam, 2018), but also in complications following kidney transplantation (Cui LY, 2015), (Koo, 2016), (Kielar M, 2021), (Maier HT, 2018), (Pezeshgi A, 2016).

Table 1

Currently discovered biomarkers

Biomarker	Nephron origin	Sample	Time	Associated pathologies
NGAL	All regions of the nephron	Plasma Urine	2-4 h	Complications after kidney transplant Chronic kidney disease Contrast-induced nephropathy Decompensated cirrhosis
IL-18	Proximal tube	Plasma Urine	6-24 h	Heart failure Inflammation Contrast-induced nephropathy Chronic kidney disease Sepsis in thrombocytopenia Post-kidney transplant complications
NAG	Proximal tube, Distal convoluted tube	Plasma Urine	12 h	Diabetic nephropathy Chronic kidney disease Glomerulonephritis Hypertension
CyC	Glomerule	Plasma Urine	12-24 h	Diabetic nephropathy Contrast-induced nephropathy Chronic obstructive pulmonary disease (COPD) Chronic kidney disease Excessive smoking
KIM-1	Proximal tube	Urine	12-24 h	Viral diseases Chronic kidney disease Autoimmune diseases Renal carcinoma with clear cells Diabetic nephropathy Decompensated cirrhosis
SCr	Glomerule	Plasma Urine	24-48 h	Chronic kidney disease Nephropathy

Despite the significant progress noted in the field of biomarkers of acute nephrotoxicity, there are a number of limitations that prevent their adoption in clinical practice. Although the usefulness of serum creatinine has been intensely disputed, currently there is no other standardized marker according to which it is

possible to classify renal pathologies and assess their severity. The RIFLE and AKIN classifications, which use SCr values as a reference, are the basic criteria for assessing nephropathy in practice.

In order for a biomarker to be implemented in medical practice, it is necessary to know whether the results obtained can be extrapolated to the general population, knowing the allowable individual variations of the enzyme concentration being indispensable. Currently, there are no studies that have analyzed the influence of sex, age, race and climatic conditions for IL-18, NAG, KIM-1 and NGAL; the contribution of individual factors has been studied for CyC, but due to divided opinions this topic remains in question.

Another impediment in the widespread adoption of the biomarkers mentioned above is the fact that, unfortunately, none have specificity only acute nephrotoxicity, the deviation from the norm of the levels of enzymes in patient's samples being correlated with other pathologies, such as chronic kidney disease or nephropathy secondary to diabetes, hypertension and liver cirrhosis. While most markers are specific to tubular injury, CyC is a marker of GFR and not of kidney damage. Therefore, the identification of ARF/AKI can be questioned, as there is a need to confirm the diagnosis. These impediments suggest that the field of markers of acute nephrotoxicity requires further investigation.

It should be noted that, according to a study conducted in 2011 (Zoltán H. Endre, 2011) the effectiveness of the markers CyC, NGAL, KIM-1 and IL-18 is closely correlated with GFR. At GFR values ≥ 60 ml/min the markers recorded significant values up to 12 hours, while for patients with GFR < 60 ml/min the optimal period was between 12-36 hours. Thus, ensuring an optimal level of GFR should be considered when collecting diagnostic samples. In addition, Ralib A.M et al. suggests that later sampling at ATI hospitalization has superior clinical utility to samples collected at emergency hospitalization (Ralib AM, 2014).

Conclusions

In conclusion, the enzymes NGAL, IL-18, NAG Cystatin C, KIM-1 present promising possibilities for early diagnosis of acute renal pathologies, the best potential being registered by NGAL. All these biomarkers confirmed the diagnosis

of ARF or AKI long before Creatinine, but it is necessary to perform further studies to standardize the values of the markers and determine the influence of individual factors on their values. A symbiotic use of serum Creatinine and any biomarker of the enzymes mentioned above will ensure a faster and more efficient determination of acute nephrotoxicity.

References:

1. Abdelsalam, M. E. (2018). Urinary biomarkers for early detection of platinum based drugs induced nephrotoxicity. *BMC Nephrol*, 19, 219. doi:10.1186/s12882-018-1022-2
2. Amany A Mousa, M. M.-E.-A. (2012). Renal Resistive Index and Urinary N-acetyl-Beta-glucosaminidase as Predictors of Early Renal Involvement in Patients With Essential Hypertension. *World Journal of Nephrology and Urology*, 1(1), 36-41.
3. Anand N. Shukla, M. J. (2017). Diagnostic accuracy of serum cystatin C for early recognition of contrast induced nephropathy in Western Indians undergoing cardiac catheterization. *Indian Heart Journal*, 69(3), 311-315. doi:10.1016/j.ihj.2016.12.010.
4. Andreev E, K. M. (1999). A rise in plasma creatinine that is not a sign of renal failure: which drugs can be responsible? *J Intern Med*, 246(3), 247-252. doi:10.1046/j.1365-2796.1999.00515.x
5. Arthur C.Y. Yeung, A. M. (2018). Neutrophil Gelatinase-Associated Lipocalin (NGAL) in predicting acute kidney injury following orthotopic liver transplantation: A systematic review. *International Journal of Surgery*, 59, 48-54. doi:10.1016/j.ijssu.2018.09.003.
6. Bellomo R., R. C. (2004). Acute renal failure - definition, outcome measures, animal models, fluid therapy and information technology needs: the Second International Consensus Conference of the Acute Dialysis Quality Initiative (ADQI) Group. *Critical Care*, 8(4), R2004-R212. doi:10.1186/cc2872
7. Carmen A. Peralta, R. K. (2011). Cystatin C Identifies Chronic Kidney Disease Patients at Higher Risk for Complications. *JASN*, 22, 147-155. doi:10.1681/ASN.2010050483
8. Chen H, L. H. (2017). Clinical Implication of Cystatin C and β 2-Microglobulin in Early Detection of Diabetic Nephropathy. *Clinical Laboratory*, 63(2), 241-247. doi:10.7754/clin.lab.2016.160719
9. Chen Xin, X. Y. (2008). Urine Neutrophil Gelatinase-Associated Lipocalin and Interleukin-18 Predict Acute Kidney Injury after Cardiac Surgery. *Renal Failure*, 30(9), 904-913. doi:10.1080/08860220802359089
10. Chirag R. Parikh, C. L. (2020). Kidney Biomarkers of Injury and Repair as Predictors of Contrast-Associated AKI: A Substudy of the PRESERVE Trial. *American Journal of Kidney Diseases*, 75(2), 187-194. doi:10.1053/j.ajkd.2019.06.011

11. Chirag R. Parikh, H. T.-P. (2013). Performance of kidney injury molecule-1 and liver fatty acid-binding protein and combined biomarkers of AKI after cardiac surgery. *CJASN*, 8(7), 1079-1088. doi:10.2215/CJN.10971012
12. Claudio Bazzi, C. P. (2002). Urinary N-acetyl- β -glucosaminidase excretion is a marker of tubular cell dysfunction and a predictor of outcome in primary glomerulonephritis. *Nephrology Dialysis Transplantation*, 17(11), 1890-1896. doi:10.1093/ndt/17.11.1890
13. Clermont G, A. C. (2002). Renal failure in the ICU: comparison of the impact of acute renal failure and end-stage renal disease on ICU outcomes. *Kidney Int*, 62(3), 986-996. doi:10.1046/j.1523-1755.2002.00509.
14. Csáthy L, O. A. (2000). Urinary N-acetyl- β -D-glucosaminidase in epileptic children treated with antiepileptic drugs. *Archives of Disease in Childhood*, 83, 420-422.
15. Cui LY, Z. X. (2015). Prognostic Value of Levels of Urine Neutrophil Gelatinase-associated Lipocalin and Interleukin-18 in Patients With Delayed Graft Function After Kidney Transplantation. *Transplant Proc.*, 47(10), 2846-2851. doi:10.1016/j.transproceed.2015.10.042
16. Darcy Groesbeck, A. K. (2008). Age, Gender, and Race Effects on Cystatin C Levels in US Adolescents. *CJASN*, 3(6), 1777-1785. doi:10.2215/CJN.00840108
17. Dawid Szumilas, J. W. (2016). Neutrophil gelatinase-associated lipocalin as a marker of acute renal failure in cancer patients treated with cisplatin. *Nowotwory. Journal of Oncology*, 66(2), 160-166. doi:10.5603/NJO.2016.0025
18. Dennis G. Moledina, I. E.-P. (2017). Performance of Serum Creatinine and Kidney Injury Biomarkers for Diagnosing Histologic Acute Tubular Injury. *American Journal of Kidney Diseases*, 70(6), 807-816. doi:10.1053/j.ajkd.2017.06.031.
19. Devarajan, C. R. (2006). Urine NGAL and IL-18 are Predictive Biomarkers for Delayed Graft Function Following Kidney Transplantation. *American Journal of Transplantation*, 6(7), 1639-1645. doi:10.1111/j.1600-6143.2006.01352.x
20. Ding, W. M. (2015). Early markers of obesity-related renal injury in childhood. *Pediatr Nephrol*, 30, 1-4. doi:10.1007/s00467-014-2976-3
21. Fan, H. Z. (2018). Urinary neutrophil gelatinase-associated lipocalin, kidney injury molecule-1, N-acetyl- β -D-glucosaminidase levels and mortality risk in septic patients with acute kidney injury. *Archives of medical science : AMS*, 14(6), 1381-1386. doi:10.5114/aoms.2018.79006
22. Fei Yan, X. T. (2019). NAG-targeting fluorescence based probe for precision diagnosis of kidney injury. *Chem. Commun.*, 55, 1955-1958. doi:10.1039/C8CC10311A
23. Feng M, S. T. (2016). Detection of Serum Interleukin-6/10/18 Levels in Sepsis and Its Clinical Significance. *J Clin Lab Anal*, 30(6), 1037-1043. doi:10.1002/jcla.21977

24. Gou R., C. J. (2016). KIM-1 Mediates High Glucose-Induced Autophagy and Apoptosis in Renal Tubular Epithelial Cells. *Cell Physiol Biochem*, 38, 2479-2488. doi:10.1159/000445598
25. Haase, M. B. (2008). Urinary interleukin-18 does not predict acute kidney injury after adult cardiac surgery: a prospective observational cohort study. *Crit. Care*, 12, R96. doi:10.1186/cc6972
26. Hamed HM, E.-S. S. (2013). Serum cystatin C is a poor biomarker for diagnosing acute kidney injury in critically-ill children. *Indian J Crit Care Med*, 17(2), 92-98. doi:10.4103/0972-5229.114829
27. He, H. L. (2014). Urinary interleukin 18 as an early indicator to predict contrast induced nephropathy in patients undergoing percutaneous coronary intervention. *Experimental and Therapeutic Medicine*, 8(4), 1263-1266. doi:10.3892/etm.2014.1898
28. Jin, Y. S. (2017). Urinary kidney injury molecule-1 as an early diagnostic biomarker of obstructive acute kidney injury and development of a rapid detection method. *Molecular Medicine Reports*, 15, 1229-1235. doi:10.3892/mmr.2017.6103
29. Khawaja, S. J. (2019). The utility of neutrophil gelatinase-associated Lipocalin (NGAL) as a marker of acute kidney injury (AKI) in critically ill patients. *Biomark Res*, 7, 4. doi:10.1186/s40364-019-0155-1
30. Khosravi, N. a. (2020). Importance of Urinary NGAL Relative to Serum Creatinine Level for Predicting Acute Neonatal Kidney Injury. *Iranian Journal of Neonatology IJN*, 11(4), 21-24. Retrieved from http://ijn.mums.ac.ir/article_16270.html
31. Kielar M, D. P.-B.-P.-C. (2021). Urinary NGAL Measured after the First Year Post Kidney Transplantation Predicts Changes in Glomerular Filtration over One-Year Follow-Up. *Journal of Clinical Medicine*, 10(1), 43. doi:10.3390/jcm10010043
32. Kimberly K. Washburn, M. Z. (2008). Urinary interleukin-18 is an acute kidney injury biomarker in critically ill children. *Nephrol Dial Transplant*, 23, 566-572. doi:10.1093/ndt/gfm638
33. Knight EL, V. J. (2004). Factors influencing serum cystatin C levels other than renal function and the impact on renal function measurement. *Kidney Int.*, 65(4), 1416-1421. doi:10.1111/j.1523-1755.2004.00517.x
34. Koo, T. Y. (2016). Pre-transplant Evaluation of Donor Urinary Biomarkers can Predict Reduced Graft Function After Deceased Donor Kidney Transplantation. *Medicine*, 95(11), e3076. doi:10.1097/MD.0000000000003076
35. Kuniaki Hirai, A. T. (2021). Serum creatinine/cystatin C ratio as a surrogate marker for sarcopenia in patients with chronic obstructive pulmonary disease. *Clinical Nutrition*, 40(3), 1274-1280. doi:10.1016/j.clnu.2020.08.010.

36. Leem AY, P. M. (2017). Value of Serum Cystatin C Measurement in the Diagnosis of Sepsis-Induced Kidney Injury and Prediction of Renal Function Recovery. *Yonsei Med J*, 58(3), 604-612. doi:10.3349/ymj.2017.58.3.604
37. Lei, L. L. (2018). Value of urinary KIM-1 and NGAL combined with serum Cys C for predicting acute kidney injury secondary to decompensated cirrhosis. *Sci Rep*, 8, 7962. doi:10.1038/s41598-018-26226-6
38. Liangos O, P. M. (2007). Urinary N-acetyl-beta-(D)-glucosaminidase activity and kidney injury molecule-1 level are associated with adverse outcomes in acute renal failure. *J Am Soc Nephrol*, 18(3), 904-912. doi:10.1681/ASN.2006030221
39. Lu, H. ., (2019). Urinary NGAL and KIM-1 Are the Early Detecting Biomarkers of Preterm Infants with Acute Kidney Injury. *Yangtze Medicine*, 3, 183-194. doi:10.4236/ym.2019.33019.
40. Luo Q.-H., C. M.-L.-L.-C. (2016). Evaluation of KIM-1 and NGAL as Early Indicators for Assessment of Gentamycin-Induced Nephrotoxicity In Vivo and In Vitro. *Kidney Blood Press Res*, 41, 911-918. doi:10.1159/000452592
41. Maier HT, A. M. (2018). Prediction of delayed graft function and long-term graft survival by serum and urinary neutrophil gelatinase-associated lipocalin during the early postoperative phase after kidney transplantation. *PLOS ONE*, 13(1), e0189932. doi:10.1371/journal.pone.0189932
42. Matsa R, A. E. (2014). Plasma and urine neutrophil gelatinase-associated lipocalin in the diagnosis of new onset acute kidney injury in critically ill patients. *Crit Care*, 18(4), R137. doi:10.1186/cc13958.
43. Mayersohn, M. C. (1983). The influence of cooked meat meal on creatinine plasma concentration and creatinine clearance. *British journal of clinical pharmacology*, 15(2), 227-230. doi:10.1111/j.1365-2125.1983.tb01490.x
44. Mengting Zi, Y. X. (2018). Involvement of cystatin C in immunity and apoptosis. *Immunology Letters*, 80-90. doi:10.1016/j.imlet.2018.01.006.
45. Meryem Benzer, H. A. (2016). Serum NGAL, cystatin C and urinary NAG measurements for early diagnosis of contrast-induced nephropathy in children. *Renal Failure*, 38(1), 27-34. doi:10.3109/0886022X.2
46. Michael Bennett, C. L. (2008). Urine NGAL Predicts Severity of Acute Kidney Injury After Cardiac Surgery: A Prospective Study. *CJASN*, 3(3), 665-673. doi:10.2215/CJN.04010907
47. Mira Pavkovic, C. R.-C.-G. (2016). Detection of Drug-Induced Acute Kidney Injury in Humans Using Urinary Kim-1, miR-21, -200c, and -423. *Toxicological Sciences*, 152(1), 2015-213. doi:10.1093/toxsci/kfw077

48. Mumtaz Takir, A. D. (2016). Cystatin-C and TGF- β levels in patients with diabetic nephropathy. *Nefrología*, 36(6), 653-659. doi:10.1016/j.nefro.2016.06.011.
49. Murty, M. S. (2013). Serum cystatin C as a marker of renal function in detection of early acute kidney injury. *Indian Journal of nephrology*, 23(3), 180-183. doi:10.4103/0971-4065.111840
50. Nora A. Khreba, M. A.-K. (2019). Kidney Injury Molecule 1 (KIM-1) as an Early Predictor for Acute Kidney Injury in Post-Cardiopulmonary Bypass (CPB) in Open Heart Surgery Patients. *International Journal of Nephrology*, 2019, 6. doi:10.1155/2019/6265307
51. Orr SE, B. C. (2017). Chronic Kidney Disease and Exposure to Nephrotoxic Metals. *International Journal of Molecular Sciences*, 18(5), 1039. doi:10.3390/ijms18051039
52. Özlem Bostan Gayret, M. T. (2018). Are there any new reliable markers to detect renal injury in obese children? *Renal Failure*, 40(1), 416-422. doi:10.1080/0886022X.2018.1489284
53. Perez-Valdivieso, J. R.-R. (2007). Prognosis and serum creatinine levels in acute renal failure at the time of nephrology consultation: an observational cohort study. *BMC nephrology*, 8, . doi:10.1186/1471-2369-8-14
54. Pezeshgi A, A. A. (2016). Role of plasma neutrophil gelatinase-associated lipocalin as an emerging biomarker of acute renal failure following kidney transplantation and its correlation with plasma creatinine. *J Renal Inj Prev.*, 5(2), 98-103. doi:10.15171/jrip.2016.21
55. Prozialeck WC, V. A. (2016). Evaluation of cystatin C as an early biomarker of cadmium nephrotoxicity in the rat. *Biometals*, 29(1), 131-146. doi:10.1007/s10534-015-9903-3
56. Quintavalle C, A. C. (2015). Neutrophil Gelatinase-Associated Lipocalin and Contrast-Induced Acute Kidney Injury. *Circ Cardiovasc Interv*, 8(9), e002673. doi:10.1161/CIRCINTERVENTIONS.115.002673
57. Ralib AM, P. J. (2014). The clinical utility window for acute kidney injury biomarkers in the critically ill. *Crit Care.*, 18(6), 601. doi:10.1186/s13054-014-0601-2
58. S. Nisula, R. Y. (2015). Predictive value of urine interleukin-18 in the evolution and outcome of acute kidney injury in critically ill adult patients. *British Journal of Anaesthesia*, 114(3), 460-468. doi:10.1093/bja/aeu382
59. Sheira, G. N. (2015). Urinary biomarker N-acetyl- β -D-glucosaminidase can predict severity of renal damage in diabetic nephropathy. *J Diabetes Metab Disord*, 14, 4. doi:10.1186/s40200-015-0133-6
60. Smeeta Sadar, D. K. (2016). Protective effect of L-glutamine against diabetes-induced nephropathy in experimental animal: Role of KIM-1, NGAL, TGF- β 1, and collagen-1. *Renal Failure*, 38(9), 1483-1495. doi:10.1080/0886022X.2016.122
61. Song J, Y. J. (2019). Understanding kidney injury molecule 1: a novel immune factor in kidney pathophysiology. *Am J Transl Res*, 11(3), 1219-1229.

62. T. Nakajima, H. N. (2016). Plasma Cathepsin S and Cathepsin S/Cystatin C Ratios are potential biomarkers for COPD. *Hindawi*, 2016, 4093870. doi:10.1155/2016/4093870
63. Tanase, D., Gosav, E., Radu, S., Costea, C., Ciocoiu, M., Carauleanu, A., . . . Rezus, C. (2019). The Predictive Role of the Biomarker Kidney Molecule-1 (KIM-1) in Acute Kidney Injury (AKI) Cisplatin-Induced Nephrotoxicity. *Int. J. Mol. Sci*, 20(20), 5238. doi:10.3390/ijms20205238
64. Telo, S. K. (2018). Serum Cystatin C Levels in COPD: Potential Diagnostic Value and Relation between Respiratory Functions. *Journal of medical biochemistry*, 37(4), 434-440. doi:10.1515/jomb-201-0064
65. Thomas, D. &. (2017). Limitations of serum creatinine as a marker of renal function. *Scholars Academic Journal of Pharmacy (SAJP)*, 6, 168-170. doi:10.13140/RG.2.2.20047.84641
66. Tian L, S. X. (2017). Kidney Injury Molecule-1 is Elevated in Nephropathy and Mediates Macrophage Activation via the Mapk Signalling Pathway. *Cell Physiol Biochem*, 41, 769-783. . doi:10.1159/000458737
67. Wajda J, D. P.-C. (2020). The Marker of Tubular Injury, Kidney Injury Molecule-1 (KIM-1), in Acute Kidney Injury Complicating Acute Pancreatitis: A Preliminary Study. *Journal of Clinical Medicine*, 9(5), 1463. doi:10.3390/jcm9051463
68. Wang, M. Z. (2016). Significance of Cystatin C for Early Diagnosis of Contrast-Induced Nephropathy in Patients Undergoing Coronary Angiography. *Medical science monitor : international medical journal of experimental and clinical research*, 22, 2956-2961. doi:10.12659/msm.897241
69. Yao-Li Cui, B. W.-M.-H.-J.-Q. (2016). Interleukin-18 and miR-130a in severe sepsis patients with thrombocytopenia. *Patient Preference and Adherence*, 10, 313-319. doi:10.2147/PPA.S95588
70. Yun Kyung Jeon, M. R. (2011). Cystatin C as an early biomarkers of nephropathy in patients with type 2 diabetes. *J Korean Med Sci*, 26, 258-263. doi:10.3346/jkms2011.26.2.258
71. Zhang, X. Z. (2017). Combined Detection of Urinary Micro Albumin, α 1-microglobulin and N-acetyl- β -D-glucosaminidase in the Early Diagnosis of Diabetic Nephropathy. *Pakistan journal of medical sciences*, 33(6), 1324-1327. doi:10.12669/pjms.336.13168
72. Zhang, Z. C. (2016). Kidney injury molecule-1 (KIM-1) mediates renal epithelial cell repair via ERK MAPK signaling pathway. *Mol Cell Biochem*, 416, 109-116. doi:10.1007/s11010-016-2700-7
73. Zoltán H. Endre, J. W. (2011). Improved performance of urinary biomarkers of acute kidney injury in the critically ill by stratification for injury duration and baseline renal function. *Kidney International*, 79(10), 1119-1130. doi:10.1038/ki.2010.555.

Beschieru Eugeniu

PhD, MD, associate professor of the Department of Surgery nr. 1 “Nicolae Anestiadi”,
Nicolae Testemitanu State University of Medicine and Pharmacy, Republic of Moldova

Revenu Sergiu

PhD, MD, associate professor of the Department of Surgery nr. 1 “Nicolae Anestiadi”,
Nicolae Testemitanu State University of Medicine and Pharmacy, Republic of Moldova

Balan Sergiu

PhD, MD of the Department of Surgery nr. 1 “Nicolae Anestiadi”,
Nicolae Testemitanu State University of Medicine and Pharmacy, Republic of Moldova

Rotaru Aliona

Doctor, "St. Arh. Mihail" Hospital, Chisinau, Republic of Moldova

NON-INVASIVE IMAGISTIC METHODS IN THE DIAGNOSIS OF CHRONIC PANCREATITIS

Introduction. Chronic pancreatitis (CP) presents diagnosis and treatment problems, by late detection of pancreatic disorders and difficult approach to pain syndrome at a certain stage. The prognosis for CP is general reserved, the evolution being burdened by the progression towards exocrine and endocrine pancreatic insufficiency and numerous complications. It is important to know and apply the recommendations of the International Guidelines to improve the diagnosis and treatment of this disease [1].

Discussion

Imagistic methods have the main role in the diagnosis of the chronic pancreatitis. Abdominal ultrasound (US) is a simple, non-invasive, widely available imaging tool. Its limitations are represented by excessive adipose, the fact that it's highly examiner dependent tissue, history of upper GI tract surgery or overlying gas can lead to a poor view of the pancreas. Examination is done using a convex probe, frequency of 3.5-5 Mhz, using epigastric and left subcostal approaches. To optimize

visualization of the pancreas, some recommend drinking 500 ml of water before the examination, to make the stomach an acoustic window. Ultrasound can show atrophy/enlargement of the pancreas, inhomogeneous echostructure (by hyperechoic areas corresponding to fibrosis), irregular gland border, pancreatic duct changes (dilatation, irregularity or stones), cysts and pseudocysts. US has a sensitivity of 60-70% and specificity of 80-90% in diagnosing of CP [2].

Endoscopic ultrasound (EUS) can be considered nowadays as the technique of choice for the morphological diagnosis of this disease. More than three or four EUS defined criteria of CP need to be present for the diagnosis of the disease. EUS also provides with very valuable information on the severity of the disease, giving key information that may influence in the treatment. Differential diagnosis of solid pancreatic masses in the context of a CP is also challenging, EUS plays a key role in this context. It provides the possibility of obtaining specimens for histopathological diagnosis. Nowadays, new developed techniques associated to EUS, like elastography and contrast enhancement, are also showing promising results to differ these pancreatic lesions [3].

Its advantage over endoscopic retrograde cholangiopancreatography (ERCP) is that it detects both parenchymal and ductal changes and doesn't use ionizing radiation. One of the disadvantages of EUS is that it's operator-dependent. Add-on modules such as elastography and contrastenhanced EUS (CEEUS) provide further details in evaluating pancreatic disease. Moreover, linear EUS can also provide tissue sampling (to differentiate an inflammatory mass from adenocarcinoma) and can guide therapy in chronic pancreatitis (celiac plexus neurolysis for unresponsive pain, pseudocyst drainage, main pancreatic duct drainage). EUS characteristics of chronic pancreatitis have been grouped into ductal and parenchymal, focusing on 9 criteria which correspond to histopathological changes: 5 of them are parenchymal (hyperechoic foci, hyperechoic strands, lobularity, cysts/ pseudocysts, calcifications) and 4 are ductal (dilated pancreatic duct, irregular pancreatic duct, hyperechoic pancreatic duct walls, visible side branches).

Although, not all of these criteria have the same importance in the diagnosis of chronic pancreatitis, these sonographic features have been redefined as major and

minor features in a consensus classification called Rosemont. According to the Rosemont classification, EUS result can be 23: consistent with chronic pancreatitis (1 major A feature + ≥ 3 minor features, or 1 major A feature + major B feature, or 2 major A features), suggestive of chronic pancreatitis (1 major A feature + < 3 minor features, or 1 major B feature + ≥ 3 minor features, or ≥ 5 minor features), indeterminate for chronic pancreatitis (3 to 4 minor features, no major features or major B feature alone or with < 3 minor features) or normal (no major features, ≤ 2 minor features – excluding cysts, dilated MPD, hyperechoic nonshadowing foci, dilated side branch).

Chronic pancreatitis is a combination of imaging pattern: duct abnormalities, with irregularity, enlargement alternating with stenosis, of main pancreatic duct (beading) and enlargement of branch duct (more than 3 thin branch ducts visible); intra ductal or parenchymal calcifications; parenchymal atrophy, global or focal [2, 4].

Computed tomography (CT)

From its first usage in chronic pancreatitis dated back to 1976, CT is now widely used for the evaluation of pancreatic pathology. Computed tomography has a sensitivity of 75-90% and specificity of 85% in the diagnosis of chronic pancreatitis, but it can be normal in patients with early stage disease [4].

CT scan can reveal changes in size (enlargement, atrophy) and contour (irregularity of the anterior border) of the pancreas, calcifications (with higher detection rates than ultrasound, being the imaging method of choice for calcifications), dilatation of the main pancreatic duct or common bile duct, alterations in peripancreatic tissue [4].

It can also detect complications such as pseudocysts, arterial pseudoaneurysms or splenic vein thrombosis [4].

Contrast-enhanced computed tomography (CECT) is also useful in differentiating pseudotumoral chronic pancreatitis from pancreatic cancer. The disadvantages of the CT scan consist of irradiation, risk of contrast-induced nephropathy and its contraindication in patients with iodine-allergy [4, 6].

Magnetic resonance cholangiopancreatography (MRCP), a noninvasive modality, well demonstrates dilatation, stricture, and irregularity of the

main pancreatic duct as well as filling defects due to pancreatic stones and protein plugs in CP. MRCP is sensitive for detecting moderate to severe pancreatitis but not for mild pancreatitis. However, secretin-stimulated MRCP and technological innovations in magnetic resonance may improve diagnostic accuracy. A recently developed technique, secretin-stimulated diffusion-weighted magnetic resonance imaging (DW-MRI), noninvasively and accurately evaluates pancreatic exocrine function [7]. MRCP can almost likely replace ERCP for evaluation of moderate to severe CP. Secretin-stimulated DW-MRI may help detect the mild or early pancreatitis.

In conclusion we can say that the most informative method for detecting and determining the anatomopathological forms and severity of chronic pancreatitis is computed tomography. Endoscopic ultrasonography and magnetic resonance cholangiography are used to establish the etiopathogenetic diagnosis and complications of chronic pancreatitis.

References:

1. TOFAN-SCUTARU L, TCACIUC E, PELTEC A et al. Pancreatita cronică – în lumina ghidurilor actuale. *Buletinul academiei de Științe a Moldovei. Științe Medicale*. Nr.3, 2017 P.31-39.
2. BALABAN V, LUNGU A, CUZINO D. Imaging in the diagnosis of chronic pancreatitis. *Romanian Journal of Military Medicine*. New Series. Vol. CXVII. No. 3-4/2014.P. 30-36.
3. JULIO IGLESIAS-GARCÍA, JOSÉ LARIÑO-NOIA, BJÖRN LINDKVIST, J ENRIQUE DOMÍNGUEZ-MUÑOZ. Endoscopic ultrasound in the diagnosis of chronic pancreatitis” *Rev Esp Enferm Dig*. 2015 Apr; 107(4): 221-228.
4. CHOUEIRI NE, BALCI NC, ALKAADE S, BURTON FR. Advanced imaging of chronic pancreatitis. *Curr Gastroenterol Rep*. 2010; 12:114-120.
5. VULLIERME P. Imaging of chronic pancreatitis. *Rev Prat*. 2018 Jun; 68 (6): 665-668.
6. BUGAI R. Statutul clinico-paraclinic și polimorfismul genetic în pancreatita cronică. Teză de doctor în științe medicale. 321.01-Boli interne (Gastroenterologie), 2017, 171p.
7. SUGIYAMA M, HARADOME H, ATOMI Y. Magnetic resonance imaging for diagnosing chronic pancreatitis. *J Gastroenterol*, 2007 Jan; 42 Suppl 17:108-12. doi: 10.1007/s00535-006-1923-x.

Bratkova Lubov Borislavivna

Assistant of the Department of Pediatrics № 2
Odessa National Medical University, Ukraine

Prochorova Svitlana Vadimivna

Ph.D, Assistant professor of the Department of Pediatrics № 2
Odessa National Medical University, Ukraine

Soboleva Karina Borisivna

Ph.D, Assistant of the Department of Pediatrics № 2
Odessa National Medical University, Ukraine

Morozan Anastasia Viktorivna

IV course student
Odessa National Medical University, Ukraine

**FEATURES AUTONOMIC NERVOUS SYSTEM IN CHILDREN
WITH ATTENTION DEFICIT HYPERACTIVITY
DISORDER**

Physiological responses of peripheral autonomic nervous system are critical to maintaining homeostasis, physiological flexibility, and acute adaptation to stressful situations mediated by a variety of chemical coding systems, thus maintaining body homeostasis [1]. The autonomic nervous system is also responsible for cognitive, affective, and behavioral responses, and its deregulation is manifested in a variety of neuropsychological disorders [2].

Both the sympathetic and parasympathetic branches of the autonomic nervous system promote social functioning and communication, with activation of the sympathetic nervous system (SNS) reflecting a threat-oriented response, and the dominance of the parasympathetic nervous system (PNS) facilitating adaptive social interaction [3]. PNS plays an important role in social functioning, innervating several organs of the face and neck and influencing various functions, including cardiac activity related to social behavior and communication [4,5].

The aim of the study was to investigate the To investigate the peculiarities of the autonomic nervous system functioning in children with attention deficit hyperactivity disorder (ADHD).

A total of 60 children 7,27±0,17 years old were examined, of which 71,67 %(n = 43) were boys and 28,33 (n =17) were girls a clinically confirmed diagnosis of ADHD.

All patient`s somatometric markers (height, body weight), indicators of the cardiovascular system (pulse, blood pressure) were measured. The assessment of the predominant type of the autonomic nervous system was carried out using the calculation of the Kerdo index. Kerdo index is calculated by the formula: (1-diastolic blood pressure\Ps)x100. If the value is more than one, we talk about the predominance of sympathetic regulation of the autonomic nervous system. If the value is less than one, we talk about the predominance of parasympathetic regulation of the autonomic nervous system.

The adaptation cardio-vascular system potential according to Baevsky (1976) were assessed.

It measured: 0.0011(Ps) + 0.014(systolic blood pressure) + 0.008(diastolic blood pressure) + 0.009(weight) – 0.009(heigh) + 0.014(age) – 0.27.

Table1

The adaptation cardio- vascular system potential according to Baevsky

Score	Adaptation level
1,50-2,59	satisfactory adaptation level
2,6-3,09	adaptation intensity
3,1-3,6	unsatisfactory adaptation level
<3,6	adaptation failure

Parents undergo standardized Vanderbilt questionnaire to determine the severity of ADHD symptoms in children.

Thus, the dominance of parasympathetic type was found only in (23,32±2,74%) cases, in the most of the children with ADHD (76,72±3,82)% the SNS prevalence was diagnosed according to the Kredo index (table 1), p<0,05.

The adaptation potential according to Baevsky assesment found that in most patients an unsatisfactory adaptation level ($45,00 \pm 6.42$)% was present, while a satisfactory adaptation level was recorded only in (8.33 ± 3.57)% of cases, $p < 0.05$, the adaptation intensity was noted in ($40,00 \pm 6.32$)% patients $p < 0.05$, and the adaptation failure – in (6.67 ± 3.32)% $p < 0.05$.

According to the Vanderbilt questionnaire, ADHD occurs with a predominant attention deficit ($46,67 \pm 6,44\%$, $p < 0,05$), with a predominance of impulsivity ($25,00 \pm 5,59\%$, $p < 0,05$), as well as with hyperactivity ($28,33 \pm 5,82\%$, $p < 0,05$). After analyzing the collected data, we obtained the following distribution. ADHD with attention disorder was recorded significantly more often than ADHD ($46,67 \pm 6,44\%$, $p < 0,05$), with activity disorder and impulsivity, which can be explained by the sympathetic type of autonomic nervous system regulation predominance according to the data obtained using the Kerdo index.

The ADHD frequency in the studied group according to the gender, was also analyzed. The male predominance was found, that is confirmed by numerous scientific studies .

Conclusions

1. In the studied group of children with ADHD, attention disorder prevailed in the structure of the syndrome – (46.67 ± 6.44)% over activity disorder (25.00 ± 5.59)% and impulsivity (28.33 ± 5.82)%, $p < 0.05$.

2. In the structure of the ADHD males predominate was found ($71,67 \pm 5.82$)%, $p < 0.05$.

3. The overwhelming majority of the children with ADHA showed the sympathetic type of autonomic nervous system predominance – ($76,72 \pm 3,82$)%, $p < 0.05$.

4. There is a trend towards a decrease in adaptive capabilities, up to a breakdown of a cardio-vascular system adaptive capacity, according to Baevsky.

References:

1. Bellato, A., Arora, I., Hollis, C., & Groom, M. J. (2020). Is autonomic nervous system function atypical in attention deficit hyperactivity disorder (ADHD)? A systematic review of

- the evidence. *Neuroscience and biobehavioral reviews*, 108, 182–206.
<https://doi.org/10.1016/j.neubiorev.2019.11.00>
2. Banaschewski, T., Becker, K., Döpfner, M., Holtmann, M., Rösler, M., & Romanos, M. (2017). Attention-Deficit/Hyperactivity Disorder. *Deutsches Arzteblatt international*, 114(9), 149–159. <https://doi.org/10.3238/arztebl.2017.0149>
 3. National Guideline Centre (UK). (2018). Attention deficit hyperactivity disorder: diagnosis and management. National Institute for Health and Care Excellence (UK).
 4. Hautmann, C., Dose, C., Duda-Kirchhof, K., Greimel, L., Hellmich, M., Imort, S., Katzmann, J., Pinior, J., Scholz, K., Schürmann, S., Wolff Metternich-Kaizman, T., & Döpfner, M. (2018). Behavioral Versus Nonbehavioral Guided Self-Help for Parents of Children With Externalizing Disorders in a Randomized Controlled Trial. *Behavior therapy*, 49(6), 951–965. <https://doi.org/10.1016/j.beth.2018.02.002>
 5. Geissler, J., Jans, T., Banaschewski, T., Becker, K., Renner, T., Brandeis, D., Döpfner, M., Dose, C., Hautmann, C., Holtmann, M., Jenkner, C., Millenet, S., & Romanos, M. (2018). Individualised short-term therapy for adolescents impaired by attention-deficit/hyperactivity disorder despite previous routine care treatment (ESCAadol)-Study protocol of a randomised controlled trial within the consortium ESCAlife. *Trials*, 19(1), 254. <https://doi.org/10.1186/s13063-018-2635-2>

Djurabekova Surayyo Tohirovna

Doctor of Philosophy in Medicine, assistant chair “Obstetrics and gynecology,
pediatric gynecology”

Tashkent Pediatric Medical Institute, Republic of Uzbekistan

Parmanova Asel Murat kizi

1st year Student

Tashkent Pediatric Medical Institute, Republic of Uzbekistan

INFLUENCE OF HORMONAL CHANGES IN THE BODY OF WOMEN WITH EPILEPSY ON REPRODUCTIVE FUNCTION (LITERATURE REVIEW)

Abstract. *Epilepsy is considered one of the most common diseases, ranking third after heart disease and cancer, 5% of people have at least one epileptic seizure in their lives. Being a woman with epilepsy is not the same as being a man with epilepsy. Epilepsy affects sexual development, menstrual cycle, aspects of contraception, fertility and reproductive function.*

Keywords: *hormones, reproductive age, epilepsy*

Epilepsy is a brain disease that requires many years of treatment and ranks third in the world in terms of the number of patients after diabetes mellitus (2,3).

Epilepsy is one of the most common diseases of the nervous system. Epilepsy occurs in all patients of all age groups, both men and women. It is concluded, that only 20% of all people who have had at least one seizure in their life develop epilepsy (4,5).

It is very difficult to obtain accurate figures for the prevalence of epilepsy due to the lack of a single record, as well as the fact that this diagnosis is often deliberately or erroneously not established and passes under the guise of other diagnoses (epileptic syndrome, convulsive syndrome, various paroxysmal states, convulsive readiness, some types of febrile seizures, etc.), which are not taken into account in the general statistics of epilepsy. There are patients who get sick for five to ten years before going to the doctor, when it is too late and there is no talk of a cure (1,6).

Epilepsy is a chronic neurological disease that requires lifelong treatment (10).

Epilepsy is a condition of the central nervous system characterized by recurrent seizures (11).

It is not possible to relieve patients from seizures without the side effects of treatment. Men and women differ in their physiological composition and therefore have different needs that must be considered when trying to achieve research results (11). Women require special attention when treating epilepsy (7).

According to the 2007 AAN (American Association of Neuropathologists), about 500,000 women of childbearing age have epilepsy in the United States. Up to 0.7% of pregnant women suffer from epilepsy, 13% of them manifest the disease during pregnancy, 14% develop gestational epilepsy. About 3-5 newborns per 1000 are born to mothers with epilepsy, and this requires a very careful approach to prescribing antiepileptic drugs (AED) therapy not only during pregnancy, but also to all women of childbearing age (7,8).

In Denmark, an epidemiological study was carried out with the aim of identifying the gender distribution in various forms of epilepsy. In the study, women predominated among patients with generalized idiopathic epilepsy. Among patients with focal forms of epilepsy, in general, there was no predominance of men or women. Symptomatic focal epilepsy was more common in men, and cryptogenic forms in women (9,10).

In Iceland, the incidence of active epilepsy was 33.3 cases per 100,000 population. The incidence did not differ between women and men. Depending on age, the incidence is higher in the first year of life (130 per 100,000 population) and at the age of 65 and older (110.5 per 100,000 population). Idiopathic epilepsy occurred in 14% of all diagnosed cases of epilepsy (5,6).

In Sweden, the incidence of epilepsy was 89 per 100,000 population (7,8).

In Moscow, the incidence of epilepsy is on average 11.78 people per 100,000 population (among men - 13.66 per 100,000, among women - 8.47) (1).

A feature of the female body is its inherent monthly cycle of changes in the hormonal background. A number of specific forms of epilepsy and epileptic syndromes are associated with these hormonal changes: sex-dependent Aicardi and

Rett syndromes, catamenial epilepsy, photosensitive epilepsy. An adverse effect on the hormonal status, has epileptic seizures, while disrupting the processes of puberty, fertility indicators, having a significant teratogenic effect (8, 9).

Epilepsy affects a woman's body and leads to a lower fertility rate, frequent anovulatory menstrual cycles. Menstrual irregularities (amenorrhea, menometrorrhagia, oligomenorrhea) are observed in 1/2 of women with epilepsy compared with 13-15% of cases in the population; anovulatory cycle in 1/4 compared to 9–11% in the population; polycystic ovary syndrome (PCOS - ovulatory dysfunction, hyper androgenism, hyperandrogenism, polycystic ovary disease) is diagnosed in 11–21% of women with epilepsy, with 5–11% in the population (6,7).

In 2011, in the UK, up to 3.8% of maternal mortality accounted for deaths of women with epilepsy, while the prevalence of epilepsy among pregnant women is 0.3–0.4% (European and International Registry of Antiepileptic drugs in Pregnancy - EURAP). Women with epilepsy are 25–30% less likely to conceive and bear a child than women in the general population (5,7).

There are several reasons for decreased fertility in women with epilepsy. First, these are the structural and functional features of the hypothalamic-pituitary-gonadal system and the relationship with the limbic system. Epileptic activity leads to a permanent effect on the dysfunction of these structures, changing the hormonal status and lowering the level of estrogen. Epileptic seizures cause an increase in prolactin levels, which suppresses ovulation by affecting the hypothalamic-pituitary-adrenal system.

During puberty, the so-called catamenial (menstrual) epilepsy prevails, in which epileptic seizures are closely associated with a certain phase of the menstrual cycle. There is a significant predominance of generalized convulsive seizures in the structure of catamenial epilepsy. Epileptic seizures become more frequent in the perimenstrual period, but occur at other times and are much less common (about 12%) associated only with a certain phase of the cycle. The highest frequency of seizures is observed with an increase in estradiol levels and a decrease in progesterone in the blood (luteal phase and the first days of menstruation) (6,8).

Neuroendocrine disorders are detected in 58% of patients with catamenial epilepsy (hyperprolactinemic syndrome, polycystic ovary, hypothyroidism).

In women, treating epilepsy is challenging. It is no coincidence that in recent years, increased attention has been paid to the treatment of epilepsy in women. This affects the physiological characteristics of the female body, psychological and social characteristics, since antiepileptic (AED) therapy has significant side effects (9).

The effect of AED on hormonal metabolism and related neuroendocrine disorders is possible in women of any age category from adolescence to old age.

AEDs, induce or inhibit liver enzymes, affect the content of female and male hormones (prolactin, estradiol, testosterone, luteinizing and follicle-stimulating hormones). AED inducers, their enzymes (phenobarbital, carbamazepine) increase the metabolism of androgens and estrogens and reduce their concentration in the body and lead to a decrease in reproductive function. Inhibitors of liver enzymes (valproates), on the contrary, increase the level of androgens - hyperandrogenism, causing the following disorders, such as metabolic syndrome, menstrual irregularities (amenorrhea, oligomenorrhea, dysmenorrhea) (7,8,9).

The risk of hyperandrogenism increases if AED treatment is started earlier than 20 years of age, especially during puberty (8).

Of particular difficulty is the treatment of epilepsy in women during periods of physiological hormonal changes: puberty, pregnancy, childbirth and lactation, menopause. Epilepsy is one of the few serious neurological diseases that require continuous long-term treatment even during pregnancy. Epileptic seizures have a significant impact on maternal health and can lead to maternal death. Moreover, frequent generalized tonic-clonic seizures are often an independent risk factor for postnatal cognitive decline in children. It is known that the frequency of seizures does not change during pregnancy in 46–84% of cases, and according to the European and International Registry of Antiepileptic drugs in Pregnancy (EURAP), in 65% of cases, and in 94% of them complete control of seizures is recorded. As a result of the complex interaction of a number of physiological factors during pregnancy, the frequency of seizures can both increase and decrease under the influence of changes in the level of circulating steroids, increased circulating blood

volume and cardiac output, increased renal filtration, postural hypotension, anemia, increased metabolic rate, insulin resistance (5,6,8).

The intake of many basic AEDs (carbamazepine, phenobarbital, etc.) enhances the synthesis of hormone-binding proteins and induces an increase in the activity of liver enzymes. This leads to a decrease in the concentration of endogenous free sex hormones in the blood plasma. The pharmacokinetic profile of AED also plays a large role in the change in the frequency of seizures during pregnancy. Changes in seizure frequency during pregnancy: 4 (25%) have rare seizures; 15 (33%) have more frequent seizures; 48 (84%) had no changes; and finally, drug remission 9–12 months before pregnancy is a predictor of absence of seizures during pregnancy (85–93%) (LE: B). Despite the significant risk of complications when taking AED, there is no doubt that epilepsy requires continuous treatment during pregnancy. Seizures during pregnancy need to be treated not only to improve the mother's quality of life, but also to prevent injury from seizures, status epilepticus, and other serious complications. The most significant risk of seizures during pregnancy is to the fetus. So, seizures during pregnancy and childbirth disrupt the heart rate of the fetus, lead to hypoxia and prolonged spasm of the uterus, bleeding, rupture of the uterus and fetal death. Placental abruption is reported in more than 6% of minor injuries and 51% of serious seizure injuries during pregnancy. Epileptic seizures develop during childbirth and within the next 24 hours in 6% of women, which is a significant threat to the baby and mother. Status epilepticus develops in 1-5% of women during pregnancy (7,8,9)

One of the priority directions in epilepsy in women is rightfully occupied by drug therapy, but it is not enough to take into account the compliance of the prescribed drug, the form of epilepsy and the type of epileptic seizures. The medicinal aspect involves taking into account the interaction of AEDs (or several jointly prescribed antiepileptic drugs) with each other, with hormonal contraceptives, the effect of drugs on the menstrual cycle, fertility indicators, teratogenicity, etc.

Thus, in women with epilepsy, the frequency and intensity of seizures depends on the level of sex hormones during the menstrual cycle. Estrogen has a pro-

convulsive effect, while progesterone has an anticonvulsive effect. The presence of epilepsy in the mother cannot be a contraindication for childbirth, with the exception of mental disorders and the presence of obstetric contraindications. When choosing AED in girls and women of fertile age, preference should be given to drugs taking into account their minimal effect on the hormonal profile and the lowest teratogenicity.

References:

1. Adamyan L. V., Kunkina Yu. B., Zhidkova I. A., Kaznacheeva T. V. Molecular mechanisms of the influence of epilepsy and antiepileptic therapy on the female reproductive system (literature review) // Problems of reproduction, 2009, No. 2, S. 13-17.
2. Vlasov PN, Serova OF, Menshikova NS Features of ovarian function in patients with epilepsy // Russian Bulletin of Obstetrician-Gynecologist. // 2007, No. 4, pp. 40–44.
3. European health report. Health and health systems // WHO, 2009, 205 p.
4. Bauer J, Cooper-Mahkorn D. Reproductive dysfunction in women with epilepsy: menstrual cycle abnormalities, fertility, and polycystic ovary syndrome.//Int Rev Neurobiol. 2008;83:135-55. doi: 10.1016/S0074-7742(08)00007-X. PMID: 18929079.
5. Chang RSK, Lui KHK, Ip W, Yeung E, Yung AWY, Leung H, Fung ELW, Fung BBH, Chan ELY, Poon TL, Wong HT, Siu D, Cheng K, Zhu CXL, Fong GCY, Chu J, Lui CHT, Yau M. Update to the Hong Kong Epilepsy Guideline: evidence-based recommendations for clinical management of women with epilepsy throughout the reproductive cycle// Hong Kong Med J. 2020 Oct;26(5):421-431. doi: 10.12809/hkmj198367. PMID: 33089787.
6. Maguire MJ, Nevitt SJ. Treatments for seizures in catamenial (menstrual-related) epilepsy// Cochrane Database Syst Rev. 2019 Oct 14;10(10):CD013225. doi: 10.1002/14651858.CD013225.pub2. Epub ahead of print. PMID: 31608992; PMCID: PMC6953347.
7. Magdalena Bosak 1, Agnieszka Słowik 1, Wojciech Turaj 1, Bosak M, Słowik A, Turaj W. Menstrual disorders and their determinants among women with epilepsy.// Neuropsychiatr Dis Treat. 2018 Oct 10;14:2657-2664. doi: 10.2147/NDT.S179438. PMID: 30349263; PMCID: PMC6188158.
8. Morrell M.J., Guidice L., Flynn K.L. et al. Predictors of ovulatory failure in women with epilepsy // Ann Neurol. –2002. – V. 52. – P. 704-11.
9. Morrell M.J., Montouris G.D. Reproductive disturbances in patients with epilepsy // Cleveland Clinic J Med. –2004. – V. 71 (Suppl. 2). – P. 19-24.

10. Morrow J.I., Hunt S.J., Russell A.J., Smithson W.H., Parsons L., Robertson I., Waddell R., Irwin B., Morrison P.J., Craig J.J. Folic acid use and major congenital malformations in offspring of women with epilepsy: a prospective study from the UK Epilepsy and Pregnancy Register // J Neurol Neurosurg Psychiatry. – 2009. – V. 80(5). – P. 506-11
11. Murodova N.B., Djurabekova S.T. Analysis of electroencephalography results in elderly epilepsy patients // Cutting - edge science 2020, USA, P.54-56

Ibrahimova Aygun

Azerbaijan Medical University, Department of surgical diseases I
Republic of Azerbaijan

Bayramov Nuru

Azerbaijan Medical University, Department of surgical diseases I
Republic of Azerbaijan

LIVER FUNCTION TESTS IN OBESE PATIENTS AFTER ABDOMINAL SURGERY – A PROSPECTIVE STUDY

Background and Purpose: Sepsis is the most common cause of death among critically ill patients admitted in medical intensive care units and one of the most important causes of mortality in the developed world, where almost twothirds of the population suffer from obesity . Therefore, the coexistence of both conditions has become frequent in clinical practice and a growing number of clinical studies attempts to examine the potential effect of obesity on sepsis with controversial results up to now.

In our previous studies, we investigated the effects of different types of operations on liver functional status. The present study investigates how obesity and sepsis influence liver functional status in non-septic and septic patients.

Material and Methods: This retrospective study was performed on 117 patients, divided into four groups (non-septic, normal/control $n=30$, septic, normal $n=29$, non-septic,obese $n = 30$, septic,obese $n = 28$). Body weight and height were measured using standardized procedures. Body mass index (BMI) was calculated as weight in kilograms divided by the square of height in meters and used as an indicator of body fat. Obesity was defined as a body mass index (BMI) ≥ 30 kg/m² . The data recorded included age, sex, BMI, length of stay and laboratory values. Glasgow prognostic score (GPS) and Model For End-Stage Liver Disease score (MELD score) were calculated to estimate disease severity.

The GPS definitions were as follows: Patients with a CRP level of < 10 mg/L and an albumin level of >35 g/L were allocated to GPS 0. If only the CRP was

increased or the albumin level was decreased, the patients were allocated to GPS1. The patients in whom the CRP level was >10 mg/L and the albumin level was <35 g/L were classified as GPS 2

CFF analysis was done by HEPAtonorm analyzer, CFF > 39 Hz was considered normal and minimal hepatic encephalopathy when CFF ≤ 39 Hz.

Serum activities of alanine and aspartate aminotransferase (ALT and AST), gamma-glutamyl transferase (GGT), alkaline phosphatase (ALP), total bilirubin (BIL-T), INR, albumin (ALB) and c-reactive protein (CRP) were determined by standard methods. All patients were analyzed by examining the LFTs the day before, the 1, 3, 5 day after the abdominal surgery.

Results and Discussions : Values of ALT, AST & GGT were with in the normal references range in the I and II groups. Alterations in the LFTs (ALT, AST, GGT, ALP, Bilirubin, INR) and CRP were seen on the 1, 3 postoperative day in the III group. Mean activities ($\pm$ SD) of serum ALT and AST in the I group were 22.9 ± 6.7 U/L and 23.2 ± 7.5 U/L ($p < 0.01$), in the II group were 29.7 ± 7.2 U/L and 35.4 ± 8.3 U/L ($p < 0.01$) and in patients with high fatness were 53.2 ± 13.4 U/L and 33.7 ± 9.8 U/L ($p < 0.01$).

Conclusions: The liver plays an essential regulatory role in sepsis. Sepsis causes liver injury, and liver injury exacerbates the severity of sepsis, with each amplifying the other's effects.

Kravchenko Roman Yuriyovich

The doctor of the surgical thoracic department of the
Chernihiv Regional Hospital, aspirant of the Department of
Oncology and Pediatric Oncology KhMAPE, Ukraine

Supervisor: Dudnichenko Alexander Sergiyovych

MD, Professor, head Department of
Oncology and pediatric oncology, Ukraine

Avdosiev Yu. V.

MD, Professor,
Department of Oncology and pediatric oncology, Ukraine

Luzan O. M.

the head of the surgical thoracic department of the
Chernihiv Regional Hospital, Ukraine

Ivashchik J. I.

the doctor of the surgical thoracic department of the
Chernihiv Regional Hospital, Ukraine

**THYMUS TUMORS. SELECTIVE TREATMENT USING
INTRA-ARTERIAL CHEMOEMBOLIZATION**

Abstract. *Epithelial tumors of the thymus occur in the thymus and include thymomas and carcinomas of the thymus. Thymomas are the most common primary tumor in the anterior mediastinum, but are generally rare (1.5 cases / 1,000,000). Although thymomas can spread locally, they are much less invasive than thymic carcinomas. Patients with thymic carcinomas often have metastases. The 5-year survival of patients with thymoma reaches 90%. At the same time, the 5-year survival rate for thymic carcinoma is approximately 55% (NCCN Guidelines. Version 1.2020).*

Keywords: *Combination treatment, endovascular technologies, increase the level of ablasy and antitlasticity, risk of metastasis and subsequent tumor invasion, intra-arterial chemoembolization, regional (selective) chemotherapy, thymoma formation - thymoma, intra-arterial chemoembolization, upper vena cava syndrome.*

Surgical treatment as an independent method can be used only when there are thymus tumors in encapsulated and minimally invasive tumors in the first degree, rarely in the second degree. In all other cases, patients are subject to combined, complex or conservative treatment. In combined and complex treatment, preference should be given to neoadjuvant methods, which allows to achieve regression of the tumor, reduces its volume, limits the invasion of surrounding tissues, as well as to transform the inoperable process into operability.

Endovascular technologies, namely regional chemotherapy, in the preoperative period, as a preparatory stage, will increase the level of ablatics and antiblatics in surgical treatment of thymus and reduce the percentage of cytostatics on the whole body, as in intravenous administration. At patients with a paraneoplastic syndrome it is necessary to increase term of regression of displays of these syndromes.

Intra-arterial administration of chemotherapeutics has certain advantages:

- cytostatics in the arteries that supply blood to the tumor are injected directly into the affected area, which allows you to significantly increase the concentration of the drug in the tumor itself;
- reduces the toxic effects of chemotherapy on the whole body;
- longer action of drugs allows long-term contact of the cytostatic with tumor cells at all stages of the cell cycle.

Another main detail of treatment is that after the introduction of the cytostatic, it is necessary to introduce special emboli (microspheres) to block the removal of the chemotherapeutic agent.

The analysis of treatment is taking into account the stage, anamnestic data, the development of clinical manifestations, the results of laboratory and instrumental methods of examination.

According to this analysis, intra-arterial chemoembolization was selected from the complex treatment of thymic epithelial tumors, which, as described above, allows to act directly on tumor cells.

In the surgical thoracic department of the Chernihiv Regional Hospital, which is the clinical base of the Department of Oncology and Pediatric Oncology KhMAPE, we began to use combined and comprehensive treatment of thymic

tumors in 2018. We combined systemic and regional chemotherapy (intra-arterial administration of chemotherapy) for patients with cancer of different localizations. We paid the most attention to the results of treatment in patients with thymic tumors.

Firstly, the clinical and radiological picture was positive on the first or second day.

Secondly, observation of these patients after several courses of intra-arterial administration of chemotherapy made it possible to assess the regression of neurological symptoms and the timing of progression, if there is an episode of missing at least one course in the early stages of treatment.

The mechanism of selective chemotherapy of mediastinal tumors, namely intra-arterial chemoembolization, differs from the methods already described in the world literature.

Description of the method: through the femoral artery, by a minimally invasive method, a microcatheter is inserted into the aorta under the control of a special conductor and a hagiographic device. The blood supply to mediastinal tumors is taken into account, namely: a. thoracica interna, truncus brachiocephalicus at a. subclavia. The main purpose and novelty of the method is to enter the microcatheter in all arteries, the introduction of cytostatics in the most found vessels responsible for trophic tumors of the mediastinum, and if possible to embolize all vessels with microspheres, so that the concentration of chemotherapy was maximum in the tumor and did not affect the whole body.

From 2018 to the present, we have analyzed the preliminary results of work with such patients in the surgical thoracic department of the Chernihiv Regional Hospital. Treated patients during this period were divided into groups according to symptoms, selected treatment and treatment outcomes.

In one group, patients had asymptomatic disease. Thyroid tumor was detected during periodic medical examination. Surgical treatment in the form of thymomectomy and thymectomy was performed. Pathohistological examination gave thymomas of type A (spindle cell, medullary), type B (lymphocytic, cortical, epithelial), and AB – mixed.

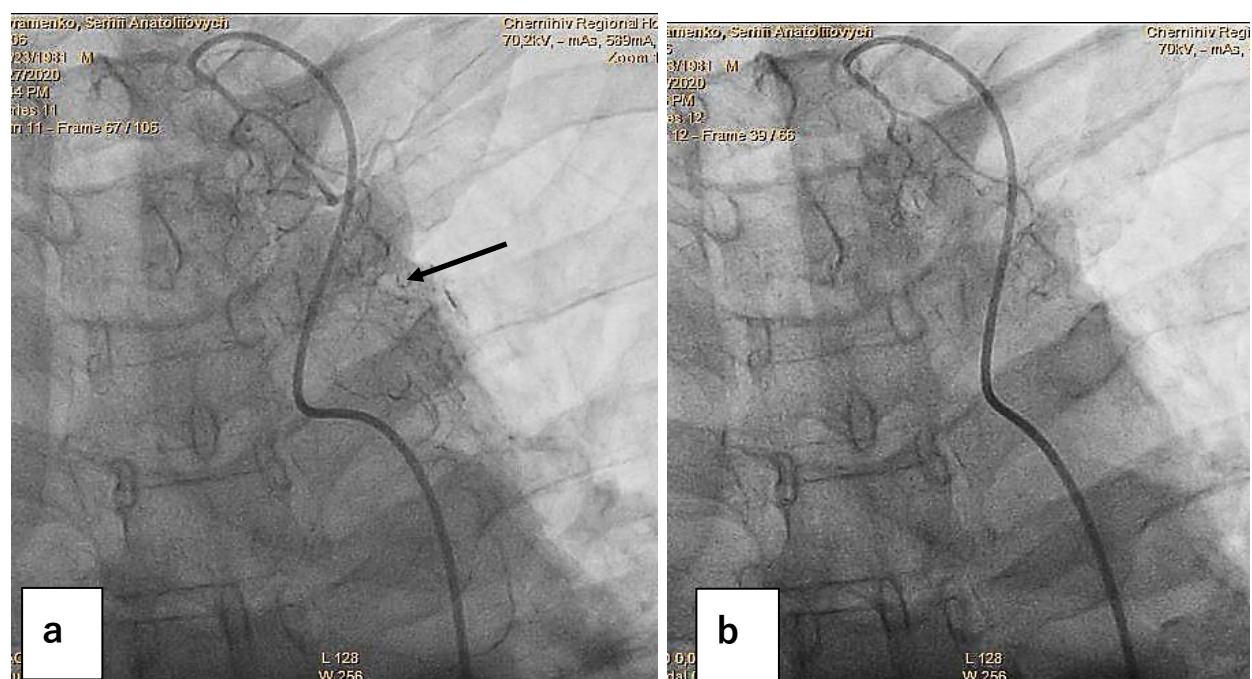

Fig.1. Angiograms of the branches of the left thyroid-cervical trunk before (a) and after (b) intra-arterial chemoembolization of tumor vessels of the thymus: a) contrasts the tumor formation of the thymus (arrow) ; b) tumor vessels do not contrast

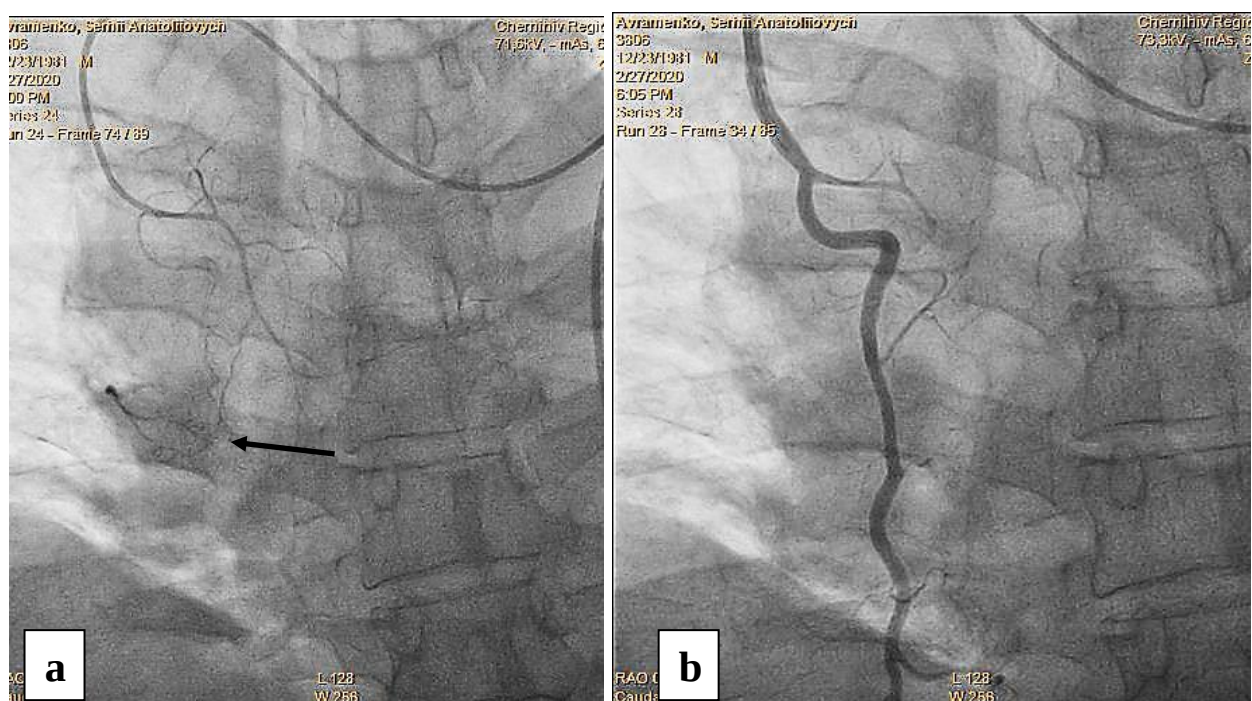

Fig.2. Angiograms of the branches of the right internal thoracic artery of the same patient before (a) and after (b) intra-arterial chemoembolization of tumor vessels of the thymus: a) contrasts the tumor formation of the thymus (arrow) ; b) tumor vessels do not contrast

In a month patient went to our clinic for a follow-up consultation. Patients had no clinical, laboratory, or instrumental manifestations of the disease and were no longer treated.

To patients which have neurological paraneoplastic syndrome, and mostly they are patients with myasthenic syndrome in the acute phase, at first we selected the dose of hormonal drugs (Medrol) and cholinesterase inhibitors (Kalimin), then we conducted a course of intra-arterial chemoembolization . On the first day after intra-arterial administration of chemotherapy, there was a regression of neurological symptoms and subsequent reduction of the dose of hormonal drugs (Medrol) and cholinesterase inhibitors (Kalimin). After several courses of intra-arterial administration of chemotherapy regression in some patients the complete disappearance of neurological symptoms was observed for a long time.

Patients with malignant thymoma, invasive forms, with vena cava syndrome, with symptoms of intoxication and orthopedic, due to invasion were also divided by treatment.

One patient underwent surgical treatment according to the indications and in the early postoperative period the patient died with a diagnosis of "malignant thymoma of the anterior mediastinum with invasion of the heart, aorta, chest wall, diaphragm and lung, complicated by left-sided hydratorax, intoxication, cardiopulmonary insufficiency."

Another patient was admitted with the same symptoms, but we managed to perform intra-arterial administration of chemotherapy and the next day the syndrome of the superior vena cava decreased, orthopedic disappeared (the patient finally was able to sleep on his back), the symptoms of intoxication decreased. The patient underwent several courses of combined chemotherapy (intra-arterial administration of chemotherapy with systemic chemotherapy) and radiation therapy, the dynamics is positive.

According to our evidence, taking into account clinical and anamnestic (complaints), laboratory, instrumental (CT OGK with IV contrast), certain conclusions were made in the treatment of thymic tumors.

According to our observations, a method of complex treatment of thymic tumors was developed. In this technique, we used regional chemotherapy (namely intra-arterial administration of chemotherapy-cytostatics) as the main method.

Evidence on surgical treatment of benign thymus tumors for 2018-2020 (n = 9):

- With myasthenia - 5 patients;

- Without symptoms of illness - 4 patients.

Thoracotomy (thymomectomy, thymectomy) - 5 patients

X-ray endovascular operation – 3 patients

Conservative therapy – 1 patient

In a month after treatment, 7 patients had no symptoms of illness.

One patient had complications in the form of recurrence of myasthenia gravis and cerebral edema, which required tracheotomy and resuscitation.

Evidence on surgical treatment of malignant tumors of the thymus for 2018-2020 (n = 5):

With superior vena cava syndrome - 4 patients.

Thoracotomy -1patient

Operation + intra-arterial administration of chemotherapy – 1patient

Radiation therapy + intra-arterial administration of chemotherapy – 1patient

Conservative therapy - 2patients

Died in the early postoperative period – 1patient

Died of concomitant complications (brain edema, acute cardiovascular failure) without surgery – 1patient.

In general died 2 (40.0%) patients.

Object of study. Epithelial tumors of the thymus gland.

Subject of study. Indicators of survival and quality of life of patients with malignant thymoma without surgical treatment. The results of radical surgical treatment after regional chemotherapy. Indicators of ablatic and antiplastic. Indicators of results of patients with paraneoplastic syndrome.

The aim of the study. Increase the effectiveness of treatment of patients with epithelial tumors of the thymus by using intra-arterial chemoembolization as a

neoadjuvant therapy to create ischemia and high concentrations of cytostatics in tumors for a long period of time to achieve devitalization of tumor tissue and reduce overall toxicity of chemotherapy.

Objectives of the study.

1. To determine the causes of unsatisfactory results of treatment of patients with epithelial tumors of the thymus using standard methods
2. Improve the technique of intra-arterial chemoembolization in epithelial tumors of the thymus gland (technology, choice of cytostatics)
3. To study the dynamics of biochemical markers (AFP, HGT) and antibodies to acetylcholine in paraneoplastic syndrome using intra-arterial chemoembolization
4. To study pathomorphological changes in tumor tissue using intra-arterial chemoembolization
5. To compare the clinical efficacy (increased tumor operability) of intra-arterial chemoembolization in the complex therapy of patients with epithelial tumors of the thymus gland.

References:

1. NCCN Guidelines. Version 1.2020. Thymomas and Thymic Carcinomas.
2. Ganul A.V. Optimization of diagnosis and treatment of patients with malignant tumors of the mediastinum. *Oncology*. - 2009, v.11, № 2- 131-135 p.
3. Borisyuk B.O. Intraarterial regional polychemotherapy in the complex treatment of malignant neoplasms of the mediastinum. *Oncology*. - 2009, v.11, № 2- 136-138 p.
4. Guide to angiography / ed. I.H. Rabkin. - M.: Medicine, 1977. – p.280.
5. Vetshev P.S. Thymus / P.S. Vetshev, O.V. Zaratyants, V.A. Zhivotov // In the book. : A.P.Kalinin, H. A. Maistrenko, P.S.Vetshev. *Surgical endocrinology: a guide*. - СПб. : Peter, 2004. - 347–462 p.
6. Vetshev P.S. Surgical treatment of thymus in patients with generalized myasthenia gravis / P.S. Vetshev, LI Ippolitov, DM Merkulova, etc. // *Surgery*. - 2003. - № 10. - 15–20 p.
7. *Interventional radiology in oncology (ways of development and technology): scientific and practical edition* / ch. ed. : A.M. Granov, M.I. Davydov; ed. : P.G. Tarazov, D.A. Granov, B.I. Dolgushin, V.N. Polysalov, A.A. Polikarpov. - SPb. : LLC «Publishing house FOLIANT», 2007. – p. 344.
8. Klimenko V.N. Videothoracoscopy in oncological practice / V.N. Klimenko, A.S. Barchuk, V.G.Lemekhov. - SPb. : ELBI-SPb., 2005. – p. 144.

9. Nikitenko A.I. Thoracoscopic thymectomy for myasthenia gravis / A. I. Nikitenko, E.G. Nikitenko, A.M. Zhelannoe, etc. // Endoscopic surgery. - 2006. - № 2. - 94–95 p.
10. Seagal E.I. Videothoracoscopy in the diagnosis and treatment of benign and malignant diseases of the chest: 10 years of experience / E.I. Seagal, R.G. Burmistrov, R.G. Hamidullin // Endoscopic surgery. - 2005. - № 1. - 138–141 p.
11. Trishin V.M. Diagnosis and surgical treatment of mediastinal neoplasms / V.M. Trishin, O.V. Orzheshkovsky, A.B. Reshetov, etc. // Bulletin of Surgery. - 2001. - Vol.160. - № 1. - 11–14 p.
12. Kharchenko V.P. Diseases of the thymus gland / V.P. Kharchenko, D.S. Sarkisov, P.S. Vetshev and others - M.: Triad X, 1998. - 232 p.
13. Guide to chemotherapy of tumors. 4th edition Perevodchikova N.I., Gorbunova V.A. (ed.) Ed. "Practical Medicine", 2015. - 688 p.
14. Detterbeck F. C. Thymic tumors / F. C. Detterbeck, A. M. Parson // Ann. Thorac. Surg. – 2004. – Vol. 77. – 1860–1869 p.
15. Dinkel H. P. Endovascular treatment of malignant superior vena cava syndrome : is bilateral Wallstent placement superior to unilateral placement? / H. P. Dinkel, B. Mettke, F. Schmid et al. // J. Endovasc. Ther. – 2003. – Vol. 10. – 788–797 p.
16. Jaretzki A. Thymectomy for myasthenia gravis : analysis of controversies patient management / A. Jaretzki // Neurologist. – 2003. – Vol. 9. – 77–92 p.
17. Lanciego C. Stenting as first option for endovascular treatment of malignant superior vena cava syndrome / C. Lanciego, J. L. Chacon, A. Julian et al. // Am. J. Med. – 1998. – Vol. 104. – 78–84 p.
18. Lisak R. P. (ed.) Handbook of myasthenia gravis and myasthenic syndromes / R. P. Lisak (ed.). – New York-Basel-Hong Kong : Marcel Dekker, inc., 1994. – 422 p.
19. Mack M. J. Video-assisted thoracoscopy thymectomy for myasthenia gravis II / M. J. Mack // Chest Surg. Clin. N. Am. 2001. – Vol. 11, № 2. – 389–406 p.
20. Masaoka A. Extended transsternal thymectomy for myasthenia gravis / A. Masaoka // Chest Surg. Clin. N. Am. – 2001. – № 2. – 369–387 p.
21. Mulder D. G. Extended transsternal thymectomy / D. G. Mulder // Chest Surg. Clin. N. Am. – 1996. – Vol. 6. – 95–109 p.
22. Avdosiev Y. V. , Beloziorov I. V. /Treatment of thymic tumors with the help of endovascular technologies. // Interventional radiology in oncosurgery.- 2020.- P.265-285.

Meng Xingwen

Chengdu Rheumatism Hospital, rheumatology department, People's Republic of China

Chen Jianchun

Chengdu Rheumatism Hospital, head of rheumatology department, People's Republic of China

Oshmianska Nataliia

PhD

Chengdu Rheumatism Hospital, scientific research department, People's Republic of China

**RELATIONSHIP BETWEEN SMOKING AND
HYPERURICEMIA IN GOUT PATIENTS**

Abstract. *There is cumulative evidence to suggest that current smoking is independently associated with lower serum urate, as well as a lower prevalence and incidence of hyperuricaemia, however evidence for an independent association of smoking with elevated serum urate, and increased prevalence of hyperuricaemia has also been presented in multiple studies. Our findings suggest that in most male gout patients, who reported smoking for more than 10 years, serum uric acid levels before treatment was lower, compared to non-smokers with gout. Despite this, higher risk of hypertension, fatty liver, hyperlipidemia, renal dysfunction and kidney stones greatly outweigh urate lowering effect of smoking in gout patients.*

Keywords: *smoking, hyperuricaemia, gout, serum uric acid*

Background: Gout is one of the most common rheumatic diseases in the world, with its incidence recently increasing [1,2]. There is a direct link between the increase of serum uric acid (UA) levels and the deposition of the large number of monosodium urate crystals around the joints, however asymptomatic hyperuricaemia is also common and less than a quarter of patients with hyperuricaemia develop gout [3, 4].

Serum UA levels $\geq 420\mu\text{mol/L}$ for men and $\geq 360\mu\text{mol/L}$ for women is considered as the risk factors for developing a gout *in vivo*[2], and *in vitro* (at physiologic pH and temperature) urate crystals form at the lowest concentration $>408\mu\text{mol/L}$ [4].

The treatment of gout, thus, includes controlling the disease by urate lowering therapy (xanthine oxidase inhibitor, allopurinol, etc) [5,6]. Additional surgical intervention is needed in cases of tophaceous gout if there is cosmetic deformation or functional disorder of joint.

Multiple studies have assessed the potential effect of smoking on serum UA, either focusing on both serum UA and smoking in the development of gout, or by assessing the effect of smoking and/or serum urate as a secondary variable. There is considerable observational evidence to suggest that cigarette smoking lowers serum UA, however the results have not been consistent, with many reports providing evidence for the opposite effect, or no significant association of smoking and serum UA [4].

Objectives: To determine the relationship between smoking and hyperuricemia in male patients with gout.

Subjects and methods: The relationship between smoking and hyperuricemia were investigated in 194 male gout patients of Chengdu Rheumatism hospital, of whom 84 were smokers, 96 non-smokers and 14 ex-smokers (smoking cessation more than 5 years). Serum UA was measured on the first day and after the end of treatment by standard ELISA method. Behavioral characteristics for the last ten years (smoking status, daily volume of drinking water, etc) were accessed by means of retrospective survey.

Results: Mean serum UA before treatment was lower in smokers ($487.02 \pm 118.64 \mu\text{mol/L}$) compared to non-smokers ($506.25 \pm 132.53 \mu\text{mol/L}$), but with no statistical significance in distribution ($p=0.154$). There was only one case of serum UA exceed $700 \mu\text{mol/L}$ in smokers, while in non-smoking group there was six such cases (1.35% compared to 6.54% respectively).

The participants who reported smoking cessation for more than 5 years had the lowest levels of pre-treatment serum UA ($443.29 \pm 114.08 \mu\text{mol/L}$), significantly lower compared to other groups ($p<0.05$).

Patients, who reported smoking less than 10 years, had the highest mean serum UA before treatment ($563.61 \pm 157.19 \mu\text{mol/L}$) and lowest after treatment ($303.54 \pm 64.23 \mu\text{mol/L}$). It can be partly explained by the fact, that those patients were of

younger age, as there was a negative link found between age and serum UA levels in our study ($r = -0.266$, $p < 0.05$).

It is important to note, that after urate lowering therapy, smokers and non-smokers had almost the same levels of serum UA ($336.2 \pm 98.495 \mu\text{mol/L}$ compared to $321.04 \pm 110.45 \mu\text{mol/L}$). In addition to that, there was a statistically significant difference between accompanying renal and hepatic disorders, with smokers reported hypertension, fatty liver, hyperlipidemia, renal dysfunction and kidney stones more often than non-smokers.

Discussion. Current findings suggest that smoking independently reduces the risk of gout in men, mixed-gender cohorts and in type 2 diabetes, yet there are also conflicting findings [7, 8]. While most of studies showed greater prevalence of smoking in higher serum UA categories were drawn from general populations, it should be noted that several assessed cohorts with pre-existing conditions, such as type two diabetes, risk of or established cardiovascular disease and elderly inpatients with unspecified conditions.

One of the studies which found a lower prevalence of hyperuricaemia in men who had ever smoked, observed an opposing effect with a higher prevalence of hyperuricaemia in women who had ever smoked compared with never-smokers ($\text{OR} = 2.41$ (95% CI, 1.02-5.7)), which was independent of multiple confounding factors [10]. Similarly, a study which found men with hyperuricaemia were less likely to be smokers, found that women were more likely to be smokers [9].

Conversely, seven studies in which smoking was assessed as a secondary variable, presented evidence to suggest a significant association of prevalence of smoking with higher serum UA and prevalence of hyperuricaemia in women, but no evidence of an association in men [11].

A urate-lowering and gout-protective effect of smoking would reflect a hypothesis where smoking induced oxidative stress engages the antioxidant activity of serum urate, while cyanide in cigarette smoke inhibits xanthine oxidase [13]. Conversely, a urate-elevating and gout-triggering effect of smoking could be the result of smoking-induced inflammation, as well as smoking-induced cell damage that leads to leakage of cellular urate, which in turn acts as a DAMP (damage

activated molecular pattern) signal to trigger an inflammatory response [14]. However, it has also been shown that nicotine in cigarette smoke can have anti-inflammatory effects which could also support the hypothesis that smoking protects against gout [15]. Increased urate production may also occur as a protective anti-oxidant effect in response to oxidative components of cigarette smoke.

A study of a urate-null mutant strain of the fruit fly *Drosophila melanogaster* suggests that urate is protective against the harmful effects of cigarette smoke on larvae survival [16]. The same authors also reported levels of urate and its precursors, hypoxanthine and xanthine increased in wild-type *Drosophila melanogaster* larvae following 2 to 6 hours of continuous exposure to cigarette smoke [17]. The authors suggest that urate protects against the oxidative agents in the cigarette smoke, and that increased production of urate occurs as a physiological response to cigarette smoke exposure.

Conclusion. In most male gout patients, who reported smoking for more than 10 years, serum uric acid levels before treatment was lower, compared to non-smokers with gout. Despite this, higher risk of hypertension, fatty liver, hyperlipidemia, renal dysfunction and kidney stones greatly outweigh urate lowering effect of smoking in gout patients.

References:

1. Dehlin, M., Jacobsson, L., & Roddy, E. (2020). Global epidemiology of gout: Prevalence, incidence, treatment patterns and risk factors. *Nature Reviews Rheumatology*, 16(7), 380-390. doi:10.1038/s41584-020-0441-1
2. Mclean L, Becker MA. Etiology and pathogenesis of gout. *Rheumatology*. 2011; doi: 10.1016/b978-0-323-06551-1.00183-4
3. Zhou, Y., Zhao, M., Pu, Z., Xu, G., & Li, X. (2018). Relationship between oxidative stress and inflammation in hyperuricemia. *Medicine*, 97(49). doi:10.1097/md.00000000000013108
4. Fanning, N., Merriman, T. R., Dalbeth, N., & Stamp, L. K. (2018). An association of smoking with serum urate and gout: A health paradox. *Seminars in Arthritis and Rheumatism*, 47(6), 825-842. doi:10.1016/j.semarthrit.2017.11.004
5. Mu, Z., Wang, W., Wang, J., Lv, W., Chen, Y., Wang, F., . . . Wang, Z. (2019). Predictors of poor response to urate-lowering therapy in patients with gout and hyperuricemia: A post-hoc

- analysis of a multicenter randomized trial. *Clinical Rheumatology*, 38(12), 3511-3519. doi:10.1007/s10067-019-04737-5
6. Yan, D., & Zhang, Y. (2019). Personalized Medicine of Urate-Lowering Therapy for Gout. *Recent Advances in Gout*. doi:10.5772/intechopen.85030
 7. Burke, B.T., et al., Gout in Older Adults: The Atherosclerosis Risk in Communities Study. *J Gerontol A Biol Sci Med Sci*, 2016. 71(4): p. 536-42.
 8. Kuo, C.F., et al., Comorbidities in patients with gout prior to and following diagnosis: case control study. *Ann Rheum Dis*, 2016. 75(1): p. 210-7.
 9. Tsuchiya, M., et al., Smoking a single cigarette rapidly reduces combined concentrations of nitrate and nitrite and concentrations of antioxidants in plasma. *Circulation*, 2002. 105(10): p. 1155-7.
 10. Chang, J.W., et al., Hyperuricemia after exposure to polychlorinated dibenzo-p-dioxins and dibenzofurans near a highly contaminated area. *Epidemiology*, 2013. 24(4): p. 582-9.
 11. Shimizu, Y., et al., Subclinical carotid atherosclerosis and hyperuricemia in relation to renal impairment in a rural Japanese population: the Nagasaki Islands study. *Atherosclerosis*, 2014. 233(2): p. 525-9.
 12. Suwazono, Y., et al., Longitudinal effect of smoking cessation on physical and laboratory findings. *Am J Prev Med*, 2010. 38(2): p. 192-200.
 13. Kumar, A. and U.K. Biswas, Smoking is associated with reduced serum paraoxonase, antioxidants and increased oxidative stress in normolipidaemic acute myocardial infarct patients. *Heart Asia*, 2011. 3(1): p. 115-9.
 14. Goncalves, R.B., et al., Impact of smoking on inflammation: overview of molecular mechanisms. *Inflamm Res*, 2011. 60(5): p. 409-24.
 15. Zhou, Y., et al., Nicotine inhibits tumor necrosis factor-alpha induced IL-6 and IL-8 secretion in fibroblast-like synoviocytes from patients with rheumatoid arthritis. *Rheumatol Int*, 2012. 32(1): p. 97-104.
 16. Hamatake, Y., et al., Hypersensitivity of a Urate-null Strain of *Drosophila melanogaster* to the Toxic Effects of Environmental Cigarette Smoke. *Genes and Environment*, 2009. 31(2): p. 43-46.
 17. Fujiwara, M., et al., Exposure to cigarette smoke increases urate level and decreases glutathione level in larval *Drosophila melanogaster*. *Genes and Environment*, 2011. 33(3): p. 89-95.

Putrov Sergey

Doctor of Philosophy, Professor

National Pedagogical Dragomanov University, Ukraine

Leshko Nazarii Dmytrovych

2nd year student

National Pedagogical Dragomanov University, Ukraine

THE ESSENCE OF PHYSICAL THERAPY IN ISCHEMIC STROKE

Abstract. *The article reveals the means of physical therapy for stroke. Stroke is a major among serious diseases and is the most common cause of disability. Among clients with the consequences of a stroke and a pronounced degree of disability are reviewed a person who has suffered an ischemic variant. Today it is important to develop new comprehensive rehabilitation programs that help increase the effectiveness of rehabilitation of this group of people [5, p. 10].*

Keywords: *physical therapy, ischemic stroke, etiology, pathogenesis, symptoms.*

The main risk factors for ischemic cerebrovascular disorders include old age, hypertension, hypercholesterolemia, atherosclerosis of the cerebral and precerebral (carotid and vertebral) arteries, smoking, heart disease (atrial fibrillation, myocardial infarction, myocardial infarction, aneurysm, heart, myocardiopathy, bac endocarditis), diabetes mellitus [1, p. 4].

Ischemic disorders of cerebral circulation in about 90-95% of cases are caused by atherosclerosis of the cerebral and precerebral arteries, damage to small cerebral arteries due to hypertension, diabetes or cardiogenic embolism. Among ischemic strokes there are atherothrombotic (including arterioarterial embolism), cardioembolic, hemodynamic, lacunar and rheological [1, p. 6].

Hypertension is one of the main risk factors for ischemic disorders of cerebral circulation. There is a direct relationship between blood pressure and the risk of ischemic stroke. Arterial hypertension leads to the development of ischemic disorders of cerebral circulation, creating in the perforating arteries of the brain lipohyalinosis and fibrous necrosis, as well as by stimulating atherosclerosis of the pserebral, large and middle cerebral arteries, called [3, p. 3].

Atherosclerosis is the most common disease of the cerebral and precerebral arteries, which causes ischemic disorders of cerebral circulation. The main risk factors for atherosclerosis include age, male gender, smoking, hypertension, diabetes, increased lipids (increased total cholesterol and low-density lipoprotein with decreased high-density lipoprotein) and fibrinogen in plasma. [3, p. 5].

Atherothrombosis and embolism are the cause of about 50% of ischemic disorders of cerebral circulation. Cardiogenic embolism is the cause of approximately 20% of ischemic strokes and TIA. It can develop due to the formation of embolic fragments on the heart valves or the formation of an intracardiac thrombus. Achieving cardiogenic risk factors for cerebral embolism include atrial fibrillation (atrial fibrillation), artificial heart valve, rheumatic heart valve disease, recent (up to 1 month) myocardial infarction, intracardiac thrombus, intracardiac volume formation (myxoma) [3 p. 6].

Lacunar infarction accounts for 15-30% of ischemic stroke cases. Lacunar infarcts are small (up to 15 mm in diameter) foci of ischemia, which are localized in the white matter of the cerebral hemispheres, in the brainstem and cerebellum. In the process of organizing these heart attacks, a small cyst is formed - a lacuna (French. Lacunarie - cavity, lacuna). About 80% of the gaps are found in the periventricular region, basal nodes or thalamus, 20% of the gaps - in the brainstem and cerebellum. Their development is associated with the defeat of small (40-80 μ m in diameter) perforating branches of the middle cerebral artery, posterior cerebral artery and basilar artery. [3, p. 6].

Hemodynamic ischemic disorders of cerebral circulation can occur in stenosis of the precerebral and (or) cerebral arteries, when blood pressure falls below the lower limit of autoregulation of cerebral circulation, which causes hypoperfusion of the brain. A significant decrease in blood pressure is possible for various reasons: deep sleep, a sharp rise from a horizontal position or prolonged stay in an upright position (orthostatic hypotension), overdose of antihypertensive drugs, myocardial infarction, arrhythmia, bleeding, hypovolemia and more. [2, 53].

Local ischemia is more often observed in the areas of adjacent blood supply of the anterior, middle and posterior cerebral arteries or in the basin of the most

narrowed precerebral or cerebral artery. In rare cases, hemodynamic ischemic disorders of cerebral circulation occur by the mechanism of "robbery" - cerebral ischemia due to blood diversion to the peripheral circulatory system or the redistribution of blood between different vascular systems [2, p. 61].

Pathogenesis of ischemia. Regardless of the cause of local cerebral ischemia, a cascade of pathobiochemical changes develops, leading to irreversible damage to nerve tissue by the mechanisms of necrosis and apoptosis. The brain receives the necessary energy as a result of oxidation of glucose and the formation of ATP (adenosine triphosphate) (oxidation of one molecule of glucose gives 38 molecules of ATP). In cerebral ischemia, the oxygen content in the blood is insufficient for aerobic oxidation of glucose, so there is an anaerobic pathway of glucose breakdown, which only partially compensates for the energy needs of the brain (anaerobic digestion of one glucose molecule gives only 2 ATP molecules) [2, p. 149].

The optimal volume of cerebral circulation is 50-60 ml per 100 g / min. A drop in cerebral circulation below 20 ml per 100 g / min causes dysfunction of neurons in the cerebral cortex, and a decrease to 10-15 ml per 100 g / min leads to rapid irreversible changes in neurons within a few minutes. Within 6-8 minutes, the neurons remain viable and can restore their functions with normal blood supply. With local cerebral ischemia, a zone is formed around the area with irreversible changes, the blood supply of which is below the level required for normal functioning, but above 10-15 ml per 100 g / min (critical threshold of irreversible changes) - "ischemic penumbra". The death of cells in the "ischemic penumbra" leads to an increase in the size of the heart attack. However, these cells can remain viable for some time, so the development of irreversible changes in them can be prevented by restoring blood circulation and the use of neuroprotective drugs. [2, p. 174].

Ischemic stroke usually develops within a few seconds or minutes (rarely - hours or days) and is manifested by motor, sensory, speech and other focal neurological disorders. Disturbances of consciousness, vomiting, intense headache in most cases are not observed, except for heart attacks in the brain stem, cerebellum or extensive heart attacks of the hemisphere [2, p. 184].

Progressive stroke (a gradual increase in neurological disorders over several hours or days) occurs in 20% of patients with ischemic stroke in the carotid pool and in 40% of patients with ischemic stroke in the vertebrobasilar pool. This is more often caused by an increase in the size of the intra-arterial thrombus, recurrent emboli, increased cerebral edema, hemorrhagic transformation of the heart attack or an increase in its size due to a decrease in systemic blood pressure [2, p. 185].

Increased blood pressure is observed in 70-80% of patients in the first days of stroke. Later in most of them there is a spontaneous decrease in pressure. Temporary increase in blood pressure can be caused by cerebral edema and increased ICP (intracranial pressure), as well as stress due to the development of severe disease and emergency hospitalization [2, p. 197].

Atherothrombotic stroke often develops at night or in the morning, neurological disorders can gradually increase over several hours or even days. In the anamnesis of patients more often, than at other types of a stroke, TIA or ischemic strokes in the same vascular pool are noted. At angiological research it is possible to reveal signs of a stenosis or occlusion of an internal carotid artery (vascular noise in the field of bifurcation of the general carotid artery, weakening of its pulsation at strengthening of a pulsation of an external carotid artery) [1, p. 42].

For embolic stroke is characterized by the sudden development of symptoms often on the background of physical or emotional stress, cardiac arrhythmia. Neurological disorders are usually maximal immediately after stroke. Cardioembolic infarcts are often localized in the basin of the cortical branches of the middle cerebral artery [1, p. 43].

The hemodynamic nature of ischemic stroke is expected in cases where the symptoms of local cerebral ischemia occur against a background of low blood pressure and (or) hypovolemia in patients with stenotic (mostly atherosclerotic) lesions of the precerebral and cerebral arteries. At a hemodynamic stroke zones of adjacent blood supply often suffer. Bilateral infarcts in the parieto-occipital region (area of adjacent blood supply to the middle and posterior cerebral arteries) are possible, which are manifested by cortical blindness, visual agnosia and amnesia. [1, p. 45].

Lacunar stroke most often occurs instantly, less often manifested by a gradual increase in neurological disorders. Disorders of consciousness, epileptic seizures, VPF and visual field disorders do not occur in lacunar stroke. The literature describes more than 25 syndromes in which lacunar infarctions are detected, but the most typical and common are 5 variants [1, p. 50]:

"Purely motor stroke" - the most common variant of lacunar stroke (up to 60% of cases). It is manifested only by motor disorders - paresis of the arms, legs, face and tongue on the central type on the one hand. The centers of defeat at "purely motor stroke" are more often found in a back leg of an internal capsule or the basis of the bridge, less often in a radiant crown, a brain stem or the basis of a medulla oblongata [1, p. 52].

"Sensorimotor stroke" is the second most common variant of lacunar stroke. In contrast to "purely motor stroke" there is a combination of motor and sensory disorders of the hemotype. The lesions have the largest size compared to other variants of stroke and are more often in the posterior leg of the inner capsule or in the radiating crown, less often in the knee or anterior leg of the inner capsule or in the thalamus [1, p. 54].

"Pure sensory stroke" is manifested by a feeling of numbness and (or) sensitivity disorder (often pain and temperature) by hemitype. The lesion is usually found in the thalamus [1, p. 56].

The syndrome of "dysarthria and uncomfortable hand" consists of severe dysarthria in combination with mild weakness and discomfort of the hand, paresis of the facial muscles on the central type on the one hand. The lesion is found at the base of the bridge or the anterior leg of the inner capsule [1, p. 58].

The syndrome of "atactic hemiparesis" is manifested by central hemiparesis in combination with ataxia in the paretic extremities. The lesion is found in the hind leg of the inner capsule, the base of the bridge or the radiant crown. More often asymptomatic course is observed in lacunar infarctions [1, p. 60].

Treatment of patients with pulmonary tuberculosis should be comprehensive, individualized, timely and gradual.

Rehabilitation of patients after ischemic stroke is carried out in three stages [7, p. 28]:

- I - early recovery (up to 3 months),
- II - late recovery (up to 1 year),
- III - residual disorders of motor functions (more than 1 year).

At the first stage of physical rehabilitation in the complex of rehabilitation therapy is important the place is taken by medical physical culture where it is necessary to apply strictly dosed efforts, to prevent fatigue of the patient, to increase loading gradually. Tasks at this stage will be [7, p. 28-29]:

- increase the overall tone of the body,
- development of active movements by deceleration and active
- stimulation of temporarily non-functioning nerve centers,
- prevention of pathological conditions, persistent motor disorders, contractures and ankylosis,
- fight against increased muscle tone and synkinesis,
- prevention of complications due to forced hypodynamics,
- detection and stimulation of isolated contraction of paralyzed muscles limbs, recovery and compensation of motor skills.

When building a program of rehabilitation treatment must take into account the nature and severity of the stroke, the state of the cardiovascular system. In the process of rehabilitation use postural treatment, therapeutic massage and passive exercises, active exercises to relax muscles, exercises to reduce synkinesis, exercises to improve self-care.

At the II stage of physical rehabilitation after ischemic stroke the following tasks are set [4, p. 30]:

- gait correction;
- increase the strength of the muscles of the upper extremity;
- improvement of fine motor skills;
- learning to overcome architectural barriers;
- improving the work of facial muscles;
- endurance training.

At this stage, the problem of psychological, motor and social activation of patients is solved, as well as the task of determining the rehabilitation program taking into account the existing changes and deviations.

At the III stage, measures are taken to maintain a sufficient level of efficiency, adaptation to environmental conditions, prevention of possible development of secondary stroke, vocational training and retraining [7, p. 32].

During the hospital rehabilitation period, exercise therapy is prescribed in the bed (extended bed) mode, which is divided into A (2a) and B (2b). It is pro-standard in a strict bed rest, at serious disturbances

cardiac activity and respiration, coma [7, p. 32].

Therapeutic gymnastics complexes consist of simple active and passive exercises for healthy limbs and passive - for the affected, as well as breathing exercises and exercises for relaxation, pauses for rest. Passive movements begin with the proximal limbs, gradually moving to the distal. Perform the exercises at a slow pace, smoothly with the maximum possible amplitude, strictly isolated in each joint and repeat first 3-4 times, and later - 6-10 times [6, p. 82].

The main aspect in working with relatives of a patient with ischemic stroke is a complete briefing on patient care, should be active care and participation of relatives in rehabilitation. A common feature of the above methods is that they are aimed at increasing the level of independence and autonomy of the patient, reduce the manifestations of the disease and achieve complete independence in active daily activities without the help of family and friends in later life. The above methods are based on the use of therapeutic positions, various physical exercises and movements from different positions, close to natural movements for the return of full or as much functionality as possible, achieving independence to perform household chores of various types.

References:

1. Андріюк Л.В. Інсульт. Вибрані питання діагностики, ускладнень, лікування, реабілітації: навчальний посібник. Львів., 2009. 64 с.
2. Белова А. Н. Нейрореабилитация: Руководство для врачей. 2-е изд., перераб. и доп. Москва. Антидор, 2012. 736 с.

3. Міщенко Т. С. Епідеміологія цереброваскулярних захворювань в Україні. Судинні захворювання головного мозку. 2016. № 1. С. 3-7.
4. Лікувальна фізична культура, спортивна медицина й фізична реабілітація / [Б. Мицкан, Г. Єдинак, З. Остап'як та ін.]. – Івано-Франківськ, 2012.
5. Дідкова Ю.П. Роль гіпертонічної хвороби як пре диктора розвитку гострих і хронічних форм цереброваскулярної патології. Гіпертонічна хвороба та інсульти, 2012. № 2. С. 10-16.
6. Зозуля І.С. Оцінка обмеження життєдіяльності хворих працездатного віку, які пережили мозковий інсульт. Український медичний часопис. 2015. № 6 С.82–85.
7. Чернецький О. Характеристика порушень у післяінсультних хворих під час відновного періоду лікування. Спортивна наука України. 2012. № 2 С. 28-32.

Абдуллаев Нуритдин Салаиддинович

Казахский медицинский университет непрерывного образования,
Республика Казахстан

Зулфикарова Эльвира Талгатовна

Казахский медицинский университет непрерывного образования,
Республика Казахстан

Каукербекова Карина Дауреновна

Казахский медицинский университет непрерывного образования,
Республика Казахстан

ПРЕЦИПИТИРУЮЩИЕ ФАКТОРЫ ДЕПРЕССИИ ВО ВРЕМЯ ПАНДЕМИИ COVID-19

***Аннотация.** Бремя депрессии ложится огромным пластом на человечество со времен растущей информационной нагрузки. Коронавирусная инфекция привела к стагнации экономики и увеличению информационного потока негативного содержания, что может привести в будущем к резкому увеличению количества пациентов психиатрической направленности. В данной статье обсуждаются факторы, способствующие развитию и обострению депрессии в свете новых событий в мире, охваченной пандемией. Авторы дают характеристику основным предикторам и приводят научно-обоснованные доказательства. На фоне имеющегося потенциала системы здравоохранения исследователи предлагают варианты устранения этих факторов.*

***Ключевые слова:** депрессия, коронавирус, факторы влияния, COVID-19, профилактика.*

Актуальность темы: Любой врач знает, что болезнь легче предупредить, чем лечить. Депрессия может скрываться под разными масками, прятаться за разными симптомами соматических нарушений и путать сотрудников системы первичной медицинской помощи. Глобальная проблема пандемии не обошла стороной и психиатрический профиль медицины, приведя большинство людей в состояние тревоги, страха и подавленности. На этом фоне в разрезе социальных групп ожидаемо обострение и наплыв пациентов с

тревожными и депрессивными расстройствами. И если первые будут приходить на приём и задавать вопросы, вторые – закроются от мира, в одиночестве преследуемые мыслями о безысходности и желанием покончить со своей жизнью. Актуальность этой статьи продиктована страшными цифрами ВОЗ о том, что ежегодно сводят счёты с жизнью около 800 000 человек в день, а во время пандемии как в краткосрочной, так и в долгосрочной перспективе длительно текущего заболевания и его последствий эти цифры могуткратно увеличиться.

Цель исследования: выявить основные факторы влияния депрессии, которые могут обострить или привести к дебюту депрессии в условиях пандемии, а также предложить варианты решения.

Депрессия является наиболее часто встречающимся ментальным заболеванием в современном обществе. Быть в состоянии депрессии сравнивается пациентами с нахождением в эмоциональной чёрной дыре. Наихудшим исходом этого состояния является суицид. По данным ВОЗ на 22 марта 2018 года от депрессии страдает около 264 миллионов человек по всему миру. В странах со средним и низким уровнем доходов от 76% до 85% людей, страдающих нарушениями психического здоровья, не получают никакой помощи. Вызывает беспокойство и тот факт, что чаще всего депрессивное расстройство диагностируется неправильно или не распознается вовсе. Это расстройство тесно связано с такими проявляющимися факторами как: длительная тревога, нарушения сна, плохое качество жизни и стресс. Пандемия COVID-19 значительно усилила влияние этих факторов как на здоровое население, так и на людей с психическими расстройствами. Более того, подозрительность, экономический коллапс, дезинформация в СМИ, невозможность обеспечить себя средствами массовой защиты, истерическое опустошение магазинов вводили ещё большую смуту в странах.

Депрессия – это расстройство настроения, характеризующееся ощущением печали, потери интереса [1]. Основными чертами этого состояния является триада симптомов: снижение настроения, замедление мышления и двигательная заторможенность. [2] Основным методом диагностики

депрессии до сих пор остается клинический (психопатологический). По Международной классификации болезней 10-го пересмотра (МКБ-10), для постановки диагноза "депрессия" необходимо наличие ряда симптомов, продолжительность которых должна быть не меньше 2 недель. Основные симптомы депрессии по МКБ-10 (для постановки диагноза необходимо наличие не менее 2 симптомов) следующие: подавленное настроение, которое не зависит от обстоятельств; ангедония (утрата интересов, стремления к удовольствию); упадок сил, высокая утомляемость. Дополнительные симптомы депрессии по МКБ-10 (для постановки диагноза необходимо наличие не менее 3 симптомов (+2 основных)) следующие: пессимизм; чувство вины, бесполезности, тревоги и (или) страха; заниженная самооценка; неспособность концентрироваться и принимать решения; мысли о смерти и (или) самоубийстве; нестабильный аппетит, снижение или прибавление массы тела; нарушенный сон, наличие бессонницы или пересыпания.

Длительно текущие нарушения циркадных ритмов, трудности с засыпанием, бессонница, гиперсомния могут привести к развитию депрессивного синдрома. У депрессивных пациентов жалобы на сон (например, бессонница, нарколепсия, нарушение дыхания во сне и синдром беспокойных ног [RLS]) являются универсальными примерно у 90% пациентов. Однако во многих лонгитудинальных исследованиях было показано, что бессонница проявляется не только в продроме депрессии, но и является важным независимым фактором риска последующей депрессии [3]. Также в исследованиях группы с бессонницей и группы с большим депрессивным расстройством, первая показала значительные улучшения после хорошего сна в отличие от второй [4]. Эти данные наводят на мысль, что ранняя диагностика бессонницы и последующее лечение может стать мерой профилактики депрессии.

В исследовании бессонницы среди греческого населения в период пандемии коронавируса был проведен веб-опрос 2427 человек. Из них трудности со сном были отмечены у 37,6%. Причем женщины и люди из густонаселенных городов были более подвержены нарушениям сна. Также

одиночество, тревога связанная с пандемией COVID-19, неопределенность в диагнозе или наличие контактов с людьми с положительным тестом на коронавирус показывали четкую связь с возникновением последующей инсомнии [5]. Нарушения сна связаны, как и с несоблюдением режима и долгим использованием девайсов, так и с уровнем тревоги и стресса.

Срыв адаптации стресса как результат личностной невозможности перестроиться к новым условиям реальности является такой же важной причиной возникновения депрессии. Как подчеркивают исследователи из Ирана, ступор экономики и следующее за ним уменьшение количества актуальных рабочих мест, непредсказуемость и неопределенность, растущая тревога и дезинформация в СМИ сыграли большую роль в утяжелении имеющегося стресса [6]. Учёные из Японии показывают прямую корреляцию экономического воздействия COVID-19 с нарастанием уровня страха и панического поведения [7]. Особое внимание привлекает исследование Dong, M., & Zheng, J., которое показывает насколько сильно подвержена общественность влиянию информации из СМИ. Подчеркивается обязательный контроль государством всей информации, потому что лица, получающие информацию из официальных источников менее подвержены стрессу [8]. Результаты исследований в Гонконге о влиянии депрессии и тревоги во время пандемии показало, что наиболее подвержены были люди: которые не имели опыта со вспышкой атипичной пневмонии; которые больше беспокоились о заражении COVID-19; которых больше беспокоило отсутствие достаточного количества хирургических масок; которых больше беспокоило невозможность работать из дома [9].

Депрессия и раньше коррелировала с низким уровнем жизни, а также в перспективе была причиной плохого качества жизни, потому что люди теряли работу, друзей и возможность на здоровую психическую реакцию на происходящие события. Результаты поперечного исследования во Вьетнаме показали, что депрессией чаще страдали люди, ассоциированные с низким уровнем жизни, а люди из более высокого класса обладали потенциальным преимуществом в противостоянии инфекции [10]. Литературный обзор в

Омском психиатрическом журнале выявил наиболее уязвимые группы психического здоровья: пожилые люди, бездомные, рабочие-мигранты, люди, страдающие психическими расстройствами, беременные женщины, китайские студенты, обучающиеся за рубежом [11].

Вспышка коронавирусной инфекции продолжающаяся и по сей день оставила неизгладимый след на экономике и здравоохранении многих стран. Высоко было его влияние и на психическое здоровье населения, поскольку тревога, нарушения сна, усталость, подозрительность перекликались со многими симптомами психических расстройств, и депрессии, в частности. Авторы из Ирана отмечают необходимость обязательного участия психиатрических служб для помощи населению [6]. Исследователи Duan и Zhu в официальном отчете указали, что Китай поздно включил психологическую и психиатрическую поддержку в протоколы по лечению и оказание помощи при ЧС, что привело к более быстрому нарастанию заболеваемости психическими расстройствами и их сохранению [12]. В долгосрочной перспективе сотрудникам системы здравоохранения предстоит разработать современные методы по поддержке населения, обучить общинный медицинский персонал базовым аспектам охраны психического здоровья, информировать общественность о психологических последствия пандемии и мотивировать населения к принятию стратегий профилактики заболеваний и укрепления здоровья.

Выводы:

1. Основными факторами депрессии названы: нарушения сна, длительная тревога, плохое качество жизни и срыв системы стресса.

2. На уровне симптомов нарушений сна, специалисты первичной медицинской помощи настороженные к возникновению депрессии у обратившихся за помощью, могут помочь в выявлении групп риска, а также назначении терапии первой линии, которая по результатам исследований значительно облегчит клиническую картину либо полностью купирует развитие депрессивного расстройства.

3. Для нивелирования длительно текущей тревоги у большинства населения следует активно продвигать использование групп психологической помощи для нуждающихся: горячие линии поддержки, дистанционные лекции и семинары «Вопрос-ответ» с инфекционистами и психотерапевтами и т.д.

4. Срыв системы стресса считается индивидуально измеряемым явлением, поэтому для решения этой задачи можно использовать массовую социальную рекламу и поддержку: видеоролики, плакаты, аудиодорожки с мотивацией и так далее. Помимо прочего следует повышать общую сопротивляемость стрессу путём пропаганды среди общественности здорового образа жизни, осознанности, отказа от курения и наркотиков и прочее.

5. Активная поддержка государства окажет значительное содействие в решении проблемы плохого качества жизни, поскольку в данном случае индивид ограничен в возможностях.

Список литературы:

1. Suma P. Chand; Hasan Arif, Depression, Thomas Jefferson University Hospital, 2020;
2. Жариков Н.М., Тюльпин Ю.Г., Психиатрия: учебник – М.: Медицина, 2002;
3. Hong Fang, Sheng Tu, Jifang Sheng, and Anwen Shao, Depression in sleep disturbance: A review on a bidirectional relationship, mechanisms and treatment;
4. Robin Victor, Sherry Garg and Ravi Gupta, Insomnia and depression: How much is the overlap? 2019 Nov-Dec;
5. Panteleimon Voitsidis, Ioannis Gliatas, Vasiliki Bairachtari, Kalliopi Papadopoulou, Georgios Papageorgiou, Eleni Parlapani, Markos Syngelakis, Vasiliki Holeva, and Ioannis Diakogiannis, Insomnia during the COVID-19 pandemic in a Greek population, Apr-May 2020;
6. Zandifar, A., Badrfam, R., 2020. Iranian mental health during the COVID- 19 epidemic. Asian J. Psychiatr. 51,101990;
7. Shigemura, J., Ursano, R.J., Morganstein, J.C., Kurosawa, M., Benedek, D.M., 2020. Public responses to the novel 2019 coronavirus (2019 - nCoV);
8. Dong, M., & Zheng, J. Letter to the editor: Headline stress disorder caused by Netnews during the outbreak of COVID- 19 // Health Expectations, 23(2), 259-260. doi: 10.1111/hex. 13055;
9. Edmond Pui Hang Choi, Bryant Pui Hung Hui, Eric Yuk Fai Wan Depression and Anxiety in Hong Kong during COVID-19 Int J Environ Res Public Health 2020 May 25;17(10):3740;

10. Hoang C. Nguyen, Minh H. Nguyen, Binh N. Do, Cuong Q. Tran, Thao T. P. Nguyen, Khue M. Pham, Linh V. Pham, Khanh V. Tran, Trang T. Duong, Tien V. Tran, Thai H. Duong, Tham T. Nguyen, Quyen H. Nguyen, Thanh M. Hoang, Kien T. Nguyen, Thu T. M. Pham, Shwu-Huey Yang, Jane C.-J. Chao, and Tuyen Van Duong, People with Suspected COVID-19 Symptoms Were More Likely Depressed and Had Lower Health-Related Quality of Life: The Potential Benefit of Health Literacy, *J Clin Med.* 2020 Apr; 9(4): 965;
11. Островский Д.И., Иванова Т.И. Влияние новой коронавирусной инфекции COVID-19 на психическое здоровье человека (обзор литературы) Омский психиатрический журнал, 2020;
12. Duan, L., Zhu, G., 2020. Psychological interventions for people affected by the COVID-19 epidemic. *Lancet Psychiatry* 7 (4), 300-302.

Бухало Ганна Олексіївна

асистент кафедри соціальної медицини, громадського здоров'я,

медичного та фармацевтичного права

Запорізький державний медичний університет, Україна

АНАЛІЗ ДЕМОГРАФІЧНОЇ СИТУАЦІЇ В ЗАПОРІЗЬКІЙ ОБЛАСТІ. ПРОГНОЗ ЧИСЕЛЬНОСТІ ТА ВІКОВОЇ СТРУКТУРИ НАСЕЛЕННЯ ДО 2035 РОКУ

***Анотація.** Майже на протязі 30 років триває скорочення чисельності населення України. Певною мірою демографічна ситуація в Запорізькій області віддзеркалює демографічні процеси, що відбуваються в країні в цілому. Використовуючи статистичні дані та аналітичні методи, зроблено спробу спрогнозувати негативні тенденції природного руху населення Запорізької області, головними причинами яких, на думку автора, є несприятлива соціально-економічна ситуація та катастрофічний стан системи охорони здоров'я в Україні.*

***Ключові слова:** Запорізька область, вікова структура населення, середня очікувана тривалість життя, коефіцієнт народжуваності, коефіцієнт смертності, природний приріст населення, сумарний коефіцієнт відтворення, демографічне навантаження, сценарій демографічного прогнозу.*

Станом на 01.01.2020 р. в Запорізькій області проживало 1 686,6 тис. осіб. Вікова структура населення співмірна з іншими областями України – високою є частка населення у працездатному віці (67,3%) однак низька частка дітей (14,6%) свідчить про поступове старіння населення та зниження у майбутньому частки населення у працездатному віці поряд зі зростанням чисельності населення у віці 65 років і старше. Середня очікувана тривалість життя при народженні (66,1 р. для чоловіків та 76,7 р. для жінок) співмірна із середніми показниками по країні (табл.1).

Сумарний коефіцієнт відтворення у Запорізькій області є дуже низьким (1,088 народжень в середньому на 1 жінку), що вказує на подальше зниження рівня народжуваності в регіоні. Для регіону характерні низький коефіцієнт народжуваності (6,8‰) та високий коефіцієнт смертності населення (16,4‰),

які в сумі дають найгірший показник природного приросту населення (-9,6%) серед порівнюваних регіонів (табл.2).

Таблиця 1

Демографічні характеристики деяких областей України

Область, країна	Чисельність населення, тис.осіб (2020)	Вікова структура населення (2020)			Середня очікувана тривалість життя при народженні, р. (2020)	
		0-14р.,%	15-64р.,%	64р.і >,%	чоловіки	жінки
Запорізька	1 686,612	14,6	67,3	18,1	66,1	76,7
Дніпропетровська	3 173,339	15,4	67,3	17,3	65,9	75,7
Харківська	2 642,825	13,8	69,0	17,2	67,1	76,5
Херсонська	1 026,481	16,1	67,5	16,4	65,7	75,8
Україна	41 732,779	15,3	67,6	17,1	67	76,7

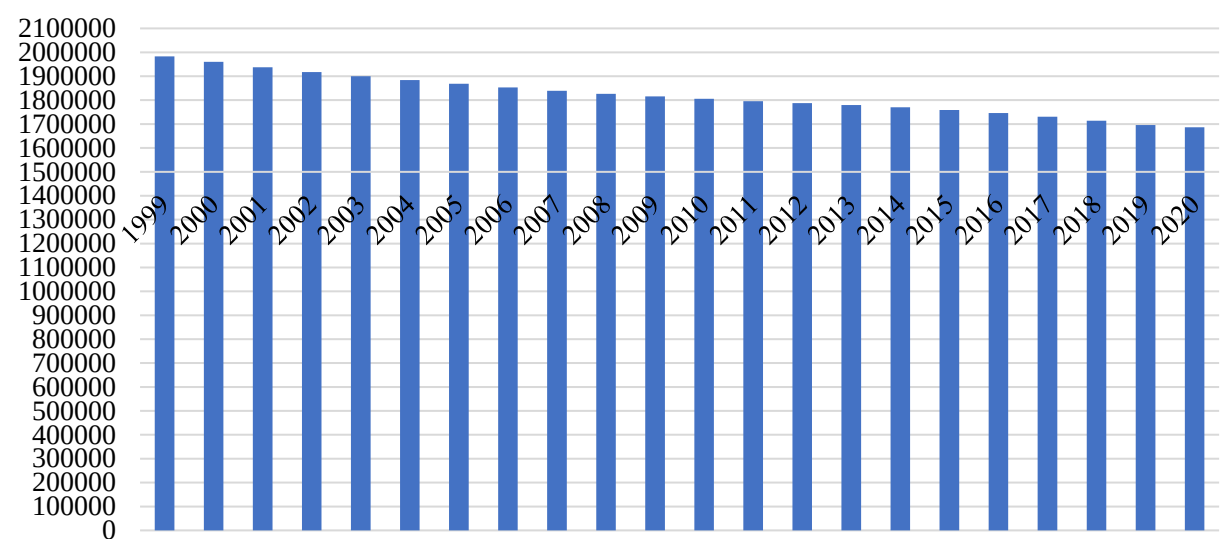
Таблиця 2

Природний рух населення окремих областей України (2020 р.)

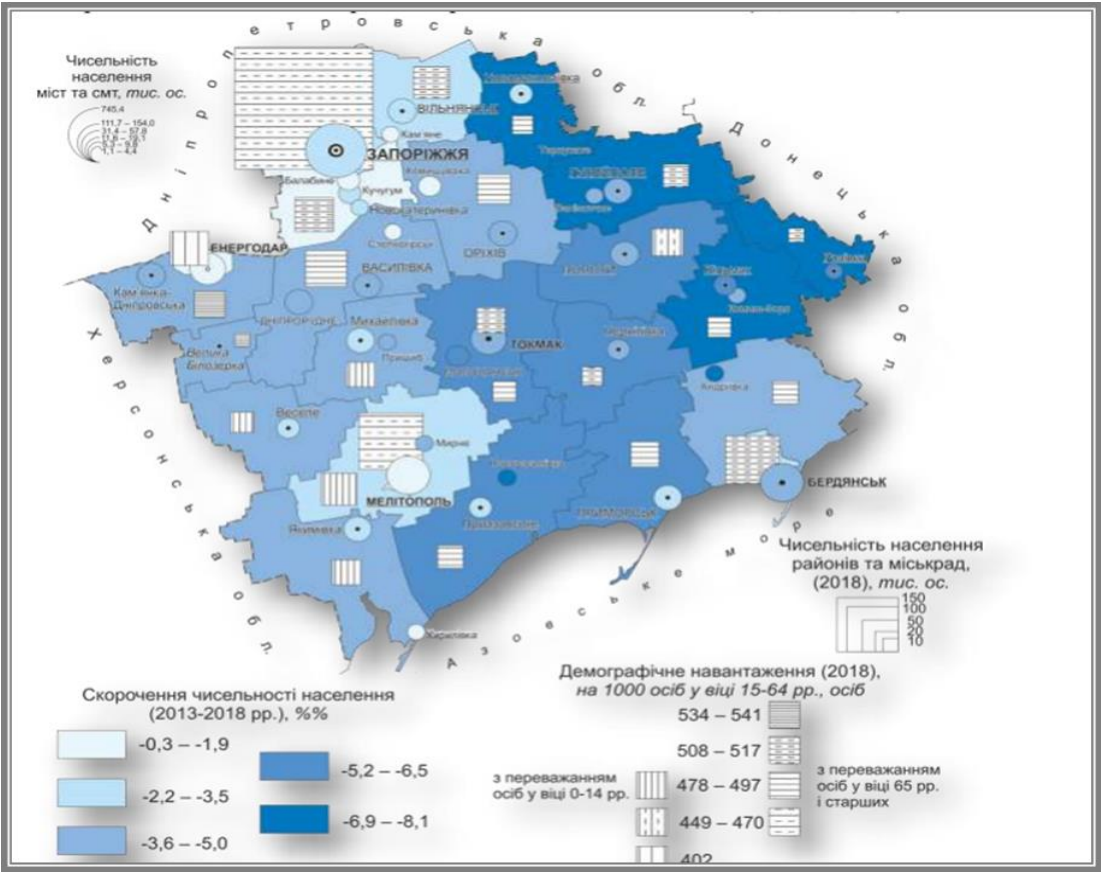
Область, країна	Коефіцієнт народжуваності, ‰	Коефіцієнт смертності, ‰	Показник природного приросту, ‰	Сумарний коефіцієнт відтворення
Запорізька	6,8	16,4	-9,6	1,088
Дніпропетровська	7,1	7,1	-8,9	1,111
Харківська	6,8	15,2	-8,4	1,024
Херсонська	8,1	15,5	-7,4	1,265

Впродовж останніх 25 років у Запорізькій області стійкою є тенденція скорочення чисельності населення. Порівняно з максимальним значенням у 1993 році в області проживає на 392,9 тис. осіб менше. Чисельність населення області зменшилася на 243,8 тис. осіб у період 2001-2019 рр., або на 11,6 %.

Останні 5 років темпи скорочення чисельності населення області коливаються у межах 0,5-0,9% щорічно (мал.1).

Мал.1. Динаміка чисельності населення Запорізької області (станом на 1 січня відповідного року), осіб

Мал.2. Чисельність населення Запорізької області, динаміка її скорочення та демографічне навантаження (2013 – 2019 рр.)

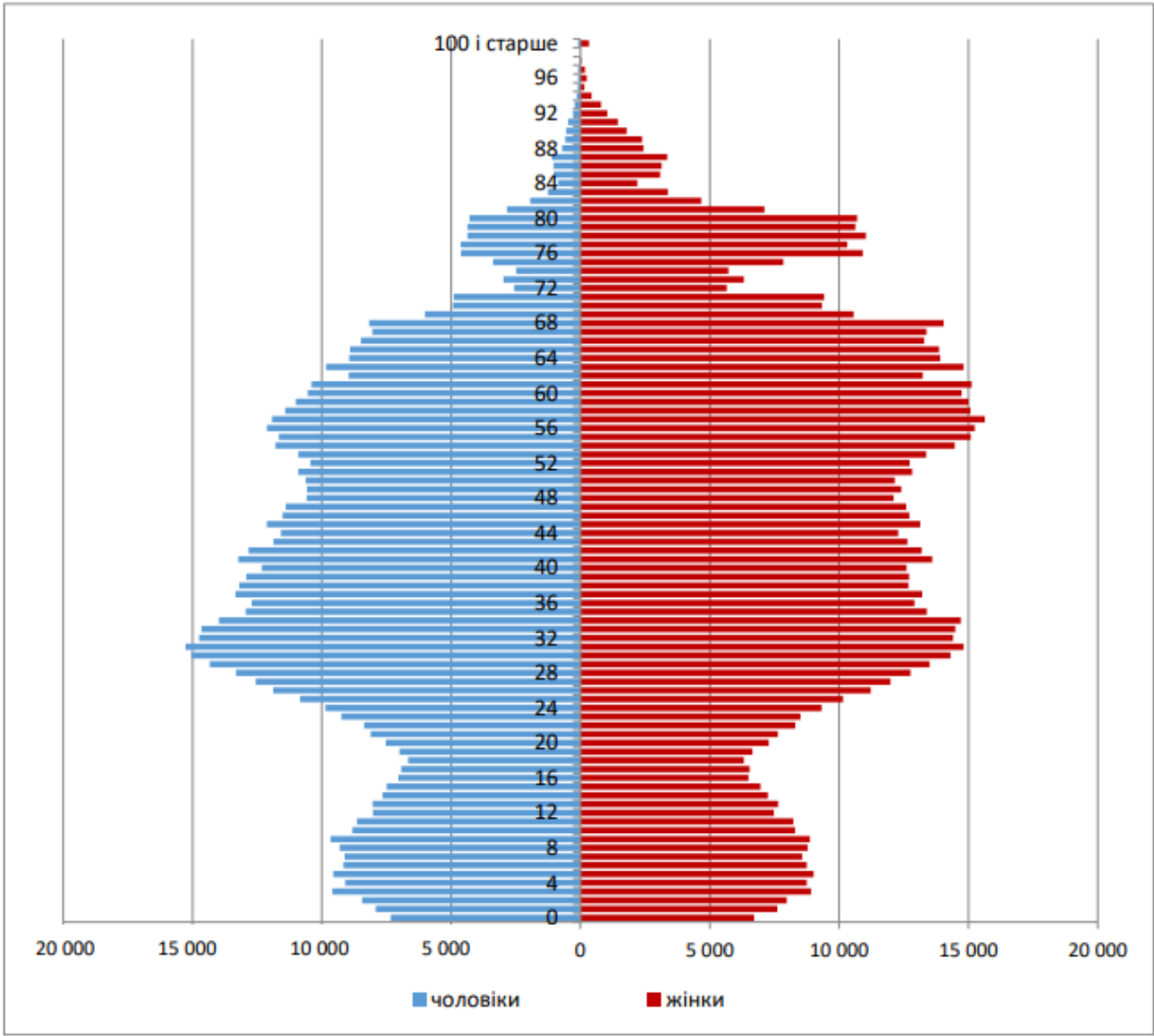
Помітні суттєві відмінності у відносних показниках скорочення чисельності населення в період 2013-2019 рр. у розрізі міських поселень та сільського населення адміністративних одиниць (мал.2). Вони порівняно низькі в Запоріжжі (-3,3%) та довколишніх містах і смт (-1,2 – -2,9%), інших містах обласного значення та прилеглих до них районах, районних центрах півночі та південного заходу області. Найвищі темпи депопуляції властиві для сільського населення північно-східних районів (-6,9 – -8,1%), меншою мірою центральних та південних районів разом з невеликими смт (-5,2 – -6,5%).

В економічному сенсі процес старіння населення відображається на показникові демографічного навантаження. Його найвищий рівень характерний для північно-західних і північних районів, а також більшості міст обласного значення, причому в них осіб у післяпрацездатному віці суттєво більше, ніж у допрацездатному. Натомість у південно-західних районах, Енергодарі та Пологівському районі серед когорти непрацездатних переважають особи у віці до 14 років (мал.2).

З огляду на стійку тенденцію старіння населення, вже найближчими роками демографічне навантаження на осіб працездатного віку зростатиме головним чином за рахунок осіб післяпрацездатного віку.

Головними індикаторами демографічної ситуації в регіоні є характер процесів природного руху населення. В регіоні низький сумарний коефіцієнт відтворення – змінюючись в діапазоні 1,3-1,5 народжень в середньому на 1 жінку, у 2019 р. він опустився до 1,088. Внаслідок цього Запорізькій області властиве істотне переважання чисельності померлих над чисельністю народжених (в абсолютному вираженні – на 8,4-13,6 тис. осіб щороку впродовж останніх 5 років), 2/3 з яких – за рахунок міського населення. При цьому коефіцієнт народжуваності за останні 5 років зменшився з 10,2‰ до 6,8‰. Відповідно коефіцієнт природного приросту за цей період в абсолютному відношенні зріс від -4,7 до -9,6‰.

Скорочення чисельності населення області яскраво ілюструє статевовікова піраміда населення, на якій помітне домінування середніх та старших вікових когорт населення над молодшими (мал.3).

Мал.3. Статеві-вікова піраміда населення Запорізької області (2020 р.)

Однак вже зараз щороку зменшується чисельність населення у репродуктивному віці, що відображається у істотному падінні рівня народжуваності. Натомість значна частка старших вікових когорт працездатного населення переходить у категорію непрацездатного. Іншими словами, незважаючи на те, що у віковій структурі населення станом на 2020 р. має місце значне переважання населення працездатного віку, з кожним роком чисельність населення у старших вікових когортах зростатиме, а в середніх та молодших – суттєво зменшуватиметься.

Аналіз статистичних даних, які описують демографічні процеси у регіоні, а також ймовірні тенденції змін статевовікової структури, показників народжуваності та смертності населення дозволяють здійснити сценарний

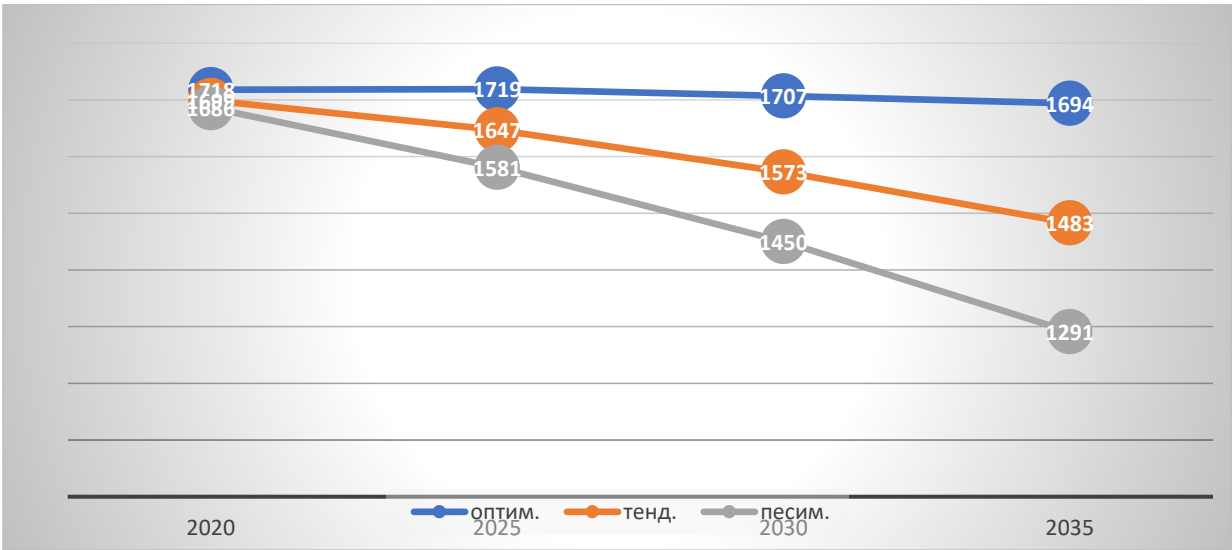
демографічний прогноз Запорізької області до 2035 року за трьома можливими варіантами – оптимістичним, середнім (тенденційним) та песимістичним.

Таблиця 3

Сценарний демографічний прогноз Запорізької області до 2035 р.

Варіант прогнозу	Кількість населення, тис. осіб			
	2020	2025	2030	2035
Оптимістичний	1726	1716	1702	1694
Середній (тенденційний)	1699	1633	1557	1483
Песимістичний	1674	1556	1424	1291

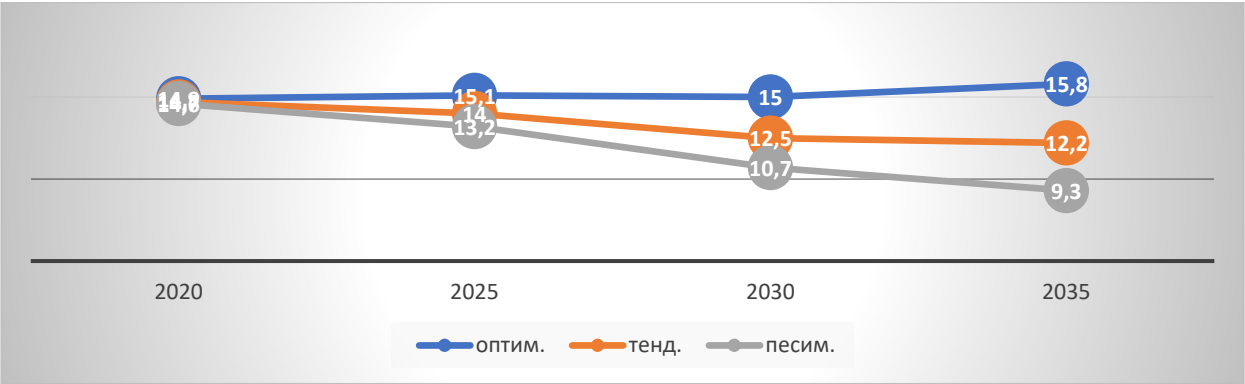
Розрахунки показують, що за будь-яким варіантом прогнозу чисельність населення Запорізької області до 2035 року зменшиться (табл.3). При цьому, якщо демографічні показники (коефіцієнти народжуваності, смертності, сумарний показник відтворення населення) залишатимуться незмінними, то до 2035 року кількість населення зменшиться майже на 250 тис. осіб (середній варіант прогнозу). Якщо показники відтворення, смертності та міграції населення погіршаться, то кількість населення зменшиться майже на 450 тис. осіб, а за оптимістичного варіанту розвитку подій – зменшиться на 45 тис. осіб (мал.4).

Мал.4. Перспективна чисельність населення Запорізької області до 2035 р. за різними демографічними сценаріями (тис. осіб)

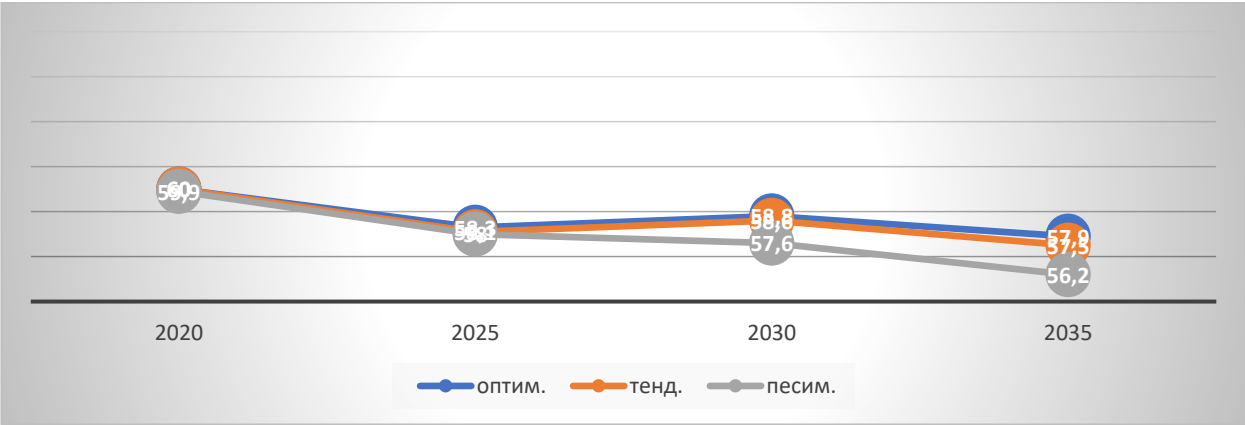
За оптимістичним варіантом розвитку демографічних процесів, починаючи з 2030 року чисельність населення може стабілізуватися та почати поступово зростати.

Привертають увагу ризики погіршення вікової структури населення. Частка дітей у загальній сукупності населення за середнім варіантом прогнозу в 2035 році порівняно з 2017 роком зменшиться на 17%, за песимістичним – майже на 40%, тоді як за оптимістичним – може зрости на 8% (мал 5).

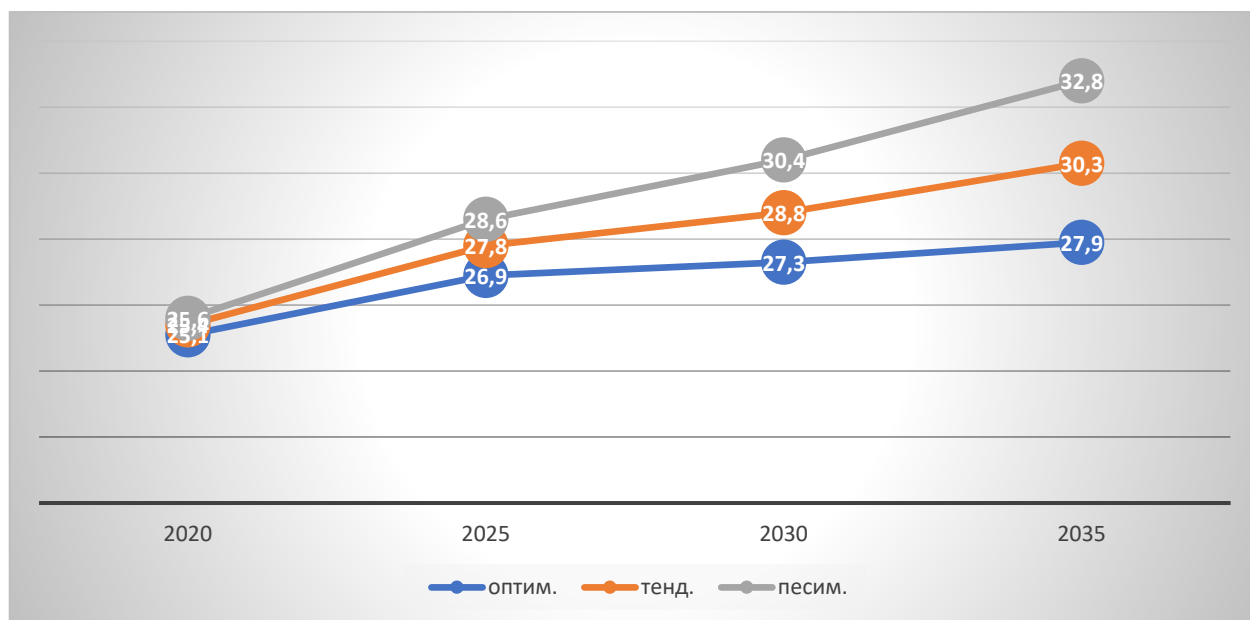
Мал.5. Частка дитячого населення Запорізької області до 2035 р. за різними демографічними сценаріями, %

Падіння народжуваності і перехід працездатного населення старших вікових груп до когорти непрацездатного призведе до суттєвого зменшення частки населення працездатного віку за будь-яким варіантом демографічного прогнозу (мал.6).

Мал.6. Частка населення Запорізької області працездатного віку до 2035 р. за різними демографічними сценаріями, %

Так само, за будь-яким варіантом прогнозу, відчутно зросте частка осіб післяпрацевдатного віку. За оптимістичним варіантом прогнозу в 1,15 разу, середнім – в 1,24 разу, песимістичним – 1,35 разу (мал.7).

Мал.7. Частка населення Запорізької області післяпрацевдатного віку до 2035 р. за різними демографічними сценаріями, %

Таким чином, за будь-якого сценарію демографічного прогнозу у найближчій перспективі Запорізьку область чекає погіршення демографічної ситуації. Але вже зараз ми можемо констатувати, що демографічні показники, на жаль, наближаються до найгіршого варіанту розвитку подій. Якщо показники відтворення зберігатимуть негативну тенденцію, то чисельність населення Запорізької області у 2035 році складатиме лише 1 млн.291 осіб, та істотно зросте частка осіб післяпрацевдатного віку, а частка дітей зменшиться майже на 40%. На думку автора, такі негативні тенденції спричинені насамперед соціальними факторами, головними серед яких є зубожіння населення, безробіття, невлаштованість, невпевненість у майбутньому, незадовільна організація охорони здоров'я і медичної допомоги населенню. Все це сприяє зростанню міграційних процесів, зокрема еміграції, на жаль, переважно молодого населення, що напряду впливає на погіршення показників природного приросту населення.

Список джерел:

1. Стратегічний аналіз соціально-економічного розвитку Запорізької області (<https://www.zoda.gov.ua>).
2. <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Дзевульська Ірина Вікторівна

доктор медичних наук, професор,

завідувач кафедри описової та клінічної анатомії

Національний медичний університет імені О. О. Богомольця, Україна

Маліков Олександр Вячеславович

кандидат медичних наук, доцент,

доцент кафедри описової та клінічної анатомії

Національний медичний університет імені О. О. Богомольця, Україна

ІСТОРИЧНІ ВІХИ КАФЕДРИ ОПИСОВОЇ ТА КЛІНІЧНОЇ АНАТОМІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО МЕДИЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ О. О. БОГОМОЛЬЦЯ

***Анотація.** Історія кафедри описової та клінічної анатомії Національного медичного університету імені О. О. Богомольця багата численними науковими відкриттями, прикладами творчої, невтомної, самовідданої праці вчених і віддзеркалює становлення притаманних українській анатомії академічних традицій наукової та освітянської діяльності. Київська анатомічна школа утвердила основне, методологічно правильне положення про взаємозв'язок і нерозривність форми і функції, що і розв'язало завдання єдності теорії і практики. Отже, сучасна вітчизняна анатомія може по праву вважатися динамічною наукою. Вона невпинно розвивається і збагачується новим змістом, відповідає критеріям клінічної та освітянської корисності й пов'язана із практикою української охорони здоров'я.*

***Ключові слова:** анатомічна школа, кафедра, наука.*

Створення медичного факультету (1841) Київського університету відбувалося за участі першого його декана професора хірургії В. А. Караваєва та професорів анатомії М. І. Козлова та О. П. Вальтера, які були учнями М. І. Пирогова і послідовно проводили під час своєї діяльності свої наукові та педагогічні погляди. Точність та глибина класичних досліджень М. І. Пирогова в області нормальної, топографічної, патологічної анатомії та хірургії і його прагнення до максимальної наочності викладання та

формуванню самостійності студентів були прикладами, які вони наслідували [1, 11].

М. І. Пирогов розробив нові методи анатомічного дослідження, розпили замороженого тіла у різних площинах. Відкриті М. І. Пироговим нові анатомічні факти й дані ним пояснення започаткували топографічну анатомію та сприяли прогресу анатомічної науки і хірургії.

Анатомія людини, як основа медицини, мала у Київському університеті сприятливі умови для свого розвитку. Професори О. П. Вальтер, В. О. Беца, М. А. Тихомиров та Ф. А. Стефаніс склали блискучу плеяду вчених і в значній мірі посприяли своєю науковою діяльністю успіхам вітчизняної анатомії [2].

О. П. Вальтер був учнем М. І. Пирогова та вчителем В. О. Беца, а М. А. Тихомиров був вчителем Ф. А. Стефаніса – класика у дослідженні лімфатичної системи. Кожен з них зробив свій внесок у анатомічну науку: О. П. Вальтер – в методику та організацію викладання анатомії, В. О. Беца – в анатомію центральної нервової системи, М. А. Тихомиров – в анатомію кровоносної системи та Ф. А. Стефаніс – вчення про лімфатичну систему.

На кафедрі анатомії Київського університету були встановлені нові факти та зроблено узагальнення високого наукового значення. В. О. Беца відкрив гігантські пірамідні клітини в руховій зоні кори головного мозку та хромафінну реакцію надниркових залоз.

М. А. Тихомиров створив вчення про судинні варіанти на основі онтогенеза та філогенеза, Ф. А. Стефаніс – вчення про лімфатичні судини внутрішніх органів та їх зв'язки. Всі вони залишили після себе чимало робіт, серед яких є класичні роботи В. О. Беца «Два центра в коре головного мозга» (1873), його монографія «Морфология остеогенеза» (1887), монографія М. А. Тихомирова «Варианты артерий и вен человеческого тела» (1900), роботи Ф. А. Стефаніса «Лимфатические сосуды желудка» (1902), «Лимфатические сосуды печени» (1904) та «Лимфатические сосуды почек» (1904).

О. П. Вальтер, В. О. Беца, М. А. Тихомиров, Ф. А. Стефаніс створили наукові та учбові колекції анатомічних препаратів, які відрізняються

досконалістю, високою технікою виготовлення, що свідчить про значний підйом анатомічної науки у Київському університеті.

Кафедра анатомії Київського університету була заснована у 1841 році професором Миколою Іларіоновичем Козловим (рис. 1).

Рис. 1

Викладання анатомії проводилося на препаратах анатомічних колекцій, які були передані Київському університету після закриття Віленської медико-хірургічної академії [1, 7].

Наступник М. І. Козлова професор О. П. Вальтер (1844–1868) написав найкращий того часу посібник з анатомії людини («Курс анатомии человеческого тела для учащихся», 1853), відкрив новий анатомічний театр в 1853 році та обладнав його науково-учбові приміщення (рис. 2).

Рис. 2

У центрі наукових інтересів О. П. Вальтера були питання анатомії нервової системи. Відомі його дослідження «О значении сочувственных нервных нитей, примешанных к седалищному нерву лягушки» (1843) та «Микроскопические исследования и механизмы сплетения волос в колтуне» (докторська дисертація, 1845). У своїх лекціях з анатомії О. П. Вальтер наводив чимало матеріалів з історії розвитку та мікроскопічної будови органів тварин і людини, супроводжуючи їх демонстрацією муляжів та рисунків [5].

Після смерті О. П. Вальтера (1868) його учень В. О. Бец (рис. 3) був обраний професором кафедри анатомії Київського університету. В. О. Бец завідував кафедрою до 1890 року. Уся його діяльність була присвячена дослідженню тонкої будови центральної нервової системи та викладанню анатомії людини. В. О. Бец був не лише на висоті швидких успіхів гістології у другій половині XIX ст., які були пов'язані з удосконаленням методів дослідження, але й привніс нове у розвиток морфологічної науки.

Рис. 3

За часів В. О. Беца головна задача морфологів полягала у вивченні деталей будови центральної нервової системи та зв'язків її частин між собою, а також з периферійними нервами. Це нелегке завдання могло бути виконано лише за умов застосування такого метода дослідження, який мінімально змінює нервові структури. Ущільнюючи головний мозок спиртом та йодом та у 2–4 % розчині двухромового калію, В. О. Бец отримав можливість виробляти тонкі зрізи через півкулі головного мозку та, зафарбовуючи їх

карміном, виявив клітинні елементи з їх численними відростками. Колекція мікроскопічних препаратів головного мозку була експонована В. О. Бецом у 1873 році на Всесвітній виставці у Відні. Віденський анатом Гиртль у своєму звіті про цю колекцію писав, що ніхто в такій мірі не сприяв прогресу наших знань про центральну нервову систему, як це зробив В. О. Бец.

В. О. Бец увічнив своє ім'я відкриттям у 1874 році гігантських пірамідних клітин в корі головного мозку людини, прослідкував їх послідовний розвиток та встановив ділянки їх розповсюдження. Він описав вікові та статеві особливості кори головного мозку [8].

В 1881 році В. О. Бец описав свої дослідження у клінічній роботі «О тонком строении коры головного мозга человека». У ній він виклав своє вчення про клітинну п'ятишарову будову кори головного мозку та продемонстрував опис характерних особливостей будови звивин головного мозку, кінцевої часточки та скроневого полюсу як доповнення до встановленого ним факту наявності різниці будови одинадцяти ділянок кори головного мозку. Важливим результатом досліджень В. О. Беца, у яких він використовував еволюційний принцип, є висновок, що розподіл поверхні мозку на відділи та мозкових звивин на частини повинно бути зроблено на підставі їх анатомічної будови, що в значній мірі визначається статевими та віковими особливостями. Інший, зроблений В. О. Бецом висновок полягає у тому, що структурна диференціація кори, різниця в будові ділянок головного мозку є вираження локалізації функцій в корі.

У 1883 році В. О. Бец видав атлас з макроскопічної анатомії головного мозку людини.

Вченими, разом з якими В. О. Бец розробляв близькі його інтересам наукові питання, були професора Київського університету В. Б. Томса (кафедра фізіології) та М. А. Хржонцевський (кафедра загальної патології).

Іншим напрямком анатомії людини, в якому В. О. Бец провів важливі дослідження, є розвиток скелету. Значна кількість фактів розвитку скелету, описаних В. О. Бецом, зробила його монографію «Морфология остеогенеза» однією з капітальних робіт з остеології.

В. О. Бец за часів роботи на посаді прозектора кафедри анатомії читав за порученням медичного факультету окремий курс гістології та проводив практичні заняття зі студентами [3, 4].

В. О. Бец помер у 1894 році. Його наступником по кафедрі анатомії був професор М. А. Тихомиров (рис. 4), який керував кафедрою до 1902 року.

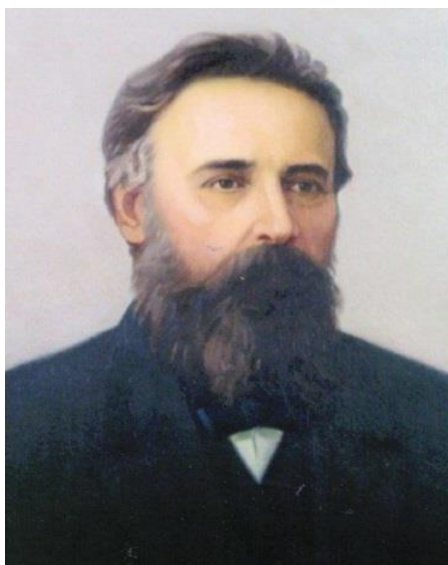

Рис. 4

Основним предметом його досліджень були варіанти й аномалії серцево-судинної системи тіла людини. М. А. Тихомиров – автор відомої всьому світу монографії «Варианты артерий и вен человеческого тела», перекладеної багатьма іноземними мовами. Спираючись на порівняльно-анатомічне їх вивчення, М. А. Тихомиров запропонував низку важливих уособлень: вчення про головні напрямки філогенезу кровоносної системи, принципи або типи її змін, філогенетичні кореляції або координації.

М. А. Тихомиров був талановитим, самобутнім вченим і класиком анатомії. Його робота щодо кровопостачання головного мозку людини належить до видатних досліджень у неврології [9].

М. А. Тихомиров значною мірою розширив знання студентів в секційному залі (препарування трупів та практичні заняття з остеології).

Наступником М. А. Тихомирова по кафедрі був його учень Ф. А. Стефаніс (рис. 5), який керував кафедрою з 1902 по 1917 рік.

Рис. 5

Ним було написано класичні роботи та започатковано новий напрямок у вивченні лімфатичних судин органів черевної порожнини. Саме він привніс у процес викладання анатомії практичну медицину та наочність. Широко відомі його докторська дисертація «Лимфатические сосуды желудка человека» (1902) та монографії «Лимфатические сосуды почек» (1902), «Лимфатические сосуды печени» (1904).

Ф. А. Стефаніс виготовив численні, яскраві за наочністю препарати периферійної та центральної нервової системи, кровоносної системи, внутрішніх органів, заснував у Київському університеті студентський учбовий музей. Кафедра, за часів завідування нею Ф. А. Стефанісом, збагатилась першокласною оптикою.

У 1914 році помічник Ф. А. Стефаніса прозектор М. Я. Радецький встановив зв'язок підпавутинного простору людини з лімфатичною системою та вперше оприлюднив це відкриття.

Викладання анатомії Ф. А. Стефанісом відрізнялося правильним розумінням задач сучасної морфології [6].

Посаду завідувача кафедри анатомії після Ф. А. Стефаніса обіймали професори А. В. Старков (1917–1922), П. А. Кучеренко, П. М. Морозов (1917–1921), Ф. А. Цешковський (1923–1924), М. С. Спіров (1930–1971), І. Є. Кефелі (1971–1978), І. І. Бобрик (1978–2004), В. Г. Черкасов (2004–2020), І. В. Дзевульська (з 2021 року й по теперішній час).

За часів завідування Ф. А. Цешковським кафедрою було переведено з анатомічного театру у приміщення кафедри анатомії колишнього Жіночого медичного інституту (рис. 6).

Рис. 6

О. А. Івакін, учень В. П. Воробйова, продовжував свої порівняльно-анатомічні дослідження з гомології м'язів спини.

У подальшому, за часів завідування М. С. Спіровим (рис. 7), робота кафедри розширилась: було організовано антропометричний кабінет, лабораторія з вивчення центральної нервової системи, колекція кафедри була поповнена препаратами з остеології, лімфології та неврології.

Рис. 7

В антропометричному кабінеті розроблялися матеріали з антропометричних вимірювань тіла людини [10].

Важливою подією в житті кафедри була організація кафедри нормальної анатомії в Челябінському медичному інституті за часів Другої Світової війни.

У 1954 році кафедру анатомії переведено у новий морфологічний корпус на проспекті Перемоги, в якому було створено усі необхідні умови для її подальшого розвитку [7].

З часом наукові дослідження кафедри саме з вивчення морфогенезу мікроциркуляторного русла досягли світового рівня, а подекуди випередили пошуки передових вітчизняних і закордонних морфологічних центрів та лабораторій. За досить короткий час кількість дослідників мікроциркуляторного русла на кафедрі значно зросла і цією проблемою за часів керівництва кафедрою професорів І. І. Бобрика (рис. 8) та В. Г. Черкасова (рис. 9) почали займатися морфологи не лише в Україні, але й поза її межами. Виник і поступово розвинувся важливий науковий напрямок, склалася самобутня морфологічна школа.

Рис. 8

Рис. 9

Під керівництвом В. Г. Черкасова було розроблено і впроваджено в Україні програми навчальної дисципліни «Анатомія людини», які забезпечили інноваційну організацію навчального процесу з анатомії людини в Україні. На опорній кафедрі анатомії створено перший національний підручник трьома

мовами (українською, російською, англійською), який перевидається зі змінами і доповненнями починаючи з 2006 року, набув широкого визнання і став базовим з анатомії людини у закладах вищої освіти України. Професор В. Г. Черкасов за наукове дослідження останків із саркофага Ярослава Мудрого у Софійському Соборі у 2010 році був нагороджений Почесною грамотою (Національний заповідник «Софія Київська»). За вагомий внесок у розвиток охорони здоров'я та високий професіоналізм у 2006 році Указом Президента України був нагороджений орденом «За заслуги» III ступеня; у 2009 році йому присвоєне почесне звання «Заслужений діяч науки і техніки України»; був нагороджений Подякою та Почесною Грамотою МОЗ України, дипломами та відзнаками, «Золотою медаллю Беца» (2019) АГЕТ України. Саме за часів завідування В. Г. Черкасова кафедрі анатомії людини було перейменовано на кафедру описової та клінічної анатомії.

На сьогодні сучасна вітчизняна анатомія, яка викладається на кафедрі описової та клінічної анатомії Національного медичного університету імені О. О. Богомольця, може по праву вважатися динамічною наукою. Вона невинно розвивається і збагачується новим змістом, відповідає критеріям клінічної та освітньої корисності й пов'язана із практикою української охорони здоров'я.

Список джерел:

1. Анатомія людини. У 3-х томах / А. С. Головацький, В. Г. Черкасов, М. Р. Сапін, А. І. Парахін : За ред. В. Г. Черкасова та А. С. Головацького. Вінниця, 2009., Т. 1, 368 с.; Т. 2. 456 с.; Т. 3. 375 с.
2. Визначні імена у світовій медицині / Ред. О. А. Грандо. – Київ, 2001., с. 66.
3. Демидюк О. О., Маліков О. В., Дзевульська І. В. Суспільно-історична унікальність інтелектуальної спадщини професора Володимира Олексійовича Беца. *Український науково-медичний молодіжний журнал*, 2, Київ, 2013., с. 77–80.
4. Дзевульська І. В., Ковальчук О. І., Маліков О. В. Заслужене визнання та наукова спадщина Володимира Олексійовича Беца – засновника вчення про цитоархітектуру кори головного мозку. *Роль та місце медицини у забезпеченні здоров'я людини у сучасному суспільстві*, 2013., с. 131–134.

5. Дзевульська І. В., Маліков О. В. Батько Київської школи анатомів Олександр Петрович Вальтер. *Південноукраїнський медичний науковий журнал*, 24, Одеса, 2019., с. 37–40.
6. Маліков О. В., Дзевульська І. В. The great anatomy professor Arseniy Viktorovich Starkov. *Український науково-медичний молодіжний журнал*, 79, 2014., с. 149–151.
7. М. С. Спиров. Київська анатомічна школа. Київ, 1965., с. 12–17.
8. Черкасов В. Г., Дзевульська І. В., Маліков О. В. Історія анатомічного музею кафедри анатомії людини Національного медичного університету ім. О. О. Богомольця. *Вісник морфології*, 3 (17), Київ, 2011., с. 6–18.
9. Черкасов В. Г., Дзевульська І. В., Маліков О. В. Професор анатомії М. А. Тихомиров (до 175-річчя з Дня народження). *Медична наука та медична практика в Україні: проблеми розвитку та взаємодії*, 2013., с. 125–127.
10. Черкасов В. Г., Маліков О. В. Значення анатомічного музею для вивчення анатомії людини. *Вітчизняна та світова медицина: вимоги сьогодення*, Дніпропетровськ, 2013., с. 22–24.
11. 160 років Національному медичному університету / Є. Г. Гончарук, А. О. Андрушук, І. І. Бобрик та інші. Київ, 2001., с. 8–12.

Жанабаева М.Н.

магистрант Казахстанского медицинского университета «ВШОЗ»,

Республика Казахстан

ВАЖНОСТЬ УКРЕПЛЕНИЯ СИСТЕМЫ ПМСП В ПЕРИОД ПАНДЕМИИ COVID-19 (ОБЗОР)

Актуальность Недавние литературные обзоры опыта пандемии COVID 19 в Канаде и Гонконге [1] выявили недостаточное реагирование со стороны ПМСП, что привело к загруженности отделений неотложной помощи и общественных аптек [2], которые испытывали нехватку человеческих ресурсов и лекарств. Рекомендации включали увеличение числа работников, привлечение студентов-медиков и ординаторов к работе в службе ПМСП [3] и распределение персонала между учреждениями в качестве поддержки в целом системы здравоохранения во время пандемии. Было рекомендовано инвестировать в сильные системы ПМСП со встроенными сетями медицинских работников, чтобы обеспечить надежный источник взаимодействия с общественностью, на который можно было бы положиться во время чрезвычайных ситуаций, и предложить помощь тем, кто не хотел бы обращаться за лечением. Это требует решений по финансированию, расширению масштабов и институционализации услуг здравоохранения [4].

Необходимость укрепления систем здравоохранения, в частности уровень ПМСП, и важность в поддержке ответных мер каждой страны на пандемию была продемонстрирована на примере того, как мир борется с COVID-19 [5]. Сообщения о значительной нагрузке на стационарную помощь [6] подтверждают тот факт, что сильная ПМСП лежит в основе любых эффективных ответных мер системы здравоохранения. Несмотря на уроки, извлеченные из предыдущих эпидемий, COVID-19 выявил те же слабые места в системе здравоохранения в отношении выявления заболеваний и эпиднадзора [7], что побудило к необходимости рассмотреть возможность

централизованной координации эпиднадзора и ответных мер на инфекционные заболевания [8]. Такая система внедрена в Англии; однако неадекватный обмен информацией и задержки в общении замедлили реакцию групп врачей ВОП и служб общественного здравоохранения, которые на местном и региональном уровнях лучше всего способны понять потребности населения, которое они обслуживают [9].

Стратегия поиска. В процессе поиска литературы были использованы следующие поисковые системы: PubMed, e-Library, Scopus, Cyberleninka, GoogleScholar. Отобрано всего 160 источников релевантных запросам: «COVID-19 и ПМСП», «взаимодействие с ПМСП», «сотрудничество с ПМСП», «COVID-19 и медицинская безопасность» «информирование и контроль», «публичная управление», «primary care AND COVID-19», «primary care management», «impact of COVID 19 », «public policy», «community care», «prevention and control», «COVID 19 AND medical safety». Критериями включения в обзор были: глубина поиска: с 1 января 2012 года по 1 ноября 2020 года; языки публикации: английский, казахский, русский; возраст участника исследования: 18 лет и старше; вид статей - полнотекстовые эпидемиологические исследования.

Результаты исследования. Было найдено 160 он-лайн публикаций по теме организация и управление на уровне ПМСП в период пандемии COVID - 19, а также законодательно-правовое их регулирование. Из них отвечали цели нашего исследования 130 публикации, отвечающие критериям включения и исключающие дублирование или повтор информации.

Заключение. Таким образом, уроки предыдущих эпидемий и пандемий подчеркнули критическую важность раннего и эффективного вовлечения службы ПМСП и необходимость единого источника достоверной информации от органов здравоохранения как для медицинских работников, так и для представителей общественности. Ответные меры в системе ПМСП должны быть направлены на достижение этого посредством заблаговременного совместного планирования и постоянной двусторонней связи с работниками ПМСП.

Список источников:

1. Wong W.C.W. et al. How to provide an effective primary health care in fighting against severe acute respiratory syndrome: The experiences of two cities // American Journal of Infection Control. 2007. № 1 (35).
2. Austin Z., Martin J.C., Gregory P.A.M. Pharmacy practice in times of civil crisis: The experience of SARS and 'the blackout' in Ontario, Canada // Research in Social and Administrative Pharmacy. 2007. № 3 (3).
3. Lee K. How the Hong Kong government lost the public trust in SARS: Insights for government communication in a health crisis // Public Relations Review. 2009. № 1 (35).
4. Miller N.P. et al. Community health workers during the Ebola outbreak in Guinea, Liberia, and Sierra Leone // Journal of Global Health. 2018. № 2 (8).
5. Dunlop C. et al. The coronavirus outbreak: The central role of primary care in emergency preparedness and response // BJGP Open. 2020. № 1 (4).
6. Rawaf S. et al. Lessons on the COVID-19 pandemic, for and by primary care professionals worldwide // European Journal of General Practice. 2020. № 1 (26).
7. Steen T., Brandsen T. Coproduction during and after the COVID-19 Pandemic: Will It Last? // Public Administration Review. 2020. № 5 (80).
8. Cheng A.C., Williamson D.A. An outbreak of COVID-19 caused by a new coronavirus: what we know so far // Medical Journal of Australia. 2020. № 9 (212).
9. Nazareth J. et al. Early lessons from a second COVID-19 lockdown in Leicester, UK // Journal of Cleaner Production. 2020.

Жангазинов Ербол Бауыржанович

магистрант Казахстанского медицинского университета «ВШОЗ»,

Республика Казахстан

ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ МАРКЕТИНГОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ЗДРАВООХРАНЕНИИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

***Аннотация.** в настоящей статье рассматриваются вопросы развития маркетинговой деятельности и этапы ее становления в здравоохранении Республики Казахстан. Определены особенности и предпосылки развития маркетинга в здравоохранении. Проанализировано понятие «медицинские услуги», рассмотрена их характеристика и классификация.*

***Ключевые слова:** Маркетинг, здравоохранение, медицинская услуга, здоровье, система, планирование, медицинская организация.*

С 1 января 2020 года в Республике Казахстан начата реализация обязательного социального медицинского страхования, в рамках которого гражданин вправе самостоятельно выбрать медицинское учреждение для обращения за помощью. Медицинским организациям, в том числе амбулаторно-поликлиническим учреждениям необходимо вести свою деятельность в условиях рынка медицинских услуг. По этой причине возникла необходимость в развитии маркетингового планирования и управления деятельностью медицинских учреждений для повышения их конкурентоспособности.

Целью исследования является изучение системы маркетинга амбулаторно-поликлинических учреждений, а также выработка основных направлений маркетингового планирования деятельности учреждений.

На основании цели, нами выработаны следующие задачи исследования:

- рассмотреть методологические аспекты формирования маркетинга;
- изучить систему маркетинга в медицинских учреждениях амбулаторного типа;

Материалы и методы исследования. Учитывая сложившиеся социально-

экономические условия в стране и мире наступила эпоха потребительской информации и рекламы через печатные и электронные средства массовой информации, а также социальные сети и интернет.

В настоящее время маркетинг широко изучается наукой. Изучением маркетинга занимаются ученые разных сфер общественной жизни, в том числе и сферы здравоохранения. Понятие маркетинга включает в себя широкий спектр мероприятий, направленных на повышение конкурентоспособности организации.

В частности, Тищенко Е.М. и Сурмач М.Ю. определили, что «маркетинг – это деятельность в сфере рынка товаров, услуг, ресурсов, осуществляемая в целях стимулирования сбыта конечного продукта организации, для лучшего удовлетворения потребностей потребителей» [1].

Из смысла указанного определения следует, что маркетинговая деятельность направлена на продвижение товаров, работ и услуг для удовлетворения возникающих потребностей в той или иной сферах жизни.

Арсеньева Е.В. и Носова Г.В. под маркетингом понимают «единый комплекс организации производства и сбыта товара (услуги), направленный на выявление и удовлетворение потребностей конкретной группы потребителей с целью получения прибыли» [2].

Данное определение представляет суть маркетинга, как процесс получение прибыли, что по сути является конечной целью маркетинговой деятельности.

По определению Американской ассоциации маркетинга «маркетинг –это деятельность, набор институтов и процессов для создания, коммуникации, доставки и обмена предложениями, которые имеют ценность для клиентов, партнеров и общества в целом» [3].

Иными словами, маркетинг нацелен на обеспечение ценности продукта для потенциальных потребителей и увеличение его продаж.

Цель маркетинга состоит в постоянном исследовании и анализе потребителей, путем проведения фокус-группы, опросов, изучении привычек и потребностей потребителей, отсюда возникает маркетинговая

деятельность.

Маркетинговая деятельность – совокупность институтов и процессов для создания, коммуникации, доставки и обмена предложениями, которые имеют ценность для клиентов, партнеров и общества в целом.

Таким образом, маркетинговая деятельность заключается в привлечении людей, заинтересованных в продукте или услуге организации для получения прибыли.

В настоящее время маркетинг используется любой организацией, деятельность которой заключается в реализации продукции или оказании услуг для получения прибыли. Не являются исключением и медицинские организации, оказывающие платные медицинские услуги.

Маркетинг в здравоохранении Республики Казахстан стал актуальным сравнительно недавно, с момента расширения сферы платных услуг в системе здравоохранения.

Вопрос о передачи части медицинских организаций в доверительное управление рассматривается с 2014 года.

В 2015 году принят Закон Республики Казахстан «О государственно-частном партнерстве», согласно которому основной задачей государственного-частного предпринимательства является «повышение уровня доступности и качества товаров, работ и услуг с учетом интересов, и потребностей населения, а также иных заинтересованных лиц».

В 2016 году Министерство здравоохранения Республики Казахстан определило перечень объектов, которые перешли в доверительное управление по программе государственно-частного партнерства.

С учетом проводимой политикой государства по передаче отдельных медицинских организации в конкурентную среду, появились предпосылки к развитию маркетинга в сфере здравоохранения.

Отдельные авторы, к предпосылкам развития маркетинга в здравоохранении относят:

«– изменение методов финансирования медицинских организаций с

развитием нового хозяйственного механизма;

- развитие коммерческих медицинских организаций, функционирование которых предполагает получение прибыли от реализации услуг;

- появление новых источников финансирования, независимых от государства, в лице страховых компаний, самих покупателей медицинских услуг» [4].

В этой связи, природа здравоохранения требует клиентоориентированного подхода и направлена на повышение осведомленности о медицинской услуге в целях улучшения общественного здоровья.

Медицинские организации обязаны учитывать низкий уровень информированности потребителей услуг (пациентов и их родственников) в данной сфере. Ни в одной другой отрасли объект маркетинговых усилий не является столь специфическим.

Особенности маркетинга в данной сфере заключаются в следующем:

- развитие медицинской деятельности и выявление более узкой группы потребителей;

- усовершенствование медицинских услуг и их покупательская способность;

- формирование покупательского спроса путем разработки и введения новой медицинской услуги;

- внедрение новых медицинских технологий.

Учитывая изложенное, маркетинг стремится сопоставить услуги медицинской организации с потребителями, желающими получить доступ к данным услугам. Соответствие медицинских услуг потребностям пациентов в конечном счете обеспечивает прибыльность медицинской организации.

Суть маркетинга заключается в осуществлении действий по привлечению аудитории к продукту или услугам медицинской организации.

В рамках данного исследования рассматривается маркетинг медицинских услуг, оказываемых в условиях амбулаторно-поликлинического учреждения.

С учетом изложенного, возникает необходимость рассмотреть такое

понятие как «медицинские услуги», их характеристику и классификацию.

Понятие «медицинская услуга» рассматривается как законодательными актами Республики Казахстан, так и в научной литературе.

В частности, согласно Кодексу «О здоровье народа и системе здравоохранения» и Правилам осуществления рекламы медицинских услуг (помощи), медицинские услуги – действия субъектов здравоохранения, имеющие профилактическую, диагностическую, лечебную, реабилитационную и паллиативную направленность по отношению к конкретному человеку.

В определении, сформулированном законодателем установлено, что медицинская услуга оказывается субъектами здравоохранения, к которым относятся и медицинские организации, и персонал, также определены направления медицинской деятельности, в рамках которых оказываются медицинские услуги.

Одновременно с этим, авторы отдельных научных исследований формируя определение понятию «медицинская услуга» в качестве субъектов, оказывающих медицинские услуги, рассматривают только медицинских работников и медицинский персонал.

К примеру, по мнению Крестьянинова О.Г. «медицинская услуга представляет собой некоторую совокупность действий, которые *осуществляются медицинскими работниками* в целях улучшения (сохранения, восстановления и т.д.) состояния здоровья пациента» [5].

Медицинская услуга с точки зрения Венгеровой И.Е. «проявляется в конкретной *деятельности медицинского персонала* по осуществлению конкретных мер профилактики, диагностики, лечения, реабилитации, административно-хозяйственных, управленческих и других действий, направленных на сохранение, укрепление, улучшение, воспроизводство индивидуального и общественного здоровья» [6].

Полагаем, что определение, сформулированное законодателем, с точки зрения маркетинговой деятельности является более точным, так как охватывает весь круг субъектов, оказывающих медицинские услуги, также в данном определении установлены конкретные направления медицинской

деятельности, в соответствии с которыми оказываются медицинские услуги.

Отсюда возникает необходимость рассмотреть характеристику и классификацию медицинских услуг.

В зависимости от направления медицинских услуг вытекает следующая классификация:

- профилактические;
- диагностические;
- лечебные;
- реабилитационные;
- паллиативные.

Основная цель медицинской услуги – оказание помощи пациенту и восстановление его здоровья. Медицинская помощь осуществляется по средствам оказания медицинских услуг.

Полагаем необходимым рассмотреть вопрос о тождественности понятий «медицинская услуга» и «медицинская помощь».

В настоящее время в научной литературе данный вопрос широко обсуждается.

Рожкова Е. понимает медицинскую помощь как «категорию неэкономическую и, соответственно, нерыночную. Определяющим здесь является социальный аспект. Соответственно, медицинская деятельность, как та часть медицинской помощи, которая оказывается на профессиональном уровне, также не предполагает обязательное наличие экономических отношений. Понятие же медицинской услуги сформировалось несколько позже» [7].

Необходимо отметить, что медицинская услуга и медицинская помощь, обладает стоимостью, денежным выражением, которой является цена. Вопрос стоит только в том, кто будет их оплачивать. В том случае, когда медицинская помощь или услуга оказывается государственным медицинским учреждением, финансирование происходит за счет бюджетных средств, если это частная организация, то за счет пациента либо медицинской организации, в любом случае экономическая составляющая присутствует и в том и в другом случае.

По этой причине невозможно согласиться с мнением исследователей

Рожкова Е. и Полянской Е.В. о том, что медицинская помощь не экономическая категория. На какой бы основе она не оказывались пациентам в любом случае имеется ее экономическое обоснование, включающая оплату персонала, расходы на приобретение оборудования, административные и другие виды расходов, которые несет медицинская организация в рамках оказания медицинской помощи.

По этой причине по экономической категории разграничить понятие медицинская услуга и медицинская помощь по-нашему мнению невозможно.

Не оговаривается подобное разграничение и в законодательных актах Республики Казахстан.

В частности, в приказ Министра здравоохранения Республики Казахстан «Об утверждении правил осуществления рекламы медицинских услуг (помощи)» дается определение понятию «медицинские услуги», понятие «медицинская помощь» в данном законодательном акте отсутствует.

Одновременен с этим, в названии приказа акцент делается на «медицинские услуги» в кавычках «помощь», что может свидетельствовать о том, что законодатель не разграничивает понятия «медицинская помощь» и «медицинские услуги».

Выводы. На основе вышеизложенного можно заключить, что в настоящее время сфера здравоохранения – это потребительская структура, и поставщики медицинских услуг должны изменить свое мышление принять стратегию маркетинга здравоохранения. Маркетинг в сфере здравоохранения имеет свою специфику, и отличается от маркетинга в какой-либо другой сфере.

Каким бы способом ни осуществлялась медицинская деятельность в виде медицинской помощи или медицинской услуги, использование маркетинговой деятельности необходимо в любом случае.

Список литературы:

1. Тищенко Е. М., Сурмач М. Ю. Маркетинг как неотъемлемая функция управления в здравоохранении // Журнал ГрГМУ. 2007. № 3 (19). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/marketing-kak-neotemlemaya-funktsiya-upravleniya-v-zdravoohranenii> (дата обращения: 20.04.2021).

2. Арсеньева Е.В., Носова Г.В. Маркетинг: Учебно-методическое пособие. – 521 с.
3. Американская ассоциация маркетинга (АМА) (2013) Определение маркетинга. <https://www.ama.org/AboutAMA/Pages/Definition-of-Marketing.aspx>.
4. Ямщиков А.С., Маева Е. И. Теоретические и методологические основы маркетинга медицинских учреждений // Менеджер здравоохранения. 2011. № 10. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/teoreticheskie-i-metodologicheskie-osnovy-marketinga-meditsinskih-uchrezhdeniy> (дата обращения: 21.04.2021).
5. Крестьянинова О.Г. Исследование сущности медицинских услуг как экономической категории // Известия СПбГЭУ. 2019. № 3 (117). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/issledovanie-suschnosti-meditsinskih-uslug-kak-ekonomicheskoy-kategorii> (дата обращения: 21.04.2021).
6. Венгерова И. В. Медицинские услуги: характерные признаки и особенности предоставления // Актуальные вопросы экономических наук. 2011. № 23. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/meditsinskie-uslugi-harakternye-priznaki-i-osobennosti-predostavleniya> (дата обращения: 21.04.2021).
7. Рожкова Е.В. Медицинские услуги: понятие и особенности // Russian Journal of Education and Psychology. 2011. № 3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/meditsinskie-uslugi-ponyatie-i-osobennosti> (дата обращения: 23.04.2021).
8. Полянская, Е. В. Понятие «медицинская услуга» и основные подходы к её классификации / Е. В. Полянская. – Текст : непосредственный // Молодой ученый. – 2010. – № 1-2 (13). – Т. 1. – С. 244-247. – URL: <https://moluch.ru/archive/13/1179/> (дата обращения: 23.04.2021).
9. Песенникова Е.В., Гриднев О.В., Кучиц С.С. Медицинские услуги или медицинская помощь - актуальный вопрос для государственных учреждений здравоохранения // Research'n Practical Medicine Journal. 2017. № 4. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/meditsinskie-uslugi-ili-meditsinskaya-pomosch-aktualnyy-vopros-dlya-gosudarstvennyh-uchrezhdeniy-zdravoohraneniya> (дата обращения: 23.04.2021).
10. Кемалов Р. Ф. Маркетинговая сущность отношений в медицинской деятельности // Сиб. мед. журн. (Иркутск). 2006. № 1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/marketingovaya-suschnost-otnosheniy-v-meditsinskoy-deyatelnosti> (дата обращения: 27.04.2021).
11. Mirsaidova H.M. The use of modern information and communication technologies into diagnostic practice // European science review. 2018. № 9-10-2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/the-use-of-modern-information-and-communication-technologies-into-diagnostic-practice> (дата обращения: 24.04.2021).

This article was removed from public access at the request of the author(s)

This article was removed from public access at the request of the author(s)

This article was removed from public access at the request of the author(s)

This article was removed from public access at the request of the author(s)

This article was removed from public access at the request of the author(s)

This article was removed from public access at the request of the author(s)

Карагац Зинаида Федоровна

Кандидат медицинских наук, профессор кафедры Хирургии № 2 Государственного
Медицинского Университета Медицины и Фармации
им. «Н.Тестемицяну», Республика Молдова

Арабаджи Ирина

студентка 6 курса лечебного факультета
Государственного Медицинского Университета Медицины и Фармации
им. «Н.Тестемицяну», Республика Молдова

ЭНДОСКОПИЧЕСКИЙ ГЕМОСТАЗ ЯЗВЕННЫХ КРОВОТЕЧЕНИЙ ГАСТРОДУОДЕНАЛЬНОГО ТРАКТА

***Аннотация.** Широкое использование эндоскопического гемостаза (ЭГ) и эффективного медикаментозного лечения, а также накопленный опыт ведения пациентов снижают летальность после острого эпизода кровотечения. Широкое внедрение современных методов механического и инъекционного эндоскопического гемостаза способствовало значительному прогрессу в лечении язвенных кровотечений. Постепенное развитие и совершенствование методов лечебной инструментальной эндоскопии привело к значительному прогрессу в области хирургической гастроэнтерологии.*
***Ключевые слова:** эндоскопический гемостаз, язвенное кровотечение из гастродуоденального тракта.*

Хроническая гастродуоденальная язва является наиболее частой причиной клинически значимых кровотечений из верхних отделов желудочно-кишечного тракта, не являющихся результатом варикозных расширений, и в большинстве групп населения составляет около половины от общего числа случаев. Заболеваемость язвой желудка в целом снизилась благодаря открытию важной этиологической роли *Helicobacter pylori* (*H. pylori*) и успехам в лекарственной терапии язвенной болезни: широкому применению H₂-блокаторов и ингибиторов протонной помпы (ИПП). Однако нельзя говорить о снижении клинической и социальной значимости язвенной болезни (ЯБ). Каждый десятый житель Европы и Северной Америки в течение

жизни страдает ЯБ, соотношение между мужчинами и женщинами составляет 3: 1. Кровотечение гастродуоденальной язвы - это серьезная неотложная медицинская помощь, на которую приходится более 50% госпитализаций по поводу кровотечений из верхних отделов желудочно-кишечного тракта среди населения в целом. Ежегодно в больницы Республики Молдова госпитализируются 1500–1600 пациентов с НГДГ (примерно 4,5 на 10 000 жителей), а общая смертность составляет 4,7%. Напротив, смертность у пациентов с рецидивирующим кровотечением (РН) во время госпитализации составляет 30-40%. Основной метод диагностики местной причины - видеоэзофагогастродуоденоскопия (ВЭГДС). Достоинством метода является простота выполнения, что позволяет проводить исследование в постели пациента. Он редко дает осложнения, имеет высокую диагностическую значимость, а также позволяет проводить терапевтические методы воздействия на источник кровотечения. Кроме того, с помощью ВЭГДС можно предвидеть возможность рецидива кровотечения, что определяет последующую тактику ведения.

Целями эндоскопического исследования желудочно-кишечного кровотечения являются:

- определить местную причину кровотечения;
- определить, продолжается ли кровотечение на момент осмотра или остановлено;
- в случае остановки кровотечения определить степень риска его возобновления;
- определить показания к эндоскопическому гемостазу;
- выполнить гемостаз или эндоскопическую профилактику повторного кровотечения.

Показания к эндоскопическому гемостазу.

- Визуальная оценка стигмы на основании геморрагической язвы при гастроскопии - достаточный аргумент для оценки обоснованных показаний к эндоскопическому гемостазу (ЭГ).

– Эндоскопическая терапия показана всем пациентам со стигмами высокого риска в UGDH: активное кровотечение (Forrest IA, IB) и видимый некровотоочащий сосуд (Forrest IIA).

– Преимущества эндоскопической терапии для пациентов со стигматизацией высокого риска были подтверждены в недавнем метаанализе, демонстрирующем превосходство эндоскопического лечения над фармакотерапией (высокие дозы внутривенных ИПП) с точки зрения повторного кровотечения, необходимости хирургического вмешательства и смертности.

– Одна из целей терапевтической гастроскопии при активном язвенном кровотечении - отсрочить немедленное хирургическое вмешательство, сопровождающееся высокой летальностью, отсроченное хирургическое вмешательство или, в целом, исключить необходимость хирургического лечения.

– Эндоскопический гемостаз эффективен и позволяет остановить активное кровотечение у 80-95% пациентов с кровотечением из язвы гастродуоденального тракта.

– Использование эндоскопического гемостаза у пациентов со стигмами низкого риска недавнего кровотечения (Forrest IIC) или с чистым основанием (Forrest II) не рекомендуется. Этих пациентов можно успешно лечить только антисекреторными препаратами.

Клинический случай

Пациент ХУ, 52 года, Кишинев, водитель, был госпитализирован ночью в реанимацию Клинической Республиканской Больницы им. «Тимофей Мошняга» с жалобами: слабость, сильное головокружение, учащенное сердцебиение.

Из анамнеза: в течение дня трижды жидкий стул черного цвета, однократная рвота темным желудочным содержимым. Слабость появилась около 3 часов назад, головокружение. Это впервые. В последнее время часто беспокоит изжога, иногда ноющие боли в эпигастрии через 1-1,5 часа. Его не обследовали.

Объективно: состояние тяжелое. Сознание ясное, позиция пассивная. Кожа и слизистые оболочек бледные, холодный пот. Дыхание везикулярное. АД = 100/65 мм. рт. Ст. Пульс = 112 / мин. Язык влажный, густо покрытый

белым налетом. Живот участвует в дыхании, мягкий, безболезненный со всех сторон, симптомов раздражения брюшины нет.

Были проведены следующие исследования:

ОАК: СОЭ – 3 мм / ч; лейкоциты – $9,1 \times 10^9$ / л; Эритроциты – $3,0 \times 10^{12}$ / л; гемоглобин – 101 г / л; тромбоциты – 336×10^9 / л; гематокрит – 0,3.

Биохимический анализ крови: белок 48,6 г / л, общий билирубин – 13,7 мкмоль / л, холестерин – 4,65 ммоль / л, мочевины – 3,74 ммоль / л, креатинин – 55,3 мкмоль / л.

Общий анализ мочи: светло-желтый; прозрачный; удельный вес – 1003; белок – отсут., глюкоза – отрицательный; лейкоциты, единичный эпителий. ЭКГ: пульс 110 уд / мин, ритм синусовый, положение ЭОС нормальное. Рентген брюшной полости – признаки обструкции или перфорации полого органа отсутствуют. При эндоскопическом обследовании обнаружена бульбарная язва Forrest 1В диаметром 7 мм с признаками активного кровотечения и желудок с кровью. Было решено провести эндоскопический гемостаз с раствором Адреналина 1/10000 в 4 квадрантах вокруг основания язвы. Всего было использовано 8 мл растворенного раствора. Кровотечение было успешно остановлено. После эндоскопического гемостаза пациент прошел курс консервативного медикаментозного лечения. Пациент в стабильном состоянии провел в интенсивной терапии 3 дня, после чего был переведен в отделение гастроэнтерологии.

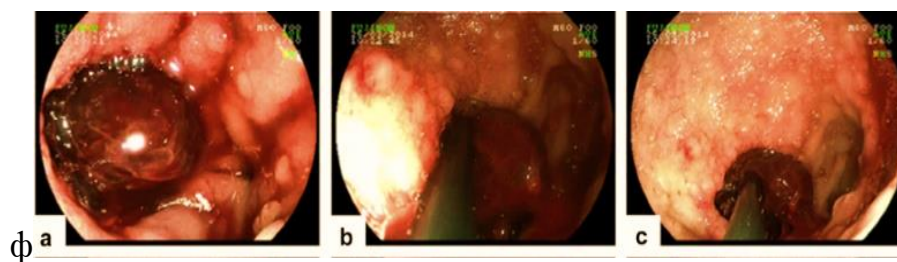

Рис.1 Гемостатическая терапия язвы луковицы двенадцатиперстной кишки. (а) Кровотечение из язвы двенадцатиперстной кишки (Forrest Ib) из кровоточащего луковицы двенадцатиперстной кишки, протекающей под прилипшим сгустком. (b и c) Терапия инъекциями разбавленного адреналина

Выводы

- Несмотря на все существенные достижения в диагностике и лечении язвы гастродуоденального тракта, высокая частота кровотечений продолжает оставаться серьезной медицинской проблемой.
- Эндоскопическое исследование верхних отделов пищеварительного тракта позволяет не только определить источник кровотечения в 90% случаев, но и провести необходимые лечебные мероприятия.
- Приоритетами эндоскопического гемостаза являются: уменьшение травматичности процедуры, сокращение времени выполнения и минимальное потребление ресурсов.
- Методы эндоскопического гемостаза находятся в разработке, и не могут быть тактикой лечения во всех случаях кровотечений из язв гастродуоденального тракта.
- Методами выбора для выполнения эндоскопического гемостаза в Клинической Республиканской Больнице им. «Timofei Moşneaga» являются: инъекционный метод и диатермокоагуляция.

Список источников:

1. Ulcerul gastroduodenal hemoragic la adult Protocol clinic national RM
2. Ghidirim Gh, Cicala E, Guţu E, Rojnoveanu Gh, Dolghii A. Hemoragiile digestive superioare non-variceale. Ed. Chişinău: Tipografia AŞM; 2009. 464 p
3. Эндоскопические методы гемостаза при язвенных гастродуоденальных кровотечениях а. Черепанин², р. Шеров, О. Антонов.
4. Лечебно-диагностическая тактика при язвенных гастродуоденальных кровотечениях С.В. доброквашин, д.Е. Волков, А.г. Измайлов
5. Федоров В.Э. Эндоскопическая диагностика и лечение больных с гастродуоденальными кровотечениями // Медицинский альманах. – 2010– № 1. – С. 116-117.
6. Louw J.A. Peptic ulcer disease / J.A. Louw, N. Marksi // Curr. Opin Gastroenterol. – 2004. – Vol. 20, № 6. – Р. 533-537. Малков И.С., Халикова Г.Р., Хамзин И.И. Об эффективности современных методов лечения больных с острыми кровотечениями из верхних отделов желудочно-кишечного тракта // Казанский медицинский журнал. – 2010. – № 3. – С. 362-366.

7. Джитава И.Г., Кан В.И., Силуянов С.В., Смирнова Г.О. Хирургическая тактика при желудочно-кишечных кровотечениях у пожилых. // Экспериментальная и клиническая гастроэнтерология.. – 2009. - С. 98-110.
8. Ступин В.А., Силуянов С.В., Смирнова Г.О., Собиров М.А. Современные подходы к лечению кровотечений из острых язв желудка и двенадцатиперстной кишки. // Хирургия.. - 2010. -№ 8. - С. 51-98.
9. Barkun AN, Bardou M, Kuipers EJ, Sung J, Hunt RH, Martel M, Sinclair P; International Consensus Upper Gastrointestinal Bleeding Conference Group. International consensus recommendations on the management of patients with nonvariceal upper gastrointestinal bleeding. Ann Intern Med. 2010;152(2):101-113.
10. Beales I. Recent advances in the management of peptic ulcer bleeding. F1000Res. 2017;6:1763.

Прилуцкая Мария Валерьевна

Доктор PhD, ассистент кафедры персонализированной медицины и педиатрии,
Павлодарский филиал некоммерческого акционерного общества
«Медицинский университет Семей», Республика Казахстан

Күмісбекова Алмагүл Күмісбекқызы

Магистрант II года обучения по специальности «Медицина»,
Павлодарский филиал некоммерческого акционерного общества
«Медицинский университет Семей», Республика Казахстан

РОЛЬ КИНЕЗИОТЕЙПИРОВАНИЯ В РЕАБИЛИТАЦИИ ИНСУЛЬТА

Согласно данным Всемирной Организации Здравоохранения (ВОЗ) более 15 миллионов людей в мире страдают от острого нарушения мозгового кровообращения (ОНМК). Из этого числа, около 5 миллионов людей погибают от данной патологии, а ещё 5 миллионов получают инвалидность.

Реабилитация помогает человеку, перенесшему инсульт, заново освоить навыки, которые внезапно теряются при повреждении части мозга. Не менее важно в реабилитации защитить человека от развития новых медицинских проблем, включая пневмонию, инфекции мочевыводящих путей, травму в результате падения или образование тромба в крупных венах.

Исследования показывают, что наиболее важным элементом любой программы нейрореабилитации является тщательно направленная, четко сфокусированная, повторяющаяся практика. Программа нейрореабилитации должна быть адаптирована для отработки навыков, нарушенных из-за инсульта, таких как слабость, отсутствие координации, проблемы с ходьбой, потеря чувствительности, проблемы с захватом рук, потеря зрения или проблемы с речью или пониманием. Исследования с использованием передовых технологий визуализации показывают, что функции, ранее находившиеся в области повреждения, перемещаются в другие области мозга, и практика помогает управлять этим изменением схемы мозговых цепей (так

называемая нейропластичность) (“Post-Stroke Rehabilitation Fact Sheet | National Institute of Neurological Disorders and Stroke” n.d.).

Среди методов физической реабилитации появляются и те, которые не используют электростимуляцию, а направлены на активацию саногенетических процессов. К таким новым методам можно отнести кинезиотейпирование. Кинезиотейпирование было введено Кензо Касе в 1996 году, которое обычно включает в себя комбинацию приложения соответствующего натяжения вдоль эластичной терапевтической ленты и помещения целевой мышцы в растянутое положение. Поддерживая слабые мышцы, расслабляя чрезмерно растянутые мышцы и уменьшая боль, тейпирование может способствовать функциональному использованию верхних и нижних конечностей, в дальнейшем улучшая способность к равновесию. Кроме того, тейпирование оказывает воздействие за счет: нормализации микроциркуляции в соединительной ткани и кожи, уменьшения болевого синдрома, снижения афферентной импульсации от рецепторного аппарата кожных покровов, пораженной мышцы или связки (Hu et al. 2019).

Наибольшее количество случаев практического применения данного метода относится к спортивной медицине. Однако постепенно накапливается все больше отдельных публикаций по случаям успешного применения кинезиотейпирования у пациентов, перенесших инсульт (Yang, Neo, and Lee 2015) (Yazici et al. 2015). Определено благоприятное влияние тейпирования на баланс и функцию нижней конечности, постуральный контроль (Jaraczewska and Long 2006). Между тем накопленные данные по применению кинезиотейпирования являются недостаточно разнообразными и не позволяют полноценно оценить эффективность данного метода на такие показатели, как спастичность отдельных конечностей (Etoh et al. 2018), (Huang et al. 2019). Повышена потребность в изучении опыта применения кинезиотейпирования в Республике Казахстан, где накоплены лишь единичные клинические случаи по успешному применению методики.

Таким образом, среди методов физической реабилитации возрастает роль новых технологий, которые необходимо применять в наиболее ранние сроки

после перенесенного инсульта, в том числе в комбинации с лечебными подходами. Пришедшее из спортивной медицины такое направление реабилитации, как кинезиотейпирование, показало свои обнадеживающие результаты и в отношении спастичности конечностей. Вместе с тем остается необходимым оценка эффективности этого метода реабилитации в сравнении со стандартными подходами в Республике Казахстан.

Список источников:

1. Etoh, Seiji, Tomokazu Noma, Ryuji Miyata, and Megumi Shimodozono. 2018. "Effects of Repetitive Facilitative Exercise on Spasticity in the Upper Paretic Limb After Subacute Stroke." *Journal of Stroke and Cerebrovascular Diseases* 27 (10): 2863–68. <https://doi.org/10.1016/j.jstrokecerebrovasdis.2018.06.013>.
2. Huang, Yu Chi, Po Cheng Chen, Hui Hsin Tso, Yu Chien Yang, Tzai Lun Ho, and Chau Peng Leong. 2019. "Effects of Kinesio Taping on Hemiplegic Hand in Patients with Upper Limb Post-Stroke Spasticity: A Randomized Controlled Pilot Study." *European Journal of Physical and Rehabilitation Medicine* 55 (5): 551–57. <https://doi.org/10.23736/S1973-9087.19.05684-3>.
3. Hu, Yijuan, Dongling Zhong, Qiwei Xiao, Qiang Chen, Juan Li, and Rongjiang Jin. 2019. "Kinesio Taping for Balance Function after Stroke: A Systematic Review and Meta-Analysis." *Evidence-Based Complementary and Alternative Medicine*. Hindawi Limited. <https://doi.org/10.1155/2019/8470235>.
4. Jaraczewska, Ewa, and Carol Long. 2006. "Kinesio® Taping in Stroke: Improving Functional Use of the Upper Extremity in Hemiplegia." *Topics in Stroke Rehabilitation* 13 (3): 31–42. <https://doi.org/10.1310/33KA-XYE3-QWJB-WGT6>.
5. "Post-Stroke Rehabilitation Fact Sheet | National Institute of Neurological Disorders and Stroke." n.d. Accessed May 8, 2021. <https://www.ninds.nih.gov/disorders/patient-caregiver-education/fact-sheets/post-stroke-rehabilitation-fact-sheet>.
6. Yang, Sung Rae, Seo Yoon Heo, and Hee Jae Lee. 2015. "Immediate Effects of Kinesio Taping on Fixed Postural Alignment and Foot Balance in Stroke Patients." *Journal of Physical Therapy Science* 27 (11): 3537–40. <https://doi.org/10.1589/jpts.27.3537>.
7. Yazici, Gokhan, Arzu Guclu-Gunduz, Deniz Bayraktar, Songul Aksoy, Bijen Nazliel, Muhammed Kilinc, Sibel Aksu Yildirim, and Ceyla Irkec. 2015. "Does Correcting Position and Increasing Sensorial Input of the Foot and Ankle with Kinesio Taping Improve Balance in Stroke Patients?" *NeuroRehabilitation* 36 (3): 345–53. <https://doi.org/10.3233/NRE-151223>

Ревенко Нелли Ефимовна

доктор медицинских наук, профессор, заведующая Департамента Педиатрии
ГУМФ «Николая Тестемицану», Республика Молдова

Долапчиу Елена Викторовна

кандидат медицинских наук, ассистент Департамента Педиатрии
ГУМФ «Николая Тестемицану», Республика Молдова

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ПРОЦЕНТА ОБЩЕЙ ЖИРОВОЙ ТКАНИ И ОКРУЖНОСТЕЙ ТЕЛА КАК АЛЬТЕРНАТИВНЫЙ МЕТОД ДИАГНОСТИКИ ИЗБЫТОЧНОГО ВЕСА У ДЕТЕЙ

***Аннотация.** Обследованы 2770 детей (средний возраст- 12,5 лет $\pm$ 1,64 года, 1396 мальчиков и 1374 девочки). Частота встречаемости детей с расстройствами питания составила 20,7% случаев (574 ребенка). Наблюдалось уменьшение числа детей с избыточным весом / ожирением с возрастом: с 19,1% в возрасте 10 лет до 12,1% в возрасте 15 лет. У 19,49% мальчиков и 7,65% девочек индекс массы тела не отражает процентное содержание общего жира в организме с упущением 11,33% детей с повышенным % ОЖТ (ОЖТ-общая жировая ткань). Оценка окружности шеи и руки выявила значительную положительную корреляцию между ними и ИМТ (ИМТ-индекс массы тел), что позволило использовать эти показатели в качестве дополнительных критериев для диагностики избыточного веса.*

***Ключевые слова:** дети, ожирение, избыточный вес, процентное содержание жира.*

Актуальность проблемы. Под воздействием негативных факторов окружающей среды, избыточная масса тела и ожирение среди детей и подростков стали серьезной проблемой в развитых странах мира, за которыми следуют развивающиеся страны [1,2]. Несмотря на многочисленные исследования в мире, точную распространенность ожирения трудно оценить среди детей из-за отсутствия единых критериев оценки избыточного веса / ожирения у детей и подростков. ИМТ, который в настоящее время используется в качестве золотого стандарта для оценки состояния веса у детей, непосредственно не измеряет процент жировой ткани [3], поэтому нет единого

мнения относительно того, какие критерии использовать для определения ожирения у детей и подростков [4]. Определение процента общей и висцеральной жировой ткани является наиболее точным критерием для диагностики ожирения и оценки метаболических нарушений в детском возрасте [5, с.22,8].

Цель исследования - оценить антропометрические особенности у детей с избыточным весом / ожирением; определить процент общей жировой ткани с разработкой региональных центильных таблиц для детей в возрасте 10-16 лет.

Методы исследования. Для достижения цели и задач исследования были обследованы 2770 детей для оценки распространенности избыточного веса / ожирения у детей. Обследование детей проводилось во время ежегодного медицинского осмотра в медицинском кабинете школы. Критериями включения были: возраст от 10 до 16 лет, наличие в школе в день исследования и отсутствие лихорадки. Дети были обследованы в соответствии со стандартным опросником, включавшим личные данные (пол, возраст), показатели физического развития (масса тела, рост, окружность талии, бедра, шеи, руки) и ИМТ. Также всем детям методом биоимпедансного анализа был определен процент общей жировой ткани. Собранные данные и результаты, полученные в исследовании, были внесены в электронную таблицу через Microsoft Office Excell 2010, обработаны с использованием EXCEL 2010, IBM SPSS Statistics для Windows версии 20.

Результаты исследования. Средний возраст детей составил 12,5 лет $\pm$ 1,64 года, из них 1396 мальчиков (50,4%) и 1374 девочки (49,6%). Значения роста варьировали от 126 до 193 см (средние значения - $157,2 \pm 11,4$ см). У 164 детей (5,9% случаев) наблюдались значительные отклонения в росте: 76 детей (2,7% случаев) имели рост менее 3 перцентили, а 88 детей (3,2% случаев) - более 97 перцентили по возрасту и полу.

Значения массы тела варьировали от 21,7 до 120,4 кг (со средними значениями $48,0 \pm 12,3$ кг). Основываясь на оценке данных, мы получили, что у 260 детей (9,4% случаев) наблюдались значительные отклонения массы тела: 225 детей (8,1%) имели показатели массы тела более 97 перцентили, у 35 детей

были обнаружены показатели массы тела менее 3 перцентили (1,3% случаев) [6].

Средний ИМТ у мальчиков составил $19,2 \pm 3,2$ кг / м² ($18,2 \pm 3,2$ кг / м² - $20,5 \pm 2,9$ кг / м²), а у девочек - $19,1 \pm 3,1$ кг / м² ($17,7 \pm 2,8$ кг / м² - $20,6 \pm 2,9$ кг / м²) ($p > 0,05$). Из общего числа детей 252 ребенка (9,09%) имели ИМТ между 75 и 85 перцентилью. Средние значения ИМТ у девочек и мальчиков не имели каких-либо существенных различий, однако до 12 лет у мальчиков был более высокий ИМТ по сравнению с девочками, а после скачка роста в период полового созревания у мальчиков в 13-15 лет значения ИМТ у них уменьшились. Таким образом, значения ИМТ у девочек были больше, чем у мальчиков в возрасте 13-15 лет, и практически сравнились в 15 лет (рис. 1).

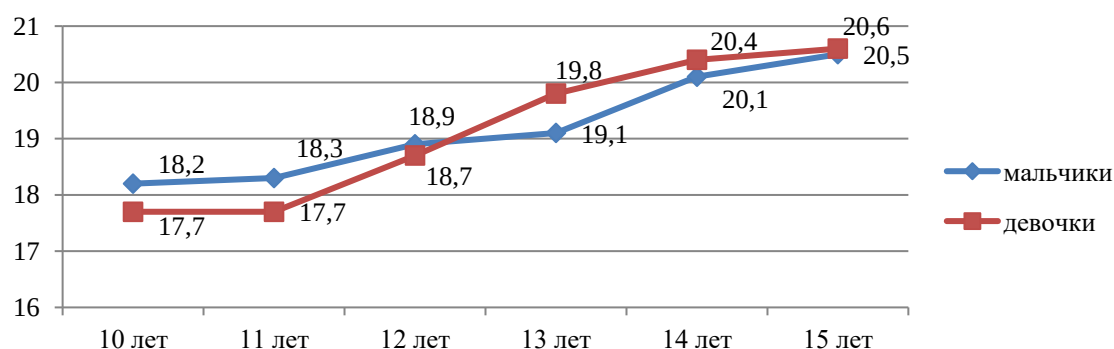

Рис.1. Распределение детей по показателям ИМТ в зависимости от возраста и пола

Частота встречаемости детей с расстройствами питания составила 20,7% случаев (574 ребенка), из них 124 ребенка были с недостаточным весом (4,5% случаев), 373 ребенка - с избыточным весом (13,4%) и 77 детей страдали ожирением (8% случаев). Таким образом, в результате обследования выявлено, что каждый пятый ребенок в период полового созревания имеет нарушения питания, с превалированием детей с избыточным весом. Среди детей, страдающих ожирением, незначительно преобладали мальчики: 49 мальчиков и 28 девочек ($p > 0,05$). Распространенность избыточного веса у мальчиков составляла 14% по сравнению с 12,9% у девочек, также без достоверных различий ($p > 0,05$). Также наблюдалось уменьшение числа детей

с избыточным весом / ожирением с возрастом: с 19,1% в возрасте 10 лет до 12,1% в возрасте 15 лет, максимальное количество детей с избыточным весом (как для мальчиков, так и для девочек) зарегистрировано в возрасте 10-12 лет (рис. 2).

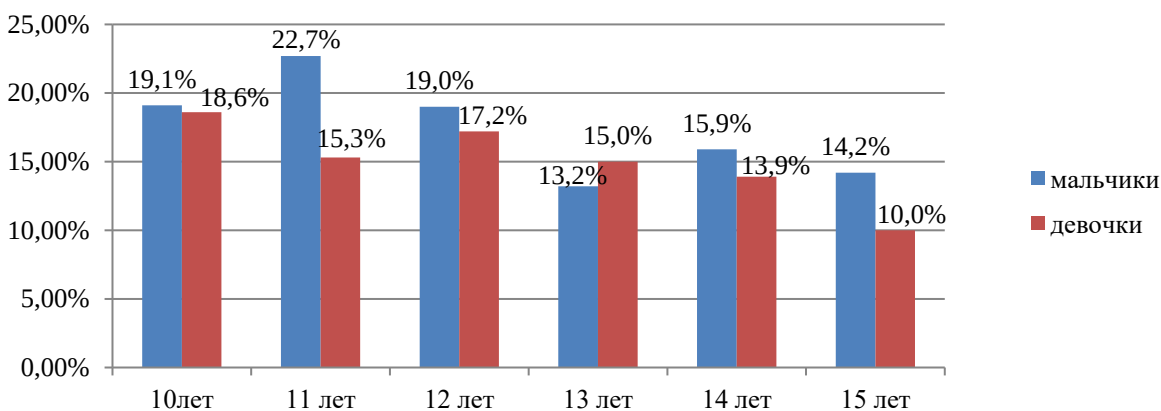

Рис.2. Распределение детей с избыточным весом и ожирением в зависимости от возраста и пола

Определение процента общего жира методом электрического биоимпеданса

В настоящем исследовании мы определили %ОЖТ методом биоэлектрического импеданса. В исследовании у детей %ОЖТ варьировал от 6,2% до 50,9% (среднее значение - $21,3 \pm 6,1\%$), будучи физиологически повышенным у девочек по сравнению с мальчиками: $23,1 \pm 5,7\%$ и $19,5 \pm 6,09\%$ соответственно ($df = 1, F = 253,6, p < 0,001$).

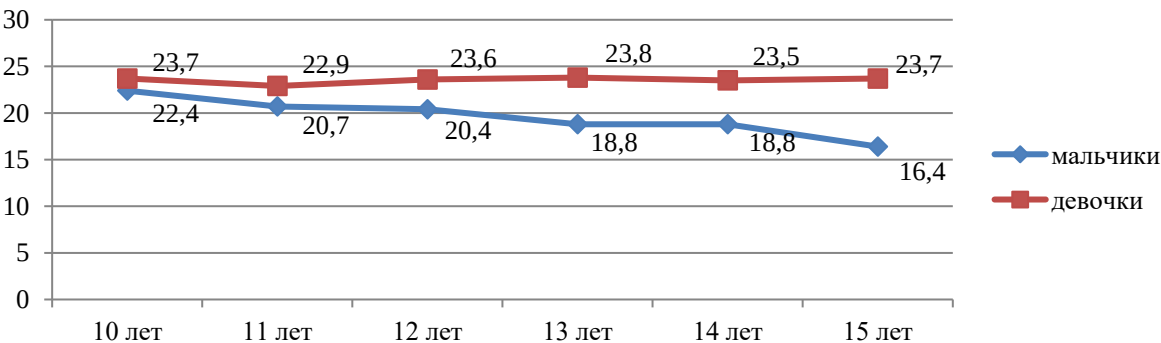

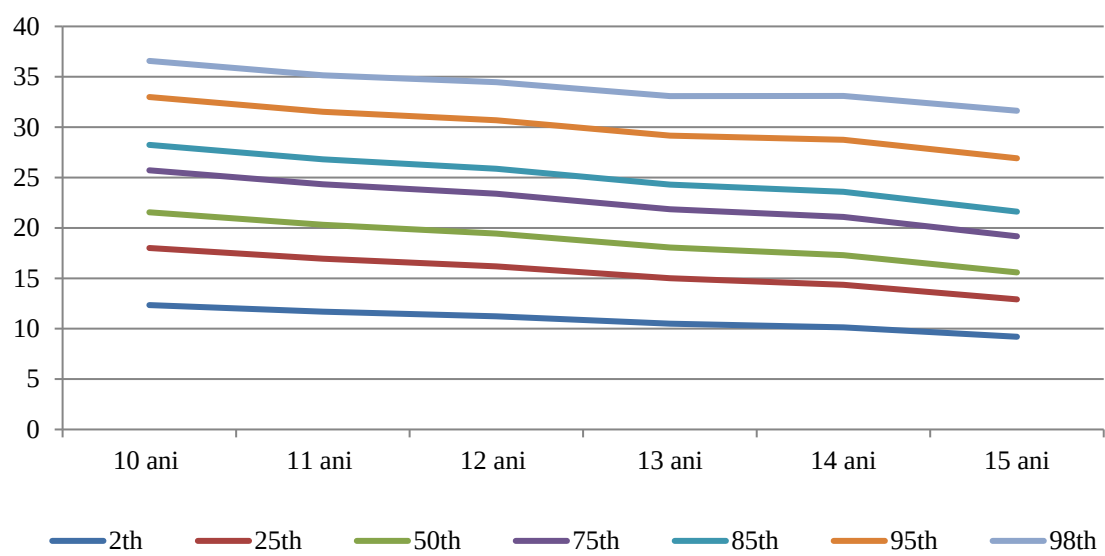
Рис. 3. Распределение детей, включенных в исследование, в зависимости от % ОЖТ по возрасту и полу

Отмечалось снижение %ОЖТ у мальчиков (с 22,4% в возрасте 10 лет до 16,4% в возрасте 15 лет), тогда как у девочек % ОЖТ практически не изменялся в течение пубертата (рис. 3). У девочек с избыточным весом и ожирением %ОЖТ увеличивался с возрастом (29,7% до 32,6%), у мальчиков максимальные значения %ОЖТ отмечались в возрасте 10 лет (31,1%), со снижением количества жировой ткани к 15 годам (23,3%). Эти различия объясняются половым диморфизмом, вызванным гормональными изменениями в период полового созревания: мальчики добавляют вес главным образом за счет мышечной ткани, а набор жировой ткани приписывается девочкам как часть репродуктивного онтогенеза [7]. Следует отметить, что эти физиологические различия в % ОЖТ не отражены в соответствующих кривых ИМТ, которые практически сходны для мальчиков и девочек в период полового созревания. Также, наблюдалось статистически подтвержденное прогрессирующее увеличение %ОЖТ у детей с ожирением по сравнению с пониженным весом: средние значения у детей с пониженным весом составляли $17,8 \pm 5,0\%$, у детей с нормальным весом - $19,9 \pm 4$, с избыточным весом - $28,1 \pm 5,5\%$, с ожирением - $32,7 \pm 6,3\%$ ($df = 3$, $F = 436,8$, $p < 0,001$).

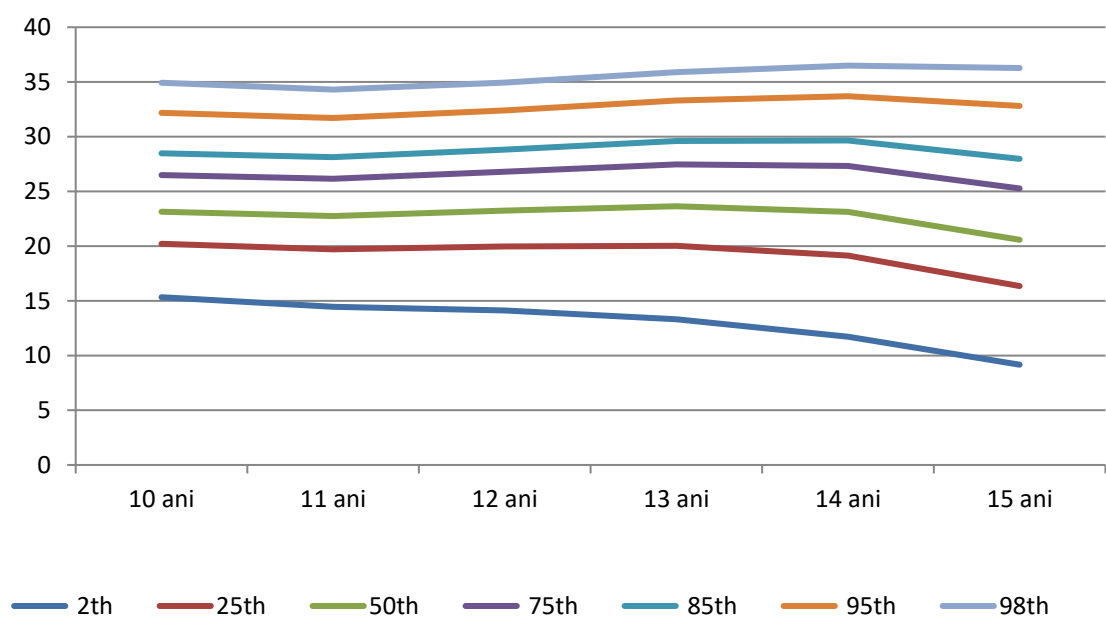
Увеличенные значения %ОЖТ зарегистрированы у 582 детей: 401 мальчика (28,7%) и 181 девочки (13,2%), что составляет 21,01% всех детей. У 19,49% мальчиков и 7,65% девочек индекс массы тела не отражает процентное содержание общего жира в организме с упущением 11,33% детей с повышенным % ОЖТ. Эти дети будут отнесены к детям с весом в пределах нормы и, без соответствующего мониторинга, могут развить метаболические осложнения, связанные с избыточным содержанием жира.

Для уточнения диагноза избыточного веса мы создали гендерные и возрастные центильные кривые, которые могут быть легко использованы в клинической практике. В результате мы заметили, что в период полового созревания кривые существенно различаются. У мальчиков значения 50-ой перцентили варьировали от 15,58 до 21,55% для проанализированных возрастов, с максимальными значениями в 10 лет (рис. 4, а). После 10 лет у мальчиков вариабильность и значения 50-ой перцентили и 85-й, 95-й, 98-й

перцентилей уменьшаются. У девочек значения 50-й перцентили достигают 20,57-23,63%, а кривые имеют другую форму, без колебаний основной 50-ой перцентили, которая продолжает расти незначительно до 15 лет, а затем несколько снижается в возрасте 15 лет; аналогичную тенденцию имеют кривые 85-ой, 95-й, 98-й перцентили (рис. 4, б). В 15 лет девочки имеют на 30% больше жира, чем мальчики, со средними значениями 20,57% и 15,58% соответственно.

a)

b)

Рис.4. Центильные кривые для % ОЖТ у детей по возрасту и полу:
а)-мальчики, б)-девочки

Центильные кривые для %ОЖТ (табл.1) могут использоваться в качестве альтернативы или дополнять центильные кривые для ИМТ. Преимущество новых кривых состоит в том, что они оценивают массу жира в организме, составляющую избыточного веса, которая связана с сопутствующей патологией.

Эти кривые также снижают риск неправильной классификации для детей с развитой мышечной тканью, которые считаются детьми с избыточным весом или ожирением по ИМТ. Кроме того, новые кривые помогут сконцентрировать цель медицинского вмешательства на избыточном жире, в отличие от избыточного веса.

Таблица 1

Центильные таблицы для %ОЖТ в зависимости от возраста и пола

Мальчики, перцентили									
Возраст	2 th	9 th	25 th	50 th	75 th	85 th	91 th	95 th	98 th
10 лет	12,34	15,03	18,01	21,55	25,72	28,24	30,53	32,99	36,57
11 лет	11,69	14,17	16,95	20,32	24,34	26,81	29,08	31,53	35,15
12 лет	11,23	13,55	16,19	19,43	23,39	25,87	28,17	30,69	34,47
13 лет	10,50	12,59	15,01	18,05	21,86	24,29	26,59	29,16	33,09
14 лет	10,13	12,07	14,36	17,30	21,09	23,59	26,00	28,75	33,10
15 лет	9,20	10,89	12,91	15,58	19,17	21,62	24,05	26,91	31,63
Девочки, перцентили									
	2 th	9 th	25 th	50 th	75 th	85 th	91 th	95 th	98 th
10 лет	15,33	17,68	20,21	23,14	26,48	28,48	30,27	32,17	34,92
11 лет	14,46	17,02	19,70	22,75	26,15	28,12	29,87	31,71	34,30
12 лет	14,12	17,01	19,97	23,25	26,80	28,82	30,58	32,40	34,94
13 лет	13,32	16,66	20,02	23,64	27,46	29,60	31,43	33,31	35,89
14 лет	11,72	15,42	19,14	23,12	27,32	29,65	31,66	33,69	36,49
15 лет	9,16	12,63	16,35	20,58	25,27	27,97	30,35	32,81	36,27

Оценка значений окружностей тела у детей. Были оценены показатели окружности талии (ОТ), бедер (ОБ), руки (ОР), шеи (ОШ). Средние значения ОТ, ОШ, ОР были выше у мальчиков, а ОБ - у девочек, что отражает половой диморфизм. Существует статистическая разница между значениями окружностей у детей с недостаточным, нормальным и избыточным весом (табл. 2).

Таблица 2

Распределение детей по окружностям тела и ИМТ (см)

	Дети с пониженны м весом	Дети с нормальным весом	Дети с повышенным весом	Дети с ожирен ием	F	p
ОТ, см	58,9	64,8	75,7	87,3	739,7	<0,001
ОБ, см	76,4	82,6	92,8	100,5	335,2	<0,001
ОШ, см	27	29,6	31,7	33,4	161,5	<0,001
ОР, см	19,1	22,3	26,4	29,1	483,8	<0,001

* ОТ-окружность талии, ОБ-окружность бедер, ОШ-окружность шеи, ОР-окружность руки

Выявлены статистически достоверные прямые корреляции между показателями окружностей тела и ИМТ, весом ребенка (Табл.3).

Таблица 3

Корреляция Пирсона между антропометрическими значениями у детей

	Вес, кг	ИМТ	ОБ, см	ОР, см	ОШ, см	ОТ, см
ОТ, см	0,810	0,830	0,773	0,779	0,693	-
ОБ, см	0,881	0,784	-	0,773	0,642	0,773
ОШ, см	0,748	0,612	0,773	0,709	-	0,693
ОР, см	0,809	0,800	0,737	-	0,709	0,779

* ОТ-окружность талии, ОБ-окружность бедер, ОШ-окружность шеи, ОР-окружность руки

Принимая во внимание недостатки ИМТ при выявлении детей с избыточным весом, необходимость наличия весов, ростомера и времени для точного расчета ИМТ в зависимости от возраста и пола, и в то же время наличие статистически подтвержденных положительных корреляций между значениями ИМТ, ОТ, ОБ и ОШ, ОР; очевидное увеличение значений этих окружностей у детей с избыточным весом / ожирением, мы определили пороговые значения для ОШ, ОР, с целью выявления детей с избыточным весом при помощи кривой ROC. Таким образом, пороговые значения ОШ для выявления детей с избыточным весом / ожирением в нашем исследовании были: 28,5-34,5 см для мальчиков и 28,5-31,5 см для девочек по возрасту. Для ОР пороговые значения составляли 21,5-26,75 см для мальчиков и 22,75-25,5 см для девочек (табл.4).

Таблица 4

**Пороговые значения для ОШ, ОР для выявления детей
с повышенным весом по возрасту и полу**

Возраст, лет	Окружность шеи, см		Окружность руки, см	
	мальчики	девочки	мальчики	девочки
10	28,5	28,5	21,50	22,75
11	29,75	29,75	23,50	23,25
12	31,25	30,50	24,25	23,50
13	31,75	30,75	24,25	24,75
14	33,5	31,5	25,50	25,5
15	34,5	31,50	26,75	25,5

Эти окружности доступны для измерения, не вызывают этических проблем, легко и быстро измеримы, не требуют сложного оборудования и квалифицированного персонала, дополнительных математических расчетов и с легкостью принимаются детьми.

Выводы: 1. Нарушения нутритивного статуса, выявленные в 20,7% случаев, показали преобладание детей с избыточным весом в 16,2% случаев по сравнению с 4,5% случаев детей с недостаточным весом. Избыточный вес составил 13,5% случаев, ожирение - 2,8% случаев (без существенных половых различий). Абдоминальный тип ожирения присутствовал у 71,43% детей с ожирением. 2. Оценка окружности шеи и руки выявила значительную положительную корреляцию между ними и ИМТ, что позволило использовать эти показатели в качестве дополнительных критериев для диагностики избыточного веса.

Список литературы:

1. Gupta N., et al. Childhood Obesity in Developing Countries: Epidemiology, Determinants, and Prevention. In: Endocrine Reviews, 2012, nr. 33, p. 48 –70.
2. Revenco N. Dolapciu E. Obezitatea la copii: elemente de etiopatogenie. In: Arta Medica, 2014, nr. 2 (53), p.146-149.
3. Reilly J. and al. Identification of the obese child: adequacy of the body mass index for clinical practice and epidemiology. In: International Journal of Obesity, 2000, nr. 24, p1623-1627
4. Weber D., Leonard M., Zemel B. Body Composition Analysis in the Pediatric Population. In: Pediatr Endocrinol Rev. 2012, nr. 10(1), p 130–139.

5. Moreno L., Pigeot I., Ahrens W. Epidemiology of Obesity in Children and Adolescents. Prevalence and Etiology. 2013, Springer New York, 500 p. ISBN 978-1-4419-6038-2.
6. Dolapciu E. Evaluarea dezvoltării fizice la adolescenți. In: Buletin de perinatologie, 2017, nr. 1 (73), p. 25-29. ISSN 1810-5289.
7. Oken E, Gillman MW. Fetal origins of obesity. Obes Res, 2013, nr. 11, p. 496–506.

Сагындыкова Асыл Манатовна

магистрант Казахстанского медицинского университета «ВШОЗ»,

Республика Казахстан

МЕДИКО-ОРГАНИЗАЦИОННЫЕ ОСНОВЫ ВЕДЕНИЯ БЕРЕМЕННЫХ В ПЕРИОД КОРОНАВИРУСНОЙ ИНФЕКЦИИ

***Аннотация.** в настоящей статье рассматриваются вопросы медико-организационной деятельности ведения беременных в условиях коронавирусной инфекции, определены основные задачи медицинской организации по защите прав беременных женщин в период распространения инфекции COVID-19.*

Проанализированы законодательные акты, регулирующие деятельность медицинской организации по ведению беременных, выявлены проблемные вопросы организации деятельности женской консультации в период коронавирусной инфекции, предложены способы их решения, путем внесения изменений в некоторые из них.

***Ключевые слова:** Беременность, женщина, коронавирусная инфекция, права, здоровье, симптомы, степень тяжести, болезнь.*

Одним из приоритетных направлений развития любого государства является повышение коэффициента рождаемости здоровых детей. Благополучнее нации полностью зависит от полноценности и здоровья будущего поколения.

Рождаемость в Республике Казахстан ежегодно растет, о чем свидетельствуют сведения, представленные на официальном сайте БНСА РК, согласно которым в 2020 году родилось 425,6 тысяч детей, в 2019 году – 402 тысячи детей [1].

При этом, за последние 5 лет пик рождаемости приходится на 2020 год, сведения о рождаемости отражены на рисунке 1.

По данным официальных источников средний возраст матери при рождении ребенка составляет 29 лет.

Наиболее активными в плане рождения детей являются женщины в возрасте от 25 до 29 лет, на их долю приходится 31,4 % от рожденных детей в 2020 году, 26,1% составляют женщины, родившие детей в возрасте от 30 до

34 лет, 22,3 % женщин родили детей в возрасте 22-24 года, в возрасте 35-39 лет родили 13,5% женщин и 6,7 % женщин родили в возрасте старше 39 лет.

Рис. 1. Рождаемость в Республике Казахстан за последние 5 лет

Целью настоящего исследования является изучение эффективности клинических технологий по ведению беременных, а также совершенствование медико-организационной деятельности женских консультаций в период коронавирусная инфекции.

- На основании цели, нами поставлены следующие **задачи исследования**:
- рассмотреть сущность и содержание медико-организационной деятельности ведения беременных;
 - охарактеризовать виды и формы организации медицинской деятельности при ведении беременных;
 - изучить мнение беременных относительно качества организации медицинской помощи беременным женщинам, в период коронавирусной инфекции;
 - проанализировать медико-организационные проблемы ведения беременных в условиях коронавирусной инфекции»;
 - рассмотреть оптимальные способы ведения беременных в условиях коронавирусной инфекции.

Материалы и методы исследования. В рамках данного исследования проведен сравнительно-правового анализа законодательных актов

Республики Казахстан, касающихся порядка организации медицинской деятельности по ведению беременных в период COVID-19.

Беременность является самым важным этапом в жизни любой женщины, в этот период необходимо следить за образом жизни и состоянием здоровья женщины.

«Беременность – это физиологическое состояние, которое сопровождается частичным подавлением иммунитета матери, что, казалось бы, делает беременных более уязвимыми к вирусным и бактериальным инфекциям, однако последние данные о распространение инфекции среди беременных не подтверждают эту теорию» [2].

Принести вред здоровью женщины и ребёнка может малейшая инфекция, в настоящее время наиболее опасной является быстроразвивающаяся инфекция COVID-19, получившая широкое распространение в 2020 году и неутихающая до настоящего времени.

«COVID-19 – аббревиатура от английского языка COrona VInus Disease 2019 – тяжелая острая респираторная инфекция, вызываемая коронавирусом SARS-CoV-2 Coronavirus disease 2019» [3].

Согласно Клиническому протоколу № 126 «Коронавирусная инфекция (COVID-19) у беременных, рожениц и родильниц» (далее –Клинический протокол), коронавирусная инфекция – острое инфекционное заболевание, вызываемое новым штаммом коронавируса SARS CoV-2 с аэрозольно-капельным и контактно-бытовым механизмом передачи.

Патогенетически COVID-19 характеризуется виремией, локальным и системным иммуновоспалительным процессом, гиперактивностью коагуляционного каскада, эндотелиопатией, гипоксией, что приводит к развитию микро- и макротромбозов.

Протекает от бессимптомных до клинически выраженных форм с интоксикацией, лихорадкой, поражением эндотелия сосудов, легких, сердца, почек, ЖКТ, центральной и периферической нервной систем с риском развития осложнений ОДН, ОРДС, ТЭЛА, сепсис, шок, СПОН, приводящих к материнской и перинатальной смертности и заболеваемости.

Необходимо отметить, что «приблизительно 80% инфекций в COVID-19 протекают в легкой или бессимптомной форме; 15% являются тяжелыми, требующими дополнительного кислорода; и 5% являются критическими, требующими механической вентиляции легких» [4].

Здоровье беременной женщины в период пандемии находится под угрозой, по этой причине необходимо постоянное наблюдение со стороны органов здравоохранения.

Согласно Кодексу Республики Казахстан «О здоровье народа и системе здравоохранения» (далее – Кодекс), задача органов здравоохранения заключается в охране материнства в Республике Казахстан.

Каждая женщина в период беременности имеет право на медицинскую помощь, обследование и лечение. Охрана здоровья и медицинская помощь осуществляется через организации здравоохранения, в том числе женские консультации.

Вурдова Е.А. определила, что «женская консультация является лечебно-профилактическим учреждением, оказывающим амбулаторно-поликлиническую помощь» [5].

Резидента КазНМУ им С.Д. Асфендиярова Гасанов А. полагает, что «женская консультация является подразделением поликлиники, МСЧ или родильного дома, оказывающим амбулаторную лечебно-профилактическую, акушерско-гинекологическую помощь населению» [6].

По нашему мнению, второе понятие является более полным и точным, так как в нем определены субъекты и виды медицинской помощи, оказываемые беременным женщинам.

По нашему мнению, медико-организационной деятельности по ведению беременных заключается в организации медицинской помощи в период беременности женщины и после рождения ребенка, что включает в себя различные виды деятельности МО.

В частности, в период беременности, ведется наблюдение за состоянием женщины и плода, оказывается профилактическая и психологическая помощь,

проводиться работа по подготовке женщины к родам и принятию малыша, осознание материнства.

После рождения ребенка, основным направлением деятельности МО является патронаж за матерью и ребенком, который заключается в посещение и наблюдении за развитием ребенка и правильном уходе за ним. Патронаж длится до достижения ребенком одного года.

Основными задачами женской консультации по мнению ряда ученых является:

«– организация и проведение санитарно-профилактической работы среди женщин;

– профилактические осмотры женского населения;

– проведение работы по контрацепции для предупреждения не планируемой беременности;

– обеспечение преемственности в обследовании и лечении беременных, родильниц и гинекологических больных между женской консультацией и родильным домом, детской консультацией, другими лечебно-профилактическими учреждениями (консультация «Семья и брак», консультативно-диагностические центры, медико-генетические консультации)» [7].

По нашему мнению, одной из важных задач женской консультации является своевременный учет и наблюдение за состоянием здоровья беременных женщин, а также оказание медицинской помощи женщинам, находящимся в зоне риска, особенно в период пандемии.

Государством в целях регулирования медико-организационной деятельности по ведению беременных разработаны ряд законодательных актов. В рамках данного исследования мы рассмотрим некоторые из них.

В частности, законодательным актом, непосредственно регулирующим порядок оказания медицинской помощи беременным женщинам, является приказ Министра здравоохранения Республики Казахстан от 16 апреля 2018 года № 173 «Об утверждении Стандарта организации оказания акушерско-

гинекологической помощи в Республике Казахстан и признании утратившими силу некоторых приказов Министерства здравоохранения Республики Казахстан» (далее – Приказ).

Данный приказ определяет основные направления медико-организационной деятельности организаций здравоохранения, оказывающих акушерско-гинекологическую помощь на амбулаторно-поликлиническом и стационарном уровне, оказание медицинской помощи женщинам, оказавшимся в критических состояниях в Республиканском центре критического акушерства, также регламентирует порядок госпитализации беременных женщин.

В период пандемии объединенной комиссией по качеству медицинских услуг МЗ РК 14 января 2021 года одобрен Клинический протокол, который разработан для руководства в деятельности врачей всех специальностей и организаций здравоохранения в соответствии с рекомендациями ВОЗ.

Клинический протокол регламентирует методы, подходы и процедуры диагностики заболевания у беременных женщин, определяет дифференцированный диагноз и обоснование дополнительных исследований у беременных, рожениц и родильниц, тактику лечения на амбулаторном уровне, лечение в рамках стационара и порядок интенсивной терапии при тяжелом течении COVID-19.

В рамках протокола определена классификация клинических проявлений инфекции COVID-19 по следующим признакам, отраженным на рисунке 3.

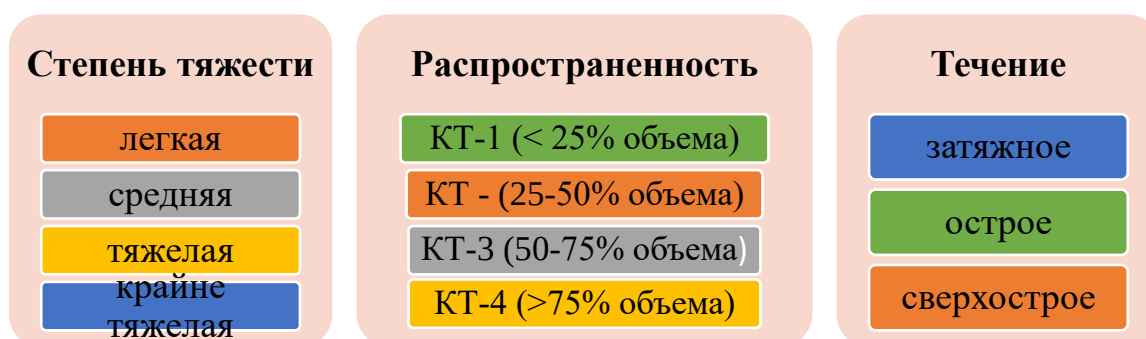

Рис. 3. Классификация основных признаков
клинических проявлений COVID-19

Клиническим протоколом предусмотрено 6 классификаций клинических проявление инфекции COVID-19, но мы остановились лишь на некоторых из них, которые, по нашему мнению, наиболее точно определяют течение заболевания.

Например, степень тяжести течения COVID-19 у беременных, рожениц и родильниц определяется по следующим критериям.

Таблица 1

**Критериев степени тяжести COVID-19 у беременных,
рожениц и родильниц**

Критерии тяжести COVI D-19	Легкая степень	Среднетяжел ая степень	Тяжелая степень	Крайне тяжелая/критическ ая степень
ЧСС (соотносить с температурой тела)	60-80 уд. в мин.	80-100 уд. в мин.	100-120 уд. в мин.	более 120 уд. в мин. Могут быть нарушения ритма и проводимости
Показатели ОАК .	содержание лейкоцитов , нейтрофил ов, тромбоцит ов	незначительн ая лимфопения (более 15%)	лейкопения/лейкоци тоз, лимфопения (менее 10 %)	лейкопения/лейкоци тоз, выраженная лимфопения, тромбоцитопения, анемия.
Примечание – Составлено автором на основе источника 6				

С учетом изложенного, степень тяжести определятся по показателям ЧСС и АОК.

Диагностика заболевания проводится методами исследования состояния здоровья беременной женщины на основании жалоб и анамнеза, физикального и лабораторного обследований.

Проведенными исследованиями Королевского колледжа акушеров и гинекологов Великобритании установлено, что «наиболее распространенными симптомами COVID-19 у беременных женщин были кашель (41%), и лихорадка (40%). Менее частыми симптомами одышка (21%), судороги (19%), потеря вкуса (14%) и диарея (8%). Беременные женщины с

COVID-19 по сравнению с небеременными женщинами реже страдали лихорадкой и судорогами» [8].

Аналогичные симптомы наблюдались и беременных женщин в Республике Казахстан.

В частности, при тяжёлом течении болезни у беременной женщины, как и обычных людей наблюдаются определённые симптомы, которые отражены на рисунке 4.

Рис. 4. Симптомы COVID-19 у беременной женщины при тяжелом течении болезни

Специальном методом диагностики является детекция РНК SARS CoV-2 методом ПЦР, который проводится путем забора материала из зева и носоглотки.

К общеклиническим методам исследования относится анализ крови и мочи. Также проводятся инструментальные исследования, которые отражены на рисунке 5.

«По имеющимся данным, инфицирование SARSCoV-2 увеличивает риск преждевременных родов, однако данные противоречивы. Вопрос о тяжести течения коронавирусной инфекции SARSCoV-2 у беременных остается открытым» [9].

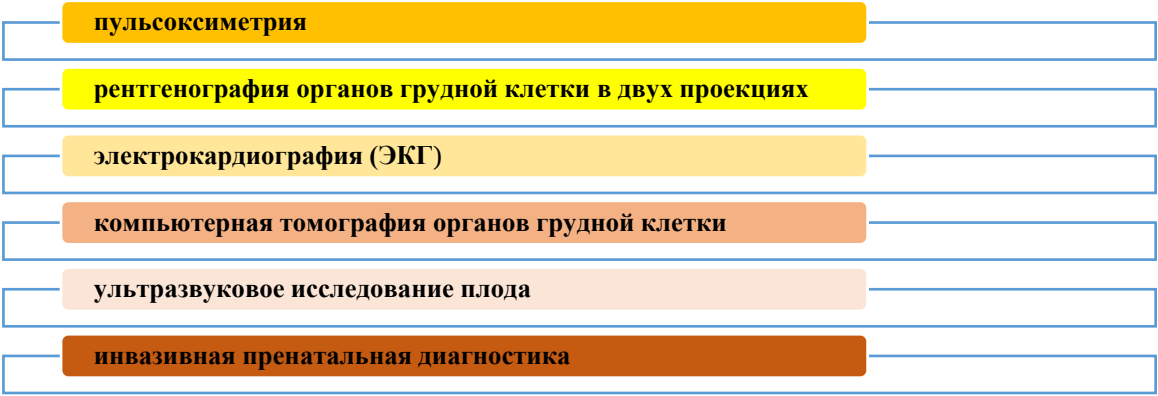

**Рис. 5. Инструментальные исследования диагностики
инфекции COVID-19**

Также, в августе 2020 года МЗ РК разработан проект приказа «О порядке оказания медицинской помощи беременным, роженицам и родильницам на время пандемии COVID-19 в Республике Казахстан» (далее – проект Приказа).

В рамках указанного проекта, предусмотрено оказание непрерывной помощи беременным женщинам в период пандемии в Республики Казахстан, организованы «Колл-центр», определены стационары для беременных и рожениц, зараженных коронавирусной инфекцией, организованы «Контакт-центр», организован «Ситуационный акушерский центр».

Выводы. Впервые предложено осуществлять информационную поддержку беременных по средствам «Колл-центр». Предлагаем работу указанных центров проводить не только по вопросам профилактики COVID-19, но и в целом по профилактике ведения беременных.

Функционирование подобных центров окажет поддержку не только женщинам, страдающим COVID-19, но и женщинам, не имеющим опыта беременности.

С учетом изложенного, предлагаем принятие проекта приказа, который систематизирует работу медицинских организаций, осуществляющих деятельность по ведению беременных,отрегулирует порядок оказания медицинской помощи на амбулаторно-поликлиническом, стационарном уровне и на уровне оказания скорой медицинской помощи в период распространения инфекции COVID-19.

Указанные меры позволят снять нагрузку на медицинских работников, осуществляющих непосредственное ведение женщин в период беременности и повысить медицинскую грамотность женщин, станет эффективным инструментом профилактики.

Список литературы.

1. Официальный сайт БНСА РК. <https://www.gov.kz/memleket/entities/stat/press/news/details/163833?lang=ru> (дата обращения 12.05.2021 года).
2. Шифман Е. М., Иоскович А. М., Роненсон А.М., Куликов А. В. Обзор рекомендаций по ведению беременных с COVID19: что должен знать акушерский анестезиолог // Вестник акушерской анестезиологии. 2020. № 3 (29). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/obzor-rekomendatsiy-po-vedeniyu-beremennyh-s-covid19-cto-dolzhen-znat-akusherskiy-anesteziolog>.
3. Малинникова Е.Ю. Новая коронавирусная инфекция. Сегодняшний взгляд на пандемию XXI века // Инфекционные болезни: Новости. Мнения. Обучение. 2020. № 2 (33). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/novaya-koronavirusnaya-infektsiya-segodnyashniy-vzglyad-na-pandemiyu-xxi-veka>.
4. Кажигаликызы Р., АхметоваЖ.К., Донбаева З.Б., Билибаева Г.Ж., Хайбуллаева Г.Ф., Имашева Б.И. БЕРЕМЕННОСТЬ И ПЕРИНАТАЛЬНЫЕ ИСХОДЫ У ЖЕНЩИН С КОРОНАВИРУСНОЙ ИНФЕКЦИЕЙ (COVID-19) // Вестник АГИУВ. 2020. № 4. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/beremennost-i-perinatalnye-ishody-u-zhenschin-s-koronavirusnoy-infektsiey-covid-19>.
5. Вурдова, Е.А. ОРГАНИЗАЦИЯ РАБОТЫ ЖЕНСКОЙ КОНСУЛЬТАЦИИ В Г. СЫКТЫВКАР / Е.А. Вурдова // Здоровье, демография, экология финно-угорских народов. – 2017. – № 4. – С. 52-56. – ISSN 1994-8921. – Текст : электронный // Лань : электронно-библиотечная система. – URL: <https://library.kazatu.kz:2055/journal/issue/307383>.
6. Гасанов А. Организация работы женской консультации. Диспансерное наблюдение беременных. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30990552#pos=5;-88.
7. Ботоева Е.А., Нечунаева А.Н., Мурычева В.А. Анализ работы женской консультации // Вестник БГУ. Медицина и фармация. 2017. № 4. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/analiz-raboty-zhenskoi-konsultatsii>.

Садвакасова Гульнур Пшановна

Докторант I курса по специальности «Медицина»

Казахстанский медицинский университет

«Высшая школа общественного здравоохранения», Республика Казахстан

Джусипов Алихан Казахбаевич

Доктор медицинских наук, профессор кафедры внутренних болезней

Казахстанский медицинский университет

«Высшая школа общественного здравоохранения», Республика Казахстан

РОЛЬ КОМПЬЮТЕРНОЙ ТОМОГРАФИИ ЛЕГКИХ В ДИАГНОСТИКЕ КОРОНАВИРУСНОЙ ИНФЕКЦИИ

К настоящему времени накопилось достаточно информации о коронавирусной болезни 2019 (COVID-19) как тяжелом инфекционном заболевании, характеризующимся развитием острого респираторного синдрома вследствие воздействия коронавируса 2 (SARS-CoV-2). Болезнь очень быстро распространилась по всему миру: общее число положительных случаев оценивается в более 164 миллионов, а смертность - более 3,3 миллиона (данные ВОЗ на середину мая 2021 года). Перед учеными стояла задача оценить и внедрить наиболее эффективные и надежные методы диагностики заболевания, в которой до сих пор эталоном служит полимеразная цепная реакция обратной транскрипции (ПЦР) вирусной нуклеиновой кислоты в реальном времени. Однако возможность получения ложноположительного либо ложноотрицательного результата при диагностике такого опасного с точки зрения эпидемиологии инфекционного заболевания грозит неправильной постановкой диагноза, что может привести к дальнейшим вспышкам инфекции.

Данные многочисленных исследований, а также практический опыт, накопленный в различных странах, указывают на важность проведения компьютерной томографии грудной клетки (КТ) у пациентов с COVID-19, особенно в случае отрицательного результата ПЦР [Shi H, 2020; Bernheim A,

2020], при этом необходимо отметить высокую чувствительность этого метода - около 98%. Кроме того, компьютерная томография имеет очень важное значение не только в диагностике COVID-19, но и в мониторинге прогрессирования заболевания и оценке терапевтической эффективности. Первое исследование, сообщающее о высокой чувствительности КТ при выявлении COVID-19-ассоциированной пневмонии, было проведено Fang et al. в феврале 2020 года. Исследование включал 51 пациента с положительными результатами ПЦР, которые прошли КТ в различные периоды времени в течение болезни. Фанг и его коллеги ретроспективно определили, что 50 из 51 пациента (98%) были обнаружены отклонения от нормы на исходных компьютерных томограммах, тогда как только 36 из них (71%) исходные ПЦР-тесты оказались положительными. Авторы пришли к выводу, что использование КТ грудной клетки для скрининга COVID-19 у пациентов как с клиническими проявлениями и эпидемиологическими характеристиками, типичными для COVID-19, так и особенно при отрицательном результате тестирования на ПЦР, имеет высокое диагностическое значение [Fang et al, 2020]. Когортное исследование Ai et al., включившее 1014 госпитализированных пациента с КВИ-инфекцией, подтвердило высокую (97%) чувствительность метода КТ в диагностике COVID-19. Приведенные авторами образцы изображений демонстрировали фокусы уплотнения легочной ткани типа «матового стекла» [Ai et al, 2020].

Анализ многочисленных случаев заболевания позволяет нам судить о достаточном разнообразии проявлений, обнаруженных в легких при проведении компьютерной томографии, что может пролить свет на возможные механизмы легочного повреждения при COVID-19. Двустороннее распределение участков уплотнения по типу «матового стекла» и консолидации легочной ткани в задних и периферических отделах легких является кардинальным признаком COVID-19. Это признак встречается в 56-91 % случаев заболевания в зависимости от тяжести процесса и наличия пневмонии. Изменения сопровождались утолщением межлобулярных перегородок, консолидацией и признаками воздушной бронхограммы, при

этом они чаще встречались у пациентов в возрасте 45 лет и старше, чем у более молодых пациентов [Chen Z, 2020]. Признаки консолидации легочной ткани, по данным КТ, встречаются в достаточно большом диапазоне величин – от 2% [Bernheim A 2020] до 64 % [Li Y 2020] случаев, что связано с большой гетерогенностью выборок для исследования. Сочетание консолидации с изменениями по типу «матового стекла» было продемонстрировано только в нескольких исследованиях и отмечалось в 19% случаев при асимптоматическом течении инфекции [Li Y 2020] до 59 % случаев у госпитализированных пациентов с полисегментарной пневмонией. Ретикулярные изменения в виде утолщения легочного интерстиция, фиброза встречались в ограниченном количестве при тяжелом течении пневмонии, однако в некоторых исследованиях этот показатель достигал 22 % [Song F 2020]. Утолщение межлобулярных перегородок наблюдалось у 41-59% больных [Wu J 2020].

Оценка представленных данных позволяет сделать вывод о высокой чувствительности метода компьютерной томографии и значительном многообразии изменений легочной ткани при COVID-ассоциированной пневмонии в зависимости от возраста, степени тяжести и площади легочного повреждения.

Список источников:

1. Fang Y, Zhang H, Xie J, et al. Sensitivity of chest CT for COVID-19: comparison to RT-PCR. Radiology 2020 Feb 19 [Epub ahead of print].
2. Ai T, Yang Z, Hou H, et al. Correlation of chest CT and RT-PCR testing in coronavirus disease 2019 (COVID-19) in China: a report of 1014 cases. Radiology 2020 Feb 13.
3. Shi H, Han X, Jiang N, et al. Radiological findings from 81 patients with COVID-19 pneumonia in Wuhan, China: a descriptive study. Lancet Infect Dis 2020; 20:425–434.
4. Bernheim A, Mei X, Huang M, et al. Chest CT findings in coronavirus disease-19 (COVID-19): relationship to duration of infection. Radiology 2020 Feb 20.
5. Chen Z, Fan H, Cai J, Li Y, Wu B, Hou Y, Xu S, Zhou F, Liu Y, Xuan W, Hu H, Sun J. High-resolution computed tomography manifestations of COVID-19 infections in patients of different ages. Eur J Radiol. 2020 May;126:108972.

6. Li Y, Xia L. Coronavirus Disease 2019 (COVID-19): Role of Chest CT in Diagnosis and Management. *Am J Roentgenol*. 2020 Jun;214(6):1280-1286.
7. Song F, Shi N, Shan F et al (2020) Emerging coronavirus 2019- nCoV pneumonia. *Radiology*.
8. Wu J, Wu X, Zeng W et al (2020) Chest CT findings in patients with corona virus disease 2019 and its relationship with clinical features. *Invest Radiol*.
9. Chung M, Bernheim A, Mei X et al (2020) CT imaging features of 2019 novel coronavirus (2019-nCoV). *Radiology*.
10. Shi H, Han X, Jiang N et al (2020) Radiological findings from 81 patients with COVID-19 pneumonia in Wuhan, China: a descriptive study. *Lancet Infect Dis*.
11. Xu X, Chen P, Wang J et al (2020) Evolution of the novel coronavirus from the ongoing Wuhan outbreak and modeling of its spike protein for risk of human transmission. *Sci China Life Sci* 2020:1–4.
12. Hansell DM, Bankier AA, MacMahon H, McLoud TC, Müller NL, Remy J. Fleischner Society: glossary of terms for thoracic imaging. *Radiology*. 2008 Mar;246(3):697-722.
13. Pan Y, Guan H, Zhou S et al (2020) Initial CT findings and temporal changes in patients with the novel coronavirus pneumonia (2019- nCoV): a study of 63 patients in Wuhan, China. *Eur Radiol*.
14. Ng M-Y, Lee EY, Yang J et al (2020) Imaging profile of the COVID-19 infection: radiologic findings and literature review. *Radiology: Cardiothoracic Imaging*.
15. Kunhua Li JW, Wu F, Guo D, Chen L, Zheng F, Li C (2020) The clinical and chest CT features associated with severe and critical COVID-19 pneumonia. *Invest Radiol*.
16. Kanne JP (2020) Chest CT findings in 2019 novel coronavirus (2019-nCoV) infections from Wuhan, China: key points for the radiologist. *Radiology*.

Сейткулова Жайна Оскенбаевна

Магистрант кафедры «Общественное здоровье и социальные науки»

Казахстанский медицинский университет

«Высшая школа общественного здравоохранения», Республика Казахстан

ПРИМЕНЕНИЕ УЗ-ДИАГНОСТИКИ ДЛЯ ВЫЯВЛЕНИЯ РАННИХ ОСЛОЖНЕНИЙ СО СТОРОНЫ ОРГАНОВ ПИЩЕВАРЕНИЯ В ПОСТКОВИДНОМ ПЕРИОДЕ

***Аннотация.** В данной статье автор рассматривает проблемы информированности населения о возможности развития постковидного синдрома, а именно нарушений в органах пищеварения, методах диагностики и профилактики данных осложнений. В ходе анализа полученных результатов автор предлагает возможные методы решения сложившейся проблемы.*

***Ключевые слова:** коронавирусная инфекция, информированность населения, расстройства желудочно-кишечного тракта, ультразвуковая диагностика.*

Актуальность темы. Грянувшая в конце 2019 года пандемия COVID-19 создала как точечные, так и глобальные проблемы для всего мирового здравоохранения. В настоящее время проводится множество фундаментальных и клинических исследований для изучения способа передачи и механизма действия инфекции SARS-COV-2 и ее терапевтических средств. Однако наибольший интерес составляет не типичная картина пневмонии, а возможное цитопатическое и опосредованное иммунное воздействие на другие органы, проявляющееся в будущем в виде различной симптоматики постковидного синдрома. Первые клинические исследования в провинции Ухань зафиксировали симптомы со стороны ЖКТ почти у 40% пациентов. В большинстве случаев наблюдается потеря аппетита, которая приводит к анорексии у пациентов. Также интересен тот факт, что не было замечено связи между применением антибиотиков или противовирусным лечением и потерей аппетита [1]. Подобные изменения в пищевом поведении могут быть связаны с дисфункциями обонятельного и вкусового анализаторов.

Может оказаться и так, что потеря обоняния, изменения вкуса будут являться самой легкой проблемой для клинической поддержки и коррекции, поскольку помимо этих симптомов имеются данные о повреждении печени, желудочно-кишечных кровотечениях и кишечных тромбозах. Так как на данный момент список органов-мишеней ещё является неполным, раннее обнаружение любых патологических изменений может помочь в будущем в превентивной терапии неявных на первый взгляд состояний, а также улучшить качество жизни людей.

Помимо прочего нельзя забывать о взаимосвязи иммунной и пищеварительной систем. Желудочно-кишечный тракт является домом для огромного и сложного сообщества комменсальных бактерий [2]. Это сообщество кишечных микробов (микробиота) эволюционировало вместе со своим хозяином на протяжении тысячелетий и во многих отношениях приносит пользу своему хозяину, затрагивая пищеварение, производство питательных веществ, детоксикацию, защиту от патогенов и регулирование иммунной системы. Иммунная система играет жизненно важную роль в поддержании здоровья организма, обеспечивая тонкий баланс между устранением вторгающихся патогенов и поддержание толерантности к здоровым собственным тканям. При нарушении этой гармонии процессов коронавирусной инфекцией, создается патологический круг, ведущий к ещё большему экспоненциальному ухудшению работы и пищеварительной, и иммунной систем. Очевидно, что микробиота кишечника оказывает глубокое влияние на иммунную систему хозяина и может влиять на аутоиммунные заболевания как внутри, так и за пределами кишечника. Таким образом, общество получает человека с и без того перенесенной тяжелой инфекцией COVID-19, но ещё и с подорванным иммунитетом, а также с явной постковидной симптоматикой в области пищеварительной системы. Для того чтобы разорвать этот патологический круг имеет большое значение разобраться в патогенетических механизмах возникновения этого пароксизма, а также научиться выявлять эти изменения на более ранней стадии и самым

приемлемым методом, коим может выступить рутинная ультразвуковая диагностика.

Дополнительной проблемой в выявлении расстройств желудочно-кишечного тракта у лиц, находящихся в постковидном периоде, является низкая информированность населения о данных последствиях, что проявляется поздним обращением пациентов к специалистам и, как следствие, усугублением клинической картины и появлением необратимых последствий.

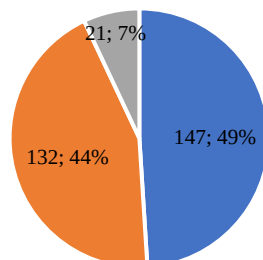
Цель исследования: оценить информированность населения о возможности развития постковидного синдрома, а именно нарушений в органах пищеварения и методах диагностики и профилактики данных осложнений.

Материалы и методы: в исследовании приняло участие 300 человек в возрасте от 25 до 75 лет, добровольно обратившихся в медицинский центр «Nur-Med», расположенный в городе Алматы, с целью прохождения ультразвуковой диагностики органов брюшной полости. Разработана форма анонимного анкетирования с целью определения уровня информированности населения в вопросах развития постковидного синдрома.

Результаты и обсуждение: Всего опрошено было 300 человек, из которых лиц женского пола – 192 (64%), мужского пола – 108 (36%). Данное гендерное распределение может быть связано с тем, что в Республике Казахстан превалирует женское население, а также с тем, что женщины более ответственно подходят к вопросам собственного здоровья. Средний возраст респондентов составил 48,44 лет.

С целью сравнения анкетных данных респонденты были разделены по гендерной принадлежности.

Первый вопрос анкеты отображал осведомленность о постковидном синдроме (Рисунок 1). По представленным данным определено, что только 132 человека (44%) знают, что такое постковидный синдром, 147 человека (49%) дали неправильный ответ, 21 человек (7%) не смогли ответить на данный вопрос. Данные результаты показывают, что больше половины опрошенных не знакомы с термином «постковидный синдром».

Что такое постковидный синдром?

- А) это состояние, после перенесенной коронавирусной инфекции, которое включает все симптомы заболевания при отрицательном анализе ПЦР
- Б) это состояние, которое включает в себя длительно сохраняющиеся симптомы после острого периода заболевания, вызванного новой коронавирусной инфекцией
- В) затрудняюсь ответить

**Рис. 1. Ответы респондентов на вопрос
«Что такое постковидный синдром?»**

Второй вопрос анкеты был связан с временем возникновения постковидного синдрома. По результатам ответов было выявлено, что 209 человек (70%) знают, что осложнения после перенесенной коронавирусной инфекции могут возникнуть в первые двенадцать недель после выздоровления, 72 человека (24%) дали неправильный ответ, а 19 человек (6%) считают, что осложнения не возникают. В ходе поиска и обзора научной литературы были выявлены случаи, когда постковидный синдром возникал и позднее.

Следующий вопрос анкеты отражает осведомленность населения о расстройствах, относящихся к последствиям коронавирусной инфекции. Преднамеренно данный вопрос включал в себя все верные варианты ответов с целью выявить, какое осложнение будет более сомнительным для респондентов, также был включен ответ «все ответы являются последствием коронавирусной инфекции». Результаты показали, что 131 человек (44%) из всех опрошенных ставит под сомнение вариант с расстройствами желудочно-кишечного тракта, верно ответили на данный вопрос – 85 человек (28%), остальные выбрали иные варианты. Данное распределение может быть связано с тем, что 150 человек из всех опрошенных уже перенесли

коронавирусную инфекцию и имеют жалобы со стороны желудочно-кишечного тракта, а остальные респонденты либо данных жалоб не имеют, либо относятся к контрольной группе, состоящей из относительно здоровых людей.

Вопрос № 4 отражал осведомленность респондентов в необходимости консультации врача-гастроэнтеролога и прохождения УЗ-диагностики органов брюшной полости после выписки из инфекционного стационара для людей, перенесших коронавирусную инфекцию, вне зависимости от наличия или отсутствия проблем со стороны ЖКТ. Из полученных данных следует, что только 83 человека (28%) из всех опрошенных не знали о данной необходимости. При заполнении анкетных данных многие респонденты интересовались данным вопросом, так как считают, что нет необходимости обращаться за помощью к специалистам при отсутствии жалоб.

Вопрос № 5 исследовал способы получения информации о необходимости консультации врача-гастроэнтеролога и УЗ-диагностики органов брюшной полости после перенесенной коронавирусной инфекции (Рисунок 2). 217 человек из всех опрошенных (72%) ответили, что данную информацию они не получали, что не соответствует полученным результатам предыдущего вопроса. Результаты распределения опрошенных лиц по оставшимся вариантам ответов сложились следующим образом: 44 человека (15%) получили информацию в стационаре, 18 человек (6%) – в поликлинике, 14 человек (15%) воспользовались советом близких людей, 7 человек (2%) узнали о необходимости в социальных сетях или посредством телевидения. В ходе интервью перед УЗ-диагностикой данный вопрос был уточнен, и было обнаружено, что часть респондентов действительно не владела данной информацией, но обратилась за консультацией по собственному желанию с целью узнать состояние своего здоровья.

Ответы на вопрос «Каковы последствия позднего обращения к гастроэнтерологу и проведения УЗИ брюшной полости после перенесенной коронавирусной инфекции?» показал следующие результаты: 127 человек (42%) считают, что последствий не будет, 105 (35%) дали правильный ответ,

68 (23%) затруднялись ответить, что показывает причину позднего обращения к врачам-специалистам и снижает продуктивность профилактики и лечения заболеваний на ранних этапах.

Где Вы получили информацию о том, что необходимо записаться на консультацию к гастроэнтерологу и провести УЗИ брюшной полости после перенесенной коронавирусной инфекции?

Рис. 2. Ответы респондентов на вопрос «Где Вы получили информацию о том, что необходимо записаться на консультацию к гастроэнтерологу и провести УЗИ брюшной полости после перенесенной коронавирусной инфекции?»

Выводы: Подводя итоги анкетирования, можно сделать вывод, что на данный момент времени население плохо информировано в вопросах постковидного синдрома и осложнениях в виде расстройств желудочно-кишечного тракта. Анализируя результаты распределения ответов по гендерному признаку, было обнаружено, что мужчины менее владеют информацией, чем женщины, возможной причиной чего возможно является более халатное отношение мужчин к своему здоровью.

Низкий уровень информированности респондентов может быть связан с тем, что представители контрольной группы (50 человек) являются относительно здоровыми, соответственно, так как они не переносили

коронавирусную инфекцию, они не могли получить данную информацию при выписке из инфекционного стационара или на уровне амбулаторно-поликлинической помощи. Но, так как задачей исследовательской работы было определение общей информированности населения, можно предположить, что существует также и проблема информированности не только среди постковидных пациентов, но и населения в целом, что доказывает необходимость распространения информации.

Различными вариантами решения этой задачи будут средства массовой информации (СМИ): социальные сети, телевидение, контент-медиа площадки, приложения на мобильных смарт-устройствах, телемедицина, печатные издания газет, а также различные не прямые средства сообщения информации (например, вывески, плакаты, аудиосообщения в общественном транспорте и т.д.).

Обоснованность применения различных средств подачи информации продиктована социально-экономическим статусом населения. Медицинские вмешательства в сферу социальных платформ должны учитывать конкретные представления людей о восприимчивости и преимуществах. Любые изменения в стратегии среди неизученной аудитории будут негативно сказываться на конечном результате. Поведенческие изменения, связанные с инфекционными заболеваниями, посредством кампаний, проводимых в печатных СМИ, социальных сетях и Интернете, ограничиваются небольшой группой образованных людей. Например, телевизионная реклама, способна повлиять на отношение к инфекционным заболеваниям большей части населения, которое обычно состоит из менее образованных людей; поэтому телевизионная реклама более эффективна количественно, чем другие виды СМИ.

Важной практической рекомендацией в условиях инфекционного стационара или амбулаторно-поликлинической практики врача является уведомление пациента, перенесшего коронавирусную инфекцию о предстоящем рутинном ультразвуковом исследовании. Пациенту должна быть предоставлена точная и актуальная информация о влиянии вируса на его

организм и возможных последствиях, которые и пытается предотвратить профилактическая медицина. Эти данные должны быть поданы в условиях доверительной атмосферы с применением коммуникативных навыков общения, которые не позволят мышлению пациента найти путь к депрессивным или негативным мыслям.

Список источников:

1. Lin, L, Jiang, X, Zhang, Z, et al. Gastrointestinal symptoms of 95 cases with SARS-CoV-2 infection. *Gut* 2020; 69: 997–1001.
2. Ley RE, Lozupone CA, Hamady M, Knight R, Gordon JI. Worlds within worlds: evolution of the vertebrate gut microbiota. *Nat Rev Microbiol.* 2008;6:776–88. doi: 10.1038/nrmicro1978.

NATURE MANAGEMENT,
RESOURCE SAVING AND ECOLOGY

Malynka Oksana

Ph.D., Associate Professor

Entrepreneurship and Marketing Department

Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas,
Ukraine

Tomlins Richard

Ph.D., Assistant Professor

International Centre for Transformational Entrepreneurship (ICTE)
Coventry University, UK

Malynka Mariana

Bachelor of Public Administration

Ivano-Frankivsk Educational and Scientific Institute of Management,
Ukraine

STRATEGIC PRIORITIES OF THE UKRAINIAN STATE
ENVIRONMENTAL POLICY IN THE CONTEXT OF
SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS

Abstract. *The strategic priorities of the Ukrainian state environmental policy in the context of Sustainable Development Goals of the United Nations (UN) are outlined following a brief historical overview of strategies of the state environmental policy in Ukraine.*

Keywords: *state environmental policy of Ukraine, environmental strategy, ecology, Sustainable Development Goals.*

Since Ukraine's declaration of independence in 1991, three strategic documents have been adopted to define the state environmental policy in Ukraine. Strategies of the state environmental policy in Ukraine and the purposes declared in them are presented in Table 1.

Table 1

**Strategies of the state environmental policy in Ukraine: definition
of the policy purposes [composed on the basis of 1, 2, 3, 4, 5]**

Year of adoption	Name of the legislative document	Objectives of the state environmental policy
1998	Resolution of the Verkhovna Rada (Supreme Council) of Ukraine “On the Main Directions of the State Policy of Ukraine in the Field of Environmental Protection, Use of Natural Resources and Ensuring Environmental Safety”	Running the institutional reform of the state system of environmental protection and use of natural resources, introduction of mechanisms and instruments of ecological policy, implementation of the priority national and state programs to create conditions for sustainable balanced development of the state; formation of the state system of regulation of ecological safety as an indispensable component of the national security of Ukraine.
2010	Law of Ukraine "On the Basic Principles (Strategy) of the State Environmental Policy of Ukraine until 2020" <i>(entered into force in January 2011 – expired on 01.01.2020)</i>	Raising the level of public environmental awareness. Improving the environmental situation and increasing the level of environmental safety. Achieving a safe environment for human health. Integration of the environmental policy and improvement of the system of integrated environmental management. Stopping the loss of biological and landscape diversity and forming an ecological network. Ensuring ecologically balanced nature management. Improving regional environmental policy.
2019	Law of Ukraine "On the Basic Principles (Strategy) of the State Environmental Policy of Ukraine until 2030" <i>(entered into force on 01.01.2020)</i>	Formation of ecological values and principles of sustainable consumption and production in the society. Ensuring sustainable development of Ukraine's natural resource potential. Ensuring the integration of the environmental policy in the decision-making process on socio-economic development of Ukraine. Reduction of environmental risks to minimize their impact on ecosystems, socio-economic development and public health.

The evolution of the goals of the state environmental policy in Ukraine shown above through strategic documents (Table 1), indicates not only a change in policy drivers, but also their concretisation. The shift is from “creating conditions for sustainable development” to “formation of the system of environmental safety regulation as a component of national security” and further “raising the level of ecological consciousness of the society” and “formation of ecological values and

principles of sustainable consumption and production”, “improvement and development of the state environmental management system”. Overall the approach is wide ranging incorporating consciousness and value formation, production and consumption as well as safety and national security.

The Sustainable Development Goals of the UN (Figure 1) are a global call for action to eradicate poverty, protect the planet, as well as to ensure peace and prosperity for all. In other words, they are clear stretching goals with specific targets to be met by 2030. In particular, they form a key component in the National Report “Sustainable Development Goals: Ukraine” (2017) and for the first time prescribed at the level of a separate law [6].

Fig. 1. Sustainable Development Goals of the UN [Source: UN 2021 [6]

The law stipulates the following [7]: by 2030, 17% of energy will be obtained from renewable sources (currently this figure does not exceed 6%); the share of the rural population with access to improved drainage and sanitation will be 80% (currently it is 2%); the share of waste disposed of in landfills will be reduced to 35%; emissions of enterprises into the atmosphere will be reduced by 77,6%; air emissions from transport will be reduced by a third; the share of territories with the

status of nature reserve fund (reserves, national parks, etc.) will be increased from 3803 to 9095 hectares; energy consumption of the economy will be halved; one third of water resources (rivers, lakes, etc.) will have a proper ecological condition (today almost all surface and groundwaters are polluted).

Among the main tasks of the Strategy are a significant increase in the environmental awareness of citizens, the dissemination of environmental values and the promotion of environmental education. The main goals of the Ukrainian 2030 eco-strategy are also sustainable development and balanced use of natural resources, mandatory presence of environmental requirements in all spheres of life, reduction of environmental risks and proper environmental governance [7].

The document provides a number of tools that will help to achieve these goals. First of all, it is the adaptation of national law to European legislative requirements, reflecting that most current standards in Ukraine do not meet today's environmental challenges. An integrated approach will be introduced to prevent and control pollution. At the same time, environmental certification, labelling, environmental management and audit will contribute to the more efficient “greening” of production. In addition, the active use of financial and economic instruments for the development of “green”, resource-efficient, and low-carbon economy, modernization of production will be provided [7].

Thus, Ukraine's environmental policy, historically focused on overcoming negative environmental consequences during such a long period of time, must now be based on their prevention. The elimination of the root causes of their occurrence and the improvement of the quality of the environment is targeted on the improvement of the life quality of every Ukrainian.

References:

1. Андрейцев В. І. Екологічне право і законодавство суверенної України: проблеми реалізації державної екологічної політики : монографія. Дніпропетровськ : Національний гірничий університет, 2011. 373 с.
2. Швець В. А. Основні положення реалізації державної екологічної політики в умовах глобалізації. *Економіка, управління та адміністрування*. 2020. № 1(91). URL: <http://ema.ztu.edu.ua/article/view/200972> (дата звернення: 13.05.2021).

3. Від практики реалізації природоохоронних заходів до екологічної політики в Україні: шляхи і проблеми / В. Г. Потапенко, А. Б. Качинський та ін. ; за ред. Ю. М. Скалецького, В. Г. Потапенко. К. : НІСД, 2011, 31 с.
4. Концепція національної екологічної політики України на період до 2020 року / Урядовий портал: єдиний веб-портал органів виконавчої влади України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npras/95215363> (дата звернення: 13.05.2021).
5. Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text> (дата звернення: 13.05.2021).
6. Sustainable Development Goals of the UN. *United Nations* : веб-сайт. URL: <https://www.un.org/en/?> (дата звернення: 29.05.2021).
7. Іванов С. Екологічна політика України врахує Цілі сталого розвитку ООН. *Голос України* : веб-сайт. URL: <http://www.golos.com.ua/article/314756> (дата звернення: 13.05.2021).

ENERGETICS

Melnikov Viktor

PhD, Professor, Innovative Eurasian University, Republic of Kazakhstan

Isenov Yermek

MSc in Energy, PhD Student, Innovative Eurasian University, Republic of Kazakhstan

STATE AND POSSIBILITIES OF COAL-FIRED POWER PLANTS MODIFICATION FOR INCREASING GENERATION EFFICIENCY

Abstract. *The article considers issues related to the modernization of coal-fired power technologies. In order to increase the efficiency of energy resources, operational reliability, reduce losses and improve environmental safety the possibilities of cogeneration and trigeneration, as well as fuel cell technologies with RES, which is expedient to use for production of additional electric energy, are considered. The possibilities of innovative energy components for their integration into traditional power generation systems are shown, and technological schemes are given.*

Keywords: *energy, coal-fired thermal power plant, efficiency, modernization, cogeneration, trigeneration, fuel cells*

Problems and the state of Kazakhstan's energy facilities. According to "Electric Power Industry of Kazakhstan" (<http://gbpp.org/ru/2016/12/15682>), Kazakhstan has large reserves of energy resources (oil, gas, coal, uranium) and is a resource country. At the same time, electricity generation by type of power plants is distributed as follows. Thermal power plants - 87.7%, including: condensing power plants CHP - 48.9%; combined heat and power plants - 36.6%; gas turbine power plants GTPP - 2.3%. More than 72% of electricity in Kazakhstan is generated from coal. The power plants of national importance include large coal-fired thermal power plants: Ekibastuz SDPP-1 LLP; Ekibastuz SDPP-2 JSC; Euroasian Energy Corporation JSC (Aksu SDPP); Kazakhmys Corporation SDPP LLP; Zhambyl SDPP JSC. TPPs with combined production of electricity and heat, which are used

to supply electricity and heat to large industrial enterprises and nearby settlements, belong to the stations of industrial importance. The total installed capacity of power plants in Kazakhstan is 20 million kW. TPPs account for 88% of the capacity structure. The largest TPPs supplying heat and electricity to large industrial enterprises and nearby communities include, for example: Pavlodar CHP-3, Balkhash CHP, CHP-3 of Karaganda-Zhyly LLP; PVS CHP, CHP-2 of Arcelor Mittal Temirtau JSC; Rudnenskaya TPP (SSGPO JSC), Zhezkazganskaya TPP of Kazakhmys Corporation LLP; Pavlodarskaya TPP-1 of Aluminium of Kazakhstan JSC; Shymkentskaya TPP-1,2 (Yuzhpolymetal JSC) and others.

Problems and directions of innovative development and increase of efficiency of coal-fired thermal power engineering. Meeting the needs of the thermal power industry is possible in two ways: (a) construction of new generating capacities and (b) reduction of energy consumption of existing and under construction facilities, by applying energy efficient technologies and optimization of equipment operation modes. Releasing additional energy capacities by reducing the energy consumption of existing facilities has lower capital costs compared with the construction of new energy sources; in addition, the negative impact on the environmental situation is reduced.

The relevance of the formation of technical proposals and targeted measures to reduce energy costs is caused by a significant projected increase in the cost of energy resources, the permanent growth of regional energy shortages, the unsatisfactory state of the environment from generating coal-fired thermal power facilities.

Information data, which are taken from officially published sources - Energy Saving and Energy Efficiency Improvement Program of RK - illustrates extremely negatively the technological level of use of energy resources by RK facilities. This requires radical technological and innovative modernization of coal-fired thermal power facilities. Therefore continuous implementation of energy-saving measures with significant amounts of financing, 1-2 years period of implementation and expectation of return on investments for 3-10 years.

The main project activities carried out in the thermal energy sector until 2020 can be conditionally divided into the following groups (A), (B), (C) and (D).

(A) Projects on introduction of energy efficient technologies and equipment: introduction of automated process control system for power engineering (APCS) and software complex (PC) "energy efficiency"; reconstruction and replacement of pumps; introduction of valve drives for auxiliary mechanisms (ACM).

(B) Projects to switch energy supply to more economical sources of energy; optimize energy-consuming equipment according to the load; introduce VFDs; increase the efficiency of electricity distribution equipment; introduce energy-saving equipment; optimize the capacity of boilers and their automation depending on weather conditions and temperatures in heated rooms; reduce heat losses from consumers; heat recovery at plants; measures to optimize equipment and process schemes, including introduction of new equipment and technical solutions to use secondary energy sources with heat recovery in technological processes and for heating buildings; introduction of LED lighting sources, installation of energy-saving starting devices; introduction of reactive power compensation devices, replacement of transformers, load redistribution, etc.

(B) Reconstruction of existing and construction of new generation facilities with high energy saving effects; reconstruction of heat supply systems; introduction of tank induction heating units in winter time instead of using steam; introduction of technological processes automation systems and technical and commercial electricity, heat and fuel metering devices for individual processes and equipment; transfer of boiler houses to automatic operation modes - introduction of weather-dependent automatics; reduction of heat losses of consumers; introduction of heat pumps.

(D) Management of technical policy on energy efficiency through implementation and development of energy management system.

Basic technological schemes of coal-fired thermal power. Due to the fact that the actual detailed technical and economic data of existing coal-fired thermal power generating facilities are commercially proprietary, we will use the data published in the open press, most typical for coal-fired thermal power plants. In particular, figure 1, as an example are typical functional generalized schemes of coal-fired thermal power plants on the example of the plant 500 MW. Similar

technological schemes with a certain degree of approximation can be taken as a functional basis for further research.

Figure 1 (left) shows the "subcritical" technology of pulverized coal combustion without carbon dioxide - CO₂ sequestration. Input parameters are: coal - 208,0 t/hour; process air - 2450,0 t/hour. The output parameters are: the useful power (electric) - 500MW net, and the products of the plant's activity: emissions of combustion products into the atmosphere - 2770,0 t/hour, temperature 55C and pressure 0,10MPa; technological ash and slag.

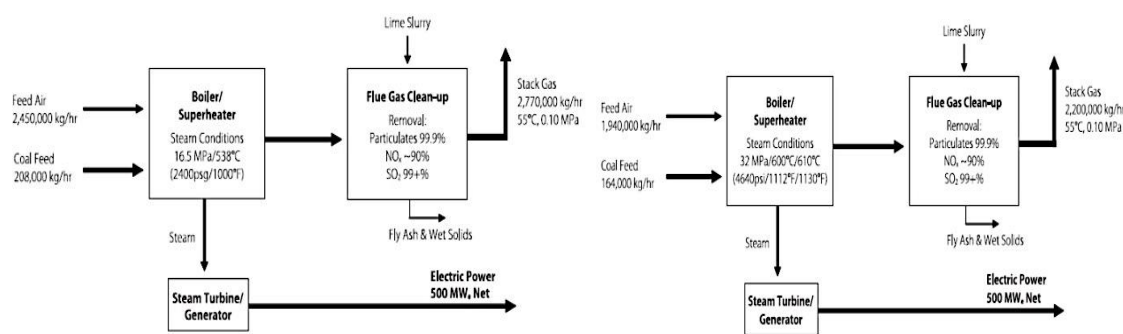

Fig. 1 Functional diagrams of a coal-fired thermal power plant without CO₂ capture using "subcritical" technology (left) and "ultra-supercritical" technology (right)

The internal parameters of this technological scheme of the coal-fired plant are: the thermal part - the system of technological steam preparation; the system of energy generation - the steam turbine/generator; the system of cleaning of combustion products. The process steam preparation system has the following parameters: steam pressure of 16.5 MPa and temperature of 538C. From this steam through the "steam turbine/generator" system the power of 500 MW is obtained. The combustion products cleaning system has the following characteristics: cleaning degree from combustion solids - 99.9%; purification from nitrogen oxides NO_x - about 90%; purification from sulfur oxides - SO₂ - more than 99%.

Figure 1 (right) shows the "ultrasupercritical" technology of pulverized coal combustion without carbon dioxide - CO₂ sequestration. Input parameters are: coal - 164,0 t/hour; process air - 1940,0 t/hour. Output parameters are: the useful power

(electric) - 500MW net, and the products of the plant: the emissions of combustion products into the atmosphere - 2200.0 t / h, at a temperature of 55C and pressure of 0.10MPa; technological ash and slag.

The internal parameters of the given technological scheme of the coal-fired plant are also: the thermal part - the system of technological steam preparation; the system of energy generation - the steam turbine/generator; the system of cleaning of combustion products. The system of technological steam preparation has the following parameters: steam pressure of 32.0 MPa and temperature of 600-610C. From this steam through the "steam turbine/generator" system the power of 500 MW is obtained. The combustion products cleaning system has the following characteristics: cleaning degree from combustion solids - 99.9%; purification from nitrogen oxides NO_x - about 90%; purification from sulfur oxides SO₂ - more than 99%.

Such technological schemes of thermal coal-fired plants are the most typical for the majority of plants that have been in operation for a long time. Such schemes are not perfect from the standpoint of modern economic and environmental requirements.

Therefore, below are other more advanced technologies that require consideration and potentially have prospects for application to coal-fired plants in operation in Kazakhstan, in terms of reducing the cost of primary fuel, including, for own needs.

Tasks and possibilities of increasing technological efficiency of coal-fired thermal power plants. Improvement of efficiency of thermal energy, first of all - at operating TPPs and TPPs under construction, is possible by solving fundamental problems:

(1) Solving energy and environmental problems by replacing traditional energy with renewable energy is one direction of energy potential development. The second direction is to improve the energy efficiency of conventional CHP through innovative modernization. Maximum capacity limitations occur due to insufficient industrial heat consumption, the amount of cooling water and high values of its temperature.

(2) Qualitative structuring of the selected areas of modernization of energy infrastructure. Increase in GDP by 6% requires commissioning 4% per year in installed capacity. This is with the preservation of the QRM of 50% and the need to replace morally and physically obsolete equipment is inefficient and insufficient.

(3) Reduction of specific fuel consumption by introducing technologies that reduce dependence of power plants operation on changes in atmospheric parameters and bring the temperature of chilled water closer to the theoretical cooling limit.

(4) Elimination of the use of natural water sources as technical coolers, implementation of highly efficient technologies of gas cleaning, water treatment and steam and gas removal.

(5) Implementation of technologies for the use of low-potential heat of service water and flue gases. The total amount of unused heat reaches 70% of all heat received during fuel combustion, so it is important to use rational mechanisms for its use. Even now it is vital to find and implement energy-efficient controlled technologies that reduce the technogenic impact on the environment.

(6) Implementation of technologies to provide own needs of TPP from RES, including energy of movement of removed gases and air will increase useful output of electric energy up to 5%.

(7) Creation of effective strategic plans, ensuring control of their implementation, introduction of innovations, solving personnel, financial and infrastructure problems; effective innovation infrastructures, legislative framework, intellectual property protection system. Implementation of innovations is episodic in nature. Promising technologies remain unclaimed because of the payback period (2 to 5 years), which is rarely achievable in the energy sector.

(8) Creation of high-tech system of monitoring the reliability of equipment and structures, determining their residual life, introduction of a system of preventive inspections and repairs; comprehensive comprehensive comprehensive energy audit, based on engineering surveys.

The main typical solutions to improve the efficiency of CHPP. The measures are presented on five systems of energy and resource supply: 1) the power supply system; 2) the heat supply system; 3) the fuel supply system; 4) the water supply

and sanitation system; 5) the compressed air supply system and compressor equipment.

Perspective equipment and technologies. It is recommended to use semiconductor devices of power electronics together with resonant filters and active harmonic filters. Promising equipment and technologies in the lighting system. Organization of energy saving monitoring with measurements, data collection and processing. Application of heat exchangers. Application of heat pumps. Application of cogeneration plants, including heat recovery for the needs of heating, ventilation and air conditioning systems. Reuse of wastewater, treated and decontaminated; use of treated water to feed the circulating water supply system. Application of rational schemes of compressor cooling and utilization of heat from cooling systems. Reduction of compressed air consumption through decentralization of compressed air supply to consumers.

Modernization of energy generation facilities. Objectives are to increase energy efficiency of TPPs by reducing specific fuel consumption; increase reliability and efficiency of power supply of facilities by creating local generation; obtain synergy effect from use of own fuel resources at TPPs; develop activities in the field of renewable energy sources.

The technical modernization policy being developed concerns the sphere of operation of the following types of equipment: 1) Heat and mechanical equipment; 2) Heat networks; 3) Hydraulic engineering structures and water management; 4) Electrical equipment; 5) Territory, production buildings and structures; 6) Operational dispatch management; 7) Operation management; 8) Equipment reliability management.

One of the tasks of activity is implementation of energy projects based on RES with priority development of wind, bio- and solar energy.

Design recommendations to improve the energy efficiency and environmental safety of coal-fired CHPP. The measures recommended for implementation are divided into two categories: organizational and technical and investment.

Organizational and technical - strict compliance with nominal modes of operation, ensuring the optimal level of loading of units, timely performance of adjustment and repair and restoration work, improving production culture, establishing proper order in the energy economy;

Investment - introduction of modern energy-efficient equipment, modernization of processes and technologies, replacement of obsolete production facilities, etc.

The above list of typical measures to improve energy efficiency and environmental safety can be expanded with other typical measures.

Use of low-potential waste heat from energy sources for the purposes of industrial zones adjacent to CHP plants. Deep heat utilization of flue gases of boiler units with installation of automation systems. Reconstruction of water treatment facilities of heat sources, modernization of heat exchangers. Use of mixed fuels at power sources of different capacities. Using the energy of water, wind, earth, solar energy.

Application of heat pumps and renewable sources of low-potential heat in heat supply systems (trigeneration). Increase of electric and heat energy generation by combined cycle. Reduction of energy carrier costs for CH sources. In addition, we recommend the use of other, non-traditional, alternative technical solutions, such as: using the heat of formation waters and geothermal sources for heating and hot water; using solar collectors for additional hot water and heating of buildings as well as CHP; creating a system of seasonal and daily heat accumulation; using efficient heat exchangers for utilization of low potential heat; using heat pumps for heating and hot water with extraction of low potential heat from sewage and industrial water discharges; heat of building basements; heat of solar collectors; warm exhaust of exhaust ventilation; return network water of heating system; water of open ponds.

Global technological trends for improving energy efficiency and environmental sustainability are: RES components and technologies in modernization systems of coal-fired plants; creation of components of distributed and autonomous RES-, SMART- and "H&C"-technologies of coal-fired TPPs; modern technologies of cogeneration and trigeneration.

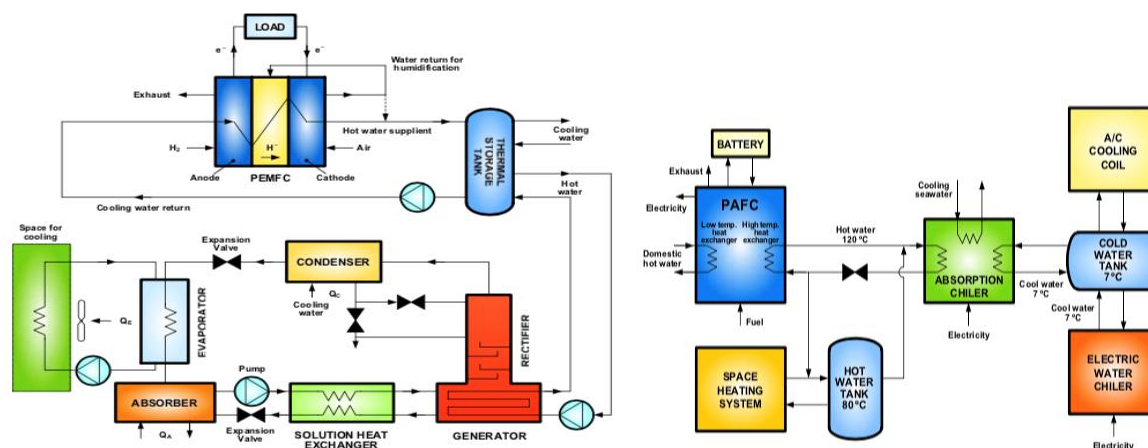

Fig. 2 Schematic diagram of PEMFC technology in trigeneration mode, which can be used for own needs of TPP (left) and PAFC technology to obtain chilled process water (right)

By applying specially developed scientific and technological solutions the efficiency of energy resources utilization is significantly increased and can reach from 85% to 93%. In particular, the FLU-ACE® technology can recover up to 90% of the heat at temperatures between 50°C and 70°C. And fuel cells give them a high overall efficiency of about 85%. Also, for example, the configuration adopted with Siemens-Westinghouse SOFC technology has an electrical efficiency of 43.3%, thermal efficiency: in heating - 43.7%, in cooling - 52.6%, in hot water production - 46.7%. The overall efficiency results in the three operating modes are up to 87.95%, 95.9% and 90%, respectively.

References:

1. Hamilton, M.R., H.J. Herzog and J.E. Parsons, "Project financing of new coal power plants with carbon capture and sequestration," Proceedings of the 9 International Conference on Greenhouse Gas Control, in press, (2008).
2. Liu, P.; Pistikopoulos, E.N.; Li, Z. A multi-objective optimization approach to polygeneration energy systems design. *AIChE J.* 2010, 56, 1218–1234. [CrossRef]
3. Hasan, M.F. Multi-scale Process Systems Engineering for Carbon Capture, Utilization, and Storage: A Review. In *Process Systems and Materials for CO2 Capture: Modelling, Design, Control and Integration*; John Wiley & Sons Ltd.: Hoboken, NJ, USA, 2017.
4. Watson, H.A.; Khan, K.A.; Barton, P.I. Multistream heat exchanger modeling and design. *AIChE J.* 2015, 61, 3390–3403. [CrossRef]

5. Adams, T.A., II; Barton, P.I. High-efficiency power production from coal with carbon capture. *AIChE J.* 2010, 56, 3120–3136. [CrossRef]
6. Kober, T.; Panos, E.; Volkart, K. Energy system challenges of deep global CO₂ emissions reduction under the World Energy Council's scenario framework. In *Limiting Global Warming to Well Below 2°C: Energy System Modelling and Policy Development*; Springer: Berlin, Germany, 2018; pp. 17–
7. Bolat, P.; Thiel, C. Hydrogen supply chain architecture for bottom-up energy systems models. Part 2: Techno-economic inputs for hydrogen production pathways. *Int. J. Hydrogen Energy* 2014, 39, 8898–8925. [CrossRef]
8. Van den Broek, M.; Berghout, N.; Rubin, E.S. The potential of renewables versus natural gas with CO₂ capture and storage for power generation under CO₂ constraints. *Renew. Sustain. Energy Rev.* 2015, 49, 1296–1322. [CrossRef]
9. Reiner, D.M. Learning through a portfolio of carbon capture and storage demonstration projects. *Nat. Energy* 2016, 1, 15011. [CrossRef]
10. Adams, T.A., II; Hoseinzade, L.; Madabhushi, P.B.; Okeke, I.J. Comparison of CO₂ Capture Approaches for Fossil-Based Power Generation: Review and Meta-Study. *Processes* 2017, 5, 44. [CrossRef]

Кадыров Абдулахат Лакимович

доктор физико-математических наук, профессор, профессор кафедры электроники
Государственного образовательного учреждения
«Худжандский государственный университет имени академика Бободжона Гафурова»,
Республика Таджикистан

Собитов Мазбут Шавкатович

старший преподаватель кафедры преподавания математики и информационных
технологий Государственного образовательного учреждения
«Худжандский государственный университет имени академика Бободжона Гафурова»,
Республика Таджикистан

ИССЛЕДОВАНИЕ ФИЗИЧЕСКИХ СВОЙСТВ КРАЕВОЙ ОБЛАСТИ МУЛЬТИКРЕМНИЯ С ВЫСОКОЙ КОНЦЕНТРАЦИЕЙ ЛОКАЛЬНЫХ ВКЛЮЧЕНИЙ

***Аннотация:** Предлагается использовать краевые области вторичного литого поликристаллического кремния, содержащие, вследствие перехода со стенок графитовой изложницы, максимальное количество примесей для создания защитного устройства ламп накаливания. Показано, что наряду с зарядовыми состояниями на границе зерен также имеются дефекты структуры, дислокации и локальные дефекты снижающие качество перехода.*

***Ключевые слова:** вторичный литой поликремний, защитное устройство, солнечный элемент.*

Высокая стоимость солнечных элементов (СЭ) на монокристаллическом кремнии (МК) обуславливает перспективность поликристаллического кремния, в частности, на основе вторичного литого поликристаллического кремния (ВЛПК). Дальнейшего повышения рентабельности (снижение стоимости) производства можно добиться через реализации схемы комплексной утилизации отходов основного производства для изготовления товаров народного потребления (ТНП) [1,2]. В работе [3] нами была показана схема производства СЭ на основе ВЛПК, где конкретно указаны на каком

этапе производства можно использовать отходы для выпуска ТНП. Остановимся на некоторые из этих процессов более подробно.

На операции разделка слитков на 10 мм обрезаются края области ВЛПК, контактировавшие в процессе прямого литья со стенками графитовой изложницы и содержащие вследствие перехода со стенок и сегрегации при кристаллизации расплава максимальное количество примесей.

Воздействие примесей на свойства СЭ иллюстрирует рис. 1, где сопоставлены нагрузочные кривые СЭ с диффузионным р – п – переходом,

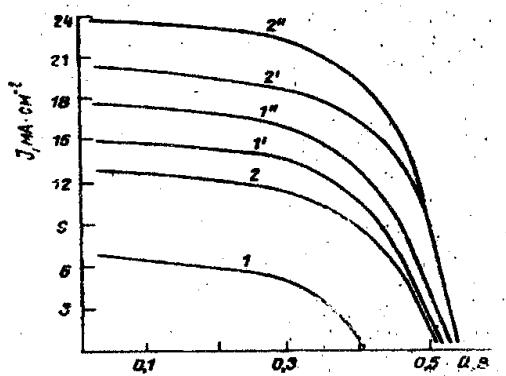

Рис. 1. Нагрузочные кривые СЭ с диффузионным р-п переходом

изготовленных из краевой области (1) и кондиционной части (2) слитка ВЛПК. Видно, что значения тока короткого замыкания $I_{к.з.}$ таких СЭ отличаются почти в два раза. Разница в $I_{к.з.}$ несколько уменьшается при обработке СЭ в плазме водородного тлеющего разряда (кривые 1' и 2') и последующем нанесении просветляющего покрытия из SiOx (кривые 1'' и 2''), но, тем не менее, остается существенной.

Из [4,5] следует, что абсолютный прирост энергетических показателей поликристаллических СЭ в результате водородной пассивации, тем больше, чем ниже исходные параметры СЭ. Обработка ионами H^+ выравнивает разброс характеристик СЭ в партии из одного фактора, воздействие которого на параметры СЭ подобно зарядовым состояниям на границах зерен (ЗСГЗ), дислокациям и другим структурным дефектам. Пассивация этого фактора не столь эффективна, как перечисленных. Кроме того, его появление в образцах

неодинаково, что указывает на неоднородность распределения вызывающего его дефекта по объему.

Так, удвоение длительности водородной пассивации практически не сказывается на параметрах образцов, аналогов иллюстрируемому кривой 1, тогда как на образцах 2 (см. рис. 2) наблюдается некоторое дальнейшее повышение КПД. Разделение структуры 1 на образцы СЭ размером 0,5х 0,5 и проведение на них измерений выявило (таблица) существенную неоднородность по площади основных характеристик пластины из краевой области слитка ВЛПК.

Таблица

Параметры СЭ, вырезанных из пластины ВЛПК, полученной из краевой области слитка

№ СЭ	R _n , Ом	R _ш , Ом	J _{кз} мА/см ²	U _{хх} , В	FF	η, %	Схема вырезки СЭ из пластины
	0.8	300	13	0.5	0.7	5.2	
2	13	1000	7.5	0.49	0.59	2.55	
3	1	500	10	0.51	0.65	3.9	
4	0.9	215	11	0.5	0.65	4.2	
5	0.9	145	12	0.5	0.6	4.7	
6	23	1200	8	0.46	0.68	2.9	
7	4.4	300	10	0.5	0.6	3.5	
8	3	800	11	0.5	0.6	4.5	
9	8.9	250	9	0.47	0.59	2.9	
10	140	130	7	0.43	0.5	1.77	
11	9	550	8.5	0.48	0.6	2.9	
12	300	140	7	0.42	0.5	1.72	
13	50	670	8.5	0.5	0.65	3.25	

Очевидно предположить, что здесь наряду с ЗСГЗ, дефектами структуры и дислокациями, обуславливающими высокую рекомбинационную активность материала, присутствуют локальные дефекты, снижающие качество р – п– переходов, шунтирующие их и (или) приводящие к возникновению высоко-омных прослоек, которые увеличивают последовательное сопротивление. В частности, их темповых вольтамперных характеристик (ВАХ) СЭ с такими включениями (рис. 2) следует, что значения

плотности обратного тока насыщения I_0 (кривая 2') структур далеко не оптимальны, а сильное отклонение прямого тока (кривая 1') в области уровней инжекции $U > 0,3$ в связано с высоким последовательным сопротивлением $R_{п}$ по сравнению с СЭ на ВЛПК без включений (кривые 1,2)

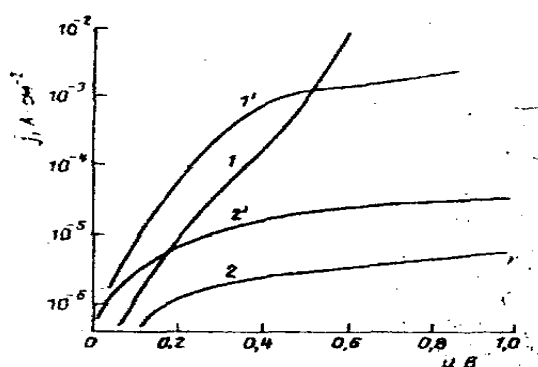

Рис.2. Темновые ВАХ СЭ с локальными дефектами (1,2) и без них (1,2) при прямом (1,1) и обратном (2,2) смещениях

что в целом предопределяет снижение энергетических характеристик таких СЭ, согласно выражению, описывающему их ВАХ:

$$\ln\left(\frac{1+I_0}{I_0} - \frac{U-1Rn}{I_0 R_{ш}} + 1\right) = \frac{q}{kT}(U-1Rn)$$

Упомянутые локальные дефекты, очевидно, в меньшей концентрации. присутствуют и во всем объеме слитка ВЛПК, что объясняет зависимость КПД от размера СЭ. Так, максимальный КПД и минимальный его разброс в группе отобранных «годных» (КПД 10 %) СЭ характерен для пластин $2 \times 4 \text{ см}^2$, т.е. с наименьшими размерами. Кроме того, абсолютная разница в показателях «годных» и отбракованных СЭ у малого размера максимальна. Для СЭ $4 \times 4 \text{ см}^2$ наблюдается некоторое снижение максимального КПД в партии, однако более половины СЭ обладают эффективностью преобразования 8 %. У СЭ площадью $4 \times 8 \text{ см}^2$ и более КПД в среднем ниже, хотя встречаются образцы с КПД не уступающим СЭ размером $2 \times 4 \text{ см}^2$.

Полученные результаты позволяют предположить, что первопричиной наблюдаемого являются включения углерода и карбида кремния в объеме ВЛПК, попадание которых в расплав, а затем слиток, кристаллизующийся в графитовой изложнице [3], неизбежно. Распределение, по крайней мере, включений карбида кремния в слитке резко неоднородно достигая максимума в краевых областях, их концентрация в кондиционной части слитка, по-видимому, невелика, и вследствие этого вероятность включений в СЭ из этой части ВЛПК прямо пропорциональна объему (площади) СЭ.

Наличие единичных включений в СЭ малого размера резко снижает его параметры, и этот СЭ отбраковывается. Сложнее картина в СЭ большой площади, где при малых концентрациях локальных включений имеет место снижение КПД по сравнению с СЭ малого размера, и только при больших концентрациях его отбраковка.

По-видимому, задача обеспечения устойчивости производства СЭ с заданным уровнем КПД на основе ВЛПК должна предполагать ряд оптимальных типоразмеров СЭ, а принятие решения о целесообразности водородной пассивации дефектов исходить из результатов 100 %-ного контроля темновых ВАХ структур после создания р - п –перехода.

Важно отметить, что краевые области слитков ВЛПК, как и отбракованные структуры из его кондиционной части, могут применяться для изготовления полупроводниковых приборов, в работе которых как раз используются описанные специфические недостатки характеристик р- п – переходов, приводящие к снижению энергетических показателей СЭ.

Так, исследование ВАХ структур из ВЛПК с заведомо высокой концентрацией локальных включений показало, что ряд параметров, например, коэффициент выпрямления, зависит от температуры значительно сильнее, чем у других видов поликристаллических СЭ, а также СЭ на основе ВЛПК без упомянутых дефектов. Это обстоятельство и изложенное ниже физический принцип работы устройства было использовано при создании на основе наших результатов нового вида полупроводникового прибора – защитного устройства нити ламп накаливания (ЗУЛН) [6].

Известно, что в 90 % случаев нить ламп накаливания перегорает в момент включения тока, когда через еще не нагретую нить, обладающую примерно в пять раз меньшим сопротивлением (R_n) по сравнению с сопротивлением в рабочем режиме протекает соответственно в пять раз больше номинального электрический ток, падающий до номинального значения по мере разогрева нити в течение 0,2 с. Принцип защиты нити лампы накаливания (ЛН) заключается в обеспечении в течение этих 0,2 с общего плавно уменьшающегося сопротивления цепи предотвращающего первоначальный бросок тока при включении.

ЗУЛН выполняется в виде таблеточной насадки непосредственно на торцевой цокольный контакт ЛН и содержит структуру на основе ВЛПК с заданным исходным сопротивлением R_3 соединенным последовательно нити ЛН. При включении в электросеть напряжение делится на составляющие: падающее на сопротивлении R_3 и сопротивлении нити R_n . Выделяемая на ЗУЛН электрическая мощность приводит к его разогреву и падению сопротивления R_3 в то время как сопротивление R_n по мере разогрева нити ЛН растет, т.е. обеспечивает плавный перевод нити ЛН в рабочий режим, снижающий или исключаящий пусковой бросок тока.

Изложенное иллюстрирует рис.3, где приведено семейство типичных зависимостей R_3 от температуры.

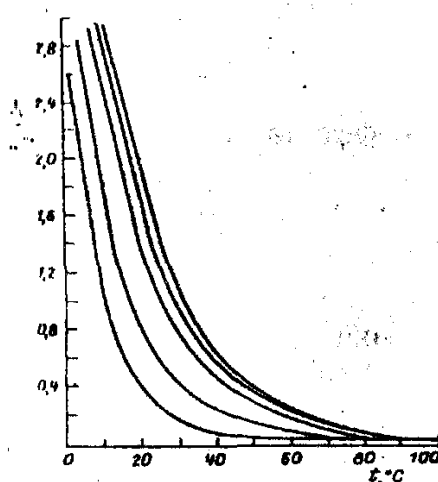

Рис. 3. Зависимость R_3 от температуры

Видно, что технологическими приёмами обработки структур ВЛПК [6] исходное значение R_3 при 25 °С может регулироваться в широких пределах, что позволяет обеспечить защиту ЛН любого стандартного номинала мощности (25, 40, 60, 75, 100, 150, 200 и 250 Вт), отличающихся величинами сопротивления $R_{\text{л}}$ в рабочем режиме в диапазоне от 2 кОм до 200 Ом.

Учитывая, что по ГОСТУ 2239 – 79 температура цоколя ЛН в стандартном патроне 100 °С, то, согласно рис. 3, электрические и, соответственно, световые потери от применения ЗУЛН не превышают $1,5 \div 2$ % общей мощности.

Список источников:

1. Кадыров А.Л., Абдурахманов Б.М., Умаров М.Ф. Пути повышения рентабельности производства солнечных элементов на основе литого поликристаллического кремния // Ученые записки ХГУ им. акад. Б.Гафурова, 2002.-№ 5.-С.12-19.
2. Муминов Р.А., Турсунов М.Н. Опытное производство солнечных элементов на основе отходов монокремния // Гелиотехника, 1991.-№ 4.-С.73-75.
3. Кадыров А.Л. Исследование электрофизических свойств вторичного литого поликристаллического кремния и солнечных элементов на его основе // Дисс. канд. физ.-мат. наук., ХГУ им.акад. Б.Гафурова, Худжанд.: 2002.-147с.
4. Muller J., Ababou Y., Barhdadi A., Courcelle E., Unamuno S., Salles D., Siffert P. Passivation of polycrystalline silicon solar cells by loww-energy hydrogen ion implantation // Solar Cells, 1986. -V.17.-#2-3.-PP.201-231.
5. B.M.Abdurakhmanov B.M., R.R.Bilyalov R.R. Hydrogen passivation of defects in polycrystalline silicon solar cells // Renewable Energy, April,1995.–V.6.-Iss.3.-PP.303-305
6. Махмудов Ф.Х., (6)Абдурахманов Б.М. Осветительное устройство /Дастлабки Патент РУз. № 695 (1 Н ДР 9300085.1). Приоритет от 12.03.93.

CHEMISTRY AND MATERIALS SCIENCE

Ashurova Shakhnoza Amrullayevna

Master's student of Bukhara State University

Ikbal st., Bukhara, Republic of Uzbekistan

COAGULATION-FLOCCULATION PROPERTIES OF DISPERSIONS FORMED BY ALUMINUM-CONTAINING COAGULANTS AND COMPOSITIONS BASED ON THEIR BASED IN THE PROCESSES OF PURIFICATION OF WASTE WATER OF SERICULTURE

One of the important issues in the modern world is the study of the targeted synthesis of various promising substances and the creation of active preparations, on the basis of which effective wastewater treatment is carried out. In particular, the development of the composition of new components using finely dispersed inorganic chemical methods and on the basis of which wastewater treatment is actively developing at industrial enterprises. Among the substances obtained, great importance is attached to the creation of coagulants, adsorbents and flocculants with highly effective properties.

One of the most common methods of purification of waste water from textile enterprises is their purification using coagulants. In the practice of wastewater treatment, the following mineral coagulants are used: aluminum sulfate $\text{Al}_2(\text{SO}_4)_3 \cdot 18\text{H}_2\text{O}$, ferrous sulfate – $\text{FeSO}_4 \cdot 7\text{H}_2\text{O}$, ferric chloride – $\text{FeCl}_3 \cdot 6\text{H}_2\text{O}$.

The main process of coagulation treatment of industrial wastewater is heterocoagulation - the interaction of colloidal and fine particles of wastewater with aggregates, which is formed when coagulants are introduced into the wastewater.

In the process of studying the efficiency of wastewater treatment in dyeing and finishing production, depending on the doses of mineral coagulants, it was determined that the optimal doses for aluminum sulfate are 0.75-1.0 g / l and for sodium bisulfite - 0.375-0.75 g / l (counting on the anhydrous salt product), while

the purification efficiency in terms of COD reaches 38-65%, in terms of color intensity - 82-95% [1-3].

Table 1

**Efficiency of wastewater treatment of the first stream of the dyeing
and finishing shop with optimal doses of mineral coagulants**

Incoming water		Coagulant		pH		Efficiency of cleaning		Sludge volume, %
COD, mg/l	Color intensity by dilution, %	Chemical formula	Dose, g/l	Before cleaning	After cleaning	by COD, mg/l %	Color intensity by dilution, %	
790	1:316	Al ₂ (SO ₄) ₃	1,0	8,68	6,20	54,16	82,25	8,76
790	1:316	NaHSO ₃	0,75	8,68	6,74	56,24	90,12	8,76
960	1:410	Al ₂ (SO ₄) ₃	1,0	7,03	5,50	53,22	85,16	6,40
960	1:410	NaHSO ₃	0,75	9,70	6,90	65,31	85,40	6,60
910	1:410	Al ₂ (SO ₄) ₃	0,5	8,90	6,86	42,14	94,65	7,70
910	1:410	NaHSO ₃	0,375	8,90	6,83	53,18	82,10	8,76
736	1: 280	Al ₂ (SO ₄) ₃	0,5	9,70	6,78	46,24	89,37	6,83
736	1:280	NaHSO ₃	0,375	9,70	6,70	48,43	65,90	7,36
682	1:490	Al ₂ (SO ₄) ₃	1,0	7,60	6,76	55,32	95,10	8,53
682	1:490	NaHSO ₃	0,375	7,60	6,68	51,77	94,26	8,76
566	1:286	Al ₂ (SO ₄) ₃	0,75	8,63	6,25	41,37	92,30	6,43
566	1:286	Al ₂ (SO ₄) ₃	1,0	8,63	6,80	45,10	92,45	7,90
750	1:210	Al ₂ (SO ₄) ₃	0,75	8,66	6,45	45,40	85,15	7,30
750	1:210	Al ₂ (SO ₄) ₃	1,0	8,66	6,62	52,66	85,20	7,30
970	1:750	Al ₂ (SO ₄) ₃	0,5	8,12	6,40	38,26	92,10	7,62
970	1:750	Al ₂ (SO ₄) ₃	1,0	8,12	6,69	43,24	92,48	7,83

The regularities of the efficiency of wastewater treatment in dyeing and finishing production depending on the dose of PAA have been studied, its optimal doses have been determined, which amounted to 0.25-0.5 g / l, while the value of the COD index of wastewater decreases by 43-51%, the color intensity by 90-95%. The optimal doses of both PAA and mineral coagulants (Al₂ (SO₄)₃: 0.75-1.0 g / l, NaHSO₃: 0.375-0.75 g / l) give practically the same cleaning effect in terms of color intensity and COD.

As a result of studying the kinetics of removing pollutants from wastewater, it was found that when using chemicals in optimal ratios, the highest degree of

purification is achieved: by color intensity 93-95%, by suspended solids 80-84% [4-5].

Thus, the use of the above reagents can provide a fairly high degree of purification in terms of color intensity, suspended solids and other main important indicators of wastewater pollution.

References:

1. Amonova M.M., Ravshanov K.A., Amonov M.R. Study of the dosage of coagulants in the treatment of waste water from textiles. *Universum: chemistry and biology*. -2019. No. 6 (60). P.47-49.
2. Amonova M.M., Ravshanov K.A. Polymer composition for wastewater treatment from various impurities of textile production. *Izv. universities. Chemistry and chem. technology*. 2019.Vol. 62. Issue. 10.P. 147-153.
3. Umurov F., Amonova M., Amonov M. Combined method of purification of waste water in silk-winding production. *Ecology and industry of Russia*. 2021; 25 (4): 38-43. <https://doi.org/10.18412/1816-0395-2021-4-38-43>
4. Amonova M.M. Effective complex approach of waste water treatment for textile and silk-washing enterprises. *Universum: Engineering Sciences: Electron. scientific. mag*. 2020.11 (80). - P. 14-18.
5. Amonova M.M., Sultanova D.B., Umurov F.F., Hayrullayev Ch.K. Improvement of wastewater treatment sorptioncoagulation-flocculation method // *European Journal of Molecular & Clinical Medicine*. - Vol. 7. Issue 08.2020.- P. 1599-1604.

Tsitsishvili Vladimer

Doctor of Chemical Sciences, Member of
Georgian National Academy of Sciences, Georgia

Dolaberidze Nanuli

Doctor of Chemical Sciences, Chief Researcher of Petre Melikishvili Institute of Physical
and Organic Chemistry of Ivane Javakhishvili Tbilisi State University,
Georgia

Nijaradze Manana

PhDs in Chemistry, Senior Researchers of Petre Melikishvili Institute of Physical
and Organic Chemistry of Ivane Javakhishvili Tbilisi State University,
Georgia

Mirdzveli Nato

PhDs in Chemistry, Senior Researchers of Petre Melikishvili Institute of Physical
and Organic Chemistry of Ivane Javakhishvili Tbilisi State University,
Georgia

Amiridze Zurab

PhDs in Chemistry, Researcher of Petre Melikishvili Institute of Physical
and Organic Chemistry of Ivane Javakhishvili Tbilisi State University,
Georgia

Khutsishvili Bela

Young Researchers in the Georgia National Innovation Ecosystem (GENIE) project,
grant number CARYS-19-442, Georgia

Virsaladze Ketevan

Young Researchers in the Georgia National Innovation Ecosystem (GENIE) project,
grant number CARYS-19-442, Georgia

Kapanadze Tekla

Young Researchers in the Georgia National Innovation Ecosystem (GENIE) project,
grant number CARYS-19-442, Georgia

PROPERTIES OF GEORGIAN HEULANDITE-CLINOPTILOLITE AND ITS APPLICATION FOR PRODUCTION OF BACTERICADAL ADSORBENTS

Abstract. *Heulandite-clinoptilolite is a fairly widespread zeolite in the territory of Georgia and other countries, its practical application is determined by chemical composition and physicochemical properties. This paper provides a complete characterization of heulandite-clinoptilolite from the Rkoni plot of the Tedzami deposit, Eastern Georgia, based on the study of its samples by SEM-EDS, XRD, FTIR and low-temperature nitrogen adsorption-desorption. The method of ion exchange is described, which makes it possible to introduce bioactive metals such as silver, copper and zinc into the heulandite-clinoptilolite structure. The obtained samples were shown to have bacteriostatic activity against Gram negative and Gram positive bacteria, as well as against fungi, and can be used as fillers for the production of paper with a surface protected from microbial contamination*

Keywords: *heulandite-clinoptilolite, bacteriostatic activity, E. coli, Staphylococcus aureus, Bacillus subtilis, Candida albicans, Aspergillus niger*

Heulandite-clinoptilolite is one of the most widespread in Nature, well studied and widely used zeolites, microporous crystal aluminosilicates with the general formula $\text{Me}_n\text{Si}_x\text{Al}_n\text{O}_{2(n+x)}\cdot m\text{H}_2\text{O}$ ($\text{Me}^+ = \text{Na}^+, \text{K}^+, \dots \frac{1}{2}\text{Ca}^{2+}, \frac{1}{2}\text{Mg}^{2+}, \dots$), which have molecular-sieve and other properties [1,2], especially the ability to enter into ion exchange reactions with the participation of Me^+ ions compensating the negative charge of the crystal lattice constructed from alternating SiO_4 and AlO_4^- tetrahedrons.

Heulandite and clinoptilolite crystals are distinguished by their characteristic monoclinic appearance; idealized cell data: space group $C2/m$, $a = 17.5\text{\AA}$, $b = 17.6\text{\AA}$, $c = 7.4\text{\AA}$, $\beta = 116.1^\circ$ [3]. The heulandite-clinoptilolite framework (Figure 1, left) is characterized by essentially two-dimensional system of open channels formed by 10- and 8-membered rings; channels parallel to $[001]$ with elliptical 10-ring and 8-ring (Figure 1, middle) apertures are interconnected at right angles by one-dimensional system of slightly smaller 8-ring channels (Figure 1, right) parallel to $[100]$.

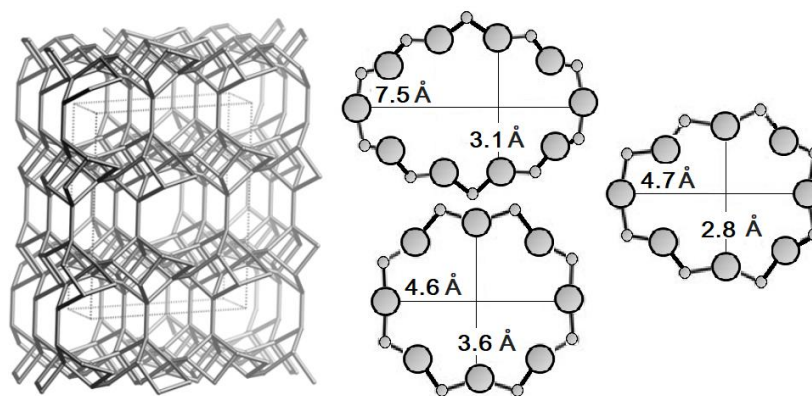

Fig. 1. Heulandite-clinoptilolite framework, 10- and 8-membered rings viewed along [001], and smaller 8-rings viewed along [100]

Heulandite-clinoptilolite belongs to the HEU group with ideal chemical formula of the unit cell $[\text{Ca}_4(\text{H}_2\text{O})_{24}][\text{Al}_8\text{Si}_{28}\text{O}_{72}]$, but the chemical composition of its varieties is characterized by remarkable changes in the Si/Al ratio (from 2.7 to 5.5) as well as in the content of exchangeable cations [4].

There are several large deposits of heulandite-clinoptilolite-containing rocks on the territory of Georgia; since the late 1970s, the Tedzami deposit, located in eastern Georgia to the north-west of Tbilisi, has been exploited [5]. In our study, we used heulandite-clinoptilolite-bearing rock from the Rkoni plot of the Tedzami deposit with zeolite phase content of 90 % and chemical composition described by averaged empirical formula of dehydrated zeolite $(\text{Na}_{0.25}\text{K}_{0.06}\text{Ca}_{0.19}\text{Mg}_{0.15})[\text{AlSi}_{3.6}\text{O}_{9.2}]$ calculated from the X-ray energy dispersive (XRED) spectroscopy data (see Figure 2) obtained using an Oxford Instruments X-Max 20 analyzer.

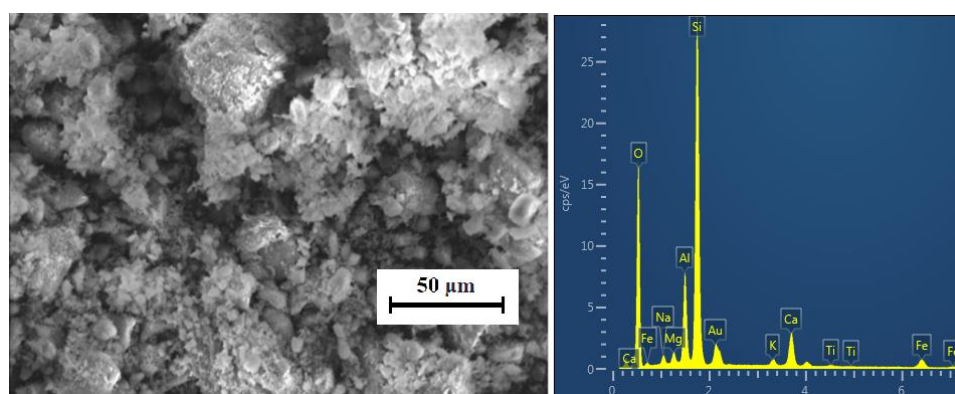

Fig. 2. SEM image and typical XRED spectrum of raw heulandite-clinoptilolite

XRED spectra show the presence of titanium atoms in the crystal lattice (one Ti per 240 ± 20 Si and Al), as well as calcium and iron atoms composing amorphous or crystalline impurity inclusions.

Usually, the 2Θ ($^\circ$) values of the three most pronounced low-angle reflections in the powder X-ray diffraction (XRD) pattern are used to identify the type of zeolite. Powder XRD patterns were obtained from a modernized Dron-4 X-ray diffractometer (USSR) employing the Cu- K_α line ($\lambda = 0.154056$ nm). The samples were scanned in the 2Θ range of 5° to 70° with a 0.02° step at a scanning speed of $1^\circ/\text{min}$ (Figure 3, a) and the pattern was compared with simulated patterns from the collection [6]. The recorded pattern coincides with the simulated for the HEU type (three reflections for heulandite (Si/Al=2.88) are 9.85° , 11.07° , and 22.22° , for clinoptilolite (Si/Al=4.84) – 9.88° , 11.19° , and 22.49°), peaks of (020) and (400) reflections observed at 9.9° and 22.4° , respectively, have high intensities, but the peak from the (200) reflection (11.2°) is rather weak (Figure 3, b).

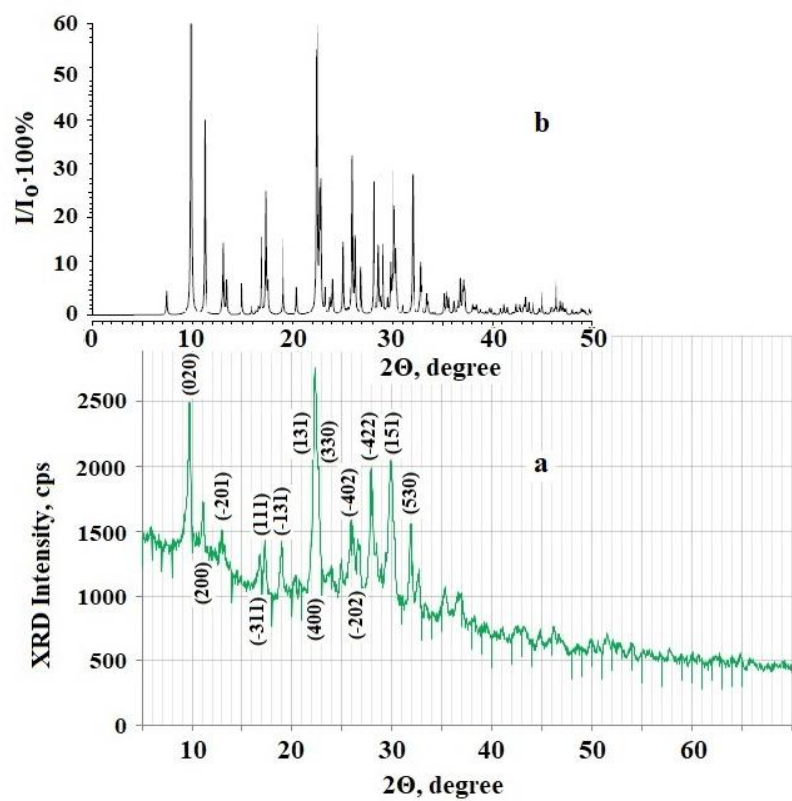

Fig. 3. Powder X-ray diffraction pattern of the Rkoni zeolite (a, numbers in parentheses are Miller indices) compared with simulated [6] pattern (b)

According to the value of the silicate modulus ($\text{Si/Al} = 3.6$), this zeolite should be attributed to the group of high-silica heulandites, but the thermal properties of zeolite rather indicate its belonging to the low-silica clinoptilolite variety, and the band of external asymmetric stretching vibrations in the infra-red spectrum (collected by a 10.4.2 FTIR spectrometer, Perkin-Elmer, UK) has two maxima at 1055 and 1065 cm^{-1} , characteristic to heulandite and clinoptilolite, respectively.

The low-temperature adsorption-desorption isotherms of nitrogen, measured at 77 K using ASAP 2020 Plus analyzer (Micromeritics, Norcross, GA, USA) on natural zeolite correspond to the filling of micropores (Langmuir plot) at low relative pressures ($p/p_0 < 0.3$) and demonstrate a hysteresis loop with a jump at $p/p_0 = 0.4-0.5$ indicating the presence of mesopores (Figure 4, **a**).

The specific surface area calculated by the Brunauer-Emmett-Teller method (S_{BET}) for different samples ranges from 8.0 to 12.6 m^2/g , and the total pore volume from 0.71 to 0.85 cm^3/g , respectively; for samples with high S_{BET} , average diameter of mesopores, calculated by the Barrett-Joyner-Halenda method using adsorption and desorption isotherms, is 24.6 and 15.7 nm, respectively. Treatment with alkaline solutions (0.01 – 1N) leads to a slight increase in the specific surface area (up to 15.2 m^2/g) and the total pore volume (up to 0.116 cm^3/g), the mesopore system changes insignificantly.

Acid treatment (0.01 – 1N) leads to a significant increase in the specific surface area (up to 190 m^2/g , Figure 4, **b**) with a slight increase in the total pore volume (up to 0.138 cm^3/g), while a significant decrease in the diameter of mesopores is observed (up to 8.9 and 10.6 nm using adsorption and desorption isotherms, respectively).

Treatment of zeolite with dilute solutions of hydrochloric acid leads to an increase in scientific weight ion-exchange capacity C_w , expressed in milliequivalents of ionogenic groups per gram of the ion exchanger completely converted to the H^+ [7], treatment with concentrated solutions causes leaching of aluminum atoms and a decrease in scientific weight ion-exchange capacity (Figure 5).

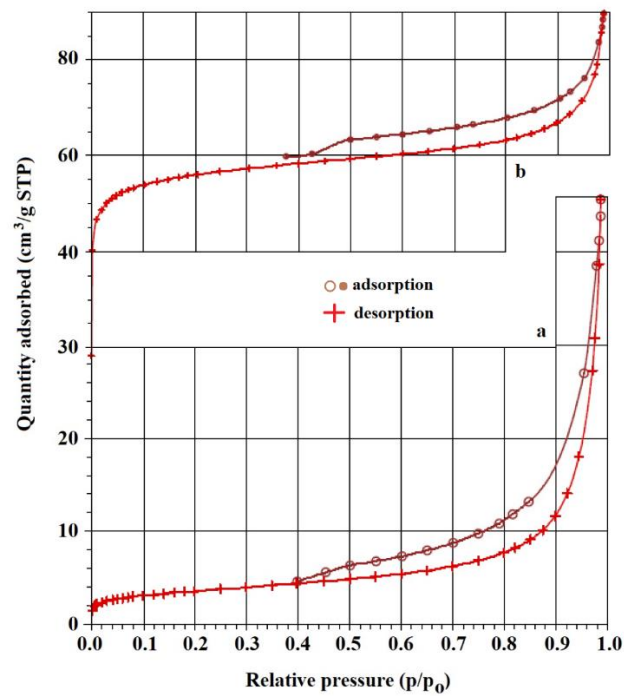

Fig. 4. N₂ adsorption-desorption isotherms on natural (a) and acid treated (b) clinoptilolite from Rkoni

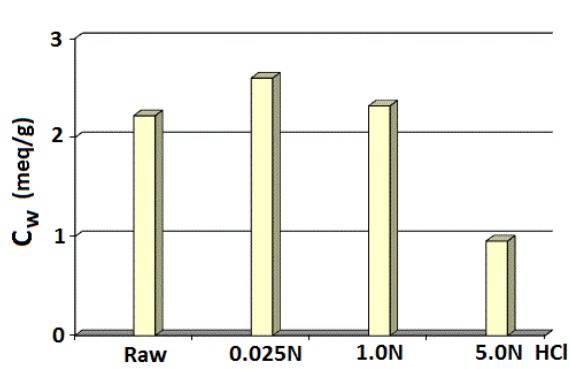

Fig. 5. Ion-exchange capacity of raw and acid-treated zeolite from Rkoni

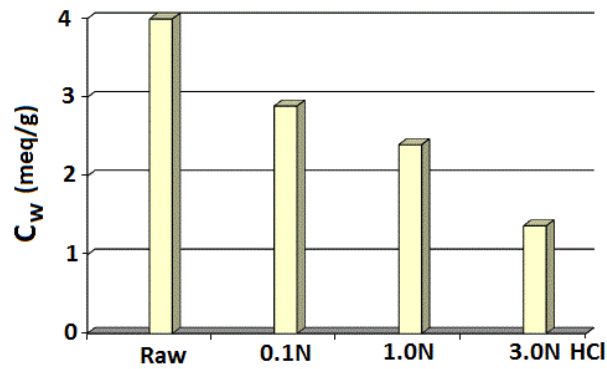

Fig. 6. Ion-exchange capacity of raw and acid-treated laumontites

This distinguishes clinoptilolite ($\text{H}^+(\text{H}_2\text{O})_3[\text{AlSi}_{3.5}\text{O}_9]$) from zeolites with a high aluminum content – for example, for laumontite ($\text{H}^+(\text{H}_2\text{O})_2[\text{AlSi}_2\text{O}_6]$) with an increase in the acid concentration, a monotonic decrease in the scientific weight ion-exchange capacity takes place (Figure 6).

Recently, by the method of ion exchange, we have obtained phillipsites [8], analcimes, and synthetic zeolites A [9] containing bioactive metals (silver, copper and zinc) and possessing a bacteriostatic effect against E. coli. Ion exchange

modification of the natural zeolite from Rkoni was carried out as follows: the rock was crushed in the planetary micro mill Pulverisette 7 (Fritsch Laboratory Instruments, Idar-Oberstein, Germany) to the required size, powder of zeolite (270 BSS mesh) and the corresponding salt (analytical grade silver (I) nitrate AgNO_3 , copper (II) chloride dihydrate $\text{CuCl}_2 \cdot 2\text{H}_2\text{O}$, and zinc (II) chloride ZnCl_2 purchased from Merck KGaA (Darmstadt, Germany) and used without any further purification) were mixed in weight ratio 1:6 and thoroughly grinded in an agate mortar for 10 minutes for AgNO_3 -containing mixture, and for 15 minutes for CuCl_2 or ZnCl_2 -containing mixtures. The solid mixture was then transferred to a filter and washed with distilled water until the complete disappearance of nitrate or chlorine anions, after which the modified samples were first dried in air and then at 100-105°C.

Comparison of the powder XRD patterns of the initial and modified samples (Figure 7) confirms the retention of the crystal structure of the zeolite during ion-exchange reactions; no notable changes were observed in the IR spectra of the modified samples as compared with the vibration bands of starting zeolite.

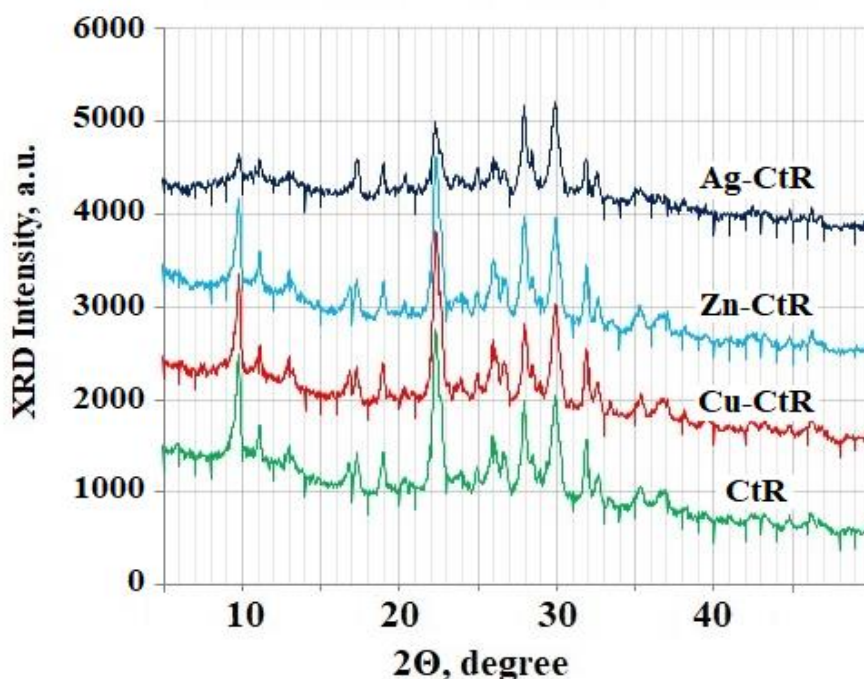

Fig. 7. Powder X-ray diffraction patterns of the Rkoni clinoptilolite (CtR) and its modified forms enriched with silver (Ag-CtR), copper (Cu-CtR) and zinc (Zn-CtR)

According to the XRED analysis data (Table 1), when silver and and zinc ions are introduced into the crystal lattice of zeolites, the ratio Si/Al changes insignificantly, but introduction of copper ions results in leaching of approx. 8% of aluminum atoms. Relatively heavy and large potassium ions (sodium and potassium ion radii 0.098 and 0.138 nm, respectively) do not participate in ion exchange reactions. Compared to the maximum possible metal content, which follows from the previously published [10] data on ion exchange isotherms on clinoptilolite from Gördez, Turkey (1.8, 1.2, and 1.0 mmol/g for Ag, Cu, and Zn, respectively), the silver and copper content achieved in zeolite from Rkoni should be recognized as high, but incorporation of zinc into the HEU structure encountered difficulties..

Table 1

Chemical composition of zeolite from Rkoni (CtR) and its modified forms

Sample	Cation content per Al atom					Si/Al	Metal content	
	Na	K	Ca	Mg	Ag Zn Cu		mg/g	mmol/g
CtR	0.25	0.06	0.19	0.15		3.6		
Ag-CtR	0.11	0.06	0.10	0.09	0.46	3.6	134	1.24
Zn-CtR	0.10	0.06	0.13	0.13	0.16	3.65	31.5	0.48
Cu-CtR	0.08	0.06	0.07	0.07	0.36	3.9	65.5	1.03

Nevertheless, the achieved metal content in zeolite from Rkoni is significantly higher than that reported for the clinoptilolite-containing tuff from the Semnan deposit, Iran (0.24, 0.28, and 0.24 mmol/g of Ag, Cu, and Zn, respectively [11]); the silver content in Ag-CtR is one and a half times higher than in natural clinoptilolite (0.84 mmol/g [12]) used for the removal of *E. coli* and heavy metals; the content of copper and zinc in Cu-CtR and Zn-CtR is two times higher than in natural clinoptilolite from the sedimentary deposit Zlatokop, Serbia (0.41 and 0.225 mmol/g of Cu and Zn, respectively [13]), used for disinfection of secondary effluent water.

Bacteriostatic properties of zeolite samples were determined by the disk diffusion (Kirby-Bauer) method using the cultures of Gram negative bacterium *Escherichia coli* (strain ATTC 8739), Gram positive bacteria *Staphylococcus aureus* (ATTC 6538) and *Bacillus subtilis* (ATTC 6633), fungal pathogenic yeast *Candida*

albicans (ATTC 10231) and a fungus *Aspergillus niger* (ATTC 16404 – *A. brasiliensis*) placed (10^9 CFU/ cm³) on Mueller–Hinton agar (3 mm deep) poured into 100 mm Petri dishes. Before testing the antibacterial activity, all dry zeolite products were sterilized at 70°C for 2 hours in a dry sterilizer. No microbial contamination of the prepared samples was found. 0.1 g of zeolite in the form of pellets with 8 mm in diameter was placed into the plates. The plates contaminated with *E.coli*, *St.aureus* and *B.subtilis* were incubated at 37°C over 5% CO₂ medium and, finally, the width of inhibition zone of each sample in the plates was measured at the end of the first day. The plates contaminated with *Candida albicans* and *Aspergillus niger* were incubated at 25°C during 3-4 days, results are given in the Table 2.

Table 2

**Diameter (mm) of zones of inhibition of the growth of microorganisms
by metal-containing zeolites**

Microorganism	Zeolite			
	CtR	Ag-CtR	Cu-CtR	Zn-CtR
<i>Escherichia coli</i>	0	21	15	0
<i>Staphylococcus aureus</i>	0	19	19	0
<i>Bacillus subtilis</i>	0	30	21 – 36*	19
<i>Candida albicans</i>	0	20.5	15	15*
<i>Aspergillus niger</i>	0	25	14*	17

* zone of partial inhibition

Prepared silver and copper-containing zeolites show bacteriostatic activity against all microorganisms used; zinc-containing zeolite is active against *Bacillus subtilis* and *Aspergillus niger*, weak against *Candida albicans* and inactive against *E. coli* and staphylococcus. The most active is a silver-containing zeolite, but from a practical point of view, the most promising for applications is copper-containing heulandite-clinoptilolite.

The obtained bactericidal adsorbents can be used as fillers in the production of packaging paper to impart bacteriostatic properties to its surface, and work in this direction is already underway.

This work was supported by Shota Rustaveli National Science Foundation of Georgia (SRNSFG) under GENIE project, grant number CARYS-19-442.

References:

1. Li, Y., Li, L., Yu, J. (2017) 'Applications of zeolites in sustainable chemistry'. *Chem*, 3, p928-949.
2. Bacakova, L., Vandrovcova, M., Kopova, I., Jirka, I. (2018) 'Applications of zeolites in biotechnology and medicine – a review'. *Biomat. Sci.*, 6, p974-989.
3. Baerlocher, Ch., McCusker, L.B., Olson, D.H. (2007) *Atlas of zeolite framework types*, 6th revised edition. Amsterdam: Elsevier.
4. Tsitsishvili, G.V., Andronikashvili, T.G., Kirov, G.N., Filisiva, L.D. (1992) *Natural zeolites*. New York-Lonlon-Toronto-Sydney-Tokyo-Singapore: Ellis Horwood Series in Inorganic Chemistry.
5. Skhirtladze, N. (1997) *Genetic groups of Georgian zeolites, their main deposits and manifestations*, Tbilisi: Tbilisi State University.
6. Treacy, M.M.J., Higgins, J.B. (Editors, 2001) *Collection of simulated XRD powder patterns for zeolites*. Amsterdam-London-New York-Oxford-Paris-Shannon-Tokyo: Elsevier, Published on behalf of the Structure Commission of the International Zeolite Association. Fourth Revised Edition.
7. Harland, C.E. (1994) *Ion exchange: Theory and practice*. Cambridge: Royal Society of Chemistry, Second Edition.
8. Tsitsishvili, V., Dolaberidze, N., Mirdzveli, N., Nijaradze, M., Amiridze, Z. (2019) 'Bactericidal adsorbents obtained by ion exchange modification of natural phillipsites'. *Chemistry, Physics and Technology of Surface*, 10(4), p327-339.
9. Tsitsishvili, V., Dolaberidze, N., Mirdzveli, N., Nijaradze, M., Amiridze, Z. (2020) 'Properties of bactericidal adsorbents prepared from Georgian natural analcime and phillipsite'. *Bull. Georgian Nat. Acad. Sci.*, 14(4), p25-33.
10. Top, A., Ülkü, S. (2004) 'Silver, zinc, and copper exchange in Na-clinoptilolite and resulting effect on antibacterial activity'. *App. Clay Sci.*, 27(1-2), p13-19.
11. Milenkovic, J., Hrenovic, J., Matijasevic, D., Niksic, D., Rajic, N. (2017) 'Bactericidal activity of Cu-, Zn-, and Ag-containing zeolites toward *Escherichia coli* isolates'. *Env. Sci. and Pollution Research*, 24(6), p20273-20281.
12. Akhigbe, L., Ouki, S., Saroj, D., Min Lim, X. (2014) 'Silver-modified clinoptilolite for the removal of *Escherichia coli* and heavy metals from aqueous solutions'. *Env. Sci. and Pollution Research*, 21(18), p10940-10948.
13. Hrenovic, J., Milenkovic, J., Ivankovic, T., Rajic, N. (2012) 'Antibacterial activity of heavy metal-loaded natural zeolite'. *Journal of Hazardous Materials*, 201-202(1), p260-264.

AGROTECHNOLOGIES AND AGRICULTURAL INDUSTRY

Панасюк Руслана Миколаївна

кандидат сільськогосподарських наук, доцент кафедри технологій у рослинництві,
Львівський національний аграрний університет, Україна

ВПЛИВ ДОБРИВА НІТРОАМОФОСКА-М НА ЕЛЕМЕНТИ ПРОДУКТИВНОСТІ У РОСЛИН СОЇ

Впродовж 2017-2019 рр. на дослідному полі кафедри технологій у рослинництві Львівського НАУ, передбачалось вивчення впливу комплексного добрива Нітроамофоска - М на особливості формування продуктивності сої в умовах Західного Лісостепу. Зазначимо, що це добриво є новим на ринку, а також характеризується наступним хімічним складом: N – 9,0%, P₂O₅ – 18%, K₂O – 22%, CaO – 20%, S – 1,2%; мікроелементи - Na₂O – 0,5%, MgO – 0,5%, Fe – 0,1%, Zn – 97,8 мг/кг, Cu – 6,5 мг/кг, Mn – 310 мг/кг. Дане комплексне добриво виготовляють на основі африканських фосфоритів, що вміщують P₂O₅ різного ступеня засвоюваності. Також вище згадані фосфорити вміщують наступні мікроелементи: Cu, Zn, Mn, Mo, Ni, S, Fe та ін..

У наших дослідженнях ми використали сорт сої Ментор, який занесений до Реєстру сортів рослин України у 2013 році. Дослід був закладений за наступною схемою: 1 – Без добрив (контроль); 2 – Фосфоритне борошно (5 ц/га); 3 – Нітроамофоска – М (2 ц/га) ; 4 – Нітроамофоска – М (3 ц/га) ; 5 – Нітроамофоска – М (4 ц/га) ; 6 – Нітроамофоска – М (5 ц/га). Впродовж вегетації сої він супроводжувався обліками та лабораторними аналізами згідно наступних методик [1-4].

Одержані дані досліджень показали, що дане добриво суттєво впливало на елементи продуктивності сої сорту Ментор (табл.). Також зазначимо, що показники структури врожаю, такі як: кількість насінин з однієї рослини, висота рослини, маса насінин з однієї рослини, прикріплення нижнього бобу були найнижчими на контрольному варіанті (без добрив). Проте відмітимо,

що за підвищення норм добрив дані показники значно збільшувались та були найвищими при внесенні Нітроамофоски – М в нормі 4 ц/га.

Таблиця 1

Показники структури врожаю сої сорту Ментор залежно від удобрення, середнє за 2017-2019 рр.

Удобрення, ц/га	Кількість насіння з однієї рослини, шт	Маса насіння з однієї рослини, г	Висота рослини, см	Прикріплення нижнього бобу, см
Без добрив(контроль)	37,6	5,9	67	9,7
Фосфоритнеборошно (5 ц/га)	46,7	7,9	78	11,5
Нітроамофоска – М (2 ц/га)	47,1	7,2	74	9,5
Нітроамофоска – М (3 ц/га)	51,3	8,5	77	11,2
Нітроамофоска – М (4 ц/га)	53,4	9,4	82	11,3
Нітроамофоска – М (5 ц/га)	52,7	9,1	86	12,6

Таким чином, можемо зробити висновок, що в умовах Західного Лісостепу внесення на посівах сої комплексного мінерального добрива Нітроамофоска – М у нормі 4 ц/га позитивно впливає на формування елементів продуктивності у рослин сої.

Список джерел:

1. Доспехов Б. А. Методика полевого опыта. 5-е изд., доп. и перераб. Москва : Агропромиздат, 1985. 351 с.
2. Комп'ютерні методи в сільському господарстві та біології / О. М. Царенко, Ю. А. Злобін, В. Г. Склар, С. М. Панченко. Суми : Університетська книга, 2000. 203 с.
3. Мойсейченко В. Ф., Єщенко В. О. Основи наукових досліджень в агрономії : підручник. Київ : Вища школа, 1994. 334 с.

Поп'як Олександр Геннадійович

аспірант кафедри агроінженерії та технічного сервісу

Національний аграрний університет України «Вінницький національний
аграрний університет», Україна

ЗАКОНОМІРНОСТІ НАГРІВАННЯ В МІКРОХВИЛЬОВОМУ ПОЛІ

Мікрохвильове нагрівання використовують для теплової обробки діелектриків, тобто матеріалів, що не пропускають або погано пропускають електричний струм. Більшість харчових продуктів є діелектриками, оскільки погано проводять електричний струм. У діелектриків електричні заряди під дією електричного поля не можуть переміщатися, а лише зміщуються один відносно одного або обертаються в просторі.

Джерелом енергії для мікрохвильових генераторів є електроенергія, що забезпечує екологічну чистоту. Але слід зазначити, що ККД під час перетворення енергії електричного струму на електромагнітну енергію є досить низьким – до 60%. Тому мікрохвильова обробка є доцільною для продуктів зі зниженою вологістю (50% і нижче). У цьому діапазоні вологості енергоємність вологовидалення за такого методу менша, порівняно з конвекційним методом, оскільки потоки теплоти і вологи збігаються за напрямом.

Основною причиною виникнення внутрішнього нагріву в діелектриках, розміщених у змінному електричному полі, є поляризація, у ході якої під дією зовнішнього електричного поля відбувається зміщення зв'язаних зарядів.

Для харчових продуктів, які в значній кількості містять воду, у процесі поглинання електромагнітного поля основну роль відіграє дипольна поляризація. Молекули діелектрика розміщуються хаотично і мають однакові за величиною, але протилежні за знаком електричні заряди (диполі). У разі розміщення діелектрика в електричному полі змінного струму на полярні молекули впливають сили, що прагнуть переміщати молекули відповідно до зміни напрямку поля. При цьому молекули води (диполі) починають

здійснювати обертальні й коливальні рухи з частотою поля, орієнтуючись за його електричними лініями. Між молекулами діелектрика відбувається тертя, на подолання якого витрачається частина енергії, що перетворюється на теплоту.

Величиною, що показує, у скільки разів діелектрик послаблює напруженість поля, є електрична проникність діелектрика ϵ' . Зі збільшенням напруженості поля збільшується кут повороту молекул, а зі збільшенням частоти поля відбувається частіша зміна його напрямку, наслідком чого є інтенсивніше нагрівання діелектрика.

Дипольна поляризація викликає значні втрати енергії поля, а отже, і нагрівання продукту. Зі збільшенням кількості води в заданому об'ємі в рухові бере участь більша кількість молекул і, відповідно, більше виділяється теплової енергії. Під час розігрівання більш вологі ділянки продукту отримують більшу кількість енергії, у результаті чого відбувається переміщення вологи та вирівнювання вологості за об'ємом продукту. Ураховуючи те, що в разі правильного вибору товщини продукту механізм теплопровідності не має ключової ролі, при зниженні вмісту вологи швидкість вологовидалення практично не сповільнюється.

Таким чином, робота електричного поля, що витрачається на переміщення зарядів, атомів, іонів, молекул, мікрочасток, унаслідок «міжмолекулярного тертя» перетворюється на теплоту і в результаті теплових ефектів підвищується температура продукту водночас за всім об'ємом. При цьому швидкість нагрівання більшості продуктів у 20...25 разів перевищує швидкість, що відзначається при традиційних методах нагрівання. Теплота, що виділяється під дією електромагнітного поля, залежить від його частоти і напруженості, а також від діелектричних параметрів продукту, що нагрівається. При цьому напруженість електричного поля є керованою величиною і залежить від вихідної потужності генератора.

Діелектричне нагрівання харчових середовищ і їхнє зневоднення найбільш ефективні у діапазоні електромагнітних хвиль довжиною від 3 мм до 30 см. Частота струму для мікрохвильового генератора є постійною

величиною. Вона обирається з дозволених для промислового застосування частот, а також з урахуванням глибини проникнення електромагнітних хвиль у продукт. Для діелектричного нагрівання міжнародними стандартами виділено ряд частот: 433, 915, 2375, 2450, 5800 і 22125 МГц. В основному, використовується електромагнітне поле надвисокої частоти 2375, 2450 МГц.

Зі збільшенням частоти електричного поля зростає швидкість нагрівання, проте зменшується глибина проникнення поля в продукт, тобто втрачається ефект об'ємного прогрівання. Так, для збереження об'ємного прогрівання на вищевказаних частотах теплову обробку слід здійснювати при товщині виробів не більше 30...50 мм. Тому під час вибору частоти поля прагнуть забезпечити підведення до продукту питомої потужності заданої величини, необхідну глибину проникнення поля.

Слід також ураховувати, що швидкість вологовидалення залежить від геометричних розмірів товару і його електричної характеристики, яка визначається діелектричною проникністю ϵ'' і косинусом кута втрат $\text{tg}\delta$. Їх величини валяться від складу товару, його структури і вологості, а також від частоти, напруги струму та інших чинників. Добуток діелектричної проникності та косинуса кута втрат $\epsilon'' = \epsilon'' \text{tg}\delta$, тобто коефіцієнт діелектричних втрат характеризує властивості матеріалу під час високочастотного нагрівання. Вологий матеріал має найбільшу величину коефіцієнта втрат, і тому нагрівається найінтенсивніше.

Таким чином, основною причиною формування внутрішнього нагрівання в діелектриках, розміщених у змінному електричному полі, є поляризація, у ході якої під впливом зовнішнього електричного поля відбувається зміщення зв'язаних зарядів, що пов'язано з витратами енергії. Виділена під дією електромагнітного поля теплота, що впливає на швидкість нагрівання й ефективність вологовидалення, залежить від частоти і напруженості поля, а також від діелектричних параметрів нагрітого товару. Вибираючи параметри електромагнітного поля, необхідно забезпечити підведення до продукту заданої величини питомої потужності, необхідну глибину проникнення поля, а також ефективну роботу мікрохвильового генератора.

Список джерел:

1. Параскова П. Возможности современных микроволновых технологий для переработки пищевых продуктов и консервирования / П. Параскова, Т. Чекаров // Мікрохвильові технології в народному господарстві: Впровадження. Проблеми. – Одеса : ОКФА, 1996. – С. 31–34.
2. Влияние электромагнитных полей СВЧ диапазона на бактериальную клетку / [В. А. Игнатов, В. И. Панасенко, А. П. Пиденко и др.]. – Саратов : СГУ, 1978. – 76 с.
3. Барышев М. Г. Влияние электромагнитного поля на биологические системы растительного происхождения / М. С. Барышев. – Краснодар : КубГУ, 2002. – 303 с.
4. Мешков И. Н. Электромагнитное поле / И. Н. Мешков, Б. В. Чириков. –Новосибирск : Наука, 1987. – Ч. 1. – 200 с.
5. Тучный В. П. Мікрохвильові технології в народному господарстві: Впровадження. Проблеми / В. П. Тучный. – Одеса : ОКФА, 1996. – С. 6–12.
6. Исследование кинетики процесса сушки шампиньонов с применением микроволновой энергии / [И. Ф. Малежик, А. С. Лукашко, В. М. Баля и др.] // Наукові праці ОНАХТ. – Одеса, 2010. – Вип. 28.– С. 279–281

LIGHT INDUSTRY AND FOOD INDUSTRY

Желева Тетяна Сергіївна

кандидат технічних наук, доцент кафедри технології м'яса
Харківський державний університет харчування та торгівлі, Україна

Камсуліна Наталія Валеріївна

кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри технології м'яса
Харківський державний університет харчування та торгівлі, Україна

ВИКОРИСТАННЯ КРОХМАЛЮ В М'ЯСНІЙ ПРОМИСЛОВOSTІ

В умовах сьогодення під час виробництва м'ясопродуктів з метою покращення їх харчової цінності та збільшення виходу застосовують різноманітні за складом наповнювачі, дозволені діючою нормативною документацією. Одним з видів таких наповнювачів, що має ряд функціонально-технологічних переваг, є крохмаль. Зазвичай використовують кукурудзяний та картопляний крохмаль. Вибір крохмалю зумовлений його кількістю в країні, що пов'язаний з високими посівами кукурудзи та картоплі.

З роками накопичені знання щодо застосування крохмалю в м'ясній промисловості зазнали значних змін та перейшли на якісно новий рівень. Так, думки про переваги картопляного або кукурудзяного крохмалю щодо покращення та забезпечення споживчих властивостей та якості готових м'ясопродуктів будуть виглядати сьогодні необґрунтованими та суперечити практиці ефективного промислового виробництва.

Розширення асортименту м'ясної продукції зумовило значне розширення потреб в крохмалепродуктах, що мають різні функціонально-технологічні властивості та цілі застосування. Характеристика деяких видів крохмалепродуктів та цілі їх застосування в м'ясній промисловості:

– картопляний крохмаль як і раніше залишається цікавим з позицій зв'язування вологи, надання необхідної консистенції і гармонійного смаку;

– крохмалі гарячого набрякання представляють великий інтерес з позицій спрямованого регулювання зв'язування вологи і жиру, особливо при тепловій обробці (температура клейстеризації повинна відповідати температурі готовності м'ясного продукту і/або температурі денатурації м'ясних білків);

– крохмалі з високим вмістом амілопектину (з воскової кукурудзи) можуть ефективно використовуватися для довгострокового утримання вологи і забезпечення стійкості утвореної гелевої структури до ретроградації;

– крохмалі холодного набрякання цікаві для застосування при виготовленні посічених напівфабрикатів для полегшення роботи з сирим м'ясом (управління адгезійними характеристиками фаршу і підвищення продуктивності формуючого обладнання, наприклад, при виготовленні фрикадельок і аналогічної продукції), в розсолах в поєднанні з крохмалями гарячого набрякання для запобігання їх седиментації за рахунок підвищення в'язкості розсолу, для запобігання відділення вологи при заморожуванні-розморожуванні, для скорочення відділення вологи в період між ін'єктуванням і тепловою обробкою, тощо;

– емульгуючі крохмалі (E1450, E1452 і ін.). Наявність індексів E не говорить про їх шкідливості, навпаки, підкреслює наявність науково встановлених та неспростовних результатів всебічної перевірки їх безпеки для здоров'я людини, як для нинішніх, так і майбутніх поколінь, ці крохмалі представляють інтерес для виготовлення білково-жирових емульсій замість частини соєвого і/або молочного білків, наприклад, при створенні продуктів для осіб, які страждають відповідними алергічними станами;

– рисовий крохмаль, декстрини, мальтодекстрини різного походження, частково розщеплені крохмалі (самостійно або в поєднанні з гідролоїдами) слід розглядати як перспективні замітники жиру (створюють жироподібні структури), імітацію присутності шпику, при цьому не можна не відзначити, що мальтодекстрини є практично ідеальними носіями для «ароматики» (різних класів речовин і субстанцій, що вводяться в м'ясну продукцію для додання аромату відпряного до фантазійного);

– функціональні крохмалі – широкий клас крахмалопродуктів з підвищеними функціонально-технологічними характеристиками, які застосовуються для заміни фосфатів (здорове харчування), для підвищення продуктивності обладнання (менш липка консистенція фаршу при формуванні), для компенсування зниження виходу, для корекції солоного смаку в сторону зменшення за рахунок повної або часткової заміни натрію у рецептурі;

– перероблення сільськогосподарських крохмалей від декстринів до високоамілозних крохмалів – інгредієнти в розсоли, кляр, панірування та ін. [1].

Існує безліч технологічних способів введення крахмалепродуктів у м'ясну продукцію, завдяки різним цілям їх введення, різноманітності їх власних властивостей і властивостей м'ясних систем, в яких вони застосовуються. Однак найбільш широкоживаними є введення в сухому вигляді (окремо або в суміші з іншими харчовими інгредієнтами, прянощами в складі комплексних харчових добавок) та в складі розсолів або в складі сумішей розсольних препаратів.

Також необхідно відмітити покращення технологічних властивостей крахмалепродуктів при їх комплексному використанні з такими харчовими інгредієнтами, як каррагінан, молочні і соєві білки, плазма крові, яйцепродукти. Використання амілозних видів крохмалю з білками знижує пористість м'ясних виробів і підвищує їх «кусаємість».

Отже, необхідність та доцільність використання крохмалю у м'ясній промисловості не викликає сумнівів у вчених та фахівців галузі в усьому світу. Крохмаль є бездоганним регулятором заданих властивостей готової продукції та показників її економічної ефективності, й тому займає особливу роль не тільки в м'ясній, але і у всій харчовій промисловості.

Список джерел:

1. Ощипок І. М. Методи отримання модифікованого крохмалю і його застосування у виробництві варених ковбас. *International forum: problems and scientific solutions. Scientific Collection «Interconf»*. № 1(34). URL: <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/interconf/article/download/5613/5583/>.

GENERAL ENGINEERING AND MECHANICS

Bakutov Alexander Vladimirovich

Candidate of Technical Sciences, Associate Professor,
Department of Automation, Mechatronics and Robotics»,
Vladimir State University named after Alexander and Nikolai Stoletovs,
Russian Federation

MODERN CONTACTLESS DISPLAY SYSTEMS

The number of devices connected to the global Network is growing exponentially, and the value of the Internet itself and the benefits of connecting to it are also growing rapidly. At first, thousands of mainframes and minicomputers made it possible to work collectively with commercial information. They were replaced by millions of personal computers, followed by tens of millions of mobile phones and pocket computers, which gave rise to even more valuable network services, such as e-mail, direct telephone communication, file sharing, B2B commerce, etc. Today, sharing services and apps is commonplace, but the revolution is just beginning. Soon, billions of devices will be connected to the Network, each with its own "digital pulse". Many devices of this kind will use one powerful technology – radio frequency identification (RFID) [1].

The use of RFID in industrial automation is a common practice. In the production of machinery and equipment of cars, disks and computers, a single part can go through hundreds of stages of processing in the laboratory from the initial state to the final product. At the same time, radio tags serve to reduce costs and reduce errors associated with such step-by-step movement, and since one processing step must be followed by another, specific and pre-defined step, RFID tags help record steps that have passed through a specific segment. At each new stage, the reader sends a request to the label, thereby ensuring that the part goes through all the necessary operations that precede this stage. This is very useful when the part constantly changes its appearance during movement, for example, during repainting.

Thus, when a car part enters a new part of the assembly line, the manufacturing process may require taking into account the initial color of the part, which is no longer visible. However, this can be indicated by the built-in or correctly placed radio tag, which will allow you to correctly edit the part at this stage.

One of the main parameters of RFID tags is their size, it is also necessary to take into account the amount of memory, the presence of additional protection against damage. In addition, the tags can be both passive and active: passive tags do not have a built – in internal power source and are read at short distances, active tags have their own power source, they can be a battery, so that active tags can send a signal over a distance of more than 100 meters. Also, the signal transmission distance is a very important factor, which directly depends on the operating frequency range.

The radio frequency identification system consists of three main components

- Transponder attached to an object that must pass the identification procedure;
- Antenna, which is necessary for transmitting and receiving the signal from the RFID tag;

- Reader, or reader, which, depending on the software, can not only read, but also write data.

The physical design of such cards does not allow them to be combined in one package and their minimization. Therefore, users have to carry a large number of identification cards that perform similar functions. The loss of one of these cards also requires updating the access system, deleting the old card ID, entering the new card ID, and physically reissuing the card. During the reissue, the user has almost no access to the required resources [2].

All of the above problems are designed to solve the developed complex of technologies, part of which is contactless NFC data transmission [3].

NFC technology is the next generation of wireless data transmission technologies based on the principle of mutual induction. The development was based on the existing standards and technologies of contactless cards.

One of the most promising ways to use NFC technology is to pay using a mobile phone. The phone with the chip establishes a connection to the payment

terminal, which reads the necessary information. As a result of the connection, the cost of the service is debited from the subscriber's account. Payment is made in several stages.

References:

1. M. Bhuptani / RFID-technologies in the service of your business / / M. Bhuptani, Moradpur Sh. Training manual.- Alpina Publisher;, M., 2007-290 p. ISBN 5-9614-0421-8;
2. Application of RFID in industrial automation / / ACS-PRO / URL: <http://asupro.com/gps-gsm/system/applicationrfidindustrialautomation.html>
3. NFC technology-communication at a close distance / / Time of Electronics / URL: <http://www.russianelectronics.ru/leader/review/2187/doc/57689/>

Letiuk Valerii

graduate student

National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute", Ukraine

LASER MEASURING SYSTEMS IN THE PRODUCTION OF STEAM TURBINE BLADES

An important criterion for the quality of manufacturing of working and guide blades of steam turbines is the compliance of their geometry with the requirements of the drawing and design documentation.

The working part of modern blades has a complex spatial shape with a variable profile in cross-sections along the length. The sections are rotated relative to each other, forming a twist of the working part.

The control of the working part consists in checking the conformity of the shape, dimensions of the section profiles, their mutual arrangement, checking the mates of the transition of the working part to the tail and shroud parts, etc.

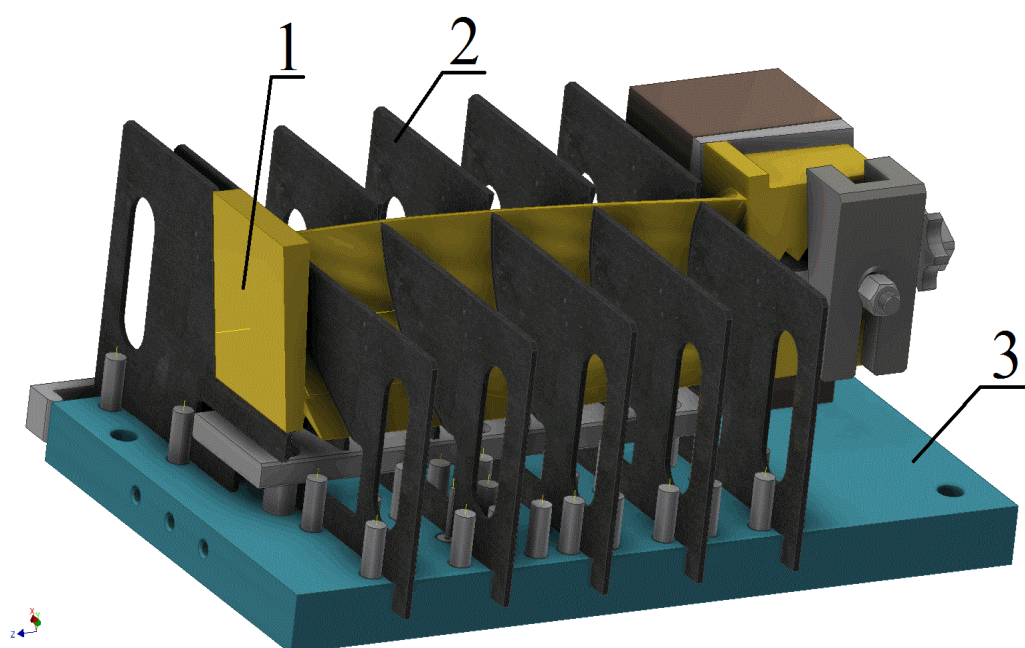
In consideration of the complex geometry, it is not enough to use only traditional contact mechanical measuring instruments (micrometers, calipers, radius templates, etc.) to control all the required parameters.

The most common means for controlling the profile of the blades are special gaging and inspection fixtures, in which the profile surface is controlled by templates.

A wide variety of design forms, sizes and methods of blade attachment (the flow path of a steam turbine can consist of dozens of different types of blades) necessitates the use of a large number of special gaging and inspection fixtures and devices in the production process.

Picture 1 shows a device with templates for cross-sectional control of the working part of a blade with a variable profile. The change is made in each control section. The gaps between the template and the part are measured with feelers.

The use of gaging and inspection fixtures is convenient, but has disadvantages, which include:

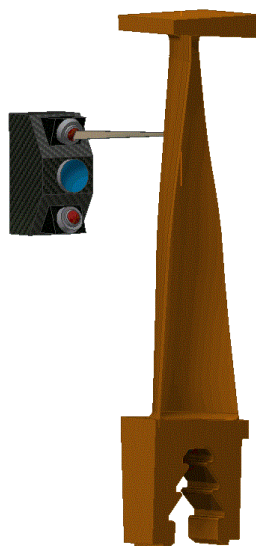
*1- working blade, 2- templates for profile control,
3 – gaging and inspection fixture*

Picture 1. Control of the profile of the working part of the blade

- The need to design and manufacture a large number of precise gaging and inspection fixtures and templates;
- The probability of damage to the polished surface by templates;
- The presence of a human factor in the measurement process, etc.

Modern measuring systems for geometry control can be divided into 2 classes - these are contact (for example, coordinate inspection machines) and non-contact (for example, based on the principle of tracking a reflector using a laser beam). To control the geometry of the working part of turbine blades, the non-contact method is more suitable.

Simplified, the laser measuring system for the control of the geometry of the blades is a housing in which the measuring unit and measuring table are located. The measuring unit includes 2 lasers, a lens and a camera. The measuring table contains a goniometer and, in addition to rotation, can move along the axis of the blade. The use of two lasers is due to the fact that the beam of one of the lasers can be impeded by the structural elements of the blade – bands, thickenings, etc.

Picture 2. **Principle of laser measurement of the blade working part**

A blade is attached to the measuring table using an attachment. With the help of one of the lasers, the sensor scans the profile in the control sections. The rotation and movement of the measuring table ensures the required position of the blade. Part of the beaming reflected from the surface of the blade enters the camera through the lens, and the X, Y, Z coordinates are determined for each scanned point. From these points, a cross-sectional profile is formed, which is compared with the theoretical model. The number of points scanned should be optimal and affects the accuracy and time of measuring the part.

Using this method, it is possible to obtain a large number of required controlled parameters, such as: maximum thickness in sections, thickness of blade edges in sections, axial and radial position of the working part, profile reversal, inclination and bending of the working part of the blade, deviation of the profile of sections from the nominal profile, et al.

The advantages of laser measuring systems over traditional methods of monitoring steam turbine blades are higher accuracy, minimization of the human factor, the ability to automate and optimize the measuring process.

Summing up, I would like to note the prospects of using laser measuring systems in modern production of steam turbine blades.

RADIO ENGINEERING, ELECTRONICS AND ELECTRICAL ENGINEERING

Ibrahim Ismael AL-Naib

Master of Electrical Engineering \ power and machine, lecturer degree,
lecturer at Electrical Engineering Department
University of Mosul, Iraq

Khalid Jasim Mohammed

Electrical Engineer
University of Mosul, Iraq

DRIVE THREE PHASE INDUCTION MOTOR USING PLC

Abstract. *Three phase squirrel cage induction motors are widely used motors in industry because of its rugged construction and low price and easy to maintain. But Most induction motors are started directly on power supply line, but when very large motors are started that way, they cause a disturbance of voltage on the supply lines due to large starting current surges to limit the starting current surge, large induction motors are started at reduced voltage and then have full supply voltage reconnected when they run up to near rotated speed. For reduction of starting voltage are used: **Star delta starting method**. In this paper the basic concepts of Programmable logic controller (PLC) and its applications are discussed. The hardware set up of 3 phase star delta starting of induction motor using PLC is implemented. Both the description of hardware and software is presented in this paper.*

Keywords: *star-delta starting, PLC Logo Siemens, drive induction motor.*

INTRODUCTION

Monitoring and control of several processes is becoming dominant part of the automation technique in any industry [1]. So the automation is basically the delegation of human control function to technical equipment's for increasing productivity and quality, reducing costs, increasing safety in working conditions. The Programmable logic controller (PLC) Constitute one of the computerized

machines and therefore [7]. The PLC is heart of the automatic control system. The PLC contains electromechanical relays, timer, and counter and can use was used for controlling and interlocking purposes necessary in industrial processes in order to protect equipment [2]. The control panel consists of many of wires which interconnects many relays to operate the various machines. So in case of error, machines have to be stopped and complete rewiring is required which is not only hectic job but also costs more. Also time was wasted in finding out errors and even distance control was not possible. Because of such problems the relays were replaced by PLC [3][1].

An electrical motor is an electromechanical device that converts electrical energy into mechanical energy. In the case of three-phase AC (Alternating Current) operation, the most widely used motor is a 3 phase induction motor, as this type of motor does not require an additional starting device. These types of motors are known as self-starting induction motors [4]. To get a good understanding of the working principle of a three-phase induction motor, it's essential to understand the construction of a 3 phase induction motor. A 3 phase induction motor consists of two major parts: stator and rotor. Working Principle of Star-Delta Starter is the reduced voltage starting method. Voltage reduction during star-delta starting is achieved by physically reconfiguring the motor windings. During starting the motor windings are connected in star configuration and this reduces the voltage across each winding 3. This also reduces the torque by a factor of three. After a period of time the winding are reconfigured as delta and the motor runs normally. Star/Delta starters are probably the most common reduced voltage starters. They are used in an attempt to reduce the start current applied to the motor during start as a means of reducing the disturbances and interference on the electrical supply. The Star/Delta (or Wye/Delta) starter is one of the lowest cost electromechanical reduced voltage starters that can be applied. The Star/Delta starter is manufactured from three contactors, a timer and a thermal overload [5]. The contactors are smaller than the single contactor used in a Direct on Line starter as they are controlling winding currents only. The currents through the winding are $1/\sqrt{3}$ (58%) of the current in

the line. There are two contactors that are close during run, often referred to as the main contractor and the delta contactor. These are three phase rated at 58% of the current rating of the motor. The third contactor is the star contactor and that only carries star current while the motor is connected in star. The current in star is one third of the current in delta, so this contactor can be three phase rated at one third (33%) of the motor rating [6].

Description of hardware

The devices used for the development of the setup are PLC logo Siemens, three phase squirrel cage induction motor, power supply, connecting wires, and contactors.

Table 1

PLC Logo Siemens type OBA7

Pins	Available	Used
Digital input	8	5
Digital output	4	4
Power supply	12-24 VDC	15 VDC

Fig.1 View of PLC used

Fig. 2 Connection of PLC with induction motor

Main circuit diagram and circuit details

The circuit consists of FOUR contactors among them Q1, Q2, Q3, Q4 are used for star delta starting and the circuit arrangement is shown in Fig.3. Firstly the Q1, Q4 which depict the motor have started and moving in the forward direction with motor first running in the star then Q4 is de-energized and Q3 is made active so the motor now running in delta. The forward direction rotation is carried for the specific time given in timers. Similarly for reverse rotation the Contactors Q2, Q4. Again for the motor starting with star and then moving to delta the motor will change from Q4 to Q3. So the sequence now becomes Q2, Q3. The whole process can be repeated according to our requirements.

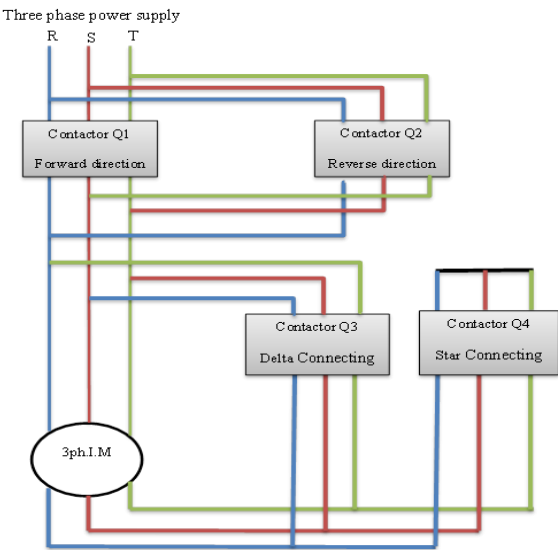

Fig. 3 Main circuit diagram used for implementation

Description of software

The software used for the development of the set-up is “PLC Logo Siemens “and the module used is type OBA7 model. It consists of two programming methodology, one is the functional block diagram (FBD) and the other is the ladder logic diagram (LD).The programming used is ladder logic diagram which is a graphical representation of the program steps using relay contacts and coils such that the ladder is drawn with contacts to the left side of the sheet and coils to the right. Basically the ladder work sheet consists of 15 program lines known as rungs.

In figure 4 explain the ladder logic diagram for star-delta starting three phase induction motor and control direction forward , reverse

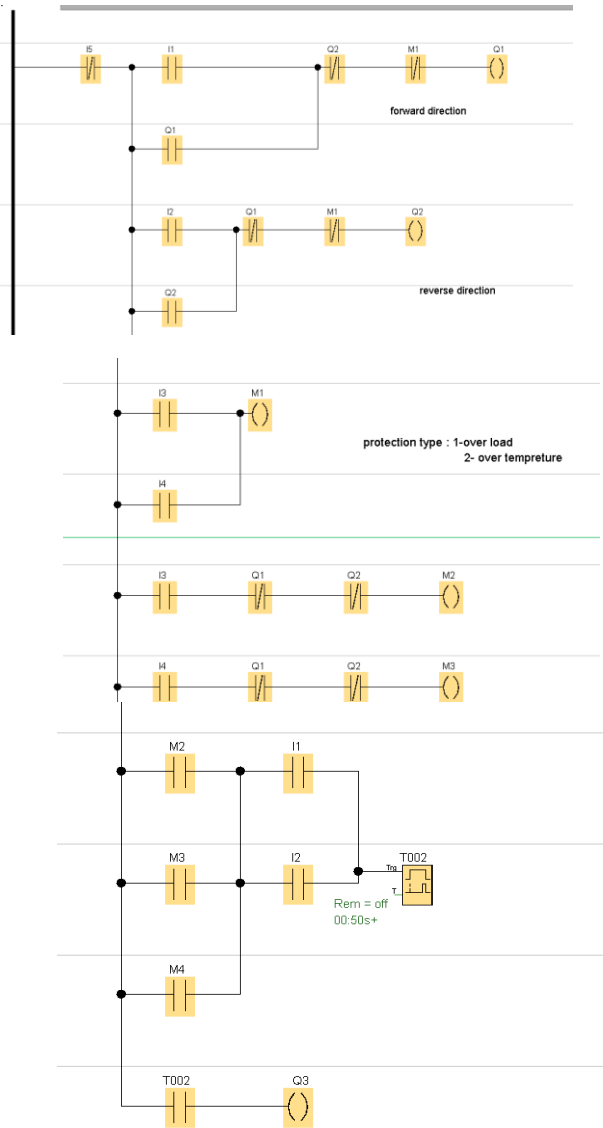

Fig. 4 explain the ladder logic diagram for star-delta starting three phase induction motor and control direction forward , reverse

Conclusion

Hence the set up was implemented for the PLC based star delta starter for starting and direction control of three phase induction motor. The time of forward rotation and backward rotation is controlled using timers in the ladder diagram program. It is found that a great flexibility is available in PLC programming as any sort of changes can be done through only changing the prescribed commands in the ladder diagram. Thus PLC has proved to be universal controller and utilized for the growth of the automation technology.

References:

1. Shruti Kharait , Prof. Sudhir Phulambrikar.(2013). Implementation of PLC Based Star Delta Starter for Starting and Direction Control Of Three Phase Induction Motor. International Journal of Engineering Research & Technology (IJERT). Vol. 2 Issue 11, November – 2013. ISSN: 2278-0181.
2. Ali T. H., Omar A. I., Younis K. H.(2019). Executing Work Principle Star/Delta Starter in Motor Systems using Allen-Bradley PLC. Journal of Engineering and Applied Sciences 14(6):1805-1812.
3. Krunal J. and Jay M.(2018). Automatic star delta starter. International Journal of Advanced Research (IJAR) DOI URL:<http://dx.doi.org/10.21474/IJAR01/6965>. ISSN: 2320-5407.
4. John R. Hackworth and Frederick D. Hackworth, “Programmable Logic Controllers: Programming Methods and Applications”, 2007.
5. Magnus Kjellberg and Sören Kling, “Soft starter handbook”, ABB Automation Technology Products AB, 2003.
6. Mohamed H., Dalia M.(2013). High Power Three Phase Motor Control Using PLC Siemens S 7-300. International Journal of Science and Research (IJSR). ISSN (Online): 2319-7064.
7. Ibrahim Ismael Alnaib. (2020).PLC Logo. https://www.researchgate.net/publication/341135199_PLC_Logo DOI: 10.13140/RG.2.2.36581.35041

MODELING AND NANOTECHNOLOGY

Kifayat Mammadova Aslan

Candidate of tech. sciences, lecturer at the
Department of Computer Engineering assistant professor of
Azerbaijan State Oil and Industry University, Republic of Azerbaijan

Aydın Amrah Baxtiyar

magistr at the Department of Computer Engineering assistant professor of
Azerbaijan State Oil and Industry University, Republic of Azerbaijan

DEVELOPMENT OF A METHOD FOR PLANNING THE TRAJECTORY OF MOVEMENT OF A MOBILE AUTONOMOUS ROBOT IN A THREE- DIMENSIONAL ENVIRONMENT BASED ON A FUZZY LOGIC APPARATUS

Abstract: *The purpose and objectives of this work are to develop methods for planning the trajectories of movement of mobile autonomous robots operating in environments with an unknown location of obstacles. The result of the article is a fuzzy planner of the path of movement of mobile autonomous robots for three-dimensional spaces (3D environments). The results obtained differ from the known analogs by the structure of the proposed scheduler, which consists of two interconnected parts designed to work in the horizontal and vertical planes, by the method of coordinating the context-dependent "simple" behaviors of the mobile robot, by a set of control rules, by the method of preventing "getting stuck" in obstacles.*

Keywords: *quadrocopter; control; uncertainty; making decisions; fuzzy system, fuzzy logice, fuzzy rules*

1. Introduction

Mobile robotics is currently an effective tool for solving problems where there is a threat to human life and health, there are economic and technological constraints. Examples of such tasks are: conducting military reconnaissance operations, collecting information about the state of the environment, drawing up maps of the area, exploring other planets, etc. [1 - 4].

One of the most important characteristics of mobile robotic systems is the autonomy of operation, that is, the ability for long-term use without direct control of a human operator. The autonomy of a mobile robot (MR) is determined by the possibility of independent decision-making, by choosing a route from the initial position to the final one - the target one.

The purpose of planning the trajectory of the MR movement is to transform the technical conditions of a specific task into the desired trajectory of the robot, when the mobile robot follows the planned path in accordance with the control actions [5].

The problem of planning the trajectory of the MR movement is associated with such fields of science as artificial intelligence, computational geometry, computer modeling and automatic control theory [5], and the search for its solution is determined by the amount of information available by the MR about the environment.

It is customary to distinguish between planning the trajectory of movement in the conditions of a known and unknown location of obstacles [5].

The main feature of planning in the presence of a known map of the location of obstacles is the possibility of obtaining optimal trajectories for the movement of the MR.

In the case of an unknown location of obstacles, the MR should carry out the process of planning the trajectory of movement simultaneously with the study of the surrounding space. An analysis of the studies of foreign scientific teams, individual scientists, shows that at present, work is actively underway to create autonomous air, ground and underwater robots in a wide range of dimensions. When creating MR, intelligent technologies are actively used (fuzzy logic, artificial neural and neuro-fuzzy networks, genetic algorithms), the developers use the term "intelligent robots" [5 - 9].

2. Trajectory planning based on a fuzzy logic apparatus in a three-dimensional environment

The fuzzy regulator consists of "IF-THEN" type control rules, linguistic variables that perform a nonlinear description of the input data to the output data. In most cases, the planning of the trajectory of MR based on fuzzy logic is based on

the idea of dividing some "general" behaviors into a number of different, simpler behaviors [6].

A fuzzy planner (FSP) was synthesized, the structure of which is shown in Figure 1 [8].

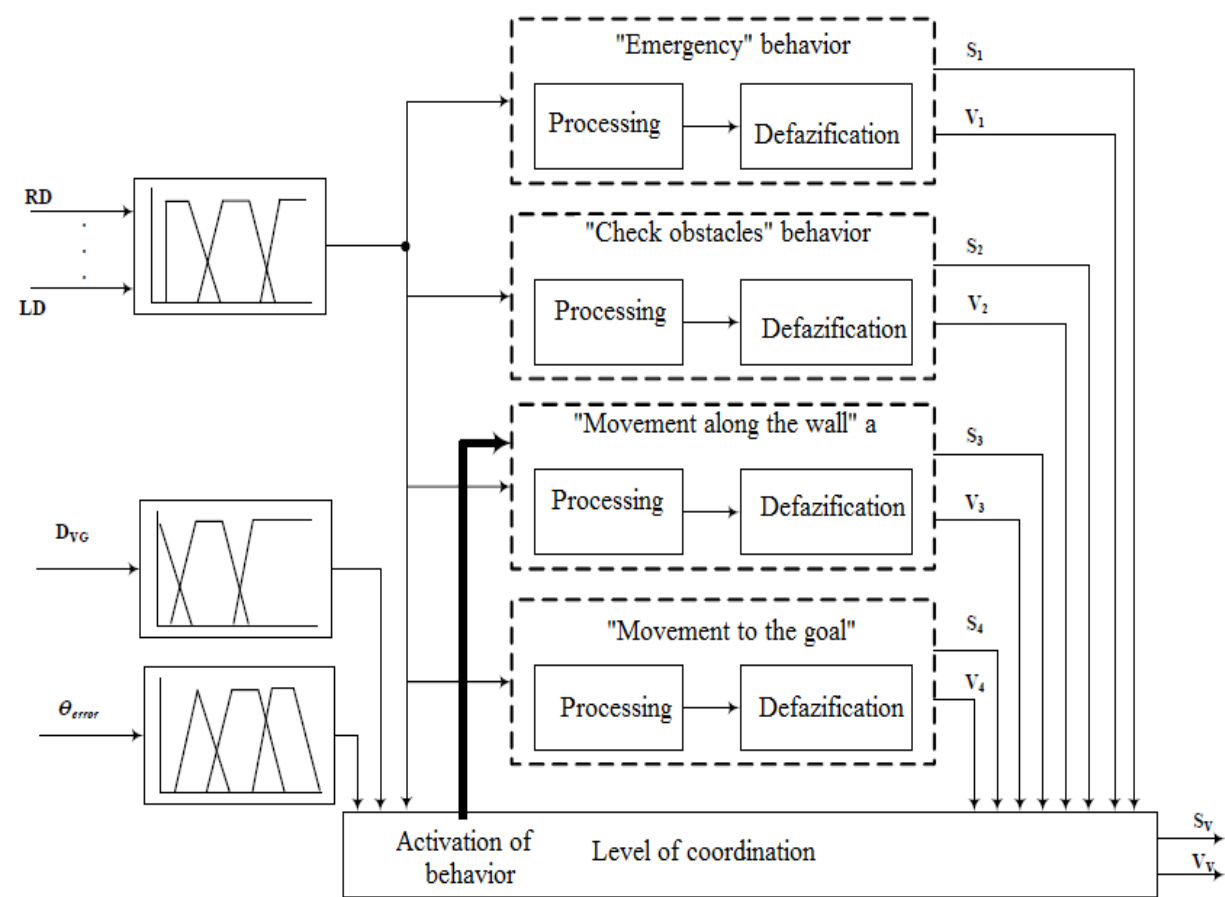

Fig. 1 The structure of a fuzzy trajectory planner for a mobile autonomous robot in a two-dimensional environment

The work of the NP is a cyclically performed sequence of the following actions:

- detection of obstacles in accordance with the divisions of the surrounding space;
- determination of the error value of the orientation of the robot to the target Θ_{error} and the distance to the target DVG;
- the choice of the behavior of the mobile robot ("moving towards the target", "moving along the wall", "avoiding obstacles", "emergency") based on a special module - the coordinator of behaviors;

– development of control parameters for the movement of a mobile robot (V_i - speed, S_i - direction) based on the selected behavior.

The listed MR behaviors, the level of coordination are implemented in the form of fuzzy controllers, each of which contains its own base of control rules, the term of the set of functions of linguistic variables [6]. The obtained results of modeling [6] allow us to speak about the effectiveness of the proposed solution, however, it has certain limitations associated with the impossibility of using the scheduler in three-dimensional environments.

To expand the capabilities of the fuzzy planner [6], we will implement its modification, which includes changing the structure, as shown in Fig.2, increasing the priority of performing the "movement along the wall" behavior.

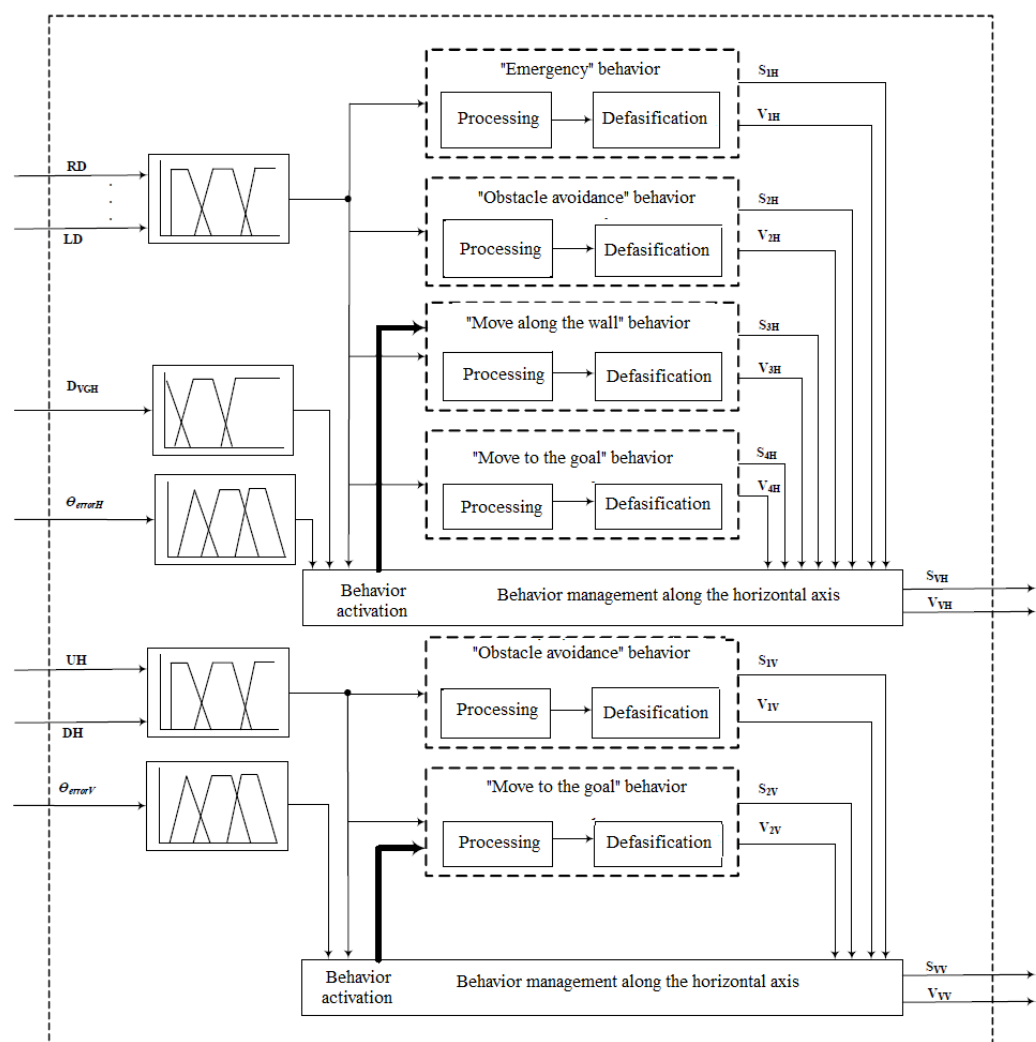

Fig. 2. The structure of a fuzzy planner of the trajectory of a mobile autonomous robot in a three-dimensional environment

The scheduler shown in Figure 2 has two main parts. The first is designed to avoid obstacles located in the horizontal plane, the second in the vertical one. As a result of the changes made, the fuzzy planner became operational in three-dimensional environments.

The process of developing fuzzy planner modules responsible for movement in the horizontal plane is given in [6]. Let's consider the implementation features of the vertical movement module of the scheduler.

The behavior "moving towards the target" is implemented similarly to that described in [6], operates as follows: the input of the fuzzy controller receives information about the deviation error θ_{errorV} in the vertical plane.

Then, based on the base of the governing rules, a decision is made on the magnitude of the change in the height S_{1V} of the position of the MP and its vertical speed V_{1V} . The term set of the linguistic variable (LP) θ_{errorV} has the following form $T(S_{1V}) = \{N - \text{negative error}; SN - \text{small negative error}; Z - \text{zero error}; SP - \text{small positive error}; P - \text{positive error}\}$. The graphic interpretation of the term of the LP set θ_{errorV} is shown in Fig.3.

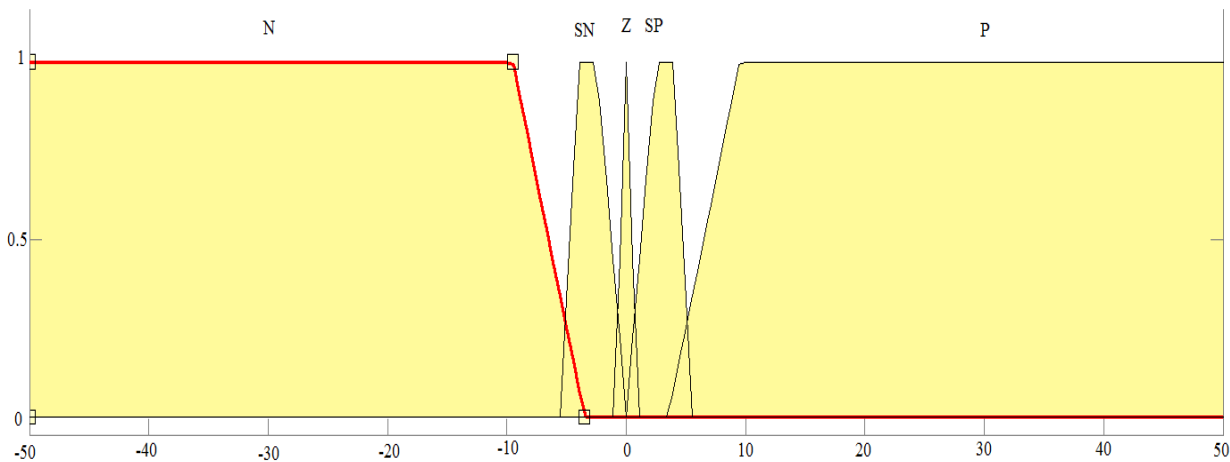

Fig. 3. Term-multiplicity LV θ_{errorV}

The term-set of the linguistic variable (LV) S_{1V} has the following form $T(S_{1V}) = \{DWM - \text{decrease the height}; DWS - \text{Decrease Height Slightly}; F - \text{do not change the height}; UPS - \text{slightly increase the height}; UPM - \text{Increase Altitude}\}$. The graphic interpretation of the term-set linguistic variable S_{1V} is shown in Fig. 4.

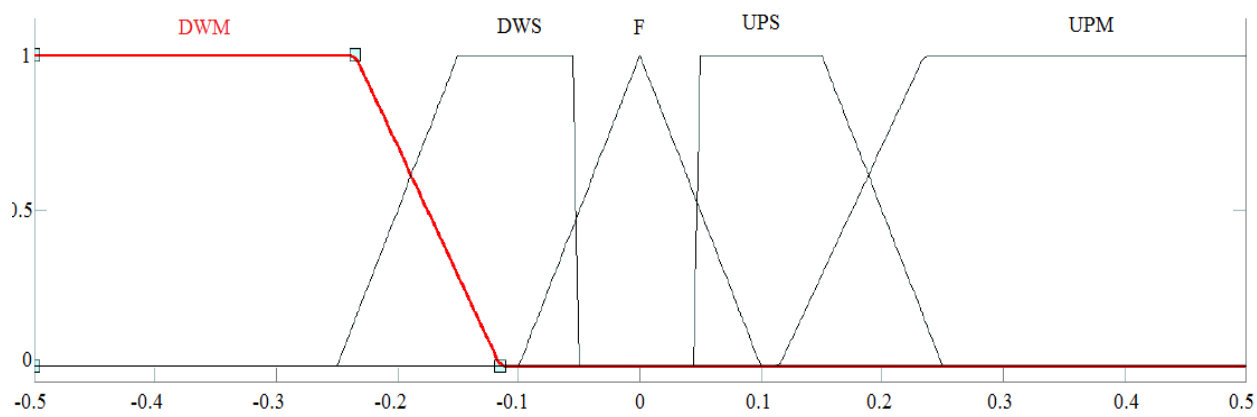

Fig. 4. Term-multiplicity linguistic variable S_{1V}

The term-set of the linguistic variable (LV) V_{1V} has the following form $T(V_{1V}) = \{Z - \text{zero velocity}; SP - \text{low speed}; P - \text{average speed}\}$. The graphic interpretation of the term-set linguistic variable V_{1V} is shown in Fig. 5.

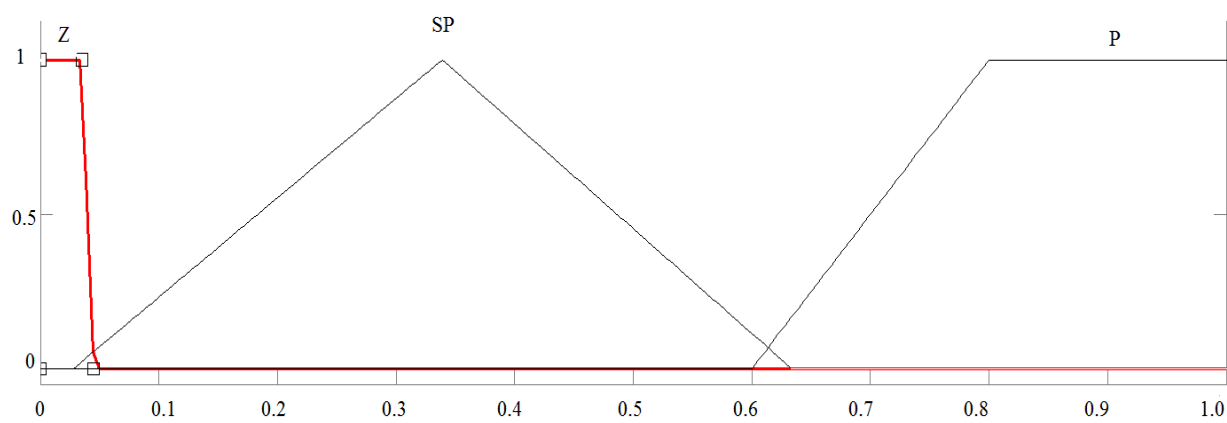

Fig. 5. Term-multiplicity linguistic variable V_{1V}

The base of the governing rules of behavior "towards the goal" of the vertical motion controller is given in Table 1.

Table 1

The base of governing rules of behavior "movement towards the goal"

№	θ_{errorV}	S_{1V}	V_{1V}
1.	Z	F	P
2.	SN	DWS	SP
3.	N	DWM	SP
4.	SP	UPS	SP
5.	P	UPM	SP

Consider the implementation features of the "obstacle avoidance" behavior.

The controller input receives information about the presence of obstacles above and below on the path of the MR movement relative to its current position. The distance to obstacles is characterized by the values of the linguistic variables UP, DW. When an obstacle is detected from above, it is necessary to reduce the flight altitude of the MR, if an obstacle is detected from below, it is necessary to increase the altitude of the MR.

In the case of the presence of obstacles at the same time from below and from above, we assume that an increase in the MR flight altitude is necessary for the implementation of obstacle avoidance behavior.

The use of this assumption makes it possible to successfully overcome obstacles of a relatively simple form. If there are obstacles of complex shape, this approach can be used after modifying the structure shown in Fig. 2.

The term set of the linguistic variable (LP) UH has the following form $T(UH) = \{N - \text{the obstacle is very close; } M - \text{an obstacle is close; } F - \text{far away obstacle}\}$. Graphical interpretation of the term-set LP UH is shown in Fig. 6.

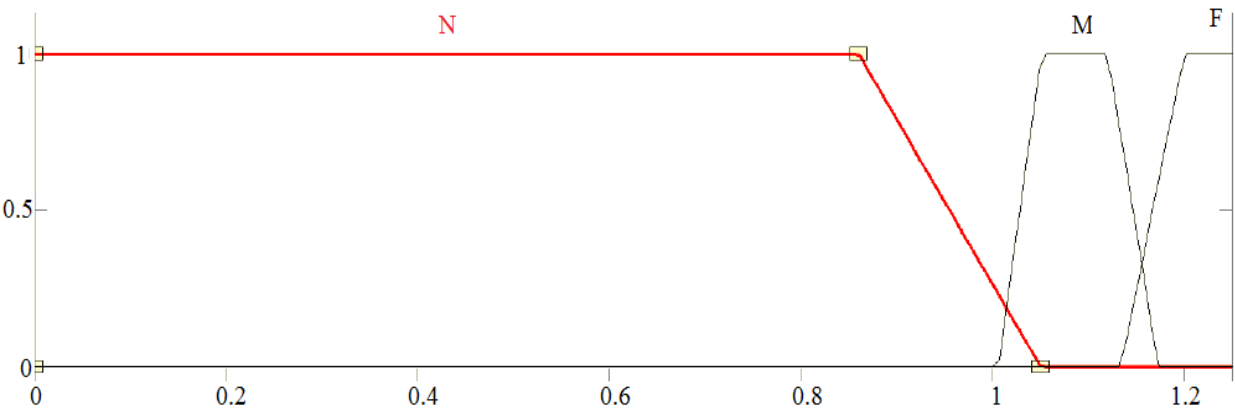

Fig. 6. Term-multiplicity linguistic variable UP

The term set LP DW is similar to the term set LP UH. Term-sets of the output LP of the behavior "bypassing the obstacle" are similar to the term-sets of the output LP of the behavior "moving towards the goal".

The base of the governing rules of behavior "obstacle avoidance" of the vertical motion controller is given in Table 2.

Table 2

The base of governing rules of behavior "obstacle avoidance".

№	UP	DW	S2V	V2V
1.	F	F	ZR	P
2.	M	M	PS	P
3.	N	N	PS	P
4.	F	M	PS	P
5.	F	N	PM	P
6.	M	F	NS	P
7.	N	F	NM	P
8.	M	N	PS	P
9.	N	M	NS	P

3. Simulation results

The results of modeling the work of the fuzzy planner of the MR movement trajectory in a three-dimensional environment are shown in Fig. 7.

The presented results allow us to speak about the efficiency of using a fuzzy planner.

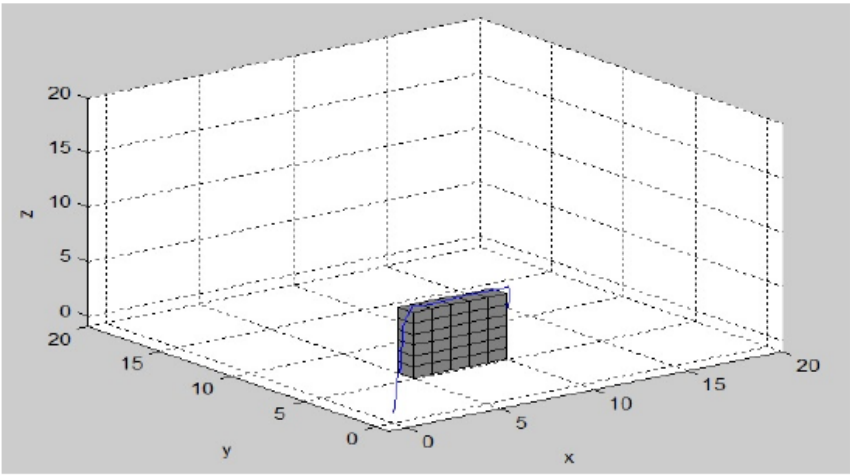

Fig. 7. Simulation results

4. Conclusion

The known problems of planning the trajectory of moving objects are solved in conditions of uncertainty, both with respect to the model of the object and the state of the environment, moreover, the solution of control problems in conditions of uncertainty is associated both with the formalization of uncertainties and with the adoption of decisions aimed at finding control actions , providing the optimal values

of the given criterion functions, which, in turn, determine the efficiency of the functioning of control systems.

The approach to planning the trajectory of movement for three-dimensional environments (3D environments) developed in this article differs from the known analogs in the way of coordinating context-dependent behaviors, a set of control rules, and the structure of an intelligent planner. The use of the apparatus of fuzzy logic allows you to successfully solve planning problems, and the effectiveness of the results obtained is achieved due to the ability to work with uncertain data.

Referense:

1. A.E. Kulchenko. Structural-algorithmic organization of the autopilot of a robot-helicopter // Engineering Bulletin of Don, no. 2011. URL: ivdon.ru/ru/magazine/archive/n1y2011/330.
2. Yu.V. Chernukhin, P.A. Butov. Synthesis of brake quasi-fields of obstacles for the onboard system of autonomous planning of the trajectory of movement of small-sized mobile robots // Engineering Bulletin of Don, no. 2014
3. D.A. Beloglazov, E.Yu. Kosenko, I.S. Cobersey, V.V. Soloviev, I.O. Shapovalov. Intelligent motion control of autonomous moving objects on the basis of a behavioral approach // Engineering Bulletin of the Don, no. 2015
4. I.S. Kobersey, E.Yu. Kosenko, V.V. Soloviev, V.V. Shadrina. Analysis of the features of the practical use of regulators of automatic control systems for quadcopters // Engineering Bulletin of the Don, no. 2015
5. Intelligent planning of trajectories of moving objects in environments with obstacles / Under. ed. V.Kh. Pshikhopova. - M.: FIZMALIT, 2014. 300 p.
5. V.F. Guzik, E.Yu. Kosenko, V.A. Krukhmalev, M. Yu. Medvedev, V.A. Pereverzev, V.Kh. Pshikhopov, O.A. Piavchenko, R.V. Saprykin, V.V. Soloviev, V.I. Finaev, Yu.V. Chernukhin, I.O. Shapovalov. Intelligent planning of trajectories of moving objects in environments with obstacles / Ed. prof. V.Kh. Pshikhopova. - M.: FIZMATLIT, 2014. 450 p.
6. V.Kh. Pshikhopov, M. Yu. Medvedev Estimation and control in complex dynamic systems. - M.: FIZMATLIT, 2009. 295 p.
7. Pshikhopov, V.Kh., Krukhmalev V.A., Medvedev M.Yu, Fedorenko R.V., Kopylov S.A., Budko A.Yu., Chufistov V.M. Adaptive control system design for robotic aircrafts // IEEE Latin American Robotics Symposium, 2013. 67-70.
8. Pshikhopov, V., Sergeev, N., Medvedev, M., and Kulchenko, A. The Design of Helicopter Autopilot // SAE Technical Paper 2012 01-2098, 2012.

INFORMATION AND WEB TECHNOLOGIES

Islamova Farida Kamiljonovna

Senior - teacher,

Tashkent chemical-technological institute, Republic of Uzbekistan

THE IMPORTANCE OF VIRTUALIZATION AND GRID SYSTEM IN CLOUD TECHNOLOGIES

Annotation. *This article discusses the importance of virtualization and networking in cloud technologies, improving the efficiency of using cloud services. It also analyzes the problems of visualization, data transmission and storage in the network.*

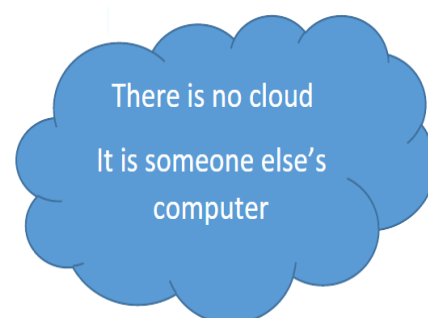
Keywords. *Network, cloud computing, visualization, virtual server, hybrid cloud.*

Cloud Computing is a versatile technology that can support a broad-spectrum of applications. The low cost of cloud computing and its dynamic scaling renders it an innovation driver for small companies, particularly in the developing world. Cloud deployed enterprise resource planning (ERP), supply chain management applications (SCM), customer relationship management (CRM) applications, medical applications and mobile applications have potential to reach millions of users.

Cloud Computing is one of the latest trends in Information Technology sector, where the computational requirements are provided as a Service to end users via Internet. Since Internet is denoted with cloud symbol, this type of computing is said to be Cloud Computing.

It is also called as Internet Computing and On-Demand Computing. All the Services provided to the end user in “On-Demand basis”. All the on premise service are migrated and served via Internet in Cloud Computing [1,4].

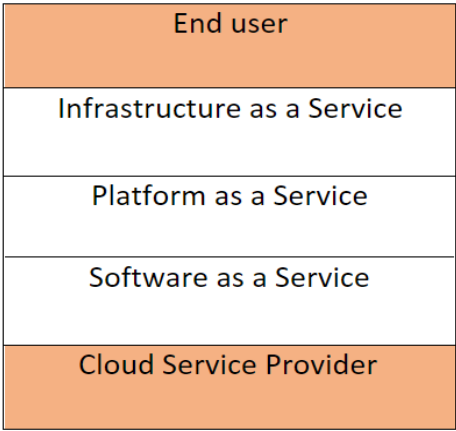
Computational Services provided.

The basic Computational requirements of the end user are Hardware and Software. These requirements are provided as service via Internet, virtually and not physically. Computational services of Cloud Computing can be defined as follows

- Infrastructure as a Service (IAAS);
- Software as a Service (SAAS);
- Platform as a Service (PAAS).

In short the services of Cloud Computing can be defined as XAAS. X-Everything and Anything as a Service [2].

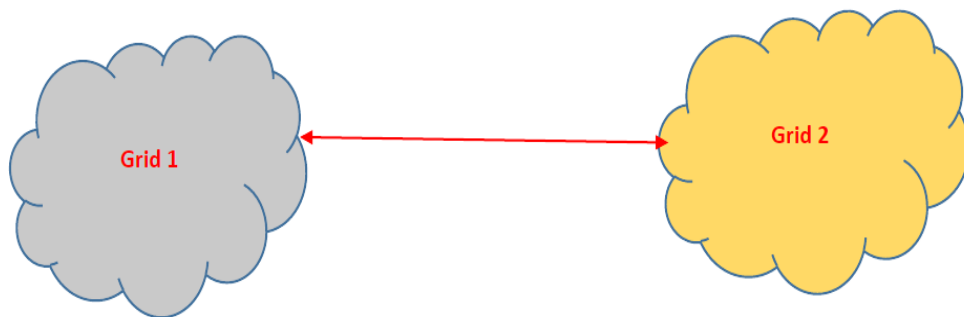

Benefits of Cloud Computing. Before Cloud Computing, computational requirements such Hardware, Software was provided on premise. On premise can be defined as Client’s location in terms of Information technology industry. When the services where provided on premise, it can be accessed only via the system which has connectivity to that particular on premise environment. If the Services are hosted in the cloud, the services can be accessed and shared across multiple location.

Goal of Cloud Computing?

The main goal of Cloud Computing can be defined in a single as, “*Anything, Anywhere, Anytime*” Computing. To provide any computational requirements as service to the end user, to any location, at any time is the major of Cloud Computing. Computational requirements are provided over Internet (Network of Network) on demand basis. Another major goal of Cloud Computing is to provide services to any number of services, on demand basis. The number can be expanded and reduced based upon the request. This property of Cloud computing is termed as elasticity.

Virtualization and Grid Computing. Virtualization is the base for Cloud computing. The term virtualization can be defined as the process delivering physical services via internet on a virtual platform. Virtualization act as an intermediate between the Cloud Service provider and the cloud user. All the resources hosted on the virtual server can be scaled based upon the request. Grid Computing is another type computing, which was very popular module before Cloud Computing. Grid Computing acts as a base for the Cloud Computing. In grid computing, underutilized resources are shared among the two different parties. The resources which are not used by one user is shared by another user. Grid computing is just like a mutual agreement between two known organizations. The resources can be utilized only when it is idle and the only the available resources can be utilized [3].

In Cloud computing any resource can be utilized anywhere, anytime without any restriction. In Cloud computing the agreement is between the cloud service provider(unknown) and the cloud user. In Grid it is between the two known users.

In Cloud computing any resource can be utilized anywhere, anytime without any restriction. In Cloud computing the agreement is between the cloud service provider(unknown) and the cloud user. In Grid it is between the two known users.

Deployment models of cloud computing. Cloud Services are deployed to the end user in the follow models.

- Public Cloud;
- Private Cloud;
- Community Cloud;
- Hybrid Cloud.

All these are the various deployment models delivered to the cloud users via Network of Network(Internet).

References:

1. How “Internet of Things” connects with physical devices, objects and Sensors [Online] http://www.binarytattoo.com/wp-content/uploads/2015/12_IoT-BTdesign.png. [Accessed: 12-04-2017].
2. Mertz SA, Eschinger C, Eid T, Pring B (2007) Dataquest Insight: SaaS Demand Set to Outpace Enterprise Application Software Market
3. Eymann T (2008) Cloud computing. Enzyklopädie der Wirtschaftsinformatik. Accessed: 10 June 2009
4. Shyam Patidar Dheeraj Rane “A Survey Paper on Cloud Computing” 2012 Second International Conference on Advanced Computing & Communication Technologies.

Савчук Тамара Олександрівна

PhD, професор кафедри комп'ютерних наук, професор
Вінницький національний технічний університет, Україна

Мороз Вадим Володимирович

студент
Вінницький національний технічний університет, Україна

РОЗРОБКА АЛГОРИТМУ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ 3D-ВИМІРНОГО ДРУКУ СКЛАДНОГО ОБ'ЄКТУ

З появою 3d-принтерів, використання можливостей реалізації задуманого, набуло нового розвитку, адже саме з допомогою об'ємного зображення предмету і відбувається друк в 3d-принтерах [1]. Про актуальність використання програмних засобів у роботі з комп'ютерною графікою, свідчить сучасний розвиток інформаційних технологій. Саме для того, щоб друк відбувався якомога якісніше та точніше, створюються нові, використовують вже існуючі різноманітні алгоритми опису моделей та втілення їх в програми, спеціально побудовані для врахування особливостей 3d-вимірному друку об'єкту [2].

Враховуючи специфіку розробки алгоритму для забезпечення 3d-вимірному друку складного об'єкту, слід розуміти потреби та принципи, яким має відповідати програмне забезпечення, а саме: простота використання; доступність; точність; гнучкість до оновлення; надійність.

Як правило, сучасне програмне забезпечення характеризується складністю зв'язків і залежностей, особливостями реалізації тощо [3].

Основні етапи алгоритму для забезпечення 3d-вимірному друку складних об'єктів повинні включати (рис. 1):

- аналіз наявності 3d-моделей складових об'єкту та їх форматів;
- завантаження 3d-моделі (імпорт моделі) у відповідне програмне забезпечення;

- аналіз відображення однієї/багатьох моделей в паралельному/послідовному режимах;
- аналіз розмірів моделі/складових моделі кожного об’єкту;
- індивідуальний аналіз моделі за групою ознак (кількість граней моделі, кількість вершин моделі, узгодження розмірів складових складних об’єктів, тощо);
- експорту проекту складного об’єкту у заданому форматі 3d-друку;
- збереження моделі складного об’єкту у форматі *.png.

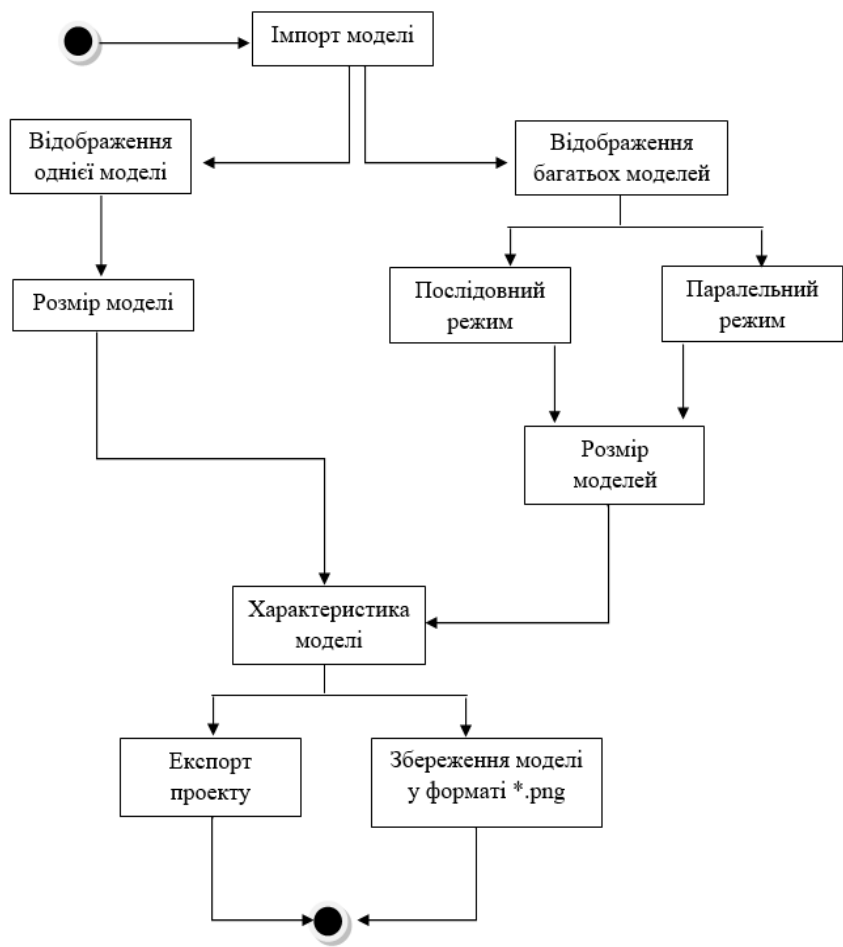

Рис. 1 - UML-діаграма алгоритму забезпечення 3d-вимірного друку складного об’єкту

На підставі даних про основні функції програмного забезпечення (ПЗ) для 3d-вимірного друку складного об’єкту, вимог до ПЗ, визначаються основні параметри об’єкту моделювання [4].

Залежно від використовуваного інструментарію програмного забезпечення, аналіз може варіюватися від визначення поведінки окремих операторів до аналізу, що включає увесь наявний програмний код. Способи використання отриманої в ході аналізу інформації також різні – від виявлення місць, що містять помилки, до формальних методів, що дозволяють математично довести ряд властивостей програми (наприклад, відповідність поведінки специфікації) [5].

До основних характеристик програмного забезпечення для аналізу 3d-вимірних моделей складних об’єктів відносяться такі:

X1 – швидкодія виконання транзакцій залежно від обраної мови програмування; X2– час обробки даних, що відображає виконання операцій; X3 – складність/потужність програмного коду, який необхідно створити безпосередньо розробнику програмного забезпечення.

За результатами даних, можна буде визначити варіант реалізації алгоритму для забезпечення 3d-вимірного друку складного об’єкту з урахуванням вимог користувача(табл. 1).

Таблиця 1

Основні характеристики програмного забезпечення для аналізу 3d-вимірних моделей складного об’єкту

Назва параметра	Умовні позначення	Одиниці виміру	Значення параметра		
			гірші	середні	кращі
Швидкодія виконання транзакцій	X1	Оп/мс	500	1000	1500
Час обробки даних	X2	мс	1000	500	100
Складність/потужність програмного коду	X3	Кількість рядків коду	2500	1500	1000

Після детального аналізу характеристик програмного забезпечення обчислюються такі, що є найбільш ефективнішими для процесу аналізу об’єкту моделі та його 3d-вимірного друку.

Отже, алгоритм програмного продукту для забезпечення 3d-вимірного друку складних об’єктів забезпечить простоту використання, доступність,

точність, гнучкість до оновлення та надійність програмного забезпечення відповідно до запитів користувача. При правильному виборі основних характеристик програмного забезпечення для аналізу 3d-вимірних моделей складних об'єктів буде залежати ефективність процесу аналізу об'єкту 3d-вимірної моделі.

Список джерел:

1. Bringing Cosmic Objects Down to Earth: An Overview of 3D Modelling and Printing in Astronomy and Astronomy Communication. M. Watzke, J. DePasquale, A. Jubett, P. Edmonds. CAPjournal. 2017. С. 15–18. URL: <https://pdfs.semanticscholar.org/0452/d975e224b32a9c6fafc8f62bf3f220b8763d.pdf>.
2. Toshihiro Asai, Naokazu Yokoya, Masayuki Kanbara. 3D Modeling of Outdoor Environments by Integrating Omnidirectional Range and Color Images. Proceedings of the Fifth International Conference on 3D Digital Imaging and Modeling. 2015. С. 1–6. URL: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/summary;jsessionid=861B79230999E6AFE4C6FBB87C29E087?doi=10.1.1.331.1401>
3. Digne J. An Analysis and Implementation of a Parallel Ball Pivoting Algorithm. 2014. С. 1–20. URL: http://www.ipol.im/pub/art/2014/81/article_lr.pdf.
4. V. Pankratius, F. Schmidt, G. Garreton Combining functional and imperative programming for multi-core software: International Conference, 2012. С. 123 –133.
5. Сенів М. М., Програмна система оцінювання та прогнозування надійності програмного забезпечення. Відбір і обробка інформації : міжвід. зб. наук. праць. НАН України, Фіз.-мех. інт ім. Г.В. Карпенка. Львів, 2010. С. 123-129.

ARCHITECTURE, CONSTRUCTION AND DESIGN

Белова Дарья Александровна

доцент, старший преподаватель кафедры архитектурного проектирования
Сибирский федеральный университет,
Институт Архитектуры и Дизайна, Красноярск, Российская Федерация

Козырев Никита Викторович

студент II курса
Сибирский федеральный университет,
Институт Архитектуры и Дизайна, Красноярск, Российская Федерация

РОЛЬ МЕТОДОВ ВРЕМЕННОЙ АРХИТЕКТУРЫ В УСТОЙЧИВОМ РАЗВИТИИ ИСТОРИЧЕСКОЙ ГОРОДСКОЙ СРЕДЫ

***Аннотация.** В статье рассмотрены актуальные проблемы и тенденции применения методов временной архитектуры в развитии исторической городской среды. Отталкиваясь от современного состояния философии науки, определены важные критерии развития: изменяемость, гибкость, и как архитектура может ответить на современные вызовы, в соответствии с духом времени. Рассмотрена мобильная архитектура и ее методологический потенциал, а так же потенциал для стимуляции социокультурных изменений и технологического поиска, подтвержденный практикой. Данная работа ставит перед собой цель проиллюстрировать и критически оценить эффективность применения подходов, свойственных мобильной архитектуре, в исторической среде, рассматривая мобильную архитектуру как метод и эксперимент, и как самостоятельное явление.*

***Ключевые слова:** пространственный эксперимент, историческая городская среда, временная архитектура, мобильность, образ города, гуманистические ценности, новые технологии.*

Город - не статичная структура, не законченное произведение искусства, заключенное в витрину музея, а открытая система, живой и подвижный организм, постоянно адаптирующийся к быстро меняющимся условиям современного мира [1]. В то же время, исторический город - хрупкая

субстанция, хранящая в себе множественные культурные коды и слои, способные разрушаться при несознательном вторжении. Однако, и среда исторического города подвержена изменениям - контролируемым и неконтролируемым. Если элементы исторической среды не включены в жизненные процессы, им свойственно постепенное исчезновение, разрушение, поэтому даже исторической среде требуются деликатные управляемые изменения, что подтверждается практикой и многочисленными исследованиями. Например, Dalla Negra утверждает: "У меня нет «статичного» представления о зданиях, которые мы считаем ценными и поэтому определяем, как «исторические здания». Я особенно чувствую, что города нельзя считать произведениями искусства, потому что произведения искусства - какими бы уникальными они ни были - не могут быть изменены никаким образом, тогда как города по определению являются местами перемен [2]." Кроме того, практики работы с наследием получили широкое распространение в мире достаточно недавно, и до сих пор претерпевают серьезные изменения, что подтверждает большинство литературных источников [3]. Поэтому существует множество методологических проблем, касающихся развития исторических территорий. Возникает вопрос. Как осознанно управлять изменениями, сделать изменения контролируемыми, профессиональными, не разрушающими (согласно парадигме устойчивого развития)? Или как развивать исторические городские территории деликатно, в соответствии с теми культурными кодами и ценностями, которые свойственны данной территории?

Экспериментальный проект методологически был осуществлен в два этапа. Первый этап - архитектурное исследование, включающий теоретический метод (изучение и систематизация литературы по проблеме). Этап позволил более точно сформулировать проектные цели и задачи, определить параметры предполагаемого объекта.

Значительное количество научной литературы XX века характеризуется синхронным или диахроническим существованием совершенно противоположных идей и взглядов, что само по себе может означать

невозможность существования универсальной истины: постпозитивизм стал доминировать в научных подходах. В 1978 году в знаменитой книге "Город-коллаж" авторы, на первый взгляд, пессимистично спрашивали: "Пока форма будущего зависит от будущих идей, эту форму просто невозможно предсказать; и, следовательно, множество ориентированных на будущее соединений утопизма и историзма (когда ход истории подвергается рациональному управлению) может лишь тормозить любое прогрессивное развитие, любое истинное движение к свободе [4]." Однако научный мир, похоже, начинает двигаться в сторону более тонких, деликатных, мобильных методов, в том числе методов поиска формы будущего и будущих форм. В довольно обширном труде, посвященном методам архитектурных исследований, Грот и Ван начали с описания доминирующей философской позиции: "В настоящее время более распространенная позиция постпозитивизма характеризуется более тонкой верой во «внешнюю» реальность, которая может быть познана только на определенном уровне «вероятности» [...] постпозитивизм предполагает, что объективность является законной целью, которая может быть несовершенно реализована [5]." В том же ключе, Данн и Рэйби пытались описать степени вероятности явлений в своих конусных диаграммах, пробуя спроецировать философские достижения на проектирование, определяя роль проектировщика: " «Правдоподобные» сценарии – это не область предсказаний, а скорее пространство поиска и изучения альтернативных экономических и политических сценариев будущего, с помощью которых организация может подготовиться к различным ситуациям и продолжать успешно функционировать [6]. Роль мастера состоит не в том, чтобы исключить невозможное: он всего лишь должен представить все как можно более правдоподобно [7]." Кроме того, ориентация современной науки на изучение сложных саморазвивающихся систем существенно перестраивает методы, идеалы и нормы исследований (Stepin, Gorochov, & Rozov, 1999). Многие авторы говорят об этом: "Эта традиция признает, как множество различных точек зрения, так и важность совместных действий и знаний в обществе [8]." В соответствии с достижениями

философии, исследования Колина Роу, например, в целом очерчивают критическую роль для "поднимающих вопросы", всеобъемлющих, нюансированных и сложных подходов в современной архитектурной науке и практике [9]. Следовательно, снова возникает методологический вопрос: как архитектура может ответить на современные вызовы, предоставить инструментарий для деликатных, итерационных изменений в организме города, в соответствии с духом времени?

Во второй половине прошлого столетия исследователи и практики в архитектуре активно занялись изучением социального, политического, пространственного потенциала "мобильной архитектуры». Например, в своем проекте "Fun Palace" Седрик Прайс, был одним из первых архитекторов, применявшим зарождающиеся науки кибернетики, информационных технологий и теории игр, а также ситуационизму и театру, тем самым обратился не к традиционной архитектуре или фантазии, а к дискурсам и теориям своего времени «чтобы разработать радикально новую концепцию импровизационной архитектуры, способной преодолевать неопределенную социальную территорию послевоенного периода Британии» (Mathews, 2006). Будучи социально интерактивной архитектурой, Fun Palace интегрировал концепции технологической взаимозаменяемости с социальным участием и импровизацией как инновационной и эгалитарной альтернативой к традиционному свободному времени и образованию, возвращая рабочим классам чувство свободы воли и творчества «Прайс через тестирование идеологической основы общества провел своего рода эксперимент по признанию стратегической важности игры во Дворце развлечений как средства восстановления свободы воли и обеспечения конструктивного "отчуждения" в Брехтовском смысле» (Mathews, 2006). "Конечно же, "Дворец счастья " может многое предложить архитекторам, даже сегодня; но проект был временным, конечным. Автор считал, что "веселый дворец" является специфическим для своего времени и места, и решительно выступал против идеи возрождения проекта или пересмотра его в свете современной практики [10]." Сооружения временной архитектуры, как правило, имеют потенциал для

стимуляции социокультурных изменений и технологического поиска, они передают внятное визуальное сообщение о своей функции благодаря яркому образу (крыша рынка Санта Катарина, Барселона) или полу/прозрачным материалам, не скрывающим ценности объекта (саркофаг монастыря Хора, Стамбул). Некоторые навесы-ковчеги превращаются в достопримечательность и изменяют формы жизни локального сообщества, консолидируя его и устанавливая реальную связь времён (Metropol Parasol, архитектор Ю. Майер-Херманн, Севилья). Заброшенные и депрессивные районы обычно меняют своё обличье и статус благодаря появлению выдающихся произведений временной архитектуры. Н. Полисский, устроивший фестиваль «Архстояние» в Никола-Ленивце, использует опыт деревянного строительства местных плотников и отмечает азарт и мастерство, с которыми они возводят сложные объекты [Путеводитель... 2013]. Возрождение старинных технологий (земляная колонна) и маркировка пространства (Николино ухо, Маяк, Ротонда) изменило отношение жителей к себе и к своей земле [11]. "Ценность таких объектов состоит не в том, что с его помощью можно чего-то достичь, но в том, что он подтолкнет других людей к постановке вопросов о повседневности и о том, каким может быть мир [12]."

Так, мобильная архитектура включает в себя совокупность методов, и среди них может быть назван своего рода "пространственный эксперимент", бросающий вызов статичным подходам и содержащий в себе исследовательский потенциал: экспериментальные объекты мобильной архитектуры способны "собирать информацию" о среде. На практике такой пространственный эксперимент может предполагать тестирование эффективности, уместности будущего архитектурного объекта - его социальных, композиционных, пространственных качеств, отношения к световой, звуковой среде и прочее. Например: "перед тем как приступить к расширению Художественного музея в Берне, Ателье 5 в 1984 году открыло пространство возле своего офиса, чтобы изучить и усовершенствовать чрезвычайно изысканную систему верхнего естественного освещения, которая устранил блики и неравномерное освещение между верхом и низ стен,

прямые солнечные лучи и нежелательные контрасты, чтобы сохранить и показать картины в оптимальных условиях. Посетитель этого испытательного пространства ушел, несколько озадаченный работами, показанными в такой "антисептической" обстановке, возможно, вспоминая картины, которые когда-то рассматривали в приятной обители, освещенной по-разному утренним или вечерним светом, время от времени, солнечный луч, чтобы дать им мгновенную вспышку яркости (Meiss, 2013) [13]. В этом смысле можно понимать объект мобильной, временной архитектуры как объект, на который влияет ряд внешних параметров, включая время, сезонные изменения, повседневную деятельность и т.д. При этом целью является фиксация результатов, эффектов, изменений. Эти параметры можно измерить и либо закрепить удачные их комбинации в последующей постоянной версии архитектурного объекта, или сделать объект трансформируемым, если это необходимо в соответствии с результатами эксперимента. В то же время, одновременно, такие объекты часто имеют самостоятельную ценность не только как метод, но и как полноценный архитектурный объект или манифест, как упоминалось выше. Следовательно, мобильная архитектура сегодня может выступать и как метод исследования пространства, и как самостоятельное явление.

Временная архитектура – неотъемлемая часть современности. Это ответ на запросы динамического образа жизни и возможность экспериментировать с материалами и формой, выражая ценности и цели эпохи. Кроме того, как было проиллюстрировано выше, временная или мобильная архитектура как совокупность методов, содержит в себе значительный потенциал для развития современных городов, многие из которых предполагают относительно сложившуюся исторически ценную структуру, которая требует более деликатных, чувствительных, тонких подходов, в соответствии с духом времени. Более того, Королевский Институт Британских Архитекторов (RIBA) утверждает, что не только архитектура, воплощенная в жизнь, но и архитектурное проектирование само по себе является эффективным исследовательским инструментом (RIBA, 1998). Грот и Ван в своем

всеобъемлющем труде, охватывающим преимущественное большинство методов исследований в архитектуре, выделяют симуляцию (компьютерные и другие модели, воссоздающие параметры среды) и эксперимент в 2 из 7 преобладающих стратегий исследований [14]. Таким образом, мобильная архитектура, как и проект мобильной архитектуры, может помочь с ответами на поставленные в начале статьи вопросы, и данная работа ставит перед собой цель проиллюстрировать и критически оценить эффективность применения подхода.

Исходя из анализа, проведенного в рамках данной работы, можно сделать следующие выводы:

– Сложные исторические территории одновременно содержат в себе существенный потенциал развития, множество интегрированных нарративов и культурных слоев. Одновременно эти территории также содержат немало конфликтов, в том числе ассоциированных с тем, что круг заинтересованных лиц предельно широк. С социальной точки зрения подобный объект мобильной архитектуры в исторической среде призван работать с сообществами и ценностями, с исторической памятью и совместным планированием будущего, что положительно сказывается на формировании чувства принадлежности, сопричастности, восстановлению связи человека и среды.

– Метод концептуального аналитического проектирования в данном случае можно считать методом более глубокого исследования сложной многослойной исторической территории с целью поиска наиболее этически приемлемого, нюансного подхода, позволяющего раскрыть потенциал места, расставить актуальные приоритеты и динамически следовать за их изменением.

– Кроме того, подобные проекты, предполагающие участие людей в производстве объектов, возвращают ценность мастерства и ручного человеческого труда параллельно с информированием о современных достижениях науки и технологиях.

В целом, в данной статье показано, что временная архитектура является индикатором социальной мобильности и выполняет символические и утилитарные задачи, а также воплощает настоящий момент времени в единстве

формы, технологий и общественно значимых идей. Такие проекты стимулируют не только архитектурную мысль, но и технологический поиск: «появляются материалы, изменяющие свои свойства в нестабильной среде, биоразлагаемые и «невидимые» материалы, буквально не оставляющие следа от постройки» (Martina Decker, Material Dynamics Lab, College of Architecture and Design, New Jersey Institute of Technology (NJIT), Newark, New Jersey, 2015), а так же переосмысляются роли давно известных материалов. В свою очередь, временная архитектура содержит потенциал для качественных социокультурных изменений в обществе и развития исторической городской среды.

Список источников:

1. Caniggia, G. & Maffei, G. L. (2001). Architectural Composition and Building Typology : Interpreting Basic Building. Aline.a
2. Dalla Negra, R. (2015). L'intervento Contemporaneo Nei Tessuti Storici. U+D_urbanform and design, (03/04), 10–32.
3. Drury, P. & McPherson, A. (2008). Conservation Principles, Policies and Guidance. , (April).
4. Dunne, A. & Raby, F. (2013). Speculative Everything. Design, Fiction, and Social Dreaming. MIT Press. Retrieved September 25, 2020, from <https://readings.design/PDF/speculative-everything.pdf>
5. Groat, L. n. & Wang, D. (2013). Architectural Research Methods. Wiley.
6. Jukka Jokilehto. (1986). A History of Architectural Conservation. Retrieved March 11, 2019. RIBA. What Is Architectural Research? Architectural Research: Three Myths And One Model.
7. RIBA. (1998). Research in Practice Guide.
8. Rowe, C. (1996). Program versus Paradigm Otherwise Casual Notes on the Pragmatic, the Typical, and the Possible, in: As I Was Saying: Recollections and Miscellaneous Essays, (pp. 7–41). MIT Press.
9. Rowe, C. & Koetter, F. (1978). Collage City. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
10. Smith, L. (2006). Uses of Heritage. Retrieved January 15, 2019. Stepin, V. S., Gorochoy, V. G. & Rozov, M. A. (1999). Filosofii Nauki i Techniki [Philosophy of Science and Technics]. Gardariki.
11. Waterton, E. & Watson, S. (2015). The Palgrave Handbook of Contemporary Heritage Research. Palgrave Macmillan.
12. Meiss, P. von. (2013). Elements of Architecture: From Form to Place + Tectonics . EPFL Press. Retrieved January 22, 2021

Тешаев Эркин Абдурахманович

доцент;

Ошский технологический университет, Кыргызская Республика

Жалалдинов Муса Мубаракovich

доцент;

Ошский технологический университет,
Кыргызская Республика

Турабыев Чынгыз Кубатович

ст.преподаватель.

Ошский технологический университет,
Кыргызская Республика

ОБЕСПЕЧЕНИЕ ТОЧНОСТИ ВЫПОЛНЕНИЯ ГЕОДЕЗИЧЕСКИХ РАБОТ ПРИ ВЫНОСЕ В НАТУРУ ГЛАВНЫХ И ОСНОВНЫХ ОСЕЙ ВЫСОТНЫХ МОНОЛИТНЫХ ЗДАНИЙ

***Аннотация.** В статье рассматриваются вопросы, связанные с анализом нормативных данные для выполнения разбивочных работ при выносе в натуру главных и основных осей при строительстве высотных монолитных домов.*

***Ключевые слова:** точность; геометрия сооружения; разбивочная основа; исполнительная съемка.*

Способ прямоугольных координат (перпендикуляров) применяется для перенесения осей зданий и сооружений, расположенных вблизи линий опорной сети строительной сетки или красной линии застройки. Из рис.1 видно, что вдоль прямой MN откладывают отрезок d_1 , а затем теодолитом из полученной точки К восстанавливают перпендикуляр длиной d_2 и получают точку А угла здания. Аналогично получают точку В. Ось АВ параллельна линии MN. Для контроля измеряют длину линии АВ и определяют ошибку в ее построении по формуле 1.

$$F_d = AB_{\text{изм}} - AB_{\text{пр.}} \quad (1)$$

Относительная ошибка в длине переносимой линии АВ принимается в пределах 1:2000–1:10000, в зависимости от типа здания или сооружения. Для промышленных сооружений относительная ошибка должна быть наименьшей. Обычно этим способом переносят на местность только одну ось здания или сооружения. Поэтому линия АВ является основной для разбивки остальных осей. Построением прямых углов в точках А и В и построением проектных линий АС и ВD получают на местности проектные точки С и D. Для контроля измеряют линию CD, диагонали AD и BC и сравнивают их с проектными.

Способ прямоугольных координат широко применяется в практике строительства, так как обеспечивает достаточную точность разбивки техническим теодолитом и не требует сложных измерений. Из рис.1 видно, что ошибка перенесения точек А и В проекта на местность способом прямоугольных координат зависит от точности построения прямых углов и расстояний d.

Для выноса в натуру основных осей многоэтажных домов, следует выполнить расчет точности определения геометрических параметров строящегося дома, выявить все те составляющие части, которые влияют на требования к точности геодезических работ, причем сначала величину, являющуюся началом накопления ошибок. Особое внимание должно быть обращено на установление количественного влияния ошибок составляющих элементов на точность результирующего параметра.

Для расчета точности геодезических работ составим уравнение точности, которое решается методом пробных расчетов из условия соблюдения замыкания конструктивных элементов. При решении задач расчета точности монолитных зданий формирование уравнения погрешностей опирается на учет конструктивных особенностей сооружений, технологии опалубочных и разбивочных геодезических работ [2].

Выполним соответствующий расчет на примере возводимого высотного монолитного жилого дома, расположенного по адресу проспект Масалиева, 80 г.Ош. Здание занимает площадь 1043,56 м² (рис.1), его высота составляет более 36 м.

- создание внешней разбивочной основы здания и ее закрепление;
- создание базисной разбивочной основы здания внешним или внутренним закреплением пунктов на исходном горизонте;
- перенесение основных осей (базисной фигуры или сети) на рабочий горизонт и их закрепление;
- производство разбивочных работ на рабочем горизонте и вынос разбивочных осей и отметок;
- производство исполнительной съемки.

Точность каждого этапа геодезического обеспечения определяется средне-квадратическим отклонением: $m_{\text{внеш}}$, $m_{\text{баз}}$, $m_{\text{пер}}$, $m_{\text{разб}}$, $m_{\text{исп}}$ соответственно.

Суммарное влияние геодезических работ на функциональный допуск можно выразить, используя выражение 2:

$$m_{\text{дл}}^2 = m_{\text{внеш}}^2 + m_{\text{баз}}^2 + m_{\text{пер}}^2 + m_{\text{разб}}^2 + m_{\text{исп}}^2. \quad (2)$$

Точность разбивочных работ сопоставима с точностью производства исполнительной съемки законченных конструкций, поэтому $m_{\text{разб}}^2 = m_{\text{исп}}^2 = m_{\text{пикет}}^2$.

Однако было бы неверным предположить, что точность остальных видов геодезических работ оказывает одинаковое влияние на величину результирующего параметра. Построение внешней сети должно быть точнее, чем построение базовой системы на исходном горизонте, которое, в свою очередь должно быть точнее производства разбивочных работ, поэтому в выражение [3] необходимо ввести веса. Примем за ошибку единицы веса $m_{\text{пикет}} = m$, а каждому виду геодезических работ присвоим следующие веса:

$P_{\text{внеш}} = 3$, $P_{\text{баз}} = 2$, $P_{\text{пер}} = 1.5$, тогда, используя выражение $m_f = \mu \sqrt{Q_f}$ получим 3:

$$m_{\text{внеш}}^2 = \frac{m^2}{9}, \quad m_{\text{баз}}^2 = \frac{m^2}{4}, \quad m_{\text{пер}}^2 = \frac{4m^2}{9} \quad (3)$$

Подставим равенства (3) в уравнение (2):

$$m_{\text{дл}}^2 = \frac{m^2}{9} + \frac{m^2}{4} + \frac{4m^2}{9} + 2m^2. \quad (4)$$

При составлении уравнения точности необходимо учесть ошибки строительно – монтажных работ, оказывающих непосредственное влияние на выбранный результирующий параметр. К таким работам относятся: установка опалубки в плане и по вертикали, которые выполняются с соответствующими ошибками $m_{оп.п.}$ и $m_{оп.в.}$, а также отклонение габаритных размеров и формы (коробление) опалубки от номинальной (исходной) – $m_{габ.оп.}$. Важно учесть, что на длину пролета между выбранными конструкциями установка опалубки в плане и по вертикали, также как и отклонение ее габаритных размеров от номинальной оказывает двойное влияние. Также необходимо учесть влияние внешних условий, которое проявляется в температурной деформации колон, после снятия опалубки – $\delta_{в.у.}$.

Исходя из этого, выражение (4) будет иметь вид:

$$m_{дл}^2 = \frac{m^2}{9} + \frac{m^2}{4} + \frac{4m^2}{9} + 2m^2 + 2m_{оп.п.}^2 + 2m_{оп.в.}^2 + 2m_{габ.оп.}^2 + m_{в.у.}^2 \quad (5)$$

Влияние внешних условий проявляется при разопалубливании и отключении обогрева. Величина $\delta_{в.у.} = \alpha \Delta T H$,

где $\Delta T = 30^\circ C$ – разница температуры обогрева и окружающей среды;

$\alpha = 0,00001$ – коэффициент линейного расширения железобетона;

$H = 3,02$ м – высота пилона.

Подставляя значения в формулу получим $\delta_{в.у.} = 1$ мм, следовательно $m_{в.у.} = 0,3$ мм.

Как видно, влияние ошибки внешних условий незначительно, поэтому им можно пренебречь.

Ошибка в габаритах опалубки после 100 циклов не превышает $m_{габ.оп.} = 1$ мм.

Ошибка в установке опалубки в плане и по вертикали зависит от квалификации монтажников, точности размещения фиксаторов-маяков для установки опалубки в плане и точности уровня применяемого для контроля опалубки по вертикали. Примем величины этих ошибок равными $m_{оп.п.} = \pm 2$ мм и $m_{оп.в.} = \pm 1$ мм [1].

Подставляя в выражение (5) значения ошибок составляющих параметров можно вычислить характеристики точности основных этапов геодезических работ:

$$49 = \frac{m^2}{9} + \frac{m^2}{4} + \frac{4m^2}{9} + 2m^2 + 8 + 2 + 2;$$

$$\frac{m^2}{9} + \frac{m^2}{4} + \frac{4m^2}{9} + 2m^2 = 37;$$

$$4m^2 + 9m^2 + 16m^2 + 72m^2 = 1332.$$

$$m^2 = 13,1$$

$$m = 3,5$$

Определим СКО основных этапов геодезических работ:

$$m_{\text{внеш}} = 1,2 \text{ мм}, m_{\text{баз}} = 1,7 \text{ мм}, m_{\text{пер}} = 2,3 \text{ мм}, m_{\text{разб}} = m_{\text{исп}} = 3,5 \text{ мм}.$$

Анализируя полученные результаты, можно сделать вывод, что в условиях стройплощадки, требуемых темпов строительства, ветровых нагрузок и неустойчивых грунтов, полученные требования удовлетворить невозможно или крайне затруднительно.

Для решения проблемы рекомендуется принять следующие меры:

1. Пересмотреть существующие нормативных требования в сторону увеличения допусков на законченные монолитные конструкции;
2. Разработать методы и методики геодезического обеспечения строительства высотных многофункциональных зданий, основывающихся на применении приборов с наилучшими точностными характеристиками.

Список источников:

1. СНиП 3.0 3.0 1 -8 7. Несущие и ограждающие конструкции / Госстрой России – М ФГУП ЦПП, 2007 – 192 с.
2. Поклад, Г.Г. Геодезия. [Текст] / Г.Г.Поклад, С.П.Гриднев. // М.: Академический проспект, 2007. – 592 с.
3. Неумывакин, Ю.К. Практикум по геодезии. [Текст] / Ю.К.Неумывакин, А.С.Смирнов. // М.: Недра, 1985. -200с.

PHYSICAL EDUCATION AND SPORTS

Мартинюк Ольга Вікторівна

кандидат наук з фізичного виховання і спорту,

доцент кафедри фізичного виховання і спорту

Національний технічний університет «Дніпровська політехніка», Україна

Печена Валентина Михайлівна

старший викладач кафедри фізичного виховання і спорту

Національний технічний університет «Дніпровська політехніка», Україна

Шнякіна Світлана Миколаївна

старший викладач кафедри фізичного виховання і спорту

Національний технічний університет «Дніпровська політехніка», Україна

ПОКАЗНИКИ ФІЗИЧНОЇ РОБОТОЗДАТНОСТІ ТА ФІЗИЧНОЇ ПІДГОТОВЛЕНOSTІ ЖІНОК 21-35 РОКІВ

Тестування фізичної роботоздатності – необхідна умова для обґрунтованої рекомендації рухового режиму, визначення допустимого рівня фізичних навантажень, а також для оцінки ефективності проведеної оздоровчої роботи.

За визначенням Всесвітньої організації охорони здоров'я фізична роботоздатність розглядається як здатність до фізичної діяльності, що об'єднує максимальну аеробну продуктивність, максимальну м'язову силу і витривалість, нервово-м'язову координацію і суб'єктивну переносимість фізичного навантаження [1].

Оцінка рівня фізичної роботоздатності (РФР) заснована на аналізі результатів індексу Гарвардського степ-тесту (ІГСТ). Для дослідження рівня розвитку рухових якостей використовували чотири тести:

– «стрибок в довжину з місця» для визначення рівня розвитку «вибухової» сили;

- «піднімання тулуба в сід з положення лежачи на спині за 1 хв» - силової витривалості м’язів тулуба і черевного преса;
- «згинання та розгинання рук в упорі лежачи» - сили м’язів плечового поясу ;
- «нахил тулуба вперед з положення сидячи» - гнучкості хребетного стовпа.

Отримані результати зіставлені з нормативними значеннями [2]. У табл. 1 представлено середньостатистичні характеристики показників фізичної роботоздатності та фізичної підготовленості учасників педагогічного експерименту.

Таблиця 1

Показники фізичної роботоздатності і фізичної підготовленості жінок 21-35 років, отримані в результаті констатуючого експерименту, (n=81)

Вид тесту	Статистичні характеристики					
	$\bar{x}$	σ	m	Xmin	Xmax	V (%)
ІГСТ, у.о.	51,68	24,47	2,74	14,92	110,92	47,36
Стрибок у довжину з місця, см	166,28	14,36	1,61	138,00	210,00	8,63
Піднімання тулуба в сід з положення лежачи на спині за 1 хв., раз	35,67	7,03	0,79	19,00	55,00	19,72
Згинання та розгинання рук в упорі лежачи, раз	15,25	6,14	0,69	3,00	26,00	40,25
Нахил тулуба вперед з положення сидячи, см	12,58	7,08	0,79	0,00	29,00	56,32

Так, середньостатистичне значення індивідуальних величин ІГСТ (= 51,68 у.о.) свідчить про низький РФР жінок 21-35 року.

Крім цього, як видно з рис. 1, 67,90% (n=55) учасниць тестування мають низький РФР, 2,47% (n = 2) – нижче за середній, 9,87% (n = 8) – середній, 12,35% (n = 10) – вище за середній і 7,41% (n = 6) – високий.

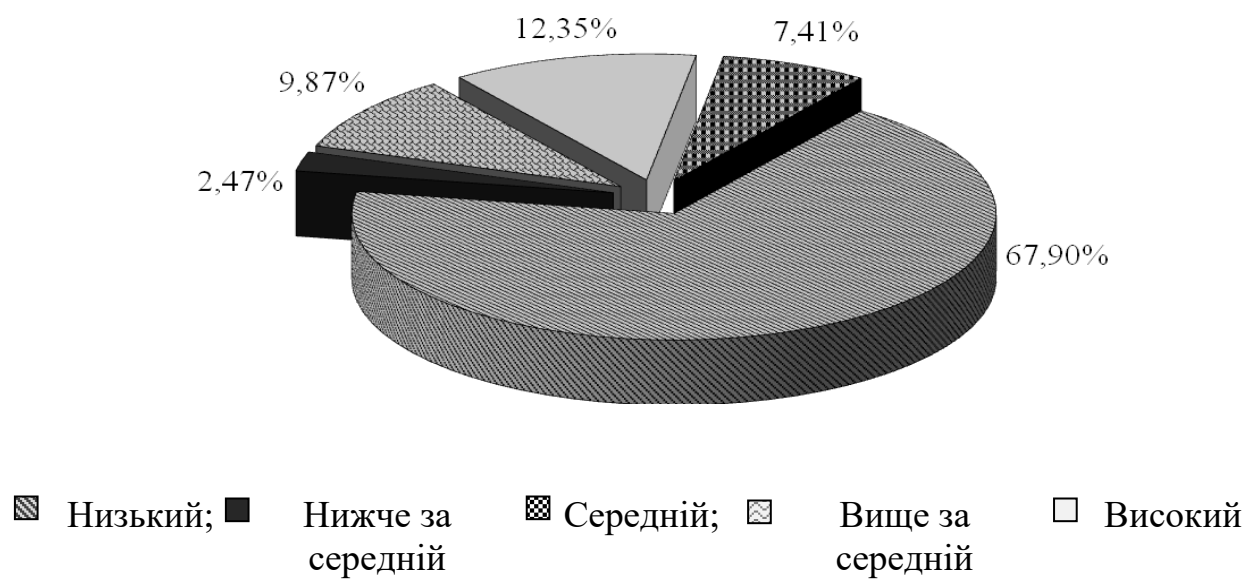

Рис. 1. Рівень фізичної роботоздатності жінок 21-35 років, (%)

У табл.2 представлено результати дослідження рівня розвитку рухових якостей.

Таблиця 2

Результати дослідження рівня розвитку рухових якостей жінок 21-35 років, отримані в ході констатуючого експерименту, (n=81)

Рівень	Тест							
	Стрибок у довжину з місця		Піднімання тулуба в сід з положення лежачи на спині за 1 хв		Згинання та розгинання рук в упорі лежачи		Нахил тулуба вперед з положення сидючи	
	Кіл-ть	%	Кіл-ть	%	Кіл-ть	%	Кіл-ть	%
НР	48	59,26	22	27,16	13	16,05	24	29,63
НСР	21	25,93	21	25,93	19	23,46	14	17,28
СР	7	8,64	23	28,40	17	20,99	16	19,75
ВСР	3	3,70	8	9,87	20	24,69	7	8,64
ВР	2	2,47	7	8,64	12	14,81	20	24,69
Всього	81	100	81	100	81	100	81	100

Примітка: НР – низький рівень; НСР – нижче за середній; СР – середній рівень; ВСР – вище за середній; ВР – високий рівень.

В ході педагогічного тестування встановлено, що значна кількість жінок 21-35 років має низький та нижче за середній рівні розвитку протестованих рухових якостей, а саме:

- 85,19% (n=69) – «вибухової» сили;
- 53,09% (n=43) – силової витривалості м'язів тулуба і черевного преса;
- 46,91% (n=38) – гнучкості хребетного стовпа;
- 39,51% (n=27) – сили м'язів плечового поясу.

І так, для підвищення рівня фізичної роботоздатності і рівня розвитку фізичних якостей пропонуємо дотримуватися рекомендацій Всесвітньої організації охорони здоров'я для дорослих віком 18–64 років за рахунок збільшення звичайної та спеціально рухової активності [3]:

- рухова активність повинна охоплювати фізичну активність протягом вільного часу, пересування (наприклад, ходіння пішки або їзда на велосипеді), професійну активність (тобто роботу), домашню працю, ігри, спорт або організовані фізичні вправи в контексті щоденних, сімейних чи соціальних занять;

- фізична активність середньої інтенсивності не менше 150 хвилин на тиждень або вправи аеробіки високої інтенсивності не менше 75 хвилин на тиждень чи еквівалентний об'єм фізичної активності середньої та високої інтенсивності вправи аеробіки слід виконувати серіями протягом не менше 10 хвилин;

- для отримання додаткових переваг для здоров'я дорослі люди мають збільшити час виконання вправ аеробіки середньої інтенсивності до 300 хвилин на тиждень або виконувати вправи аеробіки високої інтенсивності до 150 хвилин на тиждень чи еквівалентний об'єм фізичної активності середньої та високої інтенсивності;

- силові вправи слід виконувати з залученням головних груп м'язів два і більше днів на тиждень.

Спеціально організована м'язова діяльність (фізкультурна активність) включає різні форми занять фізичними вправами. Розповсюджений варіант – це купівля абонементу до фітнесу клубу, але можливі і альтернативні форми [3]:

- заняття на свіжому повітрі як самотійно, так і у груповому форматі під керівництвом тренера-інструктора або персональні тренування (піші

прогулянки, біг, скандинавська хода, їзда на велосипеді, тренування TRX, силові вправи з додатковим обладнанням або з обтяженням власного тіла, заняття Mind&Body та ін.);

– заняття вдома також можливо у вигляді персональних тренувань у режимі онлайн, використання онлайн-ресурсів чи самостійно з власної програми тренування з різних напрямків фітнесу.

Головний чинник - це бажання людини, її мотивації і орієнтації на здоровий спосіб життя, розуміння для чого і навіщо!

Список джерел:

1. Левченко К.П. Восстановительная медицина. Фитнес и лечебная физкультура. М.: РМАПО, 2009. 270 с.
2. Сергієнко Л.П. Комплексне тестування рухових здібностей людини: Навчальний посібник. Миколаїв: УДМТУ, 2001. 360 с.
3. Мартинюк О.В., Печена В.М. Здоров'я та рухова активність людини. *Scientific Collection «InterConf»*, (55): with the Proceedings of the 2nd International Scientific and Practical Conference «Current Issues and Prospects for the Development of Scientific Research» (May 7-8, 2021). Orléans, France: Epi, 2021. pp. 372-382. DOI 10.51582/interconf.7-8.05.2021.039

MILITARY AFFAIRS AND NATIONAL SECURITY

Абрамова Марина Вадимівна

кандидат економічних наук, старший науковий співробітник відділу економічного аналізу
«Центрального науково-дослідного інституту Збройних Сил України», Україна

МІСЦЕ ВОЄННО-ЕКОНОМІЧНОЇ СКЛАДОВОЇ В СИСТЕМІ
ЕКОНОМІЧНОЇ ТА ВОЄННОЇ БЕЗПЕКИ ТА ДОСВІД ЇХ
ЗМІЦНЕННЯ В ІНШИХ КРАЇНАХ

Забезпечення воєнно-економічної безпеки (ВЕБ) є однією з найважливіших функцій держави. Забезпечення воєнно-економічної безпеки охоплює систему взаємовідносин між господарчими суб'єктами щодо задоволення воєнних потреб суспільства та має на меті пошук оптимальних шляхів вирішення комплексу воєнно-економічних проблем. Поняття “воєнно-економічна безпека” почало вживатися нещодавно.

За деякими підходами, що існують в Україні воєнно-економічну безпеку вважають складовою економічної безпеки, яка безпосередньо пов'язана із забезпеченням обороноздатності держави [Рис. 1, Рис. 2, Рис. 3].

Рис.1. Складові економічної безпеки відповідно до поглядів В. Т. Шлемка та І. Ф. Бінька [1]

Варіації тлумачень цього терміну наведено у таблиці 1.

Рис. 2 – Складові економічної безпеки відповідно до поглядів “Бізнес-школи” Интел-синтез” [2]

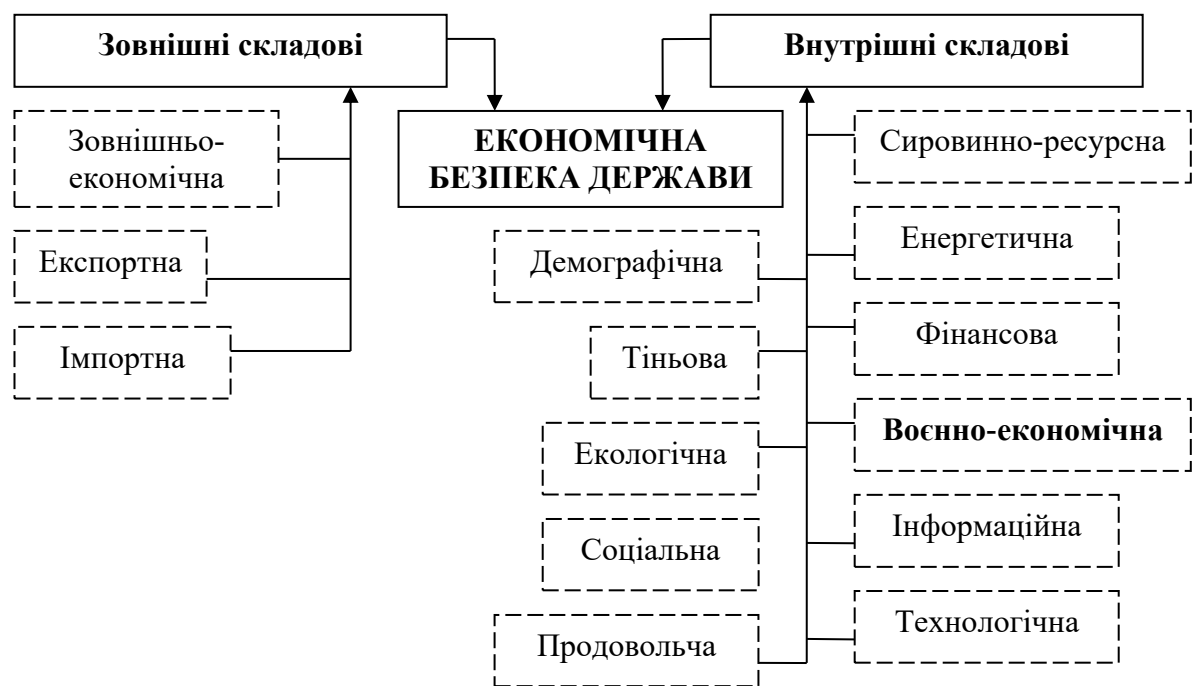

Рис. 3 – Складові економічної безпеки відповідно до поглядів В. І. Мунтіяна [3]

Таблиця 1

Варіації поняття “воєнно-економічна безпека держави”

Автор	Визначення
В. І. Ольшевський	Це можливість і готовність держави забезпечити економічні, соціальні, науково-технологічні та інформаційні умови розвитку воєнно-економічного потенціалу на такому рівні, що гарантував би воєнну безпеку держави [4].
В. І. Мунтіян	Характеризується можливістю та готовністю держави забезпечувати економічні, соціальні, науково-технологічні й інформаційні умови розвитку воєнно-економічного потенціалу на такому рівні, що гарантував би воєнну безпеку держави, а отже здатністю ОПК гарантувати задоволення воєнно-економічних потреб на рівні раціональної оборонної достатності [3].
Д. О. Гордієнко	Це стан захищеності національного господарства від зовнішніх і внутрішніх загроз, при якому воно здатне задовольняти економічні потреби воєнної організації для будівництва, утримання та сталого розвитку [5].
А. І. Пожаров	Це здатність військової економіки стійко підтримувати необхідну військову міць і реалізовувати воєнно-економічний потенціал в міру і терміни, що передбачаються воєнною доктриною держави [6].
В. П. Корсунь	Це стан національного господарства, за якого має місце достатній розвиток і збереження науково-виробничого потенціалу воєнної економіки, що забезпечує матеріально-технічне оснащення збройних сил [7].
О. М. Олійник	Характеризує ступінь реалізації національних інтересів України у воєнно-економічній сфері в умовах впливу внутрішніх та зовнішніх загроз мирного часу та гарантування сталого функціонування воєнної економіки в період збройного протистояння [8].
І. В. Кириленко	Це такий ступінь розвитку воєнної економіки, який гарантує її стійке функціонування в період збройного протистояння й забезпечує в мирний час задоволення оборонних потреб на рівні розумної достатності [9].

Воєнно-економічна безпека забезпечує виконання вимог воєнної безпеки. Але виконання цих вимог можливо при достатній економічній безпеці. В той же час виконання окремих вимог воєнно-економічної безпеки сприяє і підвищенню рівня економічної безпеки. Це обумовлено тим, що окремі шляхи напрямів різних видів безпеки мають подвійне (і навіть більше) призначення, що забезпечує тісні взаємозв'язки між ними. Так підрив економічної безпеки веде до підриву економічного потенціалу, а звідси і воєнно-економічного потенціалу. Тому майже всі складові економічної безпеки мають і оборонне значення і також впливають на воєнно-економічну безпеку. У свою чергу,

економічна система держави забезпечує життєдіяльність (фінансування) інших підсистем національної системи держави, зокрема оборонної. Остаточного визначення складових елементів воєнної безпеки (в досліджених документах) на сьогодні також немає. Хоча, провідними вченими Національного університету оборони України була здійснена спроба виділення її складових наведених на рис. 1.8.

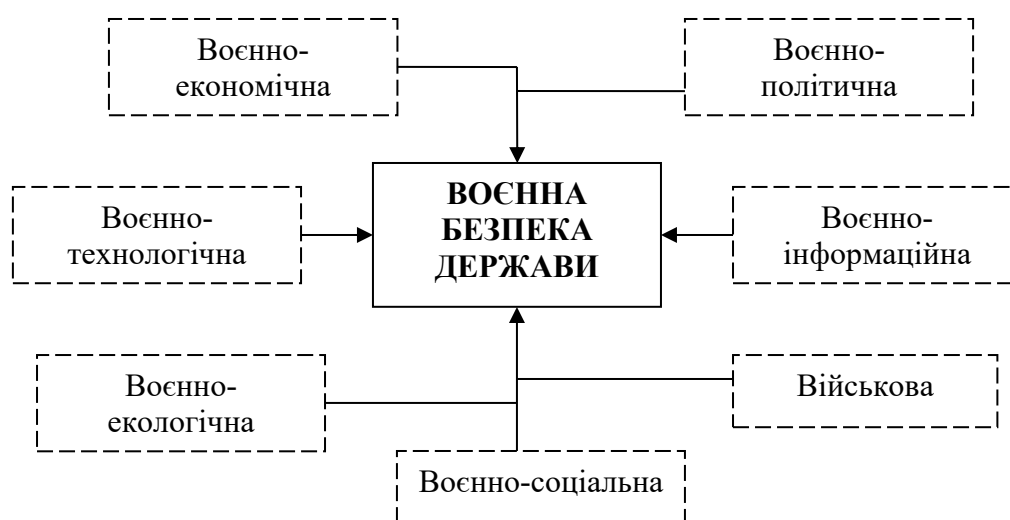

Рис. 1.9 – Складові воєнної безпеки держави [12]

На думку автора під ВЕБ слід розглядати: можливість і готовність економіки забезпечити фінансові потреби оборонного сектору держави для його сталого розвитку з урахуванням впливу потенційних негативних/позитивних ризиків [10; 11].

Список джерел:

1. Шлемко В. Т. Економічна безпека України: сутність і напрями забезпечення [Текст] : монографія / В. Т. Шлемко, І. Ф. Бінько. – К.: НІСД, 1997. – 144 с.
2. Олейников Е. А. Основы экономической безопасности: государство, регион, предприятие, личность [Текст] / Е. А. Олейников. – М.: ЗАО «Бизнес-школа» Интел-синтез», 1997. – 288 с.
3. Мунтіян В. І. Економічна безпека України [Текст]: монографія / В. І. Мунтіян. – К. : Вид-во КВІЦ, 1999. – 464 с.
4. Ольшевський В. Й. Воєнно-економічна безпека: теорія і практика [Текст] / В. Й. Ольшевський // Наука і оборона. – 1999. – № 3. – С. 36–41.

5. Гордиенко Д. В. Военно-экономическая безопасность государства / Д. В. Гордиенко / Центр стратегических оценок и прогнозов России. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.csef.ru/files/csef/articles/2242/2242.pdf>.
6. Пожаров А. И. Показатели и критерии военно-экономической безопасности [Текст] / А. И. Пожаров // Военная мысль. – 2000. – № 6. – С. 26.
7. Корсунь В. П. Военно-экономическая безопасность в условиях реформирования экономики России [Текст] / В. П. Корсунь // Военная мысль. – 1999. – № 1. – С. 11.
8. Олійник О. М. Концептуальні засади воєнно-економічної безпеки України [Текст] / О. М. Олійник // Актуальні проблеми економіки. – 2004. – № 1. – С. 30–36.
9. Кириленко І. В. Основи оборонної економіки [Текст] / І. В. Кириленко / Курс лекцій для курсантів спеціальності «Фінанси». – К.: ВІКНУ ім. Тараса Шевченка, 2009. – 135 с.
10. Абрамова М. В. Теоретичні аспекти обґрунтування поняття воєнно-економічної безпеки держави [Текст] / М. В. Абрамова // Вісник Херсонського державного університету: Серія «Економічні науки». – Херсон, 2015. – № 12. – С. 20–26.
11. Абрамова М. В. Проблеми визначення складових елементів системи воєнно-економічної безпеки (секція: Економіка та управління національним господарством) [Текст] / М. В. Абрамова / Збірник тез наукових робіт учасників Міжнародної науково-практичної конференції для студентів, аспірантів та молодих учених. – К.: Аналітичний центр «Нова Економіка», 2015. – С. 15–17.
12. Радецький В. Г. Основи стратегії національної безпеки та оборони держави [Текст] / В. Г. Радецький [та ін.]; Національний ун-т оборони України. – К.: НУОУ, 2009. – 596 с.

SCIENTIFIC EDITION

BN 978-0-216010-72

9 780216 010727

SCIENTIFIC COLLECTION «INTERCONF»

№ 59 | June, 2021

The issue contains:

Proceedings of the 10th International
Scientific and Practical Conference

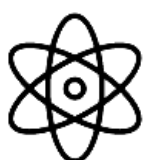
**SCIENCE AND PRACTICE:
IMPLEMENTATION TO MODERN SOCIETY**

MANCHESTER, GREAT BRITAIN
4-5.06.2021

Published online: June 16, 2021
Printed: July 1, 2021. Circulation: 200 copies.

Contacts of the editorial office:

Scientific Publishing Center «InterConf»
E-mail: info@interconf.top
URL: <https://www.interconf.top>

InterConf
Scientific Publishing Center